

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1991

1993

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
1991-1993

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1991–1993

BUDAPEST
1997

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bátonyi Viola
Belitska-Scholtz Hedvig
Ferenczy Endréné
Hegedús Péter

Juhász Gyula

Kertész Gyula
Nagy Anikó
Nagy Attila
Nagy László
Nemeskéri Erika
P. Vásárhelyi Judit
Soltész Zoltánné
Sonnevend Péter
Tószegi Zsuzsa
W. Salgó Ágnes
Windisch Éva

Felelős szerkesztő:

KOVÁCS ILONA

Munkatársa:

NÉMETH MÁRIA

HU ISSN 0524-8868

TARTALOMJEGYZÉK

INHALT – CONTENIS – TABLE DES MATIÈRES

Juhász Gyula 1930–1993 (Búcsúbeszéddek, megemlékezések).....	7
Juhász Gyula munkássága	22
<i>Wix Györgyné: Kelecsényi Gábor 1919–1991</i>	33
<i>Kocsy Anikó: Kelecsényi Gábor munkássága</i>	41
<i>Batári Gyula: Kozocsa Sándor</i>	57
<i>Pajkossy György: Kovács József 1926–1991</i>	63
<i>Fogarassy Miklós: Bereczky Lászlóné 1929–1992</i>	65
<i>Gáspár Csaba: Bereczky Lászlóné munkássága</i>	68
<i>Tóth Árpád: Schneller Károly 1927–1992</i>	73
<i>Németh Mária: Tóth Lajos 1929–1993</i>	79
<i>Somkuti Gabriella: Kéki Béla 1907–1993</i>	81

I. Az OSZK 1991–1993-ban

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1991–1993-ban	87
Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 1991–1993	135
The Activity of the National Széchényi Library in the Years 1991–1993	151
Die Tätigkeit der Széchényi-Nationalbibliothek in den Jahren 1991–1993	155
Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói 1991–1993	159

II. Az OSZK történetéből és munkájából

<i>Somkuti Gabriella: A Széchényi Könyvtár állományának alakulása 1867–1874 között</i>	177
Bestandesentwicklung in der Bibliothek Széchényi 1867–1874	211

<i>Kéglí Ferenc</i> : Könyvek, térképek és zeneművek kurrens nemzeti bibliográfiái a dualizmus korában – különös tekintettel az Országos Széchényi Könyvtárra 1867–1918	213
Die laufenden Nationalbibliographien (Bücher, Landkarten und Musikalien) in der Epoche des Dualismus – mit besonderer Hinsicht auf die Ungarische Nationalbibliothek Széchényi 1867–1918	265
<i>Beöthyné Kozocsa Ildikó</i> : A Corvina-program	267
The Corvina project	277

III. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>V. Ecsedy Judit</i> : „A híres Szentzi Ábrahám nevezetes váradi typográfiája” „The famous typography of Szentzi Kertész in Várad”	289 301
<i>Borsa Gedeon</i> : Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról	323
Zeitgenössische Berichte von Nürnberg über den Bauernkrieg 1514 in Ungarn	348
<i>Soltész Zoltánné</i> : Egy 1580. évi Augustana Confessio-kiadás reneszánsz kötése és possessorai	349
Der renaissance Einband und die Besitzer einer Ausgabe der Augustana Confessio aus dem Jahre 1580.	364
<i>W. Salgó Ágnes</i> : János pap országa. Barangolás könyvek között egy legenda nyomában	365
Das Land Priesters Johannes. Wanderung zwischen alten Bücher auf den Spuren einer Legende	393
<i>Wix Györgyné</i> : Egy magyar jakobinus könyvtára. (Hajnóczy József könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban)	395
Die Bibliothek eines ungarischen Jakobiners. (Die Bücher des Josef Hajnóczy in der Nationalbibliothek Széchényi)	426
<i>Sonnevend Péter</i> : A magyar könyvkiadás a rendszerváltás éveiben: statisztikai elemzés	429
Publishing of books in Hungary during the years of democratic changes	457

JUHÁSZ GYULA 1930–1993

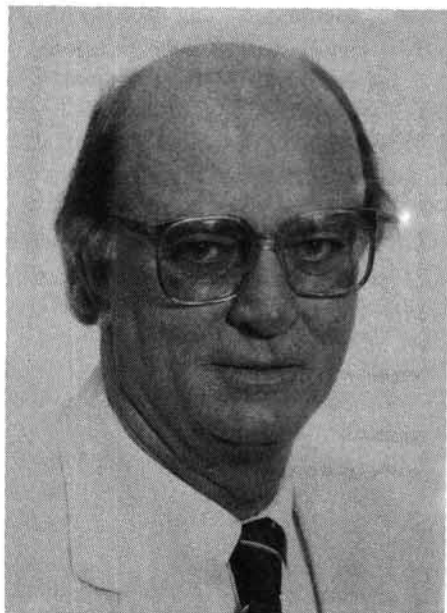
A Művelődési és Közoktatási Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár nevében búcsúzom Juhász Gyulától, a nemzeti könyvtár elhunyt főigazgatójától.

Juhász Gyula az Országos Széchényi Könyvtárba is eredetileg történészként érkezett, mint a Magyarságkutató Intézet alapító igazgatója. A könyvtár főigazgatói tisztét csak később vállalta el. Elvállalta, mert úgy érezte, szükség van rá, mert a nemzeti könyvtár az ország egyik legfontosabb intézményének tartotta, és úgy gondolta, hogy tudósi tekintélyével, rangos ismeretségi körének segítségével hasznára lehet a könyvtárnak, növelheti elismertségét.

Azt tervezte, hogy a könyvtár közvetlen napi munkájában csak a legszükségesebb esetben vesz részt, a többit rábízta a könyvtáros szakemberekre. De alaptermészetéből következett, hogy amit elvállalt, azt csak teljes odaadással tudta csinálni. Így szánt mind több időt a könyvtárra, és az utóbbi években csak az akadémiai kötelezettségek és az egyetemi tanári teendők miatt volt távol a könyvtártól. A történész esetenként és hétvégeken dolgozott.

Rendkívüli lényeglátó képességével nagyon jó partnere tudott lenni a könyvtáros szakembereknek. Minden hasznos, célszerű és előrevívó elképzeléshez meg lehetett nyerni a támogatását.

A „másik oldalról” jött, a felhasználói oldalról. Ennek köszönhetően a szolgáltatáscentrikus, olvasóbarát könyvtári munka híve volt. Ha a nyitvatartási időt egy-egy alkalommal csökkentettük egy-két órával a várható csekély olvasói forgalom miatt, lelkiismeretfurdalást érzett. „A könyvtár azért van, hogy nyitva

legyen, és szolgáltasson. Ha csak három olvasó van, akkor annak a háromnak a kedvéért” – mondta ilyenkor. Ebből a szemléletből következett, hogy nem engedélyezett egyetlen olyan rendezvényt sem a könyvtárban, sem a környékén, amely az olvasók nyugalmát, kiszolgálását zavarta volna.

A rendszerváltozást megelőzően, 1988 elején döntött úgy saját hatáskörében és felelősségére, hogy megszünteti a Zárolt kiadványok tárá: az olvasó felnőtt ember, ő döntse el, mit akar olvasni, ne korlátozzák adminisztratív szabályok! – vallotta, és cselekedett ennek megfelelően.

Történészként tisztában volt azzal, milyen alapvető forrásanyag a nemzeti könyvtár állománya a mindenkori kutatók számára. Ezért a gazdasági megszorító intézkedések ellenére az állománygyarapítási keretet soha nem csökkentette.

Szervezési intézkedései nyomán a magyar dokumentumtermés bibliográfiai számbavétele és feltárása hatékonyabbá és ésszerűbbé vált.

A jövő könyvtárhasználóra gondolva, minden támogatást megadott a könyvtári állományvédelemnek, megpróbálva megteremteni a kényes egyensúlyt a nemzeti könyvtárak alapvetően kettős feladata, az értékmegőrző muzeális és a korszerű szolgáltató funkció között.

Juhász Gyula főigazgatósága idején az Országos Széchényi Könyvtár számítógépesítése intenzív fejlődésen ment át, és ma olyan eredményeket tud felmutatni, hogy e tekintetben megálljuk az összehasonlítást a mostanában oly sokat emlegetett Nyugat nemzeti könyvtáraival.

Könyvtárunk mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban nyitottabbá vált irányítása alatt.

Az Országos Széchényi Könyvtár a magyar könyvtári rendszer első könyvtára akart lenni – nem kivételezett helyzete okán, hanem kivételes funkciója, szolgáltatásai és teljesítménye révén.

A pénzügyi nehézségek ellenére a legfontosabb nemzetközi könyvtári szervezetekben mindig képviseltettük magunkat, hogy a világ fejlődésével lépést tudjunk tartani.

Tudós akadémikus létére rendkívüli érzékenységgel viselte szíven a könyvtár munkatársainak sorsát. Igyekezett a lehetőség keretein belül anyagilag is minél többet juttatni a legkisebb, számára esetleg ismeretlen beosztottaknak is. Bántotta, ha kevesebbet lehetett adni, és örült annak, ha az a kevés is örömet okozott. Szerette, ha a könyvtár munkatársai jól érzik magukat a munkahelyükön. Ember volt!

Ember volt, és ezért a könyvtár kisebb-nagyobb gondjai, különösen, ha egyszerre zúdultak a nyakába, vagy ha tisztességtelenséggel találkozott, néha őt is elfárasztották. Ilyenkor elmerengve föltekintett a kérdést: „Mondd, hiányzik ez nekem?” Nem. Nem hiányzott neki. De ha elvállalta, csinálta, és ha csinálta, csak rendesen tudta csinálni.

Jelképesnek kell tekintenünk utolsó nyilvános szereplését a könyvtárosok között, a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szervezetének egy nemzetközi

konferenciáján a Széchényi Könyvtárban: negyvenfokos lázzal jött a megnyitóra, de eljött, mert ott volt a köztársasági elnök, mert ott voltak a hazai és nemzetközi könyvtárügy jeles szakemberei.

Hadd idézzek befejezésül egyik nagy tudományos könyvtárunk részvétnyilvánító leveléből:

„Az Országos Széchényi Könyvtár az általa fémjelzett években nagy lépésekkel közelítette meg a korszerű nemzeti könyvtár eszményképét. Nevezetesen úgy haladt az új technológiák megvalósításának útján, hogy közben fokozta érdeklődését, érzékenységét és felkészültségét nemzetünk mai és múltbeli tudományos, kulturális, művészeti és szépirodalmi teljesítményei iránt.”

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Gyula!

Szeretném, ha tudnád: történész létedre beírtad neved a Országos Széchényi Könyvtár, a magyar könyvtárügy történetébe. Emlékedet mi, könyvtárosok tisztelettel megőrizzük!

Nyugodj békében!

Poprády Géza

A temetésen elhangzott beszéd,

1993. április 22.

*

Búcsúzom Juhász Gyula akadémikustól, a neves történésztől, a hazai tudományos intézetek fáradhatatlan szervezőjétől és irányítójától, történész nemzedékek nevelőjétől. Búcsúzom a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Történészek Világszövetsége nevében, valamint a Sopronban most ülésező nemzetközi történész konferencia megbízásából.

Juhász Gyula 1930-ban született a Budapeستől nem messze fekvő Bián. Édesapja kőműves volt, aki korán elbetegesedett, s édesanyja nehéz munkával tartotta el a háború utáni sanyarú világban a családot. Juhász Gyula fiatalon katonának állt, tiszti iskolát végzett, de 1956-ban kilépett a hadseregből. Még katonaként kezdte el az egyetemi tanulmányait. 1957-ben szerzett tanári oklevelet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

1958-ban aspiránsi ösztöndíjjal az Akadémia Történettudományi Intézetébe került. Ebben az időben nyíltak meg a kutatás számára a II. világháborúval kapcsolatos levéltári állagok, s az Intézet vezetősége, több más fiatal munkatárssal együtt őt is ennek az anyagnak a feldolgozására állította rá.

A korszakon belül figyelme kezdettől fogva a diplomáciai történetre irányult. Az érdekelte, hogy Magyarország politikai mozgási lehetősége mennyire volt szabad, illetve mennyire szabta meg a nagyhatalmak magatartása kényszerpályáját. Első jelentősebb munkájában 1964-ben Magyarország hadba lépésének diplomáciai előzményeit vizsgálta, s a Teleki-kormány külpolitikai pró-

bálkozásait ismertette. A továbbiakban érdeklődésének időhatárai egyre tágultak, s vizsgálatait a Horthy-korszak egészére kiterjesztette. Éveken át végzett hazai és külföldi levéltári kutatómunka eredményeként jelent meg 1969-ben Magyarország 1919–1945 közötti külpolitikájáról írt összefoglaló műve, mely – bővített és javított alakban – három kiadást ért meg s idegen nyelvre is lefordították. A magyar külpolitika történetéről már ezt megelőzően is számos munka jelent meg, ezek azonban többnyire részleges források alapját egy eleve kialakított, mondhatjuk: konstruált elmélet igazolására keresték az igazolást. Juhász Gyula a nehéz és bonyolult korszak egymással szemben álló nemzetközi hatalmi tényezőit, a magyar diplomácia elképzeléseit és erőfeszítéseit mind számba veszi, a „sine ira et studio” tacitusi elvének jegyében: harag és elfogultság nélkül. A felülről irányított hazai történetírás idején, éppen ebben a politikailag kényes témában, mely a nagyhatalmi világpolitika és a velünk szomszédos államok törekvéseit egyaránt figyelembe kellett, hogy vegye, Juhász Gyula monográfiája nemcsak szerzője széles látókörét tanúsította, hanem történetírói tisztességét is bizonyította. Eredményei, megállapításai ma is érvényesek, s a két világháború közti idő magyar külpolitikájára idehaza és külföldön egyaránt mértékadók.

A nagy összefoglaló mellett születtek Juhász Gyula jelentős forráskiadványai. Közöttük egyik legfontosabb a magyar–német diplomáciai viszonyt dokumentáló hatalmas kötet: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. 1933–1944*. A magyar külpolitikáról kialakított hivatalos egyoldalúan negatív ítéletet már ez a kiadvány is erősen megkérdőjelezte, de még inkább a másik, amely az 1943. évi magyar–brit titkos béketárgyalások iratait adta közre. Ezekből a kiadványokból világossá lett, hogy az akkori magyar kormány mindent megpróbált a német nyomás kivédésére, s hogy ez nem sikerült, nem a szándékon múlt.

A háborús diplomácia tényszerű adatainak feltárása után Juhász Gyula az események hazai szellemi hátterét, a végső okokat, az 1930–1940-es évek magyar politikai gondolkodását vette vizsgálat alá. Azt, hogy a magyar politikai közvélemény hogyan vélekedett önmagáról, a nemzet helyéről az európai közösségben. Másként szólva: hogyan alakult, változott magyarságtudatunk. Ez a téma, emlékezhetünk rá, sokáig tabu volt, magyarságról, nemzeti tudatról nem lehetett írni. Juhász Gyula tudósi alaposággal átvizsgálta a tárgyalt kor irodalmát, folyóiratokat és újságokat, s tanulmányok egész sorában mutatta ki, hogy a fasiszta nemzet súlyos ítélete, amit a magyarság egészére kimondtak, tévedés, sőt rágalom. 1983-ban kötetben foglalta össze vizsgálódásai eredményeit az 1939–1944 közti magyar politikai közgondolkodásról, nem hallgatva el ami negatív, de rámutatva a pozitív elemekre is. Nagy szolgálatot tett ezzel önmagunk jobb megismerésének, megingott nemzeti önbecsülésünk ügyének, a mesterségesen is táplált magyar kisebbségi érzés leküzdésének.

Egyre terebélyesedő történeti munkássága már korán méltánylást kapott a tudományos fórumoktól. 1963-ban a történettudomány kandidátusa, 1977-ben doktora. Ugyanebben az évben akadémiai díjat kap. 1985-ben a Magyar Tudo-

mányos Akadémia levelező, majd 1990-ben rendes tagjává választja, az akadémia filozófia és történettudományok osztályának elnökhelyettese. Tagja az MTA Történettudományi Bizottságának, Nemzetközi Bizottságának, elnöke a második világháború történet magyar nemzeti bizottságának, hogy csak a legfontosabbakat említsük. 1985-ben megbízást kap a Magyarságtudományi Csoport, hamarosan Intézet megszervezésére, s bár erről a tisztről néhány év múlva leköszönt, mindvégig ő volt elnöke az Országosan Kiemelt Tudományos Kutatások az OKTK szervezetében a magyarságtudományi főiránynak. 1986-ban nevezték az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának. És amit aztán mindezt megelőzően kellett volna említenünk: 1963 óta a diplomáciatörténet tanára a Budapesti Közgazdasági Egyetemen, 1977 óta egyetemi tanárként. Tudományos és közéleti tevékenységéért a Magyar Köztársaság aranykoszorúval díszített csillagrendjével tüntették ki.

A sokirányú munka, a szervezés, irányítás, a tanítás mellett a kutató tudományos munkára is maradt energiája. Az akadémiai rendes tagság elnyerésekor 1992-ben tartott székfoglaló előadása az Akadémia két világháború közti és háború alatti szellemi törekvéseit vizsgálta, felidézve a jelen számára azt, ami negatív volt, s azt ami folytatandó hagyomány, mert pozitív érték ma is.

Az évtizedeken át végzett, megfeszített munka egy percre sem könnyebbedett. 1993. április 13-án bekövetkezett váratlan halála tett pontot munkásságára. Arra a munkásságra, mely befejezetlen voltában is kerek egésznek alkot, s amely nélkül történelmi önismeretünk, magyarságtudatunk, egész tudományos intézményrendszerünk szegényebb volna.

Juhász Gyula, búcsúzom tőled. Nevedet fenntartják munkáid, amelyek máris beépültek a magyar történelmi köztudatba. Szervező kezdeményezéseidet, munkásságodat tovább viszik az általad életre keltett és irányított tudományos intézmények. A mindig segítőkész ember, a jóbarát arcát pedig megőrizzük mi, akik veled együtt éltük át a nehéz idöket, és veled együtt örültünk sorsunk jobbra fordulásának.

Juhász Gyula, Isten veled!

*Benda Kálmán
A temetésen elhangzott beszéd,
1993. április 22.*

*

Barátok, pályatársak állnak, állunk itt megrendülten és hitetlenkedve, szívünkben fakadó tiltakozással: nem lehet igaz, ami történt, nem lehet, hogy ily korán és ily váratlanul hagyta el bennünket, Gyula!

Veszteségünk és fájdalomunk nem mérhető a családeához, mi mégis roskadozunk súlya alatt.

Gyarló módon magunkról, a mi veszteségünkről, a mi fájdalunkról szö-
lok, hiszen egy évjártatba tartozunk, a Te haláloddal a mi életünk egy része is
sírba száll, Veled egy kissé önmagunkat is temetjük.

Tudjuk, hogy minden élet a halálban végződik, el is fogadjuk, ha az élet
alkonyán következik be. De Te még nagyon messze voltál az alkonytól, nem-
hogy életed leltára nem volt még kész, de új tervek foglalkoztattak, új könyvön
dolgoztál, amikor kezdeből kiesett a toll.

Téged siratva magunkat is siratom, azt a korosztályt, amelyet túlságosan
korán kezdett el tizedelni a halál, melynek egy tagja már előtted jár az égi me-
zőkön, közöttük barátod s barátunk, Gyuri is.

Hogyan adhatnék számot arról, mit veszünk Veled? Hogyan foglalható
néhány szóba mindaz, ami Te voltál barátaidnak, hogyan mondható el, hogy e
keserves században, amikor politikai rendszerek és kurzusok egymásutánjában
annyi emberi gyengeség, ingatagság és gonoszság szemtanúi voltunk, Te meg-
őrizted emberségedet, tisztességedet, hogy soha nem volt benned ártó szándék,
hogy meggyőződésedhez következetes maradtál szakmában és azon kívül is,
hogy minden tekintetben magas mércét állítottál magad elé, hogy ennek alap-
ján ítéltél akkor is, ha véleményeddel időnként magadra maradtál, míg mások
inkább ilyen-olyan szempontokhoz igazodtak.

Erős volt felelősségérzeted. Hosszú évek folyóiratszerkesztése során nem-
egyszer tapasztaltam, tapasztaltuk, hogy kiállsz a lap szelleme, a lap munkatár-
sai mellett, hogy a felelősséget nem hátrítottad másra, amikor külső viharfelhők
tornyosultak kis szerkesztőségünk fölött.

Megértő és segítőkész voltál, mindig volt időd arra, hogy örömeinket, vagy
gondunkat megoszd velünk, élveztük kedélyedet, történeteidet, a jóízű együttes
kacagásokat egy-egy vándorgyűlésen, mint Szekszárdon is, vagy baráti társa-
ságban.

Tehetséged nagy szorgalommal és munkabírással párosult, pályád szépen
ívelt felfelé, és mi örömmel és büszkeséggel kísértük nyomon emelkedésedet,
sikereidet, kitüntetéseiteket. Nem volt bennünk irigység, mint ahogyan tőled is
távol állt ez az érzés. Nem hogy nem akadályoztad mások előrehaladását, ha-
nem éppen ellenkezőleg, az arra szakmailag érdemeseket mindig segítetted.
Ezernyi ok és alkalom lehetett volna, szakmai viták, szerkesztőségi gondok-ba-
jok, a politikai viszonyok megítélése, hogy e viták elmérgesedjenek, hogy Te
felemeld hangodat, hogy elveszítsd türelmedet. Ezt soha nem tetted, meggyőző-
désedhez úgy ragaszkodtál, hogy toleráns maradtál mások iránt, irántunk.

E sír széléről szörnyű messzeségbe tűnnek azok a valójában nem túl tá-
voli és nagyon boldog idők, amikor még mindannyian együtt voltunk, amikor
az Intézet évtizedeken át második otthonunk volt. Nem azért, mintha kutatni,
forrásokat búvárolni, vagy azután az eredményt írásba foglalni lehetett volna.
Nem! Hanem azért a baráti-kollegiális közösségért, amelynek létrehozásában
és fenntartásában Gyula ott volt egészen az utolsó néhány évig, azért a kö-
zösségért, amely szellemi-szakmai műhelyt teremtett igényességével, amely

szellemi frissességével és nyitottságával egy szakma hazai és nemzetközi rangját építette fel, úgy, hogy a követelményeket illetően nem tett engedményt barátoknak sem.

Távolba vesznek azok az intézeti reggelek, amikor összejöttünk, hogy mielőtt dolgozunk után megyünk, szót váltsunk egymással, kicseréljük információinkat és nézeteinket szakmai hírekről, irodalmi eseményekről, netán pletykálkodjunk is kicsit, sőt, horribile dictu, megvitassuk a friss futballeredményeket. Te, aki egyik csapat drukkeri közé sem tartoztál, nemegyszer fricskázta meg kedvesen Gyurit vagy Pétert.

Szerencsések voltunk, ha veled együtt vettünk részt valamilyen külföldi konferencián, hiszen talán egyetlen magyar követség sem akadt, melynek ne lettek volna tagjai a Te valamikori tanítványaid, azok, akik megtiszteltetésnek és örömteli feladatnak tekintették, hogy az idegen körülmények között segítségére lehetnek egykori tanáruknak, és rajta keresztül magyar kollégáinak is.

A baráti kör, mely Gyulát körülvette, s melynek nevében szólanom most szomorú feladatomban, nem ismert sem kor-, sem földrajzi határt. E kör nemcsak azokat fogta egybe, akik ténylegesen kor- és évtársai voltak. Barátságukba fogadták őt az idősebb generációk tagjai is, tudása, szakmai és emberi tisztessége, megnyerő egyénisége miatt, és egyenlőként kezelték.

De ő maga is nyitott és kész volt a be- és elfogadásra: számtalan egyetemi tanítványa közül nem egy így vált, így emelkedett barátjává, akiket ő is az egyenlőség elve alapján kezelt. Barátainak, híveinek földrajzi köre szinte határtalan volt. Szűkebb hazánkban sem korlátozódott az Intézetre, hiszen ott volt az egyetem, ott voltak azok a történelemtanárok, akiknek évtizedeken át adta tovább mindazt a tudást, amit szívós munkával felhalmozott.

De e kör szinte az egész glóbuszra kiterjedt. Hollandiában csakúgy, mint Angliában, vagy az Egyesült Államokban, nemcsak jó kollégákat, hanem igaz barátokat is talált, akiknek sora hívta és fogadta őt örömmel, ha körükben megjelent, mint ahogyan most velünk együtt siratják őt és osztoznak bánatunkban.

Hűséges voltál a barátságban Gyula. Viharos történelmi fordulataink közepe is képes voltál barát maradni és barátokat megtartani, akár évtizedeken át is. Hiszen amikor először találkoztunk, még mindketten érettségi előtt álló gimnazisták voltunk, életkorunk és a korszak ama csodálatos naivitásával és tettekkészségével megáldva-megterhelve, hogy a történelem valóságának feltárásával és bemutatásával új és szerencsés pályára segíthetjük az országot, a sokat próbált nemzetet.

Kortársainkat, pályatársainkat mérlegre téve, egy-egy beszélgetés alkalmával ritkán alkalmaztuk a jelzőt, mely a mi ítéletünk szerint az emberség maximumát fejezte ki, hogy ti. nemcsak jó és tisztességes szakember volt az illető, hanem szív-ember is. Olyan, aki soha nem akart ártani, hanem mindig csak segíteni, akiben megvolt a készség a mások megértése iránt.

Veled – rólad soha nem beszélgettünk, ez lehetetlen lett volna körünkben. Így és ezért soha nem mondtuk el azt sem, hogy Téged szív-embernek tartottunk.

Az ismert mondás szerint nem hal meg az, akit nem felejtnek, akire szűkebb-tágabb körben emlékeznek. Te, Gyula, beírtad magad a történetírás történetébe, műveid tovább éltetnek Téged az utánunk jövő generációkban. De tovább élsz barátaid emlékezetében és szívében is, azokéban, akik nem felejtnek és nem felejthetnek el.

Nyugodj békében!

L. Nagy Zsuzsa
A temetésen elhangzott beszéd,
1993. április 22.

*

Juhász Gyula akadémikus, egyetemi tanár 1986 és 1993 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt. Ez a volt fájdalmat okoz és tompán hangzik, mint a föld néhány napja a Kerepesi temetőben.

Alig hervadnak a koszorúk, még emlékeztetések az életművét felidézõ gyászbeszéddek...

Ez alkalommal az utolsó évekrõl szeretnék szólni. Nem főigazgatónak jött, hanem a Magyarságkutató Csoport létrehozását vállalta el, de a sors – igaz átmenetileg – az árválkodó főigazgatói szobába irányította. Rövid idõ múlva – a könyvtár mértékadó munkatársainak támogatásával – 1986-tól, most már élete végéig munkahelye lett, a főigazgatói iroda.

Juhász Gyula, régóta tudjuk, a magyar történettudományban maradandót alkotott. Tudományos teljesítménye jelentõs hatást gyakorolt a szellemi életre. Munkássága igazi tökesúlyt adott személyiségének és így az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként az ádáz politikai küzdelmek közepette is megõrizhette azt a termékeny nyugalmat, amely az elmélyült könyvtári munkához elengedhetetlen.

Minõségérzékenysége, a tények tisztelete, különös intuitív képessége: lényegesnek elválasztása a lényegtelenõt: ez mind együtt jelentõs könyvtári vezetővé tették.

Ebben a búcsúzó laudációban most néhány pillanatot szeretnék kinagyítani a közelmúltból.

1987-ben a Halottak napjának kora délutánján, várakozván az esti megemlékezésre, szobájában üldögéltünk. Illyés Gyula 85. születésnapján, a Bethlen Gábor Alapítvány által rendezendõ díjátadó ünnepségre készülõdtünk. Bfró Zoltán, Vekardi László, Csoóri Sándor, Sinkovits Imre voltak másokkal együtt a közreműködõk.

Izgatott telefonok, érdeklõdõ televíziósok, sajnálkozó MTI-sek mondataiból kiderült: a Magyar Szocialista Munkáspárt agitációs- és propaganda osztálya hírzárlatot rendelt el az ünnepséggel kapcsolatban. Az elõadóteremben az

egybegyűltek – akik azóta már nincsenek együtt – szépszámmal jelen voltak már. Juhász Gyula csendesen leült az íróasztalához és megfogalmazta írásban is, a rögtönzéseként elmondani szándékozott megnyitó szavait.

„Üdvözlöm mindazokat, akik a Bethlen Gábor Alapítvány ünnepi nyilvános díjkiosztó ülésén megjelentek. Mint házigazda és mint a kuratórium tagja őszintén örülök annak, hogy ez az esemény az Országos Széchényi Könyvtárban zajlik, abban a könyvtárban, amely a nemzet szellemi vagyonának őrzője.”

És ott, akkor, 1987. november 2-án este, a helyzet ilyenén való megoldásával a történettudó Juhász Gyula a nemzet szellemi vagyonának őrzője lett.

Tudta, hogy a kincsek őrzőjének – megteremtve a termékeny nyugalmat – a nyitottságról is gondoskodnia kell. Nyitottságról, képletesen szólva szélességében és mélységben.

Könyvtárlátogató-pártisága már-már legendássá kezd válni. De tudatában volt az állományvédelem fontosságának is. Az elektronikus adattárolási technológiák nélkülözhetetlenségét felismerve támogatta és őszintén dicsérte kollégáit minden részeredmény megvalósításáért. Vezetése idején, amikor odáig jutottak az idők, hogy egy-egy intézkedéssel a könyvtárnak bajt nem okozhatott, csak személyes kockázat, ahogy ma kopottá vált fogalommal mondják, csak civil kurázi kellett hozzá, akkor ezeket a lépéseket megtette. Így szabadította fel a zárolt anyagok táráját, de vigyázva, hogy az állomány, mint kordokumentum megörökíttessék.

Ennek a lépésnek a motívumai döntően 1988-ban, az akkor felgyorsuló változásokban gyökereztek, de talán nem tévedek, hogy egy 30 évvel azelőtti esemény élményéből is táplálkozott ez az intézkedése. „1958-ban – ahogy töredékes emlékezésében, a történeti pályájának indulását idézte – az indítás egy olyan munkába dobott, amely az életemet, a Történettudományi Intézeti napokat leszámítva, a Levéltárhoz kötötte. Akkor érkezett vissza a Szovjetunióból Horthy kabinetirodájának az anyaga. Először a Külügyminisztériumba került. Én akkor csak azokat az anyagokat láthattam eredetiben, amelyet a levéltáros kollégák kihoztak, mert talán megemlíthetem, engem az 1956-os tevékenységem miatt nem engedtek be a Külügyi Levéltárba.

Elgondolható, hogy fiatal történészek, ha ilyen okmányokhoz hozzájutnak, milyen szellemi, izgalmi állapotba kerülnek. Így voltam én is. Ebben az iratcsomóban volt a miniszterelnök búcsúlevele, amelyet Horthyhoz írt, hogy miért teszi, amit tesz.”

És a köztudott szavak: „szószegők lettünk, gyávaságból..., nem tartottalak vissza, bűnös vagyok, Teleki Pál.”

A záróltág megszüntetésével, 1988-ban a tudós tapasztalata kellő időben meghozott jó intézkedést eredményezett.

Juhász Gyula persze kevés ilyen látványos döntést hozhatott.

Ő, aki olyan jól ismerte századunk középső évtizedeinek ideológiai alapú emberkísérleteit, mély meggyőződéssel irtózott minden önmagában való destrukciótól. „Soha nem bontani addig, amíg nem lehet építkezni.”

Ezt szem előtt tartva történt fordulat az intézmény információs rendszerének fejlesztésében.

De nem csak a technikai fejlesztés területén vigyázott a folyamatos működés fenntartására: de tudta azt is, hogy a munkaszervezet milyen finom hajszálcsöves kapcsolatokra épül, melyet nem lehet durván elvágni.

Tudósi módszeréhez, szelleméhez vagyunk hűek, ha felidézzük 1990 őszét, amikor kedves intézetének éléről leváltották. Értelmetlenül és megalázóan.

Ő, aki várta és maga is előkészítette az újat, ezt alig viselte el.

A felmentés értelmetlenségét bizonyítja, hogy senkit nem tudtak helyébe ültetni. És felkérték, hogy felmentve, hogy ideiglenesen, hogy vezesse tovább a Magyarországi Kutató Intézetet. Juhász Gyula az általa odagyűjtött fiatal munkatársakat féltve, ezt megtette. Nem jelentett számára elégtételt, csak keserűséget, hogy az akkor elkezdődött válság – bár fegyelmezetten részt vett haláláig a Teleki Alapítvány Tudományos Tanácsának munkájában – máig nem oldódott meg.

Amikor alakját idézzük, vizsgáljuk, hogyan ítélik meg Őt kortársai, fájdalommal látjuk, hogy értéknek tűnik ma fel félt apolitikussága.

Ez az apolitikusság azonban nem áll.

Juhász Gyula ugyanis nem szavaiban, de magatartásával politizált.

Főigazgatóként is tudós maradt az Országos Széchényi Könyvtár nagy szerencséjére.

Végül az ő szavait idézem.

„Egyik problémája a mi életünknek, a történelemben való élés. Mindig visszatekintünk a mi nagy balsorsunkra, ezt már naponta többször is elénekeljük, és legalábbis nem eleget gondolunk, érezhetően és megfoghatóan arra, mit kellene itt tenni ahhoz, hogy az elkövetkezendő időszakban kialakuljon egy modern Magyarország, amely már nem a történelem sikertelnségeiben és tragédiájában él, hanem felemelkedő jelenében.”

Hanák Gábor
A Széchényi Napon elhangzott beszéd.
1993. április 30.

Búcsúbeszéd, megemlékezések

Juhász Gyula (1930–1993)

Juhász Gyula 1986-tól 1993 áprilisáig, váratlan haláláig vezette az Országos Széchényi Könyvtárat. Az irattárban őrzött aktákon hagyott sorai – Térjünk vissza rá! Beszéljük meg! – bizonyítják, hogy az utolsó otthon töltött pillanataiban is a könyvtár gondjai foglalkoztatták. Levéltervezeteket kért és írt alá, folyamatban lévő, döntést igénylő kérdésekre kívánt visszatérni, telefonkapcsolatban maradt munkatársaival. Halála előtti héten – betegen – Göncz Árpád köztársasági elnök társaságában még megnyitott egy nemzetközi könyvtári konferenciát, de ezt követően akadémiai ülését és szárszói előadását sem mondta le.

Ismertem történészként, kutatóként és könyvtárosként. Tehetsége, kivételesen erős felelősségtudata hallatlan lelkiismeretességgel, fegyelmezettséggel és szorgalommal párosult. Pályája töretlenül ívelt felfelé. 1957-ben szerezte történelem szakos diplomáját. 1958 és 1985 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1980-tól tudományos tanácsadója volt. Kutatói érdeklődése a kezdetektől a diplomáciatörténet felé fordult. A magyar külpolitika második világháború alatti törekvéseinek elemzése után kutatásait a Horthy-korszak átfogó vizsgálataira terjesztette ki. Hazai és külföldi archívumok szorgos látogatója volt. 1977-ben védte meg doktori értekezését, 1985-től az Akadémia levelező, majd 1990-től rendes tagja. Akadémiai díjat kap, számtalan bizottság tagja, az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnökhelyettese, Történettudományi Bizottságának tagja. Részt vesz szerkesztőbizottságok, kuratóriumok, tudományos bizottságok munkálataiban.

Levéltárak, könyvtárak mélyén eltöltött elmélyült feltáró és elemző munkák eredményeként sorra megjelenő tanulmányain, könyvein nemzedékek tanulják látni és megérteni századunkat. Munkáiban ma is élő és nyugtalanító kérdésekre kereste a válaszokat a tudomány eszközeivel feltárva és értelmezve a „gyökereket”. Tudósi és társadalmi elkötelezettsége nem hagyta nyugodni – gyakran kilépett a levéltárak, a főigazgatói szoba csendjéből. Előadásokat tartott, nyilatkozott, feltűnt a képernyőn. Időt és energiát erre nem sajnált.

Tanári tevékenysége életművében külön fejezetet érdemel. Tantárgyat és iskolát teremtett. Tanítványai kivétel nélkül elismeréssel emlegetik, mert a tudós biztonságával, az eredeti források bemutatásával bátran rajzolt egzakt képet századunk legvitatottabb és -takargatottabb történéseiről is.

1985-ben került az OSZK-ba, mint a Magyarorsággkutató Intézet alapító igazgatója, majd a következő évben átvette a nemzeti könyvtár vezetését. Nemzetközileg is elismert tudósként érkezett, Könyvtáros lett. Akármennyire törekszem, nem tudom szétválasztani a képet, a tudósét és a könyvtárosét. Tehetség, lényeglátása, széles látóköre, megalkuvást nem ismerő humánuma, affinitása munkatársaihoz mind mind jelen voltak és éltek könyvtárigazgatói tevékenységében. Emlékszem rá – kutatóként. Az uralkodó eszmék írásakor hosszú napokon át olvasott, jegyzetelt a Pollack Mihály téri épületben. Pihenésül oldottan mesélt oxfordi élményeiről. Miután könyvtárigazgató lett, minden napját – akadémiai és tanári elfoglaltságától eltekintve – könyvtári munkával töltötte. A tudósnak az este és a hétvége maradt.

Könyvtárigazgatóként felismerte a nagy gyűjtemények értékmegőrző és ismeretátadó jelentőségét. Tevékenysége alatt indult el a könyvtár gépesítése. Kutatóként – amint mesélte – a 80-as évek elején az Egyesült Államokban már tapasztalta, számítógép segítségével mit jelent irodalmat gyűjteni, információhoz jutni. Tudta, nemzeti könyvtári komplex feladatainkat csak abban az esetben leszünk képesek korszerű módon ellátni, ha e feladatok ellátása a könyvtári munka egész területén a számítógép adta lehetőségekre támaszkodik. A gépesítés tető alá hozása számtalan más feladattal járt: korszerűbb szervezet létrehozása, együttműködések kialakítása és megtartása, konfliktusok feloldása, szakemberek megnyerése, pályázatok menedzselése és sok-sok pénz szerzése mindezek megvalósításához. Messzebb látott e területen is a vári F épület falainál. Az egész magyar könyvtárhálózat megújításának fontosságában gondolkodott.

1988-ban felismerve a lehetőséget, megelőzve minden más gyűjteményt, feloldotta, mindenki számára hozzáférhetővé tette a könyvtár zárt állományát. Ennek a sajtóban, a rádióban hangot is adott, mert felismerte e kérdésben a nemzeti könyvtár példát adó szerepét. Írásban is javaslatot tett a vonatkozó rendeletek visszavonására.

Külön kell szólnom a vezetése alatt álló, tevékenységében szervesen a könyvtárhoz simuló Magyarorsággkutató Intézetről. Juhász Gyula rövid idő alatt, bonyolult helyzetben – hisz a munkatársak egy részét a politikaalakítás foglalkoztatta – jól működő tudományos intézetet hozott létre a „nemcsak mi vagyunk egyetlen más népnél sem alábbvalók, egyetlen más nép sem alábbvalóbb nálunk” gondolat szellemében. Irányításával publikációk, előadások születtek, amelyek a kelet-európai térség történetét, kultúráját kutatták a tudományos kutatás eszközeit felhasználva. Az intézet éléről 1990-ben méltatlanul leváltották. Azt gondolom, ezt élete végéig nem heverte ki.

Különös szerencsének tartom, hogy velem dolgozhattam. Példamutató volt, ahogyan a világot látta. A legfontosabb, amit mint könyvtáros tőle tanulhattam,

amit munkáiban és igazgatása alatt is vallott, a közelmúltban fogalmazott meg egy interjúban: „A tudományokban, a humán műveltségben, a modern technikát szolgáló ismeretek megszerzésében csodálatosat alkotott a magyarság, de ez nem jelent alapot semmiféle hegemoniaérvényesítési kísérlethez... Le kell mondani a nacionalista megközelítésekről, a kirekesztő felfogásokról... S ezzel egyidőben ajánlatos őszinte érdeklődést tanúsítani a másik iránt. Más út nem lehetséges.”

Somogyi Pálné

Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 1993. június

Búcsúszavak

Torokszorítóan fojtogató még a hír: elhunyt Juhász Gyula, a Tanár Úr, a történészprofesszor. Hatvankét évesen, alkotóereje teljében. Porig sújtva a gyász hírtől, mit mondhatok e percben egykori diákjaként, ki benne szellemi mesterét tiszteli? Bármilyen jón is tollam hegyére: az üres dadogás lesz szemben az Örökkévaló immár megfellebbezhetetlen ítéletével.

Mondjam el, hogy a Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi szakán szinte egy egész generáció tőle tanulta meg a XX. század magyar történelmét, úgy, hogy előadásai alatt zsúfolásig telve volt az auditorium, mert más karok diákjai is örömmel hallgatták? Mondjam el, hogy minden előadása egyszerre volt újdonságot hozó szellemi élmény és kaland, hogy öröm volt nála vizsgálni, hogy utolsó előadásán mi, 1975-ben végzett diákjai megtapsoltuk?

Kevés a szó.

A szellemi önkény és értelmet bénító cenzúra korszakában Juhász Gyula megírta a két világháború közötti Magyarország valódi történelmét. Trianontól Jaltáig. Leszámolt benne a Trianonnal kapcsolatos politikai mítoszokkal (de sokan születnek is újjá közülük manapság!), és a Rákosi-korszakban ránk süttött „utolsó csatlós” szégyenbélyegével... S ami (akkoriban) csodaszámba ment: a könyv megjelent, olvasható volt, és sokunk számára nemcsak tananyag, hanem nemzeti önismeretünk meghatározó forrásává vált.

Nehéz elfelejteni azt az előadást, amikor Juhász Gyula nekünk 1975-ben 1956 történelmét tanította. Akkor Magyarországon még nem lehetett leírni, ki nyomtatni, de Tanár Úr szájából a katedréről elhangzott: 1956 októberében Magyarországon forradalom és szabadságharc volt.

Végzős diákként a szellemi bátorság, a tudományos egzaktság és az emberi tisztesség útravalóját kaptuk tőle. Diák tanárától ennél többet aligha remélhet.

Évtizedeket szárnyal át az emlékezet. Amikor kineveztek a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjévé, megkerestem őt: vállalna-e szerkesztőbizottsági tagságot lapunknál.

– Ha a kormánytól független és szabadelvű lesz a lap, akkor igen. De akkor is csak a te kérésedre – mondta volt.

Örökösen zsúfolt napi pogramjai ellenére – akkor már évek óta az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt, számos egyéb tisztségét és önként vállalt feladatait nem is említve – elfogadta, hogy eleget tesz a felkérésnek. Számára a tudomány és a sajtó szabadsága egyazon megítélés alá esett.

Nehéz a búcsú.

E gyászban, e lesújtó fájdalomban is felemelő a hálával lepecsételt üzenet; Juhász Gyula egész élete példázza, s immár szellemujjával int felénk: „Tudás, becsület, s mindenekfölött a szellem szabadsága!”

Tanár Úr, megfogadjuk!

Krasznai Zoltán
Magyar Nemzet, 1993. április 14.

*

A sors kifürkészhetetlen akarata elszólitotta tőlünk Juhász Gyulát, a történészt, lapunk szerkesztőbizottságának tagját. Döbbenetes váratlansággal, hiszen húsvét hétfőjén este még a televízióban láthattuk, amint a második világháború legkritikusabb hazai időszakának megpróbáltatásairól, lehetséges, vagy még inkább reménytelen útkereséséről, kísérleteiről beszélt. A kor és az „anyag” fölényes ismeretében elemzően és értékelően, azzal a biztonsággal és mélységgel, ami mindig jellemezte tudományos munkásságát és kultúrközéleti megnyilatkozásait.

Tudományos hagyatékának, kutatási eredményeinek értékelése a szakma illetékeseire tartozik. Mi e szomorú megemlékezés keretében Juhász Gyulának a *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságában kifejtett munkájával, ama erőfeszítései-vel foglalkozunk, amelyeket a lap eszmei irányvonalának kialakítása, szellemi színvonalának fejlesztése érdekében tett. Egy éve kértük fel arra, hogy tapasztalataival, történelmi elfogulatlanságával, higgadtságával segítse a lapot az eligazodásban, az átmeneti időszak rendkívül összetett társadalmi-politikai viszonyainak kezelésében, tükröztetésében, mérlegelésében. Jóllehet, elsődleges hivatását tekintve nem volt hírlapíró, mégis átfogó érdeklődése, kifinomult érzéke a lényeges és a lényegtelen megkülönböztetésében lehetővé tette számára, hogy beleélje magát a napilapkészítés bonyolult, állandóan az idő szorítása alatt álló munkájába. Emellett mindig felhívta figyelmünket a távlati szemléletre, az állandó újragondolás „kényszerére”. Ezzel foglalkozott a *Magyarság az ezredfordulón* című sorozatunkban megjelent tanulmányában is. Azt vizsgálta, hogy mi maradt „az uralkodó eszmékből”, az 1939-es *Mi a magyar?* kötet kérdésfelvetéseiből. Mi a még érvényes, s mi az, amit újra kell gondolnunk? A következőket írta: „Lehet ijesztő és lehet felemelő (inkább ez legyen) ez a magunkra mara-

dás, hogy nekünk kell megtalálni minden tekintetben (gazdaságilag is) a fel-
emelkedés útját, tágabb, vagy szűkebb környezetünkben a létezés, az együttélés
lehetőségét... Újra kell gondolni és alkotni nemzetfogalmunkat is.”

A *Magyar Nemzet*-et kiváló médiumnak tekintette e sürgető újragondolás-
hoz, ezért is lépett fel mindenféle kirekesztő törekvéssel szemben. Ezért vizs-
gálta a tőle megszokott alapossggal, hogy a lap megfelel-e nap nap után a ki-
egyensúlyozottság, a hitelesség, a pártatlanság követelményeinek. Részt vett az
Érdi Páholy munkájában, és nagy örömmel vállalta el a Demokrácia 2500 nem-
zetközi pályázat bírálóbizottságának elnökségét.

Megrendült lélekkel búcsúzunk a kedves, meghitt baráttól, aki odaadóan
szolgált közös nemzeti ügyünket, olvasóközönségünket és lapunkat.

Pethő Tibor
Magyar Nemzet, 1993. április 14.

Juhász Gyula munkássága

1. Könyvek

- Juhász Gyula – Ádám Magda – Kerekes Lajos: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Bev. Zsigmond László.) [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp., 1959. Kossuth Kiadó. 550 l. 1. térk.
- Juhász Gyula – Ádám Magda – Kerekes Lajos: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Bev. Zsigmond László.) [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) 2. kiad. Bp., 1961. Kossuth Kiadó. 546 l.
- Juhász Gyula – Ádám Magda – Kerekes Lajos: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Bev. Zsigmond László.) [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) 3. kiad. Bp., 1966. Kossuth Kiadó. 512 l.
- Magyarország külpolitikája a 2. világháború kitörésének időszakában. 1939–1940. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp., 1962. Akadémiai Kiadó. 904 l. (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. 4.)
- Juhász Gyula – Ádám Magda – Kerekes Lajos: Vengrija i vtoraja mirovaja vojna. Szekretnüe diplomaticsieszkie dokumentü iz isztorii kanuna i perioda vojnü. (Ured. Zsigmond László.) Moszkva, 1962. I. L. 367 l.
- A Teleki-kormány külpolitikája. 1939–1941. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 368 l.
- Juhász Gyula – Ádám Magda – Kerekes Lajos: Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik. (1933–1944). Einleitende Studien und Vorbereitung zum Druck von Gyula Juhász. (Übers.: Johann Till.) Bp., 1966. Akadémiai Kiadó. 409 l.

- Magyarország külpolitikája. 1919–1945. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp., 1969. Kossuth Kiadó. 374 l.
- Magyarország külpolitikája. 1919–1945. 2. átdolg. kiad. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp., 1975. Kossuth Kiadó. 434 l.
- Magyarország története 1918–1945. (Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Lóránt.) (A kötet szerzői: Berend T. Iván, Hajdu Tibor, Juhász Gyula stb.) 8. köt. Bp., 1976. Akadémiai Kiadó. 1400 l.
- Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeáll. (sajtó alá rend. és bev. tan.: Juhász Gyula.) Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 320 l.
- Magyarország története 1918–1945. (Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Lóránt.) (A kötet szerzői: Berend T. Iván, Hajdu Tibor, Juhász Gyula stb.) 8. köt. 2. jav. kiad. Bp., 1978. Akadémiai Kiadó. 1400 l.
- Hungarian foreign policy. 1919–1945. Bp., 1979. Akadémiai Kiadó. 356 l.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. (Szerk. Zsigmond László.) [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) 5. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. 1940–1941. (Összeáll. Juhász Gyula. Sajtó alá rend. Juhász Gyula, Fejes Judit.) Bp., 1982. Akadémiai Kiadó. 1426 l.
- Uralkodó eszmék Magyarországon. 1939–1944. Bp., 1983. Kossuth Kiadó. 340 l.
- Magyarország története 1918–1945. (Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Lóránt.) (A kötet szerzői: Berend T. Iván, Hajdu Tibor, Juhász Gyula stb.) 8. köt. 3. jav. kiad. Bp., 1984. Akadémiai Kiadó. 1400 l.
- Juhász Gyula – Nowak, Jerzy Robert – Olszawski, Tadeusz: Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon. 1939–1945. [Visszaemlékezések.] (Vál. és utószó: Juhász Gyula. Sajtó alá rend., szerk., a dokumentumokat gyűjt., képmagyarázatok: Antal László. Ford. Murányi Beatrix. Jegyz.: Kapudiczay Károly.) Bp., 1985. Európa. 649 l. (Emlékezések.)
- A háború és Magyarország 1938–1945. Bp., 1986. Akadémiai Kiadó. 159 l.
- Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938–1944. Akadémiai székfoglaló, 1985. nov. 29. Bp., 1987. Akadémiai Kiadó. 66 l. (Értekezések, emlékezések.)
- Magyarország története 1918–1945. (Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Lóránt.) (A kötet szerzői: Berend T. Iván, Hajdu Tibor, Juhász Gyula stb.) 8. köt. 4. kiad. Bp., 1988. Akadémiai Kiadó. 1400 l.
- Magyarország külpolitikája 1919–1945. 3. átd. kiad. Bp., 1988. Kossuth Kiadó. 436 l.
- Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve. [Hungarologische Forschung. Jahrbuch des Hungarologischen Forschungsinstituts.] Főszerk. Juhász Gyula. Bp., 1988. 337 l.
- A történész józansága. Juhász Gyula írásából válogatást tartalmazó emlékkötet. Szerk.: Juhász Ferenc. Bp., 1993. OSZK. 349 l.

2. Tanulmányok, cikkek

- A Teleki-kormány külpolitikája a „furcsa háború” idején. = *Történelmi Szemle*, 4. 1961. 4. 476–514.
- Beiträge zur Ungarns Aussenpolitik in den Tagen des Ausbruchs des zweiten Weltkrieges (August–September 1939.) = *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8. 1961. 1–2. 137–174.
- Adatok Magyarország külpolitikájához a második világháború kirobbanása napjaiban. 1939. augusztus–szeptember. = *Századok*, 96. 1962. 3–4. 565–600.
- La politique extérieure de la Hongrie à l'époque de la „drole de guerre”. = *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 9. 1963. 3–4. 407–457.
- Magyarország német megszállása. 1944. március 19. = *Élet és Tudomány*, 19. 1964. 12. 531–535.
- A második világháború kitörésének évfordulója. = *Népszabadság* 22. 1964. 204. 5. Magyarország hadba lépése Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok ellen. = *Történelmi Szemle*, 8. 1965. 1. 61–87.
- A két világháború közötti szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez. = *A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülésszaka*. Bp., 1968. 360–377.
- Juhász Gyula – Pintér István – Tilkovszky Lóránt: Magyarország nemzetközi helyzete és belpolitikai viszonyai 1938–1945. Az ellenállási mozgalom fő vonásai. = *Történelem*, 2. 1971. 108–199.
- Két tárgyalás 1943 tavaszán. (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 1-i római és Horthy Miklós 1943. április 16–17-i klessheimi tárgyalásairól.) = *Történelmi Szemle*, 16. 1973. 3–4. 488–530.
- Politikai és diplomácia-történeti irodalom Magyarország második világháborús történetéről. = *Történelmi Szemle*, 16. 1973. 3–4. 312–329, 437–439. 1.
- Tájékoztató a Kelet-Közép-Európa 2. világháborús histográfiája című nemzetközi konferenciáról. = *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 22. 1973. 3. 295–298.
- Az üszkös pillanat. Magyar–angol titkos tárgyalások 1943-ban. = *Új Írás*, 17. 1977. 5. 66–91.; 6. 54–80.
- Juhász Gyula – Niederhauser Emil: Magyar–Angol Történész Konferencia. = *Századok*, 111. 1977. 6. 1305–1315. 1.
- Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeáll. (sajtó alá rend. és bev. tan.: Juhász Gyula.) Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 320.
- Visszatekintés madártávlatból. Veress László 1944-es jelentése a béketapogatódzásokról és a német megszállás előzményeiről. = *Új Írás*, 18. 1978. 6. 73–86.
- Quellenausgaben zur Geschichte Ungarns im zweiten Weltkrieg. = *Acta Universitatis Debreceniensis. Egyetemes történeti tanulmányok*. (12) 1978. 109–115.
- A nagyhatalmak háborús propagandája és Magyarország. = *Történelmi Szemle*, 22. 1979. 3–4. 484–504.

- Az 1929–1933-as gazdasági válság hatása a nemzetközi viszonyokra. = *Magyar Tudomány*, 24. 1979. 10. 730–734, és *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 29. 1980. 1–2. 35–40.
- Internationale Konferenz zum Thema Kriegspropaganda und die illegale Presse in Südosteuropa während des Zweiten Weltkrieges. = *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae*, 25. 1979. 3–4. 339–342.
- Juhász Gyula – Niederhauser Emil: Conference of British and Hungarian historians. = *New Hungarian Quarterly*, 20. 1979. 74. 132–141.
- „... hogy mi ne legyünk német gyarmat”. Az „Appeasement” és a Duna-medence. = *Új Írás*, 20. 1980. 4. 114–128.
- The Hungarian peace – feelers and the Allies in 1943. = *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 26. 1980. 3–4. 345–347.
- Juhász Gyula – Kozminski, Maciej: Hungary and Poland in 1939. = *New Hungarian Quarterly*, 21. 1980. 80. 105–110.
- Az 1929–1933-as gazdasági válság hatása a nemzetközi viszonyokra. = *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztály Közleményei*, 29. 1980. 1–2. 35–40.
- Testőr-hadművelet. Miért szállták meg a németek Magyarországot? = *Élet és Irodalom*, 25. 1981. 12. 7–8.
- Eisenhower, Dwight D.: Keresztesháború Európában. Ford. Auer Kálmán. Utószó: Juhász Gyula, Bp., 1982. Zrínyi Kiadó. 441–456.
- Uralkodó eszmék a második világháborús Magyarországon. = *Új Írás*, 22. 1982. 1. 59–91.; 2. 44–62.
- „Uralkodó eszmék” a második világháborús Magyarországon. (1–2.) = *Új Írás*, 22. 1982. 7. 73–100.; 8. 63–88.
- Háború a köztudatban. = *Élet és Irodalom*, 26. 1982. 26. 1. 4.
- Történelmi tapasztalat és történelmi tudat. A Horthy-rendszerről és a II. világháborúról. = *Pártélet*, 28. 1983. 8–9. 75–79.
- Bibó István Békeajánlatáról. = *Kritika*, 1983. 12. 17–18.
- A történettudomány törvényei szerint. = *Népszabadság*, 41. 1983. 15. 4.
- A második magyar hadsereg a Donnán. Megjegyzések Sára Sándor filmjéhez. = *Népszabadság*, 41. 1983. 36. 15.
- Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. (Előszó: Juhász Gyula.) Bp., 1983. RTV–Minerva. 5–11.
- Az „Appeasement” és a Duna-medence. = *A két világháború közötti Magyarországról*. (Szerk. Lackó Miklós.) Bp., 1984. Kossuth Kiadó. 150–180.
- A barbár-hullám. A magyar szellemi élet és a zsidókérdés a második világháború előtt és alatt 1938–1944. = *Új Írás*, 24. 1984. 7. 68–92.
- Negyven éve februárban: a Kállay-kormány végnapjai. = *Magyar Nemzet*, 47. 1984. 47. 9.
- A német–magyar viszony néhány kérdése a második világháború után. = *Történelmi Szemle*, 27. 1984. 1–2. 269–278.
- Nemzetkoncepciók. = *Új Írás*, 24. 1984. 12. 25–31.
- Magyarország német megszállása. = *Pártélet*, 29. 1984. 3. 30–35.

- The German occupation of Hungary. = *New Hungarian Quarterly*, 25. 1984. 96. 57–63.
- Négy évtized után. Gondolatok a „Szárszó 1943” című könyv megjelenése alkalmából. = *Új Írás*, 24. 1984. 3. 88–95.
- Világháborús repeszek. = *História*, 6. 1984. 4. 27–29.
- A számvetés szükségessége. A zsidóüldözések és a magyar közvélemény. = *Magyar Hírlap*, 17. 1984. 110. 7.
- A téveszmétől a rendszer széthullásáig. Az 1944-hez vezető útról. = *Népszabadság*, 42. 1984. 146. 7.
- Hungarian political ideas on the future of the small nations and on how the country was assessed abroad. (1943–1944.) = *Études historiques hongroises*. Bp., 1985., Akadémiai Kiadó. 483–499.
- Hungarian intellectual life and the „Jewish Problem” during World War II. = *The holocaust in Hungary*. (Ed. Randolph L. Braham, Béla Vágó.) New York, 1985. 53–77.
- Gondolatok az 1945–1948 közötti társadalmi változások és társadalmi közérzet történetéhez Magyarországon. = *Önarcképünk sorsunk tükrében 1945–1949*. München, 1985., Hollandiai Mikes Kelemen Kör. 56–67.
- „Békévé oldja...” Én is jártam Isonzónál. = *Filmvilág*, 30. 1985. 5. 20–22.
- Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet. 1938–1944. = *Magyar Tudomány*, 31, 1986. 89–104.
- Az út vége. Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet. 1938–1944. = *Új Írás*, 26. 1986. 3. 63–84.
- A második világháború traumái nemzeti identitásunkban. = *Szülföld és nagyvilág*. (Szerk. Soós Kálmán.) Bp., 1986, OBT, 29–36. (Az 1985. októberi tudományos konferencia előadásai.) (Békemozgalmi kiskönyvtár 5.)
- A hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezése. = *Hungarológiai Értesítő*, 8. 1986. 1–2. 318–321.
- A Magyarságkutató Csoportról. = *Confessio*, 10. 1986. 3. 125–127.
- A magyarságkutatás egy éve. = *Magyar Nemzet*, 49. 1986. 302. 13.
- A második bécsi döntés. = *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve*. 1987. 79–94. – *Külpolitika*, 14. 1987. 5. 149–165.
- The second Vienna award. = *Danubian [Historical] Studies*, I, 1987. 1. 23–28. mell.
- Nagy nemzeti gyűjteményünk az Országos Széchényi Könyvtár. = *Történelmi Szemle*, 42. 1987. 1. 71–74.
- Ki a magyar? = *Magyarnak lenni*. 1. = *Magyar Hírlap*, 20. 1987. 303. mell. 4–6.
- Problems of the Hungarian resistance after the German occupation, 1944. = *British political and military strategy in Central Eastern and Southern Europe in 1944*. (Ed. William Deakin, Elizabeth Barker and Jonathan Chadwick.) London, 1988. MacMillan Press. 180–189.
- A Teleki-kormány lengyel politikája. = *Magyarok a Kárpát-medencében*. (Szerk. Glatz Ferenc.) Bp., 1988. Pallas. 280–283.

- Magyar béketapogatózások 1943-ban. = *Magyarok a Kárpát-medencében*. (Szerk. Glatz Ferenc.) Bp., 1988, Pallas. 292., 294., 296., 298., 299.
(História könyvek sorozat 5.)
- Nemzetudat, magyarságtudat a XX. században. = *Új Forrás*, 20. 1988. 5. 8–16. – *Honismeret*, 16. 1988. 6. 9–13.
- Előszó. = *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*. 1988. Bp., 1989. 7–9.
- Illúziók és realitások. = *Népszabadság*, 46. 1988. 175. 13.
- [Magyarország külpolitikája. 1.] Magyarország és az európai rend. = *História*, 10. 1988. 2–3. 3–6, 8.
- [Magyarország külpolitikája. 2.] A második világháború. = *História*, 10. 1988. 4. 17–18.
- Ki a magyar? Magyarnak lenni. (A Magyar Hírlap cikksorozata.) Bp., 1988. 5–9. (Magyar Hírlap könyvek.)
- Sára Sándor: Pergőtűz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál. (Előszó: Juhász Gyula.) Bp., 1988. Tinódi. 7–13.
- British–Hungarian talks on armistice during the last phase of World War II. = *Finns and Hungarians between East and West*. (Ed. Tenho Takalo.) Helsinki, 1989. 127–140. I. (Studia Historica, 32.)
- Út a párizsi békéhez. = *Történelmi Szemle*, 44. 1989. 8–9. 13–18.
- Külpolitika és külpolitikai gondolkodás az 1930-as években. = *Gazdaság, irodalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. (Szerk. Glatz Ferenc.) Bp., 1989. 283–293.
- Külpolitikai koncepciók Magyarországon 1943-ban. = *Kiútkeresés 1943*. (Szerk. L. Nagy Zsuzsa, Burucs Kornélia.) Bp., 1989. Kossuth Kiadó. 15–27.
- Eszmei áramlatok a harmincas évek második felében. = *Fél évszázad múltán a Márciusi Frontról*. (Szerk. Pintér István.) Bp., 1989. *Reform*, 140–144. 7–9.
- A Magyarságkutató Csoport három éve. = *Nyelvünk és Kultúránk*, 73. 1989. 7–9.
- Németh László: Sorskérdések. (A szöveget gondozta, jegyz.: Greza Ferenc. Utószó: Juhász Gyula: Németh László, a politikai gondolkodó. 829–853. – Bp., 1989. Magvető–Szépirodalmi. 853 l. (Németh László munkái.)
- Modellváltás anatómiája. (Összeáll. Simon János, Szabó János.) [Tihanyban 1988. okt. 19–21. és Veszprémben 1989. márc. 29–30. között tartott tudományos kerekasztal konferencia.] Bp., 1989. MTA, TTI. 267 l. (Műhelytanulmányok.) Juhász Gyula hozzászólása: 20.
- A könyvtárak értékmegőrző és ismeretátadó szerepe. = *Könyvtáros*, 4. 1990. 9. 512–518.
- Dominant intellectual preoccupations in Hungary during the Second World War. = *European intellectual trends and Hungary. Etudes Historiques Hongroises, 1990.*, Ed. Ferenc Glatz. 4. Bp., 1990. Institute of History, Hungarian Academy of Sciences. 203–208.
- Die wichtigsten Strömungen im ungarischen Geistesleben während des Zweiten Weltkriegs. = *Modern age – modern historian. In memoriam György Ránki*

- (1930–1988). Ed. Ferenc Glatz. Bp., 1990, Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences. 305–311.
- Tisztelegesen szembenézni történelmünkkel. = *Köztesnépként Európában*. Szerk. Rózsa András. Bp., 1990. Európa Ház. 52–63.
- A magyar revíziós célok és a nagyhatalmak. = *História*, 12. 1990. 3. 15–17.
- A hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezése. Vál. Giay Béla. Bp., 1990. Nemzetközi Hungarológia Központ. 173–179. (Hungarológiai ismertető 5.)
- The Hungarian Foreign Ministry and Hungarian diplomats in the field, 1939–1944. = *Eastern Europe and the West: Selected papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies, Harrowgate, 1990*. Ed. by John Morison. New York, 1992. Saint Martin's Press. 93–101.
- Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. Fejős Zoltán, Küllös Imola. Juhász Gyula ajánlásával. Bp., 1990. Magyarorságot. Intézet (A Magyarorságot kutatás könyvtára 2.)
- A magyar revíziós célok és a nagyhatalmak. = *História*, 12. 1990. 3. 15–17.
- Magyar külpolitikai elképzelések 1940 végén, 1941 elején. = *Magyar Hírlap*, 1991. VI. 27.
- A magyar külpolitika a hadba lépés előtt. = *Magyar Hírlap*, 24. 1991. 149. 7.
- A lengyel diplomácia közvetítő szerepe a magyar kiugrási kísérletben. = *Magyarok és lengyelek (1393–1945.) Összeáll. Kapronczay Károly*. Bp., 1991. Gondolat. 89–95.
- The Hungarian Foreign Ministry and Hungarian diplomats in the Field, 1939–44. = *Eastern Europe and The West*, Ed.: John Morison. New York, 1992. St. Martin's Press. 93–101.
- A magyar társadalom a második világháborúban. (az 1991. október 31-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadás.) = *Magyar Tudomány*, 37. 1992. 4. 385–399.
- A szellemi élet és az Akadémia a harmincas években és a háború alatt. = *Magyar Tudomány*, 37. 1992. 9. 1047–1051.
- Magyarország az ezredfordulón. Juhász Gyula: Az újragondolás „kényszere”. = *Magyar Nemzet*, 55. 1992. 173. 7.
- A '42-es Karácsony és a titkos diplomácia. = *Magyar Nemzet*, 55. 1992. 303. 17.
- A művelt világnak tiszteletét. A Magyar Külügyi Társaság története a két világháború között. = *Magyar Nemzet*, 55. 1992. 102. 11.
- Magyar társadalom. 1941. = *História*, 14. 1992. 2. 8–10.
- Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. Juhász Gyula: 2. Krónika: 1983. Pergőtűz; Krónika – 1983. Részlet az előszóból. = *História*, 14. 1992. 9. 24–25.
- A Magyar Külügyi Társaság története a két világháború között. = *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. MTA Történettudományi Intézet. 261–267.
- A sztálingrádi csata. = *Magyar Nemzet*, 56. 1993. 6.

Brandholtz, Harry Hill: Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra. Ford. Baktai Erik. (Utószó: Juhász Gyula.) [Bp.] 1993. Magyar Világ. 243–247.

3. Interjúk, kerekasztal-beszélgetések

Történész – Dunántúl. Beszélgetés [Juhász Gyulával] emlékiratokról és dokumentumokról. [Riporter]: Zöldi László. = *Élet és Irodalom*, 22. 1978. 35. 7.

Juhász Gyula – Glatz Ferenc: Járatlant a jártért. Beszélgetés történelmeinkről. [Riporter]: Vincze Péter. = *Magyar Hírlap*, 13. 1980. 210. 11.

Juhász Gyula – Béládi Mikós – Cseres Tibor – Erényi Tibor – Simonffy András: Kompország katonái. Beszélgetés. = *Életünk*, 19. 1982. 1. 31–41.

Háború és béke között. [Riporter]: Daniss Győző. = *Élet és Tudomány*, 39. 1984. 52. 1638–1639.

Emlék, emlékezet, történelem. Min dolgozik Juhász Gyula történész? [Riporter]: A. G. = *Magyar Nemzet*, 47. 1984. 12. 7.

Világháborús szerepünk és a köztudat. [Riporter]: Kovács Dénes. = *Népszabadság*, 43. 1985. 275. 9.

Feltárni a nemzettudat állapotát. Beszélgetés Juhász Gyula akadémikussal, a Magyarországi Akadémia Intézet igazgatójával. [Riporter]: Krasznai Zoltán. = *Olvasó Nép*, 8. 1986. 3. 74–83.

Juhász Gyula – Herman József – Imre István – Klaniczay Tibor – Köpeczi Béla – Ránki György – Vizi E. Szilveszter – Vajda György – Szántay Csaba: Merre tartson az akadémiai könyvkiadás? = *Magyar Tudomány*, 31. 1986. 6. 467–478.

Szembenézni a történelemmel. [Riporter]: Baló György. = *Mozgó Világ*, 12. 1986. 8. 4–18.

Új szellemi műhely: Magyarországi Akadémia Csoport. [Riporter]: Kárpáti László. = *Új Tükör*, 23. 1986. 11. 20.

Magyar az, aki magyarnak érzi magát. Interjú Juhász Gyula akadémikussal. [Riporter]: Faggyas Sándor. = *Népszava*, 115. 1987. 303. 6.

Néhány kérdés dr. Juhász Gyulához, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójához. [Riporter]: Rapcsányi László. = *Könyvtáros*, 37. 1987. 9. 509–513.

Könyvtörténelem. [Riporter]: Földesi Margit. = *Magyar Hírlap*, 20. 1987. 257. mell. 5.

A nemzetiségi gondok nem oldódnak meg maguktól. [Riporter]: Dénes D. István. = *Magyar Nemzet*, 51. 1988. 193. 10.

Juhász Gyula – Rátkai Ferenc: Lépéshátrányban a könyvtárak. Az információ a fejlődés tényezője. [Riporter]: M[edve] I[mola]. = *Magyar Hírlap*, 21. 1988. 124. 5.

- Félelmi tényezők. Beszélgetés a szárszói tanácskozás tanulságairól. [Riporter]: Nonn V. György. = *Élet és Irodalom*, 32. 1988. 34. 7.
- Etnikum, nemzet, nemzettudat. Juhász Gyula, Kosáry Domokos, Papp Gábor, Pozsgay Imre, Nyers Rezső kerekasztal-beszélgetése. [Riporter]: Papp Gábor. = *Világosság*, 29. 1988. 8–9. 497–509.
- Hosszú út a valóság bemutatásához. Történészek kerekasztal-beszélgetése a Századunkról. Bokor Péter, Juhász Gyula, Viola István stb. [Riporter]: Hanák Gábor. = *Mozgó Képek*, 4. 1988. 1. 14–15.
- Mit várok a könyvkiadástól? Válaszol: Juhász Gyula akadémikus, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. [Riporter]: Kocsis L. Mihály. = *A Könyv*, 1988. 4. 23–28.
- A nemzet történelmi emlékezete. Beszélgetés Juhász Gyula történésszel, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójával. [Riporter]: Eröss Ágota. = *Nők Lapja*, 40. 1988. 15. 3–5.
- Nép nemzet, haza. Átírják a történelmet. [Beszélgetés Juhász Gyulával.] = *Iffjúsági Magazin*, 25. 1989. 3. 4.
- Tisztelegesen szembenézni történelmünkkel. Beszélgetés Juhász Gyula akadémikussal. [Riporter]: Rózsa András. = *Képes* 7, 4. 1989. 15. 26–29.
- Mi magyarul vagyunk emberek. = Fejér Gyula: Beszélgetések a magyarságkutatásról itthon és a nagyvilágban. Bp., 1989. Hírnök, 67–83.
- Négy évtized kiesett? Beszélgetés Juhász Gyula akadémikussal, a Magyarságkutató Intézet igazgatójával a világ összmagyarságáról. [Riporter]: Ács Zoltán. = *Forrás*, 21. 1989. 7. 104–114.
- A nemzethalál látomás maradt. A múltból semmit sem szabad letagadni. Interjú Juhász Gyulával. [Riporter]: Poór Csaba. = *Népművelés*, 1989. 7. 20–21.
- Zsidókérdés itt és most. Gyökerek és indák. Hanák Péter, Juhász Gyula, Karády Viktor, Szabó Miklós, Varga László kerekasztal-beszélgetése. = *Világosság*, 30. 1989. 6. 432–443.
- Fehér foltok. Beszélgetés Gerő András és Juhász Gyula történészekkel történelemről és nemzettudatról, történettudományról és történelemtanításról. [Riporter]: Hovanyecz László. = *Társadalmi Szemle*, 45. 1990. 6. 14–24.
- Titok egyáltalán nincs – mondja Juhász Gyula akadémikus. [Riporter]: Daniss Győző. = *Népszabadság*, 48. 1990. 35. 17.
- Zsidókérdés itt és most. Kerekasztal-beszélgetés. Juhász Gyula, Hanák Péter stb. Ism.: Halász Zoltán. = *Magyar Hírek*, 43. 1990. 1. 56–59.
- Ismeretlen és félelmetes. Beszélgetés Juhász Gyula akadémikussal. [Riporter]: Hovanyecz László. = *Népszabadság*, 1991. 22. mell. 14.
- Gerő András – Juhász Gyula – Sipos Péter: Nem önszántukból jöttek. Történészek április 4-ről. [Lejegyezte] Z[appe] L[ászló]. = *Népszabadság*, 50. 1992. 81. 21.
- Kísérletek a szélsőjobboldal kordában tartására. Imrédy és az úri fasizmus. Beszélgetés Juhász Gyula történészprofesszorral. [Riporter]: Blahó Miklós. = *Magyar Nemzet*, 55. 1992. 213. 11.

- „Közép-Európában mindig Magyarország volt a mumus...” Válaszol egy történelemszakkönyv szerzője. [Riporter]: Tömöry Ákos. = *HVG*, 14. 1992. 48. 41–42.
- Megszállóként. Interjú Juhász Gyula akadémikussal. [Riporter]: Izsák Éva. = *Népszava*, 120. 1992. 81. 9.
- Juhász Gyula – Marót Mikós – Kiss Jenő: Változások, fejlemények. Könyvtár. [Riporter]: Barta András. = *Köztársaság*, 1. 1992. 20. 83–87.
- A tragédia másnapján. Beszélgetés Juhász Gyula akadémikussal. [Riporter]: Hovanyecz László. = *Népszabadság*, 51. 1993. 13. mell. 19.
- Határok, háború, béke. Juhász Gyula akadémikus Magyarország 1938 és 1945 közötti esztendeiről. [Riporter]: Daniss Győző. = *Népszabadság*, 51. 1993. 84. mell. 27.
- „Számoljunk le végre a csatlós gondolkodással!” [Riporter]: Pintér Dezső. = *Magyar Hírlap*, 26. 1993. 19. Szombati *MH-Extra*. 1. 9.
- A számvetés szükségessége. [Riporter]: V. Bálint Éva. = *Magyar Hírlap*, 26. 1993. 205.
- Az ország emlékezete. Beszélgetés Juhász Gyulával, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójával. [Riporter]: Szilágyi Károly. = *Világszövetség*, 2. 1993. 6. 14.

KELECSÉNYI GÁBOR 1919–1991

Három rövid mondatot szeretnék Kelecsényi Gábor nekrológiának mintegy vezérmotívumául választani. Három tömondatot, amelyeket mindannyian, akik jól ismertük, többször is hallhattunk tőle. Az egyiket olyankor, amikor az élet kisebb-nagyobb buktatóival kerültünk szembe, vagy ő találkozott valamiféle problémával. A másikat akkor hallhattuk, amikor valamilyen bonyolult problémánkra, nyakatekert kérdéseinkre akár azonnal, akár némi utánanézés árán (mindig tudta, hol lehet valaminek utánanézni), megadta a választ. A harmadik mondata olyankor hangozott el, amikor egy-egy rövidebb lélegzetű írása elkészült, vagy egy-egy hosszabbnak valamely részletét, fejezetét akarta megmutatni.

„ÁRNYALT az ÉLET” az első mondat, s ezt Kelecsényi Gábor kesernyés-humoros félmosollyal szokta volt kimondani. Tréfás is volt, de igen komolyan gondolt is, mintha nem is arra a konkrét és jelentéktelen apróságra vonatkoznék, hanem saját életének valamiféle összefoglalása lenne. Mert bizony „árnyalt” volt ez az élet: súlyos szenvedésekkel és kisebb-nagyobb buktatókkal, de lelki emelkedettséggel és csöndes örömmel, sok köszönő szóval és hálás szeretettel, de sok durvasággal, mellőzéssel, az érzékeny lélek sérelmével árnyalt.

A kezdetek idején, a gyermek- és ifjúkorban még nem az árnyak, hanem a fények domináltak. Gáborra pontosan illik a gyakorta olvasható sztereotípia: pedagógus szülők gyermekeként már korán megismerkedett a szellem örömeivel. A szülőfalu, a Heves megyei Besenyőtelek, Eger, a közeli szépséges város, amely mindig visszavonzotta, s ahol – szeretett nővérel együtt – az ugyan-

csak pedagógus nagyanánál nevelkedett a legfogékonyabb korban, vagyis a családi példa, a történelmi légkör és a csodálatos természeti környezet együttesen minden bizonnyal befolyásolta pályaválasztását. Mindehhez társult a cisztercita gimnázium tanárainak európai, humanista szellemisége, mély és emelkedett vallásossága. Így vált az ifjú Gáborból Kelecsényi Ákos, a cisztercita rend tagja, a Pázmány Péter Tudományegyetem földrajz-történelem szakos hallgatója. 1937-ben érettségizett, 1945-ben doktorált, az ezenközben eltelt évek már kisebb-nagyobb mértékben árnyaltak lehetnek: a háború embertelen évei, a szerzetesi életformára való elhivatottság a fiatalemberben már vethettek fel kérdéseket. Az őt körülvevő magasrendű intellektuális környezet, a pedagógusi elkötelezettség, a veleszületett csendes derű, a mély, humánus hit azonban ezekben az években alakította ki az ifjúból azt a férfit, aki az élet nehézségei közepette is mindvégig meg tudta őrizni szellemi integritását és az emberek iránti szeretetét.

Már egyetemi évei alatt jelentek meg publikációi, doktori disszertációja pedig egyenesen előrevetítette a későbbi – kényszerű – pályamódosítást, egyszerre lévén kultúrtörténeti és nyomdatörténeti érdekű, ugyanakkor mégis egy tudós ciszterci tanárjelöltnek való: *Adalékok a nagyszombati egyetem barokk szellemiségéhez (1635–1665). Tézis-könyvek, promóciós kiadványok.*¹ (Első publikációit, természetesen, szerzetesi nevén, Kelecsényi Ákosként szignálta, s tudományos publikációjánál a rend elhagyása után is ezt a keresztnévet használta.)

1944-től előbb Egerben, majd Pécsen mint tanár működött a ciszterci rend gimnáziumaiban. Mindössze néhány röpké évig volt módjában tanítani; a szerzetesrendek feloszlásával megszűnt az őt körülvevő szellemi közösség, kettétört a tanári pálya, és – úgy vélem – kettétört egy élet is. Kelecsényi így írt erről rendtársa, Ágoston Julián *Kerítések közül* című, ekkor keletkezett, kéziratban lévő megrendítő verseihez írott bevezetőjében²: „Az éjszaka csendjében beóvataskodtak az ávosok – nagyon ügyeltek arra, hogy az alvó város semmit se vegyen észre –, álomból felverve összetereletek bennünket, s mindenkinek névre szólóan kezébe nyomtak egy belügyminisztériumi végzést: azonnal a kényszertartózkodási helyül kijelölt Kunszentmártonba visznek bennünket. A sors különös fintora, hogy a hivatkozási szám arra a fasiszta időben kiadott törvényre vonatkozott, amely elől pesti tanulmányi házunkban, a Bernardinum-ban annyi üldözöttnek adtunk menedéket.

Az ávosok röviden közölték, hogy az engedélyezett poggyász, egy váltás fehérnemű és egy napi étel. Tilos bármi mást vinni, főleg iratokat nem. Majd mindent utánunk küldenek. (Talán egy év múlva kaptam meg egyetlen iratómat, a tanári oklevelemet; egyik tanítványom apja bukkant rá a MÉH-telepen.” („Árnyalt az élet”; a sors szimbolikus jelzéseként éppen a tanári oklevél került vissza Kelecsényi Gáborhoz!)

Egy negyedév múltán a Kunszentmártonban összegyűjtött szerzeteseket – mint a fent idézett írás mondja – „szélnek eresztették”. Ez a szél az egri egyházmegye falvaiba sodorta Kelecsényit segédlelkésznek. A szegény, sáros, 1951 körül bizony

elmaradt távoli falvak, Andornaktálya, Kál, majd később egy kisváros, Jászberény elvárásainak kellett megfelelni a papi szolgálatban. Ez – feltehetően – a régóta ismert és a helyi közösségek által szeretett plébánosok számára nem okozott lelki válságot, a fiatal, nemcsak szentbeszédek, de tudományos publikációkat is írogató segédlelkésznek azonban nehezebbre eshetett az alkalmazkodás. Ő maga erről nem beszélt, de egy ma George Handlery néven publikáló, külföldön élő politológus hazánkfia, aki 1951-ben tizenhárom éves, Andornaktályára kitelepített, „de-pis” (deportált) volt, szemtanúja Kelecsényi akkori életének, s minden szépre-jóra fogékony kamaszként jól érzékelte, majd sok évvel később *Ákos* címmel igen szépen megrajzolta szellemi mentorának akkori lelki portréját.³ Az ő élményeit tükrözik a fentebb elmondottak, s ő látta úgy, hogy „Ákos hite a racionális megértéssel fonódott össze, a falué (mint a Párté) abban találta nagyságát, hogy hitével a rációnak fittyet tudott hányni.” – „A falu, még a szocializmus nélkül is, szegény és sáros. Gondolkodásmódjában, szellemi állapotában a fizikai körülményekhez való alkalmazkodás ékes példája. Következésképpen előítéleteinek világa csakugyan büntetéssé tehetette, az egyházi konvenciók és dogmák határait már akkor is gyakran átlépő, művelt szerzetes ottlétét.”

Akik Kelecsényit ismerték, tudják, hogy valójában nem a lelki vívódás töltötte ki falusi napjait, hanem a segíteni akarás. A falura deportált kitelepítetteknek például ő jelentette a hírforrást, mert neki volt rádiója, amelyen tudta hallgatni a Szabad Európa adásait. „Ákoskám, mi hír van, mondjon valami jót, nem baj, ha nem igaz” – kérlelték, – írja Handlery. De nemcsak hírekkel tartotta a lelket a deportáltakban, hanem humorával is. Már akkor is remekül adott elő humoros jeleneteket (mi is, akik ugyancsak hallottunk tőle ilyesféle kis tréfás életképeket osztályösszejövetelek alkalmával, tizedszer, huszadszor kértük azok ismétlését és élveztük előadását). „Humora nem a hahotázó viccesélő volt, hanem inkább az iróniával megmosolyogtató emberé” – írta róla Handlery, s mi csak igazolhatjuk ezt a megállapítást.

1959-ig segédlelkészkedett Kelecsényi, akkor – mint hivatali önéletrajzában szűkszavúan fogalmazta – kilépett az egri egyházmegye kötelékéből, és fizikai munkásként dolgozott Budapesten.⁴ Néha emlegette is segédmunkási tapasztalatait, bár azok szerencsére bőségesek nemigen lehettek, vagy ha mégis, semmiképpen sem voltak hosszantartók; 1961-ben az Országos Széchényi Könyvtárban, az MTA alapjából a Régi Magyar Nyomtatványok szerkesztőségének szerződéses munkatársa lett. Amikor pedig a minisztérium megvásárolta a könyvtár számára a nagy nyelvész, Zsirai Miklós könyvtárát, annak a Gyarapítási osztályon való feloldozásával, hasonlításával, szelekciójával bízták meg. Ez 1962-ben volt, s 1964-ben lehetőség nyílt arra, hogy – mint a Szakozó osztály munkatársa – státusba kerüljön. A szakkatalógus rekonstrukciója folyt ekkor, s ebben Kelecsényi – mint az akkor csak urakból álló, „Lordok Háza” néven ismert elit csapat tagja működött egészen 1968-ig, amikor a Gyarapítási osztályon lett tudományos főmunkatárs. A Külföldi csoport angol nyelvterületi referense volt, s egyúttal – akkor a szak-könyvtári funkciók vállalása jegyében még volt ilyen – történettudományi szakre-

ferens is. Az angolul, németül, franciául és természetesen latinul tudó (tán a matematikát kivéve) polihisztornak nevezhető kollégát az osztály szeretete és nagyrabecsülése övezte. A Külföldi csoport referensei között ma is „szájhagyomány” az a megállapítása, hogy a hungarikumokat és a klasszikusok műveit, meg a standard referensz munkákat könnyű kiválasztani, de megjelenésükkor felismerni és rendelésre javasolni azokat a műveket, amelyek később alapvető szakmunkákká válnak, az az igazán nehéz feladat. Egy gazdagon illusztrált német művelődéstörténet egyik kötetének borítóján díszes barokk könyvtárteremben fekete ruhás, fehér csipkegalléros, komoly képű tudós urak voltak láthatók, amint a terem közepén lévő asztalt körülvéve töprengtek azon, milyen könyveket vásároljanak a könyvtár számára. Gábor úgy érezte, ez a 17. századi kép a lelkiismeretes szerzeményező könyvtáros alapproblémájának hiteles képi megjelenítése. – Egyébként ő volt az, aki igen korán – mondhatni az első történelmi és földrajzi albumok megjelenésekor – felismerte, hogy a töméntelen kép és kevés szöveg a televízió elterjedésével egyre inkább a jövő könyvévé válik.

1976-ban az Olvasószolgálat „elhódította”. A gyarapítási munkával járó jöves-menés helyett a kényelmesebb munkakör csábítása mellett, az is vonzó lehetett számára, hogy pedagógusi hajlamainak kiélésére az új helyen tágasabb tér nyílt. A Gyarapítási osztályon is működött ugyan olykor tanárként: akkor ugyanis még a főosztály valamennyi új munkatársa töltött rövid „tanulmányi időt” minden osztályon, s ez a periódus természetesen a Gyarapítási osztályon kezdődött. Gábor volt a mester, aki a katalógusok, a hasonlítás, sőt a raktári jelzetek rejtelmes világába bevezette tanítványait.

„MA IS TANULT TŐLEM VALAMIT...” Kelecsényi életének ez a második vezérmotívuma leginkább arra a tizenöt esztendőre vonatkoztatható, amelyet az Olvasószolgálatnál töltött. A hozzá tanácsért forduló kollégák gyakran hallhatták tőle, bocsánatkérő mosollyal, öniróniával, de az álszerénység teljes hiányával. Gábor tudta jól, hogy valóban valaki ismét tanult tőle valamit, lett legyen az irodalmi vagy történettudományi adalék, valahol legújabbban megjelent vagy elhangzott publicisztikai tudatlanság helyreigazítása (az ilyeneken módfelett tudott bosszankodni), vagy valamely kutatói probléma megoldás-keresésének útján való indítás.

Az új munkahely, a Referensz-szolgálat, amint az nevében is tükröződött, szolgálat volt Kelecsényi számára, olyan szolgálat, amelyben egyszerre lehetett humánus segítőtárs, a kutatók tudományos munkájában csakúgy, mint a dolgozatukhoz hozzákezdeni próbáló ifjú egyetemisták számára s ugyanakkor nevelő-oktató is, aki a könyvtárhasználat alapjaira, a jegyzet-apparátus összeállításának metódusára taníthatta az újonnan beiratkozókat, majd pedig a referenszkérdések megválaszolásának terén követendő utakra-módokra az új kollégákat. „Szerénységem országszerte közismert” – ez a tréfásan hangzó, de valójában komolyan gondolt mondása tetszés szerint bővíthető: külföldre nyújtott segítő válaszai az országhatáron túl is ismertté tehettek. (Nem is szólva például arról a „fegyvertényéről”, hogy a világkiállítás alkalmából a montreali rádió által

megrendezett pályázat magyar nyertese volt.) Mégis mindig úgy gondoltam, hogy a referenz-szolgálatban nyújtott sok-sok segítő közreműködése ellenére, több generáció sokszáz, ha nem sokezer gimnazistája vesztett azzal, hogy Kelecsényit a kényszer eltávolította a pedagógusi pályáról. Sokat tudott és élvezettel adta tovább tudását.

Ez a „továbbadás”, Kelecsényi pedagógiai módszere azonban nem egyszerű ismeretterjesztés volt – ezért is ragaszkodtak hozzá annyira volt tanítványai, akik négy évtized után is újra meg újra felkeresték személyesen vagy leveleikkel. Mi volt oktatói-nevelői módszerében a nem mindennapi, a különösen vonzó? Handlery már idézett portréjában – úgy érzem – tökéletesen megfogalmazta: „A rendszeresített, strukturált oktatás általában az ismeretterjesztésen túlmenően nem tud, azaz akar, teljesíteni. Ezzel a mások által kialakított tudást ugyan terjeszti, de nem tanít arra a folyamatra, melynek az új tudás – a pillanat oktatásának tárgya – a tudatos eredménye. A független elme nem az iskola miatt, hanem inkább annak ellenére bontakozik ki... Abból, amit nekem Ákos adott, a legfontosabbnak azt tartom, hogy megtanított érdeklődni. Az érdeklődést kis távolság választotta el a kíváncsiságtól...” És másutt: „...nem tanárosan, de tanított, kissé a klasszikus görög stílusra emlékeztetően. Eközben fedeztem fel, hogy sok minden nem okvetlenül úgy van, mint ahogy tanítani szokás, hogy bátran a kulisszák mögé kell pillantani. És eközben rászoktatott, hogy a bevett igazságok sokszor nem a tényekből, hanem a közmegegyezésből és az egyszerű agyak egydimenzionális szükségleteiből, meg a napi politika kívánalmaiból élnek.”

„Bátran a kulisszák mögé kell pillantani” – írta a tanítvány. S a harmadik mondat, amelyet Kelecsényi Gábor egyéniségére emlékezve vezérmotívumként említenék: „VAN EGY ÚJABB KIS BÁTOR ÍRÁSOM” – s esetleg hozzátette – nem akarja elolvasni? Ez az angolos „understatement”, a teljesítmény ironikus kisebbitése nem a politikai tartalom bátorságára vonatkozott, hanem a gondolatok, a tények csoportosításának bátorságára. Egy-egy nagyobb lélegzetű írásban csakúgy, mint egy-egy rövid előszóban, népszerű ismeretterjesztő cikkben mindig akadtak megállapítások, amelyek nemcsak megleptek újszerűségükkel, de bizonyos szégyenkezéssel is eltölthették olvasójukat: hogy-hogy elfogadtam az eddig oly sokszor hallott-olvasott másfajta megállapítást, hogy-hogy el sem gondolkoztam valamin, hanem készpénznek vettem, hogy ez vagy az a jelenség van és kész.

Könyvtári gyűjtemények keletkezése, a nemzeti gyűjtemény mint kultúrkinccsek elvándorlását megakadályozó, vonzó központ, a közreműködésével rendezett kiállítások rendkívül eredeti ötletei mind jó példák erre a kutató, a dolgot előbb visszajukra, majd újra, de már más intellektuális szinten színükre fordított gondolkodásra. Ragadjunk ki az ilyesfajta meglátásra egyetlen idézetet, a Haller János *Gestá*-jából megjelentetett válogatását lezáró tanulmányából: „Milyen könyvet vinne magával egy magányos szigetre? ... Ez a társasjáték a 17. századi Erdélyben különös változatot nyerhetett volna: milyen irodalmi mun-

kással foglalkozna rabságban? Egyébként nem is lenne érdektelen az egész magyar irodalmat ebben a keresztmetszetben megvizsgálni: milyen művek születtek börtönben, fogságban, bujdosásban, száműzetésben, koncentrációs táborban? Elkezdhetné a sort az az *Igen szép ének*, amelyet Palatics György szerzett 1570-ben a budai Csonka-toronyban, és hány név sorakozhatna egészen Radnóti Miklósig...”⁵

Voltaképpen a szó szoros értelmében is „kis bátor” mondatok voltak ezek, mert Radnóti Miklós után is sok-sok, akkor még kiadatlan mű született ez idő tájt „rabságban”. Mindjárt Kelecsényi Ákos nevét is ideírhatnánk; andornaktályai „száműzetésében” ő is írt, egy csillagászati munkát, amelynek – mint Handlery említi – *A csillagnéző ember* címet adta. A kézirat – úgy tudom – elkészült, de nem jelent meg, ami az akkori időköt és Kelecsényinek a Galilei-kérdésről alkotott és sokszor kifejtett, valamint a *Vigília*-ban megjelentetett véleményét, a napi politika, a történelem és társadalomtudomány összefüggéseit új megvilágításba helyező tanulmányait ismerve, nem meglepő. Az elmúlt negyven év nem adhatott lehetőséget egy hosszabb lélegzetű olyan munka megjelenítésére, amely a teológia, a filozófia, a szellemtörténet ideavilága és a társadalomtudományok konkrét tárgyszerűsége összefüggéseit keresi, összeolvasztását kísérli meg, s amely ugyanakkor közérthetően fogalmaz. Ráadásul még a Cs. Szabó László és Márai Sándor-féle esszéstílus legjobb hagyományait folytatja ilyesféleképpen: „A görög csoda a gondolkodás biztos bázisának lerakása. Ők verték a cölöpöket a gondolat Rialtóján, amelyekre azután zezgugosan felépült az európai kultúra, úgy, ahogyan régi palotákon látjuk: minden kor adott hozzá valamit, megtartott és lebontott...”⁶

Írásainak bibliográfiája mutatja, milyen széles körű humán és természettudományos ismeretek birtokában volt. S ha a címek elolvasásánál mélyebbre tekintünk, az egyes írások sorai közé, újra meg újra elámulhatunk azon az irdatlan mennyiségű ismeretanyagot, amit a feltárt összefüggésekben, hasonlatokban, mintegy mellékesen, megemlít. Ismeretterjesztő írásaiban nem úgy tölti ki ismereteink hézagait, mint egy tanár, hanem teljesen újszerű meglátásokkal, elgondolkoztató kérdésfeltevésekből kiindulva. A példákat a tőle sokszor emlegetett Galilei-kérdés hátterére, a skolasztikus gondolkodás tudományos vívmányaira vonatkozó írásaiból hozzuk, amelyekben meg tudott győzni arról, hogy a középkor nem is volt sötét, rá tudott venni arra, hogy elgondoljuk, a reneszánsz individualizmusa indította el azt a folyamatot, amely a eretnekégetés és boszorkányüldözés katolikus és protestáns máglyáihoz vezetett. „Nevethetünk egy kérdés feltevésén, hogy hány angyal fér el egy tű hegyén; de csak tisztelettel tekinthetünk rá, ha ebben az emberi szellem első erőfeszítéseit vesszük észre a tér kategóriájától való szabadulásra.”⁷

„A középkori egyetemesség felszámolásával a reneszánsz individualizmusában az emberiség olyan erőket szabadított fel, amelyek nála erősebbeknek bizonyultak. Mikor aztán látta, hogy ennek következtében a vallás, az állam, a társadalom és a tudományosság összefonódó, szolid középkori alapjai veszedel-

mesen meginogtak, a visszavonulás sikertelen kísérletében kapkodni kezdett, és az éjszaka rémei között a legnagyobb erőszakkal próbált világgosságot teremteni: máglyákkal.”⁸

Mégis, amikor fájó szívvel nekrológot írunk Kelecsényi Gáborról, megemlékezve a kiváló könyvtárosról, az elhivatott pedagógusról, a nagy tudású és jó tollú tanulmányíróról, nem hagyhatjuk említés nélkül mindannyiunk derűs, aranyos humorú (néha éles nyelvű) beszélgetőtársát, a szürke szolgálati perceket felderítő kollégáját sem. A Gyarapítási osztályon az őt körülvevő ifjú lányok, tanítványai, egy időben, betűrendbe szedve, regiszteres füzetbe jegyezték fel mondásait, amelyeket nyelvi humor, a dolgok fonákjának meglátása jellemezett. (Az afganisztáni helyzet ellentmondásos. Mivel ellentmond annak, amit a Népszabadság ír. – Isten ujjai lassan malmoznak. – Akkor tud az ember elfogulatlanul hozzászólni valamihez, ha nem tudja miről van szó.)

Egy papi anekdotagyűjtemény előszó helyetti formás tanulmányában így ír a humorról: „Ha filozófiai oldalról közelítjük meg a kérdést, Aquinoi Szent Tamás megállapítására hivatkozhatunk, amely szerint a nevetés a lélek tüsszentése. Márpedig a filozófiával ölelkező középkori természettudomány úgy tudta, hogy a tüsszentés, akárcsak a köhögés vagy krákogás – a késői latinságban mind ‚tussis‘ – egyaránt az egészségre ártalmas nedveket távolítja el a testből... A nevetés a lélek tüsszentése, tehát a lélek egészségének ‚reparálására‘ szolgál...”⁹A humorról írott kis esszé vége felé pedig a jó Isten humoráról szól imígyen. „Az egyetlen hatósági – hála néki, hogy mindenhatósági személy, aki előtt sokkal többek vagyunk, mint pusztán tizenegy jegyű személyi szám személytelenségébe rejtett adat. Szeretett gyermekeiként kezel bennünket, akiknek huncutságain az édesapa szerető humorával el-el tud mosolyodni... Csak egyre vigyázzunk. Ne essünk bele a nyelvi csapdába, és sohase tévesszük össze az örömet a kárörömmel. A szelíd élcélődést pedig a gúnyolódással.”¹⁰

Ezekben a humorra vonatkozó mondatokban minden megcsillan valahol, ami Kelecsényi Gáborra jellemző volt: az emberszeretet, a tudás bősége és az ismeretek másokkal való megosztásának kényszere, csiszolt és egyszersmind közérthető kifejezésmód, meleg humor, humánus derű. Mégis, élete utolsó éveiben sokat szorongott, feltehetően az öregedés tüneteinek jelentkezése miatt. Nem volt egészséges, bár „Erzsébet főnövér” – ahogy a feleségét emlegette – féltő gonddal vigyázott rá. Apróságokon is rendkívüli módon izgatta magát. A kiállítások, amelyeknél ötletadó és a különleges összefüggések bemutatására vonatkozó részek megtervezője volt, egy idő után annyira aggasztották, nyomasztották, hogy a Szent István kiállítás után továbbiakban való közreműködésre nem vállalkozott, bár a kiállítási katalógusok, mappák pár oldalon is sokat mondó előszavait továbbra is ő írta. (Forgatókönyvet is fogalmazott az OSZK bemutatását célzó filmhez.) A halála előtti utolsó hónapokban pedig az izgatta, hogy egyre-másra szűntek meg azok a folyóiratok, amelyek korábban cikkekért ostromolták. A *Múltunk neves könyvgyűjtői*-ről írott remek könyvének második kötete is – úgy tűnt – hiába vár megjelenésre.

A könyvtárban töltött utolsó napon, amely egyszersmind élete utolsó napja is volt, elmenőben, a portásfülke előtt összefutottunk. Szorongó hangon mondta: „Képzelve, az utolsó folyóirat is kifogyott alólam, most nem tudom, mi lesz.” Fő az egészség – mondtam én – hogy van e téren? „Oh, köszönöm – válaszolta – mostanában, hála Isten nem panaszkodhatom.”

Ez volt pénteken délután, és másnap, szombaton reggel már nem élt. A jó Isten, akit olyan mélyen, őszintén, minden bigottságtól mentes hittel vallott, szelíd szeretettel szólította magához.

Wix Györgyné

JEGYZETEK

- 1 Kelecsényi mindvégig szeretettel emlegetett, nagyrabecsült professzora, Szekefi Gyula vetette fel a disszertáció témáját, címe pedig eredetileg *A nagyszombati egyetem kezdeti éveinek barokk szellemisége* volt, s csak tanulmány formájában publikálva nyerte el fent említett alakját. A tanulmány a *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944–1946. évfolyamában* jelent meg, 1947-ben.
- 2 ÁGOSTON Julián: *Kertések közül. Versek. Kézirat. é. n. (Soks.)* Benne: Kelecsényi Ákos: *Leletmenés az éjszakából.* (Előszó helyett).
- 3 [Handlery György]: *Ákos. Kézirat.* [1992].
– A 2. és 3. alatt említett kéziratokért ezúton fejezem ki köszönetemet – a szerzők mellett – Büttner Saroltának, Kelecsényi Gábor gyermekeként szeretett unokahúgának, aki azokat rendelkezésemre bocsátotta.
- 4 1984-ben, nyugdíjazásakor így emlékezett erre a „munkakörére”: „...rejtett adminisztrátor lettem egy vegyi ktsz.-nél... Fél évre rá, hogy eljöttem, üzent a szövethetektől, hogy gondoljam meg, visszavárnak; vagy legalább küldjek magam helyett „egy hozzám hasonló!”” (*OSZK Híradó*, 1984. 5–6. sz. 115. l. – Dr. Kelecsényi Gábor nyugdíjba készülõ tudományos főmunkatárssal beszélgetett Tóth Lajos.)
- 5 *Gesta Romanorum.* Ford. Haller János. Vál. és utószó Kelecsényi Gábor. Bp., 1977. 237–238. l.
- 6 Kelecsényi Ákos: *Skolasztika és természettudomány. = Vigilia*, 1959. 589. l.
- 7 Kelecsényi Ákos: *Skolasztika...* 592. l.
- 8 Kelecsényi Ákos: *Galilei drámája. = Vigilia*, 1983. 102. l.
- 9 Balázs Károly: *R. k. humor avagy katolikus anekdoták...* Bev. Kelecsényi Gábor. Bp., 1990. V. 1.
- 10 Balázs K., i. m. VI. 1.
- 11 Tóth Lajos szép és megkapó nekrológja szerint Kelecsényi Gábort röviddel halála előtt felkérték az OSZK jubileumi kiállításának megrendezésére. (*Könyvtáros*, 1991. 271–273. l.)

Kelecsényi Gábor munkássága

Az alábbi bibliográfiában Kelecsényi Gábor (Kelecsényi Ákos, Kelecsényi, Csényi Ákos, K. G., G. K., –ig–, Á. K., nyi, K.) írásait kívántam összegyűjteni, a lehető teljességgel. Gyűjtőmunkám során – melyben nagy segítségemre volt unokahúga, Büttner Sarolta – egyre jobban tudatosult bennem, hogy semmiképpen sem hagyhatom figyelmen kívül apró írásait sem, amelyek jól tükrözik érdeklődő, ismeretet szétsugárzó egyéniségét. A legabanálisabbnak tűnő kérdést is apróra körüljárta, majd a megszerzett tudást azonnal meg is osztotta, elsősorban az olvasóval, a munkatársakkal, majd hosszabb-rövidebb írásban valamely lap olvasóközönségével. Ugyancsak ezt tette a mindennapi élettel, a mindennapi nyelvhasználattal, vagy helyesírással kapcsolatos észrevételeivel is. Nagyobb munkái mellett fontosak ezek a kis „szösszenetek”, sőt az sem érdektelen, hogy milyen sokféle fórumot talált ezek megjelentetésére. Ezt tükrözi e bibliográfia, megszokottól eltérő csoportosítása is.

1. Könyvek, önálló művek, közreműködések

- Adalékok a nagyszombati egyetem barokk szellemiségéhez. 1635–1665. (Téziskönyvek, promóciós kiadványok) = Regnum. (Egyháztörténeti évkönyv, 1944) 1946. VI. köt. közlésezi A Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Bp., Szent István Társulat, 1947. 211–226. l. [doktori disszertáció]
- Ágoston Julián: Kerítések közül. Versek. Kézirat. H. n. é. n. (Soksz.) Benne: – –: Leletmentés az éjszakából (Előszó helyett)
- Balázs Károly: R. k. humor avagy katolikus anekdoták, szólások és elegyek a hívek és kevésbé hívek épülésére. Összeáll. és helyenként magy. H. Bele Balassa. Bev. – –. Bp., [Magánkiadás], 1990. 142 l.
- Egri utcák ciszterci névadói = Jubileumi megemlékezés a 300 éves egri gimnázium (1689–1989) ciszterci múltjáról. Kézirat. 69–73. l.
- „Éj-bástyák sora omlott...”: A felvilágosodás korának szellemi kincsei és ritkaságai az Országos Széchényi Könyvtárban. Kiállítási katalógus. [Bev. – –]. Bp., OSZK. 1987.
- Az ember és világa. A Kanadai Rádió Centenáriumú versenypályázata, 1966. [kézirat] [I. díjat nyert!]

- Gesta Romanorum– Ford. Haller János. (Sajtó alá rend. Bella György. Vál. és utószó: – –. Ill Gyulai Líviusz.) [Bp.] 1977, M. Helikon–Európa, Dürer ny. [Gyula]. 255 l. – 22 cm. 237. l.
- Gyűjtők és mecénások. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. Ismertető. írta – –. Bp., OSZK. 1985. [Házi soksz.] 21 l.
- Három sors. Feketék és fehérek. [Regények]. Ilyton, David: Átkozott a fehér ember. Goodam white man. Ford. Papp Zoltán. – Braithwaite, E[dward] R[icardo]: Tanár úrnak szeretettel. To Sir, with love. Ford. – –. – Hughes, Langston: Kacagás mindhalálig. Not without laughter. ... Ford. Szalay Miklós. Vers. Ford. Hernádi Miklós. Ill. Pohárnok Mihály. Bp., Európa, 1967. Pécsi Szikra ny. [Pécs], 626 l.
- Hétágú csatacsillag: Magyar mondák és legendák. [Vál. – –]. [Bp.] Népszava, 1988. 356 l.
- Holland könyvművészet. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. [Kiállítási katalógus]. [Bev.: – –]. Bp., OSZK, 1987. Házi soksz. 16 t.
- Múltunk neves könyvgyűjtői. Bp., Gondolat, 1988. Kner ny. [Békéscsaba]. 295 l.
- Múltunk neves könyvgyűjtői II. köt. Kézirat.
- National Széchényi Library, Budapest. [Kiállítási katalógus]. [Szerk. Szántó Tibor, bev. – –]. [Bp.] M. Bibliofil Társaság, 1989. 28 l.
- Pyrker egri „képzőművészei akadémiaja” = Jubileumi megemlékezés a 300 éves egri gimnázium (1689–1989) Ciszterci múltjáról. Kézirat 66. l.
- Pokoljárás a viláгурben. Fantasztikus történetek. [Antológia]. [Írta] (Robert A[nson] Heinlein, K. Fialkowski stb. Ford. – –, Lux Alfréd, Székely Sándor. [Ill.] Siskov Ludmil). Bratislava–Bp. Tatran–Móra K., 1967, Zrínyi ny. Bp., 313 l. (Kozmosz könyvek) Csehszlovák–magyar közös kiadás.
- Rázsó Gyula: Felfedezők, kalózkodók, gyarmatosítók. Angol utazók, hajósok és gyarmatosítók a XVI–XVII. században. Összeáll. – –. (Ford. – –, Kosáry Domokos stb.) Bp., 1963, Gondolat, Franklin ny. 198 l., 8 t. (Európai antológia. Az angol forradalom.)
- Régi Magyarországi Nyomtatványok. Res Litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1. köt. 1473–1600. [Bibliográfia. Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. [Összeáll.] Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, – –. Bp., 1971. 928 l. 42 t.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok. Res Litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 2. köt. 1601–1635. [Bibliográfia. Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. [Összeáll.] Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla és – –. Bp., 1983. Akad. K. 855 l. 36 t.
- Szent István és kora. [Kiállítási katalógus]. A kiállítás anyagát összeáll. Wix Györgyné, – –, Soltész Zoltánné, rendezte Wix Györgyné, Illy Lászlóné, Förster Miklós, – –. A katalógus bevezetőjét írta – –. Bp. [1988]. OSZK. 18 l.
- Tisztelet a magyar tipográfiának. Ötszáz év szép könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban. [Kiállítás. Budapest], 1986. június 14–augusztus 31. [Szerv.]

Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Bibliofil Társaság. (Rend., a katalógust szerk. – –, Wix Györgyné, Szántó Tibor. Bev. – –.) [Bp., 1986.], Petőfi ny. Kecskemét. 68 l., ill.

What they saw in Hungary : British and American travellers about our country. Relations in periodicals and documents. [English texts chosen by – –]. Bp., M. Kvk. és Kvtérj. Egyes. [1988]. 264 l.

2. Cikkék, tanulmányok, lapokban megjelent frások

Autó-Motor

Több szem többet lát... = Autó-Motor, 1967. okt. 6. 20. évf. 19. sz. 5. l.
A sűrke számár eltűnik a ködben... = Autó motor, 1969. febr. 6. 22. évf. 3. sz. 25. l.
„Vészkiárat” a baleseti helyzetekből = Autó-Motor, 1971. ápr. 6. 24. évf. 7. sz. 23. l.

Budapest

A Corvinák sorsa = Budapest, 1986. 24. évf. 6. sz. 40–41. l.
A pesti Emickek = Budapest, 1987. 25. évf. 3. sz. 37–40. l.
A könyves Todoroszku. = Budapest, 1987. 25. évf. 6. sz. 31–33. l.
Ráth György öröksége = Budapest, 1987. 25. évf. 9. sz. 29–31. l.
Az utolsó szeladon = Budapest, 1988. 26. évf. 1. sz. 37–40. l.
Az árvízi hajós = Budapest, 1988. 26. évf. 3. sz. 23–24. l.
Literáti Nemes = Budapest, 1988. 26. évf. 6. sz. 36–38. l.

Budapester Rundschau

Die Chicago Tribune und der Revolutionssoldat. Ein Ungar in Paris. = Budapester Rundschau, 1971. 22. März Jg. 5. Nr. 12. p. 8.
Die Exemplare gingen von Hand zu Hand = Budapester Rundschau, 1974. 29. Juli Jg. 8. Nr. 30. p. 6.
Ein Kanal sollte Budapest umfliessen = Budapester Rundschau, 1975. 13. Jan. Jg. 9. Nr. 2. p. 6.

Búvár

Környezetvédelmi Kutatóintézet létesül Japánban = Búvár, 1974. máj. 29. (19). évf. 3. sz. 181–182. l.

Élet és Irodalom

Van-e nulladik év? = Élet és Irodalom, 1989. aug. 18. 33. évf. 33. sz. 2. l.

Élet és Tudomány

- A pápai tiara = *Élet és Tudomány*, 1978. szept. 8. 33. évf. 36. sz. 1125–1126. 1.
Északi fény a középkori Erdélyben = *Élet és Tudomány*, 1979. jan. 19. 34. évf. 3. sz. 76–78. 1.
Kedves *Élet és Tudomány!* = *Élet és Tudomány*, 1979. ápr. 20. 34. évf. 16. sz. 482. 1.
A napórák versenyfutása az időszámítással = *Élet és Tudomány*, 1979. jún. 15. 34. évf. 24. sz. 748–751. 1.
Hogyan „készül” az idő? = *Élet és Tudomány*, 1979. nov. 9. 34. évf. 45. sz. 1427–1429. 1.
Napóleon katonái – Magyarországról = *Élet és Tudomány*, 1979. dec. 7. 34. évf. 49. sz. 1551–1554. 1.
Hírlapírásunk kezdetei = *Élet és Tudomány*, 1980. jan. 4. 35. évf. 1. sz. 8–10. 1.
Hírlapírásunk kezdetei. Rát Mátyás Magyar Hírmondója. = *Élet és Tudomány*, 1980. jan. 11. 35. évf. 2. sz. 8–10. 1.
Az új évtized = *Élet és Tudomány*, 1980. febr. 1. 35. évf. 5. sz. 130. 1.
A tizedes beosztású idő = *Élet és Tudomány*, 1980. febr. 29. 35. évf. 9. sz. 277–279. 1.
Sass Flóra = *Élet és Tudomány*, 1980. máj. 2. 35. évf. 18. sz. 546. 1.
Az ágyú történetéről = *Élet és Tudomány*, 1980. máj. 16. 35. évf. 20. sz. 610. 1.
Az ágyú történetéről = *Élet és Tudomány*, 1980. máj. 30. 35. évf. 22. sz. 674. 1.
Lázadás a Bountyn = *Élet és Tudomány*, 1980. aug. 8. 35. évf. 32. sz. 994. 1.
Régi írásoknál a szavak közben mit jelentenek a nagybetűk? = *Élet és Tudomány*, 1981. máj. 29. 36. évf. 22. sz. 679. 1.
Négy száz esztendő a Gergely-naptár = *Élet és Tudomány*, 1982. jan. 1. 37. évf. 1. sz. 3–5. 1.
Hogyan keletkeznek a himnuszok? = *Élet és Tudomány*, 1982. márc. 26. 37. évf. 13. sz. 411. 1.
A gölem mondának van-e valóságos alapja? = *Élet és Tudomány*, 1982. aug. 13. 37. évf. 33. sz. 1033. 1.
A panelszavak árnyékában = *Élet és Tudomány*, 1985. febr. 8. 40. évf. 6. sz. 169. 1.
A névjegy históriája = *Élet és Tudomány*, 1986. júl. 4. 41. évf. 27. sz. 853–854. 1.
A közös európai ház = *Élet és Tudomány*, 1990. ápr. 27. 45. évf. 17. sz. 527. 1.

Éva Évkönyv

- Az időszámítás és a naptár története = *Éva Évkönyv*, 1982. 8–9. 1.

Forrás

- Könyv és televízió = *Forrás*, 1972. 4. [sz.] 76–79. 1.

Gyermekünk

- Harminc éve. 1. Az ostrom = Gyermekünk, 1974. dec. 25. évf. 12. sz. 12–13. 1.
Harminc éve. 2. Budapest felszabadul = Gyermekünk, 1975. jan. 26. évf. 1. sz. 18–19. 1.
Régi iskolák 1. = Gyermekünk, 1975. jún. 26. évf. 6. sz. 18–19. 1.
Régi iskolák 2. = Gyermekünk, 1975. júl. 26. évf. 7. sz. 16–17. 1.
Régi iskolák 3. = Gyermekünk, 1975. aug. 26. évf. 8. sz. 18–19. 1.
Baleset = Gyermekünk, 1975. dec. 26. évf. 12. sz. 27. 1.
Régi tankönyvek lapjai 1. = Gyermekünk, 1976. aug. 27. évf. 8. sz. 18–19. 1.
Régi tankönyvek lapjai 2. = Gyermekünk, 1976. szept. 17. évf. 9. sz. 18–19. 1.
Régi tankönyvek lapjai 3. = Gyermekünk, 1976. okt. 17. évf. 10. sz. 18–19. 1.

A Híd

- A bronztábornok = A Híd, 1989. szept. 1. évf. 1. sz. 17–20. 1.

Interpress Magazin

- Nem elég a harmónia = Interpress Magazin, 1980. okt. 20. 1.
Róbert mester viszontagságai = Interpress Magazin, 1984. okt. 10. évf. 10. sz. 68. 1.
Holdfény táviró = Interpress Magazin, 1985. dec. 11. évf. 12. sz. 137. 1.

A Könyv

- Horatiust olvasni a méhesben. „Tisztelet a magyar tipográfiának” = A Könyv, 1987. 1. [sz.] 55–59. 1.
A magyar bibliofília harmadik hulláma = A Könyv, 1990. 1. [sz.] 149–154. 1.
Könyvek tengerén hajózott. Száz éve halt meg Szabó Károly = A Könyv, 1990. 3–4. [sz.] 183–187. 1.

Könyvtáros

- Dezsényi Béla 1907–1972. = Könyvtáros, 1978. jún. 26. évf. 6. sz. 357–358. 1.
Aki könyvritkaságot ajándékozott az óhazának = Könyvtáros, 1985. jún. 35. évf. 6. sz. 359–362. 1.
„E pályán nem lehet unalmas munkakör”. Beszélgetés dr. Wix Györgynével, az Országos Széchényi Könyvtár ny. osztályvezetőjével = Könyvtáros, 1985. aug. 35. évf. 8. sz. 451–454. 1.
Kiállítás az OSZK-ban fél évezred magyar könyveiből = Könyvtáros, 1986. aug. 36. évf. 8. sz. 490–492. 1.
Herceg, óvakodj... = Könyvtáros, 1990. nov. 40. évf. 11. sz. 671–672. 1.
Bibliográfiai buktatók = Könyvtáros, 1991. jan. 41. évf. 1. sz. 16–17. 1.
„Személyi számítógépes” tájékoztatás = Könyvtáros, 1991. márc. 41. évf. 3. sz. 151–153. 1.

Magyar Grafika

Tisztelet a magyar tipográfiának. Ötszáz év szép könyvei = Magyar Grafika, 1986. 30. évf. 5–6. sz. 118–122. l.

Az utolsó század legkiemelkedőbb magyar könyvgyűjtői = Magyar Grafika, 1990. 34. évf. 4. sz. 42–46. l.

Magyar Hírlap

Sólyomünnep és karácsony. Érdekes adatok a most előkerült Kassai kódexben = Magyar Hírlap, 1968. dec. 23. 1. évf. 222. sz. 6. l.

Munkásmozgalmak az Árpád-kori Magyarországon = Magyar Hírlap, 1969. jan. 8. 2. évf. 7. sz. 9. l.

A „sumér–magyar rokonság” mítosza = Magyar Hírlap, 1970. jan. 16. 2. évf. 16. sz. 9. l.

Sajtószemle Pestről és Budáról = Magyar Hírlap, 1970. febr. 7. 3. évf. 38. sz. 7. l.
3,14159265358979323846... = Magyar Hírlap, 1970. márc. 27. 3. évf. 86. sz. 9. l.

Csillagnézőben a Szabadság-hegyen = Magyar Hírlap, 1970. ápr. 10. 3. évf. 99. sz. 9. l.

Hell Miksa = Magyar Hírlap, 1970. máj. 9. 3. évf. 128. sz. Hétvége mell. II. 1.

Fermi özvegye a magyarokról = Magyar Hírlap, 1970. szept. 5. 3. évf. 247. sz. Hétvége mell. II. 1.

„A víz, ha két kövön átfolyik...” = Magyar Hírlap, 1970. szept. 5. 3. évf. 247. sz. Hétvége mell. IV. 1.

A Kilimandzsáró csúcsai felé = Magyar Hírlap, 1970. okt. 31. 3. évf. 303. sz. Hétvége mell. II. 1.

Az ősz táskarádiósai = Magyar Hírlap, 1970. nov. 1. 3. évf. 304. sz. 13. l.

Így látták a kortársak = Magyar Hírlap, 1970. nov. 6. 3. évf. 309. sz. Hétvége mell. I. 1.

Előkelő rokonság – némi hibával = Magyar Hírlap, 1970. nov. 6. 3. évf. 309. sz. Hétvége mell. III. 1.

Reformkori magyarok Washingtonban = Magyar Hírlap, 1970. dec. 12. 3. évf. 345. sz. Hétvége mell. II. 1.

Nyolcadik évtized = Magyar Hírlap, 1970. dec. 31. 3. évf. 362. sz. Hétvége mell. I. 1.

Az autók előélete Magyarországon = Magyar Hírlap, 1970. dec. 31. 3. évf. 362. sz. Hétvége mell. II. 1.

Lev Szlavin: A kommün tábornoka [ism.] = Magyar Hírlap, 1971. jan. 9. 4. évf. 9. sz. Hétvége mell. IV. 1.

Félrevezettek = Magyar Hírlap, 1971. jan. 22. 4. évf. 22. sz. 8. l.

A jövő megszervezése = Magyar Hírlap, 1971. jan. 23. 4. évf. 23. sz. Hétvége mell. I. 1.

Hemingway emléke Zalka Mátéről = Magyar Hírlap, 1971. febr. 13. 4. évf. 44. sz. Hétvége mell. II. 1.

- A Chicago Tribune különtudósítója. Kemé Gyula, Bem derék katonája = Magyar Hírlap, 1971. febr. 27. 4. évf. 58. sz. Hétvége mell. II. 1.
- A homo magicustól – a homo ludensig = Magyar Hírlap, 1971. febr. 27. 4. évf. 58. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Aki nem tud arabusul... = Magyar Hírlap, 1971. márc. 18. 4. évf. 77. sz. 9. 1.
- Quo jure – minő jogon? = Magyar Hírlap, 1971. márc. 21. 4. évf. 80. sz. 13. 1.
- Nevezetes sajtóhibák = Magyar Hírlap, 1971. ápr. 4. 4. évf. 94. sz. Hétvége mell. II. 1.
- XVI. századi nyomtatványok bibliográfiája = Magyar Hírlap, 1971. ápr. 10. 4. évf. 100. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Ki kezdte el? Reklámtörténet = Magyar Hírlap, 1971. ápr. 30. 4. évf. 119. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Holdbéli tájékozatlanságunk = Magyar Hírlap, 1971. máj. 8. 4. évf. 127. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Az idő megszelídítése = Magyar Hírlap, 1971. jún. 5. 4. évf. 155. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Othelló Mór? = Magyar Hírlap, 1971. jún. 26. 4. évf. 176. sz. Hétvége mell. I. 1.
- A fejlődés megsejtése = Magyar Hírlap, 1971. júl. 17. 4. évf. 197. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Fenn vagy lenn? = Magyar Hírlap, 1971. aug. 18. 4. évf. 230. sz. 8. 1.
- „Modice igyanak” = Magyar Hírlap, 1971. szept. 11. 4. évf. 253. sz. Hétvége mell. III. 1.
- A moszkvai Nagy Színház. Új munka a régi falak között = Magyar Hírlap, 1971. szept. 18. 4. évf. 260. sz. Hétvége mell. I. 1.
- Az újság jövője = Magyar Hírlap, 1971. okt. 30. 4. évf. 302. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Az első sci-fi írója = Magyar Hírlap, 1971. dec. 25. 4. évf. 358. sz. 22. 1.
- Híd – kilenc lyukkal = Magyar Hírlap, 1972. febr. 5. 5. évf. 36. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Április 1. = Magyar Hírlap, 1972. ápr. 1. 5. évf. 92. sz. 12. 1.
- Ahol eladó lány lakik = Magyar Hírlap, 1972. ápr. 30. 5. évf. 119. sz. 12. 1.
- Különös távfutók = Magyar Hírlap, 1972. jún. 10. 5. évf. 159. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Fontos könyvek az olimpiai játékokról = Magyar Hírlap, 1972. aug. 26. 5. évf. 236. sz. Hétvége mell. IV. 1.
- Elrejtözve = Magyar Hírlap, 1972. szept. 16. 5. évf. 257. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Postás helyett telefon csenget = Magyar Hírlap, 1972. szept. 16. 5. évf. 257. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Observer Magazine = Magyar Hírlap, 1972. okt. 7. 5. évf. 278. sz. Hétvége mell. II. 1.
- The illustrated London news = Magyar Hírlap, 1972. okt. 7. 5. évf. 278. sz. Hétvége mell. III. 1.

- Táncsics városrendezési tervei = Magyar Hírlap, 1972. okt. 14. 5. évf. 285. sz. Hétvége mell. 2. 1.
- A legmagasabb csúcsra a legnehezebb úton = Magyar Hírlap, 1972. okt. 18. 5. évf. 289. sz. 9. 1.
- Pallérozott mezőgazda = Magyar Hírlap, 1972. nov. 2. 5. évf. 304. sz. 8. 1.
- Budai Parmenius István = Magyar Hírlap, 1972. dec. 2. 5. évf. 333. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Az első Magyarországon nyomtatott könyv: Chronica Hungarorum = Magyar Hírlap, 1972. dec. 23. 5. évf. 35. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Az Alagút története = Magyar Hírlap, 1973. febr. 10. 6. évf. 40. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Lexikonok helyett adatbank? = Magyar Hírlap, 1973. márc. 3. 6. évf. 62 [61!]. sz. Hétvége mell. I. 1.
- Így lett Pest-Budából Budapest. „Íme, a szabadság legelső szülöttje” = Magyar Hírlap, 1973. márc. 10. 6. évf. 68. sz. Hétvége mell. I. 1.
- Táncsics Mihály lapja = Magyar Hírlap, 1973. ápr. 2. 6. évf. 91. sz. 3. 1.
- Magyar bibliográfiák. Fél évezred könyvtermésének áttekintése = Magyar Hírlap, 1973. máj. 12. 6. évf. 129. sz. Hétvége mell. I. 1.
- Tizenöt perc zéróig. Mindent újra kell kezdenünk = Magyar Hírlap, 1973. júl. 21. 6. évf. 199. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Tudományos újdonságok = Magyar Hírlap, 1973. szept. 8. 6. évf. 247. sz. Hétvége mell. I. 1.
- Sorozatok milliárdnyi példányban. Hill iskolamester találmányának diadalmas pályafutása = Magyar Hírlap, 1973. szept. 22. 6. évf. 261. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Nagy Iván. A genealógia – és különös reneszánsza = Magyar Hírlap, 1973. okt. 27. 6. évf. 296. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Kisokos, aki, sztriptíz, amelyik... = Magyar Hírlap, 1973. nov. 3. 6. évf. 303. sz. Hétvége mell. III. 1.
- Verseiből akart megélni. Nehéz volt akkoriban könyvet megjelentetni = Magyar Hírlap, 1973. nov. 17. 6. évf. 317. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Orosz internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért = Magyar Hírlap, 1973. dec. 8. 6. évf. 338. sz. Hétvége mell. IV. 1.
- Luca napján vásároltam... = Magyar Hírlap, 1973. dec. 16. 6. évf. 346. sz. 11. 1.
- Kislexikonok = Magyar Hírlap, 1973. dec. 22. 6. évf. 352. sz. Hétvége mell. IV. 1.
- Újságlapok, vándornyomdászok = Magyar Hírlap, 1973. dec. 31. 6. évf. 359. sz. 8. 1.
- ISBN-963-220-000-4 = Magyar Hírlap, 1974. febr. 2. 7. évf. 32. sz. Hétvége mell. III. 1.
- A méter Magyarországon. Száz éve hirdették ki a törvényt = Magyar Hírlap, 1974. ápr. 20. 7. évf. 107. sz. Hétvége mell. II. 1.
- Megjátszott lagzi – igazi tűzugrás. Galgamácsa = Magyar Hírlap, 1974. jún. 24. 7. évf. 172. sz. 2. 1.
- Száz éves a fogas. „Per ardua ad astra!” = Magyar Hírlap, 1974. jún. 25. 7. évf. 173. sz. 5. 1.

- „Enkükliosz paideia”. Enciklopédiák, lexikonok és az „információrobbanás” = Magyar Hírlap, 1974. júl. 6. 7. évf. 184. sz. Hétfége mell. II. 1.
- Viszki és spárga = Magyar Hírlap, 1974. júl. 15. 7. évf. 193. sz. 8. 1.
- Mózes – azelőtt Mezős. Tanuljunk gyorsan, könnyen sumérul = Magyar Hírlap, 1974. júl. 29. 7. évf. 207. sz. 4. 1.
- Latinul? = Magyar Hírlap, 1974. okt. 19. 7. évf. 288. sz. 9. 1.
- Pest arcának mérnöke. Aki csatornát álmodott a Nagykörút helyére = Magyar Hírlap, 1974. dec. 9. 7. évf. 339. sz. 4. 1.
- „Sansculotte Vasvári” = Magyar Hírlap, 1976. júl. 14. 9. évf. 165. sz. 4. 1.
- Kovács Margit albuma. Nemcsak emlék és üzenet. Fél évszázad tükre = Magyar Hírlap, 1976. aug. 8. 9. évf. 187. sz. 10. 1.
- Szabó Ervin és a magyar társadalomszemlélet = Magyar Hírlap, 1977. júl. 17. 10. évf. 167. sz. 10. 1.
- Csokonai is megpályázta. A könyvtáros a múlt időben = Magyar Hírlap, 1978. jan. 5. 11. évf. 4. sz. 6. 1.
- Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. = Magyar Hírlap, 1978. febr. 26. 11. évf. 49. sz. 10. 1.
- Két nemzet szószólója = Magyar Hírlap, 1978. aug. 25. 11. évf. 200. sz. 8. 1.
- Egy humanista politológus. Rotterdami Erasmus = Magyar Hírlap, 1988. ápr. 16. 21. évf. 90. sz. M. H. mell. 6. 1.
- A lélek és az értelem ösvényein = Magyar Hírlap, 1989. febr. 18. 22. évf. 42. sz. M. H. mell. 5. 1.
- Munkaközösségekre szabott teljesítmény. Száz esztendeje halott a magyar régész atyja = Magyar Hírlap, 1989. márc. 17. 22. évf. 65. sz. 8. 1.
- Szétszóródott Korvinák. Azzal menekült meg, hogy idegenbe került? = Magyar Hírlap, 1990. ápr. 21. 23. évf. 93. sz. Ahogy tetszik mell. 8. 1.

Magyar Könyvszemle

- Nagy István élete és gyűjtőmunkája = Magyar Könyvszemle, 1963. 79. évf. 4. sz. 334–340. 1.
- A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában = Magyar Könyvszemle, 1964. 80. évf. 2. sz. 166–171. 1.
- Három XVI. századi énekeskönyv = Magyar Könyvszemle, 1964. 80. évf. 3. sz. 260–265. 1.
- Méliusz négy „elveszett” munkája = Magyar Könyvszemle, 1965. 81. évf. 3. sz. 263–266. 1.
- Méliusz Herbáriumának két feltételezett kiadása = Magyar Könyvszemle, 1966. 82. évf. 1. sz. 70–75. 1.
- A Nagy István-féle gyűjtemény = Magyar Könyvszemle, 1966. 82. évf. 2. sz. 158–163. 1.
- Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank on this 70th birthday. Is. – – = Magyar Könyvszemle, 1967. 83. évf. 2. sz. 219. 1.

- Campanella, Anthony P.: Giuseppe Garibaldi e la tradizione Garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970. ism. – – = Magyar Könyvszemle, 1974. 90. évf. 1–2. sz. 210–211. 1.
- Magyar könyvészet 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. VII. Magyar irodalom. ism. – – = Magyar Könyvszemle, 1981. 97. évf. 3. sz. 247–249. 1.
- Magyar Könyvészet, 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921–1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum. 6. Nyelvészet–Irodalom [ism.] = Magyar Könyvszemle, 1982. 98. évf. 3. sz. 289–290. 1.
- Magyar Könyvészet, 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921–1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum [ism.] = Magyar Könyvszemle, 1985. 101. évf. 1. sz. 86–87. 1.
- Magyar Könyvészet, 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921–1944. [ism.] = Magyar Könyvszemle, 1986. 102. évf. 2–3. sz. 244–245. 1.
- Magyar Könyvészet. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921–1944. [ism.] = Magyar Könyvszemle, 1987. 103. évf. 1. sz. 68–69. 1.
- Kner Imre emléke 1890–1990. = Magyar Könyvszemle, 1990. 106. évf. 3–4. sz. 155–156. 1.
- Magyar Könyvészet, 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica, 1921–1944. [ism.] = Magyar Könyvszemle, 1990. 106. évf. 3/4. sz. 170–171. 1.

Magyar Nemzet

- Valóban nem ismerjük? = Magyar Nemzet, 1982. jan. 15. 38. évf. 12. sz. 8. 1.
- Zirc és a ciszterci szerzetesek = Magyar Nemzet, 1982. máj. 25. 38. évf. 120. sz. 8. 1.
- Arany-híd? = Magyar Nemzet, 1982. nov. 18. 38. évf. 271. sz. 9. 1.
- És még egyszer az áldásról = Magyar Nemzet, 1984. ápr. 18. 47. évf. 91. sz. 6. 1.
- „Palibatschi” = Magyar Nemzet, 1987. aug. 3. 50. évf. 181. sz. 8. 1.
- Palibatschi él! = Magyar Nemzet, 1987. szept. 22. 50. évf. 223. sz. 4. 1.
- Napló. „Hogy jobban éljünk itt” címmel... = Magyar Nemzet, 1988. jan. 9. 51. évf. 7. sz. 8. 1.

Marginalien

- Die beiden Emich. Eine bibliophile Verlegerfamilie in Ungarn im 19. Jahrhundert = Marginalien, 1987. 3 (107). H. f. 35–48. 1.

Napjaink

- Lapszélre = Napjaink, 1985. febr. 24. évf. 2. [sz.] 2. 1.

Nők Lapja

- Szendrey Júlia. 1. Minek nevezzetek = *Nők Lapja*, 1968. szept. 7. 20. évf. 36. sz. 10–11. l.
- Szendrey Júlia. 2. Szeptember végén. = *Nők Lapja*, 1968. szept. 14. 20. évf. 37. sz. 22–23. l.
- Szendrey Júlia. 3. Ha eldobod egyszer az özvegyi fátyolt = *Nők Lapja*, 1968. szept. 21. 20. évf. 38. sz. 22–23. l.
- Kaffka Margit = *Nők Lapja*, 1968. nov. 30. 20. évf. 48. sz. 10–11. l.
- A táltos három asszonya = *Nők Lapja*, 1969. jan. 25. 21. évf. 4. sz. 6–7. l.
- Az „Ides” ajándékai = *Nők Lapja*, 1969. febr. 22. 21. évf. 8. sz. 11. l.
- „Ön fogoly!” Maderspach Károlyné meghurcolása = *Nők Lapja*, 1969. márc. 15. 21. évf. 11. sz. 10–11. l.
- Ostoba liba = *Nők Lapja*, 1969. márc. 22. 21. évf. 12. sz. 23. l.
- Csinszka = *Nők Lapja*, 1969. jún. 14. 21. évf. 24. sz. 22–23. l.
- Egy könyv Bécsben = *Nők Lapja*, 1969. júl. 19. 21. évf. 29. sz. 5. l.
- A legnagyobb áldozat = *Nők Lapja*, 1969. aug. 2. 21. évf. 31. sz. 8–9. l.
- Minerva, Madonna, Lilla = *Nők Lapja*, 1969. aug. 23. 21. évf. 34. sz. 8–9. l.
- Ezt látja a sarki fény = *Nők Lapja*, 1969. szept. 13. 21. évf. 37. sz. 12–13. l.
- A regényíró regénye = *Nők Lapja*, 1969. szept. 27. 21. évf. 39. sz. 10–11. l.
- Nők Lapja* – 120 évvel ezelőtt = *Nők Lapja*, 1969. okt. 25. 21. évf. 43. sz. 22–23. l.
- „Két agyon gyötört boldogok” = *Nők Lapja*, 1969. dec. 27. 21. évf. 52. sz. 10–11. l.
- A fejedelemasszony = *Nők Lapja*, 1970. jan. 10. 22. évf. 2. sz. 22–23. l.
- Korcsolyázás az antwerpeni Szent György kapunál, az idősebb Pieter Brueghel (1525–1569) képe = *Nők Lapja*, 1970. jan. 24. 22. évf. 4. sz. 6. l.
- A halhatatlan Júlia = *Nők Lapja*, 1970. febr. 7. 22. évf. 6. sz. 10–11. l.
- Az első fecske nyomában = *Nők Lapja*, 1970. febr. 14. 22. évf. 7. sz. 10–11. l.
- Így festenélek... = *Nők Lapja*, 1970. márc. 14. 22. évf. 11. sz. 10–11. l.
- A világszínház zsinórpadlásról = *Nők Lapja*, 1970. márc. 28. 22. évf. 13. sz. 22–23. l.
- Tiszteletemet óhajtottam tenni... = *Nők Lapja*, 1970. máj. 16. 22. évf. 20. sz. 11–15. l.
- Három leveles ládika = *Nők Lapja*, 1970. máj. 23. 22. évf. 21. sz. 10–11. l.
- Anna Seghers: A bizalom = *Nők Lapja*, 1970. júl. 11. 22. évf. 28. sz. 9. l.
- Halhatatlan Élektra = *Nők Lapja*, 1970. aug. 1. 22. évf. 31. sz. 22–23. l.
- Parlamentünkről közelről = *Nők Lapja*, 1970. aug. 15. 22. évf. 33. sz. 14–15. l.
- Kedves Kislány! = *Nők Lapja*, 1970. aug. 22. 22. évf. 34. sz. 22. l.
- Hat évszázad üzenete = *Nők Lapja*, 1970. szept. 5. 22. évf. 36. sz. 20–21. l.
- Egy sors a tizenháromból = *Nők Lapja*, 1970. okt. 3. 22. évf. 40. sz. 7. l.
- A melléhelyezés művészete = *Nők Lapja*, 1970. okt. 3. 22. évf. 40. sz. 23. l.
- Hormonzavar a Fehér Házban = *Nők Lapja*, 1970. ok. 10. 22. évf. 41. sz. 20. l.
- Petőfi Zoltán = *Nők Lapja*, 1970. nov. 7. 22. évf. 45. sz. 8–9. l.
- A nőnek szabadnak kell lennie = *Nők Lapja*, 1970. nov. 28. 22. évf. 48. sz. 6–7. l.

A Tauber völgye = Nők Lapja, 1970. dec. 5. 22. évf. 49. sz. 16–17. 1.
 Álomvilág = Nők Lapja, 1970. dec. 26. 22. évf. 52. sz. 16–17. 1.
 Séta a könyvtárban = Nők Lapja, 1971. jan. 9. 23. évf. 2. sz. 18–19. 1.
 „Van az írónak egy magasabb hivatása”. Eötvös József halálának 100. évfordu-
 lójára = Nők Lapja, 1971. febr. 6. 23. évf. 6. sz. 8–9. 1.
 Eduard Bagrickij: Álmatlan éj = Nők Lapja, 1971. febr. 13. 23. évf. 7. sz. 9. 1.
 A kufsteini fogoly = Nők Lapja, 1971. márc. 13. 23. évf. 11. sz. 10–11. 1.
 Az igazi öröm = Nők Lapja, 1971. máj. 1. 23. évf. 18. sz. 16–17. 1.
 Bogomil Rajnov: Utak a semmibe = Nők Lapja, 1971. máj. 8. 23. évf. 19. sz. 21. 1.
 Óbuda = Nők Lapja, 1971. máj. 29. 23. évf. 22. sz. 14–15. 1.
 Elkülönytett, de egyenlő?! Elizabeth Beecher-Stowe halálának évfordulójára =
 Nők Lapja, 1971. jún. 19. 23. évf. 25. sz. 6–7. 1.
 A Murányi vénusz regénye = Nők Lapja, 1971. jún. 26. 23. évf. 26. sz. 20–21. 1.
 Egy híd két születésnapja = Nők Lapja, 1971. aug. 21. 23. évf. 34. sz. 4–5. 1.
 „A feleségedet becsüld meg...” Jókai házassága = Nők Lapja, 1971. okt. 9.
 23. évf. 41. sz. 24–25. 1.
 Őszi ballada = Nők Lapja, 1971. okt. 16. 23. évf. 42. sz. 4. 1.
 „Peer Gynt paripán kel a tengeren át...” = Nők Lapja, 1971. okt. 16. 23. évf.
 42. sz. 22–23. 1.
 Pablo Neruda = Nők Lapja, 1971. nov. 6. 45. sz. 21. 1.
 Mind egyedi darab volt... = Nők Lapja, 1971. dec. 4. 23. évf. 49. sz. 20–21. 1.
 „Reggelre ne feledd a pénzt!” = Nők Lapja, 1971. dec. 18. 23. évf. 51. sz. 22–
 23. 1.
 A Galéria rejtett kincseiből = Nők Lapja, 1971. dec. 25. 23. évf. 52. sz. 16–
 17. 1.
 „A fekete város” írója = Nők Lapja, 1972. jan. 15. 24. évf. 3. sz. 6–7. 1.
 Arany és a családi kör = Nők Lapja, 1972. febr. 26. 24. évf. 9. sz. 24–25. 1.
 Janus Pannonius = Nők Lapja, 1972. márc. 25. 24. évf. 13. sz. 6–7. 1.
 Festők vallomásai a munkáról = Nők Lapja, 1972. ápr. 29. 24. évf. 18. sz. 16–
 17. 1.
 A Szemtanú : Jane Fonda = Nők Lapja, 1972. aug. 12. 24. évf. 33. sz. 6–7. 1.
 Dankó Pista = Nők Lapja, 1973. márc. 24. 25. évf. 12. sz. 22–23. 1.
 Könyvnyomtatásunk 500 éve = Nők Lapja, 1973. jún. 2. 25. évf. 22. sz. 6–7. 1.
 Történetek Grockról = Nők Lapja, 1973. jún. 21. 25. évf. 29. sz. 22–23. 1.
 A Nemzeti Múzeum alkotója = Nők Lapja, 1973. szept. 1. 25. évf. 35. sz. 10–
 11. 1.
 Semmi sem hullott le = Nők Lapja, 1973. szept. 15. 25. évf. 37. sz. 5. 1.
 Divatszzerű hölgyeink a pest-budai farsangon = Nők Lapja, 1974. febr. 16.
 26. évf. 7. sz. 20–21. 1.
 Magyar követ a Szűz Királynő udvarában = Nők Lapja, 1974. márc. 23. 26. évf.
 12. sz. 22–23. 1.
 Legkedvesebb könyveim? = Nők Lapja, 1974. ápr. 13. 26. évf. 15. sz. 24. 1.
 Eleonora Duse = Nők Lapja, 1974. ápr. 20. 26. évf. 16. sz. 22–23. 1.

- Gisela May = Nők Lapja, 1974. máj. 11. 26. évf. 19. sz. 10–11. l.
- Teán, kenyéren, álmokon élt = Nők Lapja, 1974. máj. 18. 26. évf. 20. sz. 10–11. l.
- 100 éves a Fogas = Nők Lapja, 1974. jún. 15. 26. évf. 24. sz. 22–23. l.
- Thália első körszínháza = Nők Lapja, 1974. aug. 10. 26. évf. 32. sz. 22–23. l.
- Ünnepi esték = Nők Lapja, 1974. szept. 28. 26. év. 39. sz. 16–17. l.
- „Az emberiségnek egyre nagyobb szüksége lesz rá” = Nők Lapja, 1974. dec. 7. 26. évf. 49. sz. 6–7. l.
- A várpince foglya = Nők Lapja, 1975. jan. 25. 27. évf. 4. sz. 8–9. l.
- Jóbarátunk, a nagy mesemondó = Nők Lapja, 1975. febr. 15. 27. évf. 7. sz. 14–15. l.
- „Nagy csapat álarcos vendég” = Nők Lapja, 1975. febr. 22. 27. évf. 8. sz. 16–17. l.
- Attila Szabadszálláson = Nők Lapja, 1975. ápr. 12. 27. évf. 15. sz. 6–7. l.
- A halhatatlan nevelő = Nők Lapja, 1975. júl. 28. 27. évf. 26. sz. 16–17. l.
- A valcerkirály = Nők Lapja, 1975. okt. 25. 27. évf. 43. sz. 22–23. l.
- Anna Seghers 75 éves = Nők Lapja, 1975. nov. 15. 27. évf. 46. sz. 4–5. l.
- Élmény a rivaldák felől és a nézőtérrel = Nők Lapja, 1975. nov. 29. 27. évf. 48. sz. 22–23. l.
- Kanizsai Dorottya = Nők Lapja, 1976. aug. 28. 28. évf. 35. sz. 10–11. l.
- Veszedelemes emberi varázs = Nők Lapja, 1976. szept. 25. 28. évf. 39. sz. 20–21. l.
- A szobroknak is megvan a sorsuk = Nők Lapja, 1976. dec. 4. 28. évf. 49. sz. 25. l.
- Józan ember nem táncol = Nők Lapja, 1976. dec. 25. 28. évf. 52. sz. 16. l.
- Az érzelmek iskolája = Nők Lapja, 1977. febr. 5. 29. évf. 6. sz. 22. l.
- „Amott jön Gina és a költő” = Nők Lapja, 1977. máj. 7. 29. évf. 19. sz. 8. l.
- Történelmi séta a Margit-hídon = Nők Lapja, 1977. nov. 26. 29. évf. 48. sz. 22–23. l.
- A Nóra és a Peer Gynt írója = Nők Lapja, 1978. márc. 18. 30. évf. 11. sz. 8–9. l.
- Tussy = Nők Lapja, 1978. szept. 16. 30. évf. 37. sz. 8. l.

Nők Világa

- „Ön fogoly!” Maderspach Károlyné meghurcolása = Nők Világa, New York, 1969. May vol. 36. no 5. 8–9. l.
- Az „Ides” ajándékai = Nők Világa, New York, 1969. May vol. 36. no 5. 11. l.
- A fejedelemszöny = Nők Világa, New York, 1970. Aug. vol. 37. no 7. 12–13. l.

Olvásó Nép

- Meditáció egy könyv születéséről = Olvasó Nép, 1989. 11. évf. 3(41). sz. 88–94. l.
- Regény-e a képregény? = Olvasó Nép, 1989. 11. évf. 3(41). sz. 130–136. l.

OSZK Híradó

- Szakkatalógus és szakbibliográfia = OSZK Híradó, 1965. 8. évf. 4. sz. 106–108. l.

- Kísérleti osztócédulák bevezetésére a szakkatalógus történelmi szakjában = OSZK Híradó, 1965. 8. évf. 5/6. sz. 131–135. l.
- Őrjárat szakcédulák után = OSZK Híradó, 1965. 8. évf. 7/8. sz. 165–168. l.
- Tapasztalatok, javaslatok az állományrevíziós munkából = OSZK Híradó, 1965. 8. évf. 10. sz. 206–208. l.
- Az 1848/49-es magyar szabadságharc a szakkatalógus történelem szakjában = OSZK Híradó, 1965. 8. évf. 10. sz. 212–214. l.
- Olvasóink kívánságai = OSZK Híradó, 1966. 9. évf. 2/3. sz. 38–39. l.
- A „Szerkesztő Bizottság” nyomdokain = OSZK Híradó, 1966. 9. évf. 4. sz. 73–75. l.
- A könyvtár és a történetileg szemlélt technika. Előadó: Makkai László. Korreferenc: Borsa Gedeon. 1966. máj. 21. Ism. – – = OSZK Híradó, 1966. 9. évf. 5/6. sz. 83–86. l.
- Budai Parmenius nyomában = OSZK Híradó, 1967. 10. évf. 1. sz. 19–22. l.
- Jugoszláviában jártunk = OSZK Híradó, 1967. 10. évf. 1. sz. 27–28. l.
- Időelosztás az Egyetemes Tizedes Osztályozásban = OSZK Híradó, 1967. 10. évf. 2. sz. 37–38. l.
- A szovjet tudomány ötven éve. Dr. Pál Lénárd előadása. Ism. – – = OSZK Híradó, 1967. 10. évf. 3. sz. 65–68. l.
- – – Tóth Bálint: Variáció és fuga egy kirándulás témájára = OSZK Híradó, 1968. 11. évf. 5/6. sz. 77–78. l.
- Murmeliusz lexikona = OSZK Híradó, 1968. 11. évf. 11/12. sz. 152–155. l.
- A Magyar Nemzetben olvastuk! = OSZK Híradó, 1969. 12. évf. 1/2. sz. 31. l.
- A velencei kulturális egyezmény és az Országos Széchényi Könyvtár (1932). = OSZK Híradó, 1969. 12. évf. 3/4. sz. 57–61. l.
- Törzsgárdánk tagjaival beszélgettünk = OSZK Híradó, 1970. 13. évf. 7/8. sz. 141–144. l.
- „Országos Szechengi Konguter” = OSZK Híradó, 1971. 14. évf. 1/2. sz. 27–28. l.
- Egy fontos új segédkönyvről = OSZK Híradó, 1971. 14. évf. 3/4. sz. 53–54. l.
- Nyugdíjas-találkozón = OSZK Híradó, 1971. 14. évf. 5/6. sz. 88–89. l.
- A zamárdi nyaralásról = OSZK Híradó, 1971. 14. évf. 7/8. sz. 117. l.
- Tisztelet a Nőknek! ... legszívesebben a helyszínen mindjárt meg is várták volna... = OSZK Híradó, 1973. 16. évf. 3/4. sz. 74–75. l.
- Az OSZK sajtókivágat-archívuma = OSZK Híradó, 1973. 16. évf. 7/8. sz. 142–144. l.
- Történettudományi gyűjtőkörünk problémái = OSZK Híradó, 1974. 17. évf. 11/12. sz. 271–273. l.
- Bacconi Tamásné: Kiemelt szerzők az Országos Széchényi Könyvtár olvasói betűrendes katalógusában. 1974. Ism.: – – = OSZK Híradó, 1975. 18. évf. 9/12. sz. 228–229. l.
- A „Reading Sonnets” balladája. (Egy 20. századi könyvhamisító) = OSZK Híradó, 1976. 19. évf. 4/6. sz. 100–103. l.

- Hungarikum meghatározás – a gyakorlatban = OSZK Híradó, 1977. 20. évf. 1/3. sz. 24–25. l.
- Hungarikum? = OSZK Híradó, 1979. 22. évf. 3. sz. 79–80. l.
- Nem mulasztottunk el valamit? = OSZK Híradó, 1979. 22. évf. 7/8. sz. 160–161. l.
- „Uborkaszezion” az OSZK-ban (Rádióriport Kelecsényi Gáborral) = OSZK Híradó, 1980. 23. évf. 7/9. sz. 143–145. l.
- „TÉVÉSZtóri” = OSZK Híradó, 1982. 25. évf. 1/2. sz. 23–25. l.
- A címléíró is vadász! = OSZK Híradó, 1982. 25. évf. 7/8. sz. 160–161. l.
- Bál után... = OSZK Híradó, 1983. 26. évf. 1/2. sz. 42–43. l.
- Dr. Kelecsényi Gábor nyugdíjba készülõ tudományos fõmunkatárssal beszélgett Tõth Lajos = OSZK Híradó, 1984. 27. évf. 5/6. sz. 114–118. l.
- Hogyan is hívják könyvtárunkat? = OSZK Híradó, 1985. 28. évf. 1/2. sz. 20–21. l.
- Világkörüli út kilátásban? = OSZK Híradó, 1985. 28. évf. 11/12. sz. 185–186. l.
- Szép könyvek kiállítása = OSZK Híradó, 1986. 29. évf. 5/6. sz. 59–60. l.
- Dante Alighieri = OSZK Híradó, 1986. 29. évf. 11/12. sz. 158. l.
- Faludy György köszöntése a Széchenyi Könyvtárban = OSZK Híradó, 1987. 31. évf. 7/12. sz. 87–88. l.

Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve

- Beyte István énekeskönyve = OSZK Évk., 1965/1966. Bp., 1967. 149–157. l.
- Literáti Nemes Sámuel útinaplója = OSZK Évk., 1968/1969. Bp., 1971. 317–329. l.
- Egy magyar régiségkereskedõ a 19. században. Literáti Nemes Sámuel (1794–1842) = OSZK Évk., 1972. Bp., 1975. 307–327. l.

Rádió és Televízió Újság

- Angol bakik = RTV Újság, 1968. szept. 9/15. 13. évf. 37. [sz.] 13. l.
- Az a fránya „s” = RTV Újság, 1968. dec. 2/8. 13. évf. 49. [sz.] 13. l.
- Az a fránya ci!... = RTV Újság, 1969. márc. 3/9. 14. évf. 10. [sz.] 7. l.
- Szinkron... = RTV Újság, 1969. máj. 12/18. 14. évf. 20. [sz.] 5. l.
- A tulajdonnevek ejtésérõl = RTV Újság, 1971. ápr. 19/25. 14. évf. 16. [sz.] 3. l.
- Érdekes... = RTV Újság, 1971. ápr. 19/25. 14. évf. 16. [sz.] 9. l.
- Abbahagytuk az idõszámítást? = RTV Újság, 1971. aug. 30./szept. 5. 16. évf. 35. sz. 5. l.
- Szállj le, szállj le, kangerlice = RTV Újság, 1971. szept. 20/26. 16. évf. 38. sz. 13. l.

Tükör

- Angolok, spanyolok és majmok = Tükör, 1968. máj. 28. 22. sz. 14. l.

Fogytán a távoli zugok = Tükör, 1968. jún. 4. 23. sz. 14. 1.
Fehér rózsa, piros rózsa, burgonya = Tükör, 1968. jún. 18. 25. sz. 14. 1.
Shakespeare és egy újabb király-szellem = Tükör, 1968. jún. 25. 26. sz. 14. 1.
Sör és ária = Tükör, 1968. júl. 9. 28. sz. 14. 1.
„Elő a nadrágszíjjal!” = Tükör, 1968. júl. 16. 29. sz. 14. 1.
A meztelenkedő katona = Tükör, 1968. júl. 23. 30. sz. 14. 1.
Dúdolás a hálósobában = Tükör, 1968. aug. 6. 32. sz. 14. 1.
Kanadai ezüstitűz = Tükör, 1968. aug. 27. 35. sz. 14. 1.
Dől a Tadzs Mahal = Tükör, 1968. szept. 3. 36. sz. 14. 1.
Hirdessen Shakespeare-rel = Tükör, 1969. jan. 21. 3. sz. 14. 1.
A beszélő macska esete = Tükör, 1969. febr. 4. 5. sz. 14. 1.
Francia kartárs – magyar módra = Tükör, 1969. febr. 4. 5. sz. 14. 1.
Bonn, bűnözés, bürokrácia = Tükör, 1969. febr. 11. 6. sz. 14. 1.
A különös dupla l-betű = Tükör, 1969. febr. 11. 6. sz. 14. 1.
Boszorkányok pedig nincsenek... = Tükör, 1969. febr. 18. 7. sz. 14. 1.
10 dolláros Shakespeare-telkek = Tükör, 1969. márc. 4. 9. sz. 14. 1.
Mondja marha, mért oly bús? = Tükör, 1969. márc. 11. 10. sz. 14. 1.

Új Ember

Egyházirodalmi iskolák a reformkorban 1. = Új Ember, 1984. szept., 16. 40. évf. 38(1994). sz. 6. 1.
Egyházirodalmi iskolák a reformkorban 2. = Új Ember, 1984. szept. 23. 40. évf. 39(1995). sz. 6. 1.
Egyházirodalmi iskolák a reformkorban 3. = Új Ember, 1984. szept. 30. 40. évf. 40(1996). sz. 6. 1.
Esztergom és IV. Béla = Új Ember, 1984. okt. 7. 40. évf. 41(1997). sz. 3. 1.

Új Tükör

Bécsi tudósítások 1848-ból. Pap Gábor életútja = Új Tükör, 1979. jan. 7. 16. évf. 1. sz. 46. 1.

Vigilia

Skolasztika és természettudomány = Vigilia, 1959. 24. évf. 10. sz. 588–593. 1.
A kopernikuszi rejtély = Vigilia, 1972. 37. évf. 11. sz. 754–760. 1.
Malmok Isten szolgálatában = Vigilia, 1980. 45. évf. 9. sz. 599–605. 1.
Galilei drámája [1] = Vigilia, 1983. 48. évf. 2. sz. 102–105. 1.
Galilei drámája [2] = Vigilia, 1983. 48. évf. 3. sz. 205–209. 1.
Szentgotthárd emlékezete = Vigilia, 1983. dec. 48. évf. 12. sz. 946. 1.

Összeállította: Kocsy Anikó

KOZOCSA SÁNDOR
(1904–1991)

Kozocsa Sándor egyike volt az Országos Széchényi Könyvtár azon jelentős munkatársainak, akiknek a neve országosan, de a határokon kívül is ismertté vált. Vele kapcsolatban azért kell ezt a körülményt hangsúlyozni, mert ezt ő lényegében a munkahelyével kapcsolatos működésével szerezte. Ugyanis sok itt dolgozó irodalmi, történelmi, nyelvészeti vagy más jellegű tevékenységgel jutott hírnévhez. Hiszen túlzás nélkül mondhatjuk ki, hogy nincs hazánkban könyvtáros, bibliográfus, irodalomtörténész, könyvgyűjtő és könyvedvelő ember, aki ne ismerné dr. Kozocsa Sándor nevét és legjelentősebb alkotásait, az úgynevezett „Kozocsákat” – ahogy szakmai körökben emlegetik nélkülözhetetlen munkaeszközzé vált bibliográfiáit. Egyéb-

ként az OSZK-ban mintegy negyven esztendeig dolgozó munkatársunk, közel harminc éve, 1964-ben vonult nyugállományba. Meg kell említeni, hogy irodalomtörténeti, irodalomkritikai, szépírói, oktatási és lapszerkesztési területen is jelentőset alkotott. Mostani frásunknak az a sajnálatos oka, hogy Kozocsa Sándor 1991. június 6-án csendben elhunyt.

Kozocsa Sándor 1904. szeptember 25-én született az erdélyi Diszószentmártonban. Középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi Státus-gimnáziumban kezdte, majd Konsza Samu tanítványaként a szászvárosi református Kuún Kocsárd kollégiumba került. 1920-ban szüleivel együtt áttelepült Erdélyből Budapestre, ezután a Tavaszmező utcai gimnáziumba járt, és ott is érettségizett. Saját vallomása szerint ötödikes korában, a *Szondy két apródja* című Arany János

balladáról tartott iskolai előadása után határozta el, hogy életét a „Magyar irodalom szolgálatának” szenteli. Már középiskolás korában kezdődött bibliográfiai érdeklődése is, erről később ő maga a következő formában nyilatkozott: „Már ifjúkoromban nagyobb érdeklődéssel forgattam egy-egy könyvkiadó jegyzéket vagy szakbibliográfiát, mint egy közepes regényt.” Ugyanitt azt is megemlíti, hogy már 13-14 éves korában meg volt az a szokása, hogyha egy-egy író vagy költő felkeltette a figyelmét, akkor igyekezett elolvasni minden hozzáférhető munkáját „s ennek köszönhetem bibliográfiai ismereteimet”.

Középiskolai tanulmányainak befejezése után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a magyar irodalom szakot végezte el, már itt hallgatta Gulyás Pál könyvtártudományi és bibliográfia-történeti előadásait. Ennek a körülménynek is szerepe lehetett abban, hogy a könyvtárosi pálya irányában tájékozódott. *A magyar újromantikus dráma* című disszertációjával szerzett doktortrust 1926-ban. Ugyanezen évben került az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol tizenkilenc hónapig „önkéntes fizetéstelen gyakornokként” tevékenykedett. Első munkaterülete Sikabonyi Antal irodalomtörténész kollégája mellett az erdélyi, a vajdasági és felvidéki magyar művek katalogizálása volt. 1930/1931-ben már mint könyvtári alkalmazott a berlini Humboldt egyetem ösztöndíjas hallgatója. Itt többek között Fritz Milkau könyvtörténeti és Georg Schneider bibliográfiai előadásait hallgatta. Hónapokig tanulmányozta a lipcei Deutsche Bücherei-ben kialakult könyvtári munkamódszereket. Ott szerzett tapasztalatairól részletesen beszámolt a *Magyar Könyvszemle* hasábjain (1932) *Német és osztrák könyvtárak* című tanulmányában.

Meg kell arról is emlékezni, hogy Kozocsa Sándor bizonyos szépirodalmi jellegű tevékenységet is kifejtett. Már tizenhat éves korában megjelent egy novellája a *Szászváros és Vidéke* (1920) című erdélyi lapban, 1922-ben a – Genthon István szerkesztésében megjelent – *Megyünk* című antológiájában láttak napvilágot versei. 1924-ben a fiatal magyar írók társaságának, az „Auróra Kör”-nek a titkárává választják meg. A későbbi években inkább irodalomtörténészként és kritikusként publikált, elsősorban az *Irodalomtörténeti Közlemények* ben és az *Irodalomtörténet* ben – utóbbinak 1941-től 1948-ig szerkesztője is volt. Többek között Márai Sándor, Németh László, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Áprily Lajos és Weöres Sándor műveiről jelentek meg ismertetései.

A harmincas évek végén a Széchényi Könyvtárban a Bibliográfiai osztály vezetésével bízták meg. Már korábban bekapcsolódott Petrik Géza művének folytatásába, a *Magyar Könyvszemle 1911–1920* című bibliográfiát szerkesztette. E munkában többek között a Voronyezsnél elesett Császár Zoltán volt segítségére. 1927–1965-ös tárgy évekre elkészítette a magyar irodalom éves és visszatekintő bibliográfiáit. Közben oktatói tevékenységet is folytatott, ugyanis 1941-ben a debreceni tudományegyetemen – ahol egyetemi magántanárrá habilitáltak – a bibliográfia elmélete és története tárgykörből előadásokat tartott, majd Budapesten Horváth János és Alszeghy Zsolt ajánlására ugyanezen témakörből tartott előadásokat 1948-ig. Ugyanakkor a magyar irodalmi tanszék mellett mű-

ködő proszemináriumot is vezette. Az ötvenes évek elején két félévig magyar műfordítástörténetet adott elő. Többször meghívták külföldi felsőfokú intézmények is előadások megtartására. Közben a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának meghívott tagja és a Szent István Akadémia utolsó osztálytitkára volt, székfoglaló előadásának címe: „A magyar bibliográfia kezdetei”.

A könyvtárban olyan munkatársakkal volt alkalma együtt dolgozni mint Gulyás Pál, Kniezsa István, Harsányi Mária, Sikabonyi Antal, Nyireő István, Sajó Géza, Bélley Pál és Halász Gábor, akivel közösen állította össze az *International Bibliography of Historical Sciences 1926–1928* című New York-ban 1930-tól kiadott éves bibliográfia magyar anyagát. Császár Elemérrel kapcsolatban egy nyilatkozatában kijelentette: „Az, hogy a magyar irodalom bibliográfiáját több mint félévszázada készíthetem, egykori professzoromnak, Császár Elemérnek köszönhetem, aki az Irodalomtörténeti Közleményekben a repertóriumot Hellebrant Árpád után egy huszonkét éves hallgatójára merete bízni.” Meg kell jegyezni, hogy 1932-től önálló füzetben is megjelent Az 1932. év irodalomtörténeti munkássága címmel. Pályáján példaképének Szinnyei Józsefet, Gulyás Pált és Fitz Józsefet tekintette, az irodalomtörténet területén a módszerességet Horváth Jánostól tanulta.

A referenzs osztály vezetőjeként olyan neves írókkal volt alkalma megismerkedni, mint Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Radnóti Miklós. Számos korábban élő és kortárs jelentős magyar író és költő művét rendezte sajtó alá, többek között Justh Zsigmond, Vajda János, Ady Endre, Kaffka Margit, Krúdy Gyula könyveit. Több személyi bibliográfiát adott ki, ezek közül kiemelkedik a *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága*, mely kötet a nagy író „halálának 10. évfordulójára” jelent meg 1952-ben. Egyébként talán Krúdyval foglalkozott a legtöbbet, gondozta kiadásait, mintegy huszonöt könyvét rendezte sajtó alá, tanulmányokat, cikkeket és ismertetéseket írt róla, könyvtárában több mint háromszáz Krúdy-mű volt található – majdnem a teljes életmű –, de gyűjtötte a rá vonatkozó irodalmat és ikonográfiát is. Kapcsolatban állt lányával, Krúdy Zsuzsával is.

Jelentős korabeli igényt elégítettek ki az 1947-ben kiadott *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája* (Kieg. 1947–1948. – 1949.) és a Radó Györggyel közösen összeállított *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája* éves és visszatekintő kötetei. Az előbbi összeállításokba bekerültek az emigráns írók művei is, például Bunyin, Mereskovszkij két világháború között Magyarországon megjelent kötetei is. Napvilágot láttak ismert külföldi írók munkásságával foglalkozó összeállításai is, ilyenek voltak *Mickiewicz Magyarországon* (1955), a *Joyce Magyarországon* (1973), valamint a *Baudelaire Magyarországon* (1969) című alapvető bibliográfiái.

Figyelemre méltó kapcsolata alakult ki a párizsi *Magyar Műhely* című folyóirattal már nyugdíjba vonulása után, ugyanis anyagot szolgáltatott egyes celszámaik számára, melyek Kassák Lajossal, Füst Milánnal, Szentkuthy Miklós-

sal, Weöres Sándorral foglalkoztak. A lap első tíz évének (1962–1972) a repertóriumát is ő készítette el (1972). A *Magyar Műhely*-nek köszönhető műveinek legteljesebb bibliográfiája. Ugyanis két füzetben jelent meg műveinek a magyar és külföldi irodalommal foglalkozó bibliográfiája *Kozocsa Sándor tudományos munkássága. Magyar irodalom*, Párizs, 1972; *Kozocsa Sándor tudományos munkássága. Világirodalom*, Párizs, 1970., valamint a tevékenységével foglalkozó irodalom autobiográfiája is, évenkénti bontásban (*Kozocsa Sándor élete és irodalma*, Párizs, 1977). Ezen összeállítások megfelelő segítséget nyújthatnak a Kozocsa Sándor tudományos tevékenységével foglalkozó kutatásnak. Egyébként a füzetekből kiderül, hogy publikációinak a száma megközelíti az ezret.

1945 utáni tevékenységével kapcsolatban is okvetlenül meg kell említeni igen színvonalas külföldi előadásait. 1958-ban a varsói Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézetében beszámolt „A lengyel irodalom magyar bibliográfiájá”-ról magyar nyelven, a következő évben az Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Lettere e Filosofia Carducci előadótermében: „L'Italia e gli italiani nella poesia Ungherese” címmel olasz nyelven. 1963-ban Hamburgban előadott a Finnisch–Ungrisches Seminar-ban: Deutsche Übersetzungen moderner ungarische Bellestrik-ről német nyelven, Göttingenben beszámolt a Finn–Magyar Nyelvészeti Bibliográfia tervezetéről és elkészítésének módjáról, 1965-ben magyar nyelven, végül ugyanez évben a leuveni egyetemen „A mai magyar líra, regény és dráma” címmel nagyszerű előadássorozatot tartott.

Bár életében nem halmozták el kitüntetésekkel, mégis meg kell említeni, hogy 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia Gyulai Pál jutalommal, 1970-ben a Nógrád Megyei Tanács VB Madách Imre plakettel tüntette ki igen eredményes Madách kutatásaiért. Jellemző Kozocsa Sándorra, hogy bibliográfiai foglalatosságát meg tudta szeretetni családtagjaival is, a rendszerezésben és a gépelésben állandó segítsége volt kedves felesége, Klára asszony, két fia, Sándor és László is támogatta munkájában. Így szorgalmas családi műhelymunka alakulhatott ki irányításával, melynek komoly jelentősége volt az eredményességben is. Mindkét fia önállóan is készített bibliográfiákat, és később is megmaradtak a tudományos pályán.

Nyugdíjba vonulása után még hosszú évekig bizonyos rendszerességgel bejárt a könyvtárba bibliográfiáihoz anyagot gyűjteni. Egy régi kolléganője ezekre a látogatásokra így emlékezik: „Szikár, gyors mozgású alakja – az elmaradhatatlan csokornyakkendővel – szinte naponta megjelent a Hírlaptárban, hogy adatokat gyűjtsön. Kezében kis ceruzacsonkkal bújarkodta a lapokat, és a frissen felfedezett anyagokat apró, teljesen szabálytalan és csak maga által kezelt cédulákra rózta, amelyeket azután otthonában szerkesztett tovább. Egyszerűes intézménynek is mondhatjuk, hiszen megközelítőleg mindazt elvégezte, ami egy osztály feladatául adnak.” (*Bevezetés a bibliográfiába*. Bp. 1939. 4–5.p.) Életének utolsó egy-két, már betegség által megtámadott, évét leszámítva állandóan munkálkodott, művelte legkedvesebb műfaját, a bibliográfiát, melyről talán ő írta a legszebb sorokat magyarul: „A bibliográfia a szellemi alkotások le-

író felsorolásának ismerete, ezért *végső fokon a tudományok lelke*. Gyakorlatiassága, sőt segédeszközszerű használhatósága semmit sem von le tudományosságából.” Majd kiemelte, hogy „...nemcsak a tudományoknak, hanem a kereskedelemnek és a bibliográfiának is szolgálóleánya.” Azt is meg kell még említeni, hogy könyvtárunk volt szeretett munkatársa még elhunytá után is okozhat meglepetéseket, hiszen tudomásunk van arról, hogy számos jelentős műve kéziratban maradt, melyeknek kiadása nagy segítségére válhat a elkövetkező időkben a kutatóknak.

Kozocsa Sándor emlékezete fennmarad, amíg lesznek magyar könyvtárak, amíg kutatják irodalmunk emlékeit hazánkban és külföldön, amíg tudósok, kutatók, tanulók és érdeklődők kézbe veszik és használják nélkülözhetetlen köteteket, a Kozocsákat.

Batári Gyula

KOVÁCS JÓZSEF (1926–1991)

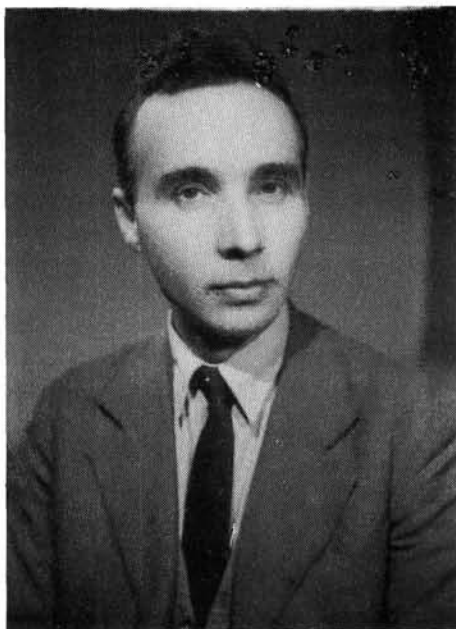
Szomorúan állunk Kovács József kollégánk, barátunk koporsójánál. Halálának híre gyorsan futott végig a nemzeti könyvtár folyosóin, akárcsak huszonöt évvel ezelőtt feleségének, könyvtárostársának, Süveges Ilonának a halálhíre. A sors mindkettőjüknek a váratlan és hirtelen halál kegyét engedélyezte.

A hatvanöt éves korában elhunyt Kovács József Dél-Szlovákiából, Palóccországból származott, paraszti sorból. A második világháborút követő felvidéki magyar exodus első hullámával, 1945-ben került át Ózdra, először ipari munkára. Az érdeklődő fiatalember csakhamar tudósítasokat kezdett írni a helyi sajtó számára. 1946-tól 1953-ig újságíróként működik.

Közben tanulni akar. A budapesti Pedagógiai Főiskolán három év alatt, 1953-ban könyvtárosi, majd ezt követően, 1953-tól már Budapesten, a Népkönyvtárban dolgozva, az egyetem bölcsészkarán középiskolai tanári oklevelet szerez.

1954-ben kerül – a beolvadó Népkönyvtári Központtal a Széchényi Könyvtárba, ahol kezdetben a Könyvfeldolgozó osztályon, később a Hírlaptárban dolgozik. Részt vesz a könyvtár házilapjának, az *OSZK Híradó*-nak az indításában.

1959 elején kerül Zircre, a Cisztercita Rend állami tulajdonba vett és műemlékkönyvtárként az OSZK keretébe utalt, nagyhírű gyűjteményébe. Jó ideig egyedül küzd a tengernyi feladattal. Itt veszi kezdetét az a máig tartó, most véget ért harminckét esztendő sorszak, mely elhunyt barátunk életének legértelmesebb szakasza: a zirci könyvtár vezetése, az állami tulajdonba vett egyházi

könyvtár bemutatása egyre nagyobb számú, az utóbbi két évtizedben már évi sok tízezernyi látogatónak – külföldieknek és belföldieknek, belföldről főleg az ifjúságnak – a Zircre látogató gyerekek ezreinek. A kisváros – elsősorban könyvtára révén – a Balaton-parti kirándulók kedvelt programpontja lett. A változott rendeltetésű könyvtár így is küldetést teljesített.

Kovács zirci működésének első korszakában voltak a könyvtár sorsában nehéz szakaszok is. Mindenekelőtt a népkönyvtári szemlélet nyomán ide is behatoló állományapasztó törekvések, és ugyanakkor az új megjelenésű, gyűjtőkörileg idegen könyv- és folyóiratanyag beszerzése. Mégis, a gyűjteményből korábban kiiktatott könyvanyag egy részét később pótolták, az emitt idegen, tévesen beszerzett, nemegyszer népkönyvtári jellegű könyvek kiiktatását megkezdték.

A kezdő időszak nehézségei után Kovács József megtalálta könyvtári munkájában az egyéniségének leginkább megfelelő utat. Társadalmi megbízatásai súlyt biztosítottak a könyvtár számára. Megbecsült együttműködést épített ki azokkal az inézményekkel, melyeknek a könyvtár sorsához közük volt: az egy emelettel lejjebb működő múzeummal, a hatalmas rendházépület kezelését végző tanintézettel, a templom melletti szárnyban működő plébániával.

A zirci könyvtár legutóbbi két évtizedében egyre inkább a restitúció elve érvényesült. Kovács felismerte és érvényre juttatta azt a történeti szemléletet, mely korábbi munkájából hiányzott. Jobban megbecsülte a muzeális jelentőségű könyvanyagot, elkezdte a hely- és tájtörténeti kiadványok gyűjtését. Kis helyiségek átépítésével kialakított egy új „barokk” előadótermet, melyben a legkorábbi rendi könyvtár eredeti könyvanyagát az eredeti, műemléki értékű bútorokban, az eredeti szakrendben állította fel.

Gyakorlati érzéke és gazdasági-igazgatási ismeretei megkönnyítették számára a rekonstrukciós jellegű munkák szakértő szemmel tartását, irányítását. Évtizedekig küzdött – mindmáig – a rendházépület gombával fertőzött fafödemeinek a megmentéséért.

Milyen volt Kovács József, az ember? Erről elsősorban munkatársai tudnak vallani. Példamutató, szorgalommal, tanulással, önműveléssel magát fejlesztő, mindig szerény és zárkózott, a kollegialitásban mindig élen járó, minden munkában tevékenyen részt vevő munkatárs és barát.

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetőinek és munkatársainak együttérző részvétét tolmácsolom halott kollégánk fiának és két leányának, és a könyvtár munkatársainak.

Pajkossy György
A temetésen elhangzott beszéd
1991. június 6.

BERECZKY LÁSZLÓNÉ (1929–1992)

Van olyan emberhalál, amely – túllendítve a szeretett személy elmúltán érzett megrendülésünkön – az emlékezés, elmélkedés súlyos kapuit képes megnyitni. Bereczky Lászlóné idő előtti halála, a kelletténél gyorsabban kihunytt életének lezárulása a korszak, a legutóbbi idők magyar könyvtárügyében egy nagy fejezet végét is jelképezi. Ennek lelkületét, lendületét, morális vehemenciáját, alapelvekből nem engedő, a lehetséges utakat bölcsen végigjárni próbáló „nagy nemzedék” tagjai közül talán ő az első, aki végleg eltávozott. Ez az inspiratív és – ha kellett – kitartó „avantgarde” szellemi hadállásokra berendezkedő könyvtáros csapat valamikor az 1950-es évek elején kezdett szerveződni az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályán, ama

legendássá vált „Kabinetben”, hogy aztán 1959 után a Könyvtártudományi és Módszertani Központban teljesséjén ki – megteremtve egy korszerű, mert kezdettől fogva ennek az intézményi eszmének a maximáit képviselő, közművelődési könyvtári rendszer alapjait. Ez a méltán nagy generációnak mondható szellemi kollektíva, melynek tagjai közül többen eredeti élethivatásuk, szándékuk szerint nem is könyvtárosnak készültek, de azzá lévén a hivatás teljes vehemenciájával vállalták az ügyet, beteljesített valamit, aminek immár a túlpartján állunk. Bereczky Éva vonzó, értékes emberalakja ebben a körben bontotta ki a maga szellemi formátumát. Mi, a hátramaradók, immár egészében állíthatjuk magunk elé az ő könyvtárosi életének, sorsának példáját.

Mindnyájan tudjuk: az értékek világa nem hívságos – a szolgáló-teremtő, a gondos alapokban beteljesített élethivatások többnyire a háttérbe húzódva sérénykednek. Bereczky Lászlónét alkata, tehetsége is e kevésbé látványos munkafajták felé kormányozták. Három fő területet ölelt át az ő munkálkodása. A közművelődési könyvtárak nyilvántartó-feldolgozó munkájának elvi és gyakorlati módszereinek kidolgozója, felelőse és gazdája volt sok-sok esztendőn át. Évtizedeken át oktatta közben a könyvtárosokat a dokumentumleírás, a katalógusszerkesztés, a betűrendes és tárgyi feltárás tudnivalóira. Az általános, nyilvános könyvtári rendszer megerősödése, hálózatainak kiépülése után a szakszervezeti/munkahelyi ellátás, majd idővel a hátrányos helyzetű olvasók számára nyitható ellátási formák, a betegek, idős emberek, fizikai sérülést szenvedők, börtönlakók könyvtárainak felelőseként tevékenykedett. Ezek közül az első két feladatkör mindig is összetartozott benne: a könyvtárszervezések első, heroikus időszakában az instruktív, irányító, tanító szerep és a módszertani tanácsadás, útmutatás még szorosan össze is szövődött. Az ő meleg, emberközeli, kitűnő kapcsolatteremtő személyisége épp ezekben a hajdani munkaformákban, a „feldolgozó brigádok” tanfolyamain, egy-egy könyvtár, hálózat feldolgozó munkájának oktató indításán nagyszerűen teljesedhetett ki. Hogy aztán a szakma alapozó tankönyveinek lapjain – előbb Gerő Zsoltnéval, majd Katsányi Sándorral írt kötetekben – írott formában, később pedig a középfokú szaktanfolyamokon és a SZOT Iskola főiskolai óráin már egy érett könyvtár-pedagógus oktató, nevelő munkájában érvényesülhessenek az ő erényei. Könyvtárosi életművét ugyan nem írásainak bibliográfiája, nem publikációs tevékenysége tükrözi igazán, az élő kommunikáció volt ugyanis az ő igazi közege, érdemes mégis megemlíteni néhány kiadványt, amely az ő gondos szerzői, szerkesztői munkája révén született és lett a könyvtárosok szinte mindennapos segédeszköze. A *Könyvtári raktározási táblázatok*, melyeket még az 1950-es években Sallaiék szerkesztettek meg először a közkönyvtárak állományainak egységes rendszerezése érdekében, idővel, az 1960-as évektől az ő gondozásában, szerkesztésében váltak közkeletű segédeszközökké. Miközben az ETO korszerűsítésének, s a változtatások katalogizáló szempontú nyomon követését segítő kiadványait szerkesztette és (Surján Miklóssal) az ún. „csoportképzéses szakkatalógus” szerkesztési útmutatóját készítette el, a 60-as években, elsőként ő jegyzi a tárgyszó rendszerű feltárás jegyzékének publikációját...

Száraznak is tetsző adatok ezek? Az adatok talán azok, a mögöttük rejtett – immár örökre titokként bezárult – emberséget, a tevékenység hívságoktól mentes erkölcsét e művek is dokumentálják. Ki lehet tapintani általuk is az egykori „műhely” szellemét. Hiszen – visszakanyarodva emlékezésünk kezdő eszméihez – a nagy csapat, a Sallai István körül szerveződött könyvtárosi műhely a Bereczky Éva-féle munkákkal (is) statuálta, hogy nem csupán egy szabadelvű, szellemű intézmény koncepcióiban jeleskedik, hanem képes ezeket a gyakorlat aprópénzére is váltani, megalkotva a munkanemek, -folyamatok sza-

bályozott rendszerét. Mindazt kvalifikálva, ami a gyakorlatban a demokratikus intézményi-szolgáltatási elvekből következik.

Mi, akik közvetlen kollégái, barátai voltunk, ismertük igazán hűségét az alapelvekhez, az ügy morális alapjaihoz. A könyvtár, mint intézmény – már-már a kanti „csillagos ég”-hez hasonlatos – rend-eszméjéhez végérvényesen elkötelezett ember aggodalmát, kritikáját és szorongó melankóliáját. Bár esze, szelleme éles, okos volt, ha szakmai ügyekről folyt a vita, az eszmecsere, ő az ironia kés-élet soha nem engedte közel a legfontosabb elvekhez. Védte, amit szívébe zárt, a szakmai értékek „tabernákulumát”, az ügyet, melyre törékeny, mulandó életét áldozta.

Amikor aztán a feldolgozó-katalogizáló munka szakmai irányítása helyett felelőssége idővel áttevődött a „speciális közművelődési könyvtári” szakágakra, ez a munkaerkölcsi-szakmai „csillagzat” ott is fényeskedett. Szakmai irányelveket, szervezeti, együttműködési dokumentumokat dolgozott ki a szakszervezeti, betegkönyvtári ellátás ügyeiben. Ugyanolyan „gazdája”, központi felelőse lett az ott dolgozók, az ott olvasók érdekeinek, mint korábban a feldolgozó munkát végző könyvtárosoknak. Ez volt élete utolsó két évtizedének szellemi, tevékenységi kerete. Beteljesíthette még ezen belül azt a munkát, amelynek során – európai mércével is mérhető színvonalon – a börtönkönyvtárakat országszerte megszervezték, gondosan kimunkált útmutatók szerinti, igényes könyvtári munkát indítva el a büntetés-végrehajtási intézmények szomorú – de életeket, olvasókat rejtő! – falai között. Utolsó publikációi, e folyóirat hasábjain a hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátásának problémáiról szóltak, az igazságosság, a jogegyenlőség jegyében fogant szolgáltatásokról.

Alapuljon bár cédularendszerű vagy számítógépes katalógusra, a könyvtári rend és szolgáltatás kulcsszavai közé tartozik a „visszakereshetőség” fogalma. Személy és tárgy akkor kerülnek fedésbe, ha a kulcsfogalmak szubjektumot, objektumot egyaránt képesek átfogni. Bereczky Éva egész közszolgálati élete visszakereshető, mert azonos szakmai morálra építő, kiváló munkák sorából áll. Nagy korszak előtt hajtunk fejet tehát, amikor egy alkotó könyvtáros-generáció jeles, szerénységében erős, hűségében töretlen tagját búcsúztatjuk, Bereczky Lászlónét, az OSZK–KMK egyik alapító munkatársát. Áldaná bár meg a jósorsa a magyar könyvtár ügyét tettekben, életszenvedélyben hozzá hasonló módon lobogó szívekkel, szellemekkel!

Fogarassy Miklós
Könyvtári Figyelő 2. évf. 1. sz. (1992)

Bereczky Lászlóné munkássága

Könyvek

- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Feldolgozás és nyilvántartás a hálózati központokban. [Közread. az] O[rszágos] S[zéchényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1961. 22, 27 p. 20 cm. (Könyvtári útmutatók szakszervezeti könyvtárak számára 1.) Soksz.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Könyvtári alapismeretek. [Közread. az] O[rszágos] S[zéchényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1961. 87 p. illusztr. 21 cm. (A könyvtárosképzés füzetei. Alapfok.) Soksz.
- Címleírási gyakorlatok. [Példatár.] Összeáll. [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné. [Közread. az] O[rszágos] S[zéchényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Bp. 1963]. 200, XIII p. 32 cm. (A könyvtárosképzés példatára. Középfok.) Soksz.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Ideiglenes útmutató és tárgyszójegyzék közművelődési könyvtárak számára. Kiad. az [Országos Széchényi Könyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1964. VIII, 24, 24 p. 32 cm
- Iszlai Zoltán – [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Hírlapok és folyóiratok beszerzése és kezelése közművelődési könyvtárakban. [Közread. az] O[rszágos] S[zéchényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1965. 93 p. illusztr. 23 cm. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 10.)
- (Gerő Zsoltné – [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné): A közművelődési könyvtári munka ismeretei. [Tankönyv.] [Közread. az] O[rszágos] S[zéchényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1965. 239 p. illusztr. 23 cm. (Alapfokú könyvtárosképzés.) Soksz.
- Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 1958. évi kiadása és az MSz. 4000–66 R táblázatai közötti eltérések összehasonlító táblázata. (Összeáll. Babiczky Béla. Szerk. Bereczky Lászlóné.) Bp. Népművelési Propaganda Iroda, 1967. 100 p. 29 cm. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 15.) Soksz.

- Könyvtári raktározási táblázatok. 6. átd. kiad. (Szerk. Bereczky Lászlóné. A gyermekkönyvtári raktározási rend c. részt összeáll. Vargha Balázs.) [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1967. 99 p. 20 cm. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 19.) Soksz.
- (Bereczky Lászlóné – Surján Miklós): Szakkatalógus szerkesztés csoportképzés alapján a közművelődési könyvtárakban. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. Népművelési Propaganda Iroda, 1968. 85, 67 p. 29 cm. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 24.) Soksz.
- [Bereczky Lászlóné]: Javaslat a betegek könyvtári ellátására. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.] [Bp.] (1970.) 15 lev. 5 t. 31 cm.
- Bereczky Lászlóné: Javaslat a betegek könyvtári ellátására. – Bp. : [KMK], 1970. – 6 p., [5] fol. ; 29 cm. 2. rövidített változat. – Szerzője Bereczky Lászlóné. – Közreadó az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Soksz.
- Címleírások a kisebb közművelődési könyvtárak katalógusaihoz. (Sajtó alá rendezte Bereczky Lászlóné. A betűrendes mutatót összeáll. Herendiné Lakatos Éva.) [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1–2. köt. Szépirodalom. 1970. IV, 1406 p. 30 cm. 3. köt. Szakirodalom. 1970. 1407–2160 p. 30 cm. 4. köt. Mutatók. 1971. VI, 297 p. 28 cm.
- Bereczky Lászlóné: Szövegtervezet a szakszervezeti könyvtári hálózatok szervezeti szabályzatának módosítására. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.] [Bp. 1971.] 11 p. 30 cm.
- Bereczky [Lászlóné] Éva: Directives to the organization of Hungarian hospital library supply. [Bp. 1972.] 8 p.
- Könyvtári raktározási táblázatok. (Szerk. Bereczky Lászlóné. A gyermekkönyvtári raktározási rend c. részt összeáll. Vargha Balázs). Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 7. jav. kiad. Bp. 1974. 92 p.
- Bereczky Lászlóné: A betűrendes leírókatalógus szerkesztése a közművelődési könyvtárakban. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1974. 106 p.
- ISBD(M) A könyvek nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása / [... a magyar kiadás előszavát írta Fügedi Péterné] ; [a kiadványt gondozta Bereczky Lászlóné] ; [közr. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK-KMK, 1977. – V, 61 p. ; 24 cm. A fordítás az IFLA gondozásában megjelent „ISBD/M International standard bibliographic description for monographic publications” első szabványos kiadása alapján készült. ISBN 963 201 040 X

- Szakszervezeti könyvtárak működési adatai : munkahelyek könyvtári ellátása / Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ ; szerk. Bereczky Lászlóné. – 1977–1983. – Bp. : OSZK KMK, 1978–1984. – 7 db
- Katsányi Sándor – Bereczky Lászlóné: A könyvtáros munkája : [kézikönyv az alapfokú ellátást nyújtó tanácsi közművelődési könyvtárak részére] / Katsányi Sándor, Bereczky Lászlóné ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK KMK, 1978. – 276 p. : ill. ; 24 cm. ISBN 963 201 047 8 (KMK) ISBN 963 562 254 6 (NPI)
- Benjámin Judit – Bolgár Ágnes: Idősek és betegek könyvtári ellátása : szakirodalmi szemle / [... az 1. fejezetet írta Futala Tibor] ; [a kiadványt gondozta Bereczky Lászlóné] ; [kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK KMK, 1981. – 107 p. ; 24 cm. Bibliogr.: p.96–107. ISBN 963 201 125 2
- Szakkatalógus szerkesztés csoportképzés alapján / [a módszertani útmutatót írta és szerk. Bereczky Lászlóné] ; [a szakkatalógus osztólapjainak feliratait és a betűrendes mutatót összeáll. Surján Miklós] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. – 2. átd. bőv. kiad. – Bp. : OSZK KMK : OMKDK, 1981. – 165 p. ; 29 cm. ISBN 963 592 207 8
- A büntetésvégrehajtási intézetek közművelődési könyvtárainak munkája / [összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkaközössége] ; [szerk. Bereczky Lászlóné] ; [közread. az] Igazságügyi Minisztérium Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága. – Bp. : IM BVOP, 1982. – 102 p. ; 24 cm
- Tanulmányok a szakszervezeti könyvtári munkáról / [a kötet szerzői André Miklós et al.] ; [szerk. Bereczky Lászlóné] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : NPI, 1982. – 171 p. ; 24 cm. ISBN 963 201 155 3 (KMK) ISBN 963 562 202 5 (NPI)

Cikkek

- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Feldolgozó munka a megyei könyvtárakban. = Könyvtáros. 1957. 5.sz. 340–342.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Amit a nyomtatott katalógus cédulákon még javítani kellene... = Könyvtáros. 1958. 3.sz. 182–185.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Hogyan kell osztályozni az olyan, idegen nyelvből fordított szépirodalmi műveket, amelyeket az Egyetememes Tizedes Osztályozás főtáblázata, az „Egyes nyelvek irodalma” jelzetei között nem sorol fel? = Könyvtáros. 1958. 5.sz. 345.p.

- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Sok problémát okoz a különböző ifjúsági mozgalmakról szóló kiadványok szakozása és raktározása. Hogyan lehetne a kérdést egységesen megoldani? = Könyvtáros. 1958. 6.sz. 416.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Az „Universum” sorozat keretében megjelent füzetek nagyon keresettek könyvtárunkban, azonban nehézségeket okoz kikeresésük a katalógusokból is és a raktárakból is. = Könyvtáros. 1958. 8.sz. 590.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Hogyan történjék a „magyar irodalom” ETO jelzetének átszakozása? = Könyvtáros. 1958. 12.sz. 907–908.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: A következetes osztályozásról... = Könyvtáros. 1959. 6.sz. 419.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: Falusi könyvtárosok és Népfront elnökök tanácskozása. = Könyvtáros. 1959. 12.sz. 899.p.
- [Bereczky Lászlóné] Varsányi Endréné: A feldolgozó munka időszerű kérdései a közművelődési könyvtárakban. = Könyvtáros. 15.évf. 1965. 3.sz. 129–131.p.
- Bereczky Lászlóné: A szakkatalógusok és az ETO módosításai. = Könyvtáros. 17.évf. 1967. 4.sz. 203–206.p.
- Bereczky Lászlóné: Az önálló községi könyvtárak katalógusainak elkészítése Pest megyében. = Könyvtáros. 17.évf. 1967. 9.sz. 526–528.p.
- Bereczky Lászlóné: A kórházi könyvtári alszekció. = Könyvtáros. 22.évf. 1972. 2.sz. 198–201.p.
- Bereczky Lászlóné: A hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátásának problémái. = Könyvtári Figyelő. 19.évf. 1973. 4.sz. 382–390.p.
- Bereczky Lászlóné: A hátrányos helyzetű olvasók és a házhoz szállítás. = Könyvtári Figyelő. 33.évf. 1987. 5.sz. 535–544.p. Bibliogr.

Interjú

- Bereczky Lászlóné: Hivatása és szenvedélye a könyvtár. [Riporter] Mátyás István. = Népszava. 1984. okt. 19. 6.p.

A bibliográfiát összeállította Gáspár Csaba

SCHNELLER KÁROLY (1927–1992)

Emlékezés egy tudós könyvtárosra és egy igaz emberre

Torokszorítóan fájdalmas és szinte szívbemarkoló érzés volt nekünk, túlélő barátoknak és szerető ismerősöknek tudomásul venni azon a nyirkos december 22-i délelőttön, hogy a végső búcsú döbbenetes pillanata végérvényesen eljött. Bár már több mint hat hete elvesztettünk és majd egy hónapja eltemettünk Téged, Karcsikám, mi jónéhányan, régi kollégáid, még mindig nem tudunk belenyugodni a Sors kérlelhetetlen döntésébe, még mindig nem tudjuk (mert nem akarjuk?!) elhinni, hogy áldott jó és mégis hihetetlenül erős, nemes szíved immár visszavonhatatlanul megszűnt dobogni. Sokszor vélem látni – és talán mások is így vannak ezzel –, még most is, fehér köpenyes, szikár termetedet a VII. szinten lévő katalógusterem szek-

rénylabirintusában, életed utolsó, sajnálatosan szűkre szabott, nyugdíjas időszakában, amint egy asztalka mellett ülve a készülő Kolozsvár-enciklopédia cédu-laanyagát rendezgetted csendesen-szerényen, de mégis az igaz ügyhöz méltó lelkesedéssel és a Rád olyannyira jellemző lelkiismeretességgel.

Nekem, kit elhunyt Schneller Károly barátomhoz különösen mély vonzalom fűzött, hiszen szinte atyámként szerettem és tiszteltem, különösen nehéz emlékezni Rá, elbúcsúztatni Őt, a Széchényi Könyvtár dolgozói körében – ezt nyugodtan állíthatom – köztiszteletnek örvendő, tiszta, megingathatatlan jellemű, végtelenül becsületes, manapság sajnos ritkaságszámba menően erőslelku,

kemény, igaz embert. Hogy milyen vasakarata, igazi, a mai magyar fiatalokat bizony megszegyenítően kemény tartása volt Karcsinak, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még a szervezetét, egész testét átjáró alattomos, gyilkos kór által kiváltott kellemetlenségeket, valószínű fájdalmakat is férfiasan, kellő önfegyellemmel, egyetlen zokszó nélkül tűrte.

Nem titkolhatom el, őszintén be kell vallanom: bizonyos értelemben példaképem is volt Ő; méltán néztem föl Rá, hiszen nagytudású, bölcs, bár túlon-túl szerény és visszahúzódó ember, családszerető, családjá biztonságáért minden áldozatot meghozni képes, önzetlen férfi, példamutatóan hűséges és melegszívű férj, gondos családapa és kiváló könyvtáros szakember, igazi tudós könyvtáros egyéniség volt, aki ezen felül még derűs kedéllyel, tapintatos, remek humorér-zéssel is meg volt áldva. -

Indulatait általában fegyelmezetten visszatartotta; csak ritkán fakadt ki éle-sebben, akkor is finoman megválogatta szavait. Munkatársaihoz való viszonya mindig felhőtlen, kifogástalan volt, hiszen mindenkihez volt egy, a szíve mélyéről fakadó, valóban őszintén édeklődő, kedves, baráti szava. Türelmetlenséget nem-igen tapasztaltam Nála kollégáihoz való viszonyában, több mint másfél évtizedes ismeretségünk idején; ritkán hoztuk ki sodrából, még a legkellemetlenebb helyze-tekben is megértő, visszafogott volt kollégái válsághelyzetével szemben. Nála min-dig megértésre, baráti jótanácsra lehettünk nehéz pillanatainkban, sorsdöntő lé-péseink megtétele előtt. De legfőbb, egyszersmind legszebb jellemvonása mégis a hűség volt... 42 éven át, egészen a haláláig kötődött szeretett munkahelyéhez, a nemzet könyvtárához, intézményünkhöz. És igen, ne szégyelljük kimondani, még ha a hazaszeretetet egyesek elavult eszmének igyekeznek is manapság beállítani: teljes szívével ragaszkodott hozzá és szerette e meggyötört kis hazát, és azt a má-sikat, az erdőntúli bérces „testvérhazát”, szép Erdélyországot és annak fővárosát, kincses Kolozsvárt, a kedves iskolavárost, a református kollégiummal, ahol 1940–1944 között négy gimnáziumi évet töltött el.

A könyvtárosi hivatás szinte a vérében volt. Nemcsak szerette választott pályáját, de valósággal a szenvedélyévé is vált ez a szép foglalkozás. Kegyes volt hozzá a Mindenható: egész életében úgyszólván azzal foglalkozott, ami nemes szórakozása, kedvenc időtöltése is volt, a könyvtártudománnyal. Mint 1951-ben, egy rövid önéletrajzi vázlatában maga bevallja: „Régi célom a könyvtárosi pá-lya. Már 1944 nyarán a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban voltam alkalmazva, mint órádíjas, s így alkalmam volt betekinteni a könyvtáros egyes munkaköréi-be. Azóta is behatóan foglalkozom könyvtári kérdésekkel...”

A régi álom 1950-ben vált valóra. Miután egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán, könyvtár-történelem szakon sikeresen elvégezte, 1950. július 1-től az OSZK-hoz került, segédkönyvtárosi minőségben.

Schneller Károly, az ember arcképének elnagyolt megrajzolása után ves-sünk egy röpke tekintetet a családi háttérre, a közegre, mely Őt útjára bocsá-totta, melynek alapos műveltsége eleve meghatározta humán érdeklődését, és villantsuk föl, legalább nagy vonalaiban, könyvtárosi életpályáját.

Schneller Károly 1927. jan. 27-én született Miskolcon, de családi gyökerei Sopronhoz, e németek által is lakott nyugat-magyarországi városhoz kötődtek, mely nem egészen véletlenül nyerte el „a leghűségesebb város” kitüntetést, büszke címet a magyar nemzetől egy vesztes háború és két kétes értékű, rosszemlékű forradalom, és annak következményeként a történelmi Magyarország megcsönkítése utáni, reménytelennek látszó korszakban. Személyiségének kiforrásában, érdeklődésének fölkeltésében azonban minden bizonnyal szerepe volt a vallási türelem országának, Erdélynek a megismerése és a kolozsvári Farkas utcai református kollégium légköre, tudásszomját fölkeltő magas színvonalra, messzire kisugárzó szellemisége.

Nagyapja, Schneller István (1847–1939) a személyiségpedagógia egyik kiváló hazai képviselője, 1895-től 1918-ig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a pedagógia nyilvános és rendes tanára, egyúttal a helyi Tanárképző Intézet igazgatója (1905–1918). A magyar–román hatalomváltás idején rektorként neki jut az a fájdalmas feladat, hogy a bőkezű magyar állam óriási anyagi áldozatai révén létesített egyetem kulcsait, ingatlanát, vagyonát átadja a román állam képviselőjének. Édesapja, Schneller Károly (1893–1935) jogtudós, Miskolcon, Kolozsvárott és Szegeden statisztikát, a demográfia szabályait és módszertanát tanította. 1940–1944 között az újra megindult kolozsvári magyar egyetemen tanít. 1945 nyarán ő szervezi meg a Szegedi Tudományegyetem jogtudományi karát.

Ifj. Schneller Károly szegedi egyetemi évei után az 1948/49-es tanév II. félévében a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre került. Átvételét azért kérte, mert csak a fővárosban volt az egyetemen könyvtár szak.

Mint már említettem, Karcsi a Széchényi Könyvtárba 1950-ben került. 1951-től dolgozott a Nyomtatványtárban (utóbb Könyvfeldolgozó osztály) Goriupp Alisz iskolateremtő irányítása alatt. Főnökére évtizedek múltán is nagy szeretettel emlékezett vissza. Ezekben az években nemcsak az újonnan megjelenő kiadványok feldolgozása foglalkoztatta az osztályt, hanem feladatkörébe tartozott a nemzeti könyvtár régi állományának rekatalogizálása és az állami tulajdonba vett egyházi és nagy magánkönyvtárak gazdag anyagának megmentése és feltárása is. E nagyon különböző korokból származó, eltérő kulturális értéket képviselő és különböző nyelveken publikált kiadványok feldolgozása szer-teágazó, alapos műveltséget, nyelvtudást kívánt. Schneller Károly mindezeknek az értékeknek a birtokában volt. Mint egyik régi kedves munkatársa, Fügedi Péterné, személyes visszaemlékezésében elmondta nekem, a fiatal könyvtáros e művek katalogizálásában, „hiányzó adataik kiderítésében”, egyszersmind „tartalmi feltárásukban is kiváló munkát végzett.” Nem véletlen tehát, ha kedvelt föl-löttese, Goriupp Alisz is kiváló jellemzést adott róla 1952-ben írott jelentésében: „Cselekvő, tanulni szerető, lelkiismeretes. Pontos, gondos, körültekintő... Munkához való viszonya igen jó: örül minden eredménynek, melyet be-nyolult beosztásában elér.”

A Könyvfeldolgozó osztály kettéválása után került a Szakozó osztályra, ahol élete végéig dolgozott. 1952/53-ban a Központi címjegyzékhez helyezték át (ma: Könyvek központi katalógusa), amely akkor a Nyomtatványtár irányítása alatt működött. 1953–1956 között az ajánló (vagy olvasói) katalógus szerkesztésével bízták meg, mely betűrendes és szakkatalógusból állt. Kidolgozta a katalógusok szerkesztési elveit, ezeket vitaulésen ismertette is.

1956-tól került a szakozó csoporthoz, ahol a szakozás elsajátítása és gyakorlása mellett a 8-as Irodalom szak katalógusrevízióját végezte el nagy körültekintéssel. 1959-től lett szakozás-revizor, és nyugdíjba vonulásáig ez is volt a munkaköre. Személyes emlékeim erről az időszakról már nekem is vannak: a köteles példányok revízióját csinálta, mindig igen alaposan. 1964-ben – munkaköre ellátása mellett – a segédkönyvtárak állományrevízióját irányította. 1965-től csoportvezetői beosztásba került, majd 1970-től ő lett a Szakozó osztály osztályvezető-helyettese.

A szorosán vett munkaköri feladatokon kívül fontosnak tartom még, mintegy kiegészítésként, adalékul szakmai portréjához, könyvtártudósi tevékenységének tételes fölelevenítését, felsorolását is. 1951-ben Schneller Károly összeállította az OSZK olvasóforgalmi, gyarapodási statisztikáját – a rendelkezésre álló legkorábbi adatoktól 1950-ig. 1952-ben részt vett az 1953-as könyvtárstatisztikai adatgyűjtemény (*Tudományos és szakkönyvtárak*, 1954. KSH) előmunkálataiban. 1954–1956 között tagja volt az OKT Katalógizáló Szakbizottságának. 1962-ben a *Magyar Könyvészet 1945–1959. 7. Művészetek* c. fejezetének szakmai lektorálását végezte el.

1962–1967 között tagja lett az Országos Osztályozó Bizottság (OOB) Társadalomtudományi munkabizottságának, majd 1967 és 1970 között az ún. „nagy” OOB-nek is tagja volt. 1968-tól 1970-ig a Gorkij Könyvtár megbízásából szakkatalógusok felülvizsgálatát végezte, s javaslatot dolgozott ki a 3 Társadalomtudományok és a 7 Művészet főszakok katalógusrészének revíziójára, illetve további szerkesztésére.

A Szakozó osztály egykori osztályvezető-helyettese 1967-től kapcsolódott be az ETO magyar nyelvű kiadásainak munkálataiba. A rövidített változat második kiadásán kívül a teljes kiadás mind a negyvenhárom, szabványként megjelent kötetének szerkesztési munkálataiban részt vett, a kötetek csaknem mindegyike több kiadást is megért. Szerkesztette továbbá vagy lektorálta azokat a KMK-segédleteket, amelyek a rövidített kiadás(ok) változásaiban való eligazodást szolgálják, illetve a szakkatalógus átszerkesztésében nyújtanak segítséget. A teljes kiadás munkálatai jelenleg is folynak, bár az utóbbi időben kissé elakadtak.

Ezzel a tevékenységével párhuzamosan részt vett a *Kiegészítések és Módosítások az Egyetemes Tizedes Osztályozáshoz* című periodikus kiadvány szerkesztésében, az utóbbi időben mint szerkesztő. Munkája során – mint erről maga többször is beszélt –, példás munkakapcsolat alakult ki dr. Babiczky Bélával, aki az ETO teljes magyar kiadásának főszerkesztője. Schneller Károly kiváló

szakértelmét, megbízható, pontos ténykedését az Országos Könyvtárügyi Tanács sem nélkülözhetette: az elnökség az 1984-ben létrehozott osztályozási szakbizottság tagjának kérte föl. Élete utolsó periódusában egy Kolozsvár-enciklopédia összeállításával foglalkozott, amelynek címanyaga meg is jelent. (*A készülő Kolozsvári enciklopédia névanyaga*. Bp., ELTE, 1989.)

1956-tól dolgozott a szakozók között; a szakozás rejtelmei egész további pályáját befolyásolták, végső soron szinte a haláláig ennek a szép és változatos hivatásnak a büvkörében élt. Több évtizedes könyvtárosi pályája során a szakozás nagymesterévé tökéletesítette magát. Múlt évben történt nyugdíjba vonulása után, még kórházi operációja előtt, nagy kedvvel fogott hozzá a régi szakkatalógus rendbetételéhez, egy elfogadott tervezetet dolgozott ki, annak könnyebb használhatósága érdekében. Befejezésére sajnos már nem maradt ideje...

Pedig mi mindenre tellett volna még erejéből, tehetségéből! Mit tudott volna még adni a köznek, szeretett hazájának, mindnyájunknak, ha erejét, szabad idejét nem emészti föl lakásgondjainak évtizedeken át tartó megoldatlansága, s fölös alkotó energiáit nem kellett volna kizárólag a pénzszerzésre fordítania, hogy lelkiismeretes családapaként és férjként meleg otthont teremtsen szeretteinek. Maga így vallott erről „szakmai életrajzában”: „Szándékaim szerint szerettem volna sokkal többet tenni a magam területén a könyvtárért, s talán nem szerénytelenség, ha hozzáteszem, hogy a hazai könyvtárügyért is. Ebben pályám kezdetétől gátolt, hogy erőim jó részét lekötötte az emberhez méltó lakás megszerzéséért folytatott szívós küzdelem. 26 év után ez sikerült is.”

Karcsikám! Itt hagyta bennünket, lélekben sokkal gyengébbeket s esendőbbeket Náladnál. Isten veled! Nyugodjál békében.

Tóth Árpád

A temetés alkalmára írt emlékezés, 1992. december 22.

TÓTH LAJOS (1929–1993)

Küzdelmes, de tartalmas és tiszteletet érdemlő életpályát futott be három évtizeden át volt munkatársunk, Tóth Lajos.

Szekszárdon született, református esperes fiaként. A szülői házban a népi-nemzeti kötelezettség és szociális szemlélet légkörében nőtt fel, és ugyanezt a világnézeti beállítottságát erősítette benne a cserkészmozgalom. Kora fiatalságától jogász akart lenni. Érettségi után, egyetemi hallgatóként az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végezte tanulmányait, ahol az ötvenes évek elejének egyoldalú oktatásával szemben a nyugati tudományos eredményekről és tájékozódni igyekvő baráti csoport tagja volt. 1952 és 1956 között töle idegen adminisztratív munkakörökben hányódott. A forradalom alatt szülővárosa városi és megyei nemzeti bizottságának elnökévé választották a fiatal ügyvédet. Aminek következtében ezt a köztisztviselőben álló hazafit nyolc évi börtönbüntetésre ítélték, amiből – hála barátai mentőakcióinak – csak négy évet kellett letöltenie. Keserves szenvedés volt ez számára, de egyben nagy lelki élményt jelentett az, hogy e nehéz évek alatt a földművesektől az atomfizikusig terjedően minden társadalmi rétegből származó emberek sokaságával ismerkedett meg, főleg pedig azzal az értelmiségi elittel töltött sok időt, amelyek a rendszerváltás után az egész magyar társadalom előtt ismertté váltak.

1962-ben Jóború Magda, az OSZK nagyvonalú és politikai előítéletektől mentes főigazgatója felvette a könyvtár Kötelesepéldány-szolgálati osztályára, amelynek eleinte – a sokat betegeskedő osztályvezető helyett – beosztott mun-

katársként irányítója – majd 1971-től 1990 végéig, nyugállományba vonulásáig vezetője volt. Feladatait – bármi volt is az – mindig felkészülve és lelkiismeretesen látta el, ezt bizonyítja az is, hogy az OSZK-ba kerülvén az ELTE kiegészítő könyvtártudományi szakán is diplomát szerzett.

Jogászai képzettsége és szervezési tehetsége nagy segítséget jelentett abban, hogy a lehetőségek határain belül szervezze és irányítsa az országos köteleispéldány-szolgáltatást. E korszak köteleispéldány-rendeleteinek megfogalmazása elsősorban az ő érdeme. Utolsó itt töltött éveinek politikai és gazdasági változásainak során bekövetkezett könyvkiadási és köteleispéldány-szolgáltatási anarchia leküzdésére igyekezett kiutat keresni. Nem rajta, hanem a külső körülményeken múlt, hogy a hazai köteleispéldány-szolgáltatás egyre rendszertelenebbé vált, szinte lehetetlenül.

Közel három évtizedes kiemelkedő szakmai tevékenysége elismeréseként kapta meg 1990-ben az évente egyetlen személynek adományozható Széchényi Ferenc emlékérmét, amely nemcsak az Országos Széchényi Könyvtáron belüli legmagasabb kitüntetés, hanem országosan is kiemelkedő rangot jelent.

Jogászai mivoltát nemcsak szakmai területén hasznosította, hanem ismereteit a könyvtár egészének rendelkezésére bocsátotta. Ő volt itt „a jogász”, akinek véleményét a könyvtár vezetői is sokszor kikérték, aki a szakszervezet bizalmából két évtizedig ellátta a munkaügyi döntőbizottság és a lakásügyi bizottság elnöki funkcióját. A döntőbizottsági tevékenysége során egyetlen olyan megfellebbezett határozat sem született, amelyet a munkaügyi bizottság ne hagyott volna helyben. Mindent megtett a lakásügyekben hozzá fordulóknak érdekében is, ezzel nagy ismertségre és elismertségre tett szert a könyvtár valamennyi alkalmazottja előtt.

Sokat köszönhettek neki sorstársai is, akik Széchényi könyvtári évei alatt is gyakran fordultak hozzá problémáikkal. Így érthető, hogy harminc évi könyvtároskodás után úgy döntött, hogy visszatér eredeti foglalkozásához. Visszajegyeztette magát az ügyvédi kamarába, és hasonló sorsú társainak ügyvédi munkaközösséget hozott létre. Emellett a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagjaként e szervezet jogtanácsosaként is munkálkodott.

Eszméihez haláláig hű maradt.

Nekünk, OSZK-beli munkatársainak csendes, nyugodt, kedves, szívélyes, segítőkész emberként jelenik meg lelki szemeink előtt. Ugyanakkor azok, akik barátként kerültek közelébe minden területre kiterjedő mély műveltségét is tisztelhatték és nemcsak morális magatartását, hanem szellemi értékeit is átvehettek tőle.

Nehéz élete szép élet volt.

Németh Mária

KÉKI BÉLA
(1907–1993)

Kéki Béláról szólva egy gazdag életútról kell számot adnunk, mely csaknem az egész huszadik századot átfogta. E pálya fordulatai, újrakezdései híven tükrözik egy huszadik századi magyar értelmiségi sorsát, akire katonazubbonyt is kényszerített a kor s akinek újra és újra a könyvek világa adott menedéket s egyszerűsmind életcél. Változatos élete során nem lehetett számára könnyű megőrizni az optimizmust és a derűs életszemléletet. Mégis valamennyien, akik ismertük, tanúsíthatjuk, hogy késő öregségében is az a nyitottság, az élet dolgaihoz való pozitív hozzáállás jellemezte, mely az emberi szellem teljesítményeinek, az élet szépségeinek lelkesült szeretetéből táplálkozott. Igazi közvetítő volt, aki az általa megismertet azonnal tovább akarta adni, szóval és írással tanítani, hatni akart. Humanista volt és szolgálni, használni akaró értelmiségi, nem harcos típus, hanem kiegyenlítő, békíteni vágyó ember.

Kéki Béla 1907. december 30-án született Erdélyben, Petrozsényben. Gyulafehérvári, majd marosvásárhelyi középiskolás éve alatt intenzív zenei képzésben is részesült, de végül mégis a bölcséleti tudományok felé fordult. Ösztöndíjjal, mint magyar–francia–román szakos hallgató kezdte meg tanulmányait a budapesti egyetemen 1926-ban. Egy év után azonban bizonyossá vált, hogy Magyarországon szerzett diplomáját nem tudja Romániában elismertetni, ezért hazatért s a kolozsvári egyetemen folytatta tanulmányait. Könyvtárosi pályája korán indult: György Lajos irodalomtörténész, a kolozsvári piaristák ún. Lyceumi könyvtárának igazgatója már harmadéves korában maga mellé

vette gyakornoknak. A tehetséges ifjút György Lajos irodalmi lapok szerkesztésébe is bevonta. Így történt, hogy egyetemi tanulmányai végeztével Kéki Béla nem a tanári, hanem az érdeklődésének, képességének jobban megfelelő újságírói, szerkesztői pályát választotta. Ekkor kapcsolódik be a harmincas évek Erdélyének pezsgő szellemi életébe, cikkek, elsősorban színi- és zenekritikák százait írja, szerkeszti Kolozsvár két rangos folyóiratát, a *Pásztortűz*-et és a *Hitel*-t. Írásaival küzd azért, hogy Bartók és Kodály alkotásait Erdélyben is értsék és elismerjék. Kapcsolatba kerül a kor nagy erdélyi íróival, szellemi vezetőivel. 1937-ben részt vesz a Vásárhelyi Találkozón, a fiatal erdélyi értelmiség e fontos seregszemléjén.

Amikor a bécsi döntés következtében Erdély egy része visszakerül az anyaországhoz, Kéki Béla – saját kérésére – 1940 őszén állát kap a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. A hírlapírásnak azonban továbbra sem mond búcsút: 1941-től a kolozsvári *Ellenzék* színi- és zenekritikusa. A háború alatti évek tevékenységét azonban meg-megszakítja egy-egy katonai behívó, majd a hadifogság zárja le a pálya első szakaszát. A háború utáni Kéki Béla nem tért vissza Erdélybe, Budapesten maradt s 1946. március 22-től a Széchényi Könyvtár munkatársa lett.

A pályának ezen a pontján Kéki Béla lemondott a hírlapírásról és az irodalmi életben való közszereplésről s végérvényesen a könyvtárosi hivatás mellett kötelezte el magát. A Széchényi Könyvtárban kezdetben a katalogizáló osztályon foglalkoztatták s vezette az adrema üzemet. Elmélyítette ismereteit választott hivatásának szakirodalmában s rövid időn belül mind elméletileg, mind gyakorlatilag felkészült könyvtárossá vált. Ennek, valamint korán felismert jó szervező képességének köszönhető, hogy az akkori főigazgató, Varjas Béla mellett 1949. május 10-én főigazgató-helyettesi megbízást kapott, melyet 1950. március 14-én követett a hivatalos kinevezés. Az elsősorban irodalomtörténész Varjas Béla mellett Kéki Béla a gyakorlati könyvtári munkát vállalta. Ez irányú működéséhez számos olyan intézkedés fűződik, melyek alapvető fontosságúak voltak az intézmény életében. Ő létesített először folyóirat-olvasótermet a Széchényi Könyvtárban, tőle származik a nemzeti könyvtermés kétpéldányos gyűjtésének gondolata muzeális és használati sorozattal. Bővítette a könyvtár vasállványzatos raktártermeit, racionalizálta a raktári jelzetrendszert, bevezetett a folyóiratok kardex-rendszerű nyilvántartását. 1952. június elsején áthelyezéssel került a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárába, ahol előbb az olvasószolgálati osztály vezetője, majd 1957-től 1968-as nyugdíjba meneteléig a könyvtár főigazgató-helyettese. A műegyetemi könyvtárban korszerűsítette az olvasó- és tájékoztató szolgálatot, bővítette a könyvtár gyűjtőkörét, nagy súlyt helyezett a folyóirat-gyűjtemény kiegészítésére és feldolgozására.

Könyvtárosi működésének mintegy két évtizede alatt Kéki Béla egyik meghatározó személyisége lett a hazai könyvtári életnek. Működése rendkívül sokoldalú volt. Mint az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács könyvtárépítési és berendezési szakbizottságának elnöke, számos szakvélemény kiala-

kításában vett részt, többek között a nemzeti könyvtár várbeli elhelyezésével kapcsolatban is. Már korán bekapcsolódott a könyvtárosképzésbe: az ELTE Könyvtártudományi tanszékén, majd később a Pedagógiai Főiskola könyvtáros szakán hosszú éveken át tanította az egyetemes és magyar könyv- és könyvtárostörténetet. Később továbbképző és ismeretterjesztő előadások százain ismertette meg hallgatóit a művelődéstörténet e fontos szakterületével. Kiváló előadó volt, lebilincselően érdekes előadásai nagy népszerűségnek örvendtek. Elmondhatjuk, hogy generációkat nevelt szakterületének ismeretére és szeretetére. Kutatói tevékenységében is elsősorban a történeti stúdiumokra összpontosított, számos ez irányú cikke, tanulmánya jelent meg a szaklapokban és a könyvtári évkönyvekben. Érdekelte a könyvművészet, foglalkoztatták a modern könyv megjelenésének stílusirányzatai. Nem véletlen, hogy hosszú éveken keresztül tagja volt a Szép Könyv díjának bíráló bizottságában. Legmaradandóbb műve mégis írástörténete, mely ma már nélkülözhetetlen kézikönyv s számos felsőoktatási intézetben tankönyvként használják. E könyvnek három magyar (1971, 1975, 1996), két német (1976, 1978) és egy cseh nyelvű kiadása volt (1984). Posztumusz műveként jelent meg *A latin nyomdabetűk rajzának fejlődése Gutenberg óta* c. munkája. Kéki Béla írásaiban az tükröződött, amit életében is a legtöbbször becsült: az igaz és világos gondolat, a racionális szerkesztés, a szép stílus, az arányos szerkezet. Mint zenében, esztétikában és képzőművészetben jártas egyén, a leírt és nyomtatott szóban is a szépséget, a harmóniát, a ritmust kereste és találta meg. Megvolt az a ritka képessége, hogy írásaiban a közérthetőséget, az érdekességet a tudományos pontossággal és szakszerűséggel párosítsa.

Szólnunk kell Kéki Béláról, mint lelkes és népszerű közéleti emberről, akinek szeretetreméltó egyénisége, kapcsolatteremtő képessége nagy szerepet játszott a könyvtáros szakma közösségi formáinak kialakításában. Az 1955-ben újjászerveződő Magyar Könyvtárosok Egyesületének (akkori nevén: Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének) első titkára, majd hosszú időn keresztül elnökségi tagja volt. Tőle származik az egyesületi vándorgyűlések bevezetésének gondolata, mely közösségi forma azóta a hazai könyvtáros társadalom egyik legfontosabb fórumává fejlődött. Ő volt megalapítója és első elnöke az MKE keretében működött Könyv- és Könyvtártörténeti Bizottságnak.

Kéki Bélától elválaszthatatlan volt a szülőföldre iránti szeretet. Mint minden Erdélyből elszakadt embernek, neki is egy életen át viselt terhe volt ennek a meggyötört földnek minden gondja és öröme. Fiatalsága lendületét, sokoldalú tájékozottságának számos írását adta ennek a szellemi közösségnek s tőle távol is, mindig reá gondolt aggódó szeretettel. Családi kötelék, sok-sok barát és emlék kötötte a Királyhágón túli tájhoz, amelyet csak elhagyni lehet, elfeledni soha.

Kéki Bélára, az emberre, nehéz megindultság nélkül emlékezni. Nehéz, mert semmi sem állt tőle távolabb, mint a halál és az elmúlás gondolata. Szerette és élvezte az életet, tevékeny volt, eleven érdeklődésű, nyitott személyiség. Szerette a baráti társaságot, anekdotázó kedve ilyenkor elemében volt. Hosszú

élete során rengeteg embert ismert, mindenkire és mindenre emlékezett. Örök kár, hogy emlékeinek színes szöttejét nem hagyta ránk, nem írta meg emlékiratait.

Kéki Bélát nem kényeztette el kitüntetései a hatalom. Igazán büszke társadalmi kitüntetései voltak: a Magyar Könyvtárosok Egyesületéért emlékéremre és a Tudományos és Ismeretterjesztő Társulat aranykoszorús jelvényére. Élete utolsó hónapjaiban kapta meg végül a megérdemelt állami elismerést, 85. születésnapja alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztjét.

Kéki Bélával a két háború közötti Erdély szellemi életének utolsó élő tanúja s a háború utáni könyvtárügy első évtizedeinek egyik meghatározó képviselője távozott.

Emlékét tisztelettel és szeretettel őrizzük.

Somkuti Gabriella

I.

AZ OSZK 1991-1993-BAN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1991–1993-ban

1991–1993 között a nemzeti könyvtár munkája az előző években kialakított elvek alapján folytatódott. Így változatlanul előtérben állt a hungarikumok minél teljesebb beszerzése és feltárása, amelyet nagymértékben elősegített a számítógép alkalmazásának kiterjesztése a könyvtári munkafolyamatok egyre szélesebb körére. A könyvtár munkatársai jelentős eredményeket értek el a hungarika-kutatás mellett a művelődéstörténeti és könyvtártudományi kutatásokkal. A gazdasági nehézségek ellenére minden erőfeszítés megtörtént kulturális feladataink ellátására, a nemzetközi kapcsolatok ápolására.

A könyvtár munkatársai Juhász Gyula akadémikus főigazgató irányítása alatt az egyre súlyosbodó körülmények között is mindent elkövettek az Európához való felzárkózás érdekében. Juhász Gyula váratlan halála (1993. április 13.) után a főigazgatói teendőket ellátására Poprády Géza mb. főigazgató-helyettes kapott miniszteri megbízatást, aki elhunyt főigazgatónk irányvonalát követve vezette tovább a nemzeti könyvtárat.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK, IGAZGATÁS, SZEMÉLYI ÜGYEK

Szervezeti változások

1991 és 1993 között a könyvtár szervezetében több kisebb változásra került sor. 1991 január elején a Történeti interjúk videotára a Különgyűjteményi főosztály keretében működött. 1993-tól több osztályra tagolt önálló főosztállyá vált. A szoros munkakapcsolat az új főosztály és a Kortörténeti különgyűjtemény között azonban fennmaradt. A dokumentumgyűjtésben együttműködnek a két részleg vezetői. A Videotár a szervező és a lebonyolító, valamint a technikai munkákat végzi, a könyvtári feldolgozás és a videoanyag forgalmazása a Kortörténeti különgyűjteményben folyik. 1991 elején önálló osztállyá szerveződött az Irodalomtudományi bibliográfia szerkesztősége, Irodalomtudományi bibliográfiai osztály néven. 1992 novemberében az MNB Időszaki kiadványok szerkesztősége ketté vált és létrejött az MNB Sajtóbibliográfia szerkesztősége, valamint az MNB Sajtórepertórium szerkesztősége. Az OSZK-hoz lazán kap-

csolódó Magyarságkutató Intézet 1991. szeptember 1-jén a Teleki László Alapítványhoz került és Közép-Európa Intézet néven működött tovább.

Személycserék

Amint a bevezetőben említettük, Juhász Gyula akadémikus, főigazgató 1993. április 13-án bekövetkezett halála óta Poprády Géza könyvtárunk mb. főigazgatója.

A szervezeti változásokkal kapcsolatos fontosabb kinevezések:

<u>munkakör</u>	<u>kinevezett munkatárs</u>
<i>Történeti interjúk videotára főosztály</i> főosztályvezető	Hanák Gábor 1993
Gyártási osztály osztályvezető	Hajdú Lászlóné 1993
Kutatási osztály osztályvezető	Pörös Géza 1993
Műszaki fejlesztési osztály osztályvezető	Sági László 1993
<i>Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály</i> Irodalomtudományi bibliográfiai osztály osztályvezető	Welich Sándorné 1991
<i>Gyarapító és feldolgozó főosztály</i> MNB Sajtóbibliográfiai szerkesztősége osztályvezető	dr. Nagy Zsoltné 1992
MNB Sajtórepertórium szerkesztősége osztályvezető	Dömötör Lajosné 1992

További vezetői változások:

<u>munkakör</u>	<u>kinevezett munkatárs</u>
<i>Gazdasági igazgatóság</i> igazgató	dr. Véghelyi József 1993. május
Pénzügyi és számviteli osztály osztályvezető	Zádor Tamás pályázattal 1993. december
Bérgazdálkodási osztály osztályvezető	dr. Szócs Lászlóné 1993. április
	Gellén Miklósné* 1993. május
	dr. Havasy Györgyné 1992. október
	Kovács Lászlóné 1992. november

<u>munkakör</u>	<u>kinevezett munkatárs</u>	
<i>Szervezési főosztály</i>		
Kulturális és marketing iroda osztályvezető	Szilvássy Zoltánné 1991. december	Bátonyi Viola 1992. január
<i>Dokumentumforgalmi főosztály</i>		
főosztályvezető	Sonnevend Péter** 1993. december	Rády Ferenc 1994. április
Könyvtárközi kölcsönzési osztály osztályvezető	Fejes Józsefné 1991. február	Kürti Lászlóné 1991. március
Kötelespéldány szolgálat osztályvezető	dr. Tóth Lajos*** 1990. december	Hopp Győzőné 1992. január
Főlépéldány központ és tárolókönyvtár osztályvezető	Dömötör Lajosné 1992. november	Hoványi János 1993. október
<i>Olvasószolgálati és tájékoztatási főosztály</i>		
Olvasószolgálati osztály osztályvezető	dr. Balogh György 1991. január	dr. Botka Ferencné 1991. január
	dr. Botka Ferencné 1993. február	Tüske László 1993. március mb. december kinevezett
<i>Különgyűjteményi főosztály</i>		
Műemlékkönyvtár, Zirc osztályvezető	Kovács József**** 1991. május	Urbán Gusztávné 1991. június mb. 1992. jan. 1-től kinevezett

Megjegyzések:

- * Gellén Miklósné osztályvezető 1993 júniusától decemberig irányította a Gazdasági igazgatóság munkáját is.
- ** Sonnevend Péter a Janus Pannonius Tudományegyetem Könyvtárának főigazgatói állását nyerte el.
- *** A Kötelespéldány osztály munkáját 1991. januártól decemberig Sonnevend Péter főosztályvezető irányította.
- **** Kovács József osztályvezető, a zirci Műemlékkönyvtár vezetője 1991 májusában elhunyt.

Az intézetvezetés munkáját egyrészt szakbizottságok (Főigazgatói kollégium, Tudományos bizottság, NEKTÁR bizottság), másrészt a Közalkalmazotti Tanács illetve a Szakszervezeti bizottság segítették. A Gazdasági igazgatóság, a pénzügyi, számviteli és bérigazgatási feladatok ellátása mellett a könyvtár műszaki, üzemeltetési, javítási stb. munkálatait is végezte, a szükségleteket a lehetőségekkel korrekt egyensúlyban tartva. Az Igazgatási osztályra az intézmény

irányításához szükséges ügyviteli teendők mellett az éves tervek és beszámolók, a statisztikai információk összegyűjtése, az éves tervek és beszámolók megírása, a központi irattár gondozása, az OSZK-ra vonatkozó dokumentumok gyűjtése és sok más kisebb feladat ellátása hárult.

A belső ellenőrzés kiterjedt az egyes részlegek tevékenységének vizsgálatára (belföldi és külföldi kiküldetések ellenőrzése, a KMK gazdálkodásának elemzése stb.), valamint szabályzatokat készített elő (Belső ellenőrzési szabályzat, Hasznosítási és ellenőrzési szabályzat stb.).

A biztonsági szolgálat rendszertel, munkavédelemmel, az őrszolgálatok különböző fajtáival kapcsolatos feladatokat, a kiállítások, konferenciák rendjének biztosítását látta el.

Hatósági feladatait a könyvtár a felmerült igényeknek megfelelően teljesítette. Kiadta az igényelt hiteles másolatokat hivatalos szerveknek és egyéni kérelmezőknek. A kárpótlási törvények életbelépésével utóbbiak száma emelkedett, számos kérelemnek – adatok hiányában – nem mindig sikerült eleget tenni. Folyamatosan került sor a könyvek, könyvtárak szakértői árbecslésre, továbbá tanácsadásra és véleményezésre a rendőrség, illetve a Vám- és Pénzügyőrség kérésére. Könyvtári dokumentumok külföldre vitelének engedélyezése is számos esetben történt. Az egyedi védettségi nyilvánítás folyamata – az illetékes osztály körén kívül eső okok miatt – lényegében leállt, ez a hatósági szervek esetén, a könyvtár nyilvántartásának hiányossága miatt többször okozott problémát. Nem tartozik valóban „hatósági feladataink” körébe, de ezzel rokonítható az a tevékenység, amely az egyházi könyvtárak munkáját hivatott támogatni szakfelügyeletük ellátásával, kiadványaik gondozásával, állományvédelmi tevékenységük stb. segítségével a plébániai könyvtárak ellenőrzése révén.

Kiemelten kell szólni a könyvtár személyzeti munkájáról. Az új törvények és rendeletek alkalmazása ui. rendkívüli megterhelést jelentett elsősorban a Személyzeti és munkaügyi osztály számára, de az intézmény vezetőségének is. Az 1992. évi XXXIII. törvény, amely a közalkalmazottak jogállásáról intézkedett, valamint az ezt kiegészítő több kormányrendelet és törvény a közalkalmazottak jogviszonyára terjedt ki, és az új Munka Törvénykönyvének csak egyes részei, illetve részletei voltak érvényesek a közalkalmazottakra. A törvény és minden kiegészítő módosítása számtalan értelmezési kérdést vetett fel, az alkalmazásukat pedig csak fokról fokra lehetett megvalósítani. (A szükséges számítások ui. összefüggtek egymással (pl. a munkaviszony alapján számított fizetési fokozat és az évi szabadságok száma). 1993 augusztusában készítette el a Személyzeti és munkaügyi osztály a munkakörök alapján a fizetési osztályba és fokozatba való besorolásokat. A teljes átállás – az új illetményrendszer bevezetésével – 1994 elején vált esedékessé. 1993 decemberében elfogadásra került a Kollektív szerződés, amelyet a Közalkalmazotti törvény 1994-től írt elő.

Az átlagos dolgozói létszám az előző évhez képest nem emelkedett jelentősen, (a KMK-val együtt) az időszak végére valamivel meghaladta a 850 főt. Ebből 200-250 fő volt a szerződésesek száma. A személyi fluktuáció 10% körül

mozgott. 1991-ben, az előző 5 év kiemelkedő változásai után is igen magas volt. Ekkor 161 fő lépett ki a könyvtár kötelékéből és 160 új alkalmazásra került sor. Azóta ez a mozgás csökkenő tendenciát mutatott. A rendszerváltás nyomán végbement gazdasági folyamatok elszívó hatása érezhetően érvényesült, többen távoztak betéti társaságokba, alapítványokhoz, és egyéb hasonló munkahelyekre. Az OSZK vezetése – az intézmény érdekében – minden területen segítette munkatársai képzését, továbbképzését, ezzel is emelve a munkatársi gárda szakmai színvonalát. Külön említést érdemelnek az újonnan bevezetett „szakmai napok”, amelyeken az OSZK történetéről, jelenlegi működéséről és szolgáltatásairól tartottak előadásokat munkatársaink. A színvonal emelkedését nem csupán az új diplomák, nyelvvizsgák stb. bizonyították, hanem azok a kitüntetések is, amelyet intézményünk kiemelkedő teljesítményt felmutató tagjai kaptak. Állami kitüntetésben 1991-ben számosan részesültek. A Széchenyi Emlékérem arany fokozatával tüntették ki Juhász Gyula főigazgatót, Várady Gézát és dr. Wix Györgynét, ezüst fokozatával pedig Csillag Ildikót, Czigler Máriát, Illy Lászlónét, Jankó Andrásné, Schertlin Pétert és Zséli Lászlónét. Ugyanebben az évben Szabó Ervin Emlékérmel adományoztak dr. Nagy Attilának, Szilvássy Zoltánné a Magyar Köztársasági Bronz Érdemkeresztet, és a Magyar Köztársasági Nívódíjat vehette át. 1992-ben Fodor András költőt tüntették ki Kossuth-díjjal, valamint dr. Pajkossy György ny. főosztályvezetőt, a Szinyeyi József-díjjal. 1993-ban a 70 éves dr. Borsa Gedeon ny. osztályvezető munkásságáért a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskereszt kitüntetésében részesült. A Juhász Gyula főigazgató által alapított Széchenyi Ferenc Emlékérmel dr. Ferenczy Endréné gyűjteményfejlesztési igazgatónak (1991), Beöthy Bertalanné Kozocsa Ildikónak a Restauráló laboratórium vezetőjének (1992) és dr. Szűcs Jenőnének a Fejlesztési osztály vezetőjének (1993) adományozta az intézmény vezetősége kiváló munkájuk elismeréseként.

GYŰJTEMÉNYSZERVEZÉS, ÁLLOMÁNYÉPÍTÉS

A könyvtár állománygyarapítási tevékenysége alapelveiben semmit sem változott az adott három évben, de részleteiben erőteljesen módosult. Éppen ezért állt elő az a helyzet, hogy az előző évek törekvéseihez hasonlóan 1991-ben is előtérben állt a Gyűjtőkori szabályzat új megfogalmazásához szükséges döntések meghozatala. A következő időszakban azonban oly mértékben nőtt a nem hagyományos dokumentumok mennyisége, és olyan új problémák vetődtek fel, amelyek a végleges szabályzat kidolgozását nem tették lehetővé. Így meg kellett elégedni azon döntések megfogalmazásával, amelyek már kiérleltek és az adott körülmények között reálisan megvalósíthatók voltak (pl. a Kortörténeti különgyűjtemény esetében).

Azt, hogy a gyűjteményszervezést, illetve fejlesztést nem lehetett biztos alapokon állva végezni, több kedvezőtlen tényező egybeesése magyarázza. Az

állománygyarapítási hitelkeret tervezhető összege 1991-ben azonos volt az 1990. évvel (13 420 000 Ft), a kiegészítő póthitelt (3 500 000) csak november közepén folyósították. Így sikerült ugyan a másfél hónapja szünetelő vásárlás leglényegesebb hiányait pótolni, de az érdemi, tervszerű gyűjteményfejlesztést jelentősen nehezítette ez a késés. A következő esztendőben, az idejében érkezett póthitelt is beszámítva a beszerzési keret 7 500 000 Ft-tal haladta meg az 1991-re rendelkezésre álló összeget (együttesen 23 920 000 Ft). Bár ez a növekedés nem állt arányban az áremelkedésekkel, mégis lehetővé tette, hogy az ésszerűen mérlegelős beszerzési politika révén minden indokolt esetben élni lehetett a piaci kínálattal. Ehhez képest 1993-ban visszaesés következett be, a hitelkeret csupán 12%-kal (2 500 000 forinttal) növekedett, így a vásárlásra rendelkezésre álló összeg még az inflációval való lépéstartást sem tette lehetővé. Változatlanul érvényesült a beszerzendő dokumentumok tételes rangsorolása, indokoltságának mérlegelése, a gyűjtendő példányszám limitálása, de még emellett is – talán első ízben ebben az évben – fontosnak ítélt tételek megvásárlásáról is le kellett mondani. Az állománygyarapítási hitelkeret három év alatt összesen 64 260 000 Ft volt, ami jelentős összegnek látszik ugyan, de az 1993-as helyzet már jelzi, hogy az állománygyarapításra fordított összeg nem követi majd az árak emelkedését és az inflációt.

A vétel pénzügyi gondjai 1991 és 1993 között elsősorban a külföldi könyvek, valamint – egy kedvező évtől eltekintve – a különgyűjteményi dokumentumok gyarapodásának mennyiségi mutatóiban jelentkeztek. A külföldi könyvek vétele 1991-ben 1990-hez képest 35%-kal, 1986-hoz képest 64%-kal esett vissza. Ugyanez a csökkenés a különgyűjteményi dokumentumok tekintetében az előző évhez hasonlítva 71%-os, 1986-hoz viszonyítva 87%-os volt. 1991-ben még a nemzetközi csere révén sikerült a pénzügyi nehézségeket valamennyire ellensúlyozni, ugyanis a cserében beszerzett dokumentumok száma sem a törzsgyűjtemény, sem a különgyűjteményi anyag területén nem csökkent. 1992-ben az emelt gazdasági juttatások eredményeként megnyugtató képet mutatott a vételi helyzet: az 1991-es 11 342 darabról 1992-re 28 193 darabra emelkedett. Dokumentumtípusok szerint vizsgálva – mind mennyiségi, mind érték szempontjából – elsősorban a kéziratok és a régi nyomtatványok gyarapodása volt kiemelkedő. Sajnos ez a fellendülés csak átmeneti volt – a következő évben, elsősorban a már vázolt okok miatt visszaesett. Ez a törzsgyűjtemények (könyvek, időszaki kiadványok) fejlesztésében nem hozott lényegi változást (1991: 2286, 1992: 3636, 1993: 3448 egység). Emögött azonban 1993-ban a kötetek, elsősorban a külföldi művek számának erős csökkenése volt érzékelhető. A primer hungarikumok muzeális példányai és a legfontosabb kézikönyvek élveztek elsőbbséget. Utóbbiak esetében új költségként jelentkezett az a kettősség, hogy a tájékoztató-tevékenység korszerűsítése és jobbítása érdekében megkezdődött a nyomtatásban is megjelent, a gyarapítási munkához elengedhetetlen legfontosabb nemzeti és nemzetközi bibliográfiák CD-ROM formátumban való beszerzése is.

A különgyűjteményeknél viszont a vétel mennyiségi adatai erősen ingadozó képet mutattak: 1991-ben 9056, a következő évben 24 507, 1993-ban viszont csak 7307 tétel került az állományba. Mennyiségük tehát messze nem érte el az előző évek beszerzéseinek számadatait, de eszmei értékük a nemzeti gyűjtemény szempontjából nem vitatható.

Nem volt biztató a helyzet a kötelezpéldányok beszoigáztatásának területén sem. Az OSZK-ba beszoigáztatott anyag mennyisége az előző évekhez képest is tovább csökkent. Amíg 1990-ben 12%-kal volt kisebb mint 1986-ban, addig 1991-ben a kötelezpéldány-gyaropodás 16%-kal volt kevesebb az előző évinél. 1992-ben újabb 10%-kal esett 1991-hez képest. 1993-ban a kötelezpéldányok mennyiségi csökkenése megállt ugyan (vagyis megegyezett az 5-10 évvel ezelőtivel), de az előző időszak negatív tendenciája tovább folytatódott a különgyűjteményi anyag tekintetében. Különösen a hivatali-használati és a kisnyomtatványok gyaropodásában esett vissza a beérkezett dokumentum-mennyiség. 1992-ben például mintegy 15%-kal, majd 1993-ban további 20%-kal volt kisebb a Kisnyomtatványtár kötelezpéldány-gyaropodása. A kötelezpéldányként beérkezett dokumentumok számában bekövetkezett csökkenés feltehetően beszoigáztatási mulasztásból ered. A hiányok pótlására tett kísérletek többletfeladatot jelentettek és rendkívüli mértékben megterhelték a munkatársakat (sajtó- és hirdetésfigyelés, levelezés, reklamálás stb.), és még így is esetleges volt munkájuk hatékonysága.

Itt kell hivatkoznunk a növekvő számú árverések gondjaira is. Mint erre már az előző öt évet tárgyaló jelentésben is utalás történt, a szaporodó árveréseken egyre több értékes anyag került kínálatra, ugyanakkor a vételi lehetőségek egyre korlátozottabbakká váltak. A hangsúlyt a hungarikumok visszamező pótlására helyezte a könyvtár, de a gondosan végzett válogatás mellett sem tudta ezt a nagy lehetőséget megfelelően kihasználni.

A gyűjtemények gyaropításánál az ajándéknak is fontos szerepe van, de az utóbbi években e területen is folyamatos hanyatlás észlelhető. A külföldi ajándékozást gyakran a vételi ajánlat váltja fel, ezzel is tovább terhelve a gyaropítási hitelkeretet. Ugyanakkor kivételesen gazdag anyaggal bővült különgyűjteményi állományunk 1992-ben: a New York-i Magyar Ház ajándékaként sok ezer, az emigrációra vonatkozó hiányt pótló kézirat került be a Kézirattár gyűjteményébe.

Nem sorolható a beszerzési módok szerinti kategóriába a Történeti interjúk videotárának anyaga, amely újszerűsége miatt feltétlenül említést érdemel. A videofilmek a legkülönbözőbb forrásokból kerültek be a gyűjteménybe. A kötelezpéldány-szoigáztatás alig segített forrás értékű anyaggal, így saját készítésű interjúk (hazai és határon túl élő személyiségekkel) jelentették a gyaropodás legértékesebb formáját, valamint annak a még meglevő anyagnak a felkutatása illetve másolása, amely a mozifilmből (elsősorban híradókból) még megmaradt.

A gyűjteményfejlesztési tevékenység során 1991–1993 között 65 213 könyv, 21 237 időszaki kiadvány, 161 722 különgyűjteményi darab, összesen tehát 248 178 egységnyi dokumentum gyarapította az állományt. (A fogyatékok száma ugyanakkor 28 926 egységnyi volt.)

A 65 213 könyvből 47 565 (megközelítően kétharmad) a köteleespéldány-szolgáltatás révén, vétel útján 7190, cseretevékenységből 4657, ajándékként 5836, saját előállítású műként pedig kb. 200 darab érkezett be a könyvtárba. Az időszaki kiadványok 21 237 évfolyamnyi gyarapodásából 14 160 eredt a köteleespéldány-szolgáltatásból (az arány szinte megegyezik a könyvekével). Vétel révén 2555 évfolyamhoz jutott hozzá a könyvtár és csak 20 címmel kevesebb érkezett be a cseréből. A többit ajándékként kaptuk.

A különgyűjteményi anyagnál csak kb. 40% a köteleespéldányokból való részesülés, 16% körüli a vétel, 27%-nyi pedig a csere. A többi ajándékból, saját előállításból (mikrofilm, videokazetta stb.) került az állományba. Gyűjteményeink összesen 248 174 egységgel növekedtek 1991–93 között, a könyvtár állományának egésze 1993. december 31-én 7 097 678 egységet foglalt magába.

Az állomány számszerűen bontott gyarapodását a következő táblázat mutatja be:

	Állomány 1990. dec. 31.	Gyarapodás 1991	Gyarapodás 1992	Gyarapodás 1993	Állomány 1993. dec. 31.
Könyv	2 186 738	21 747	21 180	22 288	2 250 232
Időszaki kiadvány	284 306	6 854	7 975	6 408	304 618
Kézirat	825 074	9 539	46 978	5 607	887 198
Zenemű	167 826	1 364	1 080	1 004	171 282
Térkép	196 200	518	1 421	1 946	173 805
Kisnyomtatvány	2 579 403	24 234	22 640	16 506	2 642 783
Szabvány	47 476				47 476
Szabadalmi leírás	1 521				1 521
Kép, metszet	287 044	758	471	593	288 866
Mikrofilm negatív (címléírási egység)	123 696	1 351	5 371	1 085	131 503
Mikrofilm pozitív (címléírási egység)	106 058	2 579	5 392	902	114 931
Oktató diafilm	12 696		1 064		13 760
Hanglezet, hang- szalag	16 146	875	1 321	1 079	19 421

	Állomány 1990. dec. 31.	Gyarapodás 1991	Gyarapodás 1992	Gyarapodás 1993	Állomány 1993. dec. 31.
Egyéb dokumentum (fotó, xerox)	44 246	1 401	868	350	46 865
Videokazetta		587	996	1 834	3 417
Összesen:	6 878 430	71 807	116 765	59 602	7 097 678

Fogyaték volt:

1991-ben	1 111
1992-ben	502
1993-ban	27 313
Összesen:	28 926

Azt, hogy nemzeti gyűjteményünk a vázolt nehézségek ellenére is milyen jelentős értékkel gyarapodott, a következő kiemelkedő új beszerzések felsorolása érzékelteti.

A modern könyvgyűjtemény folyamatosan gazdagodott a legújabb megjelenésű külföldi hungarikumokkal. Többek között: Bartók Béla levelei Stefi Geyerhez (Basel, 1979), Hajdu I.: *Die Ateliers in Budapest* (Tübingen, 1990), Gneisse, B.: *István Széchenyi's Kasinobewegung ...* (Tübingen, 1990), Duft, J.–Sipos T.: *Magyarok Szent Gallenben.* (St. Gallen, 1991), Máté Imre: *Licht und Trau. Mit Aquarellen von Mária Darázs.* (München, 1992), Richter: *Siebenbürgische Flügelaltare* (Thau G. Innsbruck, 1992), Csáky I.: *Vom Geachteten zum Geachteten. Erinnerungen ...* (Wien, 1991), Ferenczi Sándor és Sigmund Freud levelezésének 1. kötete (Wien, 1992), *Jews in Hungarian Economy. 1760–1945* (Jeruzsálem, 1992). Ezek sorában magyar írók külföldön, fordításban megjelent művei is szép számmal szerepelnek (Esterházy Péter, Gárdonyi Géza, Göncz Árpád, Kányádi Sándor, Márai Sándor stb.)

Az állomány régi hiányainak pótlására beszerzett több száz dokumentum közül kiemelkedő Wagner Dániel híres botanikai-gyógyszerészeti művének illusztrációiban is hiánytalan, hibátlan példánya (Wien 1828–1829), a győri Streibig nyomda 1806-os német kalendáriuma, Gaál Mózes ezideig bibliográfiailag is ismeretlen gyermekkönyve (*Mackó Dani úr neveltetése ...* Bp. 191?), Széchenyi István *Stadium*-ának 1833-as évi lipcei kiadása, egy 1840-ben megjelent budai csízó, néhány régi erdélyi és felvidéki imádságos ill. énekeskönyv (*Episteln und Evangelia ...*, Hermannstadt, 1778, *Közönséges isteni tiszteletre rendeltett énekeskönyv*, Pozsony, Kassa, 1794 stb.). Uitz Bélának Szovjetunióban megjelent műve (*Tvorcseszkiy puty*, Moszkva-Leningrád, 1932), Buday György 15 fametszetének eddig ismeretlen kiadása (*Boldogasszony búcsúja*, Szeged, 1931).

A külföldi kézikönyvek és segédkönyvek gyűjteménye mind a hungarikakutatás, mind a szakkönyvtári tájékoztatás követelményeit szem előtt tartva

egészült ki. Ezek között kiemelést érdemelnek a *Genealogisches Handbuch des Adels* 1951 és 1988 között megjelent kötetei (Limburg, Starke Verl.), Cordasco, F.: *Dictionary of American Immigration History* (Metuchen, 1990), a 7 kötetes *Allgemeines Künstlerlexikon* (München, 1992), Bright, W.: *International Encyclopedia of Linguistics* (New York, 1992), az *International Authors and Writers Who's Who* 12., és az *International Who's Who of Music* 13. kiadása (Bristol 1991, 1992), Larousse kiadásában a *Thema Encyclopedia* három kötete (Paris, 1992–1993).

A különgyűjtemények sorában – mind számszerűségében, mind a beszerzésre fordított pénzügyi keretek nagyságában – a legkiemelkedőbb a Kézirattár gyarapodása volt. Bár a három év kézirat-szerzeményeinek mennyiségi adatai messze elmaradtak az előző évektől, de értéküket tekintve így is rendkívül jelentősek. Ezek sorában nagy számmal szerepelnek a 20. századi, kortárs – hazai vagy külföldön élt – magyar írók, tudósok, művészek fondjai: Kádár Erzsébet, Illés Endre, Ottlik Géza, Vas István hagyatéka, Fáludy György emigrációs írásai, Buday György naplói, a Svájcban élt Vaszary Gábor hagyatékának kiegészítése, Schöpflin Gyula, John Lukács irattára stb. A fondok mellett az egyes ún. vegyes kéziratok között is főként a 19–20. századi értékek jelentették a gyűjtemény eszmei gazdagodását: Kossuth Lajos, Mikszáth Kálmán levelei, Krúdy Gyula, Szép Ernő, Molnár Ferenc, Kassák Lajos, Devecseri Gábor, Pilinszky János, Márai Sándor egy-egy kézírata, József Attila, Ady Endre, Weöres Sándor verskéziratai, Németh László, Illyés Gyula regényeinek kézíratai. A Kézirattár gyarapítási politikájának jellemzője az iratmentő törekvés volt. Ennek jegyében számos forrásértékű irat is került a gyűjteménybe, mint pl. a Szabad Európa Rádió, valamint a *Látóhatár* c. folyóirat történetére vonatkozó dokumentáció, a Nemzeti Bizottság iratanyaga, a Magyar-Angol Társaság iratai stb. Ehhez a törekvéshez kapcsolódik az újonnan alakult 56-os kutatóintézet archívumának megalapozása is, melyre a Kézirattár keretében, három önálló fond formájában került sor. Ebben kaptak helyet többek között a vidéki levéltárak 1956-os iratanyagának összegyűjtött xerox-másolatai, a brüsszeli Nagy Imre Intézet iratainak egy része, a román külügyminisztériumi táviratok gyűjteménye és nem utolsósorban, a szovjet irattáraknak az 56-os magyar eseményekkel foglalkozó anyag-másolata, az ún. Jelcin-dosszié.

Viszonylag új keletű a kéziratok gyűjtését kiegészítő Oral history gyűjtemény, amely hangszalagokon (és az azokról készített gépiratokon) őrzi meg új gyarapodásaként a Kun Zsigmond, Kemény István, Lucien Hervé, Wellmann Imre-interjúkat, az OSZK történetére vonatkozó emlékezéseket, külföldi magyar menekültekkel készített mélyinterjúkat, színészekkel (Muráti Lili, Bánki Zsuzsa stb.) folytatott beszélgetéseket.

A Régi magyar nyomtatványok gyűjteményét gazdagítja Temesvári Pelbárt *Pomerium*-ának hazánkban eddig nem található, 1521-es párizsi kiadása, valamint Bileczki Ferenc, eddig csak irodalomból ismert, Kassán 1690-ben megjelent műve (*Nova foedera Palladis* ...). Nemzetközi viszonylatban is ritkaságnak

minősülő ősnymtatványokat is sikerült beszereznünk, elsősorban hazai, de részben külföldi piacról is: a 15. századi olasz humanista Sabellicus elégiáinak gyűjteményét (Strassburg, 1498), Hervicus de Amsterdamsnak Frigyes bajor választófejedelem halálára írt beszédének rendkívül ritka példányát (Strassburg, 1498), valamint a 15. századi patyasi érsek, Stephanus Thegliatus beszédének 1492-es kiadását.

A Térképtár gyarapodásában értékes kéziratos térképek szerepelnek. Ezek közül is kiemelkedő fontosságú az 1771-es, Körmentet és környékét ábrázoló anonim térkép, az 1716-os péterváradai csatát bemutató, a hadállásokat és a császári sereg alakulatait magyarázó alkotás, valamint a gazdaságtörténeti szempontból jelentős, ugyancsak színes térkép a Temes megyei lippai kamarai uradalom 1820-as állapotáról. Ezek mellett nagyarányú és -értékű ajándékot jelentett 1993-ban a Magyar Állami Földtani Intézettől kapott 418 térképlap és 10 atlasz, amelyek hazánk egyes hegyvidékeinek földtani viszonyait ábrázolják és ezt megelőzően a titkos kezelésű térképek kategóriájába tartoztak.

Az újonnan beszerzett zenei dokumentumok között a – részben hazai, részben külföldi forrásból származó – kéziratos zeneművek emelhetők ki, így Csenki Imre, a Franciaországban élő Gergely János, a svájci Tamás János, az Amerikai Egyesült Államokban élő Neszlényi Judit, a Kodály-tanítvány Ottó Ferenc és a század eleji Csáth Géza zenekritikus eddig ismeretlen szerzeményei. A Zeneműtár hangzóanyag gyűjteményében – mennyiségében és jelentőségében is – nőtt, az immár hagyományosnak számító kazetták és lemezek mellett, az új típusú CD-dokumentumok gyarapodása, melynek elsődleges forrása a kötelespéldányszolgáltatás. Azonban ennek hiányosságai a teljességre törekvő gyűjtés lehetőségét jelenleg még megkérdőjelezzik.

A magyar színháztörténeti emlékek új szerzeményei között egyaránt szerepelnek eredeti díszlet- és jelmeztervek (Spannkraft Ágoston, Zeke Edit, Szegő György, Khell Zsolt, Bakó József alkotásai), fénykép- és dokumentációs albumok (Fedák Sári, Fellegi Teri, Olty Magda, Dayka Margit, Tólnay Klári, Töröcsik Mari, Bessenyei Ferenc, Darvas Iván, Sinkovits Imre művészetéről), valamint szöveggönyvek (a Szerzői Jogvédő Hivataltól 1116, a Vígszínháztól 460 magyar és idegen nyelvre fordított mű). A hagyatékok között kiemelendők Kertész Sándor kanadai magyar színgazgató Torontóból hazakerült teljes hagyatéka, Makay Margit színművésznő könyv- és kéziratgyűjteménye és az artista művészet forrásanyagaként Winkler-Gazdag Géza memoárja és családi dokumentumai.

Említés történt már a Kortörténeti különgyűjtemény videotárába bekerült dokumentumokról. A sok értékes anyag közül kiemelhetők az ún. életút interjúk (Bibó István, Fejtő Ferenc, Haraszti Sándor, Szentkuthy Miklós stb.), az 1947 és 1960 közötti filmhíradók, valamint az 1945–1960 közötti időszak játékfilmjei: Fábri Zoltán, Keleti Márton, Bán Frigyes, Szóts István stb. alkotásai. Nagy jelentőségűek a Fekete Doboz munkatársai által 1992 és 1993 között rögzített – a politikai eseményekről beszámoló – felvételek.

FELDOLGOZÁS, KATALÓGUSOK, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKÁLATOK

A feldolgozás munkáját elsősorban a gépesítés fejlesztésére való felkészülés, a gépek beszerzésének üteme, a meglevő rendszerbe való beépítése, a működtetés feltételeinek kidolgozása és kipróbálása, majd rendszeres használatba vétele határozta meg.

Katalógus- és bibliográfiai célú feldolgozás

A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisának szolgáltatásából származó kötelespéldány könyvek bibliográfiai leírásának átvétele katalóguscélú hasznosításra 1991-ben még folyamatosan történt. A katalóguscélú adaptáció (OSZK specifikus adatok pótlólagos adatrögzítése, katalógus-szemponturné revízió, utalók válogatása stb.) meglehetősen időigényes volt, ennél fogva – bár a párhuzamos feldolgozást sikerült kiküszöbölni – az állománynak a katalógusokban való feltárása túlságosan hosszú időt vett igénybe. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a külső számítógépen történt bibliográfiai feldolgozás 1991 végével megszűnik, jelentős munkaerő átcsoportosítással befejeződött az OSZK katalógusadatoknak a tételekhez rendelése, így az 1987-es impresszumú anyagtól kezdve megtörtént a cédulakiírás. A könyvek feldolgozásában korszakváltást jelentett a NEKTÁR rendszer DOBIS/LIBIS katalógizáló moduljának 1992. április 6-án történt bevezetése. A rendszerbe bevitt tételek az online katalógusban a feldolgozással egyidőben kereshetők. Ugyanakkor, cédulakiírató program hiányában, a feldolgozott könyvekről nem készülhettek katalóguscédulák.

Az *MNB Könyvek bibliográfiája*-nak gyűjtőkörébe nem tartozó, de az OSZK állományába besorolt könyvek ugyan nem kerültek még a DOBIS/LIBIS-be, de előzetes feldolgozásuk megtörtént.

A tankönyv/jegyzet anyag előzetes feldolgozása is folyamatos volt, és megkezdődtek az előkészületek a DOBIS/LIBIS-ben tervezett online feldolgozásra. Elkészült és az adatbázis tárgyszó indexébe került az Oktatási intézmények és oktatási dokumentumok tezaurusza.

A külföldi könyvek számítógépes feldolgozása (1986 után megjelent anyag) a KFO/KATAL rendszerben kiegyensúlyozott és folyamatos volt, de nem vált még naprakésszé. Fokozatosan javultak a technikai feltételek és folytatódott a programrendszer fejlesztése is. Ez utóbbi újabb adat (raktári nagyállományból történő kihelyezések) bevitelét és szintaktikai ellenőrzését tette lehetővé, valamint egyszerűsítette a cédulakészítés folyamatát. 1993 végére elkészült a program hálózati verziója, és az addig három gépen külön-külön épített adatbázist a hálózat központi egységére telepítették, ami mind a feldolgozás, mind az adatbázis olvasói elérése szempontjából rendkívüli előrelépést jelentett.

Az 1987 előtt megjelent külföldi könyvanyag hagyományos feldolgozása is megtörtént, ezen a területen csak kisebb lemaradás mutatkozik.

Az előzetesen feldolgozott részdokumentumok és sorozati főlapok csak akkor kerülhetnek az adatbázisba, ha a KATAL adatbázist a DOBIS/LIBIS-be konvertálják, s abban folytatódhat a külföldi könyvek feldolgozása.

Az ETO szerinti feldolgozásban mind a köteleespéldányok online katalogizálásának megkezdése, mind a külföldi könyvek szakozása a KFO/KATAL adatbázisban a hálózaton keresztül, jelentős változást hozott. Bár történtek lépések annak megoldására, hogy a korábbi cédulakatalógus szempontú ETO jelzeteket el lehessen különíteni az egységes szempontú NEKTÁR szákszámoktól, minden bizonnyal nehézségekkel jár majd az ETO index egységesítése az adatbázisok NEKTÁR-ban való egyesítésekor.

A kurrens időszaki kiadványok feldolgozásában a napi feladatokat sikerült zökkenőmentesen ellátni, tehát a *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája*-ba kerülő köteleespéldány soron érkező anyag címléírásában és szakozásában fennakadás nem történt.

Más területeken azonban minden erőfeszítés ellenére is lemaradás mutatkozott, sőt bizonyos munkák elvégzéséről le is kellett mondani. Ennek oka több tényezőben keresendő: igen nagy volt az új indulású, illetve megszűnt vagy címet változtató hazai lapok száma, és ezek leírása, a változások átvezetése rendkívül sok időt vett igénybe. 1993-ban pl. a kurrens javítások száma több mint duplája volt a tervezettnek. Így háttérbe szorult az MNB által fel nem dolgozott címek köteleespéldányainak feldolgozása (ez sajnos nehezíti a későbbi feldolgozást és késlelteti az olvasói felhasználást).

A rekatalogizálást elsősorban a létszámhiány és az időnkénti nagyarányú munkaerő kiesés korlátozta, ezért nem sikerült a Mikrofilmtár, az Olvasószolgálat, a központi, illetve gyűjteményi raktárak minden kérését kielégíteni, csak a legindokoltabb esetben, kellő mérlegelés után lehetett rekatalogizálásra kerülő anyagot kijelölni.

A teljes kurrens könyvfeldolgozás eredménye e három év alatt 31 975 mű (40 443 tétel) volt. (Ebből a köteles könyvek száma 18 913.) Az időszaki kiadványok esetében az összesen feldolgozott 4853 új cím adható meg jellemző adatként. De még fontosabb a kurrens adatváltozások, javítások és rávezetések mennyisége, amelyek elvégzésére közel 30 000 esetben került sor. A rekatalogizálás során összesen 520 cím 11 520 kötetének feldolgozása történt meg.

Az *Időszaki kiadványok bibliográfiája* – amely a tárgyévben megjelent kiadványok teljes jegyzéke – évente kb. 4200 tételt regisztrált.

Az *Időszaki kiadványok repertóriumá*-ban 14 000 körüli volt a feldolgozott tételek száma. Az MNB Könyvek NEKTÁR adatbázisában 1993 végén 60 000, az *Időszaki kiadványok bibliográfiájában* 9500 alaprekord volt található.

A különgyűjtemények területén folyamatos volt a feldolgozó munka mind az új anyag, mind pedig a már raktárban levő állomány címléírásainak pótlása, esetleges javítása érdekében. Külön említést érdemel: A Régi nyomtatványok tárában elkészült az *Apponyi Hungarica Gyűjtemény* köteteiben található metaszetanyag indexe, megtörtént a gyűjtemény nyomtatott katalógusában még nem

közölt művek számbavétele, elkezdődött az antikva gyűjtemény hungarika vonatkozásainak, valamint az ősnymtatvány-gyűjteménynek komplex adatlapos feltárása. A Színház történeti tárban folytatódott a Nemzeti Színház és a Víg-színház irattárának feldolgozása. Elkészült a Filmművészeti Főiskola irattár-töredékének fondjegyzéke, megtörtént a Thalia Színház anyagának előrendezése. A Térképtárban az 1990-ben megkezdett nyomtatott és kéziratos kataszteri térképek rekonstrukciója keretében befejeződött mind a nyomtatott, mind a kéziratos anyag számbavétele. Az atlaszkatalógus ellenőrzési munkálatai keretében több száz atlaszt dolgoztak fel, a bennük található hungarika lapok analitikus feltárásával. A Plakát- és kisnyomtatványtárban lezárult az 1956-os különgyűjteményi nyomtatványok feldolgozása, megtörtént a két világháború közötti, 1989-ig zárolt kiadványként kezelt anyag (aprónyomtatvány és szöveges plakát) katalógizálása, és a meglévő gyűjteményegységekbe való beosztása is.

Kézirattár	41 440 egység
Színház történeti tárb	26 246 - " -
Zeneműtár	16 463 - " -
Régi nyomtatványok tárb	4 482 - " -
Térképtár	7 428 - " -
Plakát- és aprónyomtatványtár	16 780 - " -
Kortörténeti különgyűjtemény	2 162 - " -
Reguly Antal Műemlékkönyvtár, Zirc	4 499 - " -
Összesen:	119 000 egység

Katalóguséptés, katalógusgondozás

A cédulakatalógusok fejlesztése – az előző évekéhez hasonlóan – nem volt egyenletes. 1991-ben a katalógusok egy részének bővítésére kellett időt fordítani, továbbá revíziós munkákat elvégezni. Javultak a cédulamásolás technikai feltételei, a munkavégzés zavartalanná és folyamatossá vált. A lézernyomatás alapcédula-ellátás kísérleti üzeme után a KATAL rendszer fejlesztőjével sikerült a sokszorosítás optimális feltételeit megteremteni. Ezzel a külföldi könyvek számítógépes feldolgozásának 1989-ben elindított munkafolyamata teljessé vált. Mindezek következtében a cédulák előállítása minden területre szó-lóan naprakészen történt meg. 1991-ben 139 684, 1992-ben 180 402, 1993-ban 46 646 katalóguscédula készült és a 3 év alatt összesen 366 696 katalóguslap került be a törzsgyűjteményi alapkatalógusokba.

A különgyűjteményekben a kurrens katalóguséptésen kívül is jelentős munka folyt. A Zeneműtárban és a Plakát- és kisnyomtatványtárban sikerült felszámolni a 15 évig szünetelő cédulaellátásból fakadó lemaradásokat és megtörtént a hiányzó több ezer cédula gépelése, sokszorosítása és beosztása is.

Ugyanakkor a törzsgyűjteménybe 1991 októbere óta beérkezett és a NEK-TÁR-ba online módon feldolgozott kötelespéldányok céduláit – kiírató prog-

ram hiányában – a katalógusok nem tartalmazzák. 1993 októberében született vezetői döntés alapján az alapkatalógusok lezárásra kerültek és szerepüket az online katalógus vette át, ahol az 1992-es megjelenésű évvel kezdődően kereshetők a művek. Katalóguscédulák csak a számrendi katalógus, bizonyos különgyűjteményi és segédkatalógusok részére készülnek.

Kurrens nemzeti bibliográfiák

A Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiájá-ban 1991-ben megtörtént a korszakváltás: befejeződött a bibliográfia adatbázisának 1976 óta tartó építése, a Számítástechnikai Kutató Intézet (SZKI) Siemens gépén. Valamennyi 1991. évi MNB kiadvány számítógépes futása után készült el az adatbázisból a NEKTÁR-ba konvertálandó mágnesszalag. Ezt megelőzően egyrészt arra kellett törekedni, hogy a tárgyidőszakban beérkező könyvanyag lehetőleg hiánytalanul és hibátlanul kerüljön feldolgozásra, hogy a leírások az 1991. évi kiadványokban megjelenhessenek és a katalóguscédulák is elkészüljenek az OSZK számára. Másrészt az adatbázisnak az SZKI-ból a könyvtárba való áttelepítése előtt szükség volt bizonyos karbantartási munkálatok elvégzésére, hogy az adatok hiánytalanul kerüljenek majd át a konvertálás során.

A kiadványok további sorsa 1992-től a szükséges programfejlesztési feladatok – egyszerűsített MNB füzet, végleges MNB füzet, éves index és éves könyvészet formátumai – elvégezhetőségétől függött. 1992 első negyedévének legfontosabb feladata a NEKTÁR adatbázis építésére való felkészülés volt. Még az előző év decemberében megkezdődtek és február végéig folytak a DO-BIS/LIBIS tanfolyamok. El kellett sajátítani a rendszer felépítését és filozófiáját, a bonyolult adatminősítési és -beviteli szabályokat, a képernyők kezelését, a karakterkészlet alkalmazását. Március folyamán az alaptanfolyamok befejezését követően kísérleti feldolgozásokra került sor. Ennek alapján lehetett elkészíteni az új munkamenet szabályzatát. Április 6-án ünnepélyes keretek között kezdődött el az online katalógizálás a NEKTÁR-ban. Az azóta szerzett tapasztalatok alapján megállapítható, hogy még egy címléirési szempontból egyszerűbb dokumentum feldolgozása is több időt igényel a NEKTÁR-ban, mint az SZKI korszakban egy adatlap gondos kitöltése. 1993 végére a technikai ellátottság olymértékben javult, hogy minden érdemi feldolgozó saját géphez jutott, megoldódott a CD-ROM adatbázisok hálózaton belüli elérése és a szükséges tételek kinyomtatása. Rutinszerűvé vált ugyan az online feldolgozás, de ennek ellenére sem lehetett az adott létszámmal felszámolni az átállás miatt felhalmozódott lemaradást.

A Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája füzeiteit a feldolgozásban bekövetkezett öt hónapos leállás és a szükséges output program hiánya következtében 1992-ben a 16. számig összevontan kellett megjelentetni úgy, hogy csak az időszaki kiadványok és a térképek leírásait tartalmazták. A 17–18. utolsó összevont számban már a könyvek leírásai is szerepeltek. A 19. számtól

a füzetek ismét szabályosan, kéthetenként jelentek meg, de nem közöltek még teljes bibliográfiai tételeket. 1993 végére sikerült kifejleszteni egy olyan formátumprogramot, amellyel 1994-től már teljes bibliográfiai leírásokat lehet közreadni valamennyi besorolási adattal egyetemben. Nem oldódott még meg a hagyományos szerkezet (szakrendi elrendezés, név- és címindex, ISBN index stb.) előállítás, és a kézirat kinyomtatása sem teljesen automatikus, hanem bizonyos szövegszerkesztői beavatkozást igényel.

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer folyamatos gondozása az OSZK-nak beszolgáltatott kötelezpéldányok muzeális sorának feldolgozói futószalagjára kidolgozott szabályzat szerint naprakészen történt. A bibliográfiai futószalagokon a következő munkafolyamatok ellátására került sor: a nemzetközi azonosító számok (ISBN és ISSN) kiutalása, ellenőrzése, javítása és a nyilvántartások építése, a kiadványok tipológiai elbírálása, minősítésük és jelölésük feldolgozása. A tételek feldolgozása valamennyi szerkesztőségben részben vagy egészben számítógépes támogatással folyt. (IKB = Időszaki kiadványok bibliográfiája adatbázis, IKR = Időszaki kiadványok repertórium a forrásdokumentum-nyilvántartás és index adatbázis, MNB Könyvek bibliográfiája kiadói adatbázis). A feldolgozások eredményeként előállított szolgáltatások és kiadványok anyagának szerkesztése számítógéppel történt és a nyomdakész kéziratok a számítógépes kiadványszerkesztő műhely munkájaként kerültek a nyomdába. 1991-ben jelent meg az *ISBN útmutató* átdolgozott kiadása, amelyet valamennyi kiadóhoz ingyenesen juttatott el az OSZK abban reménykedve, hogy pozitív hatással lesz a kötelezpéldányok beszolgáltatásának egyébként kritikus helyzetére.

Az Időszaki kiadványok adatbázisa tartalmazza az 1976 óta kötelezpéldányként beérkező periodikumok valamennyi bibliográfiai és besorolási adatát, tétele száma 1993 végére 9500-ra emelkedett. Az adatbázis külső hasznosításában eredményként könyvelhető el, hogy a KLTE Könyvtárán kívül a II. Rákóczi Ferenc Megyei könyvtár (Miskolc), a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár (Nyíregyháza), és a Pest Megyei Könyvtár (Szentendre) is átvette a teljes adatbázist. Az újonnan bevitt és a módosított rekordokat floppy lemezekre adta át a könyvtár rendszeres időközönként. A tárgyaló időszak végére már hat könyvtár részesült ebben a szolgáltatásban. Az adatbázist 1993-ban a számítógéppark növelésének, valamint az IIF pályázaton elnyert egy millió Ft támogatásnak köszönhetően jelentős mértékben sikerült fejleszteni. Az év közepétől a szerkesztőség az OSZK hálózatába kapcsolva hat számítógéppel tudott dolgozni. Mindaz, ami az adatbázis fejlesztésével és működtetésével kapcsolatban megtörtént, azt a célt is szolgálta, hogy az adatbázis bekerüljön az IIF hálózatba és külső felhasználók számára is elérhető legyen. Sajnos nem sikerült a *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája 1989/90.* évi kötetét megjelentetni. De megtörtént az összevont kötetek előállítására alkalmas program kidolgozása és megvalósult a felhasználói igényeknek megfelelő „megyék szerinti keresés” lehetősége is, tehát a kiadásra a közeljövőben sor kerül.

het. A következő kötetek – hála a számítógépes feldolgozásnak – majd gyorsan követik egymást.

A *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a munkálatai az alapkiadvány tekintetében zavartalanul folytak. Egy-egy évben átlagosan 14 000 bibliográfiai tétel jelent meg. 1992-ben az IKR indexadatbázis bekerült az OSZK hálózatába, a géppark is bővült két terminállal. Lemaradás keletkezett ugyanakkor – a szerkesztőségen kívülálló okok miatt – az éves indexek kiadásában. A munkálatok folytak ugyan, de csak 1993-ra sikerült az indexadatbázis beviteli űrlapjait továbbfejleszteni, a beviteli modul használatát elkészíteni, a számítógépes munkafolyamatokat rögzítő új használati útmutatót összeállítani. Megtörtént az 1989–1992. évi névmutató és tárgymutató számítógépes egybeszerkesztése, így belátható időn belül sor kerülhet megjelentetésükre, illetve a további kötetek folyamatos közreadására.

A számba vett kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványok közül a következők jelentek meg:

- *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája*. 46–48. évfolyam, évi 24 füzetben. (1992-ben ezek közül 9 összevont szám volt.)
Függeléként: *Új periodikumok*, évi 12 alkalommal, *Térképek bibliográfiája*, évi 4 alkalommal,
Társlapként: *Zeneművek bibliográfiája*, évi 4 füzetben.

Az alapkiadványhoz tartozó indexek közül kiadásra került:

- az 1990. és az 1991. évi index kötet, valamint
- a *Magyar Könyvészet 1988–1991*-ig terjedő összefoglaló kiadása, évi 3-3 kötetben.
- A *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a, 46–48. évfolyam, évi 12 füzetben.
- *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája 1987–1988*. (1993)
- *Új periodikumok*. 1991-ben 3 számban, 1992-től évi 4 számban.

Hungarika dokumentációs és bibliográfiai feladatok

Az e területen folyó munkálatok szerves folytatásai az 1988 közepén létrehozott Hungarika dokumentációs osztály programjának, amely az alábbi hármas feladat ellátására vállalkozott:

- a hungarika bibliográfiai és információs adatbázis építése a külföldi hungarika-publikációk (könyvek és tanulmányok, ismertetések, hírek) számbavétele minél szélesebb területen (Hungarika információ=HUN és hungarika bibliográfiák: *Magyar nemzeti bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Könyvek, és Magyar nemzeti bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Cikkek*.)

- a külföldön a múlt század végétől élt, illetve élő magyar személyiségek életére, munkásságára vonatkozó adatok nyilvántartása (Hungarika Névkataszter = HUNG.)
- a magyarsággal kapcsolatos külföldi intézményrendszer áttekintése, a hungarika kutatást elősegítő külföldi könyvtárak gyűjteményének számbavétele (Intézményi adatbázis).

A HUN és HUNG anyag számítógépes feldolgozásra került, az intézmények számbavétele alapján manuális adattár épült, ill. a hungarika gyűjtemények adatai egy kiadványsorozat füzeteiben láttak (látnak) napvilágot. Az adatbázisra alapozott kiadványok közül megjelentek a Hungarika információ 1989. évi indexei a hozzátartozó információs cédulákkal, és folyt az 1990. évi anyag szerkesztése és publikálásra történő előkészítése. Nem került még sor a hálózat kiépítésére, amely nagyban könnyítené a munkát. A felhasználók számára azonban a hálózati hozzáférés lehetséges az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) szolgáltatórendszerén keresztül.

1993-ban az IIF szolgáltatásban az ISIS-t a BRS Search rendszer váltotta fel. Erre az időszakra esett az adatbázis betöltéséhez szükséges módosítások elvégzése, amely munkálatokban biztosítani kellett az Országos Széchényi Könyvtár részvételét.

A HUNG (Hungarika Névkataszter) adatállományának fejlesztése az egész időszak alatt nagy ütemben folyt, három év alatt 7100 rekorddal bővült és elkészült az adatbázis ellenőrzése. Az adatgyűjtést új források feldolgozásával, a társosztályok segítségével, valamint az élénkülő nemzetközi kapcsolatok révén sikerült bővíteni. 1993-ban folyt a Hungarika Névkataszter kiadványi formájának előkészítése, a földrajzi kódok igény szerinti megjelentetésének megoldása, és az információs rendszer gazdagítása. 1993 végére befejeződött a felhasználói kézikönyv összeállítása is. Az adatbázisok igénybevétele egyre nagyobb valamennyi területen, 1992-ben például 5000 tételre tehető a tájékoztatás keretében mozgósított ún. „találat szám”.

Az intézményi adattár építése terén folyt a külföldi magyar intézmények számbavétele. Felállításra került az intézmények neve szerinti, és az intézményeknek otthont adó országok nevének betűrendje szerinti nyilvántartás. A külföldi hungarika anyagok felmérésének eredményeit publikáló kiadványok, a Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke c. sorozat tagjainak közreadása tovább folyt. A következő kötetek jelentek meg: 3. Német Szövetségi Köztársaság, 6. Benelux államok, 8-9. Nagybritannia és Észak-Írország, Ír Köztársaság. A további megszerkesztett kötetek, amelyek megjelenésre várnak, az alábbiak: 7. Franciaország, 5. Skandináv államok. Megjelent a külföldi hungarika-anyagot őrző magyar könyvtárak címjegyzékének próbafüzete is, amelyet helyesbítés és kiegészítés céljából az érintett intézmények már meg is kaptak.

Retrospektív nemzeti és hungarika bibliográfiák

1991-ben megjelent Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* c. műve III. kötetéhez készült Pótlások harmadik füzeté, 1993-ban pedig napvilágot látott a negyedik is. A tárgyalt időszak folyamán előrehaladtak a *Régi Magyarország Nyomtatványok* III. kötetének (1636–1655) munkálatai, amelynek eredményeként 1994-ben már lektorok kezébe kerülhet a feldolgozott anyag. A „Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikvakatológusai” téma keretében elkészült a budai Ferences Könyvtár 1601 előtti példányait leíró katalógus kézírata, előrehaladt a Székesfehérvári Püspöki Könyvtártól kölcsönkapott 16. századi anyag feldolgozása és szakembereink irányításával fokozatosan haladt előre az 1601 előtti nyomtatványok feltárása a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és a Szabó Ervin Könyvtárban. Tovább épült az 1801 előtti nyelvi és területi hungarikumok példány-nyilvántartása. Külön említést érdemel, hogy először nyílt lehetőség Kárpátalján végzett kutatásokra: az ungvári Egyetemi Könyvtárban 3000 nyomtatvány adatát sikerült kigyűjteni.

Retrospektív nemzeti bibliográfiai tevékenységünk kiemelkedő eseménye volt a *Magyar Könyvészet 1921–1944-es utolsó alapkötetének* (4. köt. *Természettudomány. Orvostudomány. Technika. Mezőgazdaság.*) 1992-ben történt megjelentetése. Az alapmű tehát elkészült, és jelentőségét – egy korszak egész könyvtermésének bemutatását, a magyar nemzeti bibliográfiai rendszer egyik legfájóbb fehér foltjának eltüntetését – nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ismét egy hiánypótló nagy művet sikerült a kutatók és érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Ezzel azonban a nagy munka nem zárult le, mert az első kötet megjelenése óta felgyűlt pótlások és javítások anyaga oly mértékben megnőtt, hogy a nyolcadik kötetben kell e kiegészítéseket megjelentetni. A mutatók előreláthatóan két kötetben kerülnek majd kiadásra.

Bár az utómunkálatok még nem zárultak le, máris sor került az adott korszak külföldi magyar nyelvű könyveit számbavevő bibliográfia munkálatainak megindítására. A tervezett szakmai program jóváhagyása után a munka megindításához szükséges technikai feltételeket is sikerült megteremteni, a NEKTÁR-bizottság elfogadta az anyag számítógépes rendszerbe való beillesztését. Ezzel egy újabb nagy nemzeti könyvtári feladatot teljesít az erre hivatott intézmény.

Folytatódtak a *Magyar Könyvészet 1921–1944. Tankönyvek* c. bibliográfia munkálatai, megtörtént az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum és az OSZK cédulagyűjtésének egybeszerkesztése és a teljes anyag szaklektoráltatása.

A *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. bibliográfia a külföldi dokumentumok folyamatosan készülő bibliográfiai leírásaival, ill. azok konvertálásával egészült ki. Ezzel párhuzamosan történt az 1969. évvel kezdődő tárgyidőszak címanyagának ellenőrzése és hiányainak pótlása. A Bibliothèque nationale de France állományán alapuló Hungarika katalógus tételeinek szerkesztése – ha nem is egyetlen ütemben – de zavartalanul haladt előre.

Katalóguskiadványok, szakbibliográfiák

A Kézirattárban folytatódtak *Az OSZK gyűjteményeinek katalógusai* c. sorozat munkálatai. *Az újkori latin kötetes kéziratok katalógusá*-ból a II. kötet a 2350. tételig került feldolgozásra, a III. kötetből a zirci liturgikus anyag, Rummy Károly György hagyatéka és Nagy Gábor adatgyűjtése készült el.

A könyvtár irányításával folytak a *Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai* című sorozat munkálatai, amelynek kötetei az 1850 előtti dokumentumokat tárják fel. 1991-ben megjelent a Győri Egyházmegyei Könyvtár, majd a Budapesti Evangélikus Levéltár kéziratkatalógusa (1992–1993). A további kötetek közül elkészült (még mutatók nélkül) a kecskeméti és a csurgói református könyvtárak katalógusa (a sorozat 11. kötete), megjelentetése talán 1994-re várható. Jól halad a Váci Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusának összeállítása is.

E gyűjtemények kéziratainak feltárása igen magas szinten és nagyon jó ütemben folyt és folyik, egyre több adatot szolgáltatva a tudományos kutatás számára.

Ugyancsak a könyvtár a gazdája a *Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikva katalógusai* c. kiadványsorozatnak is. Ez a nagy könyvtárakban saját munkatársaik feldolgozásában készült el (budapesti Egyetemi Könyvtár, MTA Könyvtára stb.), de kisebb, pl. egyházi gyűjtemények anyagának számbavételét többek között az OSZK is vállalta. Ezen akcióban tehát kettős szerepe van: összefogja, de részben végzi is a feltárást (jelenleg a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 16. századi nyomtatványait veszi számba).

Szakbibliográfiai tevékenységünk eredményeként *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* c. kiadványból évenként egy-egy kötet jelent meg (az 1985-re, 1986-ra és 1987-re szóló.) A további kötetek anyagának gyűjtése, illetve már szerkesztése is folyamatosan és ütemesen történt meg. Sor került a bibliográfia gyűjtőkörének felülvizsgálatára, az 1989-től ugrásszerűen növekvő mennyiségű időszakos kiadványok elemzésére, tartalmi szelektálására.

Jól haladtak az ugyancsak hézagpótló 1966–1970. év vonatkozó dokumentumait feldolgozó kötet munkálatai is. A szerzői fejezet már teljesen elkészült, a szakrendi rész felállítása még ideiglenes, a végleges rend kialakítására a lektor váratlan elhunytja miatt még nem került sor.

OLVASÓSZOLGÁLATI ÉS TÁJÉKOZTATÓ TEVÉKENYSÉG

A vizsgált időszakban a főosztály olvasószolgálati és tájékoztató tevékenységét a korábbiakhoz hasonlóan a következő szempontok együttes figyelembevételével végezte:

- nemzeti könyvtári
- tudományos könyvtári

- egyetemi könyvtári
- közművelődési
- őrzési, archiválási
- állományvédelmi feladatok
- tájékoztató, információ-szolgáltató tevékenység

Az Országos Széchényi Könyvtár használatára egyre inkább jellemző, hogy olvasóinak meghatározó többsége nem a nemzeti könyvtár, hanem egy általános gyűjtőkörű nyilvános közművelődési-egyetemi-tudományos könyvtár feladatainak nehezen körülírható megvalósítását várja el gyűjteményeitől és szolgáltatásaitól. E komplex feladatkör teljesítése számos esetben nehézségekbe ütközik, mert a nemzeti gyűjtemény állapota a tömeges használat miatt – az állományvédelmi korlátozások mellett is – egyre rosszabb, a tudományos kutatók száma a tárgyalt időszak elején a nagy közönségforgalom miatt csökkent, s az egyetemi hallgatók sem számíthattak biztonsággal arra, hogy a keresett könyvek kellő példányszámban rendelkezésre állnak.

A nemzeti könyvtárnak elsősorban azokra a felhasználókra, kutatókra kell tekintettel lennie, akik igényeiket csak (vagy legfőképpen) az OSZK gyűjteményeiben tudják kielégíteni. Egyre inkább hiányzik az elkülönített kutatói övezet, ahol nyugodt körülmények között lehet kihasználni a nagymértékű könyvtári gyűjtemény lehetőségeit.

Az elkészült dokumentumhasználati szabályzat igyekszik elsőbbséget biztosítani a tudományos kutatók igényeinek. Ugyanakkor az a tény, hogy a hazai könyvanyag katalógusa 1991 novemberétől már csak számítógépen férhető hozzá, a kutatók egy részét az első időben visszatartotta a könyvtártól. A gépi kereséshez való hozzászokás időtartamát célszerűen összeállított útmutatókkal igyekszik rövidíteni a könyvtár.

A vizsgaidőszakokban visszatérően jelentkező túlszűfolttságot új asztalok beállításával és a számozatlan helyek rendelkezésre bocsátásával csökkentettük, és a Könyvtártudományi Szakkönyvtár is segítségünkre volt a vizsgaidőszakban nyitvatartási idejének meghosszabbításával.

A könyvtárba beiratkozott olvasók számát az alábbi táblázat magyarázza:

Év	összesen beírt olvasó	ebből kutató	felsőoktatási intézmények hallgatói	középiskolai tanuló
1991	22 920	2415	11 737	1690
1992	24 059	2640	12 521	377
1993	25 421	2087	13 137	974

Jelentősen növekedett a bölcsészhallgatók és a tanárképzősök aránya. A középiskolás diákok beiratkozásának száma csökkent a korábbi évekhez viszo-

nyíltva, mert az újabb rendelkezés szerint ők csak az országos tanulmányi versenyek időszakára kapnak ideiglenes könyvtárlátogatási engedélyt.

Az olvasótermek forgalma, különösen a vizsgaidőszakban, fokozatosan nőtt. Az olvasóknak mintegy kétötöde vett igénybe raktári dokumentumot, a többi az általános- és a szakolvasókban elhelyezett segédkönyvtári anyagot használta. A könyvkiadó állomás forgalmát növelte még a félretételi helyekről kért dokumentumok mennyisége. Továbbra is magas, mintegy háromötöd résznyi volt az olyan olvasók aránya, akik csak saját behozott könyveiket vagy a kurrens folyóiratolvasó anyagát használták.

A három év folyamán egyenletesen növekedett a látogatások száma is, a következők szerint:

1991-ben 167 364; 1992-ben 183 575; 1993-ban 194 972.

A hetedik emeleti olvasótermet, illetve a raktári dokumentumokat igénybe vevők száma az alábbiak szerint alakult:

Év	Az olvasótermet igénybevevők, ebből raktári állományt használók	Használt dokumentumtípusok		
		Könyv	Időszaki kiadvány	Mikrofilm
1991	158 560/69 255	112 000	50 000	15 000
1992	174 700/69 612	119 706	56 251	17 982
1993	186 100/74 812	141 307	82 422	23 023

A korábbi időszak eseti információszolgáltatása után 1991-ben megkezdődött a rendszeres számítógépes szolgáltatás. Folytatódott a már meglévő adattárak fejlesztése, gyűjtőkörük kiszélesítése. A következő évben került sor az új, hazai beszerzéseket nyilvántartó online olvasói katalógus beállítására, ebbe épült be fokozatosan 1993-tól kezdve a kézikönyvek példányadatainak nyilvántartása. Az 1993-as év végén a rendelkezésre álló számítógépek felhasználásával (6 db XT számítógép olvasói terminál céljára, 4 db AT 386-os gép színes monitorral CD-ROM hálózat részére, CD-ROM torony 21 meghajtóval, hálózatba kapcsolva) már az alábbi szolgáltatásokat nyújtotta a központi tájékoztatás:

- az Online Olvasói Katalógus segítségével keresés az 1992-től megjelent hazai könyvanyagban
- CD-ROM bibliográfiák, lexikonok, kézikönyvek használata (*Books in Print Plus, Ulrich's Plus, Information Finder, MLA International Bibliography, Biography Index, Reader's Guide, Deutsche Bibliographie, PRESSDOK sajtófigyelő* CD-ROM változata)
- az adatbázisként is használható PRESSDOK sajtófigyelő szolgáltatás
- a Kartoték nyilvántartó rendszer, továbbá a Mutató jogi adatbázis
- az IIF keretében hozzáférhető OSZK adatbázisok (NPA, HUN), továbbá külső adatbázisok

- az IIF rendszeren belül az elektronikus levelezés használata információ-közvetítés céljaira
- az OSZK kisgépes rendszerei közül az MNB IKB, valamint a KATAL használata.

Annak érdekében, hogy a számítógépes tájékoztatás még szervezettebb és hatékonyabb legyen, 1993 közepén önálló egységként megalakult a Számítógépes Információs Csoport, amelynek fő feladata a főosztályon folyó számítógépes munkák koordinálása mellett a könyvtár CD-ROM hálózatának fejlesztése és működtetése.

A számítástechnikai fejlesztéssel párhuzamosan természetesen folytatódott a kézikönyvtárak rendszeres tartalmi revízióval egybekötött építése (a gyűjtemény három év alatt 4360 kötettel gyarapodott), az információs célú adattárak, katalógusok fejlesztése (referenz adattár, folyóiratcikk-katalógus, recenziókatalógus, arcképkatalógus, sajtótörténeti kartoték, témaszámnyilvántartás stb.). Megkezdődött az 1848–1952 közötti válogatott magyar periodika anyag lelőhelyjegyzékének összeállítása. Folyamatosan gyarapodott a forrástájékoztatás eszköztára. Az egyetemi, főiskolai hallgatók részére jegyzetgyűjteményt alakítottunk ki.

A könyvtár gyűjteményéről, szolgáltatásairól, faktográfiai és bibliográfiai adatokról személyesen és telefonon az olvasóforgalom (és főképp az egyetemi hallgatók számának) növekedésével arányosan egyre többször adnak információt a tájékoztatás és az olvasószolgálat munkatársai. A levélben kért tájékoztatás mennyisége is nőtt, évente átlagosan 700 aktát intéztünk el, ezen belül folyamatosan nőtt a faxon, majd az elektronikus levelezés útján kapott kérdések száma. Az írásos ügyek mintegy harmada külföldről származott. A válaszadás során gyakran kellett elkészíteni egy-egy szakterület, kérdéskör teljes hazai irodalmának összeállítását, személyek életművének bibliográfiáját vagy az OSZK gyűjteményéből anyagok válogatását kiadványokhoz, TV-műsorokhoz, dokumentumfilmekhez, kiállításokhoz. Jellemző volt a család kutatási és helytörténeti kérdések viszonylag magas száma, és feltűntek a kárpótlási, igazolási ügyekhez kapcsolódó kérdések is. Néhány példa a különböző területekről. Az OMFEB elnökének felkérésére elkészült a magyar irodalom, történelem, kultúra, tudomány angol nyelvű publikációinak teljes körű összeállítása, amely a tervek szerint az alapját képezné egy CD-ROM Hungary megalkotásának. Összeállítottuk az 1944–45-ös évek hazai ellenállási mozgalma, a magyarországi holocaust és az embermentő akciók teljes irodalmát. Elkészült A Magyar Vám- és Pénzügyőrség története 1867-től című bibliográfia, valamint a Közmunka, munkanélküliség, szociálpolitika 1920–1948 között című összeállítás, mindkettő országos hatóság felkérésére. A kiemelkedő személyiségek hazai könyvészetének példái: D. H. Lawrence, Nikolaus Lenau, Madame de Staël, Gerhart Hauptmann, Konrad Lorenz, Benedetto Croce, Szondi Lipót, Karl Rahner, Miguel Unamuno.

A különgyűjteményi tájékoztatási tevékenység is jelentős volt. A szóbeli felvilágosítás természetesen gyakran nehéz érdemi feladatokat rótt a munkatársakra, és kapcsolódott a kutató azon óhajához, hogy személyesen átnézzze, lássa a számára szükséges anyagot. (A Plakáttárban egyes dokumentumtípusoknál más megoldás nem is lehetséges.) A Régi nyomtatványok tára 1991 és 1993 között kb. 95 esetben adott – csak külföldre – jelentősebb kutatómunkát igénylő tájékoztatást. Ezek közül is kiemelkedik például a genfi Institut d’Histoire de la Réformation – Bibliotheca Calviniana számára összeállított, a példányok részletes kollációját is tartalmazó Calvin-bibliográfia. Az Institut für Deutsche Philologie der Universität Würzburg Hans Tuchner munkái felől érdeklődött – a nálunk levő példányok, legrészletesebb, egyedi sajátosságait is feltüntető felsorolását is tartalmazta a válasz. A Verlag Valentin Koerner GMBH számára 16. századi lyoni nyomtatványokról készült részletes, sorvégeket, kollációt tartalmazó leírása. A Színháztörténeti tár információs tevékenységéből csak példaként említjük meg egy angol kutató kérését, amelyben a hazai magánszínházakról és operákról (Erdődy, Esterházy) szóló összeállítást igényelt a tártól. Ausztráliából azokról a legkiemelkedőbb magyar színésznőkről kért felvilágosítást egy – olyan híres nőkről szóló könyv írója, akiknek arcképe postabélyegeken is kiadásra került. Az 1920-as évek körül fellépő magyar színészek életére és filmszerepeikre vonatkozó pontos összeállítást egy spanyolországi kutató számára kellett elkészíteni. A Térképtár Norvégiából érkezett kérésre adott felvilágosítást Laurids Scavenius a 16–17. század fordulóján működő dán geográfus térképészeti tevékenységéről, különös tekintettel a Dioceses és Episcopatus Stavangriensis területéről készült térképeiről. Részletes bibliográfiai leírást készítettek a zágrábi egyetem építészeti tanszéke számára Észak-Horvátország (Szlávia) erődítéseiről. A Zeneműtár a koppenhágai Királyi Könyvtár kérésére nagyarányú adatgyűjtést végzett Niels W. Gade dán zeneszerzőnek a gyűjtemény állományában található publikációval kapcsolatban, a bonni Beethoven Archív megkeresésére pedig az új Beethoven-összkiadás előmunkálataihoz az I. és II. szimfóniával kapcsolatos jegyzetanyagot állították össze.

Az Országos Széchényi Könyvtár tehát tájékoztató tevékenysége révén is bekapcsolódott a nemzetközi információs együttműködés egészébe.

RAKTÁROZÁS, FORGALMAZÁS, AZ ÁLLOMÁNY BIZTONSÁGA

A vári raktárak befogadóképessége – mind a törzsgyűjtemények anyagának elhelyezésére, mind pedig a különgyűjteményekére egyre szűkebb lehetőségeket biztosítanak. A századfordulig az újonnan beérkezett gyarapodást remélhetőleg még el lehet helyezni, de az új raktár építésére szóló tervezést máris meg kellett kezdeni. Az elmúlt három évben kisebb átrendezések, helynyerési akciók révén sikerült – a különgyűjteményi részlegeken is – elviselhető helyzetet teremteni.

Az állományrevízió elvégzésének szükségessége már régebben napirendre került, de a végrehajtási tervek végleges megfogalmazására, az állományellenőrzés raktári előkészítésére csak 1993-ban kerülhetett sor. Óvári Sándor ny. igazgató ekkor kapott megbízást az állományellenőrzés irányítására.

A három évi új gyarapodás a törzsgyűjtemények raktárában 87 228 könyv, 21 132 időszaki kiadvány kötet és 6738 mikrofilmtekercs volt. Az olvasószolgálat és a belső munkák céljára állományából 673 431 kötet könyvet, illetve kötött időszaki kiadványkötetet és mikrofilmtekercset, valamint kb. 264 000 kurrens periodikum-számot forgalmazott. A használatba vett dokumentumok száma évről évre növekvő tendenciáról tanúskodott.

A törzsgyűjtemények raktáraiban folyó munka nagy része a háttérben zajlott és zajlik le. Nem beszélve most az állományrevízióra való előkészítő feladatok megindításáról, a nyilvántartások vezetése, a periodika katalógus korrekciója, a raktáron belüli áthelyezési munkák, a kötésekkel kapcsolatos tennivalók végzése igen nagy terheket rótt az itt dolgozókra.

Az osztály forgalmazási adatai tehát önmagukban sosem jellemezték teljesítményét. Összességében ez azonban feszített, az adott évek folyamán nem is annyira az előbb közölt belső feladatok megoldása, hanem az olvasók kiszolgálásának növekvő terhe miatt.

„A negyedik negyedév raktári forgalmának emelkedése a tavalyihoz képest robbanásszerű volt. (Akkor is annak számított az előző évihez képest.)” – szögezi le a záró évünk jelentése. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a központi raktár „elérte teljesítőképességének határát”. Az ilyen nagymérvű igénybevételnek azonban megvannak az állományvédelmi, nyilvántartási és raktározási következményei is” – folytatja a beszámoló. Végül levonja azt a következtetést, hogy bizonyos korlátozó intézkedések meghozatala nélkül a raktári rend nem tartható fenn.

A különgyűjtemények közül a Színháztörténeti tárban sikerült a raktározásban előrelépni: a szcenikai gyűjteményt véglegesen el tudták helyezni, ugyanakkor a fényképgyűjtemény is helyet talált az e célra kialakított új galéria-raktárban. A Régi nyomtatványok tárában és a Térképtárban folytatódtak az egyes állományrészekre kiterjedő revíziós munkálatok, komoly átrendezési munkákra került sor a zirci Műemlék Könyvtárban, de más gyűjtemények területén is. A volt zárt anyag átadása a Kortörténeti különgyűjteményből a nagy állományba a Gyarapítási osztály fogadóképtelensége miatt megakadt. A Zene-műtár, a Plakáttár, a Kézirattár és a Színháztörténeti tár raktárgondjai minden igyekezet, illetve pillanatnyi eredmény ellenére egyre súlyosbodtak. A zirci Műemlék Könyvtárban a Barokk-teremben megtörtént a dokumentumok elhelyezése, jelzetének átvezetése a betűrendes katalógusba.

Az állomány biztonsága érdekében folytatódott az értékes dokumentumok mágnescsíkkal való ellátása, amely az adott dokumentumokkal történő kilépést a bejáratoknál hangosan jelzi. A biztonság megteremtése nem csupán a raktár, hanem az olvasószolgálati részlegek feladata is, itt ui. amennyiben nem volt le-

hetőség a termék intenzív felügyeletének biztosítására, az – elsősorban a könyvek és a bekötött időszaki kiadványok – sokszor jelentős (akár 60-80 lapos) megcsonkítását tette lehetővé.

ÁLLOMÁNYVÉDELEM, KÖTÉSZET, RESTAURÁLÁS, MIKROFILMEZÉS ÉS REPROGRÁFIA

Állományvédelem

Az állományvédelmi részlegek – a kialakult gyakorlatnak megfelelően – a dokumentumok kezeléséért felelős főosztályokkal egyeztetett terv alapján végezték tevékenységüket.

Kiemelendő eredménye e korszak utolsó évének, hogy a hosszabb ideje folyó előkészítő munkák eredményeként az illetékes főosztály az állományvédelem helyzetét rögzítő anyagával, illetve a jövőbeni tennivalók összegzésével, egy átfogó beszámolót tudott a főigazgatói kollégium elé terjeszteni és azt elfogadtatni. Ezzel a következő években az állományvédelmi feladatokat az eddiginél is biztosabb alapokra építve tudja a könyvtár irányítani és elvégezni.

E munkák gyakorlati megvalósítása szempontjából igen nagy jelentőségű fejlemény, hogy 1992-ben – két évtizedes várakozás után – sikerült a Hold utca 6. alatti épületben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium segítségével mintegy 760 m²-nyi területet megszerezni. Ez alapvető változást jelent az Állományvédelmi főosztály itt elhelyezett két részlege, a Hírlap-állományvédelmi osztály és a Mikrofilmtár számára. 1993-ban a szükséges átépítés legnagyobb része is megtörtént, így az év végére az addig zsúfolt elhelyezés oldódott, sőt lehetőséget ad a következőkben a könyvtári funkciók kiterjesztésére is. Megfelelő hely lesz a hírlap-állományvédelmi, illetve mikrofilmezési munkák jobb környezetben való ellátására, de ezen túl új lehetőségeket nyújt a hazai könyvtárügy számára is. Megnyílik az út a Könyvtári Mikrofilm Központ létrehozására, valamint a restauráló tevékenység országos szakmai és oktatási kiterjesztése előtt, megvalósítható lesz, hogy a nemzeti könyvtár a restaurálás és mikrofilmezés területén betöltse azt az átfogó feladatát, amely az egész ország hasznára válik. Hangsúlyozni kell azt is, hogy az állományvédelemmel foglalkozó részlegek mindegyikénél alapvető technikai fejlesztésre, új gépek, eszközök beszerzésére nyílt lehetőség, ezek segítségével a munkáknak mind mennyiségi, mind minőségi mutatói tovább fognak emelkedni. Ezt elősegíti az az intenzív kutató-tevékenység is, amely az egyes részlegeknél folyik.

A Soros Alapítvány támogatásával 1988-ban létesített Könyvrestauráló műhely – az OSZK tisztán vállalkozási részlege – 1991-ben még éppen hogy megkereste a fenntartásához szükséges pénzt (bevételei a Kulturális Alapból és a Soros Alapítványtól származtak), 1992-ben viszont már a létrehozók elképzeléseinek megfelelően működött: eltartotta önmagát úgy, hogy kapacitásának

80%-ában egyházi és iskolai könyvtáraknak dolgozott önköltséges alapon. Ez a tendencia a következő évben is érvényesült, annyira sikeresen, hogy mintegy 500 000 Ft adózott nyereséggel tudta az évet lezárni. Iskolai könyvtárak számára 127 db, egyházi könyvtárak részére 163 db állományvédelmi könyvkötés mellett a Közép-Európa Egyetem felkérésére 547 kötetet, külföldre ill. hazai intézményeknek pedig 29-et tudott 120 órás kunszentmiklósi helyszíni állományvédelem mellett teljesen rendbehozva visszaadni.

Kötészet

A raktári forgalom növekedése, a gyakran használt – főleg kézikönyvtári állomány rongálódása (olvasók általi csonkítása stb.) miatt egyre több dokumentum került bekötésre, újrakötésre, javításra. Már a törzsgyűjteményi raktárakban is folyt állományvédelmi tevékenység, pl. a rongált tékák zárt tékákkal való pótlásával, mikrofilmdobozok cseréjével és természetesen a kötésre kerülő anyag kiválasztásával. Ezt a munkát természetesen a különgyűjteményi állományrészekben is elvégezték.

A kötéseti műhelyben a javítások minősége és lehetősége folyamatosan fejlődött, a beruházások szerencsés alakulása folytán több dokumentumot sikerült helyrehozni. 1993-ban pl. a papíröntőgéppel, csak a Kötészetben 1500 lap állapotát sikerült stabilizálni.

Folyamatosan történt az új anyag, illetve a régi fűzött, ragasztott könyvek, folyóiratok és hírlapok bekötése is. Saját műhelyünkben közel 4400 kötet készült el, ugyanakkor közel 4000 periodikum bekötését adta át külső vállalkozóknak a könyvtár. A kötések és javítások száma tehát a múlthoz képest emelkedő tendenciát mutatott.

Restaurálás

E munka két osztály keretében, de a Mikrofilmtárral is együttműködve valósul meg.

A Restauráló laboratórium történetében az 1991. év kiemelkedő eredménnyel zárult, egy közel tíz éves munka befejezésének éve volt. Az ún. Corvina program keretében 1983 és 1991 között a budapesti Egyetemi Könyvtár 35 kézirat kódexét, köztük 12 hiteles corvinát restaurálta, és ezzel a végső pusztulástól mentette meg ez a részlegünk. Jelen kötetünkben, az illetékes osztályvezető Beöthyné Kozocsa Ildikó tanulmánya részletesen ismerteti e nagyszabású munka előkészítésének és lefolyásának történetét, itt csak azt kell kiemelni, hogy e munka során mintegy „melléktermékként” került sor a pergamenöntési technika kidolgozására és sikeres alkalmazására. Ennek megoldása a külföldi szakemberek körében is élénk érdeklődést és elismerést váltott ki.

A restaurált kódexeket 1992 márciusában kiállításon mutatta be a könyvtár, ország-világ elé tárva e rendkívül nehéz munka eredményességét, és felhívta a figyelmet restaurátoraink magasfokú felkészültségére. Nem csoda, ha ezután

a bécsi Nationalbibliothek, a Baltimore-i (USA) Walters Art Gallery, az észtrországi (Turku) restauráló központ, majd a Szlovén Nemzeti Könyvtár szakértői keresték fel a Restauráló laboratóriumot. De érkeztek érdeklődők Kolozsvárról, Kassáról, Hannoverből és Stuttgartból is, hogy megismerjék a kikísérletezett módszereket, saját szemükkel győződjenek meg e rendkívüli teljesítményről. A Prágai Nemzeti Könyvtár restaurátorai – hosszabb itt-tartózkodásuk alatt – a pergamenre írott illuminált kódexek konzerválási módszereiről érdeklődtek, különös tekintettel a kialakított pergamenöntési eljárásra.

1992-ben visszatért az osztály szokásos munkamenetéhez és a részleget sújtó számos váratlan munkaidő-kiesés ellenére is teljesítette tervét. Nagy megtiszteltetés érte restaurátorainkat azzal, hogy az esztergomi Prímási Levéltár megbízta – szerződéses munka keretében – a pápai bullák, középkori pergamen és papír oklevelek konzerválásával.

1993-ban a gépi papíröntés technikájával ismerkedtek meg az osztály egyes munkatársai, így szakmai eszköztáruk ki tudták bővíteni. De miután a táruk részéről folyamatosan emelkedik a restaurátorokkal szembeni minőségi és mennyiségi igény, egy textilszakot végzett munkatárs hozzákezdhetett a selyemre nyomtatott színlapok konzerválásához is. Ez a folyamat még fejlesztésre vár, hiszen a gyakorlat gyakran vet fel megoldást igénylő feladatokat.

Nem volt kevésbé eredményes a másik restauráló részleg tevékenysége sem. A hírlapok állományvédelmével foglalkozó osztály fő feladata a hírlapok mikrofilmzés előtti javítása volt. Ezt a feladatát egyenletes szinten évente 12 000 óra ráfordítással tudta teljesíteni, és ez idő alatt a mikrofilmzésre szánt kötetek javítását sikerült elvégezni. Az 1993. évi adatok szerint a kijavított kötetek száma 1000 körüli volt. Ezen belül a kijavított lapoké pedig 39–40 000 között mozgott. Ez valamivel kevesebb volt a szokásosnál, de ez a műhelyek kibővítése és átépítése miatti kiürítése, majd a visszaköltözése, de egyéb okok következtében is erősen csökkent az erre fordítható órák száma. A teljesítményt jelző számok önmagukban persze nem egyértelműen jellemzők, hiszen kiszámíthatatlan, hogy egy-egy kötet vagy lap javítása mennyi időt igényel.

Jelentős időt fordítottak a különgyűjteményi anyag restaurálására is, 1993-ban kb. 2650 óra ráfordítással 775 kéziratot, régi könyvet, atlaszt, színház- és zenetörténeti dokumentumot, plakátot és aprónyomtatványt sikerült rendbehozni. Jelentős időt szentelt ez a részleg is a munka javítását célzó kutatásokra, az anyagvizsgálatok és a restaurálási eljárások technológiájának továbbfejlesztésére. Ezek a vizsgálódások jelentős előrelépést jelentettek a gyakorlati munkában, ugyanakkor – esetleges negatív tapasztalatokra vezetve, kizárták a káros megoldási lehetőségeket.

Mikrofilmzés, reprográfia

A Mikrofilmtár sokrétű munkájának előterében változatlanul a rossz állapotban lévő és egyre romló hírlapállomány filmre vétele állt. Ez természetesen

nem csupán technikai feladatot jelentett, hanem komoly előzetes feldolgozó munkát igényelt, amelynek eredményeként címléírások, nyilvántartások, katalógusok születtek meg, sőt olyan címjegyzék kiadványok is, amelyek az érdeklődő olvasók és könyvtárak figyelmének felhívására szolgáltak. Eddig már 8 kötetben 4924 cím jelent meg nyomtatásban, de miután már több mint 12 000 cím került mikrofilmre az elmúlt évtizedek folyamán, 1992-től már a hírlapcímek számítógépes adatbázisának építése is folyik. 1993 végéig 4400 címet lehetett a rendszerbe bevinni, amely egy kumulációs kötet megjelentetését készíti elő.

1993 végére a Mikrofilmtár elérte azt, hogy kb. 50 millió hírlapoldal fényképezését könyvelheti el. Ebből a három éves időszak alatt 2 450 000 negatív felvételt teljesített a nevezett részleg. Tartalmi tekintetben ez azt jelenti, hogy az első 12 ezres jelzettartomány magyar hírlapanyaga hiánytalanul mikrofilmen olvasható, ami állományvédelmi szempontból igen nagy jelentőségű. Megtörtént egy-egy speciális gyűjteményrész filmre vitele is, mint az alkalmi lapoké, és az I. világháborús periodika gyűjtemény több száz címéé. Meg kell itt jegyezni, hogy más könyvtárak állományából lehetőség nyílt az OSZK-ban hiányos hírlapokat mikrofilmjeiken kiegészíteni, sőt a határainkon túl levő magyarlakta területekről is számos – a gyűjteményeinkben nem található dokumentumot sikerült helyszíni felvételek készítése révén hazahozni.

Folytatódott a folyóiratok állományvédelmi mikrofilmmezése is – mégpedig a címek rongált állapota és a keresettség elve alapján. A tárgyalt időszakban 182 700 oldal került át 3600 mikrofilmlapra.

A különgyűjtemények állományából is jelentős mennyiségű felvétel készült el (284 327), ezek többsége a Zeneműtár és a Színháztörténeti tár dokumentumaiból tevődött ki. A színes mikrofilmmezés során a színes grafikai plakátokról készült el 5000 negatív film és 10 000 db diafilmkocka. A Kézirattárban őrzött corvinákról és más kéziratok kódexekről 4727 egyedi színes felvétel készült el – külön-külön kifényképezve az iniciálékat, amelyekről 9927 diapozitív mikrofilmet kapott a tár.

Az 1993. év végén beszerzett színes másológép segítségével színes negatív és diapozitív filmekről lehet majd állományvédelmi célú másolatokat készíteni, elsősorban a muzeális gyűjteményekben lévő féltett művekről. A negatívokról készült pozitív másolatok természetesen átkerültek az osztályokra. A hírlapokról, mintegy 2,5 milliónyi olvasófilm, a folyóiratokról 182 000 oldalt tartalmazó mikrofilmlap, a különgyűjtemények anyagáról 285 000 mikrofilmet kaptak az illetékes osztályok. Sikerült ezáltal is a mikrofilm olvastatást egyre szélesebbkörűvé tenni, ezáltal az eredeti dokumentumok védelmét biztosítani.

Korszakos változást jelentett a szolgáltatás fejlesztése területén, a hírlapok és muzeális művek területén az ún. canon másolások elterjesztése, amennyiben már mikrofilm állt rendelkezésre, az eredeti dokumentumok igénybevétele nélkül lehetett papírmásolatokat készíteni A/3-as nagyságig a Mikrofilmtárban. A megfelelő gépekkel a tárgyidőszak alatt 274 000 ilyen másolattal tudta a Mikrofilmtár az olvasói igényeket kielégíteni, kiszorítva ez által az eredeti doku-

mentumoknak ártó xerox-típusú többszörözést. A klasszikus fényképeszeti szolgáltatási feladataink elvégzésére is sor került. 3 év alatt 25 979 fekete-fehér és 10 555 színes felvétel és fotónagyítás készült el. A nemzeti könyvtár közművelődési célú tevékenységi körében számos nagy kiállítás fotóanyagának előállítására került sor. A hazai és külföldi könyvtárak, intézmények számára több tízezer méter mikrofilmmásolatot szolgáltatunk, amelyek elsősorban a helytörténeti gyűjteményeket gazdagították.

Kutatómunkánk keretében az OKTK támogatásával sikerült a külföldön lévő hungarika kéziratokról készült és hazánkba megküldött mikrofilmeket a különböző nagy gyűjteményekkel rendelkező itthoni intézmények anyagát (OSZK, MTA Könyvtára, Országos Levéltár, nagy egyházi gyűjtemények stb.) is feltárnunk és ezen címekről egységes leírásokat készítenünk és ebből az országos mikrofilmes katasztert felállítanunk. Az összesen mintegy 5000 címet kitevő anyag egy bibliográfiai kötetben kerül közreadásra, amely ún. fő részének szerkesztése befejeződött. Folytatódott az I. világháború alatt készült egy példányban fennmaradt veszélyeztetett állapotú fényképgyűjtemény megmentésére kialakított kutatási program művelése, az MTA-KFKI, FORTE, Magyar Filmintézet és Filmlaboratórium szakembereinek bevonásával. Ezen időszak alatt 3800 fotó átfényképezését és állapot-rögzítését végeztük el.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK

Kötelespéldányok

A kötelespéldány-beszolgáltatás helyzete problematikusan alakult a három éves időszakban. Miközben nagyságrendileg emelkedett a kiadók és nyomdák száma – amelyeknek alapításáról sokszor éppúgy nem értesülünk, mint megszűnésükről –, számos kiadó nem tesz eleget az érvényben levő rendelet előírásainak: vagy egyáltalán nem szolgáltat be nyomdatermékeiből, vagy csökkenti a példányszámot. Valószínű ennek tudhatjuk be, hogy évről évre kevesebb a kötelespéldányként beérkezett művek száma. Miután hatékony szankciók csak a jogi eszközök megerősítésével várhatók, a nemzeti könyvtár vezetői a szakma véleményével egybehangzóan javasolták, hogy törvény írja elő a kötelespéldányok szolgáltatását visszatérve a korábbi gyakorlathoz (ld. az 1897. évi, ill. 1928. évi törvényeket), és szakértői szinten aktívan közreműködtek a törvényelőkészítő munkálatokban.

Érthető tehát, hogy a kötelespéldány-begyűjtés e három év végére sem mutatott megnyugtató képet. 1991-ben a korábbi 1,4 millió darab dokumentum jutott el a könyvtárba, de ezen belül az időszaki kiadványok és aprónyomtatványok száma nőtt, a többi dokumentumfajtára a csökkenés volt jellemző. A következő két évben egy-egy százezernyivel emelkedett a begyűjtött anyag mennyisége, ezen belül a növekedés nagyrészt az időszaki kiadványok és a vi-

deokazették fokozódó számának volt köszönhető. A negatívumok a könyvek, zeneművek, térképek, szabványok és szabadalmak beküldésével jelentkeztek. A mennyiségi mutatók összessége tehát emelkedő tendenciát jelzett, de ugyanekkor az OSZK gyűjteményébe beépülő dokumentumok száma csökkent, illetve 1993-ra egyes területeken stabilizálódott (ld. a Gyűjteményszervezésről szóló fejezet vonatkozó adatait).

A könyvtár illetékes részlege mindent elkövetett a rossz beszolgáltatási rendszer miatt keletkezett helyzet enyhítése érdekében. Kiadói jelentésekből folyamatosan kigyűjtötte a hiányzó nyomtatványokat, és folyamatosan reklamálta azokat. Sajnos ezen kimutatások, nyomdai információk megszerzése egyre nehezebbé vált. Bár a megyei könyvtárak többsége is segítette a feltáró tevékenységet, 1993-ban mégis a kötelezpéldány-beszolgáltatás útján – becslésünk szerint – a kiadványok 90%-ához sikerült az OSZK-nak hozzájutnia.

A reklamálást nagymértékben nehezítette az a körülmény, hogy a nyomda, illetve kiadó léteéről nem is volt tudomásuk az ezzel foglalkozó munkatársaknak, az utólagos beszerzés pedig már szinte reménytelennek bizonyult. A rendezetlen helyzetből adódott az a probléma is, hogy a kiadók sokszor önkényesen csökkentették a kötelező 16 példányos beszolgáltatást.

A nyomdaellenőrzés technikai folyamata javult az utóbbi időben, 1991-ben 170 budapesti nyomda tevékenységének figyelemmel kísérése mellett újra megindult a vidékiek közvetlen ellenőrzése is. 1993-ra a kritikus pontokon már országos szinten is megoldódott e feladat ellátása, ekkor ez 15 megye 30 helységének 121 nyomdájára terjedt ki – és igen eredményes volt. A megyei könyvtárak segítségével különösen a legnehezebb területen, az időszaki kiadványok „utolérésében” nyújtott nagy segítséget. 1991-ben különösen kiugró számú volt az új időszaki kiadványok mennyisége (1298 tétel). 1993-ban pedig 365 periodikum megszűnése mellett 1150 új indulású cím regisztrálása történt meg.

A nem hagyományos dokumentumok közül a videofilmek beszolgáltatása sok gondot okozott az osztálynak. Bár a begyűjtött anyag mennyisége növekedett, a helyzet mégsem megnyugtató, egyes kiadók többszöri felszólítás ellenére sem küldtek be egyetlen darabot sem.

A könyvstatisztikai adatok gyűjtése és géprevitale rendszeresen folyt. 1991-ben az 1990-es adatok, 1992-ben pedig az 1991-re szólók kerültek *A magyar könyvkiadás adatai ...* címmel kiadásra.

Az időszaki kiadványok hagyományos nyilvántartási rendszerét sikerült 1992-től számítógépes adatfeldolgozással felcserélni. Ezen a kiadványok legkülönbözőbb adatai mellett az elosztás naprakész adatai is nyilvántartásra kerültek. Az adatok géprevitale az információs szolgáltatások hatékonyságát növelte.

Nemzetközi csereszolgálat

Könyvtárunk gyűjteményeinek külföldi kiadványokkal történő fejlesztésében a kezdetektől, de főleg az 1920-as évektől fogva igen jelentős szerepet tölt

be a külföldi könyvtárakkal – sőt olykor egyénekkal – folytatott egyre erősödő és tudatosabb nemzetközi cseretevékenység.

A csere alapvető célja évtizedek óta a külföldön – elsősorban a szomszédos országokban – megjelent magyar nyelvű kiadványok beszerzése, továbbá a határokon túli magyar könyvtárak és iskolák hazai könyvekkel, periodikumokkal való ellátása volt. Ez a tevékenység szinte az egész világra kiterjedt. Természetesen egyéb kiadványok cseréjére is nyílt lehetőség, mind az OSZK, mind más könyvtárak számára.

Az 1990-es évek fordulóján azonban – a politikai változások következtében – felbomlottak a régi csereegyezmények, és alapvetően megváltozott e tevékenység jellege is. A rendszerváltást követően fokozódott a cseretevékenység hungarika beszerző funkciója, de olyan gazdasági és szervezeti körülmények közepette, amelyek ezen alapvető feladat ellátását egyre nehezítették. A változások után jelentős magyar nyelvű kiadói tevékenység indult Szlovákiában és Romániában, könyvkiadóktól iskolai diáklapokig, amelyek felkutatása és beszerzése csak a Nemzetközi csereszolgálat kialakult kapcsolatrendszere segítségével vált lehetségessé.

Az áremelkedések miatt 1991-ben csökkenteni kellett a csere részére szükséges itthoni folyóiratok előfizetését. 1992-ben sikerült biztosítani a következő évre szóló megrendelésekhez elegendő összeget. 1993-ban a periodikumok folyamatos áremelkedése miatt és a hitelkeret megfelelő növelése hiányában 820 folyóirat előfizetését kellett a második negyedévtől törölni. Ez elsősorban a szomszédos országokban levő magyar könyvtárakat és iskolákat érintette súlyosan.

Mindezen nehézségek ellenére sikerült a külföldi érdekeltségű magyar oktatási és művelődési intézményeket továbbra is támogatni. Anyagi fedezet hiányában gyökeresen csökkenteni kellett egyéb magyarországi könyvtáraknak továbbított külföldi folyóiratok és könyvek beszerzését az OSZK Nemzetközi Csereszolgálata által történő ellentételezés terhére. Külföldi könyvtárak igényeinek kielégítését is szigorúan árbeli elszámolás alapjára kellett helyezni.

Fölőpéldány központ és tároló könyvtár

A Fölőpéldány központ szerepe az 1991–1993. években felértékelődött, amit a megszűnő könyvtárak állományának teljes vagy előválogatott átvétele (pl. a KISZ Központi Iskola húszeszes anyaga 1992-ben) és újraelosztása eredményezett. Ez, a központ tevékenységébe jól beilleszthető vállalkozás így részben megoldotta a szakmai közvéleményben sok vitát kiváltó kérdést, hogy mi lesz a megszűnő könyvtárak állományával. Ugyanakkor nem okozott gondot az átvett anyagok hasznosítása sem, mivel a könyvtárak romló anyagi helyzetük következtében szívesen fogadták a begyűjtött műveket.

A Tároló könyvtár a korábban kialakult, pontosan tervezett funkcióinak, mint ez a tárgyévekben egyre nyilvánvalóbbá vált, kevéssé tudott megfelelni.

Ennek elsősorban anyagi okai voltak, amennyiben a jelenleg rendelkezésre álló polcmennyiség betelt, tehát továbbépítésre lenne szükség, de nem elhanyagolhatók a személyzeti gondok sem. A jelenlegi tárgyi és személyi feltételek, a funkció tisztázatlanságaival nehezítve, nem tették lehetővé a nevében viselt tároló könyvtári feladatok ellátását, működése a korábbi kezdeményezések (HITÁR) tekintetében is egy külső raktár szintjére süllyedt. Jövőjének tisztázása a következő évek feladata lesz.

Könyvtárközi kölcsönzés és lelőhelyinformáció

A könyvtárközi kölcsönzés mindig is fontos szerepet töltött be a kutatók számára az országon belüli, illetve külföldi gyűjteményekben fellelhető dokumentumok rendelkezésre bocsátásával. Az utóbbi években a gazdasági helyzet általános romlásának időszakában, jelentősége tovább növekedett, hiszen – csak az itthoni példára hivatkozva: a költségvetési lehetőségek szűkülése és a könyv- és folyóiratárak meredek emelkedése következtében – a könyvtárak beszerzési lehetősége egyre kisebb, így mind jobban rá vannak utalva a társintézmények segítségére.

Ennek ellenére az OSZK-hoz beérkezett kérések száma az elmúlt években erőteljesen csökkent, a régebbi évi kb. 30 000-ról 1991-re 20 000 körülire apadt, de ezen a szinten – a tárgyalt éveket tekintve – stabilan megállt. A külföldre irányuló kérések száma azonban még ez időszakban is kevesebb lett. Amíg 1991-ben 13 000 kérést továbbított a könyvtár, addig 1993-ban már csupán 9782 kérést küldött ki. (Ezekből 2500–3000 volt a megismételt kérés.) Ennek okai a következők lehetnek:

- a hazai könyvtárak száma – általában az alapintézmény (kutatóintézet, vállalat stb.) megszűnése miatt – csökkent,
- a potenciális igénylő – saját rosszabbodó anyagi helyzete miatt – eleve lemondott kéréséről, pl. a térítésköteles folyóiratcikk másolatok megszerzéséről,
- a nagy könyvtárak, egyes intézmények egyre nagyobb mértékben önállóan bonyolítják a könyvtári kölcsönzést, saját kapcsolataikra építenek (itt a számítógépes adatbázisok nagy lehetőségeket nyújtanak).

A teljesített kérések száma – a korábbi 10-12 000-rel szemben – a tárgyidőszakban 8500 körül stabilizálódott. A legkészségesebb partnerek a német, az angol, a holland és a svájci könyvtárak voltak.

A külföldre kimenő kérések teljesítése azért is vált problematikusá, mert az ott is érvényesülő beszerzési nehézségek miatt, előtérbe került a hazai belső igények kielégítése, és visszaszorult más országok kéréseinek teljesítése. Így a kisebb igények ellenére az egy dokumentum megszerzésére fordított itteni

munkaidő, az ismételt kérések következtében jelentősen növekedett, és a feladat ellátását nehezítette. Sajnos a külföldről hozzánk érkező kérések száma – még teljesen fel nem tárt okok következtében – egyre csökkent, amíg 1991-ben 10 : 1 volt az arány, addig két évvel később ez 12 : 1-re süllyedt. A legtöbb kérés Ausztriából, Németországból, Angliából, Csehszlovákiából (Szlovákiából) érkezett a könyvtárhoz.

Amíg a kölcsönzések lebonyolításához 1990-ben még három és fél millió forint – ha szűkösen is –, de elegendő volt, 1993-ban már 4 260 278 Ft-nak megfelelő deviza került felhasználásra. A British Library 1992-től 30%-os kedvezményt adott számunkra. Segítséget jelentett az is, hogy a volt KGST-országok még időszakunk utolsó évében is 86%-ban ingyen küldték el a tőlük igényelt másolatokat.

*

A központi katalógusok feladata az, hogy minél több könyvtártól szerezzék meg új beszerzéseik bejelentését, és ennek alapján egyre növekvő mértékben tudják kielégíteni a lelőhely-információ iránti igényeket. Ennek megoldását az alább bemutatott négy szervezeti egység hivatott ellátni. Sajnos e feladatainak – mint azt a következők bizonyítják – az elmúlt években nem tudtak maradéktalanul eleget tenni.

Az előbbi megállapítás sajnos a Könyvek központi katalógusára (amelynek összállománya mostanra meghaladta az öt milliót) jellemző volt e három évben. Ennek fő oka a bejelentési fegyelem lazulásában keresendő: amíg 1991-ben 229 könyvtár teljesítette kötelezettségét, addig 1993-ra számuk 154-re apadt. Emellett valószínűsíthető az is, hogy egyes gyűjtemények felszámolása miatt, vagy munkaerőhiánya következtében szűkült a kör. Gondot jelentett, és a jövőben egyre nagyobb problémát fog okozni az is, hogy mind több könyvtár kerül el a cédulán történő bejelentést, – kötelezettségeinek számítógépes leporolló elküldésével tett eleget. Az eddig e formában bejelentett anyagot még sikerült cédulákra felragasztani, de e munka nagyobb mértékű végzésére a kapacitást nem lehet biztosítani. Nagy veszteség a katalógus számára, hogy pl. az OMIKK sem vállalta rendkívül értékes és sokszor csak ott megtalálható beszerzéseinek katalóguscédulán történő bejelentését.

Az anyag feldolgozása a szokott mederben folyt. Említésre méltó, hogy 1993-ban felújította az osztály a beküldött cédulaanyag előzetes szűrését a felesleges többletcédulák, illetve a katalógus gyűjtőkörébe nem tartozó cédulák kiiktatásával. Ez a további munkamenet jelentős egyszerűsítéséhez vezetett. A jelentő könyvtárak körének szűkülése a beszolgáltató cédulaanyag mennyiségi csökkenését is maga után vonta. Míg az ismertetett időszak elején 220 000 cédula érkezett be a jelentő intézményektől, addig az utolsó évben már csak 155 942 darabot szolgáltatott be. Ugyanakkor, amikor a bejelentők körének száma csökkent, a lelőhely-tájékoztatók valamelyest növekedett, a kezdeti 18 807-ről 1993-ra 20 169-re emelkedett. Ezen belül a pozitív, a keresett mű

lelőhelyét országon belül megadott aránya 44%-ról 1993-ra 47,6%-ra nőtt. 1991-re még sikerült a *Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek* c. országos gyarapodási szemle utolsó, 1987–1989-re szóló kötetét megjelentetni.

A KFKK Retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztőségében elkészült a *Külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban a XVII. századtól 1970-ig* c. összeállítás D – G betűs kötete, amely a teljes kiadvány sorrendjében a 3. kötet. E kötet és pótfüzete 4128 periodikum leírását tartalmazza a hozzájuk tartozó állományadatokkal (címenként átlag 3 lelőhely), valamint 3257 utalót, melyek a címváltozások, ágazati címek, más periodikumokkal való kapcsolatok stb. feltárását szolgálják.

A kiadásra irányuló munkák részfeladatai mellett a szerkesztőség folyamatos tájékoztatást nyújtott személyes, telefonos és könyvtárközi kölcsönzési igények kielégítésére. A tájékoztatómunkában mindig a szerkesztőmunkák eredményeképpen megkapott legfrissebb adatokat közvetítették. A retrospektív tájékoztatások évi mennyisége (átlag 2000 db/év) a 6–10 évvel előbbi mennyiségekhez képest csökkent. Erre részben magyarázatul szolgál a kutatási feladatok elmúlt évekbeni szűkebb mozgástere. Más oldalról nézve azonban csökkentő, de mégis pozitívnak mondható hatást fejtett ki az a körülmény, hogy a retrospektív lelőhelyjegyzék megjelent kötetei révén a könyvtárosok már mintegy 15 ezer 1970 előtti időszaki kiadvány lelőhelyéről saját példányukból tájékozódhatnak.

A központi nyilvántartás adattartalmának felfrissítése nemcsak a kiadásra irányuló munkák révén folyt, hanem a szerkesztőség nagy mennyiségű törlést is végzett a katalógusokból a könyvtáraktól beérkező selejtezési jegyzékek alapján. Három év tartama alatt 2175 címhez tartozó, mintegy 21 ezer kötet állományt kellett kiiktatni. Megjegyzendő, hogy a nagymértékű törlés inkább a termelő- és kutatóintézményi szakkönyvtárak állományát érintette, ami szoros összefüggésben van a korszak gazdasági-történelmi változásaival. 70-80 éve fennálló, de természetesen rövidebb múltra visszatekintő intézmények egész sora szűnt meg, vagy nem tudta (akarta) e kötelezettségét teljesíteni.

Nemzeti periodika adatbázis

A kurrens külföldi folyóiratok központi katalógusa munkatársai komoly szakmai sikereket értek el 1991–1993 között. Továbbépítették a Magyarország könyvtáraiba járó külföldi folyóiratok bibliográfiai és lelőhelyadatait tartalmazó adatbázist, amely a 3 év alatt mintegy 6000 bibliográfiai és 300 000 állományadattal bővült. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) mecénatúra pályázatán elnyert 15 millió Ft-os támogatásból 1993-ban sikerült korszerű adathordozókkal felváltani a korábban nagy lemaradással megjelent lelőhelyjegyzékeket. Az 1981–1991 közötti ciklust tartalmazó CD-ROM adatbázis, (amelynek 1993-ig kibővített és 1994-ben megjelent aktualizálását is ez a pályázati támogatás tette lehetővé) és a kumulált mikrolap-lelőhelyjegyzék vásárlói-

nak nagy számából kitűnik, hogy az IIF hálózaton továbbra is online hozzáférhető NPA adatbázis ilyen formában történő hasznosítására szintén nagy az igény. Emellett kiépült, és sikeresen működik az NPA lokális hálózata. Ezen túlmenően a rendelkezésre álló összegből az OSZK szolgáltató gépe 2 db 600 MB Winchesterrel, a könyvtári számítógépes hálózat pedig multimédia PC-vel, fax-szerverrel és néhány hálózati eszközzel gyarapodott. A pályázati forrásból fedeztük az NPA Novell hálózati rendszerének, az adatbázis rendszeres felújításának és az NPA hazatelepítésének szoftverköltégeit is.

A CD-ROM kiadás és a mikrolap-lelőhelyjegyzékek megjelentetése előtt a szerkesztőség ellenőrizte az adatbázist, és korszerűsítette az osztályozási rendszert a Fejlesztési osztály szakmai irányítása mellett. A bejelentő könyvtárak számát sajnos az elmúlt években tapasztalt válság jelentősen csökkentette, ugyanis közel 300 szakkönyvtárat számoltak fel a tárgyidőszakban. Adatszolgáltatási kötelezettségének gyakorlatilag a jelenleg működő valamennyi szakkönyvtár eleget tesz. A tájékoztatási kérések száma az évtized fordulóján tapasztalt stagnálás után jelentősen emelkedett, ez főként annak köszönhető, hogy az NPA Szerkesztőség – szakítva a régi hagyományokkal – a bejelentést megelőző év adatai mellett a tárgyévi adatokat is bekéri és nyilvántartja.

SZÁMÍTÓGÉPES FEJLESZTÉS

A számítógépes fejlesztésben, a számítógéppel támogatott munkafolyamatok végzésében a ciklust az előző években meghatározott egységességre, a feladatok kiterjesztésére való törekvés jellemzi. Az 1988-ban elfogadott fejlesztési elveknek megfelelően folytatódtak mind a pályázatok által támogatott beszerzések (terminálok, a hálózat továbbépítése), mind a könyvtári technológiai fejlesztés, a számítógépes szoftverek adaptálása, alkalmazása. A tevékenységek eredményeként bevezetésre került a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszer, a ciklus végére pedig szolgáltatóképpé vált a rendszer által működtetett könyvkatalógus (NEKTÁR adatbázis, Online Olvasói Katalógus) is. 1993-ban az OSZK online katalógusához kb. 100 külső (hazai és külföldi) felhasználó kért és kapott csatlakozási lehetőséget.

Pályázatok

A hazai könyvtárügyben betöltött szerepét és központi, szolgáltatási feladatait elismerve a ciklus során az OSZK további központi pályázati támogatásokat, ill. kiemelt minisztériumi céltámogatásokat kapott. Az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program a hardver beszerzéseket támogatta, valamint folyamatosan biztosította az Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) és Hungarika adatbázisok online szolgáltatását a saját központi gépén. Az NPA kisgépes, há-

lőzatban működtethető rendszerének fejlesztéséhez az OMFB pályázati támogatás, az OSZK helyi hálózatban működtethető CD-fejlesztésekhez a minisztériumi céltámogatás járult hozzá. Az online szolgáltatás megteremtését a Szerencsjáték Alap is támogatta.

Szoftver, hardver beszerzés

Az OSZK számítóközpontjának, ill. kapcsolódó részeinek jelentősebb hardver fejlesztésére 1992-ben került sor. Az IBM 9377 számítógép korábban kialakított hálózata mellett az épület jelentős részében kiépült egy ETHERNET hálózat. Hálózati szerverként beállításra került egy PC AT/486-os számítógép és installálásra került a NOVELL hálózati szoftver. Az egyidejűleg beállított „gateway” számítógépek a nagyszámítógéphez, ill. a csomagkapcsolt hálózathoz való kapcsolódást biztosítják. Ezek a fejlesztések lehetővé tették a munkaállomások közvetlen csatlakozását mind a nagygépen (NEKTÁR), mind a szervezen elhelyezett adatbázisokhoz (MikroISIS alapú rendszerek), valamint a külső hazai és nemzetközi adatbázisokhoz az X.25-ös hálózaton keresztül. Ezzel egyidejűleg a könyvtár munkatársai számára könnyebbé vált a belső- és külső elérésű elektronikus levelezés is.

1993-ban került sor a korábban 4 meghajtós CD-ROM szerver 21 meghajtóra való cseréjére, a hozzá kapcsolódó szoftver installálására. Ez elsősorban a könyvtár tájékoztató, másodsorban a gyarapító, feldolgozó munkatársak munkájában jelent komoly segítséget. Az olvasótermekbe kihelyezett 2 db CD-ROM munkaállomás a könyvtár olvasóinak szabadon rendelkezésére áll.

Szoftver fejlesztések, a rendszer bővítése

A ciklus kiemelt fejlesztési feladata a DOBIS/LIBIS rendszer bevezetése, alkalmazása, a továbbfejlesztések adaptálása volt. Egyrészt a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszert a rendszer gazdája folyamatosan fejleszti, így ezek bevezetése a hazai alkalmazást is érinti, másrészt a hazai alkalmazáshoz hasonlóan a rendszer alkalmazói között is vannak továbbfejlesztők, a programfejlesztések átvételére kétoldalú megállapodások adnak lehetőséget. Az OSZK-ban való alkalmazáshoz – amely egyben a DOBIS/LIBIS rendszer első nemzeti könyvtári alkalmazása is volt –, azonban a belső fejlesztések specifikálása, programozása vált elengedhetetlenné. 1991-re a DOBIS/LIBIS alkalmazás előkészítése, 1992-re a Katalogizálási modul indításával a hazai kiadású könyvek online feldolgozása, 1993-ban a tankönyvek, jegyzetek adatfeldolgozása indult el. Az Online Olvasói Katalógus 1992 ősze óta a katalógustérben elhelyezett terminálokon az olvasók, könyvtárhasználók számára rendelkezésre áll.

Az adaptálás során nemcsak a Dobis/Libis képernyőinek magyar nyelvre fordítása történt meg, hanem a speciális nyelvi alkalmazásra alkalmas szoftver-

kezelés is (karakterkészlet, rendezés, permutálás, billentyűzet kezelése, segéd-fájlok kiépítése stb.). A NEKTÁR adatbázis tagkönyvtári alkalmazása már az induláskor megtörtént, de a fejlesztések folytatódtak a további tagkönyvtári alkalmazások meghatározásával. A Katalógizálási modul kialakításakor a könyv dokumentumtípus feldolgozása volt az elsődleges, az adatelem meghatározások azonban olyan rugalmasan történtek, hogy – az OSZK feladatainak megfelelően – további kisebb szabványosítási és szoftver-fejlesztésekkel lehetővé válik – az egyéb dokumentumtípusok feldolgozása is.

A NEKTÁR adatbázis tételeinek nyomtatott formában való megjelenítéséhez a fejlesztések a ciklus utolsó évében kezdődtek el. A követelmények meghatározásában részt vettek a könyvtár érintett részlegei is. Eredményeként a bibliográfiai tételek első, még utószerkesztést igénylő változata készült el. (A NEKTÁR bevezetésével egyidejűleg megváltozott a *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiájá*-nak szerkezete is.)

1993-ban megkezdődött a NEKTÁR adatbázis gyűjtőköri bővítése: a tankönyvjegyzet anyag és a video dokumentumok feldolgozásának előkészítésére. A KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárának, mint harmadik DOBIS/LIBIS tagkönyvtári alkalmazásnak a tervezése szintén a ciklus végén indult el.

Részrendszerek kialakítása, részfeladatok megoldása

A korábban külső számítóközpontokban üzemeltetett adatbázisoknak a könyvtárban kiépülő belső számítógépes rendszerhez való csatlakoztatása természetszerű igényként jelentkezett. Az 1976 óta épülő Magyar Nemzeti Bibliográfiai adatbázis rekordjainak átvételéhez kidolgozott specifikáció egyben a hazai MARC formátum alapját is képezte. Az adatbázis letöltése elkészült, a DOBIS/LIBIS rendszerbe való átvétel munkálatai már a tárgyidőszakban elkezdődtek. A Nemzeti Periodika Adatbázis átvétele egyben az 1980-as évek feladatrendszerének megváltoztatásával is járt: a bibliográfiai – gyűjtőkörében további bővítésre szánt – rendszer az adott részfeladat ellátását biztosító folyóirat nyilvántartó, regisztráló rendszerre szűkölt. Ennek megfelelően az intézményhez való telepítéskor a feladat megoldását MikroISIS alapú rendszer biztosítja. Egyidejűleg az adatállományok CD-ROM-os kiadásra szervezése megkezdődött, az NPA/CD – az OSZK első CD publikációja – 1993-ban jelent meg.

Az előző ciklushoz hasonlóan folytatódtak a kisebb adatállományok mikrogépes rendszerre telepített (MikroISIS fejlesztések) építése, fejlesztése. Hálózatba kapcsolásuk biztosítja a KATAL, az IKB, a Repertórium és a Hungarika adatbázisok belső könyvtári, ill. IIF szolgáltatásokon keresztül elérhetőségét. A Színháztörténeti tár nyilvántartási rendszere egyben a *Nemzetközi Színháztörténeti Bibliográfia*-hoz kapcsolódó jelentéseket is készíti. Bevezetésre került a Nemzetközi ISDS Iroda által terjesztett időszaki kiadványbejelentő, ún. OSIRIS rendszer is az ISSN bejelentések feldolgozása számára.

Kutatás, fejlesztés, dokumentációs munkák

A hazai bibliográfiai adatcsere egységesítése és a nemzetközi bibliográfiai adatcserébe való kapcsolódás érdekében az OSZK kidolgozta a hazai MARC formátum (HUNMARC) első változatát, amelyet 1993-ban 70 könyvtárnak megküldött véleményezésre.

Az előző ciklusban megkezdett kutatás eredményeként véglegesítésre került a latin írású nyelvek könyvtári karakterkészlete, minimális és maximális köre. Ennek megfelelően nyilvántartásba kerültek a különböző szabványos karakterkészletekben szereplő lehetőségek ill. hiányok.

A számítógépes feldolgozás bevezetésével egyidejűleg elkészült a tankönyvjegyzet dokumentumtípus formai ismérveket osztályozó Oktatási intézmények tezaurusza. A Nemzeti Periodika Adatbázis feldolgozásai alapján revízióra és bővítésre került az OSZTAURUSZ, elkészült a nyomtatott 2.0 változata.

Oktatás, továbbképzés

A DOBIS/LIBIS bevezetésével egyidejűleg kialakult a rendszer alkalmazásához szükséges ismeretek oktatásának rendje. A bevezetés előtt álló modul elméleti és gyakorlati ismeretét különböző időtartamú tanfolyamokon (1 hét–3 hónap) a rendszerfejlesztők tanítják, a már bevezetett és ismertetett modulba újjonnan belépő munkatársak betanítását az adott részlegek végzik. Általános szempontú ismertető előadások a DOBIS/LIBIS működéséről, a hálózati kezelésről, vagy egy adott MikroISIS alkalmazásról igény szerint történnek.

A könyvtár számítógépes munkálatairól, törekvéseiről és a könyvtárak közötti együttműködés lehetőségeiről az intézmény vezetősége és a feladatokban felelős munkatársak belső bemutató, tájékoztató napot tartottak három alkalommal a különböző típusú könyvtárak vezetői és felelős munkatársai számára.

Szervezet

Az olvasói igények megfelelő színvonalú kiszolgálása érdekében a könyvtárban 1993-ban megalakult az Olvasószolgálati és Tájékoztató főosztályhoz rendelt Számítógépes Információs csoport: a számítógépes fejlesztések hasznosítása, a hálózaton elérhető számítógépes szolgáltatások igénybevétele és a CD/ROM hálózat működtetése céljából.

KÖZÖNSÉGGKAPCSOLATOK

Közönségkapcsolataink nagyrészt két területre koncentráltak: egyrészt kiállításaink révén teremtettünk kontaktust a hazai és külföldi érdeklődőkkel, másrészt pedig a könyvtár bemutatásával mind egyéni, mind csoportokkal érkező látogatóink számára.

Már a nyolcvanas évek legvégére kialakultak azok a feltételek, amelyek a kiállítások folyamatos és több helyen történő megrendezésére lehetőséget adtak. A nagyobb kiállítások szervezését a Kulturális és marketing iroda (előző nevén Nemzetközi és közművelődési osztály) végezte, a szakmai tervet az egyes alkalmakkor illetékes osztályok állították össze. Kisebb kiállításokat egy-egy részleg maga rendezett meg. A jelentős kiállítások közül feltétlenül meg kell említeni az 1991-ben rendezett gróf Széchenyi István emléke előtt tisztelgő, nagysikerű „A legnagyobb magyar” címűt, az „Aktualitás és mítosz” elnevezéssel bemutatott Leonardo da Vinci kiállítást. A könyvvel, könyvművészettel, könyvtárral kapcsolatban álló, egyes hazai és külföldi művészeket bemutató „Ars Librorum” kiállítás-sorozatot is ebben az időszakban indítottuk el és azóta is szervezünk kiállításokat ennek keretében. A következő év kiemelkedő eseménye az OSZK alapításának 190. évfordulója alkalmából rendezett „A nemzet könyvtára” c. emlékező összeállítás volt. Igen színvonalasan mutatta be a könyvtár történetét, kincseit, szolgáltatásait. Sok látogatót vonzott a Corvina-program keretében restaurált kódexek bemutatása is.

1993. május 5-én látogatást tett a nemzeti könyvtárban II. Erzsébet angol királynő és férje Edinburghi herceg kíséretükkel. A királyi pár Göncz Árpád köztársasági elnök és felesége társaságában érkezett könyvtárunkba. A magasrangú vendégeket Poprády Géza mb. főigazgató, Somogyi Pálné a Különgyűjteményi főosztály vezetője, Karsay Orsolya a Kézirattár és Bányai Viola a Kulturális és marketing iroda vezetője fogadta és kalauzolta. A vendégek tiszteletére a Kézirattár szervezésében rendezett kiállítás, amely elsősorban az angol királyi család magyar kapcsolatait elevenítette fel, nemcsak őfelsége tetszését nyerte el, hanem közönségsikere is volt.

A könyvtár – hagyományaihoz híven – egyes gyűjteményei anyagából is rendezett kisebb kiállításokat. Ez a tevékenysége csak néhány példa kiragadásával mutatható be: „Újházi Péter szöveges képei”, „Ady társaságában” (Kézirattár), „W. A. Mozart hangszeres művei az OSZK Zeneműtárában”, „Csiky Gergely munkássága”, „Bajor Gizi arca” (Színháztörténeti tár), „A Duna szabályozása”, „Magyarország egyházi közigazgatási térképei” (Térképtár).

Helyet kaptak a hazai és külföldi magyar személyiségek munkásságát bemutató összeállítások is, ezek közül Pierre Székely szobrász, grafikus (Franciaország) és Gordon György festőművészt (Anglia) emelhetjük ki. Vállaltuk külföldi kiállítások felállítását is, így az „Albán könyv” és „A katalán irodalom 800 éve” vándorkiállítás is helyiségeinkben került bemutatásra. Külföldön is rendeztünk kiállításokat. Ezek közül kiemelkedett a „Haydn és az Esterházyak” (Joseph Haydn et les Esterházy) című, – amelyet a franciaországi Le Mansban tekinthettek meg az érdeklődők. Az OSZK 190 éves történetét bemutató vándorkiállításunk Prágában, Bécsben, Grazban ismertette meg a könyvtárosokat és az intézmények látogatóit könyvtárunk fejlődésével és értékeivel. Gyűjteményeinkből hazai és külföldi intézmények számára számos dokumentumot bocsátottunk saját rendezvényeink számára rendelkezésre, legutóbb például a párizsi

Magyar Intézet számára válogattunk Erkel dokumentumaiból, segítséget nyújtottunk még egy Szlovéniában rendezett színháztörténeti kiállításához, a Zene-történeti Múzeum Erkel, a Vízügyi Múzeum Duna kiállításához, a türkevei Eg-ressy Béni emlékkiállításához és még sok minden másához.

Természetesen nem csak a kiállításainkat látogatták az érdeklődők, hanem nagyon sokan a könyvtár épületét és belső kialakítását, gyűjteményeinek elhelyezését és anyagát is meg kívánták ismerni. Éves átlagban 160–200 hazai és külföldi csoport látogatta meg intézményünket, ami 3200–3700 vendéget jelentett. A könyvtárhoz tartozó zirci Műemlék Könyvtárat is minden évben számos hazai és külföldi érdeklődő kereste fel. Környezete, épülete, de elsősorban könyvtári termeinek szépsége, gyűjteményének gazdagsága mindenkiben csodálatot keltett. Ennek ellenére ezekben az években csökkent a látogatók száma (évi 42–45 000 fő) ez a turistaforgalom visszaesésére és egyéb külső körülményekre vezethető vissza.

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI SZAKMAI KAPCSOLATOK

A nemzeti könyvtár központi helyzetéből és szakmai súlyából adódóan folyamatosan és magas szinten tett eleget e területen is kötelezettségeinek.

Nem csupán törvényelőkészítő munkákban vállalt szerepet, hanem igen jelentős feladatokat látott el a hazai könyvtári szabványosítás területén is. Ezek elsősorban a feldolgozási valamint a számítógépesítési vonatkozásban voltak kiemelkedő jelentőségűek. Részt vett az intézmény a Magyar Könyvtárosok Egyesületének irányító és szakmai tevékenységében is. Számos magyarországi könyvtárral tartott közvetlen kapcsolatot. Célja volt a társintézmények munkájának segítése, az együttműködés különböző lehetőségeinek megteremtése, ki szélesítése, illetve hatékonyabbá tétele. Érvényesült az – mint már említésre került – pl. a gépesítési segélynyújtásban, restaurálási és mikrofilmmezési munkák támogatásában, de számos más vonatkozásban is.

A hazai és nemzetközi kapcsolatok között mintegy átmenetet képez a szabványosítási tevékenység, amely mindkét – és egymástól szinte elválaszthatatlan – csoportba is sorolható. A könyvtár kiváló szakemberei igen jelentős feladatokat vállaltak a hazai és nemzetközi tevékenységben. Ennek eredményeként: 1992 végére elkészült az *MSZ 3424/12. Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványokban megjelent részdokumentumok* c. szabvány végleges szövege és 1993 elején életbe is lépett. Elkészült és nyomdába került a *'Könyvek Nemzetközi Azonosító Számozása – ISBN'* c. szabvány az *ISO 2108 Information and documentation – International standard book numbering (ISBN)* harmadik kiadása alapján. Megtörtént az *ISO/DC 3297 „Információ és dokumentáció – Időszaki kiadványok nemzetközi azonosító számozása”* és az *ISO/ISDS 4 Információ és dokumentáció – A címekben előforduló szavak és a kiadványok címének rövidítési szabályai* c. nemzetközi szabványjavaslatok véleményezése. Részt vettek a

könyvtár képviselői az ISO TC 46 Könyvtár és dokumentáció szakbizottságának londoni és berlini ülésén, utóbbin Berke Barnabásné, Magyarország képviselőjét, a szervezet Tanácsadó Testületének (Advisory Board) tagjává választották. A világbanki projekt részeként elkészült az NPA fejlesztési koncepciója, amely a szolgáltatások javítását, ezen belül is elsősorban a könyvtárközi kölcsönzés gyorsítását célozza meg az online rendszer és elektronikus levelezés összekapcsolásával. Közreműködtek a könyvtár szakemberei a *MSZ 3424/1 Bibliográfiai leírás. Könyvek* c. szabvány revíziós munkálatainak előkészületeiben.

A könyvtár nemzetközi kapcsolatait már 1991-ben is alapvetően meghatározta a pénzhiány, és az a tény, hogy lejártak a volt szocialista országokkal kötött kétoldalú személycserét biztosító szerződések. Így csak azoknak a legfontosabb kapcsolatoknak (IFLA, LIBER, ELAG, ISBN, ISSN) fenntartására lehetett a továbbiakban szorítkozni, melyek megszakadása a nemzeti könyvtárnak komoly szakmai és presztizisvesztést okozott volna.

Új és hasznos lehetőséget nyertünk azáltal, hogy csatlakozhattunk az Európa Tanácshoz Tartozó Országok Nemzeti Könyvtárainak Konferenciája (CENL) tevékenységéhez. Már ekkor világos volt, hogy nemzetközi kapcsolatainkat – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával – új alapokra kell majd helyezni. Nem jelentette ez azonban azt, hogy sok más jelentős nemzetközi szervezet munkájában ne vettünk volna aktívan részt, kutatóink szakterületenként, vagy egyénileg nem működtek volna külföldi szakmai egyesületek, társaságok tevékenységében közre.

Külön ki kell emelni azokat a rendezvényeket, konferenciákat, bemutatókat, amelyeknek megrendezését hazai és külföldi testületek kezdeményezték és amelyeket vagy az OSZK szervezett, vagy megvalósításukban aktív szerepet vállalt. Sikeres esemény volt 1992-ben a LIBER (Kutatókönyvtárak Európai Ligája), az európai tudományos könyvtárak szervezetének konferenciája, és ugyanabban az évben fontos szerepet vállalt az intézmény a magyar könyvtárosok harmadik világkonferenciájának megszervezésében is. 1993 tavaszán került megrendezésre a 3. ILDS konferencia (Nemzetközi Könyvtárközi Kölcsönzési és Dokumentumszolgáltatási Konferencia), amelynek programszervezői az IFLA UAP Iroda és a British Library voltak. Az OSZK Dokumentumforgalmi főosztálya társrendezői szerepet vállalt mind a program szervezésében, mind a kísérő rendezvények létrehozásában. A konferencia fővédnöke Göncz Árpád köztársasági elnök volt. A tanácskozást így ő és Juhász Gyula főigazgató nyitották meg. Ez évben helyet adtunk az IFLA UBCIM programiroda által szervezett közép- és kelet-európai nemzeti könyvtári képviselők UNIMARC ülésének valamint az ISBN központok tanácsülésének, a 21. International ISBN Agency Advisory Panel Meeting-nek. Ez utóbbi szakmai programjának létrehozásában a Gyarapítási és feldolgozó főosztály vezetője vett aktívan részt.

1991-ben a Magyar ISDS Nemzeti Központ új adatbejelentési technológiára való áttérése következtében utoljára kellett a párizsi ISDS Nemzetközi Központ számára mágnesszalagos bejelentést tenni, hiszen azóta önálló adatbázis

áll rendelkezésünkre. A következő évben az ISDS hálózat nevét ISSN-re alakították át, ezt a módosítást a hazai központ nevében is végrehajtottuk. Ugyanekkor a hazai központ már teljes mértékben az OSIRIS adatbázis-kezelő programmal üzemelt és a párizsi Nemzetközi Központtal folytatott adatcserét. A kapcsolat a fejlesztő munkában való tevékeny részvételt is jelentette, így pl. az ISDS–OSIRIS felhasználói könyv véleményezését, az OSIRIS hálózati programjának tesztelését. A külföldi konferenciákon, megbeszéléseken, a hazai rendezvényeken és látogatások alkalmával a gépesítési együttműködési lehetőségek is tovább szélesedtek. A Bibliothèque Nationale de France (BNF) magyar fondjának feldolgozásában továbbra is együtt dolgoztak a BNF és az OSZK munkatársai. A francia részről 1991-ben kigyűjtött magyar tételekkel együtt kb. 32 000 cédula közösen végzett szerkesztési munkái kezdődtek el 1990 végén. A BNF részéről késedelmesen aláírt szerződés kissé lelassította a munkát, így egy teljes cédulakatalógus felállítása 1994 után várható. Folyamatosan teljesíti a könyvtár a washingtoni Library of Congress NPAC programjában vállalt kötelezettségeit. Az *Annual Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries* elnevezésű nemzetközi vállalkozás számára folyamatosan küldi az előző évre szóló anyagot, és ugyanígy rendszeresen szolgáltatja a *RISM (Répertoire Internationale des Sources Musicales)* részére a hazai gyűjteményekben feldolgozott címanyagot.

A Volkswagen Alapítvány nemzetközi akciójának keretében és támogatásával Magyarországon is sor került az itthoni gyűjtemények (30 könyvtár) állományában meglévő hazai német nyelvű, valamint a kijelölt intézményekben fellelhető, német nyelvterületről származó, 1990 előtt megjelent nyomtatott dokumentumok számbavételére. Az 1992-ben elkezdődött munka felelőse, szervezője az OSZK, végső terméke pedig a *Handbuch der deutschen Buchbeständen in Ungarn* c. kiadványban jelenik majd meg. Ugyancsak a Volkswagen alapítványnak köszönhető az a segítség, amelyben jelentős szakkönyveket, időszaki kiadványokat, másológépeket magába foglaló adománnyal 1992-ben részesítette a könyvtárat. Aktív tevékenységet fejtettek ki szakembereink a Nemzeti Színházi Bibliográfia (SIMBAS = Société Internationale de Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle) kelet-európai szekciójának, az OISTT (Organisation Internationale des Scénographes et des Techniciens et des Architectes du Théâtre), a Nemzetközi Színházi Bibliográfia munkálataiban, valamint az MTA Osztrák-Magyar Irodalmi Vegyesbizottság tevékenységében.

A KÖNYVTÁR MINT TUDOMÁNYOS KUTATÓHELY

Kutatásszervezés, tudományos munka

A nemzeti könyvtár – mint szerte a világon – nem csupán tudományos könyvtári feladatait látja el, hanem – törvényben szabályozottan – kutatóhelyként is jelentős feladatokat old meg. Ezek a legkülönbözőbbek, a napi feladatok

ellátásához szükséges elvi kérdések elméleti megalapozásától egészen a tudományos művek megírásáig, kiadásáig terjednek. A könyvtárban folyó tudományos tevékenység egyrészt intézményi keretek között, másrészt egyéni kutatások révén valósult meg. Az intézményi kutatások a nemzeti könyvtári feladatkörhöz kapcsolódnak, osztálymunkában történnek, de elkészítésükhöz, megjelentetésükhöz, az ehhez szükséges technikai felszerelés beszerzéséhez országos kutatási forrásokból támogatásban részesülnek. Vonatkozott ez az 1991–1993-as évkörre is, amikor olyan alapvető munkálatok folytatásához kapott segítséget az intézmény, amelyeket e nélkül képtelen lett volna saját erejéből teljesíteni.

A könyvtár kutatásaihoz – pályázati lehetőségek igénybevételével – a következő országos pénz-alapokból kapott jelentős összegeket a könyvtár:

- Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA-tól (I/3, I/5)
- a társadalomtudományi kutatási programok közül az ún. TS 4/3, TS 4/4, TS 4/5, TS/51, TS/52 megjelölésűektől, illetve
- az 1992-ben helyébe lépő Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatás elnevezésű, a Magyar Tudományos Akadémia kezelésében levő forrásból,
- valamint az OMF-től, a számítógépes fejlesztés támogatására. A különböző forrásokból átutalt pénz összesen 4 062 000 Ft-tal segítette intézményi kutatási tevékenységünket. Ezen összeg segítségével több kiadványt sikerült megjelentetni, a hungarika kutatásban előbbre lépni, retrospektív nemzeti bibliográfiai munkáinkat stb. folytatni, restaurálási eljárásainkat fejleszteni, technikai bázisunkat tovább építeni.

Egyéni kutatások

A kutatók egyéni tevékenységét a könyvtár messzemenően támogatta – amennyiben azok az intézményi tevékenységet érintették, akár aktuális szakmai problémák megoldására, akár szakkönyvtári tevékenységének segítésére (irodalomtörténet, történelem, művelődéstörténet, hungarika-kutatás, a különgyűjteményekben képviselt tudományzakok stb.) szolgáltak. A tudományos kutatásban szerzett személyes tapasztalatok nélkül a könyvtár munkatársai nem segíthetik megfelelő szinten az olvasókat, a tájékoztatást kérőket, ha nem ismerik annak módszertanát, eszközeit és eredményeit.

Az egyéni kutatások engedélyezése a Tudományos bizottság véleményének meghallgatása után – mint mindig – a főigazgató hatáskörébe tartozott. Évente 80-85 munkatárs részesült általában heti egy nap kutatásra fordítható időkedvezményben. Az éves ellenőrzések során a kutatás eredményességét csak egy-két esetben kellett megkérdőjelezni. Az új témák engedélyezése a fentiekben ismertetett kritériumok alapján történt.

Természetesnek tekinthető az, hogy a kutatók zöme a különgyűjtemények és az információs tevékenységet ellátók köréből került ki, ugyanakkor sajnálatos, hogy a szűk értelemben vett könyvtári osztályok munkatársai (gyarapítás,

feldolgozás, nemzeti bibliográfia stb.) napi munkájuk szorító időigényessége miatt ezt a lehetőséget nem tudták igénybe venni.

Ami a kutatások téma-csoportjait illeti, ott két területen érezhető változás. Csökkent – a már említett időhiány miatt – a szakmai problémák elvi kimunkálására szóló kutatóidő-kérések száma (ezeket a feladatokat jórészt munkaidőn kívül végezték el az érintettek), ugyanakkor alig mutatkozott érdeklődés a könyvtár – elsősorban az OSZK-történeti kutatások iránt. Ezek is túlnyomórészt bedolgozói szinten jelentkeztek. Még a gyűjteményrészek feltárására vonatkozó igények is csökkentek. Ebben a folyamatban szerepe volt az *OSZK Évkönyv* ritka megjelenésének is (l. később), a szakmai kérdések az adott lemaradással már a történetiség kategóriájába kerültek volna, ezért a szaksajtóban láttak napvilágot. A könyvtártörténeti, gyűjtemény-ismertető cikkek pedig sokszor meghaladják az *Évkönyv* egy-egy közleményére megadott terjedelmet, ugyanakkor nem érik el *Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei*-nek nagyságrendjét, vagy terjesztési lehetőségét.

A kutatások eredményességét – egyéb területeken – a megjelent publikációk száma bizonyítja. Tekintettel arra, hogy az utóbbi két évben csak a valóban tudományos, illetve tudományos szintű ismeretterjesztő munkákat tartjuk nyilván, így összehasonlítható adatot nem lehet közölni, de hogy az igényes dolgozatok száma nem csökkent, az egyértelműen kimondható.

Tudományos munkatársaink színvonalát jellemzi az is, hogy ebben az időszakban három munkatársunk: Melczer Tibor, V. Ecsedy Judit és Bogoly József nyert el kandidátusi fokozatot. Nyugdíjas munkatársaink közül Fallenbüchl Zoltánt is kandidátussá minősítették.

Kutatóink egyesületi tagsága, hazai és külföldi előadásai, közép- és felsőfokú intézményekben, tanfolyamokon való oktatói tevékenysége is bizonyítéka kiemelkedő munkásságuknak. Sajnos a gazdasági lehetőségek korlátozták a konferenciákon, szakmai összejöveteleken való részvételek számát, de a lényeges rendezvényekre eljutottak az adott témákban érdekeltek, és azok munkájában aktívan részt is vettek.

Képet ad a kutatói tevékenységről a Keresztury pályázat is. A kiváló író, a tudós akadémikus alapítványából minden évben jutalomban részesülnek a tudományos műveiket beadó munkatársaink közül azok, akiknek a dolgozatát a bíráló bizottság a legjobbaknak ítélte, továbbá kandidátusi fokozatot elért kutatóink. 1991-ben díjat kaptak: Fülep Katalin és Rózsa Mária; 1992-ben kiemelt jutalmat kapott V. Ecsedy Judit, Major Zoltán, Tószegi Zsuzsanna és (Vidra) Szabó Ferenc munkája; 1993-ban pedig Kégli Ferenc és Csizsár Mirella tanulmányai nyerték el a pályázati díjat. A díjak mindig a következő év áprilisában, a Széchényi emléknap ünnepségén kerülnek átadásra.

Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak tudományos tevékenységét az eddig kialakult elvek határozták meg. A kutatási tevékenység irányát az a törvény sem befolyásolja, amely a könyvtárosok új besorolásáról és a „tudományos kutató” kategória bevezetéséről rendelkezett. (A közalkalmazottak jog-

állításáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény és az annak végrehajtása tárgyában kiadott rendeletek.) Az említett új rendelkezés gyakorlati változást csak 1994-től hoz a kutatás rendjében.

Kiadványi tevékenység

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadói tevékenységét mindig is a nemzeti könyvtári jellege határozta meg. A megjelent munkák közül a *Magyar Könyvészet 1921–1944*. IV. kötetének *Természettudomány. Orvostudomány. Technika. Mezőgazdaság*. (1992), valamint a Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetében készült *Pótlások* 3–4. füzetének megjelenését kell kiemelni. Munkatársaink tanulmányai az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvé*-ben és az *Országos Széchényi Könyvtár Füzetei* c. sorozatban láttak napvilágot. Az előbbiből az 1984–85-re szóló kötet csak 1992-ben került ki a nyomdából. Sajnos ezt az igen súlyos lemaradást csak egy ötévre (1986–1990) szóló összevont kötetrel lehetett áthidalni, ez is csak 1994-ben jelenhet meg. A most kiadott, 1991–1993. évi kötet után – az éves kötetek kiadására törekedve – nagyobb késedelem nélkül kerülhet az érdeklődőkhöz e kiadvány.

Az *OSZK Füzetei* c. sorozatban viszont összesen négy jelent meg a három év folyamán. E kiadványok mindegyike igen nagy elismerést aratott a kutatók körében. Számos – a restaurálással kapcsolatos kiadványt is sikerült közreadni, ezek alapvető segítséget nyújtanak tanfolyami segédletként is az országban e területen működő szakembereknek. Kiállításainkkal kapcsolatban mappák összeállítására, magyarázó füzetek megjelentetésére is sor került.

A romló gazdasági helyzet természetesen súlyosan korlátozta kiadói tevékenységünket. Nem csupán a kiadványok létrehozásához szükséges források csökkentek, hanem arra is fel kellett figyelni, hogy a kiadványainkat vásárlók köre is zsugorodott, így a példányszámok erőteljes csökkentése elől nem lehetett kitérni. Sajnos ezt a szemléletet még alapvető nemzeti bibliográfiai kiadványainknál is érvényesíteni kellett.

Nyomdai munkák, terjesztés

A Nyomdaüzemben 1991-ben a megszokott mederben folyó munka mennyiségi mutatói közül a nyomások számában visszaesés mutatkozott, annak következményeként, hogy az egyes kiadványok példányszáma erősen csökkent az előző évihez képest. (1990-ben az átlagos példányszám 1024 db volt, 1991-ben pedig már csak 864 db-nyi készült.) Ezt a tendenciát pozitívnak kell tekinteni, mind anyagtakarékossági szempontból, mind pedig azért, mert az új számokkal a reális igényeket sikerült megközelíteni. Ez a folyamat a következő években is érvényesült, hiszen a kereslet szűkülése miatt a csökkenés tovább folytatódott. Az 1992. évi nyomásszám még 7 600 000 volt, ez 1993-ra 4 329 500-ra esett vissza. A példányszámot az újonnan jelentkező CD-ROM kiadások is csökkentik. Erre a jövőben még inkább számítani lehet.

Az említett folyamat miatt a drága nyomólemezeket (amelyek egy kiadvány költségének kb. 25%-át jelentik), olcsóbbakra kellett kicserélni. Ezzel újabb megtakarítást lehetett elérni. Pozitív változást jelentett az is, hogy 1991-től egy új összehordó gép segítségével a Nyomdaüzem a teljes kinyomtatott anyagot kötészetileg is fel tudta dolgozni.

Jelentős megtakarítást eredményezett, hogy az OSZK kiadványok terjesztését a közvetítők kiiktatásával magunk folytatjuk. Szerencsésnek bizonyult az az akció is, amely a tárgyévénél két évvel korábban megjelent dokumentumokat jelentős árengedménnyel árusítottuk. Ezek mellett igen eredményesen fokoztuk a propagandatevékenységet is. Így 1993-ban a kiadványok eladásából származó bevétel már közel másfélmillió forintra emelkedett.

Az 1991–1993-as évek nehéz, sőt keserves problémákat vetettek fel a könyvtár vezetése és munkatársai számára. A gazdasági tényezők meghatározók voltak és nem egyszer kényszermegoldásokhoz vezettek. Mégsem tekinthetjük ezt az időszakot eredménytelennek, hiszen sok területen jelentős előrelépés történt, és ahol engedni kellett a kívánatos megoldásból, talán – ha maximális erőfeszítéssel is – sikerült a legkevésbé rosszat kiválasztani. Persze – főleg a gyarapítás területén – pótolhatatlan hiányok is keletkeztek, de ennek a felelősége nem a nemzeti könyvtárat terheli.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 1991–1993

Évkönyv, híradó, ismertető az OSZK-ról

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve / fel. szerk. Kovács Ilona. – 1984–1985. – Bp. : OSZK, 1992. – 388 p. ; 25 cm
ISSB 0524–8868

OSZK híradó / Országos Széchényi Könyvtár ; Batári Gyula fel. szerk. – 34.évf. 1.sz. (1991) – 36.évf. 11–12.sz. (1993). – Bp. : OSZK, 1991–1993 [!1994]. – 18 db ; 29 cm
ISSN 0324–2064

Reguly Antal Múemlék Könyvtár (Zirc)

Antal-Reguly-Bibliothek, Zirc / [Bildautor József Pálmai] ; hrsg. von der Széchényi-Nationalbibliothek. – Bp. : Széchényi-Nationalbibl., 1991. – 24 p. : ill. ; 15x21 cm
ISBN 963–200–303–9

Reguly Antal Múemlék Könyvtár (Zirc)

A zirci Reguly Antal Múemlék Könyvtár / [a felvételeket kész. Pálmai József] ; kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. – [Bp.] : OSZK, 1991. – 20 p. : ill. ; 15x21 cm
ISBN 963–200–302–0. ISBN 963–200–302–8

Szakmai kiadványok

Kézikönyvek

KOVÁCS Ilona – FARAGÓ Lászlóné

Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke = Liste der ausländischen Bibliotheken, in denen sich Hungarica-Material befindet / [szerk. ... Kovács Ilona, Faragó Lászlóné] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1990– . – 24 cm
ISBN 963 200 262 8

6., Benelux Államok : Belgium, Hollandia, Luxemburg = The Benelux countries : Belgium, the Netherlands, Luxembourg. – 1991. – 80 p.

ISBN 963 200 311 X

8–9., Nagy-Britannia és Észak-Írország, Ír Köztársaság = Great Britain and Northern Ireland, Republic of Ireland. – 1991. – 163 p.

ISBN 963 200 313 6

Útmutatók, segédletek

ISBN útmutató : Felhasználói útmutató az ISBN hazai alkalmazásához a könyvszakmában dolgozók számára / [összeáll. Berke Barnabásné, Sipos Márta és Szalai G. Rozália közreműködésével] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Magyar ISBN Iroda. – 2. átd. kiad. – Bp. : OSZK M. ISBN Iroda, 1991. – V, 22 p. ; 24 cm

Az 1. kiad. címe: Útmutató a nemzetközi szabványos azonosító könyvszámítás, ISBN, alkalmazásához a könyvkiadók és könyvkiadással foglalkozó intézmények számára

ISBN 963 200 305 5

NPA/CD : Nemzeti Periodika Adatbázis CD-ROM lemezen : Felhasználói kézikönyv : 1. verzió / [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1993. – 86 p. : ill. ; 30 cm

Tanfolyami jegyzetek

BEÖTHYNE Kozocsa Ildikó – KASTALY Beatrix – VÁSÁRHELYI Tamás

Bevezetés a restaurálásba, a restaurálási dokumentáció ; A papír, pergamen és bőr fertőtlenítése és száraz tisztítása / Beöthyne Kozocsa Ildikó, Kastaly Beatrix, Vásárhelyi Tamás ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 40 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

BEÖTHYNE Kozocsa Ildikó – SIMON Imola–HORVÁTH Pál

A könyvkötési technika története / B. Kozocsa Ildikó, Simon Imola, Horváth Pál ; [szerk. Kastaly Beatrix] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 43 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

CHAMBERS, Anne

A papírmárványozás gyakorlata / Anne Chambers ; [szerk. Kastaly Beatrix] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1993. – 59 p. : ill. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

ENDRÉNYI Ferenc – KOREK József

Levéltári és múzeumi alapismeretek / Endrényi Ferenc, Korek József ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 33 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

Fa kötéstáblák, károsodásuk, konzerválásuk és helyreállításuk ; Fémek (csatok és veretek) a könyvtáblákon, károsodásuk ; Ötvös eljárások ; Hiányzó csatok pótlása / Kalocsai László [et al.] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1993. – 41 p. : ill. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

GALLI Katalin

Az európai írás és könyv története / Galli Katalin ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 43 p. ; 29 cm + mell. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

Író-, nyomó- és javítópapírok összetétele, tulajdonságai és vizsgálata / Kastaly Beatrix [et al.] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 56 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KASTALY Beatrix

Általános és szerves kémiai alapismeretek / Kastaly Beatrix ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 45 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KASTALY Beatrix

Az analitikai kémia alapjai / Kastaly Beatrix ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 22 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KASTALY Beatrix – TURKOVICS Erika

A papír savtalanítása és fehéritése / Kastaly Beatrix, Turkovics Erika ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 34 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KASTALY Beatrix

Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv- és papírrestaurálásban / Kastaly Beatrix ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 41 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KASTALY Beatrix – SIMON Imola

A sérült papír kijavítása és a papír anyagának megerősítése / Kastaly Beatrix, Simon Imola ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 29 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

KISSNÉ BENDEFY Márta – BEÖTHYNÉ KOZOCSA Ildikó

A bőr és a pergamen felépítése, gyártása, tulajdonságai, károsodása és vizsgálata / Kissné Bendefy Márta, Beöthyné Kozocsa Ildikó ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 53 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

Könyvtári alapismeretek / [szerk. Kastaly Beatrix] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1991. – 59 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

MIDDLETON, Bernard C.

Bőrkötések restaurálása / Bernard C. Middleton ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 48 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

A papír nedves tisztítása, folttisztítás, ragasztók eltávolítása ; Vízérzékeny tárgyak kezelése Goretexszel / Kastaly Beatrix [et al.] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 39 p. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

ROZSONDAI Marianne – SZIRMAI János Sándor

A könyvkötés művészete / Rozsondai Marianne, Szirmai János Sándor ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 35 p. : ill. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

TIMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes – TURKOVICS Erika

Szerves kémiai alapismeretek / Timárné Balázs Ágnes, Turkovics Erika ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1992. – 28 p. : ill. ; 29 cm. – (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

Bibliográfiák, katalógusok, jegyzékek

Kurrens nemzeti bibliográfiák

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Patayné Balogh Éva. – 46.évf. 1.füz. (1991. jan. 1.) – 48.évf. 24.füz. (1993. dec. 15.). – Bp. : OSZK, 1991–1993. – 72 db ; 29 cm

Kumulált éves mutatóval

ISSN 0133–6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Vavrincz Veronika. – 22.évf. 1.füz. (1991. jan. 15.) – 24.évf. 4.füz. (1993. szept. 15.). – Bp. : OSZK, 1991–1993. – 12 db ; 29 cm

Éves mutató a 4. füzethez fűzve

ISSN 0133–5782

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár : fel. szerk. Sándor Ernő. – 46.évf. 1.füz. (1991. jan.) – 48.évf. 12.füz. (1993. dec.). – Bp. : OSZK, 1991–1993. – 36 db ; 29 cm

Kumulált éves mutatóval. – Felelős szerk. a 48. évf. 1. füz.-től Dömötör Lajosné

ISSN 0133–6894

Új periodikumok : a Magyarországon megjelenő új és címváltozott periodikumok negyedéves jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ ; szerk. a Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Szerkesztősége ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. – 1991. 1.sz.–1993. 4.sz. – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 12 db ; 20 cm

ISSN 0864–8786

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. – 1987–1988. – Bp. : OSZK, 1993. – 1 db ; 29 cm

Előbb: Kurrens időszaki kiadványok : a Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok bibliográfiája

ISSN 0231–4592

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Patayné Balogh Éva. – 1988–1991. – Bp. : OSZK, 1990 [!1991]–1992. – 12 db ; 29 cm

ISSN 0133–3496

Retrospektív nemzeti bibliográfiák

Magyar könyvészet 1921–1944 : A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke = Bibliographia Hungarica 1921–1944 : Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum [szerk. Komjáthy Miklósné] ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1980– . – 29 cm

ISBN 963 200 200 8

4. [köt.], Természettudományok, orvostudomány, technika, mezőgazdaság. – 1992. – 770 p.

ISBN 963 200 321 7

SZABÓ Károly

Régi magyar könyvtár. 3. köt. (kieg.)

Pótlások, kiegészítések, javítások / [készült az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségében] ; [Borsa Gedeon irányításával összeáll. Dörnyei Sándor és Szálka Irma] ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK, 1990– . – 24 cm

ISBN 963 200 282 2

2. füz. – 1991. – XV, 321–640. p.
ISBN 963 200 304 7
3. füz. – 1992. – XVI, 320 p.
ISBN 963 200 323 3
4. füz. – 1993. – XXV, 961–1388. p.
ISBN 963 200 331 4

PETRIK Géza

Magyarország bibliographiája, 1712–1860 = Bibliographia Hungariae 1712–1860 / összeáll. ... Petrik Géza ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. – Bp. : OSZK, 1968– . – 24 cm

ISBN 963 200 284 9

8., Függelék: Hazai, 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája ; Nyomda és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz: A 6. kötet kiegészítése / [kész. az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségében] ; [...összeáll. Borsa Gedeon et al.] ; [szerk. V. Ecsedy Judit]. – 1991. – 574 p.

ISBN 963 200 285 7

Egyéb bibliográfiák

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; szerk. Lichtmann Tamás. – 1985–1987. – Bp. : OSZK, 1991–1993. – 3 db ; 25 cm

Szerkesztői utóbb: Németh S. Katalin (1981), Velich Sándorné (1981–1982, 1987), Varga Katalin (1983), Dobó Katalin (1984, 1986), Záhony Éva (1985, 1987)

ISSN 0134–1464

Katalógusok, lelőhelyjegyzékek

a) OSZK-katalógusok

Mikrofilmek címjegyzéke. Időszaki kiadványok / Országos Széchényi Könyvtár ; összeáll. Sánta Mária. – 7. – Bp. : OSZK, 1991. – 1 db ; 29 cm. – (Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm jegyzékei. Új sorozat, ISSN 0524–8876)

ISBN 0134–0387

b) Egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai

BÁNHEGYI Miksa

A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / Bánhegyi B. Miksa. – Bp. : OSZK, 1991. – 113 p. ; 24 cm. – (Magyarországi

egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 8.)
ISBN 963-200-319-5

BEKE Margit

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa / Beke Margit. – Bp. : OSZK, 1991. – 164 p. ; 24 cm. – (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 9.)
ISBN 963-200-320-9

BÖRÖCZ Enikő

Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / Böröcz Enikő. – Bp. : OSZK, 1993. – (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 10.)
ISBN 963-200-327-6

c) Lelőhelyjegyzékek, gyarapodási jegyzékek

Külföldi időszaki kiadványok (KIK) a magyar könyvtárakban a 17. századtól 1970-ig : retrospektív leelőhelyjegyzék / [szerk. Csillag Lászlóné] ; [készült az Országos Széchényi Könyvtár Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa osztályán Szilvássy Zoltánné irányításával]. – Bp. : OSZK, 1982 [1983]– . – 30 cm
ISBN 963 200 018 8
3. köt., D – G. – 1993. – [590] pag. var. + 1 mell. ([164] pag. var.)
ISBN 963 200 334 9. ISBN 963 200 287 3 (kieg.)

Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek : országos gyarapodási jegyzék / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Kondor Imréné. – 1987-1989. – Bp. : OSZK, [1992]. – 1 db ; 29 cm
ISSN 0133-5839

Tanulmányok, konferenciai kiadványok
(Könyvtörténet, történettudomány, irodalomtörténet,
művelődéstörténet, restaurálás stb.)

Tanulmányok

BEÖTHYNE KÖZOCSA Ildikó

Középkori pergamen kéziratok konzerválási eljárásainak kutatása és fejlesztése : a vizsgálati módszerek és restaurálási eredmények összefoglalása és

értékelése / írta Beöthyné Kozocsa Ildikó ; [a fényképeket kész. Pálmai József et al.]. – Bp. : OSZK, 1992. – 62 p. : ill. ; 24 cm. – (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei, ISSN 0865–7548 ; 3.)

Összefoglalás angol, magyar és német nyelven

ISBN 963–200–326–8

VIDRA SZABÓ Ferenc

Kulturális egyesületek és a helyi társadalom a nyolcvanas években / írta Vidra Szabó Ferenc. – Bp. : OSZK, 1993. – 56 p. ; 24 cm. – (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei, ISSN 0865–7548 ; 4.)

ISBN 963–200–328–4

PAVERCSIK Ilona

A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig / írta Pavercsik Ilona. – Bp. : OSZK, 1992. – 287 p. : ill. ; 24 cm. – (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei, ISSN 0865–7548 ; 2.)

Összefoglalás szlovák és német nyelven. – Bibliogr. a jegyzetekben

ISBN 963–200–324–1

Konferenciái kiadványok

Interlending and document supply : 3rd international conference : National Széchényi Library ..., Budapest 29 March – 1 April 1993 : [conference handbook] / org. jointly by the IFLA Office for International Lending, the journal Interlending and Document Supply and the National Széchényi Library. – [Bp.] : [OSZK], 1993. – 71 p., [6] t. : ill. ; 21 cm

Előadáskivonatok

ISBN 963–200–329–2

Könyv- és Papírrestaurálási Konferencia (1990) (Budapest)

A Könyv- és Papírrestaurálási Konferencia előadásai : Budapest 1990. IX. 4–7. / [rend., közread. a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület és az Országos Széchényi Könyvtár] ; [... szerk. Kastaly Beatrix] ; [előadó Poprády Géza et al.]. – Bp. : PNYME : OSZK, 1992. – VIII, 610 p., [1] t.fol. : ill. ; 20 cm

Bibliogr. az előadások végén

ISBN 963–8271–45–0

Könyv- és Papírrestaurálási Konferencia (1990) (Budapest)

Papers of the Conference on Book and Paper Conservation held in Budapest 4–7 September 1990 / [publ. by the Technical Association of Paper and Printing Industry and the National Széchényi Library] ; [... ed. by Beatrix Kastaly] ; [by Poprády Géza et al.]. – Bp. : Techn. Assoc. of Paper and Print. Industry : Nat. Széchényi Libr., 1992. – VIII, 612 p., [1] t. fol. : ill. ; 20 cm

Bibliogr. az előadások végén

ISBN 963–8271–46–9

Kiállítási katalógusok

Erkel, 1810–1893 : centenáriumi emlékkiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 1993. június 4-től 1993. október 30-ig / [a kiállítást rend. és a katalógust írta Szerző Katalin]. – [Bp.] : [OSZK], 1993. – 42 p. : ill. ; 22 cm
ISBN 963–200–332–2 *

Gordon György festőművész retrospektív kiállítása : Országos Széchényi Könyvtár / [a kiállítást ... rend. az Országos Széchényi Könyvtár Kulturális [!] és Marketing Irodája]. – [Bp.] : [OSZK], [1992]. – 86 p. : ill. ; 23x23 cm

A kiállítás időpontja: 1992. aug. 24.–okt. 24. – A katalógus magyar és angol nyelvű

Könyvtárgyak = Object-books : [Országos Széchényi Könyvtár ... május – június] / [a kiállítás rendezői a Magyar Grafikusművészek Szövetsége részéről Lóska Lajos et al.]. – [Bp.] : OSZK, 1993. – [115] t. fol. : ill. ; 15x20 cm

Bev. Lóska Lajos. – A bevezető angol nyelven is

ISBN 963–200–333–0 *

„A legnagyobb magyar – gróf Széchényi István (1791–1860)” : az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közös bicentenáriumi kiállítása, 1991. május 6 – október 31., Budavári Palota F épület / rend. és szerv. az Országos Széchényi Könyvtár Kulturális és Marketing Irodája. – [Bp.] : [OSZK], [1991]. – [3] p., [16] t.fol. : ill. ; 29 cm

Mappa

„A nemzet könyvtára” : 1802–1992 : az Országos Széchényi Könyvtár tevékenysége és kincsei : 1992. április 29 – december 31., Budavári Palota „F” épület / [rend és szerv. az OSZK Kulturális és marketing irodája]. – [Bp.] : [OSZK], [1992]. – [4] p., [16] t.fol. : ill. ; 29 cm

Mappa

Nemzetközi Művészkönyv-kiállítás (1993) (Budapest)

Nemzetközi Művészkönyv-kiállítás : bemutatjuk a hannoveri Marghescu-gyűjteményt : Országos Széchényi Könyvtár ... 1993. október 20 – november 20. ... / [a kiállítást ... rend. az Országos Széchényi Könyvtár Kulturális és Marketing Irodája Bátorvi Viola vezetésével] ; [közrem. Berecz Katalin et al.]. – [Bp.] : OSZK, 1993. – 20 p. ; 15x21 cm

ISBN 963–200–335–7 *

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai

Könyvek

BABICZKY Béla

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 1977. és 1990. évi rövidített kiadásainak összehasonlító jegyzéke / [összeáll. Babiczky Béla] ; [... szerk. Rónai Tamás] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 87 p. ; 21 cm

ISBN 963 201 517 7

BIRÓ Ferenc

A festett üveglemezekről a diavideoig : A diaösszeállítások vázlatos története / írta Bíró Ferenc ; [az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Magyar Diafilmgyártó Vállalat közös kiadása]. – Bp. : Dia ny., 1991. – 86 p. : ill. ; 21 cm + 6 diakép

ISBN 963 201 515 0

DOROZSMAI Károly

Számítástechnikai alaptanfolyam a könyvtárosasszisztens-képzés számára / Dorozsmai Károly ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK KMK, 1993. – 97 p. ; 29 cm

ISBN 963 201 322 0

Egyetemes Tizedes Osztályozás / [szerk. Babiczky Béla és Schneller Károly]. – Rövidített kiad. – Bp. : OMIKK : OSZK–KMK, 1990–1991. – 2 db ; 28 cm. – (FID publ. ; 691.)

ISBN 963 593 109 3

1. köt., Táblázatok. – 1990. – 388 p.

ISBN 963 593 108 5

2. köt., Betűrendes mutató. – 1991. – 499 p.

ISBN 963 593 133 6

A felsőoktatási és szakkönyvtárak címjegyzéke / [az adatokat összegyűjt. és a kiadványt szerk. Kovács Katalin, Lukátsné Takács Zsuzsa, Sz. Nagy Lajos] ; [a mutatókat összeáll. és a számítógépes feldolg. végezte Rácz Ágnes] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 59 p. ; 24 cm

FRICK Mária

Feladatgyűjtemény a gyűjteményszervezés tantárgyhoz / [összeáll. Frick Mária] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 73 p. ; 29 cm

ISBN 963 201 316 6

HALÁSZ Béla

Könyvtári környezettan / Halász Béla ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1992. – 76 p. : ill. ; 20 cm

ISBN 963 201 318 2

KERTÉSZ Gyula

A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai : Annotált bibliográfia / Kertész Gyula ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – 2. átdolg., bőv. kiad. – Bp. : OSZK–KMK, 1990 [!1991]. – 415 p. ; 24 cm

ISBN 963 201 307 7

KIRSTINÄ, Leena – LŐRINCZ Judit

Magyarok és finnek a fikció világában : Balázs József és Veijo Meri regényének befogadása Magyarországon és Finnországban : Finn–magyar közös olvasáskutatás 2. / Leena Kirstinä, Lőrincz Judit ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1992. – 230 p. ; 25 cm

ISBN 962 201 314 X

Könyvtárak és információs intézmények szerepe a demokratikus tájékoztatás szolgálatában / [fel. szerk. Kovács Emőke] ; [szerk. Kovács Katalin és Rácz Ágnes] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1993. – 169 p. ; 29 cm. – (A Könyvtári Figyelő könyvsorozata, ISSN 1217–6753 ; 1.)

ISBN 963 200 336 5

Könyvtári és tájékoztatási tézaurusz / [összeáll. az OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárának munkaközössége] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – 3., revideált kiad. – Bp. : OSZK–KMK, 1992. – 134 p. ; 29 cm

ISBN 963 201 217 4

A közművelődési könyvtárak címjegyzéke / [az adatokat összegyűjt. és a kiadványt szerk. Bíró Ferenc] ; [a mutatót összeáll. és a számítógépes feldolg. végezte Rácz Ágnes] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 72 p. ; 24 cm

LŐRINCZ Judit – VAKKARI, Pertti

Távolí rokonok – közeli barátok : Magyarok és finnek az olvasásszociológia tükrében / Lőrincz Judit, Pertti Vakkari ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 110 p. ; 25 cm. – (Magyar–finn közös kutatás, ISBN 963 201 313 1 ; 1.)

ISBN 963 201 315 8

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl / Gereben Ferenc [et al.] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1992. – 17 p. ; 21 cm
Soksz.

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl / Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Nagy Attila, Vidra Szabó Ferenc ; [kiad. a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete]. – Bp. : Közép-Európa Int., 1993. – 180 p ; 24 cm. – (Hungari extra Hungariam, ISSN 1216–853X ; 2.)
ISBN 963 8105 14 3

NAGY Attila

Keresik életük értelmét? : Olvasás, könyvtár, szocializáció / Nagy Attila ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 142 p. ; 20 cm
ISBN 963 200 306 3 [!]

Példatár az időszaki kiadványokban megjelent részdokumentumok (cikkek) bibliográfiai leírásához / [a példákat vál. ... Berke Barnabásné] ; [szerk. Varga Ildikó] ; [kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK KMK, 1993. – 115 p. ; 29 cm
ISBN 963 201 321 2

Programbörze '91 : Könyvtári számítógépes programok bemutatója az Országos Széchényi Könyvtárban, 1991. február 14–15. / [szerk. Fejős László] ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ]. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 44 p. ; 15x20 cm
ISBN 963 201 516 9

RÓNAI Tamás

Útmutató a referátumok és annotációk készítéséhez / Rónai Tamás ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1990. – 35 p. ; 20 cm
ISBN 963 201 3115

SOMODI Istvánné

Feladatgyűjtemény a könyvek formai feltárásához, leíró katalogizálásához / [összeáll. Somodi Istvánné] ; [szerk. ... Varga Ildikó] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1990. – 75 p. ; 28 cm + mell.
ISBN 963 201 310 7

Szó – művészet – társadalom : Válogatott tanulmányok, műelemzések / szerk. Lőrincz Judit. – Bp. : Múzsák, 1993. – 184 p.
ISBN 963 564 505 X

„Telekunyhók” a vidék fejlesztéséért : Hogyan építsünk tájékoztató állomást? : Szakirodalmi szemle / [fel. szerk. Kovács Emőke] ; [szerk. Kovács Katalin] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. : OSZK–KMK, 1992. – 85 p. ; 29 cm

ISBN 963 201 319 0

VIDRA SZABÓ Ferenc

Saláta, retek, olvasnivaló : Könyvtárak a változó világban : Szociográfia / Vidra Szabó Ferenc ; [szerk. Lukátsné Takács Zsuzsanna]. – Bp. : OSZK–KMK ; Pépa : Jókai M. V. Kvt., 1991. – 70 p. ; 21 cm

ISBN 963 201 312 3

WALTON, Robert A.

Mikroszámítógépek : Útmutató könyvtárosoknak és informatikusoknak mikroszámítógépes rendszerek tervezéséhez és megvalósításához / Robert A. Walton ; [szerk. Bárdosi Mária] ; [kiad. az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ]. – Bp. : OMIKK : OSZK–KMK, 1991. – X, 78 p. ; 29 cm

Eredeti cím: Microcomputers : A planning and implementation guide for librarians and information professionals

ISBN 963 593 105 0

Időszaki kiadványok

Eseménynaptár : bibliográfia és kiállítási segédanyag a negyedév fontosabb évfordulóihoz : a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványa / fel. szerk. Mezey László Miklós ; szerk. Hölgyesi Györgyi. – 1992. 1.sz.–1993. 4.sz. – Bp. : Könyvtárellátó, 1992–1993. – 8 sz. ; 29 cm + mell.

ISSN 1216–2264

Hungarian library and information science abstracts / ed. Ágnes Feimer ; publ. by the National Széchényi Library Centre for Library Science and Methodology. – Vol.20. no.1. (1991)–Vol.22. no.2. (1993). – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 6 db ; 29 cm

ISSN 0046–8304

Könyvtári figyelő / főszerk. Sente Ferenc ; fel. szerk. Kovács Lászlóné ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – U.F.1. = 37.évf. 1.sz. (1991)–U.F.3. = 39.évf. 4.sz. (1993). – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 12 db ; 25 cm

ISSN 0023–3773

Könyvtári levelező/lap / kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ ; szerk. Gerő Gyula. – 3.évf. 1.sz.

(1991)–5.évf. 12.sz. (1993). – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 36 db ;
29 cm
ISSN 0965–1329

A magyar könyvtári szakirodalom bibliográfiája / szerk. Feimer Ágnes és Jávori Ferencné ; kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – 1991–1993. – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 12 db ;
29 cm
ISSN 0133–736x

Szakszervezeti könyvtárak működési adatai : munkahelyek könyvtári ellátása / szerk. Bíró Ferenc ; kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – 1990. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 47 p. ;
20x29 cm
ISSN 0134–188x

TEKE és SZAKMA : könyvtári statisztikák / szerk. Bíró Ferenc ; kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – [19]91–[19]92. – Bp. : OSZK–KMK, 1992–1993. – 2 db ; 20x29 cm

Címe előbb: Települések könyvtári ellátása : Munkahelyi könyvtárak működési adatai
ISSN 1216–1764

Településeink könyvtári ellátása : a tanácsi könyvtárak statisztikai adatai / szerk. Bíró Ferenc ; kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – 1990. – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 58 p. ; 20x29 cm
ISSN 0134–1448

Új könyvek : könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója / kiad. a TÉKA Könyvértékesítő, Könyvtárellátó és Könyvkiadó Vállalat ; szerk. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ ; fel. szerk. Győri Erzsébet. – 1991–1993. – Bp. : OSZK–KMK : TÉKA, 1991–1993. – 74 db ;
21 cm

Kiadó 1992-től a Könyvtárellátó
ISSN 0049–5069

Adatbázisok

Évfordulónaptár [Géppel olvasható adattár]. – 1992–1994. – Szöveges adatbázis. – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 3 floppy : HD

IFLA [Géppel olvasható adattár] : Az IFLA éves közgyűlésein elhangzott előadások. – 1988–1992. – Bibliográfiai adatbázis. – Bp. : OSZK–KMK, 1992–1993. – 2 floppy : DD

Könyvtári címjegyzék [Géppel olvasható adattár]. – Szöveges adatbázis (450 rekord). – Bp. : OSZK–KMK, 1990. – 1 floppy : DD

Könyvtári címjegyzék [Géppel olvasható adattár]. – 2. kiad. – Szöveges adatbázis (461 rekord). – Bp. : OSZK–KMK, 1993. – 1 floppy : DD

MABIT [Géppel olvasható adattár] : A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei. – 1991–1993. – Bibliográfiai adatbázis. – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 3 floppy : DD

MANCI [Géppel olvasható adattár] : Magyar és nemzetközi cikkek. – 1991–1993. – Bibliográfiai adatbázis. – Bp. : OSZK–KMK, 1991–1993. – 12 floppy : DD

THES [Géppel olvasható adattár] : Könyvtártudományi és informatikai tézaurusz. – Szöveges adatbázis (1200 rekord). – Bp. : OSZK–KMK, 1991. – 1 floppy : HD

THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY IN THE YEARS 1991-1993

Between 1991 and 1993 the work of the national library continued on the basis of the principles set out in previous years, that is, the main emphasis was on obtaining and processing the fullest possible range of Hungarian-related materials, although in addition to Hungarian studies, staff of the library also achieved important results in research in the fields of cultural history and library sciences.

Organisational changes:

A number of minor changes were made between 1991 and 1993. In 1991 the unit editing the Literature Studies Bibliography, and the Video Library of Historical Interview were organised into independent departments.

Changes in personnel:

Following the death of Gyula Juhász, director general, this post has been held since April 1993 by Géza Poprády, but there have also been substantial changes at the head of different departments too.

*

In August 1993 the Personnel department classified the various jobs into salary categories and grades. There was no substantial increase in the numbers employed (850 persons) and fluctuation was around 10%.

Organisation of the collection, expansion of holdings

There was no change from previous years in the basic principles followed in the expansion of holdings, although amendments were made in a number of details. Financial difficulties arose mainly in the acquisition of foreign books and documents for the special collections. However we were able to counterbalance the negative factors arising in the area of purchases through international exchange activity. The library placed the main emphasis on retrospectively filling gaps in Hungarian-related materials and the collection was also enriched with a number of recently published works.

Among the special collections, the greatest expansion occurred in the Collection of Manuscripts (legacies of Géza Ottlik and Sándor Márai), although this department is also making major efforts to preserve documents.

The Oral History Collection, which preserves documents on audio tape, was established quite recently. The collection of old Hungarian printed materials was enriched with a few very rare incunabula, while the Map Collection acquired manuscript maps. Hand-written scores are the most important newly acquired musical documents, while original scenery and costume designs were among the main acquisitions in the field of theatre history. The Video Library has been expanded with life history interviews.

Processing, documentation work:

The processing work was determined mainly by the introduction of computerised data handling. The NEKTÁR system DOBIS/LIBIS cataloguing module was introduced on 6 April 1992. There were no hitches in the daily processing of current periodicals or in the classification of deposit copies. Recataloguing was slowed down by the shortage of personnel. However, the reconstruction of the catalogue of cadastral maps begun in 1990 was completed in the Collection of Maps.

Catalogue building, catalogue updating:

The technical conditions for card copying improved and it was possible to make this work continuous with the help of laser printing. In the Collection of Musical Scores we were able to eliminate the backlog that had been caused by a 15-year suspension in the supply of cards.

Current national bibliographies:

Work that had been carried out since 1976 to build the database for the Hungarian National Bibliography, Books was completed on a Siemens computer of the Computer Technology Research Institute, and the magnetic tape to be converted to NEKTÁR was also finished. On-line processing became routine, but the backlog accumulated during the change-over was not yet eliminated. However, the continuous updating of the national bibliography system, and working on the list of periodicals for the basic publication proceeded smoothly.

Documentation and bibliographic tasks for Hungarian-related materials:

- building the bibliographic and information database for Hungarian-related materials - (HUN)
- keeping a record of data on prominent Hungarians living abroad - (HUNG)
- overview of the foreign institutional system related to the Hungarian people

The HUN and HUNG databases were built continuously and compilation of the user' handbook was also completed in 1993.

The last basic volume of Hungarian Bibliography 1921-1944 was published in 1992, and work proceeded continuously on the bibliographies of Textbooks and of Hungarian Literature in Foreign Languages.

Catalogue publications:

Work on the series of catalogues of the Library's collections continued in the bibliography of manuscripts. We were able to publish one volume each year of the bibliography of Hungarian literature and literary studies. At the same time we were also able to re-examine the bibliography's scope of collection since there is a need to select the contents due to the sharp increase in the quantity of materials.

Readers service:

It is increasingly characteristic that the majority of readers expect the services of the National Széchényi Library to be not those of a national library but of a general library. However, the national library must take into account first and foremost the demands of researches who are able to meet their needs only in the collection of this library.

The use of the reading rooms is steadily increasing, especially during examination periods. During the three years the number of visits increased as follows:

1991: 167,364 1992: 183,575 1993: 194,972

In 1991 a computer catalogue and information service for readers was launched. To ensure the most efficient and well organised operation of this service, a Computer Information Group for Reader Service was formed in 1993. The tasks of the readers' service also include providing information by phone, an area where the demand has also considerably increased in recent years. Through its information activity too, the National Széchényi Library joined in all fields of international information co-operation.

Storage, circulation, security of holdings:

The capacity of the stores in the Castle provides increasingly limited possibilities for the library's growing collection. The number of documents used is rising steadily from year and as a result the central store has reached the limit of its performance capacity. This means that it will become necessary to introduce restrictive measures. A similar situation must be anticipated in the case of the special collections.

Protection of the holdings:

The Book Restoring Workshop, set up in 1988, a purely entrepreneurial unit of the National Széchényi Library, became self-supporting by 1992 as a result of work undertaken at cost price for other libraries.

We have been able to obtain premises for the Collection of Microfilms and for the Newspaper Holdings Protection Department and as a result the way was opened for creation of the Library Microfilm Centre.

Binding:

Close to 4,400 volumes were bound in our own workshop and at the same time the library had around 4,000 periodicals bound by external entrepreneurs.

Restoring:

Under the Corvina programme, between 1983 and 1991 our staff members restored 35 hand-written codices, including 12 authentic Corvinas. The library displayed the restored codices in an exhibition held in 1992. The success of the exhibition can be seen from the fact that our restorers have since received important orders from abroad and from within Hungary. The other restoring department dealt mainly with protecting the collection of newspapers; although considerable time was also spent on the special collections.

Microfilming, reprography:

The major task of the Collection of Microfilms was to film all newspapers being in bad condition. By 1993 50 million newspaper pages had been filmed, which in practice units can now be read on microfilm, and with the colour copier purchased at the end of the year, copies can now be made from negative and positive films.

Central services

Deposit copies:

Many publishers do not comply with the provisions of the regulation in force. As a result we estimate that we succeeded in obtaining approx. 90% of publications for our library. In 1991 1.4 million documents reached the library; within this total there was an increase in small print materials and periodicals, while the number of books, scores and maps declined. However, the provision of deposit copies video films causes many problems.

International exchange service:

The aim of exchanges was to acquire publications in Hungarian that have been issued abroad, and to supply Hungarian libraries beyond the borders with books published in Hungary. This activity extended to practically the whole world.

Surplus copy centre and storage library:

The role of the Surplus Copy Centre grew in the period from 1991 to 1993, as a result of taking over the full or preselected holdings of libraries that were being closed. The operation of the storage library was endangered because of the large quantity of books received.

Interlibrary lending and information on location:

Due to deterioration in the economic situation, fewer requests were made for loans from abroad, but despite the declining demands, the average time spent here to obtain a document increased substantially due to the repeated requests.

It is the task of the central catalogue to obtain reports on new acquisitions from as many libraries as possible because it is only in this way that they can satisfy the requests for information on locations. However, it is a big loss for the catalogue that the narrowing of the circle of larger libraries also resulted in a quantitative decline in the incoming card material.

National periodicals database:

In 1993 we were able to replace the list of locations published earlier with a long delay, with modern data carriers, and in addition the NPA local network was also successfully created. The editorial staff checked the database and also modernised the system of classification.

Development in the automation

As a result of our activities, the DOBIS/LIBIS integrated library system was introduced and by the end of the period the book catalogue operated by the system came into function. In addition to the IBM 9377 computer network, the ETHERNET network was also created.

The task for the period was introduction, application and further development of the DOBIS/LIBIS system. The on-line Readers' Catalogue has been available since autumn 1992. The principal consideration in creating the Cataloguing module was the document-type processing of books.

Work was continued on the creation and development of smaller data files based on a micro computer system. In the interest of standardising bibliographic data exchange in Hungary, the National Széchényi Library elaborated the first version of the Hungarian MARC format.

Simultaneously with the introduction of DOBIS/LIBIS, the teaching of knowledge needed to use the system was also elaborated.

Public relations

Our public relations are concentrated in two fields: exhibitions and presentation of the library. The larger exhibitions were organised by the Cultural and International Affairs Office and the smaller ones by the department concerned. The outstanding event of 1992 was the exhibition on The Nation's Library, organised for the 190th anniversary of the foundation to the library.

Naturally, the public came not only to see our exhibitions: many people wanted too see the library building and its installations, the collections and how they were arranged.

Domestic and international relations

The library's leading experts undertook very important tasks in Hungarian and international professional activity. One result was the introduction in 1993 of Hungarian Standard 3424/12. Bibliographic description. Component Parts of Serials which was completed by the end of 1992.

The library's international relations were basically determined by the lack of funds; it was only possible to maintain the most important relations, the rupture of which would have caused irreparable loss to the national library.

The National Library as a scholarly research centre

The institutional research projects are linked to the functions of the national library which meant that the institution also carried out important tasks as a research centre.

The library management gave the fullest support to individual work done by researchers because this also greatly raised the standard of the library's work. It is an indication of the value of the scholarly work done by our staff that during this period four of our colleagues earned Candidate Degree, a PhD degree offered by the Hungarian Academy of Sciences.

DIE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI IN DEN JAHREN 1991–1993

1991–1993 setzte die Ungarische Nationalbibliothek ihre Tätigkeit den in den vorausgegangenen Jahren erarbeiteten Prinzipien entsprechend fort, d.h. der möglichst umfassende Erwerb und die Erschließung der Hungarika stand im Vordergrund, gleichzeitig verzeichneten die Mitarbeiter der Bibliothek auch bei der Bildungs- und bibliotheksgeschichtlichen Forschung beachtliche Ergebnisse.

Strukturell-organisatorische Veränderungen

1991–1993 erfolgten mehrere geringfügige Veränderungen, die Redaktion Literaturwissenschaftliche Bibliographie und die Videothek Historische Interviews wurden 1991 als selbständige Abteilungen strukturiert.

Personelle Veränderungen:

Nach dem Tod von Hauptdirektor Gyula Juhász trat im April 1993 Géza Poprády dessen Nachfolger an, auch an der Spitze der einzelnen Abteilungen erfolgten Umbesetzungen.

*

Im August 1993 legte die Abteilung die Einordnung der Mitarbeiter in Gehaltsstufen und Grade aufgrund der Berufskreise fest. Der durchschnittliche Personalstand stieg nur gering (850), die Arbeitskräftefluktuationsrate lag bei zehn Prozent.

Bestandsorganisation und -aufbau

Die Grundprinzipien der Bestandserweiterung wurden verglichen mit den Vorjahren nicht verändert, im Detail erfolgten trotzdem Veränderungen. Finanzielle Engpässe tauchten vorrangig beim Erwerb ausländischer Bücher und Dokumente für die Sondersammlung auf. Diese negative Tendenz konnte durch einen aktiven internationalen Austausch ausgeglichen werden. Schwerpunkt bei dieser Tätigkeit war der rückwirkende Erwerb fehlender Hungarika, die Bibliothek konnte aber auch Ausgaben neueren Datums kaufen. Unter den Sondersammlungen sei die Bereicherung der Handschriftensammlung (Nachlass der Schriftsteller Géza Ottlik und Sándor Márai) erwähnt, beachtenswert war allerdings auch die rettend-konservierende Bestrebung dieser Sammlung. Neueren Datums ist die Sammlung Oral History, die die Dokumente auf Tonband aufnimmt. Die Sammlung Alte Ungarische Drucke erwarb einige seltene Wiegendrucke, die Kartensammlung handgeschriebene und -gezeichnete Karten. Unter den Neuerwerbungen auf dem Gebiet Musik sollten die handschriftlichen Partituren, was die Theatergeschichte betrifft die originalen Bühnenbild- und Kostümentwürfe erwähnt werden. Die Videothek nahm weitere Lebenslauf-Interviews auf.

Erwerbung, Dokumentation

Die EDV bestimmte die Aufarbeitung. Am 6. April 1992 wurde das Katalogisierungsmodul DOBIS/LIBIS des Systems NEKTÁR eingeführt. Bei der kontinuierlichen Aufarbeitung der Periodika und Einordnung der Pflichtexemplare gab es keine Engpässe. Da nicht genügend Mitarbeiter verfügbar waren konnte die Re katalogisierung nur beschränkt durchgeführt werden. Die Kartensammlung beendete allerdings die 1990 begonnene Rekonstruktion des Katalogs der Katasterkarten.

Katalogerweiterung, Katalogpflege

Die technischen Bedingungen des Zettelkopierens wurden verbessert, die Arbeit konnte reibungslos mit Laserprinter durchgeführt werden. In der Musiksammlung konnte der Rückstand infolge der 15 Jahre lang nicht durchgeführten Zettelversorgung aufgeholt werden.

Kurrente ungarische Nationalbibliographien

Der Aufbau der 1976 gestarteten Datenbasis der Bücher der Ungarischen Nationalbibliographie konnte abgeschlossen werden (Siemens-Computer des Forschungsinstituts für Rechentechnik); das mit NEKTÁR kompatible Magnetband wurde erstellt. Die Online-Aufarbeitung wurde zur Routine, der wegen des Übergangs entstandene Rückstand konnte vorläufig nicht aufgearbeitet werden. Hinsichtlich der kontinuierlichen Betreuung des nationalen Bibliographiesystems und der Bearbeitung der Periodika erwachsen bei den Basisausgaben keine Schwierigkeiten.

Dokumentations- und bibliographische Aufgaben bei Hungarika:

- Aufbau der bibliographischen und Informationsbasis (HUN) für Hungarika
- Registrierung der Angaben im Ausland lebender ungarischer Persönlichkeiten (HUNG)
- Erfassung des mit dem Ungaricum befassten ausländischen institutionellen Systems

Die Dateien HUN und HUNG wurden kontinuierlich erweitert, 1993 konnte auch die Redaktion des Verbraucher-Handbuchs abgeschlossen werden.

Der letzte Band der Reihe Ungarisches Buchwesen 1921-1944 erschien 1992, an den Bibliographien Lehrbücher und Ungarische Belletristik in Fremdsprachen wurde kontinuierlich gearbeitet.

Kataloge

In der Handschriftensammlung wurde die Arbeit an der Katalogserie über die Sammlungen der Nationalbibliothek fortgesetzt. Jährlich konnte ein Band der Reihe Bibliographie der ungarischen Literatur und Literaturwissenschaft veröffentlicht werden, gleichzeitig wurde das Sammelfeld der Bibliographie überprüft, weil die überbordende Materialmenge die inhaltliche Selektion erforderlich werden ließ.

Leserdienst

Für die Dienstleistungen der Ungarischen Nationalbibliothek wird immer kennzeichnender, daß die Leser nicht mehr eine typische Nationalbibliothek, sondern eine Bücherei mit allgemeiner Sammeltätigkeit aufsuchen. Trotzdem muß die Nationalbibliothek vorrangig jener Wissenschaftler Rechnung tragen, die ihre Ansprüche ausschließlich in der Nationalbibliothek befriedigen können.

Der „Umsatz“ der Lesesäle steigt vor allem in Prüfungszeiten, in behandelten drei Jahren stieg die Besucherzahl aber wie folgt:

1991: 167 364, 1992: 183 575 1993: 194 972

1991 begann der Katalog- und Informations-Service für Leser auf EDV-Basis. Um ihn möglichst effizient zu gestalten, wurde 1993 die EDV-Informationsgruppe des Leserdienstes gebildet. Zu den Aufgaben des Leserdienstes gehört auch die Auskunft per Telefon; in der vergangenen Zeit stieg die Zahl der Anrufe bedeutend an. Die Nationalbibliothek schaltete sich auch durch und mit ihrer Informationstätigkeit in den Kreislauf der internationalen Informationskooperation ein.

Magazinverwaltung, Vertrieb, Bestandssicherheit

Die Kapazität der Magazine im Burschloß kann den Erwerbsanforderungen über kurz oder lang nicht mehr gerecht werden. Die Zahl der verwendeten Dokumente steigt von Jahr zu Jahr an, so daß das zentrale Magazin die Grenzen seiner Leistungsfähigkeit erreichte, restriktive Maßnahmen müssen ergriffen werden. Auch bei den Sondersammlungen ist die Lage ähnlich.

Bestandsschutz

Die 1988 eingerichtete Restaurierungswerkstatt für Bücher, eine auf freier Unternehmerbasis tätige Abteilung der Ungarischen Nationalbibliothek, war schon 1992 selbsttragend, weil sie zum Selbstkostenpreis auch Aufträge anderer Bibliotheken erfüllt.

Die Mikrofilmsammlung und Abteilung für Zeitungsbestandserhaltung konnte in einem größeren Raum untergebracht werden, so dass das Bibliothekarische Mikrofilm Zentrum aufgebaut werden kann.

Buchbinderei:

In der bibliothekseigenen Binderei wurden ca. 4.400 Bücher gebunden, gleichzeitig beauftragte die Bibliothek andere Buchbindereien mit dem Binden von 4.000 Periodika.

Restaurierungslabor:

Im Rahmen des Corvina Programms restaurierten die Mitarbeiter des Labors zwischen 1983 und 1991 35 handgeschriebene Kodizes, davon zwölf authentische Corvinas. Die restaurierten Kodizes stellte die Bibliothek 1992 in einer Ausstellung vor. Für den Erfolg der Ausstellung spricht, daß die Restauratoren der Bibliothek seither mit wichtigen Aufträgen aus dem In- und Ausland eingedeckt werden. Das andere Restaurierungslabor befasst sich vorrangig mit dem Periodika- und Zeitungsbestandsschutz, viel Zeit verwendeten die Mitarbeiter aber auch für die Konservierung der Bestände der Sondersammlungen.

Mikrofilm, Reprographie:

Die Hauptaufgabe der Mikrofilmsammlung war, den in schlechtem Zustand befindlichen Zeitungsbestand auf Mikrofilm aufzunehmen. Bis 1993 waren 50 Millionen Zeitungsseiten fotografiert, im Klartext: das ungarische Material im ersten 12 000 Signaturbereich kann gänzlich im Mikrofilm gelesen werden, an dem zu Jahresende gekauften Farbkopierer können Kopien von Negativ- und Positivfilmen hergestellt werden.

Zentrale Dienstleistungen

Pflichtexemplare:

Zahlreiche Verlage mißachteten die gültigen Verordnungen, so daß die Nationalbibliothek Schätzungen zufolge ca. 90 Prozent der Pflichtexemplare erhält. 1991 trafen in der Bibliothek, 1,4 Millionen Dokumente ein, innerhalb dieser Zahl wies die der Kleindrucke und Periodika eine steigende, der Bücher, Musikalien und Karten eine sinkende Tendenz auf, allerdings gab es auch bei der Abgabe der Pflichtexemplare von Videofilmen größere Schwierigkeiten.

Internationaler Tauschdienst:

Ziel ist, die im Ausland veröffentlichten ungarischsprachigen Werke zu erwerben, bzw. ungarische Bibliotheken im Ausland, vor allem jene der ungarischen Minderheit mit Büchern aus Ungarn zu versorgen. Diese Tätigkeit übt die Nationalbibliothek schier weltweit aus.

Zentralstelle für Überschussexemplare und Lagerbibliothek:

1991-1993 wertete sich die Rolle der Zentralstelle für Überschussexemplare auf, weil der Bestand von Bibliotheken, die aufgelöst wurden, ganz oder selektiv übernommen wurde. Das reibungslose Funktionieren der Lagerbibliothek wurde infolge der eingetroffenen Mengen immer mehr in Frage gestellt.

Tauschdienst unter Bibliotheken und Fundortinformation:

Infolge der immer schlechteren Wirtschaftslage konnten immer weniger Anträge und Bitten ans Ausland gestellt werden, trotzdem stieg die in der Bibliothek für den Erwerb eines Dokumentes aufgewendete Zeit indirekt proportional mit der sinkenden Zahl der Anträge.

Der Zentralkatalog ist bemüht, von möglichst vielen Bibliotheken die Anmeldung von Neuerwerbungen zu erhalten, weil man der Fundortinformation nur so voll und ganz gerecht werden kann. Ein beträchtlicher Verlust für die Bibliothek ist, daß die Schliessung bedeutender Bibliotheken auch die Menge des eingetroffenen Zettelmaterials schrumpfen liess. Datenbasis der Ungarischen Nationalbibliographie (NPA), Periodika 1993 konnten die immer im Rückstand befindlichen Fundortprotokolle von modernen Datenträgern abgelöst werden, gleichzeitig wurde das Lokalnetz der NPA ausgebaut. Die Redaktion kontrollierte die Datenbasis und modernisierte auch das Einstufungssystem.

Ausbau des EDV-Bereiches

Das integrierte Bibliothekssystem DOBIS/LIBIS wurde eingeführt, zu Zyklusende war der vom System betriebene Buchkatalog abrufbereit. Neben dem Netz des Rechners IBM 9 377 wurde auch das ETHERNET ausgebaut. Aufgabe in behandeltem Zyklus war die Einführung, Anwendung und Weiterentwicklung des Systems DOBIS/LIBIS. Der Online-Leserkatalog steht den Lesern seit Herbst 1992 zur Verfügung. Vorrangig bei der Ausgestaltung des Katalogisierungsmoduls war die Ausarbeitung des Dokumenttyps für das Buch.

Der Auf- und Weiterbau der auf Mikrorechnersysteme gestützten kleineren Datenbestände wurde fortgesetzt. Um den Datenaustausch über ungarische Bibliographien zu vereinheitlichen, erarbeitete die Nationalbibliothek die erste Variante des ungarischen MARC Formats.

Gleichzeitig mit der Einführung von DOBIS/LIBIS konnte die Unterrichtsordnung für die Verbreitung der zur Systemnutzung erforderlichen Kenntnisse festgelegt werden.

Öffentlichkeitsarbeit

Die Kontakte und deren Ausbau zum Publikum, zur Öffentlichkeit konzentrierten sich auf zwei Gebiete: auf Ausstellungen und die Präsentation der Bibliothek. Die größeren Ausstellungen organisierte das Büro für Internationale Beziehungen und Öffentlichkeitsarbeit, die kleineren Ausstellungen bauten die zuständigen Abteilungen selbst auf. Das herausragende Ereignis 1992 war die repräsentative Ausstellung anlässlich des 190 jährigen Bestehens der Nationalbibliothek „Die Bibliothek der Nation“.

Wer sich für die Ungarische Nationalbibliothek interessierte, suchte allerdings nicht nur die Ausstellungen auf, sondern unternahm einen Rundgang durchs Haus, wollte über das Bauwerk, die Innenausstattung, Plazierung der Sammlungen und die Bestände möglichst viel erfahren.

Ungarische und internationale Beziehungen

Die Mitarbeiter der Ungarischen Nationalbibliothek beteiligten sich an der Lösung von Fachfragen in Ungarn und im Ausland. So wurde die Bibliographische Beschreibung 3424/12 bis Ende 1992 fertiggestellt. Die Norm für Periodika erschien unter dem Titel Teildokumente und trat 1993 in Kraft. Der Geldmangel prägte die internationalen Beziehungen der Nationalbibliothek, so musste man sich auf jene wichtigsten Kontakte beschränken, die, wären sie unterbrochen worden, der Nationalbibliothek irreversible fachliche Verluste verursacht hätten.

Die Bibliothek als wissenschaftliche Forschungsstätte

Die institutionellen Forschungen knüpfen an den Aufgabenbereich der Nationalbibliothek, so daß die Nationalbibliothek auch als Forschungsstätte wichtige Aufgaben erfüllt.

Die Einzelvorhaben der Wissenschaftler wurden von der Bibliothek weitgehend gefördert, weil das das Ansehen und Niveau der gesamten bibliothekarischen Tätigkeit beeinflusst. Für den wissenschaftlichen Wert der von den Mitarbeitern geleisteten Arbeit spricht, daß in behandelter Zeitspanne drei Mitarbeiter der Nationalbibliothek den akademischen Grad des Kandidaten der Wissenschaften erhielten.

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói 1991–1993

Főigazgató

Juhász Gyula
akadémikus
elhunyt 1993.04.13.
Poprády Géza
mb. főigazgató
1993. 04.15.–

Főigazgató-helyettes

Szente Ferenc
Dr. Véghelyi József
gazdasági igazgató
–93.05.31.
Zádor Tamás
gazdasági igazgató
93.12.01.–

Főosztályvezető

Berke Barnabásné
Dr. Ferenczy Endréné
Hanák Gábor Lajos
92.01.01.–
Hegedűs Péter
Krencsey Györi Erzsébet
Ottovay László
Somogyi Pálné
Sonnevend Péter
–93.12.31.

Főosztályvezető-helyettes

Jeszenszky Edit
Szilvássy Zoltánné
–91.12.30.

Osztályvezető

Ákom Márta
Bacsoni Tamásné
Belitska Scholtz Hedvig
Beöthy Bertalanné
Botka Ferencné
ny. 93.02.28.
Borányi Tamás
Dr. Csapó Edit
Dr. Csillag Lászlóné
Dömötör Lajosné
Füry Károly
Gajtkó Éva
Gellén Miklósné
93.06.16.–
Dr. Havasy Györgyné
–92.10.14.
Hoványi János
–93.10.01.
Dr. Illyés Katalin
Juhász Lászlóné
Dr. Karsay Orsolya
a nyelvtudományok kandidátusa
Kastaly Beatrix

Dr. Kertész Gyula
Dr. Kovács Ilona
Kovács József
elhunyt 91.06.03.
Kovács Lászlóné
Kürti Lászlóné
Lukács Ivánné
-93.02.28.
Maczika Béla
Dr. Nagy Attila
Nagy Zoltán
mb. főosztályvezető-helyettes
Patay Lászlóné
Dr. Patay Pálné
Pojjákne dr. Vásárhelyi Judit
az irodalomtudományok kandi-
dátusa
Samkóné Patyi Julianna
Simon Ferenc János
Simon Imola
Dr. Skaliczki Józsefné
Dr. Szócs Lászlóné
-93.04.30.
Dr. Szűcs Jenőné
Tószegi Zsuzsanna
Dr. Tóth Lajos
ny. 91.01.04.
Dr. Vekerci József
a nyelv tudományok doktora
Velich Sándorné
Dr. Wittek Lászlóné
Dr. Wojtilla Gyuláné
Zöldi Péter

Osztályvezető-helyettes

Bátonyi Viola
92.01.01.- osztályvezető
Belia György
-91.06.30.

Divényiné Váradai Zsuzsanna
Dr. Elekes Péter
Gubicza József
Dr. Hopp Gyözőné
92.01.01.-osztályvezető
Jurcsik Erzsébet
Karácsonyi Rózsa
Kovács György
Lovászné Vona Katalin
Dr. Maróthy Jánosné
Mártonffy Attila
-91.05.31.
Nagy Lajosné
Pellei Jenő
92.02.15.-
Pifkóné Rácz Ágnes
Sándor Ernő László
Sipos Márta
Szilágyiné dr. Bánfi Szilvia
91.11.01.-
Tolnay Lászlóné
Vajda Mária
-92.01.15.
Várady Géza
-92.08.31.,
92.09.31.- csoportvezető
Verner Jánosné
91.11.01.-
Zséli Lászlóné

*Főmunkatárs **

Gereben Ferenc
-92.05.31.
Jenei Ildikó
-92.05.31.
Kunszabó Ferenc
ny. 92.12.31.
Papp Ferencné
ny. 91.06.30.

* Az 1992. június 30-ig érvényben levő 24/1983. (XII. 17.) ÁBMH rendelkezés alapján.

Szalai Attila
-92.01.15.
Szilágyi Tibor
ny. 91.12.30.

*Szakalkalmazott IV. **

Ármay Katalin
-93.02.28.
Balázsné Sárvári Éva
-93.08.23.
Balla Lóránt
-91.09.30.
Bartók Györgyi
-92.06.30.
Dr. Bánosi György
-92.08.15.
Dr. Békés Csaba
-91.03.31.
Belcsákné Cseke Márta
-92.03.31.
Erdélyi Klára
-91.09.16.
Erősné Pulay Éva
-92.03.31.
Ferencz Ibolya
-91.12.31.
Fukász György
elhunyt 93.05.18.
Gácsiné Ekler Ágnes
-92.08.14.
Göncziné Lengyel Éva
-93.08.31.
Hajdu Csabáné
-93.08.15.
Hajdu Katalin
-93.06.30.
Horváth Veronika
-91.02.28.
Jakabos Enikő
-93.06.15.
Jauernik Ferencné
-91.09.15.

Kiss Tamás
-93.06.30.
Dr. Mács Ildikó
91.01.01.-91.07.31.
Müller Rodica
-93.02.28.
Nemes Valéria
-91.01.31.
Papp Andrásné
-92.04.30.
Pappné Farkas Klára
-92.03.31.
Pál Ilona
-91.06.16.
Pávelka Rita
92.05.01.-93.07.07.
Rékasi Katalin
-91.08.15.
Riba Döniz
-92.10.31.
Riba István
-91.09.30.
Dr. Stock Imréné
-91.01.14.
Szabó Ervin
ny. 93.10.31.
Szilassy Bertalanné
-91.08.31.
Szulovszky Ágota
91.04.01.-93.09.23.
Dr. Tarján Gáborné
-92.07.31.
Tóth József
-93.04.30.
Tóth Kornél
-91.04.30.
Turkovics Erika
-92.02.10.
Ujvári Csaba
-92.08.16.
Végh Katalin
-93.03.31.

Zalatnai Pálma
-91.08.25.

*Szakalkalmazott III. **

Körmendy Mária
-91.10.31.

Dr. Mátrai Erzsébet
-91.08.09.

Rónai Péter
91.09.01.-92.04.30.

*Szakalkalmazott II. **

Bucsiné Nyerges Mária
-92.11.15.

Domonyi Zsuzsanna
-93.03.31.

Hegyiné Szita Julianna
-92.06.30.

Orlai Erzsébet
-92.06.30.

Várszegi Róbert
91.06.01.-92.03.10.

*Szakalkalmazott I. **

Dénesné Katona Erzsébet
-92.01.29.

*Ügyintéző IV. **

Kunos Edit
-91.08.31.

Váczai János
-91.06.11.

*Ügyintéző III. **

Bolgár Beatrix
91.10.01.-92.05.15.

Borsányi Zsuzsanna
-92.02.14.

Farkas Adrienne
-92.07.31.

Fekete Lajosné
ny. 91.12.31.

Kondor Anita csoportvezető
-91.09.30.

Palkó Erzsébet
-91.12.29.

Reisenleitner Lajosné
ny. 91.12.30.

Szalai László csoportvezető
-91.01.04.

*Ügyintéző II. **

Dávid Zsuzsanna
92.04.01.-92.10.31.

Dr. Keresztesy Béláné
-92.05.03.

Molnár Gusztávné
-91.09.30.

Radics Lajos csoportvezető
ny. 91.06.06.

*Ügyintéző I. **

Mohr Kálmán csoportvezető
ny. 91.03.31.

*Ügyviteli dolgozó II. **

Balázs Jánosné
92.07.13.-93.05.12.

Kántor Gáborné
-92.04.30.

Pásztor Sára
-91.12.31.

Perván Józsefné
-92.02.17.

Pesser László
92.03.01.-92.12.31.

Sárvári Cecília
92.10.01.-93.06.30.

Somogyi András
92.07.20.-93.04.15.

Szegvári Eszter
-91.10.31.
Tercsi László
-92.06.22.
Ubornyák Katalin
-91.04.30.
Varga Ilona
-93.07.16.

*Szaktmunkás I. **

Csáka Tibor
91.04.15.-92.09.15.
Dunai Vilmos
ny. 92.01.29.
Horváth Miklósné
ny. 91.05.31.
Máté Tóth Péter
-91.04.14.
Morvai Gyula
-93.02.12.

*Szaktmunkás II. **

Albert Edit
91.09.01.-93.06.30.
Bálint György
93.02.15.-93.07.02.
Gönczi Péter
-93.07.31.
Kiss Katalin
-93.06.29.
Kun László
-92.06.30.
Lénárt László
-92.05.25.
Matány Mónika
-93.05.31.
Mátra Anita
92.06.01.-93.06.04.
Selmeci Nóra
92.04.01.-93.05.31.
Szigeti Norbert
-92.08.19.

Takács György
-93.01.31.
Tüske Emil
-93.01.04.
Vesztényi Balázs
-92.05.22.

*Betanított munkás I. **

Gaál Miklós
-91.08.07.
Kádasi Péterné
-92.06.30.
Kolozsvári Gábor
-92.08.18.
Korcog Zoltán
-93.05.13.
Marosi Krisztina
-91.03.31.
Zséli Natália
-91.07.14.

*Betanított munkás II. **

Boga Judit
-91.09.18.
Gacek Józsefné
ny. 92.06.30.
Hegyi Andrásné
ny. 91.10.28.
Hlavanda József
ny. 93.02.28.
Pelczéder Zoltánné
-93.01.31.

Polgári fegyveres örök

Béres Béla Mihály
91.02.01.-92.04.28.
Füleki Sándor
ny. 93.07.05.
Hornyak Rudolf
-93.03.12.

Kontra József
–92.06.16.
Nemes Lajos
–92.08.07.
Opánszki Sándor
–92.02.20.
Plesovszki János
–91.11.12.
Sándorfi József
–92.09.08.
Simoncsics Ferenc
–92.08.07.
Szabó Árpád
–91.11.30.
Ürögi József
91.05.01.–93.04.30.
Varga Tibor
–92.03.12.
Vona István
elhunyt 93.07.15.

Főkönyvtáros

Albertné Révay Rita csoportvezető
Dr. Arató Antal
91.03.18.–
Arnóth Károly
92.09.01.–
Dr. Bacsa Györgyné
92.06.01.–
Banyutáné Gyarmati Erzsébet
92.05.15.–
Dr. Bánáti Istvánné csoportvezető
Benkő Zsuzsanna
Dr. Berczik Imréné
Dr. Béky-Halászné Nagy Márta
Bériné Bíró Berta
92.09.01.–93.07.31.
Borsa Zsófia
Butor Veronika
Bíró Ferenc
Dr. Csecserits Istvánné
Darabos Pálné csoportvezető

Elekes Irén
Fazokas Eszter
Feimer Ágnes
Fejős László
Fodor András
Froemel Károlyné csoportvezető
Harmat Béla
Haydené Kiss Zsuzsanna
Hegyközi Ilona
Dr. Horváth Istvánné
Hölgyesi Györgyi
93.12.01.– osztályvezető-helyettes
Huszághné Kelecsényi Ágnes
–93.10.31.
Kaibinger Károlyné csoportvezető
Karakas Péterné csoportvezető
Katona Alla
Kégli Ferenc
93.09.01. – csoportvezető-helyettes
Kiss Csabáné
Kocsy Lászlóné
Kovács Katalin
Kónyáné Csúcs Dalma csoportvezető
Kulcsár-Ebeling Kinga
Kundi Erzsébet
Lakatos András
Loránt Istvánné
92.11.15.–
Dr. Losonci Andrásné
Mezei Mária
Orbán Éva
Ottinger Vera
Palotás Endréné csoportvezető
Dr. Réti Lászlóné
Ribáné Bászler Katalin
Dr. Rozgonyi Tamásné
Somorjainé di Gléria Zsuzsanna
Dr. Susánszky Zoltánné
Szelesi Rózsa
Tamás Péter
Ternák Dániel
92. 03.01.–

Tongori Imréné
93.12.01.–
Törökné Jordán Katalin
Dr. Tóth Árpád
Tüske László
92.03.01.–
93.12.01.– osztályvezető
Dr. Urbán László
Vágó Magdolna
Vigh Lajosné
Wolf Magdolna csoportvezető
Zsembery Anna

Könyvtáros

Ábrahám Gyöngyike
–93.11.14.
Bagi János
Baranyai Ferencné
Dr. Bálint Tiborné
Bánki Zsolt
93.03.01.–
Beregszászi Miklósne
91.03.01.–
Bécsi Ágnes
Dr. Béres Deák Lászlóné
Bihari Ildikó
93.10.01.–
Bodnár Mária
Busi György
Czétényiné Bodó Katalin
Csiszár Mirella
92.09.01.–
Dallos Eszter csoportvezető
Dékány Éva
Dobai Miklósne
93.12.01.–
Dobos Ágnes
Dobó Kocsis Zoltán
Ecsedi Viktória
Farkas Csilla
Dr. Fazekas Andrásné
93. 09.01.–

Fekete Attila
92.10.01.–
Frank Ágnes
Gazdag Tiborné
Gál Ágnes csoportvezető
Gál Julianna csoportvezető
Gáspárné Soós Ibolya
93.02.01.–
Gettlerné Tassi Judit
–93.12.31.
Gyöngy Katalin
93.09.15.–
Hajnal Jánosné
Hamada Gabriella
Hargittai Gáborné
Jávori Ferencné
Jenik Péter
Jillyné Mássik Mária
Jónásné Papp Zsuzsanna
Kalóz Edit
93.09.01.–
Kaposváriné Dányi Éva
Dr. Kausay Tiborné csoportvezető
Kereszturyné Jónás Mária
Dr. Kéri Tamásné
Kis Klára
Kiss Dániel
91.09.01.–
Kiss Ildikó
Kocsisné Szakács Marianna
Kovácsné Borzsák Erzsébet
91.04.01.–
Kökössy Gabriella
Kuslits László
Ladányi Anna
Magyar Péter Marius
Magyar Péter Mariusné
92.09.15.–
Malek Magdolna
Marosán Ágnes
Maróti Ádám
Mártonffyné Antal Edit
Menczeleszné Varga Judit

Mikola Katalin
Mohácsi Ferencné
92.08.10.–
Nagy Katalin
Nagypál László
Németh Gabriella
Novák István
Nyíró József
Orvos Mária csoportvezető
Pap Zoltán
Pálfalvi Anna Mária
Pásztóyné Kóvári Katalin
Petényiné Szóó Györgyi
Péterné Egressy Katalin
91.09.01.–
Piti László
93.04.01.–
Pongóné Füzes Ilona
Pulayné Szucsák Katalin
Radnics Magdolna
93.11.01.–
Ravasz Erzsébet
93.09.10.–Dr. Majorné Ravasz
Erzsébet
Reisingerné Kutor Beáta
Repkényiné dr. Nagy Edit
92.08.01.–
Rigó Márta
Ritterné László Mária csoportvezető
Rohács Iván
Dr. Rostás Jenőné
Rózsáné Kelemen Éva
Salamonné Liptai Gabriella
92.03.02.–
Schwarcz Jenő
93.01.01.–
93.09.01.– csoportvezető
Sóti Mucsi Anna
91.11.01.–
Szabó Gáborné
Szanyi Ilona
92.03.15.–

Szatmári Berkes Katalin
93.10.21.–
Szatmáriné Kácsér Mária
Szatterné Szabó Gyöngyike
Szávuly Mária
Szenténé Farnady Livia
Dr. Szepes Gézáné csoportvezető
Szikáné Kecskés Anikó
Szilasiné Szmrtnik Mária
Szokola Lászlóné
Szopkóné Lázár Ibolya
92.10.01.–
Takács Béláné
Takács Jánosné
Tóth Józsefné csoportvezető
Tóth Tünde
91.09.01.–
Tóthné Kovács Emília
92.07.01.–
Turányi Lászlóné
91.02.01.–
Urbán Gusztávné
92.01.01.– osztályvezető
Vekardi Judit
Veress Katalin
93.11.15.–
Zádoczky Irén
Záhony Éva

Tudományos kutató

Dr. Batári Gyula
Bálint István
Berlász Piroska
Bodó Ibolya
Bogoly József Ágoston
az irodalomtudományok kandi-
dátusa
Dr. Borsányi Ferenc csoportvezető
Both Magdolna
Bódis Mária
Dr. Celler Zsuzsanna
91.04.15.–93.12.14.

Cseh Mária
Danku György
Erdélyi Lujza
Éger Veronika
Fogarassy Miklós
Földesi Ferenc
Földvári Sándor
91.09.01.–
Dr. Fülep Katalin
Dr. Heltai János
az irodalomtudományok kandi-
dátusa
Horváth Ádám
Dr. Horváth Gyuláné
Horváthné Major Rita
Juhász András
93.01.01.– osztályvezető-helyettes
Dr. Koroknai Ákosné
Kovácsné Lévai Edit
Dr. Lőrincz Judit
Dr. Major Zoltán
Makkai Béla
Dr. Maurer Zsuzsanna
Dr. Melczer Tibor
az irodalomtudományok kandi-
dátusa
Dr. Nagy Lajos
Dr. Nagy László
az irodalomtudományok kandi-
dátusa
Nemes Erzsébet
Nobilis Kornél
Dr. Pap Ágnes
Dr. Pavercsik Ilona
Dr. Plihal Katalin
Dr. Rónai Tamás
Dr. Rózsa Mária csoportvezető
Sárkány Mihályné
Somorjai Olga
Szabó Ferenc
Szőnyiné Szerző Katalin
Ungváry Rudolf

Dr. Urosevics Danilo
a történelemtudományok kandi-
dátusa
Varga Ildikó
Dr. Velencei Katalin
Veöreös Enikő
Virághalmy Lea Katalin
92.07.01.–
Dr. Vizkelety Andrásné
Weeber Tibor
Dr. Zichy Mihály

Segédkönyvtáros

Csanádi Imréné
Csoma János Csabáné
Csorba Tiborné
92.05.01.–
Falvainé Szabó Edit csoportvezető
Gáspár Csaba
Hausenblasz Róbertné
Kis Elemérné
Kiss Jenőné csoportvezető
Dr. Pásztor Rezsóné
Simon Attiláné
91.11.01.–
Szóts Endréné
Türmer Ildikó

Könyv- és papírrestaurátor

Baranyai Ágnes
Czigler Mária csoportvezető
Csillag Ildikó csoportvezető
Csuzi Enikő
Erdős Veronika
Fillérné Érdi Marianne
Herkli Ákos
Horváth Pál csoportvezető
Horváthné Pajer Berta csoportvezető
Horváthné Solymár Ildikó
Dr. Kálmán Péterné
Kennedy Austinné

Koppán Orsolya
91.04.01.–
Kovács Gáborné
Lente Zsuzsanna
Meggyesfalviné Ádám Ágnes
Peller Tamás

91.03.18.–
Sándy Gabriella
Dr. Szabados Györgyné
Takács Ferenc
Tóth Zsuzsanna
Waigand Orsolya

Könyvtári szakinformatikus

Bóra Zsolt
Csepregi Klára
93.08.01.–
Dobó Katalin
Egri Aranka Zlatica
Gyimesi Tamás
91.04.15.–
György Béla csoportvezető
Horváth Zoltánné
Jossáné Tóth Cecília
Nikodémuszné Nagy Mária
Novák László
Sárosi Attila
Sonnevend Péterné
Szalai Gindl Rozália csoportvezető
Tóth Elek
Vámos Péterné

Tájékoztató könyvtáros

Balogh Mária Eszter
Dr. Beck Ivánné
Dr. Bellágh Rózsa
Békefi Szegletli Ildikó
Lázár Istvánné
Parragi Márta
Pataki Gábor csoportvezető
Póti Csilla
Somogyváry Gyula csoportvezető

Szalay Márta
Szeli Valéria
Dr. Tokaji Nagy Erzsébet

Könyvtárosasszisztens

Biacsiné Szegvári Ágnes
Detre Ildikó
Elbe István Zoltán
91.06.01.–
Gerley Imre
Jávori Virág
Kisfaludy Puha Györgyi
Kocsisné Bajnok Tamara
Nagy Attiláné
Piedl Éva
Rákosi Márta
Rezi Éva
Rétfalvi Erika
Szabó Balázs
91.09.01.–
Szendrei Júlia Zsuzsa
91.03.01.–

Könyvtárkezelő

Barnaföldi Gábor csoportvezető
Barnás Andrásné
Bartókné Mészáros Karolina
Bácsvári Anna
Benkő József László
Borsos Attila
Ertel Gézáné
Füri Pál
Gubicza József
Hegyi László
Honffyné Felhő Ágnes
Hörömpöli Andrásné
Illy Zsolt
93.07.01.–
Jenei Anna
Kajkó Péter
Kajkóné Hegedüs Krisztina

Kovács Zsuzsanna
Lányi Józsefné
Lorenz Eleonóra
Lukács György
Papp Zsuzsanna
Sefcsik Gyuláné csoportvezető
Seres Tibor csoportvezető
Szaniszlóné Kardos Dorottya
Szita Gábor
Takács Zsuzsanna
93.08.01.–
Varga Ilona

Raktáros

Heilauf Györgyné

Könyvtári fotós

Ballagó Gergely
Bartókné Hajdu Erzsébet
Beyer László
93.02.15.–
Farkas Antalné
92.01.01.–
Fazekas Gáborné
Földváry Györgyi
Maros Judit Terézia csoportvezető
Mazula Károlyné
Mándy Gábor
Murányi Mihályné csoportvezető
Néninger Géza
Nyisztorné Heilauf Éva
Nyul Lászlóné
Pálmai József csoportvezető
Pusztai Istvánné csoportvezető
Schertlin Péter
Soponyai Andrea
92.08.15.– Bogláriné Soponyai
Andrea
Stroh Tamásné csoportvezető
Werderitsné Kertész Zsuzsa

Gazdasági ügyintéző

Bán Istvánné
92.11.20.–
Dr. Bánfalvyné Bogdán Adrienne
Bolgár Tamásné
ny. 93.12.31.
Burai Mária
92.11.01.–
Drzka Magdolna
91.01.01.–
Dr. Erdős Tamásné
Friebesz Sándorné
91.10.09.–
Gál Miklósné
93.06.01.–93.11.12.
Gigor Olga
Dr. Göndöcs Imréné
Harsányiné Zlatic Veronika
Hornyákné Nádasi Annamária
93.05.13.–
Járvás Andrásné
Kasznár Andrásné
91.11.01.–
Lovasi Gáborné
93.08.01.–
Majláth Antalné
93.12.01.– mb. osztályvezető-he-
lyettes
Marosvölgyi Zoltánné
Máté Irén
Potyók Anikó
Török Andrásné
Virág Istvánné

Műszaki ügyintéző

Ábrahám Antal csoportvezető
Balassa Jenőné
Bencze Júlia
Csete Lajosné
Galambosi Gábor csoportvezető
Héher Józsefné
Kiefner Ferenc

Kostyán Ákos
91.08.15.–
Mikesey Pongrácné
Nyiri Béla
Puteáni-Holl Adrienn
92.09.01.–
Rausch Gabriella
Sági László
93.10.15.– osztályvezető
Sebestyén Pálné
91.12.01.–
Tar Katalin
Dr. Tölgyesi Józsefné csoportvezető
Turi László csoportvezető
Varga József csoportvezető

Igazgatási ügyintéző

Bak Béla
Bartók Györgyi
93.03.01.–
Berecz Katalin
91.12.01.–
Bouquet Mónika
Boldizsár Ildikó
–93.12.31.
Cselényi Imre
91.01.01.–
Förster Miklós
Harcos Katalin
Illy Lászlóné
93.10.01.– csoportvezető
Jankó Andrásné
93.10.01.– csoportvezető
Kasza Irma
Dr. Kenyéri Katalin
Koós Balázs
Lados Andrea
93.03.01.–
Lupán Ilona
92.12.01.–
Mezey László Miklós
93.04.01.–

Pap György
93.10.15.–
Pap Imréné
Dr. Pázmány Ildikó
Posta Éva Róza
Pörös Géza
93.10.15.– osztályvezető
Savanyó Rezsóné
Schirilla Tamásné
Dr. Szénási Péterné
Dr. F. Tóth Tiborné
Tóthné Székely Ágnes
Urbán Pálné

Ügyviteli alkalmazott

Ákos Ildikó
93.11.01.–
Batáriné Dömötör Judit
Bojtos Tibor
Centgráf Károly
Csajkovits Józsefné
Czékus László
Dobszay Jánosné
Domonyi Katalin
Drabb Imre
Dr. Erényi Ivánné
Gabos Istvánné
92.03.19.–
Gallay Brigitta Krisztina
92.10.15.–
Gáspár Ildikó
92.06.01.–93.08.15.
Glósz Andrásné
Gulyás Gabriella
92.07.01.–
György László
91.01.15.–
Győri László
Győri Luca
91.11.15.–
Habos László
Hanczik András

Horváth István
Horváth Péter
Horváth Tamás
Ivánovics Erzsébet
Jáger Judit
Kállay Eörs
Kecskés István
Kis Gábor
Kozáry Zsoltné
Kókay Péterné
Lengyel Dezső
93.02.01.–
Lenhardt Katalin
Molnár Éva
93.10.15.–
Nemere Zoltánné
Neményi Zsuzsanna
Pataki Gáborné
Patócs József csoportvezető
Sánta Lajos
Schippné Szegedi Zsuzsanna
Subicziné Huszák Marianna
Szabó Zoltán
Szarka Ildikó
92.04.15.–
Szick Károly
Szeibert Tamás Attila
92.10.01.–
Tárcsai Gáborné
Ürge György
Varga Istvánné
Vágner Péterné
Veres Jánosné

Fenntartási alkalmazott

Kuruc Andrásné
91.04.03.–

Üzemviteli alkalmazott

Babai Károly
Balogh József
93.09.01.–

Báló László
Bánki Árpád
Bettembuk József
Csizmadia István
92.08.01.–
Daliás Tibor
Eperjesi Tibor
Farkas László
92.08.01.–93.12.15.
Farkas Péter
92.07.01.–93.11.26.
Fóris György
93.02.01.–
Gelencsér András
Horváth Csaba
93.02.15.–
Kalcsó Dezső
Kenyeres Albert
93.10.01.–
Kiss János
93.10.01.–
Kiss Zoltán
93.09.01.–
Lakházi Lajos
93.06.15.–
Molnár Ferenc
Nagy Lajos
Nohalka Zoltán
92.08.17.–
Orosz Ferenc
Polányi Zsolt
93.11.01.–
Siklósy Mihály
92.10.01.–
Spera György
Szende Gábor
93.02.01.–
Szigeti Tibor
93.09.01.–
Tick Zoltán
91.06.17.–
Tóth András
93.10.15.–

Varga Tibor
93.08.04.–
Virág Zoltán
92.08.17.–
Zala Attila

Szakmunkás

Ármós Bertalan
91.04.15.–93.08.09.
Árvainé Bíró Judit
92.11.09.–
Ballagó Lászlóné
Becsei Zoltán
Benkócs László
Czakó András
Domonyi János
Drevenka András
Dvornitzky Zoltán
Fegyő Gábor
Firnigel Pál
Gáspár Istvánné
Geröly Józsefné
Gyoroki Lászlóné
Halmai Árpád
Havasi Erika
Horváth Diána
93.04.01.–
Horváth Tamás
92.07.01.–
Ilcsik József
Képešsy Imre
93.06.01.–
Kiss Gábor
Kucska Lászlóné
Lehmann Ágnes
Madarász Sándor
91.10.01.–
Máté Tóth Péter
–91.04.14., 93.09.01.–
Miklós Tibor
Mikola József
Molnár István

Móré Lajos
Mürschberger Ferencné csoport-
vezető
Németh Jánosné csoportvezető
Papp Árpádné
Patz Béláné
Pálmainé Éliás Eszter
93.06.01.–
Rétháti János
Sasvári Géza
Sárkány István
Schiff László
91.07.01.–
Schläfer Gábor
92.09.15.–
Siklós Gyuláné
Stress Judit
92.07.01.–
Szabó József
Szabó Tiborné
Szakál János
Szijártó Enikő
91.04.15.–
Szűcs Károlyné
Tábori Györgyné
Tóth Tiborné
Vágó Mihály
92.04.15.–
Várszegi Róbertné

Segédmunkás

Balogh Attiláné
93.09.01.– csoportvezető
Kovács Árpád
91.04.16.–93.11.05.
Laukó Béla
92.09.01.–
Molnár László
Szuchánszky Istvánné
Tászler József
Turi Bálintné

Kisegítő alkalmazott

Bocz Imre
91.09.15.–
Bognár András
92.07.01.–
Boros Józsefné
Borsányi Teodor
92.06.15.–
Busi Gábor
Csömöri Józsefné
Dsubák Lászlóné
Füleki Ilona
92.04.15.–
Gazdag Istvánné
Gergely Tibor
Hanich Emilné
Heilauf Róbert
92.06.24.–
Hoffmann Róbert
Horváth Sándorné
Józsa Istvánné
Juhász Emese
Kalocsai Istvánné
Kertész Józsefné
Király Józsefné
Kromes Richárdné
Lénárt Katalin
Magyar Jánosné
Mózes Andrásné
Nagy Anna
91.09.01.–

Nagy Józsefné
Németh Béláné
Paizs János
Pákozdi Antalné
Polacsek Károly
Puskás Bertalanné
Sándor Réka
93.01.15.–
Dr. Sebőkné Chapó Gertrud
Somogyi Miklós Pálné
Süllős János Ferencné
91.05.21.–
Süveges Ernő Péter
93.06.15.–
Szabados Gáborné
Szabó Sándorné
Szendrei Miklósné
Szénási Pálné
Szilágyi József csoportvezető
Takács Endre
91.08.01.–
Takács Endre Rudolfné
Tóth Istvánné
Tóthné Püspöki Erika
Vaczlavik Henriette
–93.12.15.
Végh Jánosné
Vrazsovits Valéria
Vigh Jánosné
Zsiga László
92.02.15.–

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

*A Széchényi Könyvtár állományának alakulása 1867–1874 között**

SOMKUTI GABRIELLA

Az 1867-es kiegyezéssel indult polgári fejlődés korszakváltást jelentett a Széchényi Könyvtár, akkor használatos nevén: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának életében. 1869–1875 között megtörtént a könyvtár teljes állományának a müncheni szakrendszer szerint való feldolgozása s ezzel létrejött az egységes elvek szerint rendezett, korszerűen feltárt gyűjtemény. Az intézmény vezetésében Kubinyi Ágostont a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói székében 1869-ben felváltotta Pulszky Ferenc.¹

A könyvtár ezen évei még Mátray Gábor könyvtárőr nevéhez fűződnek.² Bár Barna Ferdinánd³ könyvtári segédőr vezetése alatt ekkor már párhuzamosan folyt a nagy átrendezés, a müncheni szakrendszer bevezetése, a gyarapító munkát s valamennyi, a könyvtár működésével összefüggő napi teendőt Mátray Gábor végzett, ill. irányított. Az ő 1875-ben bekövetkezett nyugdíjba menetelével és Fraknói Vilmos kinevezésével teljeseedik ki a korszakváltás a Széchényi Könyvtárban most már nemzedéki szinten és szemléleti értelemben egyaránt.⁴

A könyvtár szakközlőnye, az 1876-ban indult Magyar Könyvszemle eleinte szűkszavúan ugyan, de már rendszeresen tájékoztatott a könyvtár belső életéről: a gyarapodásról, a feldolgozó munkáról és a használatról. Az átalakulást követő első nyolc év belső könyvtári élete azonban még részleteiben feltáratlan, holott ekkor következett be a fellendülés, ekkor követhető nyomon az átállás és beilleszkedés az új államszervezetbe. E tanulmány célja ennek az átmeneti korszaknak vizsgálata a gyarapító munka szemszögéből nézve.

Az új államszervezet kialakulása döntő fontosságú volt a könyvtári állomány fejlődésére nézve is. A kötelespéldány-szolgáltatást új alapokra fektették, a hiánypótlás aktívabb lett. Az alapítványi intézményből állami költségvetési szervvé válás során megnövekedtek a könyvtár vételi lehetőségei. Az Eötvös József vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nagyvonalú támogatása rendkívüli pénzüsszegeket biztosított jelentős gyűjtemények megvételére. A kiegyezés nyomán létrejött hazafias lelkesedés egy időre új lendületet adott az

* Készült az MTA–SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával

ajándékozási kedvnek mind a magánosok, mind az újonnan létrejött intézmények és testületek körében. Kisebb, bár nem elhanyagolható szerepe volt a gyarapodásban az állami juttatásnak.

A KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁS ÚJ ALAPOKRA HELYEZÉSE

A hazai nyomtatványokkal való gyarapodás alapját a nyomdák kötelesepéldány szolgáltatása volt hivatva biztosítani. Ismeretes, hogy e rendszer a könyvtár előző, 1802–1867 közé eső korszakában sem működött zökkenőmentesen s ez a továbbiakban sem változott lényegesen.⁵

Az alkotmányos korszak helyreálltával – egy hónappal az Andrássy-kormány hivatalba lépése után – a belügyi és az igazságügyi miniszterek március 17-én kelt együttes rendelete újra hatályba léptette az 1848-as sajtótörvényt, az 1848. XVIII. törvénycikket.⁶ Ennek 40. paragrafusában kimondta, hogy a nyomdatulajdonosok kötelesek kiadványaikból – mind a szöveges, mind a képes nyomtatványokból – két példányt a helybeli hatóságnak beszolgáltatni. Az egyik példány a hatóságot, a másik – bekötve – a Nemzeti Múzeumot illette. E törvény 1849 nyarán megjelent végrehajtási utasítása további részletes intézkedéseket is tartalmazott, sőt egy pontban változást is hozott. E szerint a Múzeumot illető példányt nem a hatóságnak, hanem egyenesen a Nemzeti Múzeumnak kellett beküldeni, a fővárosból közvetlenül, vidékről postán.⁷ Ennek az intézkedésnek hatása azonban már nem lehetett, a hadi események miatt ismertté sem válhatott az ország egész területén. A 67-es intézkedés sajnos nem szól az 1849-es végrehajtási utasításról, így nem lehetett tudni, hogy azt továbbra is irányadónak tekintette-e vagy nem. Ez a jogbizonytalanság lehetett oka annak, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium későbbi rendelkezéseinek ellenére is számos nyomda a múzeumi (Széchényi) Könyvtárnak való közvetlen küldés útját választotta, a 49-es végrehajtási utasításnak megfelelően. Erre időnként a Könyvtár is bátorítást adott, felismerve az áttételesen történő küldés nehézségét és bizonytalanságát.

A kötelesepéldány-beszolgáltatás a gyakorlatban szorosan összefüggött az államnak a nyomtatott sajtó fölött gyakorolt ellenőrző szerepével. A 48-as törvény szerint beszolgáltatandó két példány egyike is éppen ezt a cenzurális célt szolgálta. Ezért került a tudományos, tehát könyvtári célú kötelesepéldány ügye mindig közös szabályozásra a cenzurális, kiegyezés utáni szóhasználatával élve a sajtórendészeti példánnyal való közös kezelésre. E tény magyarázza a továbbiakat is.

A sajtóviszonyok rendezése tbn. 1867-ben kiadott rendelkezés egy lényeges pontban eltért a 48-as sajtótörvénytől. Míg ez utóbbi a sajtóvétségek fölött ítélkező esküdtsékek felállítását valmennyi törvényhatóságnál meg kívánta szervezni, a 67-es rendelet csak öt helyen (Pesten, Debrecenben, Eperjesen, Kőszegen és Nagyszombaton) látta ezt szükségesnek, élükön nem választott, hanem

az állam által kinevezett bíróval és közzététellel.⁸ Ennek a kötelesepéldányok beszoigálatási rendjénél lett később jelentése. Az igazságügyminiszter ugyanis június 2-án kibocsátott rendeletében úgy intézkedett, hogy a hatósági kötelesepéldányt a törvényhatóságok elnökei június 16-tól, az esküdtzékek működésének kezdetétől azok székhelyére, az említett öt város egyikébe kötelesek továbbítani, az illetékes kerületi közzétételhez.⁹ E rendeletet nyomatékosító körlevél külön is leszögezte, hogy mivel a hatósági (más néven „hivatalos”, későbbiekben „sajtórendészeti”) példány egyedüli célja „a sajtó fölötti hatósági örökdedés”, szükséges, hogy „a hivatalos példányok az illető közzétételhez azonnal át-tétessenek.”¹⁰

Nem nehéz elképzelni, hogy ez az eljárás hosszú és bonyolult volt s így nem is működhetett jól. A közigazgatás éppen csak kiépült szervezetei nehezen birkóztak meg az új feladatokkal és a szaporodó rendeletekkel. A törvényhatóságok csak március közepén kezdhették meg újjászerveződésüket, áprilisban történt meg a vármegyék önkormányzatának helyreállítása s a sajtóvétségben illetékes esküdtzékek a kijelölt öt városban csak június közepétől működtek. Ha a nyomdák a helyi hatósághoz be is szolgáltatották a kötelező két példányt, a hivatalnak innen kétfelé kellett azokat továbbítani, méghozzá vidékről postán: egyet Pestre a Nemzeti Múzeum Könyvtárának és egyet sajtórendészeti célra a megadott városokban működő közzétételnek (hacsak nem esett egybe a nyomda és a kerületi közzététel székhelye). A kormány hamar rájött, hogy a sajtóvéstések hivatalból való üldözése így nem lehet hatékony, ezért az igazságügyminiszter július 17-i újabb rendelete a hatósági példányok a közzétételhez való eljuttatását – a helyi hatóságok kiiktatásával – most már közvetlenül a nyomdák köteleességévé tette.¹¹ Eszerint a nyomdatulajdonosnak minden fajta nyomdatermékből egy példányt, a felelős személy aláírásával, a nyomdából való kikerülés, ill. a szétküldés vagy árusítás időpontjában azonnal a közzétételnek kellett megküldenie. A teher és a felelőség így a nyomdákra hárult. Ezen később annyit enyhítettek – bizonyára a vidéki nyomdák panaszára –, hogy a közzétételnek címzett küldeményeket a posta díjmentesen szállította, mivel ez is kötelesepéldány minősült. (A tudományos célú kötelesepéldányok postai szállítása ugyanis díjmentes volt, amennyiben a csomagon a „kötelesepéldány” megjelölést feltüntették.)¹² A helyi hatóságnak beszoigálatott második példányok a Múzeumba való elküldése továbbra is a hatóságok feladata maradt.

A fent ismertett új rend kialakulásáig, ill. működéséig a Széchényi Könyvtárba 1867 első felében még a régi rend szerint érkeztek a kötelesepéldányok. Ez az 1852-es sajtórendtartáson alapult, amely könyvtári célra két példányt rendelt: egyet a bécsi udvari könyvtárnak és egyet a helyi, országos jelentőségű könyvtárnak. Ez utóbbit a Széchényi Könyvtár helyett az Egyetemi Könyvtár kapta. A Széchényi Könyvtárat egy később hozott intézkedés a helyi rendőri hatósághoz még a megjelenés előtt beszoigálatott ún. próba-nyomtatványok utólagos megküldésével kárpótolta. Ez lényegében a hatósági példányok a megküldését jelentette, akkor és olyan mértékben, amint ezek a példányok

nyok cenzurális szempontból már feleslegessé váltak. Ez a tény magyarázza e küldemények esetleges és igen hiányos voltát. Ezen kívül a nyomdák és kiadók, sőt a helyi hatóságok közül is némelyek – egyéni buzgalomból, vagy még a régi beidegződések alapján – küldtek néha nyomtatványokat a Nemzeti Múzeum Könyvtárának közvetlenül is. Így pl. 1867. febr. 12-én a Matica Slovenska közvetlenül küldte 1864–66 között nyomtatott szlovák nyelvű kiadványait, áprilisban a váci nyomda termékeit továbbította a hatóság.¹³ A pest-budai császári és királyi rendőrhatóság (K.u.K. Polizei Direction für Ofen-Pest) feloszlítás előtti utolsó küldeményét a gyarapodási napló egykori bejegyzője jóleső elégtétellel úgy írta be 1867. május elsején, hogy aláhúzta a „legutolsó” szót.¹⁴

A császári és királyi rendőrhatóságok feloszlítása után elmaradtak a rendőrségi küldemények, az újonnan felállított törvényhatóságok pedig még nem küldtek. Mátray Gábor könyvtárőr június 19-i feljegyzésében felettesét, Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját azonnal figyelmeztette a problémára, ugyanakkor felhívta a figyelmét az abszolutizmus kora kötelezpéldány hiányaira is. Kérte Kubinyit, forduljon a minisztériumhoz, „nehogy az utókor is kénytelen legyen tapasztalni könyvtárainkban ama hiányt és veszteséget, melyet a lefolyt 18 év alatt elmaradt kötelezettségi példányok a tudománykedvelő honfiakkal jelenleg is oly sajnosan éreztetnek s melyeket teljesen kipótolni sem most, sem jövődre nem leszünk képesek.”¹⁵

Kubinyi június 21-i felterjesztésére az Eötvös József vezetése alatt álló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) mintaszerű gyorsasággal reagált: június 28-án kelt leiratában már mellékelte annak a körrendeletnek másolatát, amelyet Magyarország és kapcsolt részei valamennyi polgári törvényhatóságának megküldött.¹⁶ Ebben a miniszter – hivatkozva a visszaállított 1848-as sajtótörvényre – felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy ne csak a kötelezpéldányok beszolgáltatására, hanem arra is fordítsanak gondot, hogy a könyvtárat megillető bekötött példányt a Nemzeti Múzeumnak el is küldjék. Az egyszerűség kedvéért előírta, hogy a küldést nem esetenként, hanem havonként kell teljesíteni, mellékelve a küldött nyomdatermékek jegyzékét is. A Múzeum igazgatójához intézett kísérőlevelében a miniszter külön is hangsúlyozta: „...amennyiben a múzeumot illető bekötött példányok beküldése körül valamely kétségtelen mulasztás tapasztaltnék, ezt hozzám haladék nélkül jelentse fel.”¹⁷ Bizonyíték ez arra a különös gondosságra, amellyel Eötvös József a Nemzeti Múzeum, ill. annak könyvtára iránt viseltetett.

Ugyanebben az évben még kétszer foglalkozott a minisztérium a kötelezpéldány-szolgáltatás ügyével. Mivel Erdélyből 1867-ben egyetlen nyomtatvány sem érkezett, Eötvös november 5-én leirattal fordult a kolozsvári Erdélyi kir. Főkormányzékhoz. Felhívta a Főkormányzék figyelmét, hogy a fennhatósága alá tartozó valamennyi törvényhatóságot utasítsa a kötelezpéldány-szolgáltatás teljesítésére.¹⁸ Ennek eredményeképpen a Főkormányzék begyűjtött és továbbított is nyomtatványokat Erdély területéről s egyes nyomdákból is érkeztek küldemények. A problémákat azonban Magyarország és Erdély 1868 végén be-

következett egyesítése sem oldotta meg véglegesen: a közigazgatás sok tekintetben eltérő volta, a különállás még tovább élő hagyományai gátolták a központi intézkedések maradéktalan érvényesülését. Magának az 1852-es sajtórendtartásnak a hatályon kívül való helyezésére és az 1848-as sajtótörvény életbeléptetésére Erdélyben csak 1871-ben került sor.¹⁹ Az ekkor kiadott rendelet az erdélyi nyomdákat 5 kötelespéldány beszolgáltatására kötelezte, ebből egy a Magyar Nemzeti Múzeumot illette. A további példányokat kapták: 1. a helyi törvényhatóság elnöke; 2. a belügyminisztérium; 3. a marosvásárhelyi kir. ítélőtáblánál működő főügyész, valamint a sajtóbírótság közvádlója; 4. az Erdélyi Nemzeti Múzeum. Egy évvel később a kötelespéldányok számát még eggyel növelték: ezt a hatodik példányt a területileg illetékes három kir. törvényszék (Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyszeben) ügyészének egyike, mint elsőfokon illetékes közvádló kapta meg.

Ötösnek 1867. december 20-án az ország valamennyi törvényhatóságához intézett újabb körrendelete már egy lépéssel tovább ment s kitűzött céljában a kötelespéldányok teljességére alapozott nemzeti bibliográfia megvalósulását kívánta elősegíteni.²⁰ Ennek értelmében a helyi hatóságoknak fel kellett szólniuk a nyomdákat: készítsenek kimutatást az 1865. jan. 1. után megjelent nyomdatermékeikről, évnegyedes bontásban, majd ezentúl folyamatosan, negyedévenként jelentsék újabb kiadványaikat. E kimutatások összegyűjtését és minden évnegyedet követő hó első felében a minisztériumba való továbbítását a törvényhatóságok feladatává tette a rendelet. A nyomdatermékek bejelentéséhez űrlapmintát is mellékeltek. (Az űrlap rovatai: 1. folyószám, 2. cím, vagy tárgy; 3. nyelv; 4. formátum; 5. kötet-, vagy füzetszám; 6. ívek száma; 7. megjegyzés. – A nyomdatermékek osztályozása: 1. Könyv; 2. Folyóirat és hírlap; 3. Zenemű; 4. Képek.) Mindezt pedig „oly végből, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkesztethessék, másrészt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója magának a Magyarországon évente megjelenő sajtótermelvényekből minél teljesebb tudomást szerezhessen.”²¹

Ötvös József tehát miniszterségének mindjárt első évében rendeleti úton kísérelte meg biztosítani, hogy a nemzeti könyvtár valóban hozzájusson a hazai irodalmi termés összességéhez. A nyomdai kimutatások követelményével előrelátóan beépítette a rendszerbe annak kontrollját is és megszabta az elérendő célt: egyrészt a nemzeti irodalom teljességének biztosítását a Széchényi Könyvtár számára, másrészt a beszolgáltatott kötelespéldányokra alapozott magyar könyvészet, a magyar nemzeti bibliográfia megteremtését. Nem rajta múlt, hanem a hazai viszonyokon, hogy a kötelespéldányok beszolgáltatása továbbra is igen hiányos maradt s a hazai könyvtermés regisztrálását a könyvtár akkori felkészületlensége folytán csak jó tíz évvel később lehetett napirendre tűzni.

Összefoglalva tehát a rendeletekből 1867 végére kirajzolódó képet: a nyomdák kötelesek voltak sajtótermékeikből a megjelenéskor egy példányt a kerületi közvádlóhoz eljuttatni sajtórendészeti célra, egy példányt átadni a helyi hatóságnak a Magyar Nemzeti Múzeumhoz való továbbítás céljából. Kötelesek

voltak továbbá nyomtatványaikról negyedévi kimutatást készíteni s ezt beadni a helyi hatóságnak. Ez utóbbiak felelőssége kettős volt: a beszolgáltatott kötelespéldányokat havonta összegyűjtve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának, a negyedéves nyomdai kimutatásokat pedig a VKM-nek kellett eljuttatniok. A nyomdai kimutatásokat a VKM továbbította a könyvtárnak. E rendelkezésekhez 1868-ban egy újabb járult: a Magyar Tudományos Akadémia panaszára Eötvös József felszólította a magyarországi és erdélyi nyomdákat, hogy az irodalmi művekből egy példányt az Akadémiának is küldjenek meg.²² Erdély vonatkozásában a már ismertetett, bonyolultabb eljárás volt érvényben.

A KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁS ÚJ RENDSZERÉNEK MŰKÖDÉSE

Az új rendelkezések értelmében megvalósuló gyakorlat azonban korántsem mutatott egyértelmű képet. A fennmaradt ügyiratokból és a könyvtár korabeli szerzeményi naplóból²³ rekonstruálható kép szerint igen sok nyomda közvetlenül a könyvtárnak küldte el termékeit, érkezett kötelespéldány a törvényhatóságokon, sőt még a minisztériumokon keresztül is. Később egyre inkább a nyomdák és a könyvtár közvetlen kapcsolata vált általánossá. Debrecen polgármestere 1873-ban a Széchényi Könyvtár egy reklamáló levelére válaszolva hivatkozik is egy újabb rendeletre, amely szerint a nyomdák kiadványaikat „a hatóság elkerülésével egyenesen küldik fel koronként a múzeumi könyvtárnak, – a hatóság csak a sajtótermelvények kimutatását terjeszti fel évnegyedenként a Valás- és közoktatási minisztériumhoz...”²⁴

Magyarországon 1866-ban 106 nyomda működött (Pest-Budán 17, 64 vidéki helységben 89). 1875-ben egyedül Budapesten 26 nyomda volt, míg 1876-ban 96 nyomdahelyen 187 nyomda működött. Ehhez képest a kötelespéldányt küldő nyomdák száma alacsony:

	<i>Nyomdák</i>	<i>Nyomdahelyek</i>
1867	22 (ebből Pest-Buda 6)	17
1868	34 (ebből Pest-Buda 4)	23
1869	32 (ebből Pest-Buda 5)	21
1872	43 (ebből Pest-Buda 7)	22
1874	37 (ebből Budapest 5)	25

A működő nyomdáknak tehát jóval kevesebb, mint fele került kapcsolatba a nemzeti könyvtárral. (Annak regisztrálására, hogy egy nyomda évente hányszor küldött, a táblázat nem tér ki.) A beszolgáltató nyomdák aránya akkor is igen kedvezőtlen, ha figyelembe vesszük, hogy számos kis nyomda is létezett, amelyek a helyi alkalmi nyomtatványokon kívül egyebet alig állítottak elő. A fővá-

rosi nyomdáknak a táblázatban szereplő adatainál is számításba kell venni, hogy 1867 végére a fővárosban kialakult az a gyakorlat, hogy a nyomdák kiadványait Pest város polgármesteri hivatala összegyűjtve továbbította a könyvtárnak.²⁵ Hol havonta, hol kéthetente küldte meg mind a könyveket, mind a hírlapokat és folyóiratokat. A Budán székelő Egyetemi Nyomda általában közvetlenül küldött. A legszorgalmasabban szolgáltató vidéki nyomdák a debreceniek voltak. Rendszeresen jelentkeztek a pozsonyiak is, a polgármesteri hivatalon keresztül. Állandó és közvetlen küldők voltak még Czéh Sándor nyomdája Gyórból, a Szigler testvérek Komáromból, Számmer Imre és Károly Székesfehérvárról, Burger Zsigmond Szegedről, az aradi Gyulai István és Réthy Lipót, a kolozsvári Stein János és Gámán János, a nagyszebeni Filtsch S. és a marosvásárhelyi Imreh Sándor.

A helyi hatóságok – akiknek feladata lett volna a begyűjtés és továbbítás – 1867-ben még éppen csak hozzákezdtek a végrehajtáshoz. A következő években, amikor már bizonyos adminisztratív kiépültséggel számolhatunk, a helyzet így alakult:

Kötelespéldányokat továbbító törvényhatóságok

	1868 ⁽¹⁾	1872 ⁽²⁾	1874
Vármegyei szinten	4	3	2
Járási szinten	–	1	1
Városi szinten	7	29	5
Főkormányzók (Kolozsvár)	1	–	–
Kormányzó (Fiume)	–	1	1
	<hr/> 12	<hr/> 34	<hr/> 8

⁽¹⁾ VKM-en keresztül még további 6 megye, ill. város

⁽²⁾ VKM-en keresztül még további 4 város

A nyomdával rendelkező, területi közigazgatási egységekhez képest ez nem sok. A kiugróan magas 1872-es eredmény Mátray Gábor reklamáló leveleinek köszönhető. A kimutatásunkban számbavett városokból (Pest, Buda, Debrecen, Eger, Balassagyarmat, Sárospatak, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged, Szabadka, Kalocsa, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Pécs, Vác, Sopron, a Felvidékről Pozsony, Nagyszombat, Beszterce, Lőcse, Nyitra, Szakolca, Trencsén, Turócszentmárton, Erdélyből Arad, Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár, Nagyszeben, Brassó, Segesvár, Szatmár), kiegészítve a már említett nyomdák székhelyeivel (Debrecen, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Pozsony, Arad, Kolozsvár, Nagyszeben, Marosvásárhely), mégis kirajzolódik a nyomtatott irodalom főbb központjainak többé-kevésbé teljes hazai térképe.

A kötelezően előírt évnegyedes nyomdai kimutatások néhány helyről – elsősorban Debrecenből és Pozsonyból, a polgármesteri hivatal közvetítésével –

rendszeresen érkeztek. Találkozunk egyes nyomdák jelentéseivel is, pl. a győri Czéh Sándoréval. A beérkezett – és máig fennmaradt – nyomdai kimutatások száma azonban oly kevés (kezdetben évi 6–8, később 20, 1874-ben mintegy 32), hogy messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük.²⁶ Arra mindenestre megféleltek, hogy reklamációk támpontjául szolgáljanak, sőt egyes esetekben a minisztérium is visszajelzést kért, hogy a megfelelő intézkedéseket megtehesse. Később azonban a VKM úgy döntött, hogy csak akkor lép közbe, ha a Nemzeti Múzeum igazgatóságának reklamációi eredménytelenek maradtak.²⁷ A hazai könyvészet elkészítésének alapjául ezek a hiányos jegyzékek mindenestre kellő alapul nem szolgálhattak.

Meglehető bizonytalanság uralkodott arra vonatkozólag is, hogy milyen nyomtatványokat kell beszállítani. Bár sok nyomda a rendelet betűjéhez híven bőven küldte az alkalmi kiadványokat is (színlapokat, hirdetményeket, gyászjelentéseket, halotti beszédeket, üdvözlő verseket, különféle értesítőket, körleveleket, programokat, meghívókat, jegyzékeket, alapszabályokat, kimutatásokat, zárszámadásokat, sőt névjegyet és étlapot is), mások az efféléket könyvtári elhelyezésre méltatlannak ítélték. Mikor Mátray Gábor 1873-ban a váci siketnéma intézet nyomdájának elmaradt termékeit sürgette, maga a pest megyei alispán nézte át a váci polgármester által benyújtott csomagot s Mátraynak végül így válaszolt: „...egyedül az ide mellékelt kiadványok látszanak könyvtári elhelyezésre hivatottaknak lenni; mert a többiek, melyek a jegyzékben foglaltaknak, értéktelen hirdetéseket, házassági és halotti jelentéseket, étlapokat, s szavazó-cédulákat s e féleket tartalmazzak.”²⁸ A Széchényi Könyvtár mai Plakát- és Kisnyomtatványtára méltán fájlatja e jószándékú, ám a mai dokumentációs szempontokat még természetesen nélkülöző szemlélet következményeit.

Akadott probléma a rendszerint mellékletként megjelenő képek beszállítása terén is. Mátray 1871-ben figyelt fel arra, hogy a Debrecenben működő két könyvnyomdátulajdonosa folyamatosan azt jelenti, hogy semmi olyant nem adott ki, ami a sajtótörvény alá esne. E szemlélet általános voltát hangsúlyozta Mátray Pulszkynak szóló feljegyzésében: „...a könyvnyomdák a náluk készült műmelékleteket, metszeteket, ábrákat, táblákat stb. nem küldik be, sőt számos könyv ezek nélkül, csonkán érkezik a könyvtárba. ... Ezen törvénynek (a sajtótörvénynek) éppen a könyvnyomdátulajdonosok általi gyakori elhanyagolása úgy látszik azon téves nézeten alapszik, hogy a sajtóvétségekről szóló törvényszakaszok által érinthető nyomtatványokból kell a hatóságokhoz beszállítaniok...”²⁹ Vagyis az ábrák előállítói nyilván úgy vélték, (pornóképek akkor még nem lévén divatban), hogy sajtóvétséget csak szövegben, azaz szavakkal lehet elkövetni, így nekik a hatóságok felé beszállítási kötelezettségük nincsen. A kötelezpéldány-szállítás másik, tehát tudományos, könyvtári célú rendeltetése kívül esett látókörükön. Pulszky Ferenc az ügyben a minisztérium intézkedését kérte.

A sajtótörvény nem tudása vagy hiányos tudása egyáltalán nem volt egyedülálló jelenség. Egy nagykanizsai nyomdász 1872-ben azért tagadta meg a kötelezpéldány-szállítást, mert a helyi postahivatal nem volt hajlandó a csoma-

gokat bérmentesítés nélkül felvenni, holott a posta a kötelespéldányok ingyenes szállítására volt kötelezve. Ugyanebben az évben a lőcsei városkapitány a könyvtár reklamáló levelére azt válaszolta, hogy ők addig csak egyetlen „kötelezett” példányt kívántak a nyomdáktól a hatóság részére, de megígérte, hogy ezentúl egy második példányra is kötelezik a helyi nyomdát a Nemzeti Múzeum részére.³⁰ Mindkét esetben arról van szó, hogy a hatóság embereinek sincs pontos fogalmuk az érvényben lévő rendeletekről. Nem hiába sürgette Mátray több ízben, hogy a kormány részéről e téren erélyesebb intézkedések volnának szükségesek.³¹ 1868-ban azt javasolta, hogy a minisztérium keretében létesüljön egy külön osztály a kötelespéldányok begyűjtésére s ez továbbítsa az anyagot a könyvtárnak. Mátray nyilván abban bízott, hogy a minisztérium tekintélye hatékonyabb beszolgáltatást fog biztosítani, mint a könyvtár próbálkozásai. Javasolt továbbá egy elkülönített pénzalapot, amelyből a könyvtár a be nem küldött nyomtatványokat azonnal megvásárolhatná.³² Eötvös József nem értett egyet ezzel az elgondolással, szerinte a kötelespéldányok beszolgáltatásának ellenőrzésére egyedül a Múzeum könyvtára hivatott. A minisztérium csak a közvetítő szerepet játszaná, erre pedig szükség nincs; helyesebb, ha a helyi hatóságok és a könyvtár közvetlenül érintkeznek. A külön pénzalap létesítéséről a miniszter nem tett említést.³³ Mátray 1873-ban újra próbálkozott elgondolásával: a minisztérium mellett működő sajtóosztály létesítését javasolta, amelynek feladata a kötelespéldányok országos begyűjtése s az egész folyamat hatósági ellenőrzése lenne. Mátray itt vigasztalan képet ad a kötelespéldány-szolgáltatás hazai állapotáról: „Hogy a magas kormány eddig oly gyakran ismétlett intelmei, panaszaik és a törvény rendeletei (melyek kivált az egyre szaporodó újabb nyomdászok előtt ismeretlenek lévén) nem vezetnek teljesen a célhoz, elég sajnosan és folyton van alkalmam tapasztalni.”³⁴ Mátray javaslatai visszhang nélkül maradtak. Pedig központi intézkedésre és annak hatékony ellenőrzésére annál is inkább szükség lett volna, mert az 1872-es ipartörvény értelmében a nyomdászat is szabad iparrá vált. Ettől kezdve bárki lehetett nyomdatulajdonos, akinek elég pénze volt a szükséges eszközök beszerzésére. A szakmát ellepték a műveletlen, szaktudás nélküli nyomdatulajdonosok, akik a hivatalos rendeleteket is alig, vagy csak hiányosan ismerték.

1872-ben Mátray Gábor Pulszky utasítására nyomtatott körlevelet küldött szét a kötelespéldányok hiányainak reklamálására, konkrétan megjelölve a reklamált kiadványt. A körlevél a 48-as sajtótörvényre, a felszólítottak hazafias érzelmére s az országos könyvtár törvényszabta rendeltetésére hivatkozott. Nem csak az kívánatos – hangsúlyozta a körlevél –, hogy a Széchenyi Könyvtárban „a magyar birodalmat illető bárminemű munka, illőleg bekötve, föltalálható legyen”, hanem az is, hogy „azokat a tudományossággal foglalkozó közönség a közműveltség előhaladása sajnós hátrányával nélkülözni kényszerítve ne legyen.”

A kötelespéldányok beszolgáltatásának célja tehát e megfogalmazás szerint is kettős: 1. a nemzeti irodalmi termés begyűjtése; 2. a tudományos célú használat biztosítása. A reklamációk címzettjei elsősorban a városi hatóságok vol-

tak, de kaptak felszólítást nyomdák, kiadóhivatalok, szerkesztőségek, társulatok is. Az akció sikeres volt: a felszólítottak általában készségesen küldték a reklamált nyomtatványokat, vagy sajnálattal közölték, hogy az elküldés miatt nem áll már módjukban. Előfordult több olyan eset is, hogy a felszólítottak – elsősorban a nyomdák – arra hivatkoztak, hogy ők hatósági beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek, a küldemények nyilván a hivatal útvesztőiben kalódtak el. Mátray a következő évben javasolta Pulszkyknak, hogy az akcióban különös készséget és erélyt mutató közreműködők névsorát egy hírlapi cikkben hozzák nyilvánosságra, hogy az másoknak is buzdításul szolgáljon.³⁶

A gyűjtemény teljességére nézve eredményes akció nyomán a kötelezpéldányok folyamatos reklamálása ettől kezdve beépült a könyvtár rendszeres napi tevékenységébe. Ennek felettébb szükséges voltát bizonyítja a m. kir. Államnyomda Térképészeti osztálya vezetőjének levele 1874-ből. Az osztályvezető ekkor nem csak a reklamált térképet küldte el, hanem négy évre visszamenőleg valamennyi általuk kiadott térképből is küldött egy-egy példányt.³⁷ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy előzőleg négy éven át nem tekintették köteleességüknek, hogy a kiadott térképekből az országos könyvtár részére példányt biztosítsanak.

A könyvtár ezen aktívalizálódásával párhuzamosan rendszeresebben kezdtek küldeni kiadványaikat az egyes hatóságok, pl. a minisztériumok, a főrendiház és az országház irodája, az országos hatáskörű szervek (Központi Statisztikai Hivatal, Állami Számvevőszék, Földtani Intézet), a főváros hivatali szervei (Pestváros Statisztikai Hivatala, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) és a különböző társaságok, egyesületek (Magyar Tudományos Akadémia, Történelmi Társulat, Természettudományi Társulat, Országos Erdészeti Egyesület, az ország különböző régióiban működő Tanító Egyletek, stb.). Bár e küldeményeket kezdetben inkább ajándékként fogták fel mindkét részről, idővel tudatosult ezek kötelezettségi jellege, párhuzamosan azzal a folyamattal, ahogyan a könyvtár is használható és az információkat szolgáltatni is képes intézménnyé vált.

A kötelezpéldányként érkező küldemények tartalmilag még igen vegyes képet mutattak: a könyvnek minősíthető kiadványok száma messze alatta maradt a brosúráknak és a már említett kisnyomtatványoknak. Jól megfigyelhető a hírlapok és folyóiratok növekvő számában az e téren mutatkozó fellendülés a kiigyezeit követő években.

Arra a kérdésre, hogy végül is mekkora volt a vizsgált időszakban érkezett kötelezpéldányok mennyisége, egyértelmű választ nem lehet adni. A szerzeményi naplóban nem választották el a különböző forrásokból (köteles, ajándék, vétel) érkező tételek darabszámának megjelölését s bár egyenkénti kigyűjtésük lehetséges volna, értelme nincsen. Torz képet adna ugyanis egy olyan statisztika, ahol egy könyv és egy egyleveles nyomtatvány ugyanúgy egy egységként szerepel, más esetekben viszont a kisnyomtatványok darabszáma nincs jelölve, beírásuk sommásan történt, vagyis egy köteg – egy egység. Sok esetben nem is lehet megítélni, hogy milyen terjedelmű nyomtatványról van szó. További torzulást eredményez a periodikumok beírásának módja. A

folyóiratok és hírlapok beérkező számaikat ugyanis darabszám írták be s ha egy címből évente tízszer küldtek, akkor az tíz különböző helyen szerepel, minden szám külön darabnak véve. Később viszont nem ezt a gyakorlatot követték, hanem azt, hogy az egy címből egyszerre beérkező 3-4-5 számot egy egységként írták be. Mindezek figyelembevételével a korabeli szerzeményi naplók számadatai csak nagy óvatossággal kezelhetők és összesítésük nem ad valósan értékelhető eredményt.

Összegésként megállapítható, hogy részben hanyagságból, vagy a törvények nem tudásából, részben a kellő állampolgári fegyelem hiánya és az államigazgatás kezdetleges szervezettsége folytán a kötelezpéldány-szolgáltatás korántsem volt teljes. Törvényekben, rendelkezésekben nem volt hiány, de az előírások be nem tartását a törvény nem szankcionálta. Így csak a hatósági jogkörrel nem rendelkező nemzeti könyvtár panaszai és reklamációi tudtak időről időre némi eredményt elérni, a nemzeti irodalmi termés hiányait úgy-ahogy pótolni.

A VÉTEL ÚTJÁN TÖRTÉNT GYARAPODÁS

A könyvtár vételi lehetőségei 1867 előtt meglehetősen korlátozottak voltak. A vásárlás egyetlen forrásául az alapító fiának, gr. Széchényi Lajosnak (1781–1855) egy 1827-ben tett alapítványának kamatai szolgáltak, amely ebben az időben évi 420 forint volt. Ez a forrás 1867 után is változatlanul rendelkezésre állt, s az 1870-i állami költségvetésben mint „Alapítványi illetmény” szerepelt, mivel a kiegyezés után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lett a kulturális célú magán-alapítványok kezelője. Az alapítványtevő akaratának megfelelően a kamatok felhasználásáról szóló évi jelentést (a számlákat tartalmazó bizonylatokkal együtt) Mátray Gábor könyvtárőr a főhatóságon kívül kötelességszerűen a Széchényi családnak is rendszeresen megküldte.

A Széchényi Lajos-féle alapítvány kamataiból az 1867–1874 közötti években 1724 nyomtatványt és 14 kéziratot vettek. (Nyolc éven át tehát átlag évi 216 kötetet.) Mátray ezeket csaknem kizárólag a Grill Károly-féle könyvkereskedésnél vásárolta, mindössze néhány kisebb tétel származik egyéb forrásból. (Aigner és Rautmann könyvkereskedők, egy ízben Horovitz Fülöp antikvárius, és elvétve egy-egy magáneladó.) Az alapítvány értelmében a pénz hungarikumok beszerzésére kellett fordítani. A kötelezpéldány-szolgáltatás hiányai miatt sajnos gyakran kellett olyan hazai kiadványokat is megvenni, amelyek a nyomdák nemtörődömsége folytán nem kerültek be a könyvtárba, meglétük viszont nélkülözhetetlen volt. Így például a könyvtárnak pénzért kellett megvásárolnia Vörösmarty és Tompa költeményeit, Arany László „A délibábok hőse”, Eötvös József „Magyarország 1514-ben” c. műveit, Csengery Antal, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold, Toldy Ferenc, Salamon Ferenc munkáit, Horváth Mihálynak *Huszonöt év Magyarország történetéből* (1–3. köt. 1865/68) c. művét. Kőváry László hatkötetes *Erdély történelméért* 12 forintot, Finály Henrik latin–magyar szótá-

ráért (Kolozsvár, 1858) 5 forint 30 krajcárt kellett fizessenek. A vásárlások zömét azonban mégis a külföldi hungarikumok, valamint kézi- és segédkönyvek tették ki. A művek nagyrészt német nyelvűek, a kifejezetten hungarika-anyag mellett található austriaca és germanica is. A történettudomány dominál, de vettek nyelvészeti, földrajzi és művészeti tárgyú kiadványokat is. Szépirodalomból kizárólag hungarikumokat találunk, pl. Petőfit angolul, Jókait németül. Példák a történeti jellegű hungarikumokra: Ignaz Fressler: *Die Geschichte der Ungern ...* (Leipzig, 1847/50), Arthur Görgey: *Briefe ohne Adresse* (Leipzig, 1867). Általános jellegű történeti művek többek között a *Geschichtskalender* évi kötetei 5,40-ért, J. G. Kohl: *Die Völker Europas* (Hamburg, 1868) 7,20-ért. (Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy bel- és külföldi ár között nincs jelentős eltérés; értékben, terjedelemben azonos művek ára alig valamivel magasabb külföldi mű behozatala esetében.) A segédkönyvek közül említésre méltók: *Bildatlas zu Brockhaus Lexicon*, *Spaners Conversationslexicon*, *Staatslexikon*, Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, *Ritter's geographisch-statistisches Lexikon*, *Lexicon serbicum*, *Nouvelle biographie générale*. (Utóbbi egyes kötetei 2,10-be kerültek.)

A Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt művek gondos válogatásra utalnak, nincs közöttük gyűjtőkör-idegen elem. A frissességre jellemző, hogy pl. Horn Ede közgazdász *Ungarns Finanzlage* c. Bécsben, 1874-ben megjelent művét még ugyanazon évben megvásárolták. Az évi 420 forint azonban semmiképpen sem volt elegendő arra, hogy a külföldi hungarikumok és a külföldről beszerzendő kézi- és segédkönyvek mellett még a hazai irodalom hiányait is ebből pótolják. Mátray Gábor már 1868-ban leszögezte, hogy „a mostani összeg annyira sem elegendő, hogy legalább a külföldön megjelenő s hazánkra vonatkozó műveket lehessen megvenni, holott pedig ezekre kell most leginkább s különös figyelmet fordítanom, nehogy utóbb megszerzhetetlenné váljanak.”³⁸ 1870. jan. 3-i jelentésében Mátray rendszeres évi pénzüsszeg biztosítását sürgette a hiányzó hungarikumok pótlására.³⁹ 1872-es jelentésében e célra még további évi 1000 forint fordítását kérte.⁴⁰ 1873 decemberi jelentésében már annak eldöntését tartotta szükségesnek, hogy a rendelkezésre álló pénzt előbb a magyar vonatkozású és a könyvtárból hiányzó régebbi vagy az újabb kiadványok beszerzésére költsek-e? Felmerült Mátrayban az is, hogy nem volna-e tanácsos a pénzt inkább az újonnan megjelenő belföldi könyvekre költeni, mivel a könyvtár fő rendeltetése mégiscsak a hazai irodalom teljességének a gyűjtése és a könyvtár a kötelespéldány-szolgáltatás hiányosságai miatt nem tud e rendeltetésének megfelelni.⁴¹ Mátray tehát a vásárlásokban rangsorolást, valamiféle vételi politika kialakítását szorgalmazta.

Az új főhatóság a takarékoság jegyében éberem őrködött minden fillér elköltésén. 1868-ban a Széchényi Lajos-féle alapból történt előző évi vásárlásokról beterjesztett számlákkal kapcsolatban több észrevételt tettek s Mátray Gábor könyvtárórt igazoló jelentés írására szólították fel.⁴² A minisztérium kifogásolta egy hazai kézikönyv második példányban való megvételét, a *Közhasznú eszméreték tára* (1830) túl magas vételárát. A könyvtárórt az antikvár jegyzékek

fokozott figyelemmel kísérésére utasították, s megfontolandónak tartották Ráth Mór pesti könyvkereskedő ajánlatát. (Ráth Mór, amennyiben a könyvtár a jövőben nála vásárolna, 12,5% árengedményt és a saját kiadásában külföldön megjelent művekből egy ingyenes példányt ígért.) Az elszámolásra kötelezett Mátray Gábor becsületében érezte megbántva magát, válaszában hivatkozott arra, hogy a Széchényi Lajos-féle alapítványt 31 éve kezeli s ezalatt sem a Széchényi családnak sem a hatóságnak nem volt ellene semmi kifogása. Egy kézikönyvnek második példányban való megvételéről magára Eötvös Józsefekre hivatkozott, aki éppen a Széchényi Könyvtárat felülvizsgáló bizottság egy ülésén nyilatkozott úgy a hatvanas években, miszerint „minden jól rendezett nyilvános könyvtárban némely jelesebb és sűrűbben keresett könyveknek Duplicatumait is kéznél kell tartani.” A *Közhasznú esméretek tára*-nak esetében saját példányát engedte át a könyvtárnak, amelyet eddig ingyen bocsátott az azt gyakran kereső olvasók rendelkezésére. Az akkor már beszerezhetetlen mű teljes sorozata ritkán és különböző árakon bukkan fel az antikvár könyvpiacra, a kereslet és kínálat megsabta különböző árakon. Tekintve, hogy teljes és hibátlan példányról volt szó, a 18 forintos árat reálisnak érzi. Ő maga kötelességének tartja az antikvár jegyzékek figyelemmel kísérését, de ezt jobban megtehetné, ha munkáját nagyobb létszámú könyvtári személyzet segítené, ha nem lenne kénytelen a szünidők alatt is – melyet teljes egészében még soha nem állt módjában igénybe venni – a cancellista teendőit is végezni és végül „ha én, a könyvtár főnöke nem leszek kénytelen magam is a lajstromozás mechanikai munkáját teljesíteni.” A 71 éves, munkával valóban túlterhelt Mátray keserű kifakadása emberileg nagyon is érthető, oka volt rá bőségesen. Ami Ráth Mór ajánlatát illeti, Mátray szerint Grill Károly özvegye most megadja ugyanazokat a kedvezményeket, sőt még nagyobb, 15%-os engedményt kínált. Kár volna a könyvtárnak már húsz éve szállító, gyakran hitelező és a könyvtár speciális hungarika szempontjait már jól ismerő céget cserben hagyni, vélte Mátray. A minisztérium a választ tudomásul vette.

1867/68-ban a Széchényi Könyvtár részére kizárólag a Széchényi Lajos-féle alapítványból vásároltak. Az intézmény másik pénzforrásának felhasználásával, az ún. Nemzeti Múzeumi Alap terhére e két évben a Múzeum más tárainak szakkönyvtárait gyarapították. (Régiségtár és Természetiek tára.) A részükre vásárolt 64 kötet külföldi, elsősorban német tudományos művekből állt: archeológiai, növény- és állattani munkákból. Vettek ezen kívül az igazgató, Kubinyi Ágoston személyes használatára egy díszkötetet, a *Pester Lloyd* 1868-as kalendáriumát. Valamennyi művet beleltározták a Széchényi Könyvtár szerzeményi naplójába, ahová viszont a Széchényi Lajos-féle alapítványból vett könyveket 1875-ig nem vezették be. A Múzeum más tárai részére vásárolt szakkönyveknek a Széchényi Könyvtár gyarapodási naplójába való bevezetése csak 1871-től szűnt meg.

Ez a rendezetlen naplózási gyakorlat is jól tükrözi a tényt, hogy e korszak elején egy különböző gyűjteményekből összeálló, szervezeti és pénzügyi tisztá-

zatlanságokat felmutató konglomeratummal van dolgunk, amelynek összefoglaló neve a Magyar Nemzeti Múzeum s a könyvtár ennek csak egyik – egyre kevésbé fajsúlyos – tagját képezi. Az ekkor még alapítványi jellegű intézménynek Eötvös József által történő „államosítása” és Pulszky Ferenc erőskezű irányítása vezetnek oda, hogy a szervezeti keretek tisztázódnak s ettől kezdve az egyes táruk elkülönítve, több-kevesebb önállósággal végzik egymástól meglehetősen eltérő munkájukat.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium első ízben az 1870-es állami költségvetésbe vett fel olyan tételt, amely kifejezetten a Nemzeti Múzeum könyv- és folyóirat-gyarápodását volt hivatva szolgálni. Ez az összeg már az állami költségvetést terhelte, ekkorra szűnt meg ugyanis a Múzeum alapítványi jellege, pénzforrásait, a Nemzeti Múzeum Alapot ekkor építették be a költségvetésbe. (A Széchényi Lajos-féle alapítvány, mint magán-alapítvány, továbbra is külön maradt.) Az ekkor kiutalt 5000 forint, amelyhez az év során még további 2500 forint póthitel járult, még mindig együttesen tartalmazta a Széchényi Könyvtár és a múzeumi táruk szakkönyvtárainak gyarápítására fordítható összeget. 1871-től a keretet 7500 forintra emelték s a költségvetésben mint ún. „rendes kiadás” változatlan maradt 1886 végéig. 1887-től választották szét a Széchényi Könyvtár és a múzeumi táruk kézikönyvtárainak gyarápítására szánt összeget. Annak kimutatása, hogy a 7500 forintos keretből milyen arányban részesült a Széchényi Könyvtár, az 1867–1874 közötti időszakról nem lehetséges, mivel a szerzeményi naplóban a vételárat az esetek többségében nem tüntették fel.⁴³ Egyes utalásokból azonban arra következtethetünk, hogy a múzeumi táruk kedvezőbb helyzetben voltak, mint a könyvtár s a pénzből esetenként nemcsak a táruk kézikönyvtárait, hanem ezek tárgyi gyűjteményeit is gyarápították.⁴⁴ Ezzel szemben tény s ezt az alábbiak is bőven igazolják, hogy a nagyobb könyv- és kéziratgyűjtemények vételi ajánlataira a minisztérium minden esetben előteremtette a szükséges fedezetet a könyvtár részére mint „rendkívüli kiadást”.

Az állami költségvetésből juttatott rendkívüli dotációval 1869-ben két jelentős vételre került sor. Az elsőt maga Eötvös József intézte: 3000 forintért megvásárolta a könyvtár részére Jászay Pál történetíró (1809–1852) okmánygyűjteményét. Az indíttatás erre a Magyar Tudományos Akadémiától érkezett, ahol a Történeti bizottság ülésén 1868. júl. 6-án Toldy Ferenc ismertette a hagyatékot s javasolta annak megvételét akár az Akadémia, akár a Nemzeti Múzeum Könyvtára részére. A gyűjtemény 950 lap kéziratot tartalmazott, melyeket az elhunyt tudós bécsi állami és hazai magán levéltárakból gyűjtött.⁴⁵ A másik vétel révén Érdy Jánosnak, a Régiségvár nyugalomba vonuló órének régészeti szakkönyvei a Régiségvár kézikönyvtárát gazdagították.⁴⁶

1870-től megélnékvült a vétel: 10-12 alkalommal, de pl. 1873-ban 22 esetben vásároltak. (Itt és a következőkben mindig a Széchényi Lajos-féle alapítványon kívüli vételekről van szó.) Nyilvánvaló az összefüggés a rendszeresen biztosított évi állami kerettel és Pulszky Ferenc aktív vételi politikájával. A minisztérium is

bőkezű volt. 1869–1874 között nyolc jelentősebb vételt tett lehetővé több mint 18 000 forint rendkívüli dotációval. Az irattárban nincs nyoma egyetlen olyan vételi ajánlatnak sem, amelyet anyagi okokból utasítottak volna el.

E „rendkívüli kiadások” fedezte vásárlások közül a Jászay-féle gyűjteményt már említettük. 1872-ben került sor Gyurikovics György (1780–1848) pozsonyi bíró, történetíró kéziratgyűjteményének megvételére. Az eladó az elhunyt fia, Gyurikovics Ferenc volt, aki már 1848 őszén vételre ajánlotta fel apja könyvtárát.⁴⁷ A Széchényi Könyvtár 1872-ben csak a kéziratokra tartott ígényt: 3000 darabot vettek meg 500 forintért és utólag még három kötet kéziratot 40 forintért, a Bél Mátyás-féle megyei monográfiákból. (Bereg, Borsod, Heves vármegyék.)⁴⁸ Hodzsa Mihályné Lipótszentmiklósról 1872-ben elhunyt férje könyvtárát kínálta eladásra. A Széchényi Könyvtár 15 kéziratot és 473 kötetet választott ki: latin, magyar, német, francia és cseh könyveket a 16–19. századból. A zömmel vallásos műveket tartalmazó gyűjteményből sok szláv ritkaság került ki, pl. a nevezetes hatrészes cseh *Biblia* (Kralic, 1579–1594), egy cseh nyelvű *Újszövetség* 1518-ból, továbbá Pázmány Péter, Kempis Tamás, Bél Mátyás művei. Mátray Gábor írta Pulszkynak szóló feljegyzésében a vételár indokául, hogy a férj semmi vagyont nem hagyott hátra, minden pénzét könyvekre költötte s ez „némi érdemül szolgálhat”. Az özvegy végül 452 forintot kapott.⁴⁹ Liskay József (1809–1888) győri református lelkész elhunyt apósa, Tóth Ferenc (1768–1844) ref. püspök könyvtárát ajánlotta vételre 1872-ben. Mátray Gábor 135 nyomtatványt, közöttük 33 db RMK-t választott ki, többek között olyan ritkaságot, mint Szikszai Hellopoeus Bálint egri prédikátor katekizmusának 16. századi első kiadását.⁵⁰ Kiválasztott továbbá a református egyház történetére vonatkozó 25 kötet kéziratot. Ennek legértékesebb része az a 10 kötetből álló kézirategyüttes, amely *Tóth Ferenc Analectái* néven vált később ismertté. Ez részben eredeti okmányokban, részben másolatokban, részben már Tóth Ferenc által feldolgozott formában rendkívül becses forrása a magyarországi protestantizmus történetének.⁵¹ Mátray 500 forintos ajánlatát azonban Liskay József kevesellte. Igaz ugyan, írta levelében Liskay, hogy lehet „hivatkozhatni a hazafiúi jellemre és kötelességre, melyre én sokat adok s az is igaz, hogy én nem üzök kereskedést a birtokomban levő kincsekkel s nem fér jellememhez azzal ijesztgetni a vevőt, hogyha ennyit és ennyit nem ad, tehát viszem portékámat a külföldre”, mégis méltányosabb árra számít a Nemzeti Múzeum részéről, mivel „inkább ennek birtokába óhajtván bocsátani ritkaságaimat mint bárkiébe...”⁵² Mátray sietett meggyőzni Pulszkyt, hogy a könyvtár nem jár rosszul a kért 600 forintos összeg megadásával sem s végül ebben meg is egyeztek.

Pulszky Ferenc egy parlamenti felszólalásának volt köszönhető 1873-ban egy kimagaslóan értékes magángyűjtemény megszerzése. Az 1873. évi költségvetési vitában ugyanis Pulszky erélyesen szólalt fel a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek gyarapítására eredetileg szánt összeg csökkentése ellen. Többek között azért is kért több pénzt a Múzeum részére, hogy meg lehessen vásárolni

a Farkas Lajos-féle gyűjteményt, amely iránt már külföldön is érdeklődtek. Például Quarich londoni antikvárius, aki sokkal többet fizetett volna érte, mint amennyit a tulajdonos özvegye a Múzeumtól kért. Pulszky beszéde után Deák Ferenc is felszólalt a Múzeum érdekében s kiemelte, hogy „a hazában aligha van intézet, mely aránylag kevés költséggel, oly haladást tett volna, és hogy ezt nagy részben Pulszky Ferenc szakértelmének és buzgóságának lehet köszönni.” Ezt általánosan elismerték s az összeget megszavazták.⁵³ Így sikerült losonczi Farkas Lajos (1806–1873) ügyvéd és régiségbűvár özvegyétől az 1386 kötet nyomtatványt és 223 kéziratot megvásárolni. A szokatlanul magas, 7500 forintos vételárat kivételes értékek indokolták: a gyűjteményben 14 kódex volt s közöttük egy korvina, egy 1470-ből származó firenzei munka.⁵⁴ A magyar magángyűjtők közül Farkas Lajoson kívül csak Jankovich Miklós dicsekedhetett azzal, hogy sikerült egy korvinát szereznie. A Farkas-féle gyűjtemény többek között még 14 ősnomtatványt⁵⁵ és számos, Magyarországra vonatkozó 16–18. századi latin és magyar nyelvű nyomtatványt, görög–latin klasszikusokat, valamint egyéb – német, olasz, spanyol és francia – nyomtatványokat tartalmazott. Nem véletlen, hogy a *Magyar Könyvszemle* első évfolyamában, 1876-ban már tudományos publikáció foglalkozott a Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexeivel s Pulszky Ferenc is ebben a gyűjteményben fedezte fel a később általa publikált Mikes Kelemen kéziratokat.⁵⁶

Ugyancsak 1873-ban vásárolt a minisztérium 200 forintért Fischhof Lajos rogasóci kereskedőtől 221 db régi okmányt és egyéb kéziratot, valamint 3 nyomtatványt. E vétel körülményeiről a *Fővárosi Lapok* számolt be. Gózon Imre vidéki néptanító (akiről még bővebben szólunk az ajándékozók között) két 14. századi pergamen okiratot küldött el Trefort Ágoston miniszternek, megírva, hogy azokat egy szivarkereskedőtől kapta, aki a régi okiratokat szivar-göngyölegként használja. Az iratok egy környékbeli régi várból származnak, amelynek új tulajdonosa a levéltárat kiürítette s a „lomot” az említett szivarkereskedőnek adta el. Trefort azonnal a helyszínre küldte Szilágyi Sándor történészt, aki megvásárolta a még megmenthető, közöttük egy Árpád kori, 13 db Anjou kori, 30 db Zsigmond és Mátyás korabeli okiratot. Az iratokat Trefort a Nemzeti Múzeum Könyvtárának adta.⁵⁷ Nem tudhatjuk, hány oklevél válhatott füstté az újjgazdag vártulajdonos tudatlansága és a nemkevésbé tudatlan szivarkereskedő jóvoltából, a mit sem sejtő szivarozó vármegyei urak szájában... Mindenesetre ez a talán szélsőséges példa korántsem volt egyedüli eset. A régi iratoknak – különösen vidéken – ekkoriban még nem volt sok becsületük. Sem tartalmi-történeti, sem régiségi-pénzbeli értéküket általában nem ismerték fel s így különösen ott, ahol megszakadt a családi hagyomány, nagyarányú volt az iratpusztulás. Eلسzórtan ugyan megkezdődött, majd fokozatosan rendszeressé vált a gyűjtő–kutató–mentő munka is, ennek ellenére sok irat ment ez idő tájt veszendőbe.

1874-ben a minisztérium anyagi támogatása újabb három jelentős gyarapodáshoz juttatta a könyvtárat. Vörös Antalnak, Kossuth Lajos titkárának könyv-

és iratgyűjteményét az örökösöktől 3000 forintért vették meg. (2330 nyomtatványt és 1882 db kéziratot.) A gyűjtemény fontos forrásul szolgált a szabadságharc történetéhez. Tunyogi József (1790–1858) kolozsvári jogtanár Erdély történetére vonatkozó gyűjteményét Deáky Alberttől 2000 forintért vásárolták meg. A 2315 db 16–19. századi kézirat között számos eredeti okmány és Erdély neves történeti személyiségeitől származó levél található. A 2084 nyomtatvány a 17–19. századi Erdély történetére vonatkozó hivatalos iratokat tartalmazott (országgyűlési jegyzőkönyveket, utasításokat, körleveleket és egyéb kisnyomtatványokat).⁵⁹ A leglátványosabb beszerzés azonban Sylvester János magyar–latin nyelvtanának (*Grammatica Hungaro-latina*), az első hazai magyar kiadványnak Sárvár-Újszigeten 1539-ben nyomtatott példánya volt. E máig unikum művet ismerték már a 18. században s bár Kazinczy Ferenc ismertette is, hosszú lapangási idő és nyomozás után Fáy János (1773–1833) gyűjteményének örököse, Fáy Alajos hagyatékában egy Homeros-kiadáshoz kötve találta meg ekkor a jószemű Horovitz Fülöp könyvkereskedő. Az ő közvetítésével jutott e nemzeti kincs 220 aranyért (1100 forintért) a könyvtár birtokába.⁶⁰

A továbbiakban a minisztérium által biztosított rendes évi keretből történő vásárlásokról szólunk. A beszerzési források között részben hivatásos könyvkereskedőket, részben magáneladókat találunk. A pesti könyvkereskedők közül csak Grill Károly szerepel egy ízben (mint láttuk, a Széchényi-féle alaptól történt vásárlásoknak viszont csaknem kizárólag ő volt a szállítója), mellette feltűnik még Horovitz Fülöp antikvárius. Vásároltak egy prágai antikváriustól, Samuel Taussig-tól szlovák és szerb nyelvű hungarikumokat és egy berlini antikváriustól, Asher Noe-tól egy ősnymtatványt. Elküldte ajánló jegyzékét egy másik berlini (W. Weber) és egy lengyeli (Samuel Schönblum) antikvárius, utóbbi kifejezetten hungarikumokat kínált. Rendszeresen küldte könyvjegyzékeit a lipcei List és Francke cég.

A kéziratok anyag gyarapodása általában magánosoktól vásárolt oklevelekből és egyéb, főleg családi vonatkozású iratokból állt. Jelentősebb vétel volt 1873-ban az Érdey Kálmántól 210 forintért vásárolt 71 db oklevél és egyéb irat, közöttük Báthory Zsigmond, Báthory Gábor oklevelei, Lorántffy Zsuzsanna, Brandenburgi Katalin levelei.⁶¹ Nagyobb tétel régi iratot vásároltak Horovitz Fülöp antikváriustól. Ismeretlen eladótól származik Kossuth Lajos törvényhatósági tudósításainak egy összegyűjtött kötete (1836/37).

Az e keretből vásárolt nyomtatványok köre négy típusra osztható. Legnagyobb súllyal szerepelnek a magyar vonatkozású régiségek és ritkaságok. A magáneladók ekkor még bőven szállítják az olyan könyveket, amelyek néhány évtized múlva már jóval ritkábban kerülnek piacra. Horváth Antal régiségári napidíjnoktól 15 RMK-t és két külföldi, 16–17. századi hungarikumot, Thold József Liptó vármegyei lakostól 5 RMK-t és 17–18. századi hungarikumokat, ismeretlen eladóktól egy-egy RMK-t vásárolnak. Asher Noe berlini antikváriustól veszik meg 1873-ban Mátyás király *Decretum maius* néven ismert törvénykönyvének, a *Constitutiones inlyti regni Hungariae*-nak Lipcsében megjelent máso-

dik kiadását. E meglehetősen ritka ősnymtatványnak kalandos útja volt: mint a Pulawy-i Czartoryski könyvtár duplumpéldánya került eladásra s a berlini antikvárius révén a Széchényi Könyvtárba. Miután már itt is másodpéldány volt, a következő évben, 1874-ben egyike lett annak a három műnek, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeum római és Mátyás korabeli kőregiségekért cserébe az Egyetemi Könyvtárnak engedett át.⁶² Szerepelnek természetesen újabbkori vételek is, pl. Napoleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványa s a könyvtár igyekezett pótolni a nagyon hiányos 1848-as kiadványokat (*Március 15, Életképek*).

A második csoportot a nem magyar vonatkozású régiségek, ritkaságok képezik. A már említett Horváth Antaltól két ősnymtatvánnyt és hat antikvát⁶³, Sztachovics Remig pannonhalmi levéltárnoktól 200 forintért számos antikvát vásároltak. Utóbbiak között különösen értékesek a 16–17. századi németországi énekeskönyvek, közöttük egy metszetekkel gazdagon illusztrált unikum is.⁶⁴ Eötvös Lajos, a könyvtár munkatársa⁶⁵ egy 1518-as Platon kiadást adott el 3 forintért, Lócsey Károlytól a németországi reformáció egy korabeli dokumentumát vették meg s ismeretlen eladótól származik Mózes öt könyvének héber nyelven Prágában, 1531-ben hártypapírra nyomtatott példánya.

A harmadik csoportba a kortárs, de legalábbis 19. századi művek tartoznak: történettudományi, nyelv- és irodalomtudományi munkák, egyetemes jellegűek mellett austriaca és germanica is. 1873-ban pl. Evva Lajos (1851–1912) tanárjelölttől, a későbbi író, műfordító és színigazgatótól, aki mint napidíjas, részt vett a könyvtár müncheni rendszerű feldolgozásában, több mint 30 tudományos művet vettek. A jól összeválogatott német nyelvű művek valamennyien a kor alapvető és sokat használt kézikönyvei voltak.⁶⁶ A könyvvel foglalkozó irodalom és a könyvészet is feltűnik a segédkönyvek között, pl. Brunet *Manuel du Libraire* (Paris, 1860/65) c. műve, W. Heinsius *Allgemeines Bücherlexikonja*, J. Petzholdt folyóirata, az *Anzeiger der Bibliothekswissenschaft* (1845–50) és a *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* (1867–68).

Kisszámú a negyedik csoport, mégis figyelemreméltó, mivel a nemzetiségi és a szomszédnépi irodalom felé való tájékozódásról tanúskodik. A hetvenes évek elején prágai, belgrádi, bukaresti kiadványokat vesznek, pl. P. J. Šafarik szláv irodalomtörténetét, latin–szerb szótárt, szerb nyelvű *Bibliá*-t, a szerb és román nyelvű irodalom összefoglaló retrospektív bibliográfiáit.⁶⁷

A Grill Károly könyvesboltjában történt egyszeri, nagyobb vétel jellege hasonló volt a Széchényi Lajos-féle alpból történt vásárlásokhoz: hazai és külföldi hungarikumok, osztrák vonatkozású művek és segédkönyvek, összesen 141 kötet, 470 Ft 55 krajcár értékben.

A Széchényi Könyvtár nagyobb arányú vásárlásai nem maradtak hatástalannak a hazai könyvpiacra: részben árfelhajtó hatásuk volt, részben spekulációra adtak alkalmat. Legalábbis erre enged következtetni a *Pesti Napló* egyik 1870-es híre, mely szerint valaki hamis híreket terjeszt a könyvtár gyarapodásáról és a magas árakról s ezért a könyvtár csak igen nehezen tud vásárolni. Ugyanak-

kor mások a Múzeum ügynökeinek adják ki magukat s így sok értéket felvásárolnak vidéken.⁶⁸

A kiegyezést követő első nyolc évben a rendelkezésre álló pénzügyi források: a Széchényi Lajos-féle alapítvány, a Nemzeti Múzeumi Alap, majd ez utóbbinak megszűnte után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által biztosított rendes évi keret és a majdnem rendszeresnek mondható rendkívüli állami dotációk az előző korszaknál lényegesen aktívabb vételi politikát tettek a könyvtár számára lehetővé. Az intézmény élt is ezzel a lehetőséggel, számos régi és korabeli hungarikummal, valamint egyéb külföldi művekkel, elsősorban kézi- és segédkönyvekkel gazdagította állományát.

A vételből származó gyarapodás 1867–1874 között:

	<i>Nyomtatvány</i>	<i>Kézirat</i>
Széchényi Lajos-féle alapítványból	1724	14
Egyéb forrásból	6664(*)	8811
	<u>8388</u>	<u>8825</u>

(*) Ebből óvatos becslés szerint is kb 4400 db a kisnyomtatvány (Vörös Antal-féle és Tunyogi József-féle gyűjtemények).

A mintegy 4400 db kisnyomtatványt leszámítva, a vásárolt könyvek kötet-száma tehát kb. 4000 volt, ami 500 kötetes évi átlagnak felel meg. Ez nem sok, hazai átlagnak sem, európai átlaghoz mérten pedig igen kevés. Tekintélyesebb a közel 9000 darabot kitevő kézirategyarapodás. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ennek tekintélyes hányada oklevél volt, ami végső soron mint levéltári dokumentum, idővel az Országos Levéltár és nem a Széchényi Könyvtár Kézirattárának állományát gyarapította.

AZ AJÁNDÉKOZÁS ÚTJÁN TÖRTÉNT GYARAPODÁS

A könyvtár gyarapodásában továbbra is fontos szerepet játszott az ajándékozás, többé azonban már nem volt meghatározó tényező, mint az 1867-et megelőző időszakban. 1867–1874 között évi 50 és 60 között mozgott az ajándékozók száma s az 1867-es évben volt a legmagasabb: 63 fő. Ekkor az egyéni és intézményi/testületi ajándékozók aránya 58 : 5, amely később – az állami-társadalmi szervek fokozatos kiépülésével, a külföldi kapcsolatok szaporodtával, ugyanakkor a személyes hazafiúi lelkesedés lanyhultával – kiegyenlítetté vált s az 1874-es évre az egyéni ajándékozók száma már alig valamivel haladta meg az intézményekét (29 : 23).

Az ajándékok elfogadásánál nem érvényesültek azok a gyűjtőkori elvek, amelyeket a vételnél már betartottak, vagyis a hungarika- és a segédkönyv-jellegű anyag előnyben részesítése. Általában mindent elfogadtak, amit adtak, lett

légyen az szanszkrit nyelvű Buddha-kiadás vagy mexikói spanyol könyvek. Ez is egyik oka annak, hogy a Széchényi Könyvtár régi állománya a kutató számára még ma is számos meglepetéssel szolgál.

Pulszky Ferencnek az 1869. decemberi múzeumi igazgatósági ülésen kiadott utasítása értelmében az egyes múzeumi osztályok őrei kötelesek voltak az 1869. évi kiemelkedőbb ajándékok–ajándékozók jegyzékét összeállítani. Mátray Gábor ezt 1870 januárjában be is nyújtotta. A jegyzékek összeállítása ettől kezdve havonta történt, később már nem csak az ajándékokról, hanem a fontosabb vásárlásokról is. Szokás volt az ajándékozó személyek nevét hírlapokban is közzé tenni. Az esetek többségében egyéni köszönőlevelet is küldött az igazgatóság, az osztályőrök javaslata alapján. (Egy érdekesség: Deák Ferenc ajándékánál a szerzeményi naplóba bevezették, hogy nem kér köszönő levelet.)⁶⁹

Az egyéni ajándékozás gesztusa mögött két fajta indíttatás különböztethető meg. Az egyik a hazafias érzelmű, mely a Nemzeti Múzeum, ill. annak könyvtára értékmegőrző szerepét felismerve, a maga adományával is gazdagítani kívánja a közös nemzeti kincset, a másik a szerzői öntudattal rendelkező, amely saját művét küldi el, hogy az részévé váljék a nemzet megőrzésre érdemes szellemi vagyonának. Ez utóbbiak száma növekvőben van, párhuzamosan a kulturális és tudományos élet fellendülésével.

A mintegy 300 egyéni ajándékozás kb. 160 személytől származik, mivel többen közülük évről-évre visszatérően szerepelnek az ajándékozók között. Társadalmi rétegződésüket vizsgálva, túlnyomó többségük értelmiségi foglalkozású (tudós, író, szerkesztő, politikus, tanár, tanító, könyvtáros, muzeológus, festőművész, ügyvéd, mérnök, orvos, állatorvos) és egyéb polgári foglalkozású (hivatalnok, könyvkereskedő, könyvkötő, postamester), s akad közöttük katonatiszt is. Közülük csak a legjelentősebbeket soroljuk fel (a foglalkozást csak a kevésbé ismerteknél feltüntetve): Abafi (Aigner) Lajos, Ambrozovics Béla mérnök, Arányi Lajos orvos és régész, Brankovics György újságíró, Csengery Antal, Deák Ferenc, Emich Gusztáv, Entz Ferenc orvos és kertészeti szakember, Fabritius Károly erdélyi szász történetíró, Farbaky István bányamérnök, Frankenburg Adolf író, Gerlóczy Gyula jogász, Gorove István közigazdász, miniszter, Gózon Imre tanító, régész, Grósz Lajos és Grósz Lipót orvosok, Hopp Ferenc, Jakab Elek, Kautz Gyula közigazdász, Keleti Károly, Kovachich József Miklós, Kőrösi József, Kubinyi Ferenc, Lipp Vilmos tanár és régész, Lóvei Klára, Marastoni József festőművész, Markovics Iván, a hazai gyorsírás elterjesztője, Orbán Balázs, Pauler Tivadar jogász, igazságügyminiszter, Pólya József orvos, Ráth György, Ráth Károly, Ráth Mór, Szarvas Gábor, Szász Károly, Szepesi Imre klasszika-filológus, Szontágh Miklós orvos, balneológus, Táncsics Mihály, Toldy Ferenc, Vámbéry Ármin, Verebély László orvos, Zsoldos Ignác jogász. A névsorból kiemelve soroljuk fel a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársait, elsősorban Pulszky Ferencet említve, aki mintegy 60 régi oklevelet és 50 könyvet ajándékozott. Figyelemreméltó az a gesztusa, amellyel egy ízben a lipcsei List és Francke cégtől 60 forintért vásárolt 11 hungarikumot ajándékoz-

ta a könyvtárnak. Rajta kívül még ajándékozók voltak: Kubinyi Ágoston, a Múzeum igazgatója, Rómer Flóris, a Régiségtár őre, Hampel József és Orthmayr (Ortvay) Tivadar, a Régiségtár segédőrei, Horváth Antal, ugyanitt napi díjnok, Ligeti Antal, a Képtár őre, Mocsáry Sándor állattári segéd, az Állattár későbbi őre, Xantus János, a Néprajzi osztály őre. A könyvtárosok közül: Mátray Gábor, Barna Ferdinánd, Eötvös Lajos, Supala Ferenc és három napidíjas: Bascho Ármin, Evva Lajos és Steiner (Simonyi) Zsigmond.⁷⁰ Végül még három könyvtárost említünk: Szabó Károlyt, az Erdélyi Múzeum Egylet, Márki Józsefet az Egyetemi Könyvtár és Horváth Gáspárt, a marosvásárhelyi Teleki-téka könyvtárosát.

Ebből az értelmiségi körből kerültek ki azok, akik elsősorban saját művet, tehát az általuk írt, fordított, szerkesztett, kiadott könyveket és folyóiratokat küldték el a könyvtárnak. Akadt azonban közülük is, aki egy-egy értékesebb régiséggel gyarapította a nemzet könyvtárát. Így pl. Horváth Antal 1871-ben, Lipp Vilmos 1874-ben egy-egy ősnymtatványt ajándékoztak.⁷¹ Horváth Antal ezen kívül még 10 antikvát, közöttük a ma is értékes ritkaságnak számító művet, Sziénai Szent Katalin dialógusainak 1504-ben, Velencében nyomtatott, sok fametszettel illusztrált kiadását.⁷² Verebély László 1596-os nürnbergi nyomtatványt, mások egyéb ritkaságokat – buddhista szent könyvet, örmény *Bibliá*-t, régi kéziratokat, térképeket – adományoztak. Külön meg kell emlékeznünk Gózon Imre ref. tanítóról, aki sok vidéki földbirtokost rábeszélte: ajándékozzák általa a birtokukban lévő okleveleket a Múzeumnak. Gózon Imrének Mátray Gáborral való megegyezése alapján az ajándékozók cserébe megkapták az oklevelek másolatait és azok magyar fordítását. E nem mindennapi ügylet ugyan szaporította a könyvtár munkáját, gyarapította viszont az eredeti oklevelek számát. Az oklevelek gyűjtése mellett elfogadta a könyvtár a festett családi címereket is. Ez egy különleges műfaj volt: a temetéseknél díszítette a családi címer a ravatalt. Így ezek többnyire Hoffmann Károly temetkezési kereskedő adományából származtak, máskor az elhunyt családtagjai ajándékozták a könyvtárnak a temetésnél használt címereket.

Ebben az időben már ritka egy nagyobb gyűjtemény, vagy teljes könyvtár adományozása, a legtöbb ajándékozó csak egy-két darabot adott. A kivételek közé tartozott nagyobb gyűjtemény adományozásával Bene Rudolf orvos (311 db régi, 18–19. századi orvosi, természettudományi és gyógyszerészeti értekezést),⁷³ Gyulányi Rudolf pesti ügyvéd (74 db 16–17. századi oklevelet)⁷⁴ ajándékoztak. Thanhoffer Pál pesti ügyvéd és képviselő 220 kötetes adománya elsősorban a felvilágosodás korának külföldi irodalmát, de néhány 16. századi ritkaságot is magában foglalt.⁷⁵

Ehhez a társadalmi réteghez, pontosabban a szellemi foglalkozásúak köréhez tartoznak az egyházi szolgálatban álló, a társadalmi ranglétra különböző fokait elfoglaló papok és lelkészek. A legmagasabb rangútól az egyszerű falusi plébánosig valamennyi kategória szerepel. Többek között az esztergomi érsek, Simor János, Bartakovics Béla egri érsek, Hofman Mór prépost, három kanonok:

Lipovics István, Májer István és Dankó József, a neves bibliofil és műgyűjtő; Pongrácz Gellért minorita tartományfőnök, Göndöcs Benedek apát, Rezutsek Antal zirci apát, Knauz Nándor, az esztergomi káptalan könyvtárnoka és Risch Galuso rabbi. Kiemelkedő ajándékozók közülük Lipovics István szombathelyi kanonok, aki egy ősnymtatványt ajándékozott.⁷⁶

Itt kell megemlékeznünk Kölcsey Ferenc 1158 kötetes könyvtáráról, amely örökségként a költő unokaöccsére, Kölcsey Kálmánra szállt. Miután ő a szabadságharcban életét áldozta, özvegy anyja, Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozefa Kölcsey könyvtárát a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. Mint annyi más gyűjtemény, később ez sem őrizhette meg egységét, beolvasztották a könyvtár állományába. A könyvek átvételekor, 1867 januárjában készült jegyzék tájékoztat Kölcsey könyvtáráról, mely feltehetően már nem volt teljes, hiszen pl. igen csekély számú magyar könyvet tartalmazott. Sok latin és görög klasszikus, a felvilágosodás és a romantika francia, német és angol művei szerepeltek a gyűjteményben, a szépirodalom éppúgy, mint a filozófia, esztétika, történettudomány, jog és politika.⁷⁷

Az ajándékozók között a birtokos nemesség számaránya alacsony, mintegy 20 fő. Ajándékaik között elsősorban régi oklevelek, családi iratok, vagy régebbi nyomtatványok szerepelnek. A Vas megyei Saághy család 1867-ben teljes családi levéltárát ajándékozta a könyvtárnak. Találunk az ajándékok között oklevelet I. Rákóczi Györgytől, levelet Thököly Imrétől. Nagyobb könyvgyűjteményt ketten adományoztak, közülük az egyik végrendeleti úton 366 kötetes könyvtárát hagyta a Széchényi Könyvtárra.⁷⁸ Mint az első fennmaradt magyar nyelvű krónikás éneknek, kiemelkedő irodalomtörténeti jelentősége van az 1476-ból való és Szabács viadalát leíró kéziratnak, Csicsery Antal Ung vármegyei földbirtokos ajándékának. A kéziratot a Történelmi Társulat 1871. évi vidéki kutatásai során fedték fel a Csicsery család levéltárában.

Ajándékozók arisztokratát már csak hetet találtunk, néhány régiség és ritkaság származik tőlük. A nyolcadik – Albrecht kir. főherceg – tekintélyes pénzádománnyal, 1400 forinttal járult hozzá a könyvtár kiadásaihoz.⁷⁹

A hazai intézmények és testületek sok esetben saját kiadványaikat küldték el s ennyiben kötelezpéldányként könyvelte el ezeket s maguk a küldők is inkább annak érezték. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium több esetben küldött ajándékba olyan külföldi tudományos műveket, amelyek az államközi kapcsolatok révén jutottak birtokába. Pl. egy reprezentatív kiadású Egyiptomról szóló mű, az egyiptomi alkirály ajándéka, egy francia nyelvű háromkötetes történelmi munka a holland kormány adományából. Gyakran közvetített a VKM olyan osztrák és német kiadású műveket, melyeket uralkodói rendelet vagy adomány juttatott a Széchényi Könyvtárnak, pl. a *Monumenta Germaniae Historica* köteteit, vagy az *Österreichische Revue*-t.

Jelentős mértékben hozzájárult a könyvtár hírlapállományának gyarapodásához, hogy a Nemzeti Kaszinó rendszeresen elküldte a számára feleslegessé vált inkurrens lapokat. Ezt megtette visszamenőleg is: először 1860–1867 kö-

zötti, majd később még korábbi lapokat küldve. Minden évben több száz bekötött, vagy kötegelt csomag hírlap érkezett így a Nemzeti Kaszinóból. Egy részük a hazai sajtó terméke volt (nemzetiségi lapok is), de legalább ilyen mennyiségben szerepelt a külföldi sajtó is, a korszak legismertebb német, francia és angol hírlapjai.⁸⁰

A testületi ajándékozók között egyaránt szerepeltek országos hatóságok (miniszterelnökség és egyes minisztériumok, Országos Statisztikai Hivatal), fővárosi intézmények (Pest város tanácsa, Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Pest város Statisztikai Hivatala, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara), egyéb hatóságok (pl. igen szorgalmas küldő volt a fiumei m. kir. Tengerhatóság), tudományos intézmények, társaságok, egyesületek, érdekképviseleti szervek (Magyar Tudományos Akadémia, a pesti Egyetem, József Műegyetem, selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia, Földtani Intézet, Magyar Történelmi Társulat, Kisfaludy Társaság, Szent István Társulat, Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat, Magyar Földtani Társaság, Természettudományi Társulat, Magyar Orvosi Társaság, Magyar Jogászgyűlés, Magyar Mérnök- és Építészegylet, Országos Erdészeti Egyesület, Erdélyi Múzeum Egylet, Erdélyi Történelmi Társulat, Erdélyi Természettudományi Társulat, Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, Alföldi Tanító Egylet, Budapesti Gyorsíró Egylet, Szegedi Ifjúsági Kör, Budapesti Egyetemi Olvasóegylet.) A hetvenes évek elejétől megszorodnak az egyes középfokú oktatási intézmények, ahonnan elsősorban iskolai értesítők érkeznek. Küld ajándékot az újvidéki szerb Matica srpska és a turócszentmártoni Matica slovenska is.

Egyaránt szolgálta az ajándékok ösztönzését és a Múzeum nemzeti értéket megőrző feladatának teljesítését Mátraynak egy Pulszkyhoz 1871. nov. 29-én intézett feljegyzése. Mátray ebben felhívta Pulszky figyelmét arra, hogy miután a képviselőház elfogadta az új ipartörvényt, megszűnnek az addigi céhek, hasznos volna tehát a magyar és német hírlapokban minél előbb egy felszólítást közzétenni a céhek működésével kapcsolatos régiségek begyűjtésére. Mátray itt nem csak a könyvtárat érdeklő iratokra, hanem a Múzeum más táraiba illő tárgyi emlékekre, pl. céhládákra, cégpecsétekre is gondolt. Mindezek „az enyészettől megmentés végett a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába adatnának, hol ezek, mint a hajdani iparosztályok jelképei gondos őrizet alá jutnának” – írja beadványában.⁸¹ A javaslat további sorsának irattári nyoma nincs.

A külföldi ajándékozók nagyrészt intézmények és testületek voltak, a küldemény elsősorban saját kiadvány. Rendszeresen jelentkezett Bécsből a Tudományos Akadémia, az Iparmúzeum, míg a Katonai Földrajzi Intézet 85 db magyar megyei térképet küldött. A Monarchia területéről érkezett küldemény a Stájerországi Történelmi Egylettől, (Graz), a Görz-i Petrarca-ünnepély rendezőbizottságtól, a zágrábi és a prágai Nemzeti Múzeumtól. Németországból kéziratkatalógusának köteteit küldte a müncheni Hof- und Staatsbibliothek, jelentkezett küldeményével Szászország statisztikai hivatala. Különleges értéket küldött A. Essenwein, a nürnbergi Germanisches Museum igazgatója. Ajándéka

két 15. századi, magyar vonatkozású, kötéstáblából kiáztatott kódex-levél. Ezt későbbi kutatások Bonfini magyar történetének kódex-töredékével azonosították.⁸² Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy Essenwein személyében a tudós saját kutatásának eredményét, a könyvtárigazgató a felfedezett érték tulajdonjogát a legtermészetesebb módon engedi át a művelődéstörténetileg érdekelt országnak, minden ellenszolgáltatás nélkül.

Franciaországból többek között a Commission de l'Histoire du Travail küldeményeivel találkozunk. Napoleon királyi herceg bőkezűségéből folyamatosan részesült a könyvtár Napoleon levelezésének több mint húsz kötetes kiadásából. Washingtonból a Smithsonian Institute rendszeresen küldte kiadványait (*Smithsonian Report*), ami az 1850-es évektől rendszeresen érkezett és még Xantus János személyes közbenjárásának volt köszönhető. Jelentkezett küldeménnyel a belga bibliofil társaság és olasz kiadványokkal Spalato városa. A moszkvai archeológiai bizottság kongresszusi anyagokat, egy San Francisco-i kiadó mutatószámot küldött.

A külföldi egyéni ajándékozók köre is változatos képet mutat. H. J. Biedermann, innsbrucki egyetemi tanár egy magyar vonatkozású ősnymtatványt ajándékozott⁸³, Londonból Petőfi fordítója jelentkezett, A. Papin, a Román Tudományos Akadémia tagja Sincai-ról szóló művét küldte el. Érkeztek egyéni küldemények – elsősorban saját művek – Krakkóból, Párizsból, Brüsszelből, Londonból, New Yorkból. Külön kis csoportot képeznek a külföldön élő magyarok küldeményei: Farkas Lajos New York-ból küldött könyveket, egy Rédei gróf (Carl von Rédei) mint stettini nyomdatulajdonos és kiadó emlékezett meg a Nemzeti Múzeum Könyvtáráról, a Zürichi Magyar Egylet tagjai évkönyvüket ajándékozták.

A külföldről érkező ajándékok egyben a nemzetközi kapcsolatok szerény mértékű indulását is jelzik. Egyelőre még egyoldalú ez a kapcsolat, a Széchényi Könyvtár csak kap és elfogad, saját kiadványok híján ajándékozási kapcsolatai nem fejlődhetnek a mai értelemben vett nemzetközi kiadványcserévé. Hiányoznak ehhez még a személyi feltételek is.

Az ajándékok sorában utolsónak szólunk a legértékesebbéről: Ferenc József ajándékaról, a négy korvin-kódexről. Ferenc József a szuezi csatorna megnyitása alkalmával Törökországba is ellátogatott s a szultán könyvtárában megtekintette a korvinákat. Ezek meglétéről már az 1862-ben Konstantinápolyban járt magyar akadémiai bizottság is meggyőződött. Ennek nyomán a korvinák további vizsgálata, esetleges megszerzése állandó témája volt a hazai tudományos életnek. Országos érdeklődést keltett tehát Abdul-Aziz török szultán gesztusa, amellyel a kódexek közül négyet Ferenc Józsefnek ajándékozott. Az uralkodó már hazatérőben, Triesztben vette át a szultán által oda küldött faládát, benne a négy korvinát. Elhatározásában – a korvináknak a Magyar Nemzeti Múzeumnak való adományozásában – szerepe volt Andrássy Gyula miniszterelnöknek. Az ajándékról szóló hírt elsőként a *Pesti Napló* 1869. december 8-i számának reggeli kiadása közölte, majd átvették a többi lapok is.⁸⁴ Az Akadémia decem-

ber 13-i ülésén Toldy Ferenc már említette a korvinákat, a részletes ismertetést és bemutatást egy akadémiai felolvasó ülésen Mátray Gábor könyvtárőr tartotta 1870. január végén. Ismertetése később nyomtatásban is megjelent.⁸⁵ A négy korvina közül kettő ókori klasszikus szerző műve (Plautus, T. M.: *Comoediae* és Polybios: *Historiae*), a harmadik a korai keresztény irodalom neves alkotása (Augustinus, A.: *De civitate Dei*), a negyedik egy humanista szerző munkája (Trapezuntius, Georgius: *Rhetoricorum libri*). A három első díszes olaszországi munka, a negyedik illuminálása a budai könyvfestő műhelyben készült.⁸⁶

Az ajándékozás révén a könyvtár birtokába került dokumentumok számát az 1867–1874 közötti időszakban mintegy öt és félezer darabra tehetjük.

GYARAPODÁS ÁLLAMI JUTTATÁSBÓL

A könyvtári gyarapodásnak sajátos formája a ma használatos kifejezéssel állami juttatásnak nevezett gyarapodási forrás. Ezen az állam tulajdonában lévő, vagy állami tulajdonba vett javaknak – esetünkben nyomtatott vagy kézíratos dokumentumoknak – valamely közgyűjteménynek való hivatalos átadását értjük. Az állami juttatás rendszerint társadalmi-politikai változások velejárója s így volt rá példa a kiegyezést követő években is.

1867-ben a felosztatott m. kir. Helytartótanács javai a Belügyminisztérium hatáskörébe kerültek. A Helytartótanács levéltárában talált nyomtatványokat a VKM közvetítésével a Széchényi Könyvtár kapta meg. Az anyagot 1869. december és 1870. január között szállították át a könyvtárba és Mátray Gábor könyvtárőr 1871. május 16-án jelentette Pulszky Ferencnek, hogy a rendezés és a betűrendes cédula-lajstromozás munkáit befejezték. Az eredetileg csak 1208 darabként számoltartott állomány Mátray adatai szerint 7803 nyomtatványból, 404 kéziratból és 395 céh-szabadalmat tartalmazó oklevélből, tehát összesen 8602 darabból állt.⁸⁷ Valószínű, hogy a nyomtatványok nagyobb része nem könyv, hanem kishyomtatvány volt. Tartalmukra nézve egyetlen információ az eredeti VKM leiratból származik, miszerint „részint megőrzés végett letett, részint tartalmuknál fogva tiltottak gyanánt lefoglalt” sajtótermékről volt szó.⁸⁸ Nyilván akadt közöttük olyan nyomtatvány is, melyeket az önkényuralom korában házkutatások alkalmával foglaltak le.

Az ügy ezzel még nem zárult le. Mátray 1873-ban hívta fel Pulszky figyelmét arra, hogy a Helytartótanács volt könyvtárában még mindig vannak 1848–1855 között nyomtatott „proclamatíók és plakátok”, melyek annak idején nyilván tévedésből nem kerültek átadásra. A szokásos főhatósági intézkedés után Mátray 1873. nov. 12-én jelentette be a kapott anyag feldolgozásának befejezését. Ekkor állományba került 99 db kézirat (céh-kiváltságlevelek) és 412 db nyomtatvány. (Részben egyházi sematizmusok, részben plakátok: hirdetések, kiáltványok, felhívások stb. Ez utóbbiak jelentős része a könyvtárban már duplum volt.)⁸⁹

Ugyanebben az évben Mátray Gábor „a közönség által igen gyakran használt, de nagyon hiányos” 1849-es *Hivatalos Közlöny*-t szerette volna a Pénzügyminisztérium levéltárába juttatott teljes példányok egyikével felcserélni. Akciója annyiból járt sikerrel, hogy a teljes évfolyam helyett hiánykiegészítést kapott, mivel a teljes példányt az akkor szerveződő Országos Levéltár részére tartalékolták.⁹⁰

Kimagaslóan értékes gyarapodás volt az *Epistolarium Turcicum* elnevezésű 16. századi kéziratgyűjtemény, amelynek viszontagságos útját Mátray Gábor rögzítette 1872-ben írásban. Ez a 156 lapos okmány- és levélgyűjtemény Báthory Zsigmondhoz, Báthory Istvánhoz, Apafi Mihályhoz és másokhoz török szultánok, basák és vezérek által intézett latin, magyar és török nyelvű írásokat tartalmazott. A Stipsics Ferenc magyar udvari kamarai tanácsos hagyatékában talált irat-együttest 1835-ben legfelsőbb rendeletre a m. kir. udvari kamara levéltárában helyezték el. E tényre Karl Geringer, a szabadságharc leverése után Magyarország császári biztosa, majd a Helytartótanács elnöke hívta fel a figyelmét. Ő biztatta a Múzeum vezetőségét, hogy a kézirat megszerzése érdekében tegyenek lépéseket. A dolog azonban balul ütött ki: a kamara elnöke Bécsből kért véleményt, aminek eredményeként a kéziratot Bécsbe kérték. Itt a nyilván szakértőnek felkért udvari könyvtár sietett azt „a császári kéziratok gyűjteménye tökélyesbítése végett” azonnal állományba venni. Az alkotmányos élet visszatérével Mátray és Pulszky újabb próbálkozásait ezúttal siker koronázta. Gervay Károly, a kamarai levéltér igazgatója és Pesty Frigyes történész közbenjárására, valamint a pénzügyminisztérium érélyes fellépésére sikerült a jogtalanul elidegenített kéziratot a bécsi udvari könyvtártól visszaszerezni. A kézirat-együttes előbb az első tulajdonoshoz, a kamarai levéltárhoz került, ahonnan 1872. nov. 28-án a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára végre megkaphatta.⁹¹

GYARAPODÁS CSERE ÚTJÁN

Ebben az időszakban a könyvtárnak még nincs kiépült csere-tevékenysége, a külföldről kapott kiadványokat ajándékként elfogadják, de nem viszonozza. Egy esetben tudjuk igazolni, hogy a könyvtár külföldről konkrét csere-ajánlatot kapott: az ulmi Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben küldte el 1869. márc. 6-án kiadványának az évi füzetét és jelezte, hogy érte cserét vár.⁹² Viszonzásnak nyomát nem találtuk, s ennek talán csak egyik oka volt az, hogy sem a könyvtárnak, sem a Nemzeti Múzeumnak nem volt ekkor nemzetközi cserére alkalmas saját kiadványa. (Bár magyar nyelven két kiadvány is rendelkezésre állt volna: Mátraynak *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai* c. munkája és az ugyancsak Mátray által összeállított *A Magyar Nemzeti Múzeum képtárának lajstroma* c. katalógus, mindkettő 1868-ban jelent meg.) Az alapvető okot inkább egy szemléletbeli elmaradottságban kell keresnünk, hiszen ugyanebben az időben az Akadémiai Könyvtár az akadémiai kiadványokra alapozva

már közel száz akadémiaival és tudományos intézettel folytatott kiadványcserét, s megközelítő mértékű volt az Egyetemi Könyvtár csere-tevékenysége is.

Amennyiben ebben az időszakban mégis cseréről beszélhetünk, az a hazai gyűjtők egymás közötti duplum-cseréjére vonatkozik. Négy ilyen esetről tudunk s közülük kettőben volt a partner egy másik intézmény, két esetben magánszeméllyel cserélt a könyvtár.

A vételnél beszerzett műveknél már említettük azt a hungarika ősnymtatványt (Mátyás király törvénykönyvét), mely csere révén másik két művel együtt 1874-ben az Egyetemi Könyvtár birtokába került. A két másik mű a *Budai Krónika* (1473) Jankovich Miklós gyűjteményéből származó példánya és Bornemissza Péter prédikációs könyvének első három kötete volt.⁹³ Cserébe a Magyar Nemzeti Múzeum két római korabeli köemléket és három, Mátyás király budai palotájából származó, faragott, vörösmárvány-töredéket kapott. Utóbbiak az Egyetemi Könyvtár régi épületének középkori régiség-gyűjteményébe tartoztak, a római kori kövek az új épület alapozásánál kerültek elő. Ezúttal nem duplumcseréről volt szó, hanem egy olyan ügyletről, amelyben a könyvtár csak adott, de nem kapott semmit, pontosabban a csereérték a Múzeum egy másik tárát gazdagította. A cserét az Egyetem rektora, Kautz Gyula kezdeményezte, a VKM támogatta s Pulszky Ferenc – még Mátray szakvéleményének meghallgatása előtt – beleegyezését adta. Az utóbbi tényt méltán nehezményező Mátray ezek után már csak azt kérte, hogy a csere létrejötte előtt adja vissza Toldy Ferenc (az Egyetemi Könyvtár éppen lelépő igazgatója) a *Budai Krónika*-nak a Széchényi Könyvtárban maradó példányát, amely ekkor már csaknem egy éve volt nála kikölcsönözve. (Tulajdonképpen az Akadémia használatára, kiadás céljából, Arany János által aláírt térítvény mellett.) Toldy Ferenc e kérésnek jó tíz nappal később eleget is tett – így már nem volt akadálya a csere létrejöttének 1874. okt. 21-én.⁹⁴

Az esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárral létrejött cserét az ottani könyvtáros, Knauz Nándor kezdeményezte, Mátray Gábor maga is pártolta. A csere végül Simor János esztergomi hercegprímás kérésére jött létre 1871-ben. Mindkét részről 3-3 olyan duplum-példány kicseréléséről volt szó, amelyek a másik fél gyűjteményéből hiányoztak. A Széchényi Könyvtár részéről három misekönyv (közülük egy ősnymtatvány, a másik kettő 16. század eleji, Velencében készült esztergomi misekönyv), a Főegyházmegyei Könyvtár részéről egy esztergomi misekönyv (Velence, 1512. Heckel) és két breviárium (Velence, 1515., ill. 1519., Keym Orban) cserélt gazdát.⁹⁵

1874-ben két magánszeméllyel jött létre csere: Hatos Gusztáv igazságügyminiszteri fogalmazó 41 db régi okmány és kézirat fejében Koller József két művét; Nagy Imre történész egy 18. századi oklevél fényképmásolatáért Fejér György *Codex diplomaticus Hungariae* c. művének egy kötetét kapta. A könyvtár mindkét esetben duplum-példányaiból adott.⁹⁶

Itt szólunk Mátray Gábornak arról az akciójáról, amelyről maga számol be 1872/73. évi jelentésében. Bécsi, krakkói, lipcsei és berlini könyvtáraktól

hosszas levelezéssel 16–17. századi magyar eredetű szerzők zeneműveit „és egyéb magyar szellemű régi zeneműveket” szerzett be. Ebből sajnos nem derül ki, hogy eredeti darabokat vagy másolati példányokat szerzett a könyvtárnak, valamint az sem, hogy milyen ellenszolgáltatást nyújtott ezekért a könyvtár, ill. hogy egyáltalán adott-e értük valamit. Az említett levelezés iratai sem találhatóak a könyvtár irattárában. Egyetlen további információ, hogy a kapott zeneművek kiválóbb darabjait Mátray „a nemzeti zenede által a közönség élénk tettségére elő is adatta”.⁹⁷

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS A GYŰJTŐKÖR KÉRDÉSE

A kiegyezés után a kötelespéldány-szolgáltatás terén a törvényi szabályozás megfelelő kereteket biztosított arra, hogy a Széchényi Könyvtár hozzájusson a hazai irodalmi terméshez. Az Eötvös József vezette minisztérium figyelme arra is kiterjedt, hogy a könyvtár a nyomdáktól olyan kimutatásokat kapjon, amelyek a hiányok megállapításának és a hazai könyvészet összeállításának alapjául szolgálhattak volna. A törvény szankcionálásának hiánya azonban továbbra is a nyomdák, sőt a hatóságok hanyagságának, nemtörődömségének kedveztek, s a könyvtár újra és újra reklamálásra, ill. vétel útján való hiánypótlásra kényszerült. Az alkotmányos korszak helyreállta s ennek nyomán a nemzeti önudat erősödése jobb eredményeket hozott ugyan a beszolgáltatás terén, mint az előző korszakok, de a teljességtől mindez még igen távol állt.

Látványos fellendülést a vétel útján beszerzett dokumentumok tekintetében mutathatott fel a könyvtár. Míg régebben rendszeres vásárlásra csak a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi 420 forint kamata szolgált, 1870-től kezdve a Magyar Nemzeti Múzeum, mint a költségvetés által fenntartott állami intézmény könyv- és folyóirat vásárlására évi 7500 forintot kapott. (Az összeg együttesen szolgált a Széchényi Könyvtár és a Múzeum egyes osztályai kézikönyvtárainak gyarapítását.) Ehhez járult még az 1869–1874 közötti években mintegy 18 000 forint rendkívüli dotáció, amely több értékes gyűjtemény megvételét tette lehetővé, így pl. a Farkas Lajosét, Jászay Pálét, Vörös Antalét, Tunyogi Józsefét. A Széchényi Könyvtár végre olyan aktív vételi politikát folytathatott, amely már nemcsak a napi vásárlásokat növelhette meg jelentősen, hanem versenyképessé tette az intézményt a régiségeket és ritkaságokat tartalmazó nagyobb gyűjtemények megszerzésében is. Más kérdés, hogy az állomány hiányai mind a hungarikumok, mind az egyetemes tájékozottságot elősegítő külföldi művek terén még mindig igen nagyok voltak s ezek bepótlására a fenti összegeknek többszöröse sem lett volna elegendő. A rendelkezésre álló források tekintetében az előző korszakhoz képest mindenesetre ugrásszerű volt a fejlődés s a könyvtár élni is tudott a lehetőségekkel.

Amilyen mértékben nőtt az állam szerepvállalása az intézmény fenntartásában, olyan mértékben csökkent a század utolsó harmadában a társadalom ál-

dozatkészsége. Ez a tendencia közvetlenül a kiegyezést követő években még nem szembeszökő, hazafias lelkesedésből még sokan kívánják gyarapítani a nemzet könyvtárát. Az adakozók társadalmi rétegződése azonban megváltozott. Túlnyomó többségük értelmiségi s egyre kevesebb a birtokos nemes. Az adományok között már ritkábban fordul elő értékes régiség és szaporodik azok száma, akik saját művüket küldik el. Az egyéni adakozók rovására egyre több az ajándékozó intézmény és testület, ezek is jórészt saját kiadványaikkal jelentkeznek. Szerény mértékben megjelennek küldeményeikkel a külföldi intézmények is. A könyvtár egyelőre valamennyit ajándékozónak fogja fel, nemzetközi kiadványcserére a feltételek még nem adottak. Minden ajándékot elfogadtak, így gyűjtőkör-idegen elemek is keveredtek az állományba. Mindenesetre a könyvtár gyarapodásában az ajándékozásnak már nincs az a meghatározó szerepe, mint volt a század első felében. Két kiemelkedő adomány mégis van: az egyik Kölcsey Ferenc könyvtára az utódok jóvoltából, a másik négy korvina Ferenc József révén, a török szultán nagylelkűségéből.

Mai értelemben vett kiadványcseréről még nem beszélhetünk. Néhány cseureügylet van, amelynek keretében duplumpéldányokért a könyvtárból hiányzó műveket szereznek be. Az államtól kapott komolyabb természetbeni juttatás a feloszlatott m. kir. Helytartótanácsnál talált nyomtatványok, kéziratok és oklevelek, amelyek hatósági intézkedéssel kerültek a könyvtárba.

Az összeggyarapodásról – tekintetbe véve a kötelesepéldányok naplózásának már említett ingadozó gyakorlatát – valós képet tükröző, számszerű adatot adni igen nehéz. A három másik beszerzési forrásról azonban (vétél, ajándék, állami juttatás) már megközelítő pontossággal állapítható meg, hogy a nyolc év állományi növekedése mintegy 32 000 db volt, nyomtatványok és kéziratok együtt. Ha ehhez hozzávesszük a kötelesepéldányok évi 2-3 ezres darabszámát, már tekintélyes gyarapodásról beszélhetünk. Ez a gyarapodás azonban tartalmában nem fedte le azt a kört, amit a könyvtárnak be kellett volna szereznie, feldolgozási kapacitását viszont már meghaladta.

Gyarapításról lévén szó, nem kerülhetjük meg a gyűjtőkör kérdését. Bármennyire is kézenfekvő volt a könyvtár alapításától kezdve, folytatva egy több mint fél évszázados gyakorlaton át, hogy a könyvtár kizárólagosan hungarika könyvtár, amely nem magyar vonatkozású külföldi műveket csak segéd-, ill. kézikönyvtári jelleggel gyűjt, éppen ezekben az években vált kérdésessé ezen elvek kizárólagossága. Ekkor merült fel egy nagy, egyetemes jellegű, tudományos könyvtár létrehozásának terve az ország fővárosában. A korabeli viták ezt az óhajtott intézményt „országos könyvtár” névvel jelölték. Megvalósításának kétféle elképzelése élt: vagy a három budapesti könyvtár – a múzeumi, az egyetemi és az akadémiai – összevonása, vagy a három közül valamelyiknek országos könyvtárrá való fejlesztése révén. Mindhárom könyvtár párhuzamos fejlesztését takarékosági okokból elvetették.

Maga az egyetemes könyvtár eszméje tulajdonképpen Eötvöstől származott, aki azonban mielőtt javaslatát az országgyűlés elé terjesztette volna, szak-

értői bizottság kiküldésével alapos helyzetfelmérést rendelt el. Ennek eredménye volt Szász Károly ismert jelentése, amelynek nyomán Eötvös is úgy foglalt állást a parlamentben 1870. február 26-án, hogy sem az összevonás, sem a külön-külön való kiegészítés nem járható út. A három könyvtár jellege, rendeltetése különböző s további fejlesztésüket úgy kell megvalósítani, hogy azok hárman együtt alkossák az országos könyvtárat. Gyűjtőkörük és állományuk tehát egészítse ki egymást s így képezzenek egy egyetemes jellegű könyvtárat.⁹⁸

Az „országos könyvtár” eszméje azonban ezzel nem volt eltemetve: pénzügyi okokból, takarékosági szempotokra hivatkozva még többször foglalkoztak vele. A parlamentben nem egy olyan állásfoglalás született, amely szöges ellentétben állt azzal a következtetéssel, amelyre Eötvös József eljutott.⁹⁹ Újra és újra megkérdőjelezték tehát a Széchényi Könyvtárnak nemcsak kizárólagos hungarika gyűjtőkörét, hanem önálló létét is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter – ekkor már Trefort Ágoston – 1873 októberében is ankétot hívott össze a három budapesti könyvtár ügyének rendezésére.¹⁰⁰ Az ankét szakértő bizottságot küldött ki, amelynek tagjai Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Árpád voltak. Véleményük summázatát a *Fővárosi Lapok*-ból ismerjük: „Az enquéte abban állapodott meg, hogy Pest három főkönyvtárának saját jellege legyen: a múzeumi főleg a Magyarországon és hazánkról írt könyveket tartalmazza ...”¹⁰¹

A kérdéssel való többszöri foglalkozás is azt bizonyítja, hogy makacsul tarthatták magukat a fentiekkel ellenkező vélemények is. Ezt támasztja alá Mátray Gábor, aki éppen ekkor, 1873 végén írja egy, a minisztériumnak szánt évi jelentésében, Pulszky Ferenchez címezve a következőket: „Végre a Múzeumi Könyvtár mostani rendezése folytán kötelességemnek érzem Ngod kérni, méltóztassék most, midőn még nem volna késő, az utódok netaláni vádjának elkerülése, tapasztalt hazafiúi figyelmére méltatni, sőt hathatós pártolása alá venni gr. Széchényi Ferenc alapítványi levelét; melyekből, valamint az általa kinyomatott Catalogusokból is világosan kitűnik a Múzeumi Könyvtárnak rendeltetése, körének terjedése és határa. Kitűnik azokból, hogy a példátlan hazafiságú grófnak nem volt szándoka egyetemes, hanem magyar könyvtárral ajándékozni meg a hazát, vagyis oly tudományos művek készletével, melyek ne csak szoros értelemben vett Hungaricákat, hanem az ezekkel rokon, és a hazai viszonyokra vonatkozó, nemcsak a jelenleg magyar korona alá tartozó, hanem még a régi hasonló, sőt a szomszéd örökös tartományok és törökországi tartományiakat is ide értve, foglalják magukba. Gróf Széchényinek tehát volt alapos oka nem akarni Pesten egy második s iszonyú költséget igénylő egyetemes könyvtárt alapítani, hanem csak egy külön magyar könyvtárt, melyben minden, mi hazánkra s viszonyainkra vonatkozik, központosítva legyen. ... Ezen eszme után indultak az alapító gróf szándokát jól ismerő s még életében kinyomatott Széchényi catalogusok tudós compilerai, valamint a gróffal egyidejűleg élt múzeumi igazgatók s a két eddigi őrei, kik nem voltak oly dőrék, hogy ne tudták volna, mi szándoka volt a dicső alapítónak. ... Ha tehát gr. Széchényi ala-

pítványa főnntartandó, s az irántai kegyelet meg nem semmíthető, nem függhet tőlünk, kényünk-kedvünk szerint azt másként interpretálni, vagy éppen kiforgatni a könyvtár eredeti nemzeties jellegéből s attól örökre megfosztani.¹⁰² E szenvedélyes szavak végeredményben összezsengenek azzal, amit az ügyben Szász Károly, maga Eötvös József s az említett három szakértő is vallott s ami a helyzetet behatóan ismerők előtt soha nem is lehetett kérdéses. Mátray Gábor szavai azonban nyilván megtapasztalt napi realitásokból fakadtak s nem holmi Don Quijote-i harc szülte azokat. Más megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy Mátray nem csak a Széchényi Könyvtár egyetemes gyűjtőkörű könyvtárrá való fejlesztése ellen tiltakozott következetesen, hanem a szintén egyetemes jellegű müncheni szakrendszer bevezetésével sem értett egyet. Ebben nem állt egyedül, pl. Szász Károly is hasonlóan vélekedett.

Ekkor Mátray Gábornak még egy bő éve volt, hogy a könyvtár gyarapítását az általa egyedül helyesnek tartott hungarika szempontok szerint intézze. A Széchényi Könyvtár kivételes szerencséje, hogy Mátray utóda, Fraknói Vilmos ugyanezen a véleményen volt s e feladatot legalább annyira magáénak vallotta, mint előde. „E feladat, melyet alapítója és a törvényhozás szabott meg, az: hogy specialis magyar könyvtár legyen, azaz mind azt magában foglalja, ami Magyarországon és Magyarországról íratott és közrebocsáttatott. Kötelességemnek ismerem oda hatni, hogy a könyvtár csakis ezt a feladatot, de azt lehetőleg teljesen oldja meg – írja első könyvtári jelentésében.¹⁰³

JEGYZETEK

1. Kubinyi Ágoston (1799–1873) természettudós, régész, az MTA tagja. 1843–1869 a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. – Pulszky Ferenc (1814–1897) politikus, publicista, régész, művészettörténész, az MTA tagja. 1869–1894 a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.
2. Mátray Gábor (1797–1875) jogot végzett, majd ügyvédi diplomát szerzett. Zenetörténész, irodalmi szerkesztő, az első magyar szépirodalmi lap megalapítója. 1840-től haláláig a Nemzeti Zenede igazgatója. Az MTA lev. tagja. 1837-től a Széchényi Könyvtár munkatársa, 1846-tól annak vezetője. 1875. márc. 3-án vonult nyugalomba.
3. Barna Ferdinánd (1825–1895) jogvégzett. Nyelvész, műfordító, az MTA lev. tagja. 1860-tól könyvtári segédőr, 1875-től címzetes könyvtári őr, 1889-ben nyugdíjazták.
4. Fraknói Vilmos (1843–1924) történetíró, kanonok, c. püspök, az MTA tagja. 1875. ápr. 2.–1879. nov. 1-ig a Széchényi Könyvtár vezetője. 1876–1879-ig a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője. – Vö.: Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén.* = *Könyvtáros*, 1991. 8. sz. 481–487. 1. – Somkuti Gabriella: *150 éve született Fraknói Vilmos.* = *Eseménynaptár*, 1993. 1. sz. 35–37. 1.
5. A korszak ált. irodalma és a gyakrabban idézett művek (zárójelben a hivatkozás rövidítése): Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1867.* Bp., 1981. (Berlász) – *Bibliotheca Corviniana*. Összeáll. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor. Bp., 1967. (Bibl. Corviniana) – Csontos János: *Adatok a N. Múzeum könyvtárának történetéhez.* = *Magyar Könyvszemle*, 1885. 1–41. 1. (Csontos) – Fülöp Géza: *A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában. (1789–1917)* I. Bp., 1975. – Horváth Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtaiványai.* Bp., 1895. (Horváth) – *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára.* = *Magyar Könyvszemle*, 1896. 97–120, 203. 1. – *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp., 1902. (MNM. .) – Sajó Géza–Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in Bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* 1–2. Bp., 1970. (Sa-

- jó-Soltész) – Soltész Zoltánné: *Az Országos Széchényi Könyvtár ősnymotatvány-gyűjteménye.* = *Az OSZK Évkönyve 1963/64.* Bp., 1966. 109–128 l. (Soltész, *Az OSZK ősnymotatvány...*) – Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetési tükreben 1867–1919.* = *Az OSZK Évkönyve. 1978.* Bp., 1980. 123–173 l. – Tóth András: *A kötelespéldány szolgáltatás története Magyarországon.* Bp., 1964. – Vértesy Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei.* IV. 1968. Bp., 1968. 115–164. l. (Vértesy, *Az Egyetemi Könyvtár...*) További rövidítések: *Főv.Lapok – Fővárosi Lapok; Mo-i Rend. Tára – Magyarországi Rendeletek Tára; MNM – Magyar Nemzeti Múzeum; VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a hivatalos elnevezés kezdetben Vallás- és Közoktatási Minisztérium volt); OSZKI – Országos Széchényi Könyvtár Irattár; OSZK Kézirattár – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára; sz.n. – szám nélkül.*
6. A bel- és igazságügyi miniszterek 1867. márc. 17-i, 490. R./B.M. és 16/I.M.E. sz. rendelete a sajtóviszonyok tbn. Közzététele márc. 20. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 2. kiad. Pest, 1871. 39–41. l.
 7. Berlász, 309–311. l.
 8. Az igazságügyi miniszter 1867. máj. 17. 307/eln. sz. rendelete. Hatálybalépése 1867. jún. 16. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 89–115. l.
 9. Nyomtatványok kötelespéldányainak beszolgáltatása tbn. az igazságügyminiszter 1867. jún. 2-i, 307/eln. sz. rendelete. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 130 l.
 10. Uo.
 11. Az igazságügyi miniszter 1867. július 17-i, 481/eln. sz. rendelete a sajtó-termékek kötelespéldányainak beküldése iránt. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 231–232. l.
 12. A földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium 1867. december 4-i 3870. sz. rendelete a közdíró kötelespéldányainak ingyen szállítása iránt. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 557. l.
 13. OSZKI 16/1867, 19/1867.
 14. A Széchényi országos könyvtár új szerzeményei 1864. május–1868. 77. sz. tétel. – OSZK Gyarapítási osztály.
 15. OSZKI 26/1867.
 16. VKM 5128/1867, OSZKI ad 26/1867.
 17. Uo.
 18. VKM 13.035/1867, OSZKI 39/1867.
 19. A belügyi és igazságügyi miniszterek 1871. május 14-i, 1498/I.m.E. sz. rendelete. = *Mo-i Rend. Tára 1871.* 178–179. l. – Ennek módosítása: a Bel- és Igazságügyi Minisztérium 1872. április 22-i rendelete. (Szám nélkül) = *Mo-i Rend. Tára 1872.* 183. l.
 20. VKM 15.856/1867, OSZKI 1/1868.
 21. Uo.
 22. Tóth, *A kötelespéldányszolgáltatás...* 51. l.
 23. A Széchényi országos könyvtár új szerzeményei 1864. május–1868; 1869–1871; 1872–1873. szept.; 1874. okt. 1–1875. okt. 31. Összesen 4 kötet. OSZK Gyarapítási osztály.
 24. Kovács Lajos debreceni polgármester levele. 1873. ápr. 17. OSZKI 64/1873 – A hivatkozott rendelet belső utasítás lehetett, mivel a *Mo-i Rend. Tára*-ban nincs nyoma.
 25. E gyakorlatot erősítette meg egy 1867. szept. 10-i, 728. sz. alatti „miniszteri meghagyás”, melynek forrását nem sikerült megtalálni. Egyedül Falk Zsigmondnak, a Pesti Könyvnyomda Rt. igazgatójának leveléből ismeretes, aki erre való hivatkozással háritotta el Mátray Gábor kötelespéldány reklamátlását, és Mátrayt a pesti polgármesteri hivatalhoz utasította. Falk Zsigmond levele Mátray Gábornak. Pest, 1872. aug. 29. OSZKI 68/1872.
 26. Egyes nyomdák a VKM által előírt űrlapot használták, mások egyszerűbb változatot vezettek be. Pl. OSZKI 1868. sz. nélkül, 14/1869, 1869. sz. nélkül. – A fennmaradt jelentések évi száma nem ugyanennyi nyomdát jelent, tekintettel az évnegyedes, sőt pl. Debrecen esetében kéthavi kimutatásokra is.
 27. Pauler Tivadar levele Pulszky Ferenchez. VKM 30.335/1871 dec. 23. OSZKI 76/1871.
 28. 1873. máj. 31. OSZKI 80/1873.
 29. 1871. dec. 14. OSZKI 68/1871.
 30. OSZKI 108/1872, 51/1872.
 31. Mátray Gábor feljegyzése Pulszky Ferencnek. 1870. jan. 3. OSZKI 1/1870.
 32. OSZKI 18/1868.

33. Eötvös József leirata a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának. VKM 21.205/1868 dec. 18. – OSZKI 3/1869.
34. Mátray Gábor jelentése a könyvtár 1872. ápr. 1.–1873. dec. 23. közötti időszakáról. OSZKI 116/1873.
35. OSZKI 76/1872.
36. OSZKI 1/1873 – A javaslat további sorsáról nem tudunk, a Mátray által összeállított névsor sincs az ügyirat mellett.
37. OSZKI 8/1874, 16/1874.
38. Mátray Gábor feljegyzése Kubinyi Ágostonnak. 1868. máj. 18. OSZKI ad 44/1867.
39. OSZKI 1/1870.
40. OSZKI 24/a/1872.
41. OSZKI 116/1873.
42. Hegedüs Candid Lajos leirata a MNM igazgatóságának. VKM 6423/1868 – OSZKI ad 44/1867 – Mátray válasza ugyanitt. – Részletesebben ld. Somkuti Gabriella: *Eötvös József és a nemzeti könyvtár = Könyvtáros*, 1988. 10. sz. 614–619. l. 11. sz. 678–686. l.
43. A szerzeményi napló pénzforrást jelölő rovatában a könyvtár részére történt vásárlásoknál azonban továbbra is kétféle megjegyzés olvasható: „Múzeumi alapból”, ill. „szakkönyvek pénztárából”. A megkülönböztetés oka vagy jellege – egyéb források hiányában – ma már kideríthetetlen. Harmadik fajta jelölés („államköltségen” vagy VKM megjegyzés) világos: nagyobb vételek alkalmából adott rendkívüli állami juttatásról van szó.
44. Vö. Pulszky Ferenc levele Trefort Ágoston miniszterhez. 1874. márc. 14. MNM 370. OSZKI 48/1874, másolat.
45. OSZKI 27/1869 – *Fővárosi Lapok*, 1868. 155. sz. júl. 8. 619. l.
46. OSZKI 3/1870.
47. Berlász, 298, 312. l.
48. OSZKI 33/1872, 113/1872.
49. OSZKI 44/1872.
50. RMK I. 371, RMNy 328.
51. *Tóth Ferenc analectái a Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1886. 220–250. l.
52. OSZKI 101/1872.
53. *Fővárosi Lapok*, 1873. 147. sz. jún. 28. 639. l.
54. Johannes Scholasticus sive Climacus: *Scala paradisi...* OSZK Clmae 344. – *Bibl. Corviniana...* 22. sz. 39. l. – Csontos János még kételkedett corvina mivoltában. Csontos János: *A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 139–140. l.
55. Soltész, *Az OSZK ősnymtatvány...* 114. l.
56. Csontos János: *A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 134–140, 183–189. l. – Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen kéziratai (A Nemzeti Múzeumban.)* = *Fővárosi Lapok*, 1874. 144. sz. jún. 26. 630. l. – *Gyűjtők és mecénások. Az OSZK kiállítása.* Bp., 1985. 21. l. – A Farkas-féle gyűjtemény jegyzéke az OSZK Kézirattárában: Fol. Hung. 1887/1–3 és Fol. Hung. 1887/4. Részletesen foglalkozik a gyűjteménnyel Wix Györgyné: *Rég elfelejtett gyűjtőkről.* = *Az OSZK Évkönyve 1984/85.* Bp., 1992. 179–203. l.
57. *Főv. Lapok*, 1873. 216. sz. szept. 20. 939. l. – OSZK szerzeményi napló 1873. nov. 6. 489. sz. – Somkuti Gabriella: *Apró-cseprő érdekességek a Széchényi Könyvtár történetéből.* = *Könyvtáros*, 1990. 4. sz. 235237. l.
58. OSZKI 26/1874 – Csontos János tévesen tünteti fel a vételárat 3600 forintban. Vö.: *Adatok a N. Múzeum Könyvtárának történetéhez.* = *Magyar Könyvszemle*, 1885. 15. l.
59. OSZKI 48/1874.
60. OSZK szerzeményi napló 1874/396. RMK I. 14. RMNy 39. – Részletesen ld. MNM ... 26. l. és Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp., 1988. 140–146. l. – A mű ma már nincs a Homeeros kiadáshoz kötve, 1973-ban leválasztották és új, sima bőrkötést kapott.
61. OSZKI 15/1873.
62. Sajó–Soltész 1075. sz. Horváth Ignác tévesen azonosítja az OSZK példányát a berlinivel (Horváth, 274. sz.), mivel az OSZK birtokában az 1874-es csere után az a példány maradt, amelyet már Horvát István 1833-ban ismertetett a *Tudományos Gyűjtemény*-ben. Bizonyítását ld. Soltész Zoltáné:

- Incunabula Hungarica. III. Constitutiones inclyti Regni Hungariae.* = *Magyar Könyvszemle*, 1971. 270–280. 1. – A vétel és a csere adatai: OSZK szerzeményi napló 1873/455, OSZKI 13/1874.
63. Horváth Antal 3 db nyugtája összesen 177 Ft-ról, OSZKI 34, 45, 48/1870. OSZK szerzeményi napló 210, 290, 296, 317/1870. Többek között: Josephus Flavius: *Libri de bello judaico*. Augsburg, 1470. Sajó–Soltész 1974. sz. OSZK Inc. 165. – Ptolemaios: *Liber geographiae*. Velence, 1511.
64. *Kirchen-Gesangbuch ...* Strassburg, 1616. Ára 55 Ft volt. OSZK szer. napló 1874/126, OSZKI 32/1874.
65. Eötvös Lajos (1848–1872) irodalomtörténész; Eötvös Károly ügyvéd, neves író (1842–1916) öccse. 1869-től napidíjas a Széchényi Könyvtárban, 1871. szept.-től könyvtári segéd.
66. Pl. Gibbon, E.: *Geschichte des römischen Weltreichs*. 3. Aufl. Leipzig, 1854. – Schlosser, F. Ch.: *Weltgeschichte*. 5. Aufl. Leipzig, 1870/72. – Lübke, W.: *Grundriss der Kunstgeschichte*. Stuttgart, 1871. – Hettner, H.: *Literaturgeschichte des 18-ten Jahrhunderts*. 3. Aufl. Braunschweig, 1872. – Euripides, Shakespeare, Lessing művei.
67. *Geschichte der Südslavischen Literatur*. Prag, 1861. – *Geschichte der Illirischen u. Kroatischer Literatur*. Prag, 1865. – *Bibliographia Daciae*. Bucurescu, 1872.
68. *Pesti Napló*, 1870. Esti kiad. ápr. 14. 2. l.
69. OSZK szerz. napló 1870/72.
70. Supala Ferenc (?–1875) jogvégzett, történész, 1866–1875 könyvtári segédőr. – Bassó (korábban: Bascho) Ármin (1834–1884) 1869–1873 a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, 1874-től haláláig az Országgyűlési Könyvtár első könyvtárnoka. – Steiner (később: Simonyi) Zsigmond (1853–1919) nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Az 1870-es évek elején a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka.
71. Cratianus: *Decretum*. Nürnberg, 1438. Sajó–Soltész 1450. sz. Horváth 180. sz. OSZK Inc. 147. – Calderinus, Domitius: *Commentarii in Juvenalem*. Róma (?), 1476/77 (?). Sajó–Soltész 880. sz. Horváth 662. sz. OSZK Inc. 313.
72. Catharina Senensis, S.: *Dialogo ... dela Divina providentia ...* Venetia. 1504. OSZK szerz. napló 1871/99. OSZK Ant. 5668. E műből az *Index Aureliensis* (134.023) csak két olaszországi példányt regisztrál. – Horváth Antal régiségtári napidíjas azonos lehet azzal a későbbi tanítóképző intézeti igazgatóval, aki 1880-ban szerzett tanári oklevelet a pesti egyetemen.
73. OSZKI 42/1871.
74. OSZK szerz. napló 1869/142.
75. OSZKI 84/1873.
76. Pius II. pápa (Aeneas Sylvius Piccolomineus): *Epistolae familiares*. Nürnberg, 1486. Sajó–Soltész 2744. sz. Horváth 257. sz. – Az OSZK-ban ma meglévő példányokkal nem azonos.
77. Berlász, 479. l. OSZKI 6/1867 és sz. n. – L[ukácsy] S[ándor]: *Kölcsey könyvtára.* = *Könyvtáros*, 1963. 8. sz. 477–478. l. – A Kölcsey-könyvtár jegyzéke: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1887/14.
78. OSZKI 25/1871.
79. *Pesti Napló*, reggeli kiadás, 1869. ápr. 9. Kubinyi Ágoston mond köszönetet az adományokért. Nem kideríthető, hogy az összeget mire fordították.
80. A kapott hírlapkötetek számát Csonatos János 934-re teszi, de lehet, hogy ez csak a kötött anyagra vonatkozik. Csonatosi, 15. l.
81. OSZKI 59/1871.
82. OSZKI 42/1872 – Jakubovich Emil: *Bonfini kódex-töredék a Magyar Nemzeti Múzeumban.* = *Magyar Könyvszemle*, 1919. 111–117. l.
83. Mátyás király és III. Frigyes császár között 1463-ban kötött örökösödési szerződés *Capitula concordiae...* kezdetű nyomtatvány latin kiadása 1490-ből. OSZK szerz. napló 1867/125. Horváth 365. sz. – Ezt az őnyomtatványt az OSZK Ráth György könyvgyűjtővel cserélte el, majd az ő gyűjteményével került az MTA Könyvtárába. Ld. Soltész, az *OSZK őnyomtatvány...* 114. l.
84. *Főv. Lapok*, 1869. dec. 12. 284. sz. 1145. l. – *Pesti Napló*, Reggeli kiadás, 1869. dec. 10.
85. Mátray Gábor: *A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről*. Pest, 1870. 15 l. (*Értekezések a Nyelv- és Szépnudományok köréből*. II. köt. 1. sz.) – Kivonata: *Akad. Ért.* 1870. 24–25. l. A felolvasó ülésről: *Pesti Napló*, Reggeli kiad. 1870. jan. 25.
86. OSZK Clmae 241, 234, 122, 281. – *Bibl. Corviniana*, 19, 18, 16, 21. sz.
87. OSZKI 41/1869, 4/1870, 30/1870 – Csonatosi tévesen közöl 1208 db-t, ez egy megelőző állapot becsült adata. Csonatosi, 15. l. E téves adatot veszi át MNM, 19. l.

88. VKM leirata 1869. okt. 21. 15.811/1869 sz. OSZKI 41/1869.
 89. OSZKI 81, 113/1873.
 90. OSZKI 82/1873.
 91. OSZKI 112/1872 – A kéziratgyűttes: OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 934.
 92. OSZKI 16/1869.
 93. *Chronica Hungarorum*. Buda, Andreas Hess, 1473. RMK II. I. Sajtó–Soltész 986. sz. – *Bornemissza Péternek Az evangéliumokból és az epistolakból való tanulságoknak...* c. művének mindhárom része. Sempte, 1573–75. RMK I. 95, 115, 119. RMNy 333, 355, 362. Mátyás király törvénykönyvére – RMK III. 17 – Id. a 62. sz. jegyzet. – Vö. Vértesy, *Az Egyetemi Könyvtár...* 141. l. és *Pesti Napló*, 1874. 56. sz. márc. 9. esti kiad. 2. l.
 94. OSZKI 13/1874.
 95. OSZKI 24/1871.
 96. OSZKI 55. 68/1874.
 97. OSZKI 116/b/1873 – Mível Mátray egyidejűleg a Nemzeti Zenede igazgatója is volt, feltehető, hogy a levelezés ennek irattárába került. Az akciónak a Zeneműtárban sincs írásbeli nyoma.
 98. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Pest, 1871. – Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Bp., 1976. – Bényei Miklós: *Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárügy*. = *Kovács Máté emlékkönyv*. Bp., 1983. 72–83. l. – Somkuti i. m. ld. 42. sz. jegyzet.
 99. Gárdonyi Albert: *Könyvtárügyünk és a törvényhozás negyven év előtt*. = *Könyvtári Szemle*, 1913. 2. sz. 3–4. l. – Panka Károly: *Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt*. = *Könyvtári Szemle*, 1913. 4. sz. 26–28. l.
 100. *Főv. Lapok*, 1873. 244. sz. okt. 23. 1061. l.
 101. *Főv. Lapok*, 1873. 245. sz. okt. 24. 1065. l.
 102. Mátray Gábor jelentése Pulszky Ferencnek, 1873. dec. 23. OSZKI 116/b/1873.
 103. *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban*. = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 227. l.

BESTANDSENTWICKLUNG IN DER BIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI 1867–1874

G. SOMKUTI

Im Jahre 1867 kam es zu einem Ausgleich unter der ungarischen Nation und dem österreichischen Kaiser. Als Ergebnis, hat sich die interne Unabhängigkeit des Landes wiederhergestellt, ein verantwortliches Ministerium hat den Platz der österreichischen Regierung übernommen, und die Wirtschaft und Gesellschaft konnte auf den Weg der bürgerlichen Entwicklung treten. Dieser Epochenwechsel hat auch die Bibliothek Széchényi, die die Aufgaben einer Nationalbibliothek erfüllte, bedeutend beeinflusst. Die im Titel erwähnte Periode wird in diesem Beitrag aus dem Gesichtspunkt der Erwerbungsarbeit analysiert.

Die neu organisierte Staatsverwaltung hat die Einreichung von Pflichtexemplaren mit neuen Gesetzen reguliert, die als entsprechendes Basis zur Einsammlung des ungarischen Literaturproduktes dienten. Die Druckereien waren auch zur Sendung solcher Nachweisen verpflichtet, die zur Kontrolle und zur Redaktion der Nationalbibliographie behilflich sein könnten. Als aber das Gesetz nicht sanktioniert worden war, war die Nachlässigkeit der Druckereien, sogar der Behörden begünstigt, deshalb war die Bibliothek immer wieder zur Reklamation und zur Lückendeckung durch Kauf gezwungen. Die Wiederherstellung der konstitutionellen Phase und danach die Verstärkung des nationalen Selbstbewusstseins hat auf dem Gebiet der Einreichung bessere Ergebnisse mitgebracht als die früheren Epochen, aber all dies war noch weit von Völligkeit.

Die Bibliothek konnte einen sehenswürdigen Aufschwung auf dem Gebiet der gekauften Materialien aufzeigen. Früher hat nur der jährliche Zins von 420 Forint der Lajos Széchényi Stiftung zum regelmässigen Kauf gedient, seit 1870 hat das Ungarische Nationalmuseum – in dessen Rahmen damals die Bibliothek arbeitete – als vom staatlichen Etat unterhaltene staatliche Institution jährlich 7500 Forint zum Kauf von Büchern und Zeitschriften erhalten. (Diese Summe hat zur Erwerbung sowohl für die Bibliothek Széchényi, als auch für die Handbibliothek der einzelnen Abteilungen des Nationalmuseums

gedient.) Dazu kam noch die ausserordentliche Dotation von etwa 18 000 Forint durch das Ministerium für Religion und Öffentliches Unterricht, die es ermöglicht hat, mehrere wertvolle Sammlungen zu kaufen. Ausser ihnen ist die Sammlung von Lajos Farkas hervorzuheben, für die 7500 Forint bezahlt wurde, und für die ein Londoner Antiquar noch mehr geben würde. Internationale Interesse war begründet: in der Sammlung waren 14 Kodizes, unter ihnen ein Corvina Kodex, und 14 Wiegendrucke, noch andere alte Bücher und Rara. Eine bedeutende Erwerbung war die Sammlung von den sich auf den Freiheitskampf von 1848 beziehenden Schriften von Antal Vörös, dem Sekretär von Lajos Kossuth, für die die Bibliothek 3000 Forint bezahlt hat. Die Bibliothek Széchényi konnte endlich eine solche aktive Erwerbungspolitik folgen, in der sie nicht nur die tägliche Käufe bedeutend vergrössern konnte, die aber die Institution konkurrenzfähig in der Erwerbung von wertvollen grösseren Sammlungen gemacht hat.

Die finanziellen Mittel der früheren Epoche haben es nicht ermöglicht, ausländische Hungarica und die zur bibliothekarischen Arbeit und wissenschaftlichen Forschung notwendigen ausländischen Hilfs- und Handbücher zu erwerben. Jetzt hat es auch mit ihrem Kauf begonnen, obwohl die Lücken auf diesem Gebiet so gross waren, dass für die notwendigen Erwerbungen das Mehrfache des zur Verfügung stehenden Geldes notwendig gewesen wäre.

Als die Rolle des Staates in der Unterhaltung der Institution wuchs, in demselben Masse hat in der letzten Drittel des Jahrhunderts die Opferbereitschaft der Gesellschaft unternommen. Diese Tendenz ist noch nicht augenfällig in den Jahren nach dem Ausgleich, aus patriotischem Enthusiasmus möchten noch viele die Bibliothek der Nation bereichern. Die soziale Schichtung der Donatoren hat sich aber verändert. Die überwiegende Mehrheit ist die Intelligenz, und es gibt immer weniger Besitzeradler. Unter den Gaben kommen die alten Rara immer seltener vor, und die Nummer deren vergrössert sich, die ihre eigenen Werke zuschicken. Auf Kosten der individuellen Donatoren gibt es immer mehr schenkenden Institutionen und Körperschaften, und auch diese melden sich meistens mit ihren eigenen Veröffentlichungen. Auch ausländische Institutionen erscheinen im bescheidenen Masse mit Sendungen. Die Bibliothek betrachtet sie alle vorläufig als Donatoren, die Bedingungen des internationalen Austausches sind noch nicht gegeben. Die Bibliothek hat alle Geschenke eingenommen, deshalb gerieten auch profillfremde Elemente in den Bestand, die aber ihn bunter und reicher gemacht haben. Für alle Fälle haben die Geschenke nicht mehr die bestimmende Rolle in der Erwerbung der Bibliothek, die sie in der ersten Hälfte des Jahrhunderts hatten. Es gibt doch zwei hervorragende Geschenke: das eine ist die Bibliothek des Dichters Ferenc Kölcsey (Dichter des nationalen Hymnus) – dank der Güte seiner Nachfolger; das andere sind 4 Corvina Kodizes vom österreichischen Kaiser und ungarischem König Franz Joseph, der die vom türkischen Sultan geschenkten Corvina Kodizes an ihren originellen und berechtigten Besitzer, die ungarische Nation geschenkt hat.

Im heutigen Sinne können wir noch nicht vom Austausch von Veröffentlichungen sprechen. Es gibt einige Austauschaktionen, in denen für Duplikaten aus der Bibliothek fehlende Werke erworben wurden. Der Staat hat auch eine bedeutende Sammlung von Drucken, Handschriften und Urkunden des aufgelösten Statthalterrates durch behördliche Massnahme an die Bibliothek als Naturalbezüge gegeben.

In diesen Jahren gab es noch solche bibliothekspolitische Bestrebungen, die aus missverständlicher Sparsamkeit es lieber sehen würden, wenn die Sammlung der Literatur von universalem Interesse und der nationalen Buchproduktion in einer grossen, nationalen Bibliothek verwirklicht worden wäre. Der Bibliothek Széchényi ist es gelungen, das Charakter und das Sammelgebiet der Nationalbibliothek zu verteidigen. Das lag um so mehr auf der Hand, als Budapest damals schon zwei Allgemeinbibliotheken besass: die von der Universität und die von der Akademie der Wissenschaften.

Das berufliche Mitteilungsblatt der Bibliothek Széchényi, das Magyar Könyvszemle erscheint seit 1876, dort finden wir seit dem Jahr 1875 die Jahresberichte der Bibliothek. Nachdem die Verfasserin die Periode 1867–1874 im Archiv der Bibliothek erschlossen hat, wurde es klar, dass in diesen Jahren in der Bibliothek eine dynamische Entwicklung begonnen hat, in deren Rahmen die Institution es begann, sich an die westeuropäische Bibliotheken desselben Typs anzuschliessen.

*A könyvek, térképek és zeneművek
kurrens nemzeti bibliográfiái
a dualizmus korában – különös tekintettel
az Országos Széchényi Könyvtárra
1867–1918*

KÉGLI FERENC

*A bibliográfia, ha nem is omegája,
de kétségkívül az alfája minden tu-
dománynak, valóságos Ariadne fo-
nala, mely biztosan elkalauzol az
irodalom egyre sűrűsödő rengetegé-
nek úvesztőjében.*

Gulyás Pál, 1912.

Bevezetés

Az 1867-es politikai és gazdasági kiegyezést követően Magyarország új alapokon indult el történelmének azon korszakába, melyet dualizmusnak nevezünk. Erről a történelmi fordulópontról fogalmazott úgy Lónyay Menyhért, a 67-es kormány pénzügyminisztere, hogy „1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és cselekvés korszaka, [...] a szellemi fejlődés és az anyagi felvirágzás” lehetősége.¹ Ez a „felvirágzás” a tudományos életre, azon belül a nemzeti tudományok (történelem, irodalom- és nyelvtörténet, művészettörténet, föld- és néprajz) művelésére is kihatott. A 60-as évek derekán a nemzeti öntudatot ápoló, a külföldi tudományos törekvéseket ismerő fiatalabb tudós nemzedék a kéziratossá és nyomtatott források alaposabb kritikai értékelése felé fordult. Szükségessé vált tehát az irodalomban való tájékozódás érdekében a nemzeti és nemzeti vonatkozású írásművek teljes körű regisztrálása és feltárása, mind a múlt, mind pedig a jelen vonatkozásában.² Erősítette ezt egyrészt a nemzeti kultúra belső és külső propagálásának igénye, másrészt a kiegyezést követően hamarosan szabad iparrá vált könyvkiadás és -kereskedelem üzleti érdeke.

*

Amikor gróf Széchényi Ferenc 1802-ben hazájának adományozta nemzeti gyűjteményét – melynek könyv- és nyomtatványanyagáról 1799–1800-ban adott közre nyomtatott katalógust – az alapító okirat 2. pontjában feltételként szabta

meg, hogy a könyvtár éves gyarapodásáról nyomtatott pótkatalógusokat tehesen közzé. Szándéka szerint e katalógusok nemcsak a saját beszerzéseket, hanem az Egyetemi Könyvtárba beküldött kötelezpéldányok címanyagát is tartalmazták volna. E pont utal arra, hogy az alapítást követően az új intézmény (mint Országos Könyvtár) szintén részesül a kötelezpéldányokból, így a kiegészítésként beszerzett régi műveket, valamint az újonnan megjelent nyomtatványokat tartalmazó pótkatalógusok az alapkatalógussal együtt magukba foglalhatják a teljes nemzeti nyomtatványtermést.³

A Széchényi Országos Könyvtár gyarapodásáról mindössze két pótkatalógus jelent meg, az első 1803-ban, a második 1807-ben. A nyomtatott kötetkatalógusokban a betűrendes részt egy szakrendi rész követi. A gyűjteményes munkák analitikus feltárást kaptak, s felvételt nyertek a tudományos értékű folyóiratcikkek is. A könyveken kívül megtalálhatók a katalógusokban a kisnyomtatványok, a kalendáriumok, az évkönyvek, a név- és címtárak továbbá a folyóiratok és a hírlapok címléírásai.

A gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok teljessége, a következetesen alkalmazott tartalmi és formai megoldások, valamint az alapító okiratban vállalt kiadási kötelezettség csirájában magukban foglalták egy, a nyomtatványok minden fajtájára kiterjedő kurrens általános nemzeti bibliográfia kialakulásának és kiteljesedésének a lehetőségét. A pótkötetek sorozatának megszűntével azonban ez az esély elveszett, ugyanis a következő pótkötet (Széchényi sürgetése ellenére) már nem készült el. Széchényi komolyan vette az alapító okirat 2. pontjában önként vállalt kötelezettségét, annyira, hogy az 1820-ban kelt végrendeletében fiait bízta meg, hogy folytassák a katalógusok közreadását.⁴

E jegyzékek további kiadása azonban elmaradt, sőt a nyomtatványokkal kapcsolatos műhelymunka oly mértékben szorult hátrányba az elkövetkező évtizedekben, hogy a könyvtár nyomtatványállománya – Széchényi nemzeti gyűjteménye, illetve a segédkönyvtárként használt Széchényi-féle soproni téka kivételével – feldolgozatlan állapotban érte meg az 1867-es kiegyezést. Rendezetlen és feltáratlan volt kb. 3600 köteg hírlap, 20 000 aprónyomtatvány, a gyűjteménybe került nagy magángyűjtemények összesen mintegy 64 600 kötete, továbbá az évtizedeken keresztül fölhalmozódott nagy tömegű kötelezpéldányanyag.⁵

Megállapítható tehát, hogy a Széchényi által alapított könyvtárnak (ekkor már mint a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának) az a feladatköre, hogy a hazai és hazai vonatkozású nyomtatványok gyűjtése és megőrzése mellett a nemzeti bibliográfia műhelyévé is váljék, az elégtelen feltételek következtében évtizedeken keresztül a háttérbe szorult. Háttérbe szorult ugyan, de nem felejtődött el! A kiegyezést követően a Nemzeti Múzeum a könyvtárral együtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítása alá került. Az igazságügyminiszternek a sajtótermékek kötelezpéldányainak beküldésével is kapcsolatos, 1867. július 17-ei rendelete nyomán Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter december 20-án e tárgyban (15.856/1867. szám

alatt) körrendeletet intézett az ország valamennyi törvényhatóságához, melyben a sajtótermékek negyedévenkénti beküldését kérte a múzeum könyvtárába, a rendelet szövege szerint „Oly célból, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkeszthessék, másrészt, hogy a magy. nemz. múzeum-könyvtár igazgatósága magának a Magyarországon évenként megjelenő sajtó-termelvényekről minél teljesebb tudomást szerezhessen.”⁶

Eötvös, a kötelespéldány-szolgáltatást magától értetődően kapcsolta össze egy évenkénti könyvészetnek a Széchényi Könyvtárban való megszerkesztésével. A minisztérium koncepciójában ugyanis egy funkcionálisan működő intézmény elképzelése szerepelt, melynek – Szász Károlynak, a minisztérium tanácsosának megfogalmazása szerint – feladata, „hogy az a legszélesebb értelemben vett magyar könyvtár (Bibliotheca Hungarica) legyen. Rendeltetése ennél fogva, összegyűjteni mindent ami a) Magyarországon bármi nyelven s bárki által, b) magyarok által itthon és bárhol, c) Magyarországot illetőleg bárhol és bárki által íratott, illetőleg kiadatott.”⁷ Gróf Széchényi Ferenc eredeti szándékát megerősítő, jól körülhatárolt gyűjtőkör, s az ehhez kapcsolódó bibliográfiai szolgáltatás megfelelt egy nemzeti nyomtatványmúzeum, egy nemzeti könyvtár alapfeladatainak. A bibliográfiai szolgáltatás megindítására a Széchényi Könyvtár azonban csak a hetvenes évek közepétől vált képessé, azt követően, hogy Barna Ferdinánd irányításával befejeződött a nyomtatványoknak a müncheni szakrendszer alapján történő feldolgozása.⁸

A következőkben – az előzményeket is felvillantva – áttekintést kívánunk nyújtani az 1867–1918 közötti évek azon hazai kurrens bibliográfiai alkotásairól (kurrensnek tekintve az évenkénti megjelenést is), melyek tudatosan törekedtek a megjelenő könyv-, térkép-, illetve esetenként a zenemű-hungarika teljes vagy részleges körének regisztrálására – a lehetőség szerint kiemelten foglalkozva a Széchényi Könyvtár szerepével. Érdemesnek tartjuk bemutatni azokat az elképzeléseket, kezdeményezéseket is, melyek megvalósulására nem került ugyan sor, de hozzájárultak nemzeti bibliográfiánk kibontakozásához.

A kurrens nemzeti bibliográfia 1914-ig

Mint a bevezetésben utaltunk rá, a Széchényi Könyvtár a kiegyezés időszakában nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen bibliográfiai szolgáltatásra képes lett volna. Az újonnan megjelenő sajtótermékeket propagáló orgánumok elsősorban a kereskedelmi igényeknek megfelelő vállalkozásként jelentkeztek, s ezek közül témánk szempontjából azok érdekesekek, amelyeknek programjában – túllépve a pusztán üzleti érdekeken – tudatosan megfogalmazódik a kurrens nemzeti bibliográfia műfajának felvállalása.⁹ Hogy a folyamatokat kellőképpen érzékeltethessük, vissza kell nyúlnunk, a kiegyezést megelőző évtizedre.

Magyar Könyvészet 1855–1857

1855 júliusában indította meg Magyar Mihály pesti könyvkereskedő *Magyar Könyvészet* című, havonként megjelenő füzeteit. Mindjárt az első füzetben kérelemmel fordult elsősorban a vidéki nyomdászokhoz és kiadókhoz: „Eggenberger »magyar könyvjegyzéke« (1800–29.) Wigand-Heckenast »bibliographiai értesítője« (1830–41.) alulírt s Eggenberger »irodalmi hirdetője« (1842–48.) némileg felmutatják irodalmunk akkori termékeit; jelen »MAGYAR KÖNYVÉSZET« mintegy kiegészítője leendne amazoknak, folytatva havonként a legújabb irodalmi tárgyak megismertetésével; mely célból különösen a vidéki könyvnyomó és irodalmi vállalkozó urakhoz jelen őszinte 's bizodalmas kérelmem: miszerint az ügy érdekében ne sajnálják vállalataik egy-egy példányát, vagy legalább azoknak teljes címét s árát fölvétel végett alulírt kereskedésébe megküldeni; [...]”¹⁰

Hogy mi volt ez az „ügy” az kiderül a következőkből. Könyvészetének megindításához Magyar nem kért hatósági engedélyt. Kérelmét – egy feljelentés nyomán – csak utólag, 1856 júniusában adta be, melyben a következőképpen nevezi meg a könyvészetébe felveendő műveket: 1. Magyarországon bármely nyelven megjelent, elsősorban irodalmi értékű könyvek, továbbá zeneművek és műnyomatok, 2. a külföldön megjelent, Magyarországon terjeszthető magyar nyelvű vagy Magyarországra vonatkozó művek.¹¹ A bibliográfia, ígéretéhez híven, az 1849-től megjelent műveket is közölte. Kiadása az 1857. év végével abbamaradt. A *Magyar Könyvészet* egybekötött füzeteit Demjén József könyvkereskedő, tematikus szakmutatóval kiegészítve 1862-ben újra megjelentette.¹² Előszavában egyebek mellett ezt írja: „A nemzeti irodalom sokkal szentebb, sokkal fontosabb egy népre nézve mint sem hogy feleslegesnek tűnjön fel oly munka, mely egy bizonyos időszakban megjelent irodalmi termékek teljes címzeit, s egyéb inkább külsőségeire vonatkozó felvilágosító kellékeit rendszeres összeállításban közli. [...] A jövőre nézve pedig ohajtandó, bár ha egy teljes és rendszeres szerkezetű magyar évi könyvészet által, mely irodalmi viszonyainkat méltatva, s a száraz lajstromozás határait is átlépve, minden irodalom barát alkalmas jegyzékét bírhatná irodalmi termékeinknek, [...]” Az igényelt rendszeres könyvészet valójában ekkor már létezett, bár nem nemzeti irodalmi, hanem birodalmi könyvkereskedelmi érdekek nyomán indult meg.

Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz 1860–1878

A Bécsben, 1859 októberében megalakult Verein der Oesterreichischen Buchhändler a birodalom (a kiegyezés után Osztrák–Magyar Monarchia) könyvkereskedői, -kiadói szervezeteként jött létre. Az alapító tagok között pesti könyvkereskedők, -kiadók is voltak.¹³ Az egyesület 1860-ban indította meg lapját *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* néven. A tíznaponként, majd hetente megjelenő lap folyamatosan közölte a birodalomban, illetve a monarchiában megjelenő, kereskedelmi forgalomba került új könyveket, folyóiratokat

nyelvenkénti bontásban, azon belül a kiadók nevének betűrendjében, továbbá a műnyomatok, fotográfiák, térképek és a zeneművek (kották) jegyzékét. Túljes körű „birodalmi” kurrens (kereskedelmi) bibliográfiát nyújtott tehát, így nemcsak a magyar nyelvű, hanem alkalmanként a magyarországi egyéb nyelvű kiadványok is megtalálhatók a tételek között. A magyar nyelvű kiadványok közlése 1878-ban – a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a *Corviná*-nak megindulásakor – abbamaradt.

A lap „helyi” adatszolgáltatók által gyűjtette be kurrens bibliográfiai rovatának anyagát. A magyar nyelvű kiadványok tekintetében 1860-ban Toldy István, 1861–68 között a Lauffer és Stolp, illetve Lauffer Vilmos könyvkereskedő cég (1864 novemberétől kapcsolódott be e tevékenységbe Petrik Géza az üzlet segédjeként), 1868-tól Demjén Lajos bécsi könyvkereskedő, majd 1869-től Aigner és Rautmann, illetve Aigner Lajos pesti könyvkereskedő cége látta el ezt a feladatot,¹⁴ végül 1876-tól 1878-ig – a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a *Corviná*-nak megindulásáig – a Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egyletének magyar könyvészeti bizottsága végezte az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* bibliográfiai rovata számára a magyar nyelven megjelenő kiadványok címléírásainak szolgáltatását,¹⁵ természetesen csakis azokat, amelyek az adatszolgáltatók tudomására jutottak, üzleti tevékenységük során.

Az egyesület 1860–1870 között a lap bibliográfiai anyaga alapján éves kumulációt készített *Oesterreichischer Catalog* címen, melyet 1865-ig hat részben (1. német /de ide beosztva a latin és a héber is/, 2. szláv, 3. magyar, 4. olasz nyelvű művek, 5. műlapok, fotográfiák és térképek, 6. zeneművek), majd 1866-tól öt részben (az olasz nyelv közös részbe lett vonva a némettel) tett közzé. Az egyes részekben a szerző neve, ennek hiányában a cím szerinti egységes betűrendben található a tételek (kivéve az utolsó két részt, mely elsődlegesen tematikus elrendezésű). A címléírások mai szemmel nézve is teljesek és pontosak, ha van kiadó, akkor a nyomda közlése elmarad.

Megvizsgálva az *Oesterreichischer Catalog* 1870. tárgyévi kötetét megállapíthatjuk, hogy az *első részében* több hazai kiadvány is található a német stb. nyelvű könyvek között. Például:

Petőfi, Alexander, Des Scharfrichters Strick. (A hóhér kötele.)
Roman. Aus dem Ungarischen übersetzt von Eug. Müller.
Druck v. J. Gámán's Erben. Klausenburg. kl. 8. (184 S.)
Klausenburg, Demjén in Comm. 1 ft.

A szláv nyelvű műveket tartalmazó *második részben* szintén rábukkanhatunk magyarországi kiadványra:

Abaffy, Leopold, ev. knéz a kons. radda. Vyklad malého katechismu pro slovenké evanj. školy. (Abaffy, Leopold, ev. Priester und Consist.=Kath, Erklär lung des kleinen Katechismus für slov. evang. Schulen.) 8. (160 Seiten.) Pest. Hornyanský.

A *harmadik rész* (amely a magyar nyelvű könyvek, folyóiratok és hírlapok jegyzékét tartalmazza) a címek német nyelvű fordításának megadásával kitágította a magyar nyelvű irodalom hatását, legalábbis a német nyelvterület vonatkozásában. Példa:

Jósika Miklós. A két barát. Történelmi regény. Második kiadás. 3 kötet. 12r. Pest, Heckenast. 192, 192 és 208 l. (Jósika, Nikolaus. Die zwei Freunde. Geschichtlicher Roman. II. Aufl. 3 Bde.) 12. (I. 192, II. 192, III. 208 S.) 1 ft. 50 kr.
E cím alatt is: Jósika Miklós regényei 33–35. (Auch unter dem Titel: Romane von Jósika, Nikolaus. 33–35.)

A művek tárgy szerinti megközelítését egy 17 szakcsoportból álló „Tudományos átpillantás” teszi lehetővé, melyben a mű rövid leírása a kötet oldal számára hivatkozik.

A *negyedik rész* térképei között magyarországi *térkép* is leírásra került:

Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Slavonien und die Militärgrenze. Litogr. Farbendruck in Quer-Folio. Pest, L. Aigner. 30 kr.

A zeneműveket tartalmazó *ötödik részben* számos magyar *zenemű* szerepel. Például a zongoraművek között:

Bartay, E., Op. 45. Schezó (D-mol.) Pest, Rozsavölgyi & Comp. 60 kr.

Irodalmi Értesítő 1867

Egy hónap sem telt el, hogy 1867. február 17-én az uralkodó kinevezte gróf Andrássy Gyulát a felelős magyar kormány miniszterelnökévé, Demjén József maga próbálta beváltani öt évvel korábbi óhaját: *Irodalmi Értesítő* címmel március 14-én folyóiratot indított Pesten.¹⁶ Programját a következőképp foglalta össze: „Irodalmunk jelen fejlettségi foka s a most már szabadabb tért nyert szellemi mozgalom múlhatatlanul igénylik egy oly folyóirat lételet, mely kellő tájékozhatásul, a megjelenő összes irodalmi és művészeti termékeket koronként regisztrálja.” A tervezett tartalmat így határozta meg:

„minden ujjonnan megjelenő hazai irodalmi termék, folyóiratok, könyvek, műlapok és zeneművek teljes felsorolása,
a külföldön megjelenő s hazánkat érdeklő, vagy tartalma s szerzőjénél fogva közfigyelmet keltő művek könyvészeti összeállítására,
előleges irodalmi jelentések, pályázatok, kiadásra szánt kéziratok fel-
említése,
a lapokban megjelenő terjedtebb s maradandóbb becsű dolgozatok címei,

ujabbkori nevezetesebb, s termékenyebb íróink önálló kiadásban megjelent műveinek könyvészeti repertórium, stb. Szóval czélja leend egy tágasb értelemben vett magyar bibliográfiai folyóirat rovatait képviselni.”¹⁷

A szándék tehát a dokumentumok tartalma és típusa szempontjából a kurrens nemzeti bibliográfia lehetséges teljességét célozta meg, cikkrepertóriumot, továbbá szerzői biobibliográfiát is ígérve.

A megjelent két szám ígéretes. A könyvek és a folyóiratok (ez utóbbiakat korszakunkban még sokáig a könyvekkel együtt kezelték bibliográfiai szempontból) címleírásait az Új könyvek, az újságokét a Magyar időszaki irodalom című rovatban közli szerzői illetve címszerinti betűrendben. Néhány gyűjteményes mű analitikus feltárást kapott. A címleírások megfelelőek (kiadó meglétekor nyomdát nem közöl). Példa a könyv címleírására:

Fényes Elek. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Kiadja a m. t. akademia. (8-rét 77 lap.) Pest, Eggenberger Ferdinánd. Ára 1 ft. 30 kr.

Az újságok leírásakor egyeseknél tartalmi ismertetést is ad. Az új könyvek anyagáról a második számban egy 13 csoportból álló „szakszerinti átnézet” található, s e szakmutatóban a művek rövid leírása után azt az oldalszámot közli, ahol a teljes leírás megtalálható. A tételeket autopszia alapján kívánta feldolgozni, ezért, továbbá a teljesség érdekében felhívással fordult a szerzőkhöz (a kereskedelmi forgalomba nem kerülő szerzői kiadások miatt), valamint a kiadókhöz az újonnan megjelenő kiadványok beküldése érdekében, mert a leírásokat rövid annotációval is el kívánta látni.¹⁸

A harmadik szám megjelenésére azonban nem került sor, így a havi folyóiratnak szánt *Irodalmi Értesítő* intézményi háttér, s előfizetési támogatottság hiányában korai kísérlete maradt a programban felvállalt kurrens nemzeti bibliográfiának.

Magyar Könyvészet 1869–1870

A hazai kurrens nemzeti bibliográfia stafétabotját a már korábban említett Aigner és Rautmann (később csak Aigner Lajos) könyvkereskedése által 1869. január 31-étől minden hónap végén megjelentetett *Magyar Könyvészet* vette át. Magyar Mihály folyóiratától kölcsönzött címével ellentétben nemcsak a könyvek, hanem a folyóiratok, hírlapok, térképek, zeneművek és műnyomatok is tárgykörébe tartoztak. Gyűjtőkörét programja pontosan körülhatárolja:

- „1. az újonnan **Magyarországban** – bármily nyelven – megjelenő irodalmi és művészeti termékek lehetőleg teljes címjegyzéke;
2. a nevezetesebb **külföldi** művek fölsorolása;

3. a magyar hírlapokban szétszórva megjelenő **maradandóbb becsű cikkek** összeállítása;
4. apróbb **irodalmi hírek**: personaliák, készülődő művek fölemlítése, megjelent bírálatok rövid kivonatai stb.”¹⁹

A lehető legnagyobb teljességet a kiadó úgy kívánta elérni, hogy fölkérte az „író-, nyomdász-, könyv- és hírlapkiadó urakat”, hogy a cél érdekében az ezután megjelenő kiadványaikból egy példányt bérmentve küldjenek be a Váci utcai könyvkereskedésbe.

A vállalkozás felülmúlja Demjén József korábbi próbálkozását. Az Aigner Lajos²⁰ által szerkesztett folyóirat – amíg megjelent – rendszeresen közölte a tárgyidőszakban kiadott új, magyar nyelvű, valamint a hazai „másnyelvű” könyveket, az új zeneműveket, a „nevezetesebb” külföldi műveket, továbbá az az évi magyarországi hírlapirodalmat Szinnyei József összeállításában. A könyvek leírásai a „könyvészeti hitelesség okáért” kézbevétel alapján, korszakunkban egyedülálló elvek alkalmazásával készültek: a katalogizálás szempontjából érdemleges adatelemeket betűhíven lemásolta (cím és szerzőségi közlés, kiadás, megjelenés, terjedelem, ár és sorozat), a szerző nevét pedig besorolási adatként is szerepeltette.

Például:

Jókai Mór. Az új földesur. Regény. Írta Jókai Mór. Második kiadás. 2 kötet. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gustáv. (Nyom. Heckenast G.) 16r. 221 és 1 l, 243 és 1 l. 1 ft. 60 kr. Ezen cím alatt is:
Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 44–48.

Figyelemre méltó, hogy következetesen és tudatosan törekedett a könyv technikai előállítójának, a nyomdának a közlésére is. (Ez a tudatosság majd csak az 1920-as években jelentkezik újra, amikor a *Corviná*-ban Gulyás Pál vette át a kurrens nemzeti bibliográfia szerkesztését.) Mivel általában Petrik ciklusbibliográfiája sem közli kiadó meglétekor a nyomdát, így bibliográfiai forrásból csakis Aignertől tudhatjuk meg, hogy egyes pesti kiadók szívesen foglalkoztatták a pozsonyi, illetve a bécsi nyomdákat.

Az 1869. évi utolsó számában Aigner maga is elismerte, hogy a programban kitűzött célt nem sikerült elérnie: sem cikkbibliográfiát, sem apróbb irodalmi híreket nem közölt. A kiadványok kívánt teljességét sem közelítette meg, mivel vidékről alig-alig, de Pestről is elég gyéren járultak a magán-kiadók a könyvészet tökéletesítéséhez. A kedvezőtlen körülmények dacára mégis folytatni kívánta lapja kiadását, „remélve, hogy értelmiségünk előbb utóbb mégis látandja a »Magyar könyvészet« irodalmi szükségességét.”²¹

A lap 1870 januárjától decemberéig négy alkalommal, részben összevont számonként jelent már csak meg, az *Oesterreichische Buchhändler-Correspon-*

denz-ben szokásos egyszerűbb leírásokkal. Az utolsóként megjelent 6–10. szám jelzi, hogy a vállalkozás ebben a formában megszűnik, de folytatódik a meginduló nagyobb irodalmi és szépművészeti lap, a *Figyelő* részeként, s valóban, az 1871-től havonta négyszer megjelenő lapban ott található a Könyvészet című rovat, mely alcíme szerint az összes magyar és jelesebb külföldi újonnan megjelent művek jegyzéke kívánt lenni.

Irodalmi Értesítő 1874–1875

Aigner Magyar Könyvészet-ének megszűntét követően éveken át nem volt olyan önálló orgánus, amelyik felvállalt volna nemzeti bibliográfiai feladatokat. A hiányzó úrt 1874. január 1-jétől a Kókai Lajos könyvkereskedése által kiadott, Márki Sándor²² által szerkesztett, havonta megjelenő könyvészeti szaklap, az *Irodalmi Értesítő* igyekezett betölteni. A két éven át működő vállalkozás – amely Demjén József egykori lapjának címét vette föl – a szerényen megfogalmazott programjában nem ígért ugyan a nemzeti bibliográfia szempontjából tartalmi teljességet, de elemezve a számokat, megállapítható a teljességre törekvés a nyomtatványok tartalma és típusa szempontjából.

A lap rendszeresen közölte a szerzők, vagy a címek betűrendjében az újonnan kiadott magyar nyelvű könyvek, térképek és folyóiratok címléírásait, de ezek nem a korábbi könyvészeti lapoknál megszokott regisztratív leírások voltak, hanem legtöbbször annotációval, sőt recenzióval egészültek ki, s ezzel a kritikai bibliográfia igényes műfaját sikerült megvalósítania. Példa egy könyv leírására:

Boross Mihály válogatott kisebb munkái. Három kötetben. Második kiadás. Bp., 1874. (Franklin-t. – 12 r., 260, 268 és 236 lap ; ára 1 frt. 50 kr.)

E címen is: „Kis nemzeti múzeum, 27–29.” Tartalma: Egy nyomorék története. A kis kertészek. Az újabkori Jób. – A falu bírása. – A fölfedezet ékszer. – Mártha. – Magyar Ferenc.

A gyűjtemények és folyóiratok analitikus feltárást kaptak. Márki észrevette és jelezte a borítékkiadásokat is: gyakran előfordult, ugyanis, hogy egy kiadó megszerezve más kiadó tulajdonjogát, az előző tulajdonos által még el nem adott példányokat, sőt gyakran saját korábbi kiadványait is – meghagyva az eredeti címlapot – új évszámmal ellátott borítófedéllel hozta forgalomba. A gyűjtőkör nem korlátozódott a kereskedelmi forgalomban megjelenő kiadványokra: a leírt dokumentumok között egyházi névtárak, egyesületi alapszabályok és évkönyvek, egyetemi tanrendek, polgármesteri évi jelentések, vállalati képes árjegyzékek találhatóak. A könyvektől elválasztva külön rovatban szerepelnek a magyar zeneművek (kották) leírásai.

Az 1874. év folyamán közölt magyar nyelvű nyomtatványok az év végi 12. számhoz mellékelt tartalomjegyzékben közzétett, a bibliográfia műfaji szempontjait messzemenően figyelembe vevő, gondosan kimunkált betűrendes

„Szakmutató”-ban szerepelnek, az azonosításhoz elégséges rövidített leírással. (A szakmutató Toldy Ferencnek, az akadémiai könyvtár vezetőjének a tanácsai alapján készült.²³) A szakmutatót egy szerzői, közreműködői Névmutató követi, ahol a közreműködőket (fordítók, sajtó alá rendezők) * jelöli. Mivel a lap folyamatos oldalszámozású volt, a két mutató tételeinél az oldalszám a hivatkozás. (Egy, az 5. számban közzétett olvasói észrevétel javasolta az egyes tételek sorszámmal való ellátását, mivel ez megkönnyítené a későbbiekben a leírt műre való hivatkozást. Javasolja továbbá, hogy kerüljön közlésre minden lap vagy folyóirat – ugyanúgy sorszámmal megjelölve – s a későbbiekben elég volna a megváltozott adatokat a sorszámra való hivatkozással kiigazítani.) Az 1875. évi anyaghoz önálló szakmutató tartozik (nyomdahibásan az 1874. évfolyamnak írva), a névmutató közzététele viszont ezúttal elmaradt.

Íme előttünk áll az az egyik lehetséges alapszerkezet (havonkénti betűrendezett jegyzék, éves névmutatóval és részletesen kidolgozott betűrendes tárgymutatóval), melyet ha következetesen alkalmaztak volna az elkövetkező években, akkor egy ebben a formában létrejövő, mennyiségileg és műfajilag teljességre törekvő kurrens nemzeti bibliográfia nemzetközileg is elismert szintre emelkedhetett volna.

Márki csak az 1874 szeptemberi, 9. számtól vállalkozott a Hazai nem-magyar irodalom című rovat megindítására, melyben francia, héber, horvát, latin, német, román és szlovák nyelvű hazai nyomtatványok találhatóak. Ugyanakkor a hazai íróktól származott, vagy tőlük fordított, illetve hazai vonatkozással bír, de külföldön nyomtatott kiadványok leírását már az első számtól kezdve közli a Hazánkat érdeklő külföldi könyvek című részben.

Valójában elmondhatjuk, hogy kurrens nemzeti bibliográfiai irodalmunk szinte minden területe – ha elemeiben is, de magas színvonalon – megtalálható az *Irodalmi Értesítő*-ben. A fentiekén kívül az 1874. 10. számban az első félévben megjelent magyar könyvekről írt bírálatok és ismertetések jegyzékét hozza, külön kimutatva az összesen 150 cikket író szerzők névsorát; ugyanebben a számban megkezdí a tanodai értesítők leírását, feltüntetve a bennük található értekezéseket; az 1875. 5. számban megindítja az az évben alapított magyar lapok bemutatását: a címléírást a főbb cikkek közlése és a program ismertetése kíséri. A szorosán vett kurrens bibliográfiai jegyzékeken kívül a lap szakbibliográfiai szemle tanulmányokat, könyv- és könyvtártörténeti cikkeket, könyvtárakra vonatkozó híradásokat, könyv- és újság-statisztikákat adott közre. A 250-nél nem több előfizető azonban nem tudta a lapot fenntartani, így az 1875 decemberével megszűnt.

Természetesen, amint a korábbi egyéni kurrens bibliográfiai vállalkozások, úgy ez utóbbi sem volt képes a hazai nyomtatványok teljességéről számot adni. Saját statisztikája szerint 1875-ben 850 hazai művet (ez valamivel több mint 900 kötet lehetett) írt le, ugyanakkor a Széchényi Könyvtár az évi nyomdai kötelesepéldány-gyarápodása ennek több mint háromszorosa, 2994 kötet volt.²⁴ Márki Sándor tudatában volt korlátainak. 1875 májusában a lap anyagi nehézségeiről írva

a következőket közli: „Örömmel jelzem, hogy a jövő év elején önzés nélkül való működésben egy tekintélyes hazai intézet pártfogása mellett könyvészetünknek egyik büszkesége fog felváltani, mikor az »anyagiak« javultával, a »szellemiek« is erősbülni [...] fognak.”²⁵ A jelzett „büszkeség” a Széchényi Könyvtár közreadásában 1876 márciusában megindult *Magyar Könyv-Szemle* volt.

A Magyar Könyv-Szemle kurrens nemzeti bibliográfiája 1876–1891

A Széchényi Könyvtárban a régebbi könyvállomány rekatalogizálása 1874 közepére lényegében befejeződött, s 1875 végén megkezdődött a utóbbi két és fél év gyarapodásának addig elmaradt feldolgozása.²⁶ Ezzel lehetővé vált az intézményben a könyvszaporulat folyamatos feldolgozásának végzése. A Nemzeti Múzeum szervezeti keretében működő könyvtár vezetésére a nyugalomba vonult Mátray Gábor utódjaként 1875. április 2-i hatállyal a fiatal katolikus pap, Fraknói Vilmos kapott kinevezést.²⁷ Könyvtáróri hivatalba lépését követően Fraknói április 16-án összefoglaló előterjesztést nyújtott át Pulszky Ferencnek, a múzeum igazgatójának a könyvtár állapotáról s az általa javasolt intézkedésekről. Előterjesztésében kitért a nemzeti bibliográfia ügyére is: „Nézetem szerint ezen könyvtár nem csak arra van hívatva, hogy megőrizze legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem egyúttal arra is, hogy ezen irodalom ismeretét terjeszsze és felhasználását megkönnyítse. Miként főleg ezen könyvtár személyzete van leginkább képesítve, úgy elsősorban rendeltetése is a régibb magyarországi irodalomnak chronologiai- vagy szak-katalogusok közrebocsátása és egy oly »Irodalmi Értesítő« kiadása által – minőt jelenleg Márki Sándor – szerkeszt, [sic!] a hazai tudományos közművelődés ügyének szolgálni. Azonban nem titkolom el magam előtt, hogy munkásságunkat ezen új tere csak akkor terjeszthetjük ki, ha a sürgősebb teendők hosszú sorozatán át-estünk.”²⁸

Miután Pulszky helyeslően nyilatkozott a könyvtárórnek a gyűjtemény céljával és rendeltetésével kapcsolatos nézeteiről,²⁹ a legsürgősebb teendők elvégzése után 1876. március 1-jén megindult a ma is fennálló, kezdetben kéthavi, majd negyedéves folyóirat a könyvtár közreadásában és a MTA Kiadó Hivatala kiadásában *Magyar Könyv-Szemle* címmel. (A cím 1896-tól *Magyar Könyvszemlé*-re egyszerűsödött.) A borítólapon Fraknói röviden ismerteti a programot, mely szerint a folyóirat „a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajt lenni. Közölni fog a régibb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket. [...] Továbbá összeállítandja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes és pontos jegyzékét.”

A szakfolyóirat tehát a könyvtári vonatkozású irodalomnak, valamint a tágabb értelmű bibliográfiának („könyvek és más frott dokumentumok »az irodalom, szakirodalom« adatainak gyűjtésével, leírásával, osztályozásával és jegyzék-

be sorolásával foglalkozó ismeretág”³⁰) kívánt teret nyitni. Nemcsak a történeti megközelítésű szakirodalom szerzőinek kínált publikációs lehetőséget, hanem a kor irodalmának teljes körű áttekintésének a lehetőségét kínálta az újonnan megjelenő hazai, illetve hazai vonatkozású nyomtatványok lajstromának közzétételével.

A jegyzék már az első számtól kezdve folyamatosan megjelent. Az első évben a szerkesztő nincs megnevezve, de bizonyítható, hogy a szerkesztést 1876-ban is Tipray Tivadar,³¹ a kötelespéldányokat kezelő segédőr végezte, akinek a neve 1877-től szerepel a kurrens bibliográfia összeállítójaként. Halála után 1881-től 1891-ig Horváth Ignác³² könyvtári írnok (1886-tól már segédőri beosztásban a feldolgozó munkát végezte) volt az akkor már *Magyarországi Könyvészet* címet viselő melléklet szerkesztője. A könyvtár éves jelentései azt mutatják, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* könyvészeti rovatának, illetve mellékletének összeállítását nem munkaköri feladatnak, hanem a szerkesztők irodalmi munkássága részének tekintették. Sajnálatos, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* bibliográfiai melléklete számára készítendő leírás, illetve e bibliográfia szerkesztésének a munkafolyamata nem épült be rendszerszerűen a könyvfeldolgozó munkafolyamatok sorába. Amikor Fraknoi utóda, Majláth Béla,³³ 1885 májusában a múzeum igazgatójának utasítására összeállította a könyvtár szervezetére és kezelésére vonatkozó ügyrendi tudnivalókat, részletesen kitért az újonnan beérkezett könyvekkel való bánásmódra is, de sem a könyvekkel, sem az iskolai értesítőkkal kapcsolatos állománybavételi és katalogizálási munkálatok ismertetésében még arra sem található utalás, hogy a *Magyarországi Könyvészet* anyagának szerkesztéséhez szükséges leírások egyáltalán a könyvtárban készüljenek, vagy a szerkesztés az intézmény valamelyik tisztviselőjének feladata lenne.³⁴ Ugyanúgy nem történik említés erről a (valójában létező) tevékenységről, a munkaköröket és az elvégzendő feladatokat szintén részletesen szabályozó 1889. évi könyvtári ügyrendben sem.³⁵

Horváth Ignác (1851–1911)

A bibliográfia „A magyar irodalom”, a „Hazai nem-magyar irodalom” és a „Hazánkat érdeklő külföldi munkák” címmel ellátott csoportokba rendezi a tételeket. E csoportokat egészítették ki az adott évre szóló naptárakat, az egyházi névtárakat és direktóriumokat, valamint az iskolai értesítőket tartalmazó

részek. Megkezdődött a sajtóbibliográfia publikálása is, de közlése 1877-ben félbeszakadt.

A magyar irodalom ...-ban/-ben

A közlemények elején rendszeresen megtalálható az alábbi tájékoztató szöveg:

„Ezen jegyzékbe mindazon nyomtatványok vétettek fel, melyek az [...] -iki évszámmal vannak jelezve. Hol a nyomtatás helye nincs kitéve, Budapest értendő. A nyomdász vagy a nyomdai intézet csak oly nyomtatványoknál van megnevezve, a melynek kiadója nem ismeretes. Hogy ezen jegyzéket lehetőleg teljesen és pontosan lehessen összeállítani, felkéretnek a szerzők és kiadók, hogy kiadványaik egy példányát, az ár megjelölése mellett, a Nemzeti Múzeum könyvtárához beküldeni szíveskedjenek.”

(A szöveg, csak 1891-ben módosul, olyképpen, hogy egyes szám első személyben fogalmazódott.)

Magyar irodalom alatt a magyar nyelvű könyveket, térképeket, kottákat kell értenünk, viszonylag szélesen felfogva a könyv, mint dokumentumtípus fogalmát: a jegyzékekben a tankönyvek, iskolai atlaszok, egyesületi, intézeti évkönyvek, különlenyomatok, vagy az un. vállalati irodalom (pl. államvasúti leltárlajstrom) mellett négyoldalas broszúra is megtalálható. E rész gyűjtőköre alapvetően nyelvi meghatározottságú, így érthető, hogy nemcsak hazai, hanem külföldi magyar nyelvű kiadvánnyal is találkozhatunk.

A tájékoztató szerint egy adott részben csak azok a nyomtatványok kerültek felvételre, amelyeken a megadott tárgyév szerepelt kiadási évként. A tájékoztatóval ellentétben rögtön az első év 5. számában több 1877-es évszámú könyv is megjelenik a leírások között, feltehetően azért, mert a kiadók már előre kinyomatták a következő év elején forgalomba hozandó kiadványaikat. Ez bizonyára módszertani problémát okozott, mert az 1877. év végi részben a tájékoztató szöveg egy lapalji jegyzettel egészült ki: „Ezen észrevételek értelmében tehát a jelen kimutatásból mindazon könyvek maradtak ki, melyeknek címlapjai az 1878. évszámmal vannak megjelölve.”³⁶ A megoldás egyben azt jelenti, hogy kurrens bibliográfiánk a tárgyévi tételek közé való besorolás alapján ezután nem a nyomdából való kikerülést, hanem a kiadvány forgalomba hozatalát tekintette. A kötelepéldányok beküldésének ritmusából adódóan az is előfordult, hogy a könyvek egy csoportja az az évi utolsó folyóiratszám megjelenése után érkezett be a könyvtárba. Ezt Tipray úgy oldotta meg, hogy az 1879. évi magyar könyvek között csillaggal jelölte meg a késői beérkezésű, előző évi köteteket.

Nehezen magyarázható, hogy a szűkszavú bevezető tájékoztató miért nem említi meg azt, hogy e bibliográfia a múzeumi könyvtárba beszolgáltatott

nyomdai kötelespéldányok feldolgozásával készül, hiszen ez jó alkalom lett volna a kötelespéldány-szolgáltatás tudományos funkciójának hangoztatására. Az összeállító, ugyanúgy mint a korábbi könyvkereskedői bibliográfiai vállalkozások szerkesztői, a szerzőkhöz, illetve a kiadókhöz fordul a kiadványok beküldését kérve a teljesség érdekében.

A beérkező kötelespéldányok elvben a teljes hazai nyomtatványtermés feletti áttekintést biztosíthatták volna, azonban ismeretes, hogy a nyomdák egy része nem tett eleget törvényi kötelezettségének. Az 1867-es kiegyezéskori jogszemlélet következtében az 1867. július 17-i igazságügyminiszteri rendelet a sajtóról szóló 1848. évi XVIII. t.-c. léptette ismét hatályba. Ennek értelmében a nyomdáknak a két kötelespéldányból az egyiket sajtórendészeti célra a közzvadászlónak, a másikat pedig a helyi hatóságon keresztül a Nemzeti Múzeum könyvtárának kellett eljuttatniuk.³⁷ Fraknoi már a múzeum igazgatójához írt első jelentésében kitért arra, hogy a nyomdák e köteleességüknek hiányosan felelnek meg. Véleménye szerint olyan új törvénytől lehetne eredményt várni, amely pénzbírsággal fenyegetné a kötelespéldányok szolgáltatásának elmulasztásával törvényt sértő nyomdákat.³⁸ A törvény a nyomtatott kiadványokra is vonatkozott, de amint az 1876–77-es könyvtárőri jelentés jelzi, ilyen évek óta nem küldtek be.³⁹ A Nemzeti Múzeum újjászervezésére vonatkozó javaslatot megfogalmazó országos bizottság is szükségesnek tartotta a könyvtárral kapcsolatban megemlíteni, hogy „a nyomdák nagy része, főként a vidékiek, nem teljesíték kötelezettségüket s gyakran 5-6-szor is felszólítatnak s mindezen reklamálás eredménytelen marad”.⁴⁰ Majláth Béla szintén többször megemlíti évi jelentéseiben a beszolgáltatás hiányait, a sajtótörvény kiegészítésének, a hanyag nyomdatulajdonosok elleni fellépés lehetőségének a szükségességét.⁴¹ A könyvtár 1885–86. évi jelentésében Csontos János többek között utal arra, hogy a nyomdák abbahagyták a zeneművek megküldését.⁴²

A könyvtárba érkezett kötelespéldányok tehát nem nyújtották a dokumentumok teljességét, a bibliográfia szerkesztőjének, ha teljességre kívánt törekedni, akkor egyéb forrásokat is figyelembe kellett volna vennie. Hogy ezt alkalmanként megtette, arra abból az 1890. évi könyvészetben található megjegyzésből következtethetünk, mely szerint a kimutatásban „azon hazai nyomdatermékek, melyeket mint köteles-példányokat a M. N. Múzeum könyvtárába az illető nyomdák be nem küldtek, vagy melyeket a napi sajtó nem sorolt fel, felvéve nincsenek”.⁴³ Ez azt bizonyítja, hogy a szerkesztő, a bibliográfia kiegészítése érdekében figyelemmel kísérte a napilapoknak az újonnan megjelenő könyvekre vonatkozó közleményeit.

A címléírások mai szemmel is megfelelő részletezettségűek. Tartalmazzák a szerző, cím, alcím, közreműködő, kötetjelzés és a kiadás adatait, a sorozatcímet, a megjelenés helyét (ha nem budapesti kiadvány), a kiadó, vagy a terjesztő bizományos nevét (csak az előbbieknél hiányában a nyomdát), a méretet ívrétben, a terjedelmet és az árat. A megjelenés éve csak abban a néhány esetben fordul elő, amikor az eltért a jegyzék címében feltüntetett évtől. A műről annotáció

nem készült, a gyűjteményes kötetek nem kaptak analitikus feltárást. A sorozatról összefoglaló leírás készült, mely a szerző/k/ nevének feltüntetésével teszi megtalálhatóvá az egyes tagok teljes leírását. A közreműködés, a kiadás és a megjelenés szakkifejezései esetében nem állapítható meg egységes rövidítési elvek alkalmazása: hol a teljes (pl. második javított és teljesen átdolgozott kiadás), hol pedig a rövidített (pl. 2-ik jav. és tetemesen bőv. kiad.) formával találkozhatunk. Példák a címleírás formájára 1891-ből:

Könyv

Eötvös József. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (A magyar nemzet családi könyvtára. LXIX–LXXI. Ráth Mór. 8r. 328, 288, 290 l. ára 4 frt. 50 kr.)

Könyvtára, A magyar nemzet családi. LXXI. LXXII. LXXVI–LXXXI. kötet. (L. Eötvös József, Verne Gyula, Greguss Ágost, Tolsztoj Leó.)

Térkép

Hátsek Ignác. Budapest kirándulási térképe. Mérték. 1:165,000 (Lampel Róbert. 1 l. ára 50 kr.)

Zenemű

Zichy Géza. «Nász-Cavolette». Zongorára. (Rózsavölgyi és Társa. 4r. 3 l. ára 1 frt.)

A feldolgozással kapcsolatban arra kell gondolnunk, hogy a beérkező kötelespéldányokról külön leírás készült a bibliográfia és külön a könyvtár katalógusa számára. A könyvtár nyomtatványállományának müncheni szakrendszerben történő feldolgozása során Barna Ferdinánd a „címlapozás” műveletére részletes útmutatást készített. A „címlap” (katalóguscédula) valójában egy negyedréteg alakú adatfelvételi űrlap volt, 12 „mezővel” (rovattal) ellátva. E rovatokba kellett beírni – a rendszertől a kötés minőségéig – a könyvre vonatkozó adatokat. A megjelenés adatait a 8. mezőbe kellett feljegyezni: első sorába a nyomtatás helye, másodikba az év, a harmadikba a „könyvnyomtató cég” neve került. (A kiadás helye és a kiadó neve feltüntetésének lehetőségére semelyik rovat sem utal!)⁴⁴ A Széchényi Könyvtár még meglévő ún. „müncheni” katalóguscéduláit vizsgálva megállapítható, hogy bár előfordulnak ettől eltérő megoldások is, de a házi címfelvételi szabályozást többnyire betartották.⁴⁵ A kurrens bibliográfia viszont – amint a tájékoztatója is utal rá – csak abban az esetben közölte a nyomdát, ha az a könyv kiadója is volt egyben. Itt érhető tetten a bibliográfia és a katalógus számára történő feldolgozás különbözősége.

(Csak egy, a sok lehetséges példából. Vagács Caesar és Schiebinger Emil által szerkesztett *Latin irályképző gyakorlatok a főgymnasiumok és kissemináriumok számára* című, 1885-ben 6. kiadásában megjelent műről a Magyarországi

könyvészet nem adja meg, hogy hol nyomtatták, csak azt tudjuk meg, hogy Hennicke Rezső adta ki Győrben. Ez a tény viszont egyáltalán nem derül ki a könyvtár „müncheni” katalóguscédulájából, mivel azon a megjelenés adatai között csakis a nyomda székhelye, Pozsony és a nyomdász neve, Wigand F. K. található. További bizonyíték a könyvtáron belüli kettős feldolgozásra, hogy míg a bibliográfia, amely egyébként ügyelt a terjedelem pontos közlésére, csak 334 oldalt tüntet föl, addig a katalóguscédulán az ezeket megelőző VIII oldal is szerepel.)

A tételek a szerző neve, ennek hiányában a címből kiválasztott rendsző betűrendjében követik egymást. A kezdeti időszakban Tipray még bizonytalanul alkalmazta a szerző nélküli műveknél a porosz instrukció szerinti rendsző megválasztását: volt, hogy nem alkalmazta a szabályt, máskor a cím szavainak eredeti sorrendjét meghagyva csak vastagabb betűkkel szedette a rendszőt, de előfordult, hogy a cím elejére emelte ki a rendszőt. A későbbiekben ezt egységes módszerrel, a címleírás elejére való kiemeléssel oldotta meg, Horváth pedig csak keveset változtatott az elődje által kialakított módszereken. Például Tipray a könyvkereskedői éves magyar könyvészetek esetében az összeállítót a mű szerzőjeként írta le, és a tételt a személynév alapján helyezte el a betűrendben, Horváth viszont az összeállítót csak közreműködőként szerepeltette, s a művet „Könyvészet, Magyar” kezdetű leírással találhatjuk meg a betűrend megfelelő helyén. (Ugyanakkor 1891-ben Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712–1860* című könyvészet 3. kötete a szerkesztő nevével található.) Horváth, azokban az esetekben amikor a szerző nélküli műveknél nem a porosz szabályzat szerint kiemelendő rendszőt, hanem a természetes címet tekintette alapnak, a betűrendezés során besorolási elemnek tekintette az „A” és „Az” névelőket is a cím elején. Változott a leírás képe is: Tipray az első sort kiugratta, utóda viszont bekezdéssel nyomatta ki.

Hazai nem-magyar irodalom

A Magyarországon kiadott nem magyar nyelvű műveket tartalmazza, köztük 1879-ig a naptárakat, 1883-ig pedig a latin nyelvű egyházi névtárakat és direktóriumokat is. (A nem magyar nyelven megjelent iskolai értesítők azonban – külön csoportban – kezdettől fogva együtt voltak a magyar nyelvűekkel.) A Horvátországban készült nem magyar nyelvű művek is e csoportban szerepelnek, ebből látszik, hogy a korlátozott autonómiával rendelkező társország kiadványait beletartozónak érezték a bibliográfia gyűjtőkörébe. A kurrensen megjelenő részekben a nyelvük szerinti csoportosításban találjuk az irodalmat, de az egyes nyelvi csoportok jelzés nélkül követik egymást; a csoportokon belül a betűrend a besorolás alapja. Címleírási példa 1891-ből:

Kassai Gustavus. Sophoclis Antigona. (Lampel Róbert. 8r.
78 l. ára 30 kr.)

Hazánkat érdeklő külföldi munkák

Ez a rész a hazánkon kívül megjelent, tárgyában magyarországi vonatkozással bíró, de nem magyar nyelvű műveket, valamint a hazai szerzők külföldön, fordításban megjelent munkáit sorolja fel. Példa 1891-ből:

Fraknói Vilmos. Mathias Corvinus König von Ungarn 1458–1490. Aus dem Ungarischen übersetzt. (Freiburg im Beisgau. Herder-féle kiadóhivatal. 8r. 316 l. egy színes címkép, 8 rajz és 8 hasonmással, ára 7 márka.)

A gyűjtés forrásai különbözőek lehettek. Azon kiadványok, melyek ára forinttal volt jelezve a hazai kereskedelmi forgalomban voltak fellelhetőek, az egyéb pénznemmel közöltek bizonyára külföldi forrásokból kerültek feljegyzésre, találhatóak azonban ár nélküli, részben hiányos adatokkal szereplő leírások is. Egyes, véletlenszerűen kiválasztott műveket behasonlítva megállapítható, hogy néhányuk a Széchényi Könyvtár korabeli beszerzése, míg mások nem találhatóak a könyvtár katalógusaiban.

Naptárak

Leírásuk nem a porosz szabályzat alapján készült. Címleírási példa az 1891-ik évre szóló naptárak közül:

Közigazgatási nemzeti kalendárium hivatali és irodai használatra az 1891. évre. Hivatalos adatok nyomán szerk. Szántó József. XIV. évf. (Pallas irod. és nyomd. részv. társ. 8r. 255 l. ára 80 kr.)

Betűrendbe sorolásuk mindig a „természetes” cím első szava alapján történt. E besorolási rend alkalmazása helyes módszer volt, mert ellenkező esetben meglehetősen összevisszaság keletkezett volna a lényegében azonos típusú dokumentumok között. Kezdetben e részben csak a magyar nyelvű naptárak szerepeltek, s ekkor a csoport a magyar irodalom után következett, de 1879-től, amikor már mind a magyar, mind a nem-magyar nyelvűek együtt szerepeltek, e rész sorrendileg is hátrább került. Ekkortól a naptárak, hasonlóan a hazai nem-magyar nyelvű irodalom csoportjához, nyelvük szerinti csoportosításban szerepelnek. Köztudott, hogy a naptárak többnyire az előző év utolsó negyedében készülnek el, s a forgalomba hozataluk is megkezdődik az év vége táján. Mégis mindig a következő évben megjelent művek bibliográfiáiban találhatóak a naptárak. Ebből a szempontból különösen kirívóak a tanévre vonatkozó naptárak. Például Orbók Mór. *Paedagogiai zsebnaptár az 1886/87. tanévre* című pozsonyi naptárt bizonyosan az 1886-os évben készítették és hozták forgalomba, mégis a *Magyarországi Könyvészet* 1887. évi anyagában szerepel. Való-

jában ez ellentmond a bibliográfia főcímének, mivel az, az adott évben megjelenő könyvészetet ígéri.

Egyházi névtárak és direktóriumok

A magyar irodalomból, illetve a hazai nem-magyar nyelvű irodalomból kiválva, 1883-tól szerepelnek önálló csoportként. A kiadványok a mű nyelve szerinti sorrendben követik egymást. Az idegen nyelvűek a címük első szava szerint rendeződnek, a magyar nyelvűek a porosz instrukció szabályai szerint íródtak le, s a kiemelt rendszó lett a besorolás alapja a magyar nyelvűek között. Egy magyar nyelvű névtár leírása 1891-ben:

Névtára, A szombathelyi püspöki megye papságának. 1891.
(Szombathely. Bertalanffy József nyomdája. 8r. 218 l. ára?)

Iskolai értesítők

Kezdetől fogva szerepelnek a kurrens bibliográfiában. (Igaz, 1877-ben az 5. közlemény magyar irodalma után az 1876/77. évek nincsenek felsorolva, csak mennyiségük van megadva.) E csoportban vegyesen találhatóak a magyar és nem-magyar nyelven megjelent értesítők. Címük a szavak eredeti sorrendjében került közlésre, elrendezésük a vastagabb betűvel szedett helységnevek ábécé-rendjében történt. Példa 1891-ből:

A cisterci rend **székesfehérvári** kath. főgymnasiumának értesítője 1890–91. iskolai évről. (Székesfehérvár. Számmer Kálmán. 8-r. 97 l.) (Értekezés: Hang Dániel: A fény hullámhosszúságának meghatározása.)

Ha a címben a település neve nem a magyar nevének szerepel, akkor a leírás élén megadott magyar helységnevé válik a besorolás alapjául. Az 1877/78. tanévtől kezdődően, a címleírás végén megtalálható zárójelben az értesítőben ki-nyomtatott értekezés címe és szerzőjének neve. Két esetben, az 1877/78., továbbá az 1883/84. tanévek a *Magyar Könyv-Szemlé*-nek csak a következő évi számba kerülhettek be; az utóbbinál nyílt utalás történik a nyomdák kötelezőpéldány-szolgáltatásának mulasztására.

Statisztikai kimutatás

A fenti bibliográfiai részekhez minden évben egy három egységből álló statisztikai „Kimutatás” csatlakozik.

Az első, a *magyar nyelven* közölt művek számát ismerteti szakcsoportok szerinti bontásban. A tematikus rendben felsorolt szakok az év folyamán közölt anyag alapján némileg módosulhattak, de általában a következők voltak: Hit- és erkölcsstudomány; Bölcsészet és szépészet; Neveléstudomány; Nyelvtudomány; Nyelvészet, szótárak; kori remekírók kiadásai és fordításai; Történelem és se-

gédtudományai; Életrajzok; Irodalomtörténet; Könyvjegyzékek; Földrajz és népisme, útleírások, statisztika; Térképek; Jog- és államtudomány, nemzetgazdaságtan; Törvények, rendeletek, törvényjavaslatok és országgyűlési irományok; Természet- és technikai tudományok; Orvostudomány; Mennyiségtan; Gazdaságtan, sport; Hadászat; Ipar, kereskedelem, forgalom; Szépirodalom; Népoktatási és iskolakönyvek, egyházi és iskolai értesítők; Ifjúsági és népszerű iratok; Különbféle beszédek; Egyleti, egyházi, társulati stb. dolgok, évkönyvek; Naptárak; Művészetek; Társadalom és politika; Encyclopaediák, vegyések.

A szakcsoportok nem osztoznak további alcsoportokra, csak egyeseknél van a magyarországi, illetve a külföldi vonatkozású irodalom elkülönítve, illetve a Szépirodalom válik szét eredeti és fordított művekre. A szakrendszer kialakításának forrásaira nincs közvetlen adatunk, úgy tűnik, hogy helyben kialakított csoportosításról van szó.⁴⁶

A tizenhat év folyamán a kurrens bibliográfia összesen 27 821 magyar nyelvű könyvet, térképet, zeneművet közöl. (A szám nem tartalmazza az első két évben közzétett hírlapokat és folyóiratokat.) Átlagosan évenként 1739 tétel szerepel, legkevesebb 1877-ben (1067), a legtöbb 1889-ben (2309). Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni azonban azt a korabeli szokást, hogy egyes műveket nem egészben, hanem a nyomdai költségek megoszlása miatt részletekben (füzetekben) készítették el, gyakran az utolsó füzethez mellékelve a címlapot és az előszót. (A kötet csak a könyvkötőnél nyerte el végleges formáját.) Petrik Géza: *Magyar könyvészet 1860–1875* című munkáját például 1880 és 1885 között hat füzetben állította elő a Khór és Wein nyomda.⁴⁷ Az egyes füzetek nyomdai kötelepéldányként beküldettek a Széchényi Könyvtárban, s a részletek önállóan kerültek be, alkalmanként a bibliográfiába.⁴⁸

A második egység a *hazai nem-magyar* nyelven megjelent művek nyelvek szerinti statisztikája. Az éves kimutatások szerint ezek összesen 5879 tételt tesznek ki. Majdnem a felük (43%) német nyelvű, több mint egyhatodik (15%) horvát, melyeket 10-10%-kal követ a szerb és a szlovák. A latin és a román 9-9%-ot ér el, 1,9%-ot a francia, 0,7%-ot pedig az olasz, míg a maradék 1,4%-on az angol, a bolgár, a finn, a héber, az illír, a lengyel, a rutén és a vend nyelvű kiadványok osztoznak. (Az utóbbiak közül érdemes röviden kitérni a héber nyelvre, melyből a 16 év alatt mindössze egy darab hazai művet mutat ki a statisztika. E csekély mennyiség okaként elfogadhatjuk Dán Róbert magyarázatát, mely szerint „e nagy részben vallásos tárgyú kiadványok nem kerültek a világi könyvkereskedelem vérkeringésébe, a nyomdák pedig csak imitt-amott tettek eleget a kötelepéldányokra vonatkozó rendelkezéseknek”.⁴⁹)

A harmadik egység a *hazánkat érdeklő külföldi könyvek* nyelvek szerinti számszerű kimutatása. Az adatok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az összesen 1460 mű döntő többsége német nyelvű (82,3%), amit sorrendben a francia (4,9%), az olasz (4,6%), az angol (1,7%) és a latin (1,5%) nyelv követ. 1-1%-ot ér el a cseh, a lengyel illetve a román nyelvű irodalom, s a további 2%-on a finn, a görög, a horvát, az orosz, a spanyol, a svéd és a szerb nyelvű művek osztoznak.

A kimutatások évente a fenti három egység egybevonat adatainak *összesítésével* zárulnak. A bibliográfia a tizenhat év alatt 35 160 tételt közölt. Ebből a magyar nyelvűek, illetve a hazai egyéb nyelvűek együttesen 33 700 tételt tesznek ki, és megoszlásuk a következő: 82,6% a magyar nyelvű, 17,4% a hazai egyéb nyelvű kiadvány.

*

A bibliográfia részei 1876–77-ben még közös összefoglaló cím nélkül jelentek meg az egyes számokban, belesimulva a folyóirat oldaszámozásába, de 1878-tól már a lap törzsanyagától elkülönülő oldaszámozással, a folyóirat mellékleteként kerültek közlésre. Az év utolsó számával kapták kézhez az előfizetők a *Magyarországi Könyvészet* címmel ellátott címlapot az éves statisztikai kimutatással együtt, így az évi bibliográfiai anyagot, mint önálló mellékletet köthették egybe. Az egybekötéstől azonban a részletekben megjelenő anyag nem szerveződött egységes rendszerré. Hiába volt ugyanis a saját oldalszámozás, ha a magyar nyelvű, a hazai nem-magyar nyelvű és a hazánkat érdeklő külföldi munkák betűrendje minden számban újratekintődött, az éves anyaghoz viszont nem csatlakozott sem szerzői, társszerzői és közreműködői, sem címszerinti összesített index. Szakmutató, helynévmutató hiányában nem volt mód arra sem, hogy a használó képet kaphasson arról, hogy az őt érdeklő témakörben milyen új irodalom keletkezett.

1883-tól a *Magyar Könyv-Szemle* időben való megjelenésének elmaradásával az újdonságszolgáltatás kérdésessé vált. 1883. októberéig még csak az előző év 4. száma jelent meg, a 1883. évi folyam első négy számából viszont kimaradt a bibliográfiai rész, s így az egész évre vonatkozó bibliográfiai anyag egyszerre került közlésre az összevont 5–6. számban, aminek kinyomtatása már jócskán a következő évre esett.⁵⁰ Ezt követően a továbbra is mellékletként jelentkező *Magyarországi Könyvészet* gyakorlatilag éves kurrens bibliográfiává alakult át, amivel megszűnt ugyan a számonkénti széttagoltság, megmaradt azonban az egyszempontú megközelítési lehetőség. A folyóirat késedelmének oka pénzügyi volt: annak ellenére, hogy a közlemények írói nem kaptak tiszteletdíjat, a közel kétszáz előfizetés nem biztosította a kiadási költségeket.⁵¹ (Az előfizetők összetétele feltehetően azonos lehetett az 1893-ban újrainduló kiadványával, kiknek – Schönher Gyula jelentése szerint – „többsége magánemberek sorából kerül ki, s a névsorban tudományos intézeteink, iskoláink, az egyházi és világi hatóságok könyvtárai meglepően kis számban vannak képviselve”.⁵²) Az 1884. és az 1885. évi folyamok nyomtatási költségeit a minisztérium a múzeum költségvetéséből átcsoportosított ezer forintnyi segéllyel biztosította,⁵³ így mindkét évi bibliográfiai melléklet megjelenhetett az 1886-os évben, azonban az ezt követő években sem sikerült a késedelmes közreadást elkerülni. Például az 1887. évi *Magyarországi Könyvészet* – a folyóirat 1888. évi számához mellékelve⁵⁴ – csak 1889-ben került kiadásra, az utolsó, 1891. évi könyvészeti melléklet pedig 1893-ban jelent meg.

Azt megelőzően, hogy 1893 júliusában a folyóirat szerkesztését a könyvtártól megválni kényszerülő Csontos Jánostól⁵⁵ Schönherr Gyula vette át, a múzeum igazgatója előzetes véleményt kért a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztéséről, iránya és jövője adminisztrációja felől Fejérpataky Lászlótól, a könyvtár levéltárnokától és id. Szinnyi Józseftől, a hírlaptár őrétől.

Fejérpataky, 1893. március 12-ére keltezett írásos véleményében méltatja az alapító Fraknoi érdemeit, megállapítja, hogy 1879-től, Csontos szerkesztői munkálkodása idején a színvonal tovább emelkedett, viszont időszakossága pontatlanná vált. Szerinte a tudományos célt a könyvtár feladata adja meg, a folyóirat tehát, az intézmény tevékenységének bemutatásával elsősorban a könyvtár érdekeinek szolgál. További feladata a hazai és külföldi könyvtárak, levéltárak felkutatott magyar vonatkozású anyagának ismertetése, a hazai könyvtárak, levéltárak tudományos érdekeinek tolmácsolása, az általános bibliográfia és levéltartan újabb jelenségeinek figyelemmel kísérése. „Ellenben az a bibliographiai összeállítás, mely eddigelé a rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel a magyarországi irodalomnak egy-egy évi képét iparkodott nyújtani, minthogy ily összeállításnak bibliographiai értéke csak úgy volna, ha az a teljesség igényeivel kép föl, a folyóiratból – mint abba nem illő – elhagyandó. Ily összeállítás könyvtári kezekhez való munka, amint hogy évek óta megjelenő ily jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutatnak föl, mint az, a melyet a N. Múzeum könyvtárának hivatalos folyóirata tesz közzé. E helyett óhajtandó, hogy a folyóirat figyelemmel kísérje az idegen irodalmaknak hazánkat illető termékeit, minthogy erre a hazai könyvtárosoktól közzétett jegyzékek alig terjeszkednek ki.”⁵⁶

Szinnyi lényegében azonos programot fogalmaz meg, de említés nélkül hagyja a kurrens bibliográfia ügyét.⁵⁷

Az 1892/93. évi, új folyamként megindult *Magyar Könyv-Szemle* részletes programjának ismertetésekor Schönherr, Fejérpataky véleményét elfogadva a *Magyarországi Könyvészet* című bibliográfiai melléklet elhagyását azzal indokolja, hogy „ez idő szerint rendelkezésre álló eszközök mellett sem mint a hazai irodalom könyvészet, sem mint a múzeumi könyvtár évi gyarapodásának jegyzéke nem léphetett fel a teljesség igényeivel”. Viszont, ha teljesül a könyvtár óhaja, és hungarika-állományáról rendszeres katalógust fog tudni közrebocsátani, a remények szerint „akkor a Magyar Könyv-Szemlének is meg lesz adva a lehetőség, hogy az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.⁵⁸

Fejérpataky javaslata nyomán, Horváth Ignác összeállításában 1895-ig még megtalálhatjuk a külföldi irodalom magyar vonatkozású termékeinek címléírásait tartalmazó közleményeket, ezt követően azonban többé már nem jelentkezik könyvekkel, térképekkel vagy zeneművekkel kapcsolatos kurrens általános nemzeti bibliográfiai összeállítás. A *Magyar Könyvszemle*, az 1876-os programjában kitűzött célt tizenhat éven át képes volt teljesíteni. A Széchényi Könyvtár által 1876–1891 között közreadott kurrens nemzeti bibliográfia nem

használta ki saját lehetőségeit; miközben a hungarikumok (nyelvi, területi, személyi és tartalmi) teljes körét átfogva a korszak könyv-, térkép- és zeneműkiadványainak teljességre törekvő, pontos alapregisztrációját igyekezett nyújtani, nem törekedett azok többszemponútú feltárására, megelégedett a dokumentumoknak tematikájuk, valamint nyelvük szerinti éves statisztikai számbavételével. Megszűntetésében több tényező játszott közre: a folyóirat megjelentetésének akadozása; a könyvtár elégtelen anyagi és személyi ellátottsága; az érdeemben való fellépés lehetőségének hiánya a kötelepéldány-szolgáltatást elmulasztó nyomdákkal szemben. Az újrainduló *Magyar Könyv-Szemlé*-ben tett ígéretét – a hazai kurrens könyvészeti rovat más alakban történő közzétételét – a Széchényi Könyvtár, a dualizmus időszakában nem volt képes megvalósítani.

A Corvina és a Magyar Könyvészet

Az évek óta megjelenő, sokkal nagyobb teljességet fölmutató, „könyvárusi kezekhez való” jegyzékek említésekor Fejérpataky csakis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönyére, a *Corvina* című szaklapra, valamint annak *Magyar Könyvészet* című éves kumulációjára gondolhatott. A kezdetben hetenként, majd 1881 májusától havonta három alkalommal megjelenő *Corvina* az 1878. szeptember 5-én megjelenő első számtól kezdve Újonnan megjelent könyvek című rovatában, a kiadók betűrendjében rendszeresen közzétette a hazai könyvkereskedők által kiadott, vagy bizományban árusított (és a *Corviná*-nak bejelentett) magyar vagy idegen nyelvű újdonságokat, ugyanakkor törekedett a nyomdák illetve a szerzők saját kiadásában megjelenő művek regisztrálására is. Egyes időszakokban az Újonnan megjelent zeneművek című rovat is jelentkezett a könyvek mellett. Nem kívánt a hazai kiadványtermés teljes körű bibliográfiája lenni, csakis könyvkereskedői szempontból figyelemre méltatható irodalom közzétételére vállalkozott. Ezen a területen viszont igyekezett a lehető legnagyobb áttekintést biztosítani a lapra előfizető könyvkiadói és -kereskedői körnek.

A lap szerkesztője,⁵⁹ Aigner Lajos (azonos az 1869–1870 között megjelent *Magyar Könyvészet* kiadójával és szerkesztőjével) a megfelelő teljesség szempontjából kevésnek érezte azt, hogy az újdonságok rovata kizárólag a kiadók által beküldött művekre támaszkodjék, ezért, hogy a rovat minél hiánytalanabb legyen, „egymás támogatása céljából” egyezséget kötött Fraknói Vilmosmal, a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztőjével.⁶⁰ Az egyesület választmányának megbízásából Aigner – részben a *Corvina* anyagára támaszkodva – megkísérelte feléleszteni a korábbi *Magyar Könyvészet* című lapját, ismét havi közlönyként, „mely lehetőleg teljesen sorolja fel a hazai (magyar és nem magyar) termékeket, valamint külföldnek hazánkra vonatkozó jelenségeit.” Az előfizetésre felhívó, 1878 decemberi tájékoztató kitér arra is, hogy a „cél előmozdítandó szíves volt a nemzeti múzeumi-könyvtár igazgatója megígérni, hogy az oda beküldendő művek jegyzékét közölni fogja velünk.”⁶¹ Arra gondolhatunk, hogy Aigner

elképzelése a *Magyar Könyvszemlé*-nél gyakrabban megjelenő, megfelelő dokumentumbázison (könyvkiadói, illetve a nemzeti könyvtáron keresztül nyomdai) alapuló kurrens nemzeti bibliográfiai kiadvány létrehozása volt. Ilyen kiadványra azonban úgy látszik ez idő tájt még nem volt igény, s elegendő számú előfizető hiányában a megjelenés elmaradt.⁶²

(Ugyanezen a címen később, 1895 januárja és 1918 decembere között jelent meg egy havilap a *Corvina* mellékletként, amely a főlap Újjonnan megjelenő könyvek rovatának havi, szerzői betűrendes összesítését tartalmazta. Szerkesztői azonosak voltak az újdonságrovat összeállítóival. A kiadók, közreadók szerint csoportosított, hetente, később tíznaponként a *Corviná*-ban jelentkező újdonságközlést tehát havonta összefoglalta *Magyar Könyvészet* című mellékletben egy szerzői betűrendes kumuláció, a teljes évi anyagot pedig a szintén *Magyar Könyvészet* című éves bibliográfiai kötet tartalmazta.)

Az éves *Magyar Könyvészet* még a *Corvina* megindulása előtt keletkezett. A Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egylete 1876 elején az egyesület keretén belül magyar könyvészeti bizottságot alakított, melynek az alapszabályban is rögzített célja volt „egy lehetőleg teljes jegyzék összeállítása azon könyvekről, melyek hazánkban magyar, német és latin nyelven megjelentek, valamint mindazokról, melyek külföldön vagy magyar nyelven jelentek meg, vagy Magyarország viszonyait tárgyalják.” A bizottság elnökévé az ötletadó Makáry Gerőt választották.⁶³ Mint korábban említettük, e bizottság gyűjtötte össze az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* bibliográfiai rovata számára 1876-tól a magyar nyelvű anyagot. A leírásokat, a könyvárusi forgalomban előfordult könyvek alapján Makáry Gerő készítette. Az egyesület úgy döntött, hogy kiadja a bécsi szaklapban közölt tételek éves kumulációját, kiegészítve a hírlapokból és folyóiratokból kigyűjtött (de kézbe nem került) művekkel. Megnyerve a hazai kiadók anyagi támogatását,⁶⁴ 1877-ben meg is jelent a *Magyar Könyvészet 1876* című bibliográfia, Jegyzéke az 1876. évben megjelent új, vagy újjólag kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval alcímmel. Borítóján a *Bibliographia hungarica 1876* főlcím található. (1876. évre vonatkozóan tehát lényegében egyidejűleg, de egymástól függetlenül indultak meg mind a könyvtári mind a könyvkereskedelmi részről a kurrens könyvészet közzétételével kapcsolatos hazai munkálatok!)

A jegyzék a tankönyveket, a naptárakat és az évkönyveket is tartalmazza, de megtalálhatóak a szakfolyóiratok és a különlenyomatok leírásai is. (Külföldi kiadású magyar nyelvű könyvek leírásánál feltünteti a hazai könyvbizományost.) Szerkezete a Hinrichs-féle német könyvjegyzéket követi. A művek rövid leírásait (a főrész oldalszámára való hivatkozással) először egy 21 csoportból álló Tudományos szakmutatóba rendezi, ezt követi a szerző (hiányában a cím) szerint betűrendezett Magyar könyvjegyzék. A betűrendben utalót kapnak a társszerzők, a szerkesztők, de a fordítók vagy átdolgozók nem. A sorozatok önálló, teljes leírást kapnak, a szerző nevénel a betűrend megfelelő helyén utaló található a so-

rozat címére. A bibliográfiát, id. Szinnyei József összeállítása nyomán, függelék-ként az 1877-ben megjelenő Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke zárja.

A *Magyar Könyv-Szemle*, ismertette a „derék egylet” kiadványát, egy javaslatot is megfogalmaz: „Ha az egylet jövőben nemcsak a magyar nyelven megjelent könyveket, hanem a többi Magyarországon élő nemzetiségek irodalmi termékeit is minél részletesebben közölné, úgy, hogy ily módon Magyarország egy évi összes irodalmi működésével megismerkedhetnénk, ez által az említett egylet könyvészetünknek igen nagy szolgálatot tenne.”⁶⁵ Az éves könyvészet azonban a későbbiekben nem alakult át a hungarika irodalom területi szempontú orgánumává, hanem (1879-től már a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadványaként, majd 1890-től az egylet évkönyvének részeként) megmaradt főként a nyelvi hungarikumokat tartalmazó elsősorban kereskedelmi tájékoztató kiadványnak, e területen 1891-ig konkurálva a Széchényi Könyvtárban összeállított *Magyarországi Könyvészet* megfelelő részeivel.

Példák az 1891. évre vonatkozó jegyzékből:

Családi könyvtár, magyar nemzeti (8-r.) Budapest. 1891.

Ráth Mór.

I. II. kötet **Eötvös József** báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap.) 4 frt 50 kr. Díszkötésben 7 frt.

[...]

Eötvös József báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3. kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap). Budapest, 1891. Ráth Mór. A három kötet ára 4 frt 50 kr. Díszkötésben 8 frt.

[...]

– Falu jegyzője. Ld: *Családi könyvtár*.

Összevetve a *Magyarországi Könyvészet* címleírásával, rögtön szembetűnik, hogy míg a Széchényi Könyvtár bibliográfiája egy művet ír le, a kereskedelmi bibliográfia a műnek egy sorozat tagjaként megjelenő (a sorozati szám itt nyomdahibás!), egy sorozaton kívül megjelenő, valamint mindkettőnek díszkötésű kiadásváltozatát is közli.

Mintaként megvizsgálva az 1891. tárgyévi könyvkereskedői *Magyar Könyvészet*-et, rögtön észrevehető, hogy első tétele egy akadémiai kiadásban megjelent *latin nyelvű* munka. (Bár az 1876-ban közzétett gyűjtőkori elveknek ez nem mond ellent, mégis mutatja, hogy a bibliográfia címe nem pontosan nevezi meg a tartalmát.) Szaporítja az anyagot, hogy a folyóiratok minden egyes száma külön tételként jelentkezik. A naptárak közül – a könyvészet tárgyévének megfelelően – az 1892. szökő évre szólók szerepelnek, feltüntetve leírásukon az 1891. évi megjelenés ténye. Egyetlen egy iskolai értesítő található a könyvjegyzékben.

Kiválasztva a „Ba” kezdetű betűcsoportot azt láthatjuk, hogy az ide tartozó 45 tételből 14-nél a tárgyévet megelőző éveket, vagy a következő, 1892-es kiadási évet találunk, vagyis e csoportból mindössze 31 a valóban 1891. évvél jelölt kiadvány. Az is megállapíthatjuk, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* melléklete, a *Magyarországi Könyvészet 1891.* évre vonatkozóan, a magyar nyelvű könyvek között, ugyanebben a betűcsoportban 51 tételt, a naptáraknál 3 magyar nyelvű tételt, az értesítőknél pedig további 14 tételt ír le. E mintában tehát a kereskedelmi könyvészet mindössze 46%-os teljességű a könyvtári jegyzékhez képest. Több év globális adatait áttekintve hasonló, bár valamivel jobb eredményre jutunk: 1886–1889 között a könyvkereskedői éves könyvészetek összesen 5247 tételt közöltek,⁶⁶ 60%-át a Széchényi Könyvtárban szerkesztett bibliográfia azonos időszakának 8725 magyar nyelvű tételének. Nem igazolható tehát Fejérpataky László állítása, hogy tudniillik a könyváruosi jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutatnának föl mint a *Magyar Könyv-Szemle* bibliográfiai melléklete.

A *Magyar Könyvészet* éves köteteiből a *térképek* a Tudományos szakmutató Földrajz. Népisme. Utazások. Térképek szakcsoportból kereshetők vissza, de például 1901-ben, 1902-ben stb. a „Térképek” vezérszó alatt is megtalálhatók betűrendben egybegyűjtve.

A *Corvina* 1879-től rendszertelenül, de alkalmanként önálló rovatban közétette az újonnan megjelent hazai *zeneműveket* is. E kiadványok kezdetben nem szerepeltek a *Magyar Könyvészet* köteteiben, illetve a Magyar Könyvkereskedők Egylete évkönyvének első három évfolyamában. A kurrens éves zeneműbibliográfia az évkönyv 4. évfolyamában 1893-ban jelentkezett először Vevér Oszkárnak, a Rózsavölgyi és Társa cég alkalmazottjának⁶⁷ összeállításában. A bibliográfia két részből áll. Az „ABC rendszerinti beosztás”-ban található a részletes leírások: szerző, cím, kiadó (bizományos) székhelye és neve (terjedelem, méret megjelölése nélkül), a „Systematikailag beosztott jegyzék”-ben pedig szakrendi csoportosításban ismétli meg a tételeket csak a szerzőt és a címet tüntetve fel. 1896-tól szintén a Rózsavölgyi cég munkatársa,⁶⁸ katonai Magyar Gábor, 1902-ben pedig Altstädter Győző szerkesztette az évkönyv zeneműbibliográfiáját, majd ezt követően a zeneművek közzététele elmaradt. Feltámasztására 1904 júniusában történt kísérlet, amikor a Rózsavölgyi és Társa cég fölkérésére Petrik Géza, a *Corvina* akkori szerkesztője elvállalta a lapban a zenemű-újdonságok folyamatos összeállítását a kiadók bejelentései nyomán.⁶⁹ Petrik az év végével lemondott a lap szerkesztéséről, a kezdeményezés abbamaradt, s így nem teremtődött meg az éves bibliográfia alapja sem. A *Corvina* hasábjain legközelebb 1907 szeptemberében kifogásolta Zeidler Rezső, hogy „1902 óta Magyarországon megjelent zeneművekről semmiféle nyomtatott lajstrom nem létezik. [...] Főleg azonban a vidéki könyváruosok viselik ezen visszás helyzet áldatlan következményeit. [...] Eltekintve azonban a gyakorlati értéktől, úgy érzem, erkölcsi kötelesség egy magyar zenemű-bibliográfia létezése.”⁷⁰ Az egylet elnöksége ezt követően lépéseket tett a hiány pótlására: felszólította a zenemű-

kiadókat, hogy az utolsó négy évben megjelent kiadványaikat saját maguk katalogizálják (az idő tájt a *Corviná*-nál nem volt rendszeresített zenemű-bibliográfus), s e jegyzékeket a *Corvina*, majd az egyleti évkönyv közzéteszi.⁷¹ Az 1909. évi évkönyvben valóban közlésre került az 1903–1907 közötti évek elmaradt anyaga, s felkértek a kiadók, hogy a jövőben rendszeresen küldjék meg az egyletnek új zeneműkiadványaikat, további kurrens zenemű-bibliográfia megjelenésére azonban korszakunkban nem került sor.⁷²

Feltételezhető, hogy a *Magyar Könyvészet* éves kötetei a könyvkereskedői szakmán kívül nem voltak közismertek. Bár a *Magyar Könyv-Szemle* 1877-ben és 1879-ben is közölt róla ismertetést, az 1894. évre vonatkozó könyvészetet Dézsi Lajos mégis olyan kiadványként ismertette, mint ami a *Magyar Könyv-Szemle* megszűnt bibliográfiai mellékletének nyomdokába lépett volna. Hiányának tekinti, hogy sok vidéki kiadvány kimaradt, mert leginkább csak az egyletnek beküldött nyomtatványok felsorolására szorítkozik.⁷³ Az 1895. tárgyévi könyvészetről is hasonló kritikát közölt Barcza Imre. A hiányok említésén túl kifogásolja, hogy inkább a könyvárusok és nem a „tudomány művelői” számára készül: a gyűjteményes munkák tartalma nincs részletezve; nincsenek feldolgozva a tudományos évkönyvekben és a középiskolai értesítőkből megjelent dolgozatok; a közölt szakrend helyett hasznosabb lenne egy tudományos tárgymutató, speciális tárgyak szerint osztályozva.⁷⁴

A könyvjegyzék azonban megmaradt saját keretei között, s a *Magyar Könyv-Szemle* kurrens bibliográfiai mellékletének megszűntével a *Corvina* újdonságrovataira épülő, elsősorban könyvkereskedelmi érdekű éves *Magyar Könyvészet* a könyvkereskedő-egylet évkönyvének részeként (illetve önálló címlappal ellátott különnyomatként is) egészen 1914-ig,⁷⁵ a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai mellékletének megindulásáig, egyedüli fóruma volt a magyar nyelvű könyvek, térképek és zeneművek hazai kurrens bibliográfiájának.

Törekvések a kurrens nemzeti bibliográfia érdekében

Javaslatok a kurrens nemzeti bibliográfia létesítésére

A Széchényi Könyvtár szervezeti szabályzataiban a feladatok között sem közvetlenül, sem közvetve nem szerepelt a nemzeti bibliográfia szerkesztésének vagy közreadásának kötelezettsége. A Nemzeti Múzeum könyvtárának Fraknói Vilmos által megfogalmazott rendeltetése, hogy tudniillik nemcsak megőrzője legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem ezen irodalom ismeretét is terjessze (vagyis retrospektív és kurrens bibliográfiák révén a hazai tudományos közművelődés ügyét szolgálja), az 1890-es évekre már beépült a tudományos köztudatba, s a *Magyar Könyv-Szemle* teret adott az erre vonatkozó megnyilván-

nulásoknak. Az 1890. augusztus 7–9-én Antwerpenben rendezett nemzetközi bibliográfiai kongresszuson, melynek témái a bibliográfia, könyvtudomány, könyvkiadás, könyvkereskedés, nyomdászat, könyvkötészet, nemzetközi könyvtári és könyvárusi forgalom és más rokon diszciplínák voltak, a Széchényi Könyvtár részéről Csontos János vett részt. A kongresszus munkájáról a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben közzétett beszámolójában Csontos ismertette a kongresszus által hozott határozatokat, melyek közül az egyik így szól: „Kimondott a nemzeti bibliographiák kiadásának szükségessége [...]”⁷⁶

Ezt a szükségességet, még mint lehetőséget írta le 1894-ben Ferenczi Zoltán, a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója, külföldi tanulmányútjának a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben közzétett tapasztalatai alapján. Beszámolt arról, hogy minden országban, illetve tartományban van egy úgynevezett országos, vagy gyűjtő könyvtár, amely kötelespéldányként minden sokszorosított kiadványt gyűjt, bármennyire viszonylagos lenne is a nyomtatvány pillanatnyi értéke. A külföldi gyakorlatot azonnal hazai lehetőségként gondolta tovább: „Természetesen, ha a budapesti Magyar Nemz. Múzeum könyvtára ily gyűjtő könyvtárrá változnék át, okvetlenül szükséges volna, hogy a Magyar Könyv-Szemlének egy kiegészítő bibliográfiai melléklapja jelenjék meg a Bibliographie de France, vagy esetleg a Hinrichs' Catalog mintájára, mely minden Magyarországon megjelent önálló nyomtatványt, zeneművet és képet felsorolna s az év végén betűrendes és szakkatalógust adna. Ilyen nálunk egyáltalán nincs; minden ilyféle évi bibliográfiai mű nagyon hiányos, tökéletlen és bibliográfiailag pontatlan, s a mi legfőbb hiányuk, többnyire csak a magyar nyelvű nyomtatványokra szorítkoznak, holott mindaz, a mi magyar földön megjelenik, egyaránt kifejezője a hazánkban létező kultúra azon évi állapotának.”⁷⁷

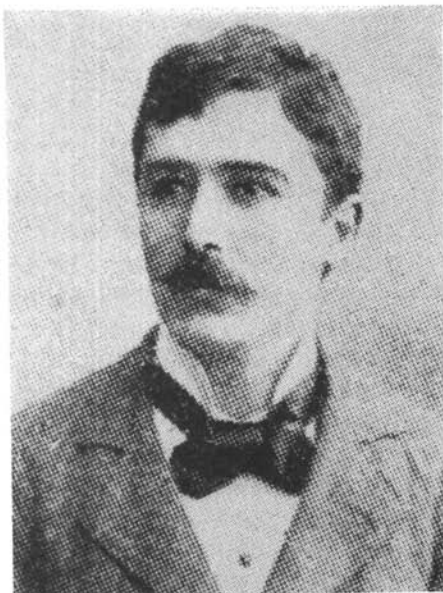
Jankovich Béla, aki államtudományi doktorátusát követően hosszú külföldi utazást tett, hazatérése után, túllépve a lehetőség emlegetésén, 1895-ben a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben megjelent tanulmányában már konkrét javaslatot tett arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára valódi önálló nemzeti könyvtárrá alakuljon át, megfelelő helyet, személyzeti létszámot és dotációt kapva a hungarikumok beszerzésére, a megnövekvő köteles példányok földolgozására, valamint a szükséges külföldi anyag beszerzésére. Indoklásában országos és nemzetközi érveket is felsorakoztat: „Ha egyszer fővárosunkban ily nagyobb keretű modern könyvtár felett rendelkezünk, úgy egyidejűleg üdvös tevékenységet fejthetünk ki a vidéken is a könyvtári ügy fejlesztésére. A nemzeti könyvtár nyilvántarthatja a köteles példányok alapján az egész országban megjelenő irodalmat; arról feldolgozott jegyzékét megküldheti összes nyilvános könyvtárainknak, [...]”⁷⁸ Jankovich tehát a létrehozandó Magyar Nemzeti Könyvtár természetes feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfiai szolgáltatást, amelyre a Széchényi Könyvtár az akkori állapotában képtelen volt, hiszen maga Jankovich is azt állapítja meg, hogy az intézmény 11 tisztviselőjéből a nyomtatványok osztályára, a tulajdonképpeni könyvtárra mindössze négy jut. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1896-ra vonatkozó költségvetési előterjesztésében

Jankovich tanulmányát is figyelembe vette, amikor a Széchényi Könyvtár létszámemelésére tett javaslatát azzal indokolta, hogy „az évi átlagos 10-12 000 db gyarapodásának feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kísérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszítés mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra”.⁷⁹

Létszám hiányában nemhogy egy kurrens bibliográfiai szolgáltatás beindítására nem lehetett gondolni a könyvek vonatkozásában, hanem a az új szerzemények feldolgozásakor keletkezett elmaradás bepótlása is kezdett reménytelenné válni. A 1893 szeptemberétől 1894 szeptemberéig a könyvgyarapodás közel egyharmadáról,⁸⁰ az 1894. szeptember 1-től 1895. december 31-ig tartó időszak gyarapodásának kevesebb mint a feléről,⁸¹ az 1896. évnek szintén a felénél kevesebbről készült csak címleírás.⁸² Számszerűen ez azt jelenti, hogy az említett időszakban beérkezett összesen 34 036 db könyvből (melyből 14 148 volt a kötelezpéldány) 17 155 darabnak a címleírására nem került sor, annak ellenére, hogy más osztályok tisztviselői alkalmanként besegítettek a feldolgozás folyamatába.

Kísérlet egy magyar bibliográfiai társaság létrehozására

A *Magyar Könyvszemlé*-ben, 1896-ban, a Széchényi Könyvtár fiatal tisztviselője, Esztegar László⁸³ ismertette az 1895. szeptember 2-a és 4-e között megtartott brüsszeli nemzetközi bibliográfiai kongresszust, amelyen Paul Otlet és Henri Lafontaine kezdeményezésére elhatározták egy egyetemes általános repertóriumnak, nemzetközi /államok közötti/ összefogással, katalóguscédulák által történő szerkesztését a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer alapján. Alapszabálya nyomán bemutatta a repertórium létesítése érdekében, brüsszeli székhellyel létrejött Institut Internationale de Bibliografie-t (Nemzetközi Bibliográfiai Intézetet), valamint irodáját az ugyanott állami hivatalként működő Office International de Bibliografie-t, továbbá tájékoztatta az olvasót a tizedes osztályozás lényegéről. Esztegar pozitívan értékeli az eszmét: „Van valami lélekemelő abban, hogy éppen a nemzeti öntudat erőteljes fejlődése idején a szellemvilág sorompóinak

Esztegar László (1870–1905)

eltávolítására szövetkezik az emberiség. [...] A dolgok természetében rejlik, hogy ily egyetemes feladatok megoldásánál általános lelkesedésre s minden művelt nemzet buzgalmára és érdeklődésére van szükség.” Ígéri, hogy a saját nemzeti feladataink „kifejtésében” a *Magyar Könyvszemle* kellő időben ki fogja venni a részét.⁸⁴

A nemzeti feladatra való utalás Esztegár cikkének a végén célzás volt arra, hogy a főváros tudományos köreiből, éppen a brüsszeli nemzetközi vállalkozásból merítve az ötletet, szervezkedés indult meg egy olyan tudományos társaság létesítésére, mely elsősorban a hazai nemzeti bibliográfia tudományos alapokon történő elkészítését szorgalmazná. A Nemzetközi Bibliográfiai Intézet képviselőjében Henri Lafontaine 1896 telén látogatott Budapestre, s tárgyalt a társaság megalakításán tevékenykedő gróf Teleki Sándor országgyűlési képviselővel, Fejérpataky Lászlóval, a múzeumi könyvtár vezetőjével és Schönherr Gyulával, a *Könyvszemle* szerkesztőjével. A megbeszéléseken részt vett Mandelló Gyula egyetemi magántanár, a brüsszeli kezdeményezés lelkes híve is. (Korábban ő hívta fel Otlet figyelmét Dewey tizedes rendszerére.)⁸⁵ A látogatásnak is része lehetett abban, hogy Paul Otlet, a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet főtitkára, 1897. június 30-án kelt levelében mint a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet Magyarországi Bizottsága elnökét, illetve titkárát hívta meg gróf Teleki Sándort és Schönherr Gyulát a brüsszeli második nemzetközi konferenciára.⁸⁶

A konferenciára a Széchényi Könyvtár is meghívást kapott. A könyvtár vezetője, Fejérpataky László július 1-én, a meghívással kapcsolatban készített előterjesztésében Szalay Imre múzeum-igazgató számára felvázolja a brüsszeli kezdeményezés lényegét, majd megállapítja, hogy e „nagy mozgalomban, melyet e nagyszerű terv okozott, hazánknak eddig vajmi csekély része volt.” Beszámol arról, hogy Lafontaine-en kívül az intézet bécsi titkárságának vezetője, Karl Junker is ellátogatott a Széchényi Könyvtárba, „mely hívatva van Magyarországon ez irányban a vezető szerepét vinni.” Elérkezettnek látja az időt arra, hogy e mozgalom erkölcsi támogatásán túl a támogatás tettekben is megnyilvánuljon: „a szélesebb körű actio a jelen év őszen fog megindulni, mikor a társadalmat, könyvtárakat, könyvkedelőket, könyvkiadókat közreműködésre egy, a brüsszeli központtal összeköttetésben álló bibliographiai társaság létesítésére fogjuk felhívni.” Gondoskodni fog arról, hogy működésében az intézmény vezető szerepe megmaradjon. „E társaság feladata lesz Magyarország teljes bibliographiáját, a hírlapok és folyóiratok czikkeit is beleértve, egységes rendszer szerint feldolgozni és beleilleszteni a brüsszeli központ által tervezett és évek óta serényen előrevitt nagy alkotásba.” Az ügy érdekében Fejérpataky arra kéri Szalayt, hogy a minisztérium – a múzeumi költségkeret kimerülése miatt – 300 forintnyi úti segéllyel tegye lehetővé azt, hogy a második nemzetközi bibliográfiai konferencián az intézményt Esztegár László képviselhesse, „a ki képzettségével, fogékonyságával és tárgyszeretetével garantiát nyújt arra, hogy az ott elsajátított ismereteknek buzgó hirdetője, a létesítendő nagy vállalat szorgalmas munkatársa lesz.”⁸⁷

A bibliográfiai társaság létrehozására induló akció nem a Fejérpataky által említett őszi időpontban, hanem az előterjesztés keletkezésével szinte egy időben indult meg. A fővárosi lapok 1897 júliusának közepén hozták nyilvánosságra egy magyar bibliográfiai társaság alakításának az elképzelését, ismertették célkitűzését, és gróf Teleki Sándort, Fejérpataky Lászlót, Mandelló Gyulát és Schönherr Gyulát nevezték meg a mozgalom élén álló hazai személyekként. Utaltak arra is, hogy a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet elvei alapján létesítendő társaságot a múzeumi könyvtárral is szoros összefüggésbe kívánják hozni, ezért a könyvtár egyik tisztviselője, Esztegár László hamarosan Brüsszelbe utazik a nemzetközi bibliográfiai konferenciára.⁸⁸ (Esztegár nemcsak a könyvtárat, hanem mint leendő ügyvivő titkár, az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaságot is képviselte a meghívott Teleki és Schönherr helyett.⁸⁹)

Az 1897. augusztus 2-a és 4-e között megrendezett konferencia témája a nemzetközi bibliográfiai repertórium megvalósíthatósága volt. Esztegárra nagy hatással volt Otlet előadása, mely a tizedes osztályozás rendszeréről, a katalóguscédulák tartalmáról és az egyetemes nemzetközi bibliográfiai repertóriumról szólt. Személyes élményeit is közzétette: „La Fontaine és Otlet urak [...] a konferenciára következő héten külön külön részesítettek becses útbaigazításokban, megjelölve a mi létesítendő társaságunk legelső feladatait arra az esetre, ha az Institut-vel, illetve az Officesszel egybehangzóan akarjuk a magyar nemzeti bibliográfia kérdését megoldani”.⁹⁰ Nem hallgatta el a *Magyar Könyvszemle*-ben megjelent beszámolójában a tervet ért támadásokat sem, sőt a kongresszus határozatainak ismertetése során hivatkozik Ferdinánd Eichlerre, aki a kor bibliográfiai helyzetét összefoglalóan értékelő, Lipcsében megjelent dolgozatában annak a nézetének adott hangot, mely szerint „nagy kár volna a brüsszeli törekvéseket, melyek az egyetemes repertorium megteremtését czélozzák, már eleve elítélni. Haszna lesz ezekből a bibliográfiának még akkor is, ha nem sikerül az egyetemes repertorium tervét megvalósítani.”⁹¹

A konferencia határozataiban az 5. pont „hasznosnak nyilvánítja, ha a nemzetközi intézet keretén belül nemzeti csoportok szervezkednek”.⁹² Még a konferencia évében a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőségi cikkben fejt ki az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaság leendő tevékenységével kapcsolatos nézeteit, mely szerint elismeri az egyetemes repertórium aktualitását a kor tudományos életében, de véleménye szerint „nemzeti bibliográfiára még akkor is szükségünk van, ha a nemzetközi ábrándok nem is csábítanak különösebben. [...] a magyar bibliográfiai társaság programjában a legfontosabb helyek egyikét foglalhatja el a nemzeti bibliográfia, a teljes magyar repertorium kérdése. [...] a társaságnak gondoskodni kell arról, hogy tudományos társaságok, könyvtárak, érdeklődők, szóval a bibliográfiai munkásság tényezői az előkészítés munkájában minél tevékenyebb részt vegyenek. Ideális végcél gyanánt pedig egy központi bibliográfiai hivatal szervezése, illetőleg ennek kieszközlése lebeghet a társaság előtt.”⁹³ Ez utóbbi javaslatban – mely itt jelentkezett először – szintén tetten érhető a brüsszeli kezdeményezés termékenyítő hatása, s

jelentőségéből az sem von le semmit, hogy ha a rövidéletű Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet, illetve az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ csak a tárgyalt korszakunk után jött létre. A javaslattevő személyében, stílusa, szóhasználata alapján Esztegár Lászlót gyaníthatjuk, ő volt az, aki későbbi írásaiban rendszeresen agítált egy bibliográfiai intézet létesítése érdekében.

Elképzelésével nem volt egyedül. Kollégája, id. Szinnyei József is hasonló véleményt fogalmazott meg 1898 decemberében: „Nézetem szerint a legégetőbb szükség arról gondoskodnunk, hogy egy teljes, lehetőleg olcsó magyarországi bibliographiánk készüljön. Ez pedig csak úgy lesz elérhető, ha e célra is oly intézet vagy társaság alakul, mint péld. a statisztikai hivatal.”⁹⁴

A magyar bibliográfiai társaság nem tudott kibontakozni. (Schönherr Gyula iratai között mindössze két érdeklődő levél maradt fenn: Mocsáry Miklós, Ungváron lakó tudományegyetemi hallgató kívánt a tagsági és belépési szabályokkal megismerkedni, továbbá Székely Dezső, a Kilián könyvkereskedés segéde ajánlotta fel kiadatásra az 1712 és 1897 közötti időszakra vonatkozó hazai színműjegyzékét, melynek összeállításán éppen akkor dolgozott.)⁹⁵ Esztegár László még 1902-ben is sajnálattal utalt arra, hogy a bibliográfiai társaság még mindig nem tudott létrejönni.⁹⁶

A köteles példányokról szóló, 1897. évi XLI. törvénycikk hatása

Wlassics Gyula miniszteri indoklása szerint a nyomdai kötelespéldányok beszolgáltatásának tudományos célja a nemzeti irodalom és művészet sokszorosított termékeinek gyűjtése, megőrzése és közhasználatra bocsátása nyilvános könyvtárakban a nemzeti közművelődés érdekében. Sem az országgyűlési tárgyalás során, sem a törvényben, valamint a végrehajtási utasításban nem említtődik egy esetleges nemzeti bibliográfiai szolgáltatás, mint a tudományos célok egyike.⁹⁷ Ez tökéletesen érthető, hiszen egy ilyen kötelezettség teljesítésének költségei a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot terhelték volna.

A Nemzeti Múzeum könyvtára teljes kötelespéldány-jogot kapott a gépi sokszorosítás útján készült minden nyomdatermékre (kivéve néhány, tudományos célt nem szolgáló nyomtatványtípust). A Széchényi Könyvtár vezetője, Fejérpataky László joggal írhatta az 1898. évi jelentésében, hogy a kötelespéldány törvény és végrehajtási rendelete a könyvtárt „abba a kedvező helyzetbe juttatja, hogy az a hazai irodalmi termékeknek a törvény hatályba lépésének napjától, 1897. december 11-ikétől kezdve valódi letéteményese legyen.”⁹⁸ Elérkezett látta az időt a *Magyar Könyvszemle* új folyamának megindításakor tett azon ígéret beváltására, hogy tudniillik a könyvtár „az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.⁹⁹ Az 1898. évi jelentésben a Nyomtatványi osztály munkáját ismertetve kitér arra is, hogy a kötelespéldány-törvény pontos végrehajtásából adódóan a nyomtatványok feldolgozásában visszaesés következett ugyan be, viszont „a könyvtár elő-

készítette az ezentúl rendszeresen kiadandó évi járulékkatalógus anyagát, mely első sorban az új törvény alapján beküldött nyomdatermékeket foglalván magában, egyúttal Magyarország évi irodalmi termelésének bibliográfiája is lesz.”¹⁰⁰ Az előkészítés azt jelentette, hogy a beérkezett és állományba került nyomdatermékekről – az aprónyomatványokat kivéve – „bibliografiai czédula is készült ugyanakkor, a midőn a növedéknaplóba bevezettetett”.¹⁰¹ A *Magyar Szalon* 1898 decemberi számában id. Szinnyei József szinte már tényként közölte, hogy a múzeumi könyvtárban „a jelen évtől kezdve beküldött nyomtatványokról rendes évi katalógus készül és ez nem csak azon évi gyarapodást fogja kimutatni, hanem évről-évre teljes magyarországi bibliografiát fog nyújtani”.¹⁰²

Fejérpataky a leendő kurrens nemzeti bibliográfia anyagi fedezetét is megtalálni vélte a könyvtár éves költségvetésében, a levéltári osztály anyagának kiegészítésére fordítható húszezer forintos tétel részletében. Az összeg felhasználásával kapcsolatban Fejérpataky, 1899. április 4-én javaslatot juttatott el Szalay Imréhez, a múzeum igazgatójához, melynek 6. pontjában fogalmazza meg a könyvtárnak a kötelepéldány-törvényből adódó feladatait: „A törvény életbe léptetése korszakot alkot a könyvtár életében, és oly kötelességeket ró reá, melyeknek teljesítése elől ki nem térhetünk. A M. Nemz. Múzeum könyvtárának kötelessége beszámolni a nyilvánosság előtt a szellemi termékek évi mennyiségéről, beszámolni évi gyarapodásáról, számot adni a törvény végrehajtásáról és üdvös hatásáról.” Ezt követően ismerteti röviden elképzelését: „Ezért tervbe vettem, s erre a szükséges előmunkálatokat meg is téttem, hogy az új törvény életbe lépésétől, 1898-tól kezdve a könyvtár évi gyarapodásai rendszeresen, nyomtatott katalógusokban lássanak napvilágot. Főlösképez ez újításnak irodalomtörténeti és bibliographiai nagy fontosságát bővebben indokolnom, [...] A mintegy 35-40 ívre terjedő járulék-kötet szerkesztői és nyomtatási költségeire a 20.000 frtos tételből 2100 frtot kérek fordítani.” A javaslat végén kéri az igazgatót, hogy programjának elfogadását a miniszter úrnál „kieszközzölni méltóztassék”.¹⁰³

A Széchenyi Könyvtár vezetése tehát – ugyanúgy mint Fraknoi idején – ismét az intézmény kötelező feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfia elkészítését és folyamatos közzétételét. A megvalósításhoz szükséges pénzhez viszont, mint költségvetési intézmény, csakis a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium révén juthatott. Fejérpataky javaslatára a választ nem ismerjük, de abból, hogy a bibliográfia nem jelent meg, az következik, hogy vagy a múzeum vezetése, vagy a minisztérium nem támogatta a bibliográfia kiadását. Pedig az igény létezett a kurrens nemzeti bibliográfiára. Váradai Ödön 1900 nyarán egy évenkénti általános cikkrepertórium, valamint a nyomdai kötelepéldány szolgáltatáson alapuló éves könyvészet megjelentetése érdekében nyújtotta be indítványát a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Széptudományi Osztályához. Indítványában a cikkrepertórium mellett szükségesnek tart egy olyan évenkénti bibliografiát, „amely a Magyarországon megjelent minden egyes sajtóterméknek alapos könyvészeti leírását tartalmazza”. A bibliográfia

kiadása az Akadémia feladata lenne, „mely hivatva van arra, hogy a tudomány szempontjából jelentőségteljes olyan műveket is kiadjon, melyekre magán áldozatkészség nem vállalkozik”. Bizonyára tájékozódott a Széchényi Könyvtárban is, mert mint írja: „A magyar nemzeti múzeumnak számos kiváló író embere készséggel magára vállalná [sic!] a bibliografia összeállítását s a nagytekintetű magyar tudományos Akadémiára e kérdés anyagi oldala hárulna.”¹⁰⁴

A magyar bibliográfiai intézet létesítésének szorgalmazása

Váradai Ödön indítványa nem talált visszhangra. Esztegár László, az 1900. augusztus 16–18-án tartott párizsi nemzetközi bibliográfiai kongresszusról szóló jelentésében időszerűnek látta, hogy felelevenítse a három évvel korábbi javaslatát: „A köteles példányokról szóló, nemrég hozott törvényünk többé-kevésbé módot nyújt, hogy az évenkénti irodalmi termelés rendszeresen feldolgoztassék. Most már csak szervezni kell azt az intézményt, a mely azt a munkát kellő alaposággal elvégezhesse. Mert ha teljes elismerés illeti is meg a könyvkereskedői-egyletet a Magyar Könyvszete-ért, ezzel a feladatot megoldottnak nem tekinthetjük.” Valószínű, hogy nemcsak az Akadémiára, hanem a könyvkereskedők egyesületére is gondolva vélte, hogy „az anyagi és szellemi erők egyesítéséről is lehetne gondolkodni. Annyi bizonyos, hogy a kérdést sokáig elintézetlenül hagyni nem lehet.”¹⁰⁵

Heller Ágost, az Akadémia főkönyvtárosa, a matematikai és természettudományi világirodalom bibliográfiai feldolgozásáról 1900 júniusában tartott londoni harmadik nemzetközi konferenciáról 1901 januárjában számolt be. Úgy gondolta, hogy a hazai tudósoknak „szép kötelessége lesz támogatni azon intézetet, melyet már a legközelebbi hetekbe életbe kell léptetni: a magyar katalógusintézetet, a Hungarian Bureau, mely a magyar matematikai és természettudományi irodalom gyűjtője és rendezője lesz, s annak a világirodalomba való beillesztését közvetíti.”¹⁰⁶

A Heller által készített jelentés ismertetésében a *Magyar Könyvszemle* recenzensének (minden bizonnyal Esztegárnak) nincs adata ilyen intézet működéséről, szervezetéről, de nem hallgathatja el a már többször megpendített gondolatát, „hogy egy általános központi bibliográfiai intézet szervezését úgy a hazai tudományosság, mint ennek a külfölddel való közvetítése szempontjából mennyire kívánatosnak tartjuk. Egy jól szervezett ilyen intézet megoldhatja egységes elvek alapján az összes hazai bibliográfiai feladatokat, [...] A »Hungarian Bureau« ötletéből nem lehetne-e komoly formában felvetni illetékes helyen ezt a kérdést?”¹⁰⁷

Nem lehetett, és Esztegár László, 1901 elején továbbra is csak azt állapíthatta meg a *Magyar Könyvszemlé*-ben, hogy „egy kissé lehangoló, hogy irodalmunk rendszeres és szakadatlan bibliográfiai feldolgozására még mindig nem történtek kellő intézkedések. [...] Pedig a magyar bibliográfiai intézetnek felállításával sokáig nem késhetünk. Elodázhatatlan egy olyan intézmény létrehozá-

sa, a melynek feladata egyrészt az eddigi könyvészeti munkák revidiálása, másrészt az évi termelésnek rendszeres, komolyan megfontolt elvek alapján történő bibliografiai feldolgozása volna.”¹⁰⁸

Látható, hogy Esztegár László minden alkalmat megragadott egy nemzeti bibliográfiai intézet szükségességének hangoztatására. Véleményével most sem maradt egyedül! Gyalui Farkas, aki a könyvtári tudományok magántanára volt a kolozsvári egyetemen, 1903-ban arról írt, hogy nemcsak nemzetünknek és tudományunknak teszünk szolgálatot, hanem az általános kultúrának is, ha elvégezzük nemzeti irodalmunk retrospektív és kurrens lajstromozásával a nemzetközi bibliográfiának reánk eső részét. Mint magától értetődő dolgot említi meg, hogy a nemzeti bibliográfiai munkálatokra „melylyel egyttal az Institut International de Bibliographie nagy tervéhez a magunk részét megvalósítottuk s melyet végezni, valamint a későbbi repertóriumokat állandóan szerkeszteni, egy létesítendő magyar bibliografiai intézet legalkalmasabb, [...]”¹⁰⁹

A tudományos igényű kurrens nemzeti általános bibliográfiát előállító és közreadó szervezet a századforduló idején valóban csakis a könyvkereskedők egylete, az Akadémia és nem utolsó sorban a Széchényi Könyvtár anyagi és szellemi erőinek összefogásával működhetett volna. A három testület összefogására nem került sor, így egy adott téma iránt érdeklődő kutatónak nem volt lehetősége a hazai irodalom teljes körű áttekintésére. Igényeit a különféle szakfolyóiratok könyvészeti, bibliográfiai rovatai elégítették ki, melyek közül némelyek a téma teljes hazai sajtorepertóriumát is tartalmazták, mint például az *Egyetemes Philologiai Közlöny*-ben, Hellebrant Árpád által évente összeállított magyar philologiai irodalom, mely gyűjtőkörébe vonta az önálló műveket, a hír- és folyóiratcikkeket, a verses műfordításokat és a könyvismertetések.

Esztegár 1905-ben bekövetkezett halálával elmaradtak a *Magyar Könyvszemlé*-ből a bibliográfiai intézet felállítását szorgalmazó közlemények, viszont két évvel később, ha más formában is, de újra felelevenedett a kurrens nemzeti bibliográfia eszméje.

Az Akadémia indítványa a magyar irodalom bibliográfiájára

Az 1711-ig megjelent magyar nyelvű, magyarországi, illetve magyar szerzőktől külföldön megjelent, nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészete, a *Régi magyar könyvtár* I–III. kötete 1879 és 1898 között jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. A III. kötet nyomdai költsége utolsó részletének törlesztésére 1901-ben került sor.¹¹⁰ Az Akadémia I. osztályának keretében működő Irodalomtörténeti bizottság 1907-ben látta elérkezettnek az időt az 1712-től az 1900. év végéig megjelent hazai nyomtatványok, valamint a magyar szerzők külföldön megjelent munkái korszerű, teljes bibliográfiájának elkészíttetésére. Indítványában az szerepel, hogy az Akadémia kérje fel a belügyminisztert, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a bibliográfia megíratása érdekében a Széchényi Könyvtárban egy szakbizottság jöjjön létre, s

a működése során elkészült bibliográfia kötetei állami költségen adassanak ki. A bizottság javaslatához Ferenczi Zoltán, az Akadémia levelező tagja, az Egyetemi Könyvtár igazgatója a következő kiegészítést indítványozta: „kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszállítása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készíttessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.” Az Akadémia az 1907. december 16-ai „összes ülésén” mindkét indítványt elfogadta.¹¹¹ A könyvkereskedők egyletének lapja, a *Corvina* tartózkodó örömmel üdvözölte Ferenczi indítványát: „Már most csak az a kérdés, hogy a két minisztérium magáévá teszi-e ezt az irodalmi, kulturális és könyvkereskedelmi szempontból egyaránt rendkívül fontos indítványt.”¹¹²

A minisztériumok reagáltak az Akadémia előterjesztésére, s az ügyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kikérte a Múzeum véleményét. A Széchényi Könyvtár álláspontját Fejérpataky László, a könyvtár vezetője, 1908. június 5-én fogalmazta meg. Az Akadémia elképzelését három pontban foglalta össze: 1. a magyar irodalom teljes bibliográfiájának elkészíttetése 1712–1900 közötti időszakra vonatkozóan; 2. a bibliográfia folytatása 1901–1910-ig terjedő évekre; „3. kiadtnék egy bibliografiai havi folyóirat, esetleg a Széchényi orsz. könyvtár folyóiratának, a Magyar Könyvszemlének kibővítésével, mely a köteles példányok hivatalos adatai alapján adná évenként a folyó magyar irodalom termékeinek jegyzékét.” Fejérpataky úgy a nemzeti tudományosság, mint a hazai könyvtárügy szempontjából szükségesnek tartotta a „szép terv” végrehajtását. Külföldi példákkal bizonyította, hogy „ily nemzeti bibliografiai munkásság” állami feladatként, és „csakis a M. N. Múzeum Széchényi orsz. könyvtárának igénybevétele mellett és annak keretében oldható meg”. A nagy bibliográfia munkálat megindításának akadályát a helyiség, a személyzet és a pénz hiányában látta, s ez okból a nagyszabású terv végrehajtása, egy magyar bibliografiai iroda felállítása nagy nehézségekbe ütközik. A megoldás a Széchényi Könyvtár helységeinek bővítésével, illetve egy új könyvtáráépület létesítésével lenne kapcsolatba hozható. Támogatta az Akadémia javaslatát arra vonatkozóan, hogy a leendő bibliografiai iroda szervezéséről, a végzendő munka alapelveiről ki kell kérni egy ad hoc szakbizottság véleményét is.¹¹³

A miniszter a 73.283/1909 számú leiratában kért konkrét javaslatot a Múzeumtól az ad hoc bizottság összetételére vonatkozóan. A javaslattevés ismét Fejérpatakyra hárult, aki 1910 decemberében, Szalay Imre múzeumigazgatóhoz címzett javaslatában – visszautalva az ügyre vonatkozó előző évi jelentésére – ismét kiemelte „azokat a nehézségeket, melyek a szép tervnek a m. n. múzeum ezidőszerinti helyiségében és alkalmazottainak munkarejével leendő megvalósítását lehetetlenné teszik”. Ugyanakkor, mivel továbbra is szükségesnek tartotta, hogy a „bibliografiai mű összeállításánál követendő elvek szabatosan megállapíttassanak,” azt javasolta, hogy a szakértői előkészítő bizottságba a budapesti nagy közkönyvtárak, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, az Akadémia,

valamint a Műegyetem könyvtára, továbbá a Fővárosi Könyvtár mindenkori vezetőit jelöljék ki. Fejérvataky elképzelése szerint az „előkészítő bizottság munkája a program megalkotásával sem szűnnék meg, amennyiben ez volna hivatva a majdan meginduló bibliografiai mű fölött irányítást és ellenőrzést gyakorolni”.¹¹⁴

Nincs nyoma annak, hogy e bizottság megalakult volna. Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója 1911 elején, *Az Irodalom* című folyóiratban megjelent tanulmányában, foglalkozva a hazai bibliográfia szükségességével, említést sem tett arról, hogy egyáltalán létezne az 1712 utáni retrospektív, továbbá a kurrens nemzeti bibliográfia megvalósításának a terve. Meggyőződése viszont, hogy „sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliografiai kiszolgálása és iskolázása, mint épen Magyarországon. [...] A jó bibliográfia nem csupán üzleti dolog, reklám alkalom a kiadók és könyvkereskedők számára [...] hanem ennél sokkal több: a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszköze.” Bemutatva a pozitív külföldi példákat, arra a következtetésre jut, hogy „egyik legnagyobb hiánya a magyar bibliográfiának, hogy a kurrens irodalmat nem regisztrálja tárgyi szempontból. És ez főként a könyvkereskedők és a kiadók kára. De kára a magyar kultúrának is [...]”¹¹⁵

Bár hazai viszonylatban megrekedni látszott egy korszerű, a tudományos szempontokat is kielégítő kurrens nemzeti könyvészet megvalósításának az ügye, nemzetközi szintű javaslatok továbbra is születtek. A *Magyar Könyvszemle*-ben Áldásy Antal, a Széchényi Könyvtár őre számolt be a Brüsszelben, 1910. augusztus 28–31-e között megrendezett nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszusról. Többek között leírta, hogy a könyvtári szakosztályában Paul Otlet, a kötelezpéldány törvényi szabályozásának kérdéséhez nyújtott be egy indítványt. Az indítvány arra vonatkozott, „hogy minden államban történjék intézkedés arra nézve, hogy az újonnan megjelenő nyomdatermékekről lehetőleg teljes jegyzék készüljön. Ez a jegyzék, illetve központi nyilvántartás (enregistrement) bibliografiai célokat, a szerzők jogvédelmét és a könyvtárak érdekeit volna hivatva szolgálni.”¹¹⁶

Hazánkban az Otlet által indítványozott állami intézkedésre nem került sor, s a Széchényi Könyvtár továbbra sem volt önmaga erejéből alkalmas a kötelezpéldányként beérkező, újonnan kinyomtatott könyvek, térképek, vagy zene-művek teljes bibliográfiájának rendszeres közzétételére. Valójában a folyamatos könyvtári feldolgozásra sem volt képes, mert például az 1907 eleje és 1909 vége között eltelt három évben a könyvtár Nyomtatványi osztálya – az apró nyomtatványokat nem számítva – összesen 43 577 db dokumentummal gyarapodott (ebből 35 876 db, vagyis 82% volt a kötelezpéldány) de ezen három év alatt a feldolgozott nyomtatványok száma a gyarapodásnak nem egészen a felét, mindössze 21 277 db dokumentumot tett ki.¹¹⁷

Ebben az időszakban a nyomdáktól kötelezpéldányként beküldött könyvek átlagosan csak a beérkezéstől számított egy év múlva álltak a használók rendelkezésére.

kezésére. A közbeeső idő a következő munkafolyamatokkal telt el: a beérkezett nyomdatermékek átvétele a földszinten, a kötelezpéldányok átvételére kialakított irodában; a beszolgáltatás tényének és időpontjának bejegyzése a törzskönyvbe; ezt követően történt – az aprónyomtatványokat kivéve – a dokumentumoknak a növedéknaplóba való bejegyzése; a köteteknek a növedéknapló számát mutató bélyegzővel való lebélyegzése; az úgynevezett bibliográfiai cédula megírása (ez a művelet 1898 óta része volt az állományba vétel munkafolyamatának, az esetleg kiadásra kerülő kurrens könyvészet anyagának biztosítására). Ezután jutottak a könyvek a könyvtár munkaszobáiba, ahol betűrendbe sorolva kerültek feldolgozásra, ami a Barna Ferdinánd által megtervezett „címlap” (kataloguscédula) rovatának kitöltéséből, szakosztályozásból és a rak-tári jelzet megadásából állt, majd szükség szerint következett a könyv bekötése.¹¹⁸

A könyvfeldolgozás lassúságának oka elsősorban a személyzet csekély létszámából adódott. 1908-ban a Nyomtatványi osztályon az egy fő tartós betegsége miatt kilencre apadt munkaerőből három kizárólag a kötelezpéldányokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A megmaradó hat munkaerőből egyikük váltakozó sorrendben állandóan felügyelt a nyilvános olvasóteremben, egy másik a kölcsönzéssel, a vásárlásra beküldött könyvek és könyvjegyzékek átvizsgálásával, valamint a vásárlási napló vezetésével volt elfoglalva, egy harmadikat pedig teljesen lekötött a nem kötelezpéldányként érkezett anyag növedéknaplójának vezetése, a könyvkötetések intézése és a belső látogatókkal való érintkezés. A valóságban tehát a könyvek feldolgozására mindössze három munkatárs jutott.¹¹⁹

Az eddigiekből kiderül, hogy 1898-tól kezdődően a Széchényi Könyvtár állományába bekerült könyvekről, térképekről és zeneművekről, az állományba vételt követően azonnal leírások készültek a kívánatos kurrens bibliográfia számára! A 8° nagyságú fehér bibliográfiai cédulára a szerző neve, a munka címe, a nyomtatás helye és éve, a nyomdász neve, a könyv nagysága, valamint a kötet- és lapszáma került följegyzésre.¹²⁰ Ám hiába teremtdött volna a kiadvány szerkesztésére anyagi és személyi fedezett, a címléírások csakis egy betűrendes jegyzék készítésére lehettek alkalmasak, mivel a művek tárgyi feldolgozásának késedelmes volta nem tette volna lehetővé a tudományos igényeket kielégítő nemzeti bibliográfia folyamatos közreadását.

A magyar tudományos könyvészet terve

Esztegar László halála után a könyvtár munkatársai közül főként Gulyás Pál¹²¹ írt a *Magyar Könyvszemlé*-ben a bibliográfiai munka körébe tartozó kiadványokról alapos recenziókat, s foglalkozott a katalogizálás különböző kérdéseivel. Elsősorban Hollandiában tett tanulmányútjának tapasztalatait felhasználva hozta nyilvánosságra egy cédularendszerű magyar tudományos bibliográfiára vonatkozó tervzetét.

Gulyás Pál (1881–1963)

Gulyás szerint a bibliográfia jelentőségét, szükségességét és fontosságát „minden szónál ékeesebben bizonyítja azoknak a munkálatoknak szinte beláthatatlan sora, amelyek nagy anyagi és szellemi áldozatok árán törekedtek és törekszenek ma is repertorizálni egy-egy szűkebb vagy tágabb tudománykör irodalmát az érdeklődők vagy továbbkutatók tájékoztatására.” Felfogása szerint a tudományos magyar könyvészet fogalmába nemcsak az önállóan megjelenő eredeti tudományos munkák, hanem a folyóiratokban, évkönyvekben és iskolai értesítőekben megjelenő eredeti tudományos cikkek is beletartoznának. Kizárná a feldolgozásból a napi- és a nem tudományos jellegű hetilapok ismeretterjesztő tárcáit, az ott közölt fordításokat, az alsó- és középfokú tankönyveket, valamint minden szépirodalmi kiadványt és közleményt. Kihagyná a nem tudományos jellegű nyomtat-

ványokat (pl. alispáni jelentések, egyházmegyék, kamarák jegyzőkönyvei, agitációs beszédek stb.). A könyv alakú bibliográfiák általában csak több évi késéssel látnak napvilágot, használatuk körülményes, hosszadalmas és nehézkes, ha például több évre vonatkozó irodalmat keresünk egy évkönyv jellegű bibliográfiából. Az ilyen munkáknak a közkönyvtárakban van a helyük, s „ritkán találnak utat az egyes kutatók dolgozószobájába”. Mindezek a hátrányok kiküszöbölhetőek a cédularendszerű „kiadvánnyal”, aminek teljes tartalmára csak a közintézetek fizetnének elő, míg a magánszemélyeknek elegendő lenne az őket érdeklő tudományág tételeit megrendelni. A bibliográfia egy (ingyenes) példányát a brüsszeli Institut International de Bibliographie-nek kellene átadni, ennek megfelelően a cédulákon szükséges lenne szerepeltetni a brüsszeli intézetnek által továbbfejlesztett tizedes osztályozás megfelelő szakjelzeteit.

A tervezet valójában tehát nem egy kurrens nemzeti általános bibliográfia, hanem egy kurrens nemzeti szakbibliográfia előállítását célozta meg, részben tudományra orientált szétszóró szolgáltatással. Gulyás konkrét javaslatot tett a bibliográfia lehetséges készítőjére is – lényegében felelevenítve az Esztergár László által szorgalmazott magyar bibliográfiai intézet létesítésének ideáját – amikor úgy vélekedett, hogy, „az e fajta bibliográfia megvalósítására elsősorban a M. N. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára volna hivatott, melynek keretén belül, esetleg a kötelempéldányok átvételére szolgáló irodával kapcsol-

latban, minden nehézség nélkül lehetne létesíteni ezt a könyvészeti osztályt”. Az új osztály felállításához és a bibliográfia előállításához szükséges költségek egy részét a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége adhatná. A munkatársak bérét és az irodai szükségleteket nem számítva, a feltételezett évi ötezer cédula előállítási költsége 13 000 koronába került volna.¹²²

Gulyás tervezetének megszületése erőteljesen jelezte a hazai sajtótermékeket folyamatosan feldolgozó, korszerű módszerek alkalmazásával készülő kurrens bibliográfia hiányát. Hiába történt meg azonban a leendő bibliográfia szükségességének, a várható tudományos előnyöknek a bizonyítása, az előállítására kigondolt „könyvészeti osztály” nem jött létre a Széchényi Könyvtárban. Dahlmann, Friedrich Christoph – Waitz, Georg: *Quellenkunde der deutschen Geschichte* című bibliográfia 1912-ben megjelent nyolcadik kiadásának kapcsán Lukinich Imre történészben joggal okozhatott lehangoltságot a németországi és a hazai viszonyok összevetése: „Nálunk a bibliográfia nem tudomány, a bibliografikus munkának tudományos értéket nem vagyunk hajlandók tulajdonítani, éppen ezért alig vannak bibliografusaink is.”¹²³

Az éves Magyar Könyvészet reformjának sürgetése

A Magyar Könyvkereskedők Egylete által közzétett éves könyvészetet 1913-ban sorozatos támadások érték. A *Magyar Könyvszemle*-ben megjelent egyik recenziójában Gulyás Pál köztudomású tényként említette, hogy az egylet évkönyvében megjelenő bibliográfia mennyire hiányos.¹²⁴ Annak bizonyítására, hogy az éves könyvészet alapja, a *Corvina* tíznaponkénti kurrens bibliográfiája mennyire nem teljes, s így sem a kereskedelem, sem a tudományosság igényeit nem elégíti ki, a *Könyvtári Szemle* – demonstrálás céljából – Pikler Blanka¹²⁵ összeállításában alkalmanként közzétette a *Corvina* bibliográfiájából kimaradt művek leírásait.¹²⁶

Sömjén László a *Corvina* hasábjain emlegette fel azt a kellemetlenséget, amikor a könyvtár a könyvészetek átnézése után sem talál meg egy keresett kiadványt. A hiányoknak nem a mindenkori szerkesztők az okai, hanem az, hogy a magánkiadók, és a nyomdászok közül kevesen tudnak a *Magyar Könyvészet*-ről, sőt olyan könyvkereskedők is vannak, akik újdonságaikat nem küldik be a szerkesztőségbe. Azt javasolta, hogy kérjék fel a Központi Statisztikai Hivatalt a könyvstatisztika készítésére, a hazánkban megjelent könyvek katalógizálására, „mert lényegében a könyvjegyzék is statisztika, tehát ha más ipari készítmények statisztikáját feldolgoztatja az állam, joggal elvárhatjuk ugyanezt a könyvpiar termékeinél is.” Ez nem lenne nagy áldozat az államtól, hiszen a munkát egy vagy két bibliográfus elvégezhetné, a kiadvány költségei pedig megtérülne az előfizetésekből. A javaslathoz csatlakozó szerkesztői megjegyzés (a *Corvina* szerkesztője Wiesner Jakab volt) igazat adott Sömjénnek a hiányokkal kapcsolatban, de véleménye szerint „nem a statisztikai hivatal, hanem elsősorban a Nemzeti Múzeumnak volna kötelessége egy teljes Könyvészet redigá-

lása.” A múzeumi könyvtár azonban – amint arról az egyik tisztviselő korábban tájékoztatta a szerkesztőséget – nem vállalkozhat egy éves könyvészet szerkesztésére „részben helyszűke miatt, részben, mert kicsi a személyzet, annyi a restanczia, hogy sohasem képesek a beérkező anyagot idejében feldolgozni. Gyakran évek múlva kerülnek sorra a beérkezett könyvek. Ha a feldolgozás hétről-hétre megtörténhetne, csekély munka volna a bibliographiai folyóirat kérdése.” Wiesner szerint e folyóirat költségeit a Múzeum, illetve az Akadémia könyvtárainak kellene biztosítani: könyvkereskedelem joggal elvárhat az ingyenes kötelepéldányokkal szemben némi ellenszolgálatot is!¹²⁷

A *Corviná*-ban felvetett javaslatához a *Könyvtári Szemlé*-ben jelent meg egy hozzászólás. A Bibliográfus álnévű szerző úgy vélekedett, hogy a nemzeti bibliográfia „elsősorban tudományos feladat, az Akadémia volna rá illetékes, de ha ő nem tudja, vagy nem akarja, akkor állami kötelesség és a Nemzeti Múzeum keretében kell megoldani.” A megoldás lehetőségét az Akadémiában látta, mert nézete szerint „ilyen természetű feladatok megoldását mindig előbb lehet várunk egy par exczellence tudományos célú intézettől, mint mai állapotában az állami Nemzeti Múzeumtól.”¹²⁸

Petrik Géza a *Corviná*-ban reagált a Sömjén-féle tervre: szép, de kivihetetlen teóriának tartotta. Ő azt indítványozta, hogy a könyvkereskedők egyesülete „némi segélylyel az Akadémiától, a Múzeumok és Könyvtárak alapjából, megtalál a nagyobb kiadóktól, [...] állandósíthat valakit megfelelő fizetéssel, a kinek egyéb dolga sem lenne, mint gyűjteni az anyagot és gondoskodni a kötetek rendes megjelenéséről.” Az indítványhoz fűzött megjegyzés szerint Petrik szavai is csak arról győzték meg a szerkesztőséget, „hogy teljes bibliográfiánk csak akkor lesz, ha azt a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtára állítja össze. [...] minden más megoldás csak theoretikus lehet, mert sohasem fog vezetni egy teljes bibliografia összeállításához. [...] Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának, mint az ország első könyvtárának az a hivatása, az a kötelessége, hogy gondoskodjék a teljes bibliografiáról.”¹²⁹

A *Könyvtári Szemle*, amikor közzétette a Bibliográfus álnévű szerző hozzászólását, jelezte, hogy az nem fedti teljesen a szerkesztőség álláspontját, s a későbbiekben a lap vissza kíván térni a témára. Valóban, 1913 decemberében Kóhalmi Béla¹³⁰ kétrészes cikkben foglalkozott a magyar nemzeti bibliográfia kérdéseivel. Megállapította, hogy a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelepéldányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. törvénycikk életbe léptetése a magyar bibliográfia sorsán semmit sem változtatott. Statisztikai számítások alapján kimutatta, hogy az utóbbi tíz esztendő hazai nyomtatványterméséből – az apró nyomtatványként kezelt kötelepéldányok tömegének részben értékes anyagát nem is számolva – közel kilencvenezer könyv és füzet, a hazai irodalmi termékek négyötöde maradt ki „a magyar irodalomtörténet és magyar kulturtörténet fő forrásművéből, a nemzeti bibliográfiából.” Legfontosabb bibliográfiai feladatnak az „aktuális szükséglet s a nagy közönség érdekeit tartva szem előtt” az újonnan megjelenő kiadványok teljességét minél gyorsabban tar-

talmazó, tudományszakok szerint rendezett kurrens bibliográfia előállítását tartotta. Visszaulva Esztegar László és Gulyás Pál javaslataira, úgy gondolta, hogy a bibliográfia szerkesztésére felállítandó „állami bibliográfiai iroda mellett jutna még szerep egy Bibliográfiai Társaságnak is, a magyar bibliográfiának a multa visszamenőleg való tökéletesítésének s a kurrens bibliográfia kiegészítésének támogatásában s a készülő különlenyomatok és cédulák elterjesztésében.” A kurrens bibliográfia előállításának költségeiből az államnak – számításai szerint – mindössze évi ötezer koronát kellene fedeznie. „És ötezer korona miatt irodalmunk négyötöd része már születésekor megholtnak tekinthető.”¹³¹

Kóhalminak e cikke, kibővített szöveggel, különlenyomatként is megjelent *Nincs nemzeti bibliográfiánk* címmel, s ebben javaslatot is tett a kurrens nemzeti bibliográfiával kapcsolatos legsürgősebb tennivalókra: „Megerkeszteni a havonként vagy kéthetenként megjelenő kurrens magyar bibliográfiát, vagyis minden friss magyar nyomdatermék jegyzékét gyászjelentések, falragaszok, műsorok, színlapok kivételével, és olcsó pénzen, vagy levélbeli kérésre ingyen is, állami apparátussal mindenkinek a kezébe játszani. Ha nem volna erre a célra tízezer korona, bizonyos ellenérték fejében a Magyar Könyvkereskedők Egylete mindig szívesen vállalkoznék a kiadására. Csak nyissák meg a Nemzeti Múzeum köteles példányainak hétlakkal őrzött raktárát!”¹³²

A kurrens nemzeti bibliográfia 1914-től

A Könyvtári Szemle melléklete: Magyarország Bibliográfiája

1913. évi megindulásakor a *Könyvtári Szemle* felkért egyes személyeket (Gulyás Pált, Ranschburg Viktort, Szabó Ervint és másokat), hogy mondjanak véleményt programjáról. Közülük László Gábor geológus, a Földtani Intézet könyvtárnoka tartotta volna szükségesnek, hogy a folyóiratban „legyen helye [...] a mindenkori könyvrepertoriumnak, de nem a nálunk dívó könyvárjegyzék modorában, hanem szigorú könyvészeti elvek alapján szerkesztve”. A szerkesztőség válaszából kiderül, hogy a folyóirat terjedelme nem tenné lehetővé egy általános könyvrepertorium közlését.¹³³ 1914 januárjától azonban, a korábbi kéthetenkénti megjelenésről a havi periodicitásra áttérve már mód nyílt Steinhofér Károly¹³⁴ szerkesztésében, *Magyarország Bibliográfiája* címmel, *Bibliographia Hungariae* alcímmel egy minden hónap 15-én megjelenő melléklet megjelentetésére, helyébe kívánva lépni ezzel a *Corvina* hiányos bibliográfiájának.¹³⁵ Megfogalmazott célja: „a Magyarországon megjelenő összes irodalmi termékekről pontos és teljes bibliográfiát nyújtani”. Ezt a teljességet a harmadik és negyedik füzetől ígérte a szerkesztő.¹³⁶ Az egyes számokban szöveges, értékelő áttekintést kapunk az időszak legfontosabb kiadványairól (az első két számban

még pótlásokat közöl Pikler Blankától az 1913. évi *Magyar Könyvészet*-hez), majd ezt követi a tényleges bibliográfiai rész. A tételek elrendezése a Dewey-féle tizedes osztályozás alapján történt. A bibliográfia elején feltüntetésre került a szakrendszer tíz főosztálya, továbbá a rövidítések feloldása. A két hasámban szedett, szakcsoportok szerint rendezett tételeket egy betűrendes név- és tárgymutató követi. Ebben a szerzők, hiányukban a címek találhatóak, s köztük vannak sorolva a szakcsoportok megnevezései. A hivatkozás az oldal-számra történik, mely a szakcsoportok megnevezése esetében kiegészül a szakjelzettel.

Az első szám megjelenését követően Ferenczi Zoltán írt értékelő sorokat a *Könyvtári Szemle* mellékletéről. Felhívta a figyelmet a programban megfogalmazott célok és a közölt bibliográfiai anyag ellentmondására: a *Magyarország Bibliográfiája* a hazai nyomtatványok teljességét ígérte, de mégis mellőzte a hazai nem magyar nyelvű kiadványokat, továbbá sem térképet, sem zeneművet nem közölt. Meggyőződése, hogy a kurrens nemzeti általános bibliográfiát csak a kormány támogatásával lehet elérni „mert a hazai bibliográfia e teljességét a köteles példányok beszédese nemcsak lehetővé teszi, hanem egyszersmind követeli is”.¹³⁷

A kívánt teljességet a *Könyvtári Szemle* mellékletének megközelíteni sem állt módjában. A 2. számban a bibliográfiai rész szerkesztői elnézést kértek a címlírások különbözősége miatt. Okául az adatoknak különböző forrásokból való beszerzését jelölték meg. (A különbözőség a terjedelem és a méret adatainak elhelyezésében nyilvánult meg.) A 3. számtól a szerkesztői tisztet Steinhoffer Károlytól Pikler Blanka vette át, aki egységes leírási formát alkalmazott.

Példa a 3. számból:

Grew, E. S. A modern geológia. Ford. Ballenegger Róbert.
Bp.: Franklin 1914. 271 o. 25 kép. 8-r. (Ismeretterjesztő
kvt.) Kötve 8.–

A *Magyarország Bibliográfiája* bibliográfia-módszertani választóvonal a hazai kurrens nemzeti bibliográfia történetében, ugyanis először fordult elő a művek tárgy szerinti elsődleges megközelítése.

Haraszi Károly, a Corvina június 20-i számában megjelent írásában úgy gondolta, hogy a kurrens bibliográfia hiánytalanságát úgy lehetne elérni, ha a kötelespéldányokról szóló törvény kiegészülne azzal, hogy egy további példányt csakis a bibliográfia céljából kellene beszolgáltatni. Véleménye szerint a *Könyvtári Szemle*, ha valóban teljes magyar bibliográfiát akar adni, akkor nagyon nehéz feladatra vállalkozott, amennyiben csak a saját erejére kíván támaszkodni.¹³⁸

Haraszi, cikkének megírásakor még nem tudhatta, hogy Kőhalmi Bélának, a *Könyvtári Szemle* szerkesztőjének sikerült engedélyt kapni Buday Lászlótól, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójától a hivatal könyvtárába beérkező kötelespéldányok átnézésére és feldolgozására. Igazolva látszódott az, hogy lehet jobb és teljesebb kurrens bibliográfiát készíteni az addigi éves könyvkereskedői

könyvészeteknél. A Magyar Könyvkereskedők Egylete elnöksége – nem csupán üzleti szempontból, hanem az „idestova négy évtizedes bibliográfiájához fűződő kulturális érdekek” miatt is – megbízta Kóhalmi Bélát és Pikler Blankát, hogy 1914. július 1-jétől, a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a Városi Nyilvános Könyvtár támogatásával, legyenek szerkesztői az egylet tíznapos, hónapos és éves könyvészetének.¹³⁹ E megbízatással megszűnt a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai mellékletének, a *Magyarország Bibliográfiájá*-nak a létjogosultsága: a június 15-i, 6. szám jelent meg utolsóként.¹⁴⁰

A Corvina és a Magyar Könyvészet

Kóhalmi Bélának és Pikler Blankának tehát a Sömjén László által felvetett ötletből kiindulva sikerült 1914-ben megteremtenie a kurrens nemzeti bibliográfia dokumentumbázisát. Bár a Statisztikai Hivatal könyvtára nem kapta meg a szépirodalmi műveket, azokról viszonylag könnyű volt tudomást szerezni a sajtóban megjelent közleményekből, és a *Corvina* továbbra is kérte az egylet minden tagját, hogy új kiadványaik egy-egy példányát juttassák el a könyvészet szerkesztőihez. Kóhalmi, a felkérést követően közzétette könyvészeti programját, melyben egyebek mellett kitért arra is, hogy más európai nemzetek kurrens bibliográfiái „hivatalos apparátussal készülnek már. Semmi kétség az iránt, hogy ezt a feladatot előbb-utóbb a Nemzeti Múzeum könyvtára fogja elvégezni, ha be fog bizonyosodni az, a mit hiszek, hogy az eddig készült könyvkereskedelmi bibliográfiából valódi értékek százai hiányoztak.” Kóhalmi úgy gondolta, hogy sikerült a „tökéletes magyar bibliográfia alapját” megvetnie. Tervei szerint a *Corvina* tíznaponkénti újdonságrovata marad a kiadók szerinti sorrendben, a *Magyar Könyvészet* című havi melléklet szerzői betűrendes formája kiegészül egy betűrendes tárgymutatóval, az éves könyvészet pedig továbbra is az évkönyv részeként jelenik majd meg. A program távlatilag a teljességet ígérte: „Három nagy hibája volt az eddig volt kurrens magyar bibliográfiának: hiányos volt, nem regisztrálta tárgyi szempontból a könyveket és nem vett tudomást a nem magyar könyvekről. Az első két hiányon immár segítettünk, a harmadik hiány kiküszöböléséért pedig mindent el fogunk követni.”¹⁴¹

A *Corvina* július 10-ei számában az Újonnan megjelent magyar könyvek rovatát már az új szerkesztők állították össze. Új jeleket vezettek be, részben figyelembe véve az Institut International de Bibliographie által, a modern nyomtatványok könyvészeti leírására kidolgozott szabályokat.¹⁴² A [] (szögletes zárójel) azt jelentette, hogy a szerző neve nem szerepelt a címlapon, a ! (felkiáltójel) pedig azt, hogy a könyv nem került a szerkesztők kezébe. (A felkiáltójel 1916. január 20-ától elmaradt; a lapokból, vagy hallomás útján értesült könyvek a Hiányos könyvcímek csoportban kerültek közlésre.)

A havi *Magyar Könyvészet* átalakult negyedévi mellékletté, a tételek és az utalók elrendezése a Gulyás Pál szerint is gyors és áttekinthető tájékozódást lehetővé tevő „szótárrendszer”¹⁴³ (szótárkatalógus) alapján történt: a szerzők,

szerző hiányában a címek, a tárgyszók és a szépirodalmi művek címei egységes betűrendet képeznek. Kőhalmi, 1918 augusztusában indítványt tett a rendszer átalakítására. Azt javasolta, hogy a háromhavi könyvészet csak a szerzők betűrendjében közölje a tételeket, de azok viszont kapjanak sorszámot. A jegyzékhez tartozzék egy szakmutató, amely a tételek sorszámaira hivatkozna.¹⁴⁴ Megvalósítására már nem kerülhetett sor. (A tételek sorszámmal való ellátása – javaslat formájában – már Márki Sándor *Irodalmi Értesítő*-jében is felmerült.)

Az 1914–1917. évi nyomtatványokat magukba foglaló éves *Magyar Könyvészet*-ek a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* részeként jelentek meg, hasonlóan a korábbi évekhez. A két szerkesztő, Kőhalmi és Pikler eltértek a porosz instrukció szerinti leírásoktól: a szerző nélküli könyvcímeket az eredeti és természetes alakjukban közölték. A bibliográfia beosztása lényegében nem változott, viszont jelentősen módosult a betűrendes rész azzal, hogy a szerkesztők a negyedéves könyvészetnél alkalmazott, módszertani szempontból korszerű szótár-katalógus rendszerét alkalmazták. A tematikai, földrajzi, testületi tárgyszavaknál megtalálható a vonatkozó tételek szerzőire vagy címekre való utalás, s ezáltal megvalósult a műveknek (Szabó Ervin által is igényelt) egyedi tartalma szerinti visszakereshetősége. A sorozatba tartozó művek a sorozat címe alatt lettek összegyűjtve, a szerzőkről, vagy szükség szerint a címekről a betűrend megfelelő helyén utalás történik. Szintén utaló található a művek társszerzőiről, közreműködőiről.

Az éves könyvészetek a dokumentumtípusok igen változatos képét mutatják. A „hagyományos” könyveken kívül a tankönyvek, naptárak, térképek, egykét egyházi névtár, néhány kotta mellett viszonylag sok hivatalos nyomtatvány és különlenyomat található. Alkalmanként rábukkanhatunk latin, német vagy például román nyelvű kiadványra is. Fellelhetőek 1901-es, 1906-os, 1909-es stb. évjelzésű, sőt é. n. (év nélkül) jelzésű tételek is, de nincs jelezve az esetleges borítékkiadás vagy az új lenyomat, illetve az új kiadás ténye.

A szerkesztők nyíltan beismerik, hogy a könyvészet a magyar nyelvű nyomtatványok megközelítő teljességét sem tartalmazza, mivel „egy első sorban könyvkereskedelem célját szolgáló könyvjegyzék nem rendelheti alá a kereskedelmi érdekeket a tudományosnak. [...] Sok címet hagyunk ki magunk.”¹⁴⁵ Hiányosan kerültek felvételre azon művek, melyek adatai csak az újságok közleményeiből váltak ismerté. Véleményük szerint „a könyvészet teljessége csak egyféleképp érhető el, ha a Nemzeti Múzeum nyomtatványi osztályával kapcsolatosan társadalmi szervek s elsősorban természetesen a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének bevonásával készülne az állami könyvészet.”¹⁴⁶ Valóban ez lehetett volna az egyedüli járható út, hiszen amíg a *Magyar Könyvészet* 1914. évre vonatkozóan 1928 könyvcímet sorolt fel, addig a Széchényi Könyvtárba ugyanabban az évben – az aprónyomtatványokat nem számítva – 12 197 db kötelespéldány érkezett be!¹⁴⁷

Az 1918-ban megjelent 1917-es tárgyévi könyvészet volt a dualizmus korszakának utolsóként megjelent éves kurrens kereskedelmi általános bibliográfiája.

A Magyar Bibliográfiai Intézet koncepciója

Gulyás Pál, aki 1916-tól már a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója volt, *Könyvtári problémák* című, 1917-ben megjelent munkájának harmadik, Egyetemes repertoriumok című fejezetében egy olyan iroda megszervezését javasolta, melynek a következő feladatai lennének: 1. Elkészítené és gondozná hazánk húsz legnagyobb közkönyvtárának betűrendes központi katalógusát; 2. Ebből lelőhely-tájékoztatót nyújtana a kutatóknak; 3. Megcsinálná a központi katalógus tárgymutatóját; 4. Közreadná a központi katalógus anyaga alapján a retrospektív nemzeti bibliográfiákból hiányzó művek jegyzékét; 5. Szerkesztené és kinyomatná a hazai folyóiratok általános repertóriumát; 6. „Kiadná a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiáját.”

Gulyásnak konkrét elképzelése is volt az előbbieken felsorolt tevékenységet folytató szervezetről: „Az irodát, melyet legtalálébban Magyar Bibliográfiai Intézetnek lehetne elnevezni, önálló osztálynak képzelem a M. N. Múzeum keretében, melynek élén egy osztályigazgató állana.” Ez a koncepció – anélkül, hogy utalna rá – Esztegár Lászlónak, a századforduló időszakában felvetett gondolatát elevenítette föl, kiegészítve egy központi katalógus létrehozásával és működtetésével. Mivel Gulyás már nem a Nemzeti Múzeum alkalmazottja volt, az állami felügyelet szintjéről megtehetette, hogy a Széchényi Könyvtárat nevezze meg az általa javasolt intézet leendő helyeként, megfelelő érvekkel alátámasztva annak fontosságát: „A Bibliográfiai Intézet megvalósítása s az itt vázolt egyetemes jegyzékek megteremtése és kiadványok megindítása rendkívüli mértékben emelné könyvtáraink teljesítőképességét és megkönnyítené a tudományos kutatást.”¹⁴⁸

Gulyás koncepciójával kapcsolatban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1918 elején átiratot intézett a Nemzeti Múzeum igazgatójához, Fejérpataky Lászlóhoz, a javaslatok megfontolását kérve. Az elképzelésekre Melich János, a Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályának igazgatója adott, március 25-ei keltezéssel szakvéleményt. A kurrens nemzeti bibliográfia előállításával kapcsolatban visszautalt Fejérpatakynak, a könyvtár vezetőjeként 1908-ban, az Akadémia javaslata nyomán készített szakvéleményére, amelyben az OSZK által is szükségesnek tartott könyvészeti munkálatok megkezdésének akkori lehetőségét a megfelelő helyiség, személyzet és pénz biztosításában látta. Ezek a feltételek 1918-ban is hiányoztak. Melich arra kérte felettesét, hogy a jelenlegi átirat alkalmából a nemzeti bibliográfiára vonatkozóan tegyen a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést „az Orsz. Széchényi-könyvtár által többször inaugurált, a M. T. Akadémiától is javasolt magyarországi és magyar szerzők nyomtatványainak tudományos bibliográfiája munkálatainak megszervezésére [...] Ezeket a munkálatokat csakis az Orsz. Széchényi-könyvtár kebelében a köteles példányok átvételére rendezett helyiség kibővítésével kapcsolatban lehet megoldani.”¹⁴⁹

A javaslatok megvalósítására, a tudományos munka igényeinek megfelelő kurrens nemzeti bibliográfia megteremtésére a Széchényi Könyvtár keretein belül, a feltételek hiányában – ugyanúgy mint tíz évvel ezelőtt – ezúttal sem került sor.

Összegezés

A dualizmus több mint fél évszázadát áttekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Múzeum szervezetében működő Széchényi Könyvtár csak viszonylag rövid ideig volt képes megvalósítani a könyvek, térképek és zeneművek kurrens nemzeti általános bibliográfiájának elkészítését és közreadását. Az, hogy ez a feladat az intézmény kötelezettsége, a könyvtár vezetését 1875-ben átvevő Fraknói Vilmos fogalmazta meg elsőként, s az ő kezdeményezésére valósult meg 16 éven keresztül – 1876-tól a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben, 1878-tól pedig a folyóirat *Magyarországi Könyvészet* című mellékletében – a Magyarországon megjelent könyvek, térképek és zeneművek, illetve a magyar vonatkozású külföldi munkák leírásait tartalmazó kurrens nemzeti bibliográfia Tipray Tivadár, valamint Horváth Ignác szerkesztésében. Fraknói utódai is magukénak vallották azt az elvet, hogy a tudományos igényeknek megfelelő, a lehetséges teljességet megközelítő kurrens könyvészet csakis a Széchényi Könyvtár keretében, a kötelespéldány-szolgáltatásra támaszkodva valósítható meg. Adataink vannak arról, hogy a kötelespéldányokról szóló, 1897. évi XLI. t.-c. hatályba lépését követően, Fejérpataky László utasítására megkezdődött és hosszú évekig folyt a bibliográfiai cédulák készítése egy tervezett, de meg nem valósult kurrens könyvészet számára.

A tudományos körök azonban hiába fogalmazták meg korszakunkban többször is a nemzet kulturális igényeként a korszerű kurrens nemzeti bibliográfia szükséges voltát, a dualizmus kori kulturális kormányzat nem biztosította a Széchényi Könyvtár számára az előállításhoz és közreadáshoz nélkülözhetetlen helyiséget, személyzetet és pénzt. Nem tudott létrejönni a bibliográfiai munkálatokat támogató és összehangoló Magyar Bibliográfiai Társaság, továbbá az Esztegár László, illetve Gulyás Pál által szorgalmazott Magyar Bibliográfiai Intézet sem, amelynek feladatkörébe tartozott volna a kurrens nemzeti bibliográfia gondozása is. A korszak nagyobbik hányadában az újonnan megjelenő irodalomra irányuló tájékoztatást – a teljesség vonatkozásában korlátozott formában – a szakfolyóiratok bibliográfiai rovatai, illetve a könyvkereskedői kurrens könyvészetek látták el, gyakorta meg nem valósítható nemzeti bibliográfiai célokat tűzve ki maguk elé.

Bár a kurrens nemzeti bibliográfia dualizmus kori története a könyvek, térképek és zeneművek vonatkozásában nem mutatott fel huzamosabb ideig

fennálló, bibliográfia-módszertani szempontból kiemelkedő teljesítményt, a kurrens nemzeti könyvészeti célokat maguk elé kitűző vállalkozások, a kurrens nemzeti bibliográfia érdekeit is programjukba foglaló kezdeményezések és törekvések értékesíthető tapasztalatokat biztosítottak a következő korok kurrens bibliográfiai munkálatai számára.

JEGYZETEK

1. Lónyay Menyhért: *Közügyeinkről*. Bp. 1873. p. 1. (Idézi: *Magyarország története tíz kötetben*. Szerk. biz. vez. Pach Zsigmond Pál. 6. Magyarország története. 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1979.)
2. Szentmihályi János: *A magyar és a magyar vonatkozású irodalom regisztrálásának, a nemzeti bibliográfia kialakulásának indítékai*. Kandidátusi értekezés. Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1973. fol. 35–36. Gépírat.
3. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története*. 1802–1867. Bp. : OSZK, 1981. p. 46.
4. Somkuti Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1970–1971*. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 175–199.
5. Berlász i. m. (3. jegyz.) p. 472–473.
6. Farkas László: *A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1971. p. 296–309. (Idézet részlet a körrendelet szövegéből: p. 304–305.)
7. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Bp. 1871. p. 10.
8. Somkuti Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867–1875. A müncheni szakrendszert bevezetése*. In: *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1986–1990*. Fel. szerk. Kovács Ilona. Bp. 1994. p. 221–276.
9. A nemzeti bibliográfiai program megfogalmazásának hiánya miatt nem foglalkozunk Pfeifer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedése által 1857–1858 között kiadott *Magyar Könyvszemle Közönlöny*, valamint Osterlamm Károly könyvkereskedése által 1860–1861 között megjelent *Magyar Irodalmi Közönlöny* című, pesti könyvészeti szaklapokkal.
10. *Kérelem!* In: *Magyar Könyvészet*, 1855. 1. sz. p. 16.
11. Turányi Kornél: *A Magyar Könyvészet programja*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1966. p. 49–50.
12. *Az 1849–1857-ik évi magyar könyvészet. Ez időszakban megjelent irodalmi művek cím- és árjegyzéke*. Tudományos szaksorozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862. XXXIX, 223, 80 p. – Demjén József könyvkereskedő volt. Meghalt Budapesten, 1908. okt. 4-én. – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. Bp. 1893. col. 775.; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sor. 5. köt. Bp. 1943. col. 531.
13. Varga Sándor: *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása*. Bp. 1980. p. 56.
14. Varga Sándor: *A „Petrik 1860–1875” kiadástörténete*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1987. p. 19–31. (A vonatkozó rész: p. 20.)
15. Sennovitz Adolf: *A „Csak Szorosan” Budapesti Könyvkereskedő-Segédtek Egyesületének története*. Bp. 1898. p. 59.
16. Demjén József kiadóként és szerkesztőként jegyzi 1867. márc. 14-én az *Irodalmi Értesítő* első számát, így tehát nem valósult meg az a szándék – amiről Szinnyei József számolt be 1867. jan. 16-í, Eötvös Lajoshoz írt levelében – miszerint Aigner Lajos kíván Pesten, Demjén cége alatt egy könyvészeti szakközönlényt megindítani. – Kozocsa Sándor: *Adatok id. Szinnyei József életéhez [1830–1913]*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1964. p. 66–70.
17. *Irodalmi Értesítő*, 1867. 1. sz. p. 16.
18. Uo. 2. sz. p. 32.
19. *Magyar Könyvészet*, 1869. 1. sz. p. 1.
20. Aigner (írói nevén Abafi) Lajos (Nagyjécsa 1840. febr. 11. – Bp. 1909. jún. 19.) könyvkereskedő, -kiadó, entomológus. – Moenich Károly – Vutkovich Sándor: *Magyar írók névtára*. Pozsony, 1876. p.

- 428.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 1. köt. Bp. 1891. col. 10–12.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 1. köt. Bp. 1939. col. 298–300.; Varga Sándor i. m. (13. jegyz.) p. 93–97.
21. *Magyar Könyvészet*, 1869. 11–12. sz. p. 1.
22. Márki Sándor (Kétegyháza, 1853. márc. 27. – Gödöllő, 1925. júl. 1.) történétíró, egyetemi tanár. – *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1969. p. 147–148.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 8. köt. 1902. col. 613–630.
23. *Észrevételek*. In: *Irodalmi Értesítő*, 1875. 5. sz. p. 73–75.
24. Fraknói Vilmos: *Jelenés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1876. p. 221–228.
25. *Észrevételek*. In: *Irodalmi Értesítő*, 1875. 5. sz. p. 73–75.
26. Fraknói i. m. (24. jegyz.)
27. Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén*. In: *OSZK Híradó*, 1991. 9–10. sz. p. 23–28.
28. OSZK Irattár 30/1875.
29. Uo. 31/1875.
30. *Kulturális kisenciklopédia*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. [Bp.] : Kossuth, 1986. p. 55.
31. Típray Tivadar (Buda, 1846. okt. 29. – Bp. 1880. dec. 9.) A budai főgimnázium befejezése után a pesti egyetemen végezte történeti és irodalomtörténeti tanulmányait. 1869-től napidíjasként részt vett a Széchényi Könyvtár rendezésében, 1871 novemberétől könyvtári segéd. Mátray nyugdíjba menetele után 1875. márc. 8-tól Fraknói kinevezéséig őt bízták meg az olvasóterem felügyeletével s a könyvtár központi teendőinek ellátásával. 1875. máj. 6-tól segédőr, munkaköre a kötelezpéldányokra, a könyvárusi küldeményekre és a könyvköttetésre terjedt ki. Nekrológrója szerint „adminisztratív teendőkkel bízták meg, s ő ezen a téren kitűnő könyvtárnokká képezte magát. Egész ambícióval hozzá látott a bibliographiai tanulmányokhoz s a könyvtártani és könyvtárismeri irodalomban is a szakférfiak közé számított.” 457 kötetből és 163 röpiratból (valószínűleg fűzött kiadvány) álló magánkönyvtárában mindazok az irodalomtörténeti, bibliográfiai, könyv- és könyvtártani munkák is megtalálhatóak, amelyek hivatása gyakorlásához szükségesek voltak. Csontos János jelentése szerint „a legsanyarúbb körülmények között hunyt el”. A temetés és az ápolás költségeit a könyvtár a minisztérium által kiutalt 300 forintból fedezte. – Születési helye és dátuma: OSZK Kézirattár. Típray Tivadar levele Kertbeny Károlyhoz. 1878. febr. 3.; OSZK Irattár 21/1875, 75/1876, 37a/1881.; *Típray Tivadar emléke*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1880. p. 372–376.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1914. col. 188–189.; Halálórási dátuma Szinnyei József szerint. Más forrás tévesen december 11-ét közli: [Schönherr Gyula] Sch. Gy.: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselői 1808-tól 1896-ig*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 396–398.
32. Horváth Ignác (Tata, 1851. jan. 21. – Bp. 1911. aug. 17.) 1876 szeptemberétől volt a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, közben 1879–81-ben az egyetem bölcsészkarának hallgatója. 1882. máj. 27-től kinevezett könyvtári írnok, 1886. okt. 16-tól segédőr, ellátva a nyomtatványok katalógizálásának munkakörét, 1898-tól múzeumi őrként a kötelezpéldányokkal foglalkozó iroda vezetője. A Magyarországi Könyvészetten kívül ő állította össze a Hazai hírlapirodalom 1901–1909. éveire vonatkozó jegyzékekben a folyóiratokra vonatkozó részt. 1910-ben igazgatói kinevezésben részesült. A *Magyar Könyvszemle* e szavakkal méltatta munkásságát: „A munkaszerető tisztviselő mintaképe volt, ki fáradhatatlan buzgalommal, jeles gyakorlati ismeretekről tanúskodva s a legszigorúbb pontossággal töltötte be a számára kijelölt ügykört.” – OSZK Irattár 106/1882., 77/1889.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 4. köt. Bp. 1896. col. 1208–1209.; *Horváth Ignác*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1911. p. 280–281.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1993. col. 347.
33. Majláth Béla 1879–1893 között volt a Széchényi Könyvtár őre. – *Majláth Béla. 1831–1900*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1900. p. 220.
34. OSZK Irattár 97/1885.
35. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867–1918*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1970–1971. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 271–297.
36. *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 394.
37. Tóth András: *A kötelezpéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964. p. 18.
38. Fraknói i. m. (24. jegyz.)

39. Jelenítés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/7-ben. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 320–323.
40. A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. [Összeáll.] Radvánszky Béla. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1881. p. 31–63. (Idézett rész: p. 42.)
41. Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1883–4-ben*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1884. p. 143–156.; Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884–5-ben*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1885. p. 169–181.
42. Csontos János: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1885–86-ban*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1886. p. 186–204.
43. *Magyarországi Könyvészet 1890*. Melléklet a „Magyar Könyv-Szemlé”-hez. Összeáll. Horváth Ignác. Bp. 1891. A címlapot követő számozatlan fol.
44. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi [sic!] Országos Könyvtárának rendezéséről*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1876. p. 127–134., 173–183.
45. Egy múzeumba bekerült nemzeti dokumentum feldolgozásakor minden olyan adatra ki lehetett volna térni, amelyből a nemzeti könyvtár katalógusát, illetve a nemzeti bibliográfiát használó, azonnal teljes körű képet nyerhet a dokumentum keletkezéséről. A kiadót és az előállító nyomdát egyidejűleg tartalmazó leírás nagymértékben szolgálhatta volna az utókor kiadó- és nyomdatörténeti kutatásait.
46. A Kimutatásban alkalmazott szakrendszert Gulyás Pál meg sem említi (talán tapintatból?) a hazai bibliográfiai szakrendszerek között: Gulyás Pál: *Bibliográfiai rendszerek*. 2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1909. p. 23–43.
47. Varga Sándor i. m. (14. jegyz.)
48. 1. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1880. p. XXVI–XXVII.; 2. füzet. Uo. p. XC.; 3. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1881. p. XXXI.; A 4. füzet nem található; 5. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1884. p. XLI.; 6. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1885. p. XXXVIII.
49. Dán Róbert: *A magyarországi hebraica bibliográfiái*. In: *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*. 1961–1962. Bp. 1963. p. 365–370. (Idézet szöveg: p. 365.)
50. A „Magyar Könyv-Szemle” ... In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1883. p. 228.
51. Csontos i. m. (42. jegyz.).
52. OSZK Irattár 175/1894.
53. Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884–5-ben*. i. m. (41. jegyz.)
54. *Olvasóinkhoz*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1887. p. 344.
55. Pálvolgyi Endre: *A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere*. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. 2. 1964. Szerk. Mátrai László, Tóth András, Vértesy Miklós. Bp. : Tankvk., 1964. p. 163–192.
56. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 347–374.
57. Uo.
58. Schönherr Gyula: *A Magyar Könyv-Szemle új folyama*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1892/93. p. 376–377.
59. A *Corvina* szerkesztője 1878–1894 között Aigner Lajos, őt Petrik Géza követte, akinek utóda 1905-től Wiesner Jakab.
60. *A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1878. október hó 3-án tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve*. In: *Corvina*, 1878. 4. sz. p. 27–28.
61. *Magyar Könyvészet 1879-re*. In: *Corvina*, 1878. 7. sz. p. 57.
62. *A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1879. aug. 21-én ... tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Folytatás. In: *Corvina*, 1897. 21. sz. p. 81–84.
63. Varga Sándor i. m. (13. jegyz.) p. 71.
64. *Ungarische Bibliographie*. In: *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1877. Nr. 3. p. 21–22.
65. A „Magyar Könyvészet 1876-ban” ... In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 144.
66. Bereghy József: *Szakirodalom*. 1. In: *Corvina*. 1891. p. 38.
67. *Egyleti czímtár*. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 6. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1896. p. 263.
68. *Egyleti czímtár*. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 9. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1899. p. 285.
69. Petrik Géza: *A t. zeneműkiadó urakhoz!* In: *Corvina*, 1904. 16. sz. p. 95.
70. Zeidler Rezső: *Magyar zenemű-bibliográfia*. In: *Corvina*, 1907. 27. sz. p. 150.
71. *Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1907. évi november hó 10-én tartott közgyűléséről*. In: *Corvina*, 1907. 32. sz. p. 185–193. – *Újjonnan megjelenő zeneművek*. In: *Corvina*, 1908. 6. sz. p. 36–37.

72. Pogány György: *A magyar zenei bibliográfia kialakulása. Történeti vázlat.* In: *Könyvtáros*, 1985. 8. sz. p. 486–491.
73. Dézsi Lajos: *Glück Soma, Magyar Könyvészet 1894. Budapest. Kiadja a »Magyar Könyvkereskedők Egylete« 1895. LVII+284 l.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1895. p. 280.
74. Barcza Imre: *Magyar Könyvészet 1895. Szerkesztette: Glück Soma. Budapest, 1896. Kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egylete.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 98–99.
75. Az éves *Magyar Könyvészet* szerkesztői 1914-ig: Makáry Gerő (1876–1878., 1881–1882.); Aigner Károly (1879.); Aigner Lajos (1880.); Koczányi Béla és Zunft Antal (1883–1884.); Zunft Antal (1885–1886.); Bereghi József (1887–1888.); Glück Soma (1889–1899.); Rényi Károly (1900–1907.); Steinhofér Károly (1908–1913.).
76. Csontos János: *Az antwerpeni bibliographiai congressus.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1890. p. 304–339. – Ismereteim szerint a „nemzeti bibliográfia”, mint magyar nyelvű szakkifejezés, e közleményben íródik le elsőként.
77. Ferenczi Zoltán: *Modern könyvtárak szervezéséről.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1894. p. 222–243. Idézett részlet: p. 236.
78. Jankovich Béla: *Magyar Nemzeti Könyvtár.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1895. p. 1–20. Idézett részlet: p. 20.
79. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtáriügyi állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 123–173. Idézett részlet: p. 158.
80. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. 1802–1895. Hivatalos adatok az utolsó évről a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezredévi nagy jelentése számára.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 97–120.
81. Uo.
82. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1896. évben.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 2–32.
83. Esztegar László (Szamosújvár 1870. nov. 1. – Abbázia, 1905. jún. 3.) A gimnáziumot Kolozsvárott, az egyetemet Budapesten végezte. 1892-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet, ezt követően Bécsben nevelősködött. Segédi kinevezésére a Széchényi Könyvtárban 1896. febr. 20-án került sor. 1901 októberében I. osztályú segédőr, 1902-től ór. Három éven át volt a *Magyar Könyvszemle* segédszerkesztője. Szamosújváron temették el. – Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 2. köt. Bp. 1893. col. 1465–1466.; *Esztegar László dr.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1905. p. 184–185.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 7. köt. Bp. 1990. col. 812–813.
84. Esztegar László: *Az egyetemes repertórium.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 341–350.
85. Esztegar László: *A brüsszeli második nemzetközi bibliográfiai konferencia. 1897. augusztus 2–4.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 266–275.
86. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65–72.
87. OSZK Irattár 311/1897.
88. *Bibliográfiai társaság.* In: *Vasárnapi Újság*, 1897. 29. sz. p. 475.
89. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65–72.
90. Esztegar László i. m. (85. jegyz.)
91. Esztegar László: *A brüsszeli határozatok.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 334–336.
92. Uo.
93. *Magyar bibliográfiai társaság.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 316–318.
94. *A Magyar Nemzeti Múzeum. [...] Szinnyei József: Magyar Könyvészet. Országos katalógus.* In: *Magyar Szalon*, 1898. p. 548–552.
95. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 73–84.
96. [Esztegar László] E-r L.: *Heverde Géza. Kalauz a magyar gyűjteményes vállalatokban és a magyar színműirodalomban. Budapest, 1901. XIII+138 l. 8-r.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1902. p. 179–181.
97. *A köteles példányok ügye az Országgyűlésen.* 1–2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 283–297., 372–391. – *A köteles példányokról szóló törvény és végrehajtása.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1898. p. 63–81.
98. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1899. p. 1–16.
99. Schönherr Gyula i. m. (58. jegyz.)
100. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben.* i. m. (98. jegyz.)
101. *Évnyegyed jelentés a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról 1898. április 1-től június 30-áig.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1898. p. 291–296.

102. Szinnyei József i. m. (94. jegyz.)
103. OSZK Irattár 299/1899.
104. Váradi Ödön: *Indítványok egy évenkénti repertorium és bibliografia érdekében*. In: *Corvina*, 1900. 20. sz. p. 102–103. – Váradi Ödön (Nagyvárad, 1874. jún. 28.–) (1894-ig; Spitz) A jogi diploma megszerzése után 1901-ben nyitott ügyvédi irodát Nagyváradon. Cikkei debreceni, nagyváradai lapokban, továbbá a budapesti *Corvina*-ban jelentek meg. 1918-ban részt vett az erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alapításában, melynek társelnöke, majd elnöke lett. (*Corvina*, 1901. 21. sz. p. 115.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1914. col. 869.); *Magyar zsidó lexikon*. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1929. p. 939.; *Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei*. Összeáll. Gara Ernő. Cluj, 1939. p. 108.; *Tiszániúli személynévjegyzék*. Kézirat gyanánt. (Összeáll. Veress Géznáné.) Debrecen : KLTE Könyvtára, 1980. p. 169.; *A tegnapi városa. A nagyváradai zsidóság emlékkönyve*. Tel-Aviv, 1981. p. 117.
105. Esztegar László: *Jelentés az 1900-iki párisi bibliografiai és könyvtárnoki kongresszusokról*. /1./ In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 183–190.
106. Heller Ágost: *Jelentés a harmadik nemzetközi bibliografiai konferenciáról*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1901. p. 351–352.
107. *A londoni harmadik nemzetközi bibliografiai konferenciáról ...* In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 219–220.
108. [Esztegar László] – e. -: *Magyar Könyvészet 1886-tól 1900-ig*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 110–111.
109. Gyalui Farkas: *A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon*. Kolozsvár, 1903. p. 17.
110. *Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1901-re*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1901. p. 148–149.
111. *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. ... Harminczhetedik akadémiai ülés. Tizedik összes ülés. 1907. december 16-án*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1908. p. 62–63.
112. *Új bibliográfia*. In: *Corvina*, 1908. 3. sz. p. 16.
113. OSZK Irattár 286/1908.
114. OSZK Irattár 1435/1910.
115. Szabó Ervin: *A bibliográfia szükségessége Magyarországon*. In: *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900–1918*. Összegyűjt., jegyz. ell. és sajtó alá rend. Tiszay Andor. Bp. 1959. p. 146–150.
116. Áldásy Antal: *A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus*. /2./ In: *Magyar Könyvszemle*, 1911. p. 14–40. (Idézett rész: p. 38.)
117. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1907. évben*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1908. p. 97–118. – *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1908. évben*. In: Uo. 1909. p. 97–116. – *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1909. évben*. In: Uo. 1910. p. 97–121.
118. OSZK Irattár 239/1911. A könyvtár egyik munkatársa, Kovács László által elkövetett sikkasztás körülményeinek tisztázására, a minisztérium 1909 őszén egy bizottságot hozott létre, melynek tagjai 1910 végéig a könyvtár teljes körű „átvilágítását” végezték el. A vizsgálat során Súlyom Jenő pénzügyi főtanácsos, a bizottság egyik tagja, 1909. november 19-én kelt jelentésében tért ki a könyvfeldolgozás munkafolyamatának ismertetésére.
119. *Fejérpataky László m. nemz. múzeumi osztályigazgató, egyetemi ny. r. tanár, tud. akadémiai r. tag nyilatkozata a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában elrendelt vizsgálatról írt jelentésekre*. Bp. 1911. p. 152–153.
120. Kollányi Ferenc: *A nyomtatványok osztálya*. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902*. Bp. 1902. p. 15–22.
121. Gulyás Pál (Bp. 1881. jan. 5. – Bp. 1963. máj. 30.) Gulyás 1898. november 16-ától dolgozott a Széchényi Könyvtárban napidíjasként, a nyomdai kötelempéldányok irodájában. Az ott eltöltött évek alatt megszerezte a bölcsészdoktori, valamint a középiskolai tanári oklevelet. Esztegar László halálát követő besorolási előrelépések nyomán kapott segédóri kinevezést 1905-ben. Értékes tanulmányai, szakképzettsége, angol, francia és német nyelvismerete, továbbá a könyvtári munkákban való teljes jártassága következtében kinevezésekor a Múzeum vezetése mellőzte az egyébként szokásos nyilvános pályázatot és vizsgát. 1916. máj. 10-től a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója. – OSZK Irattár 631/1898., 337/1905.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 11. köt. Bp. 1992. col. 591–598.

122. Gulyás Pál: *A magyar tudományos könyvészet terve*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1912. p. 289–301.
123. Lukinich Imre: *Magyar történelmi bibliográfia*. In: *Könyvtári Szemle*, 1914. 1. sz. p. 3–6.
124. Gulyás Pál: *Peddie, Robert Alexander: National bibliographies: a descriptive catalogue of works which register the works published in each country*. London 1912. Grafton & Co. 8 r. VI, 34 l. Ara 6 Sh. In: *Magyar Könyvszemle*, 1913. p. 266–267.
125. Pikler Blanka (Bp. 1883. márc. 25. – Bp. 1957. ápr. 11.) 1908-tól a Fővárosi Könyvtár tisztviselője.
126. Pikler Blanka: *A magyar bibliográfia hiányai, egyúttal: Pótlék a »Magyar Könyvészet«-hez*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 7. sz. p. 60.; 11. sz. p. 97–98. [etc.]
127. Sömjén László: *Könyvészetünk reformja*. In: *Corvina*, 1913. 18. sz. p. 106.
128. Bibliográfus: *A magyar bibliográfia kérdése*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 4. sz. p. 28–29. – Az álnév mögött nem a Haraszthy Gyula által megnevezett Kóhalmi Bélát (Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 206.) sejtjük. Helyesírása és stílusa alapján Haraszti Károlyt (1864–1933) gyanítjuk inkább, de felmerülhet Steinhofér Károly (1884–) neve is: őt nevezi később a *Könyvtári Szemle* „jól ismert bibliográfus”-nak. (*A magunk dolgáról*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 12. sz. p. 105.)
129. Petrik Géza: *Néhány megjegyzés a Sömjén-féle könyvészeti reformra*. In: *Corvina*, 1913. 20. sz. p. 117–118.
130. Kóhalmi Béla (Bp. 1884. okt. 11. – Bp. 1970. jan. 10.) 1909-től a Fővárosi Könyvtár munkatársa.
131. Kóhalmi Béla: *A magyar nemzeti bibliográfia kérdése*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 11. sz. p. 93–94.; 12. sz. p. 101–103.
132. Kóhalmi Béla: *Nincs nemzeti bibliográfiánk*. Bp. : Lantos, 1914. p. 17–18.
133. *Mit akar a Könyvtári Szemle?* In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 1. sz. p. 1–3.
134. Steinhofér Károly (Sopron, 1884. okt. 13. –) budapesti könyvkereskedő-alkalmazott. (Szinyeyi József i. m. (12. jegyz.) 13. köt. Bp. 1909. col. 15.)
135. *A magunk dolgáról*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 12. sz. p. 105.
136. *Bibliográfiánkról*. In: *Magyarország Bibliográfiája*, 1914. 1. sz. p. 1.
137. Ferenczi Zoltán: *Magyarország Bibliográfiája*. In: *Könyvtári Szemle*, 1914. 2. sz. p. 37–39.
138. Haraszti Károly: *Bibliográfiánk és a köteles példányok*. In: *Corvina*, 1914. 17. sz. p. 104.
139. *A magyar könyvkereskedelemhez és kiadókhöz!* In: *Corvina*, 1914. 17. sz. p. 101.
140. *Értesítjük az olvasót, [...]* In: *Magyarország Bibliográfiája*, 1914. 6. sz. p. 93.
141. Kóhalmi Béla: *Könyvészeti programm*. In: *Corvina*, 1914. 19. sz. p. 114–115.
142. Gulyás Pál: *A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1906. p. 335–344.
143. Gulyás Pál: *Bibliográfiai rendszerek*. 2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1909. p. 23–43.
144. Kóhalmi Béla: *A háromhavi könyvészet. Egyúttal indítvány is*. In: *Corvina*, 1918. 24. sz. p. 135–136.
145. *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 25. évf. Szerk. Kóhalmi Béla, Pikler Blanka. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Bp. 1915. p. VI.
146. *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 26. évf. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Szerk. Kóhalmi Béla, Pikler Blanka. Bp. 1916. p. VI.
147. *Az Országos Széchényi-Könyvtár az 1914-ik évben*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1915. p. 129–147.
148. Gulyás Pál: *Könyvtári problémák*. Bp. 1917. p. 100–102. – Sonnevend Péter: *Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez*. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1994. jan. p. 5–14.
149. OSZK Irattár 149/1918. – Az iratot ismerteti még: Haraszthy Gyula i. m. (128. jegyz.) p. 218–220.

**DIE LAUFENDEN NATIONALBIBLIOGRAPHIEN (BÜCHER, LANDKARTEN
UND MUSIKALIEN) IN DER EPOCHE DES DUALISMUS – MIT BESONDERER HINSICHT
AUF DIE UNGARISCHE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI 1867–1918**

F. KÉGLI

Bei der Auseinandersetzung mit den über 50 Jahren des Dualismus muss festgestellt werden, dass die Széchényi-Bibliothek innerhalb des Ungarischen Nationalmuseums nur verhältnismässig kurzfristig imstande war, die allgemeine laufende Nationalbibliographie der Bücher, Karten und Musikalien zusammenzustellen und zu veröffentlichen. Dass diese Aufgabe Pflicht der Bibliothek ist, brachte als erster Vilmos Fraknói zum Ausdruck, der die Leitung der Institution 1875 übernahm. Auf seine Initiative redigierten Tivadar Tipray und Ignác Horváth 16 Jahre lang – von 1876 in *Magyar Könyv-Szemle* (Ungarische Bücherschau), von 1878 in der Beilage der Zeitschrift *Magyarországi Könyvészet* (Bibliographie Ungarns) – die laufende Nationalbibliographie mit der Beschreibung der in Ungarn erscheinenden Bücher, Karten und Musikalien, bzw. ausländischer Werke mit Bezug auf Ungarn. Auch Fraknóis Nachfolger bekannten sich zum Prinzip, dass eine möglichst vollkommene, den wissenschaftlichen Anforderungen entsprechende Nationalbibliographie nur in der Nationalbibliothek Széchényi, gestützt auf den Pflichtexemplarbestand, zusammengestellt werden kann. Wir verfügen über Angaben, dass nach Inkrafttreten des XLI. Gesetzartikels vom Jahre 1897 über Pflichtexemplare – auf Anweisung László Fejérpatakys – jahrelang bibliographische Zettel für die geplante, aber doch nicht realisierte laufende Nationalbibliographie gefertigt wurden.

Vergebens formulierten Wissenschaftler immer wieder die Notwendigkeit, den kulturellen Anspruch der Nation, auf eine moderne laufende Nationalbibliographie. Das Kultusressort der Dualismuszeit stellte der Széchényi-Bibliothek die für die Redaktion und Publikation erforderlichen Räumlichkeiten, Personal und Geld nicht zur Verfügung. Die Ungarische Bibliographische Gesellschaft, die die bücherkundlichen Arbeiten fördern und koordinieren sollte, das von László Esztegár und Pál Gulyás vorgeschlagene Ungarische Bibliographische Institut, das auch die laufende Nationalbibliographie betreuen sollte, konnten nicht begründet werden. Die Information – in begrenzter Form – über die neue Literatur der Zeit oblag den bibliographischen Rubriken der Zeitschriften, bzw. den laufenden Bibliographien von Buchhandlungen, die sich oft auch unerreichbare nationalbibliographische Ziele steckten.

Zwar zeichnete die Geschichte der laufenden Nationalbibliographie in der Epoche des Dualismus hinsichtlich der Bücher, Karten und Musikalien von bibliographisch-methodologischem Standpunkt längerfristig keine besondere Leistung aus, so dienten diese Anliegen, Initiativen und Bestrebungen, die laufende Nationalbibliographie zu redigieren oder zumindest dazu beizutragen doch als Erfahrungsgrundlage für die Facharbeiten in den folgenden Jahren und Jahrzehnten.

A Corvina-program

BEÖTHY-NÉ KOZOCSA ILDIKÓ

Mátyás király könyvtára a maga korában Európa egyik legjelentősebb könyvgyűjteménye volt. Tartalmában és mennyiségileg is a legmagasabb színvonalat képviselte. Az utókornak csak elképzelései voltak arról, hány kötetből állhatott a nagy gonddal összeválogatott gyűjtemény. Valamikor több tízezerre becsülték, Ipolyi Arnold 1878-ban nyolc-tízezer kötetet tartott reálisnak, a kutatások mai állása szerint ez a szám alig haladhatta meg a kétezeröttszázat.

Mátyás halála után szinte nyomban elkezdődött a corvinák széthordása, majd pedig Buda eleste után a törökök a könyvtár megmaradt darabjait hadizsákmányként Konstantinápolyba vitték. A világ minden tájára szétszóródott könyvtárból ma 216 hiteles corvinát tartunk számon, ebből 53 kötet van hazánkban. Nem egy közülük kalandos úton-módon került vissza hozzánk. Például a szuezi csatorna megnyitásakor Ferenc József négy kódexet kapott ajándékba a török portától, ezeket később hazánkunk visszaadta.

A háromszáz éven át a konstantinápolyi Topkapi szerájban őrzött kéziratokat számos magyar és osztrák fejedelmi küldöttség, francia, angol, olasz és magyar tudós szerette volna megtalálni, de igyekezetük sok évig sikertelen maradt. Végül 1862-ben Ipolyi Arnold – gondos előkészítő munka után – tudós küldöttség élén bejutott a török kincstárba és ott felfedezte a Corvina könyvtár néhány kódexét. Már akkor megállapította, hogy a kéziratok egy része igen rossz állapotban volt: „Az általunk vizsgált és ismert codexek néhányán feltűnő volt a leszakadt vagy megsérült kötésűeknél hátlapjaik nedvessége, hiánya, rothadása és penészes volta. Ez arra mutatott, hogy a könyvek a földre hanyva egy halmazban fekszenek, s hogy az alsók a padló nedvességétől szenvednek...” írja.¹ A tudósok számbavették a látott kéziratokat és visszatérésük után beszámoltak újjuk eredményéről az Akadémián.

Csak tizenöt év elmúltával, 1877-ben, egy számunkra szerencsés esemény folytán került vissza harmincöt kódex hazánkba. II. Abdul Hamid szultán – viszonzásul, hogy a török–oroszháború alkalmával a magyar ifjúság Törökország mellett foglalt állást – e kéziratokat visszaadta. Így kerültek az Egyetemi Könyvtárba. Visszatérésük előtt azonban a nyilvánvalóan igen sérült kötetek „gyorsjavításon” estek át. A törökök a megrongálódott eredeti kötéseket lebontták; ezek szinte biztosan végleg elvesztek számunkra. A kéziratok leszakadó-

ban lévő lapszéleit megragasztgatták papír és pergamen darabkákkal, az íveket újra felfűzték, de már nem az eredeti módszer szerint, a penésztől gyenge lapokat gerincnél vastagon megenyvezték. A könyvtesteket alaposan körülvágták. Így sok lapszéli díszítés, széljegyzet megsérült, megcsonkult, a festett, aranyozott metszések eltűntek. Az eredeti pergamen előzéklapokat többnyire megtartották, majd a kéziratokat új, papírtáblás, piros, zöld és fehér bőrrrel borították. A bőrborítást török felségjelek, félholdak, közepén Mátyás király címere díszítette. Minden kódex egy-egy lapjára török nyelven, arany tintával bejegyezték az ajándékozás tényét.

Ilyen állapotban került a harmincöt kódex – közöttük tizenkét hiteles corvina – a Budapesti Egyetemi Könyvtár páncélszekrényeibe, ahol több mint száz éveig feküdtek háborítatlanul. Közben, a harmincas években, majd 1960-ban, végül 1980-ban néhány kéziratról fényképek készültek, így vált nyilvánvalóvá, hogy az elsősorban pergamen kéziratok pusztulása, feltehetően a szakszerű kezelés és megfelelő tárolás hiánya miatt, tovább folytatódott: sokhelyütt halványodott a tinta, vagy teljesen eltűnt a szöveg, a pergamen gyengült, egész sorok szakadtak le, némely kézirathoz már nem lehetett hozzáérni a további rongálás veszélye nélkül. A romlási folyamatot valószínűleg még siettetette a környezeti légszennyeződés fokozódása és az Egyetemi Könyvtár régóta rekonstrukcióra szoruló, zsúfolt épületében uralkodó áldatlan állapot.

1980-ban a könyvtár élére került új igazgató már úgy találta, hogy a kódexek egyre gyorsuló leépülését azonnal meg kell akadályozni, ellenkező esetben egyes kötetek – közöttük corvinák – menthetetlenül elpusztulnak. Miután e véleményének különböző fórumokon hangot is adott, a közfigyelem a kódexekre irányult. A legkülönbözőbb főhatóságoktól, a Művelődési Minisztériumtól, az Egyetemtől, még a minisztertanácstól is érdeklődtek az ügy iránt és segítséget ígértek. Az újságok versengve írtak a pusztuló corvinákról. Az Egyetemi Könyvtár megbízásából egy Svájcban dolgozó ghánai vegyész, konzervátor konzultáns, aki megnézte, majd leírta a kódexek állapotát, nemzetközi összefogást javasolt megígérve a szervezésben és a munka tervezésében való közreműködését. Rajta kívül spanyol, holland, olasz és osztrák szakemberek jöttek volna konzultálni a magyar restaurátorokkal, segítettek volna segédanyagok beszerzésében, a restaurálási tervek összeállításában, kísérletek elvégzésében. Ezekből a tervekből csak annyi valósult meg sokkal később, 1983-ban, hogy a bécsi Nemzeti Könyvtár Restaurátor Intézetének a vezetője, az OSZK kérésére, egyszeri alkalommal konzultált a magyar szakemberekkel. Egy nyugatnémet könyvtárosokból álló delegáció az Egyetemi Könyvtárban járván, látta a corvinák állapotát, majd ígéretet tett, hogy ingyen küld a könyvtár számára klimatizáló berendezést a kéziratok tárolásához. Ebből azonban nem lett semmi.

A kezdeti élénk érdeklődés minden vonalon alábbhagyott. 1981 januárjában az Egyetemi Könyvtár igazgatója a sajtóban így nyilatkozott: „... az adminisztráció hatalma, tehetetlensége folytán, a koordináció lehetetlenülése miatt a legjobb szándékú segítség is elakadt.”²

Magyarországon 1980-ban a pergamen kódexek restaurálására minden szempontból alkalmas jól felszerelt könyvtári restauráló műhely nem volt, a szakemberek pedig nem rendelkeztek eléggé sokirányú tájékozottsággal ahhoz, hogy a súlyos állapotban lévő kódexek helyreállítását azonnal vállalhatták volna. Az ügyben illetékes vezetőkben felmerült az a gondolat, hogy talán külföldön lehetne restauráltatni a kéziratokat, a római Istituto di Patologia del Libro műhelyében. Ez azonban aligha volt járható út, hiszen a corvinákat nem lehetett postán elküldeni biztonsági okokból, másrészt az utaztatás bármilyen módja állapotuk további romlását okozta volna. Ezen kívül igen költséges és hosszadalmas megoldásnak látszott, és a magyar restaurátorok szakmai szempontból semmit sem hasznosíthattak volna belőle. Kérdéses volt az is, hogyan lehetett volna ellenőrizni, vajon megfelelő módon kezelik-e külföldön a számunkra oly becses kéziratokat? Az ötletet végül elvetették. Körvonalazódott egy másik megoldás.

A nyolcvanas évek elején már lassan befejezéséhez közeledett az Országos Széchényi Könyvtár új otthonának építése a budai várban, a volt királyi palotában. Itt kapott helyet a könyvtár restauráló laboratóriuma, az akkori viszonyokhoz képest elég nagy területen, korszerű berendezéssel, felszereléssel. A könyvtár restaurátorai hazai, de európai mércével mérve is jó szakmai felkészültséggel rendelkeztek. Így esett végül a minisztériumi és könyvtári vezetők választása az OSZK műhelyére. A döntés értelmében e műhelyre bízták a 35 kódex restaurálását.

1980–82 a felkészülés évei voltak. Legelőször tájékozódni kellett neves, jól felszerelt külföldi restauráló intézetekben: vajon hogyan oldanák meg az ottani szakemberek a ránk rótt feladatot? Milyen tapasztalataik vannak hasonlóan súlyosan sérült pergamen kéziratok helyreállításában? A Művelődési Minisztérium segítségével és UNESCO ösztöndíjjal az Egyetemi Könyvtár egy restaurátora és az OSZK két restauráló osztályának vezetője kilenc országban – Kelet- és Nyugat-Európa legjobban felszerelt huszonhat könyvtári, levéltári és múzeumi műhelyében tanulmányozták a pergamen kéziratok restaurálási módszerét. A magukkal vitt színes filmekben bemutatták a legrosszabb állapotban lévő kódexeket. Megdöbbenéssel, csodálkozással nézték meg e filmeket a külföldi szakemberek. Néhány háborús kárt szenvedett kéziraton kívül nem találkoztak hasonló módon károsodott pergamennel. Módszerek tekintetében nem sok újat láttunk, néhány ötletet és segédanyagot azonban a munka során hasznosítottunk.

A tanulmányutakról visszatérve bebizonyosodott, hogy külföldről nem várhatunk hathatós segítséget, a szakmai problémákkal nekünk kellett megbirkózni. A témára vonatkozó szakirodalmat is áttanulmányoztuk és ezek után elvileg el lehetett kezdeni az érdemi munkát. Előbb azonban össze kellett állítani a szakembergárdát és megfelelően felszerelt, berendezett műhelyre is szükség volt. Mivel az idő sürgetett, az OSZK vezetősége meggyorsította az épülő könyvtárépületben a restauráló laboratórium területén folyó munkálatokat.

Így – egy kisebb helyiség kivételével – a berendezés elkészült és a beköltözés 1983. február 13-án megtörtént. (A könyvtár 1985 áprilisában nyitotta meg kapuit.) A kiválasztott személyzet, hét restaurátor, márciusban kezdett munkához. Öt restaurátor a régi műhelyben folytatta tevékenységét még két éven át, a felköltözésig. A vári műhelyben dolgozott az Egyetemi Könyvtár egy restaurátora is, 1991 végéig, a program befejezéséig. A tervek szerint egy vegyész mérnök is közreműködött volna a Corvina-programban, 1982. január elsejétől. Jelenléte az új műhelyben jelentősen megkönnyítette volna a kémiai jellegű munkafolyamatok tervezését és elvégzését. Az új vegyész mérnök azonban – a körülmények számunkra kedvezőtlen alakulása folytán – egyetlen napot sem töltött az osztályon. Ellenben gyakran segítségünkre volt az OSZK másik restauráló műhelyének (Hírlapállományvédelmi osztály) osztályvezető vegyésze.

Csakhamar kiderült, hogy nem volt egyértelműen jó megoldás a műhely megnyitása az épülőfélben lévő könyvtárban. A munkát zavarta, gyakran megbénította, hogy a közvetlen közelben még javában folyt az építkezés: időnként nem volt villanyáram vagy víz, a helyiségekbe beáramlott a por, a klímaberendezés még nem készült el, a biztonsági jelzőberendezés szerelési munkálatai is folytak még. A műhely személyzete elszigeteltnek érezte magát az üres épületben. Kétségtelen viszont, hogy a szűk, régi műhely alkalmatlan volt ilyen nagyszabású munkához. Személyzeti gondok is adódtak mindjárt az első évben: a hétből három restaurátor eltávozott – talán nem lelkesítette őket eléggé a nagy feladat. A létszámhiányt csak 1984 januárjában tudtuk részben pótolni két kevésbé gyakorlott szakemberrel.

A gyakorlati munkát a jobb állapotú 15. századi papír kódexekkel kezdtük el, ezek ugyanis nem jelentettek komolyabb szakmai problémát és nem voltak különösebben érzékenyek a klímaváltozásokra. A pergamen kódexekkel csak a körülmények teljes konszolidálódása után kezdtünk el foglalkozni. 1983. október végére kilenc papír kódex restaurálása készült el. E kéziratok munkálataival párhuzamosan folytatódott a már 1980-ban megkezdett pergamen kódexek, corvinák anyagának és károsodásainak a vizsgálata, elemzése. E vizsgálatokat az OSZK szakembereinek a közreműködésével, az Egyetemi Könyvtár és az OSZK által megbízott külső szakértők végezték. Az analízisek kiterjedtek a kódexek pergamen anyagára, a tinták és festékek összetételére, a török eredetű kötésborítók anyagaira. Azonosítani kellett a kéziratokat pusztító baktériumokat, penészgombákat és rovarokat, vizsgálni kellett a kémiai és fizikai leépülés okait. Csak ezeknek az adatoknak az ismeretében lehetett megtervezni az általános teendőket, majd a kódexekre lebontott részletes restaurálási terveket. Nem volt könnyű feladat megtalálni a megfelelő szakértőket, hiszen az ilyen együttműködésnek még nem volt kitaposott útja, sőt megkockáztatom a kijelentést: a szakma történetében még talán nem volt példa az ilyen széles körű együttműködést megkövetelő szervezőmunkára.

Az anyagvizsgálatok évekig elhúzódtak, ezekkel a munkákkal párhuzamosan azonban a műhelyben folyt az alkalmazhatónak tűnő restaurálási módsze-

rek és kezelőanyagok kiválasztása, középkori pergamen töredékeken való ki-próbálása, új eljárások kidolgozása és annak vizsgálata, milyen hatással vannak ezek a régi és új módszerek a kódexek különböző anyagaira. Feltétlenül el kellett ugyanis kerülni a lehetőségét is annak, hogy a kezelés során a kéziratok valamilyen módon károsodjanak. Végül, de nem utolsósorban meg kellett állapodni a restauráló munka etikai elveiben is. Mindezekhez a vizsgálatokhoz és kísérletekhez időről időre több kutató intézettel is felvettük a kapcsolatot. Évekre szóló szerződést kötött az OSZK például a Bőr- és Cipőipari Kutató Intézettel, de szükség volt a Fővárosi KÖJAL, az Országos Közegészségügyi Intézet, a Textilipari Kutató Intézet, a Papíripari Kutató Intézet, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Képzőművészeti Főiskola szakembereinek a közreműködésére is.

1983-ban a Restauráló laboratórium két ízben hívott össze szakértői bizottságot egy-egy speciális kérdés eldöntésére. Kézirattárosokból, kodikológusokból, kötetéstörténészből, restaurátorokból álló bizottság döntött arról, mi legyen a sorsa azoknak a török félholdas kötéseknek, amelyeket a törökök készítettek a visszaadás előtt, az elpusztult vagy nagyon megrongálódott eredeti kötések helyett. A bizottság úgy döntött, hogy a bőrborítókat meg kell tartani, mert ezek már hozzátartoznak a corvinák, kódexek történetéhez. Ki kell azonban cserélni azokat a silány anyagból készült előzékeket és papírtáblákat, amelyekről az analízisek kimutatták, hogy ártalmára vannak a kéziratoknak. (7. fotó) Meg kell tartani és megőrizni minden olyan jelet, amely az eredeti corvinakötésre utal, ezeket le kell fényképezni és részletesen leírni a kódexek restaurálási jegyzőkönyvében.

A második értekezleten a vegyészek, fertőtlenítő szakmérnök, a Bőripari Kutató Intézet vegyészei, mikrobiológusok és restaurátorok a pergamen kódexek fertőtlenítési lehetőségeit vitatták meg.

1984-ben elvégeztük próbadarabokon a gázosítással való fertőtlenítés kísérleteit, majd a Textilipari Kutató Intézetben a miniatúrák gázosítás utáni szintartóságára vonatkozó ellenőrző vizsgálatokat. Ezután különféle tartós hatású fertőtlenítő oldatokkal kísérleteztünk a Bőripari Kutató Intézettel együttműködve. Az intézet tizennyolc féle hatóanyaggal végzett modellanyagokon vizsgálatokat és kiválasztotta a legmegfelelőbbet. Tizenhét típusú festék és aranyozóanyag rögzítőszer próbáltunk ki középkori, illusztrált pergamentöredékeken, majd elvégeztük a mesterséges öregítési próbákat. Ezután került sor a Textilipari Kutató Intézetben a pásztázó elektronmikroszkóppal történő összehasonlító vizsgálatokra és fényképfelvételekre. Sokoldalú ellenőrzés során választottuk ki a legalkalmasabb fixáló anyagokat. A sérült, aranyozott miniatúrák konzerválása céljából új eljárást dolgoztunk ki.

Végül sikerült olyan komplex eljárást kialakítani, amelynek során – az esetek többségénél – egy munkamenetben történik a pergamen kézirat oldatban való lágyítása, preventív, tartós hatású fertőtlenítése, és a labilis tinták és festékek bizonyos mértékű rögzítése. Azokat a kéziratokat, amelyek állapotuk-

nál fogva nem viselték volna el az alkohololdatos kezeléseket, még kíméletesebb módon – ultrahangos párástó kamrában – lágyítottuk.

Talán a legnehezebb feladat a penészgombáktól meggyengült, csonka pergamenek megerősítése és kiegészítése volt. Az addig ismert és alkalmazott eljárások nem bizonyultak megfelelőnek. 1984-ben kidolgoztunk egy olyan új eljárást, amellyel világszerte csak néhány műhelyben kísérleteztek eddig. Ez a pergamenöntés módszere volt. Vákuum asztalt csináltattunk, ennek segítségével megindultak a kísérletek próbadarabokon. (5. fotó) Az eljárás lényege: alkoholban és desztillált vízben duzzasztott pergamenrostból, pépesített japánpapír és cellulózrostokból és más adalékanyagokból készített péppel, vákuumasztalon történik a csonka kézirat kiegészítése, majd kíméletes, lassú szárítása. Ennek az alapeljárásnak az évek során többféle változatát is kidolgoztuk.³ A kísérleti próbadarabok fizikai-mechanikai vizsgálatát, mesterséges öregítését a Bőripari Kutató Intézetben végezték el.

Az összes kísérleti eredmények feldolgozása, értékelése után 1985 decemberében újabb tanácskozás következett, amelyen véglegesen döntöttünk az alkalmazható módszerekről és anyagokról.

1985 végéig 14 papír és pergamen kódexet állítottunk helyre, ezek azonban még a hagyományos „klasszikus” eljárásokkal restaurálhatók voltak. 1986-ban kezdtük el a legrosszabb állapotú kódexek, corvinák konzerválását már az új módszereket is alkalmazva. Az eredményekről félévente küldtünk jelentést a Művelődési Minisztérium könyvtári osztályának.

A munka során egyre nagyobb gyakorlatot szereztünk és az eredményeket tapasztalva önbizalmunk is növekedett. Már-már hittük, hogy a legreménytelenebb állapotú, szinte menthetetlennek tartott corvinák és kódexek is helyreálíthatók.

Az OSZK gyűjteményében is vannak olyan corvinák, melyek Törökországból kerültek vissza. Némelyik az Egyetemi Könyvtár corvináihoz nagyon hasonló állapotban volt. Ezek között is a legsérültebb a Szent Ágoston teológiai munkáját tartalmazó nápolyi corvina (Cod.Lat. 121.) A minden oldalán dúsan illuminált kódex leveleinek felső széle a nedvesség okozta károsodás következtében meggyengült, illetve rongyos és csonka lett. (3–4–6. fotó) A nagyalakú, súlyos kötetnek minden lapját kezelni kellett. Az illuminálásakor használt festékek érzékenysége, oldódása a kezelés során nem könnyű feladat elé állította a restaurátort.⁴ Ez a kódex – másik hárommal együtt – a Corvina-programon belül készült el az 1990. évi nemzetközi Corvina kiállításra.

Az Egyetemi Könyvtár legsúlyosabban sérült kötetei között kell említeni a Cod.Lat. 3. jelzetű corvinát⁵ (1–2. fotó) és a Cod.Lat. 15. és 16. jelzetű, XIV. századi kéziratokat, végül a legutolsóként restaurált Cod.Ital. 1. jelzetű Dante-kódexet. Ez a 14. századi, sok miniatúrát tartalmazó olasz kézirat művészettörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt rendkívül értékes, de sérült állapota miatt a kutatók részletesen még nem foglalkoztak vele.

1988-ban, a Dante-kódex restaurálási tervének elkészítése előtt újabb bizottság összehívását kezdeményeztük. Megvitatandó kérdés volt, elfogadjuk-e azt a véleményt, amely szerint a kódex miniatúráit a festményekhez hasonló módszerekkel kellene restaurálni, vagyis a konzerválást kövesse retusálás is. Az utóbbi munkát festményrestaurátor végezze. Másik eldöntendő kérdés volt, milyen mélységig menjünk el a helyreállítás során? Például eltávolítsuk-e a nedvesség következtében a lapok szemközti oldalaira átragadt festékmaradványokat; kiegészítsük-e a hiányzó, lepattogzott festékeket, aranyozást? Végül egyöntetű álláspont alakult ki: ez esetben is, mint az eddig restaurált kódexeknél, konzerváló jellegű kezelést kell alkalmazni, azaz meg kell szüntetni a további károsodás lehetőségét, a fertőtlenített, tisztított kézirat miniatúráinak sérült festékrétegeit rögzíteni kell. Semmit sem szabad eltüntetni és nem szabad retusálni sem a sérült képeket. A pergamen hullámosodását csak a legszükségesebb mértékig kell kisimítani éspedig a legkíméletesebb módon. A pergamen lapok hiányait pergamenpéppel kell kiegészíteni, de a nedvesség lehető legteljesebb kizárásával. Végül ne festmény-, hanem könyvrestaurátorok dolgozzanak a kódex helyreállításán.

A Dante-kódexen két restaurátor két éven át dolgozott.⁶ (8–9. fotó)

A Corvina-program 1991-ben sikeresen befejeződött. 1983–1991 között a restaurátorok 18 500 munkaórát fordítottak a kódexek helyreállítására. A kutatóintézetekkel folytatott együttműködésre, kísérletekre, a restaurálási tervek elkészítésére 3400 órára volt szükség. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tíz restaurátorból álló osztálynak csak egyik és nem kizárólagos feladata volt a Corvina-program végrehajtása, hiszen ugyanezen idő alatt tovább végezte alapfeladatait, az OSZK különgyűjteményeinek és az egyházi gyűjteményeknek a restaurálását is.

A kutatóintézetek, a különböző területen dolgozó megbízottak díjainak fedezésére közel másfél millió forintot kellett fordítani. A program indulásakor a Művelődési Minisztérium 600 000 forintot adott, majd amikor ez az összeg elfogyott, a Kulturális Alaptól, pályázat útján kapott anyagi segítséget több éven át az OSZK. A munkához felhasznált vegyszerek és segédanyagok nagyobb része importból származott.

A munkabérekkel, szakértők díjaival, felhasznált anyagokkal, eszközökkel együtt a Corvina-program mintegy nyolcmillió forintba került.

A csaknem egy évtizedig tartó munka befejezése után a restaurátorok szeretnék volna egyszerre, együtt látni a restaurált kódexeket. Ezért a két könyvtár vezetősége elhatározta, hogy az OSZK Corvina-termében kamarakiállításon mutatja be a Corvina-program keretében restaurált kódexeket. Az 1992. március 11–17. között nyitva tartott kiállítás nem csak a két könyvtár munkatársai, hanem a szép számú látogató közönség körében is nagy sikert aratott.

A Corvina-program keretében restaurált kódexek jegyzéke

- BEK Cod.Lat. 1. corvina. Theophrastos: *Historia plantarum. – De causis plantarum. E Graeco in Latinum traducta per Theodorum Gazam Thessalonicensem.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 250 fol. – 238x338 mm
- BEK Cod.Lat. 2. corvina. Cicero, Marcus Tullius: *Orationes VII in Verrem.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 166 fol. – 230x340 mm
- BEK Cod.Lat. 3. corvina. (Pseudo-) Clemens Romanus: *Recognitionum libri X, alias Itinerarium per Rufinum presbyterum Aquilegiensem, traductum.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 134 fol. – 230x300 mm
- BEK Cod.Lat. 4. corvina. Curtius Rufus, Quintus: *De gestis Alexandri Magni libri.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 132 fol. – 236x335 mm
- BEK Cod.Lat. 5. corvina. Eusebius Caesariensis Pamphili: *Chronicon, cum interpretatione S. Hieronymi et superadditis Prosperi.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 77 fol. – 240x340 mm
- BEK Cod.Lat. 6. corvina. Eusebius Caesariensis Pamphili: *De evangelica praeparatione, a Georgio Trapezuntio trad., cum praefatione eiusdem ad Nicolaum V. papam.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 185 fol. – 240x340 mm
- BEK Cod.Lat. 7. corvina. Scriptores Historiae Augustae: *Vitae imperatorum Romanorum. – (Nepos, Cornelius) Aemilius Probus: De excellentibus duobus exterarum gentium. – (Sextus Aurelius Victor) Plinius: De imperatoribus Romanorum.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 187 fol. – 255x368 mm
- BEK Cod.Lat. 8. corvina. Silius Italicus: *De secundo bello Punico libri XVII.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 185 fol. – 220x320 mm
- BEK Cod.Lat. 9. corvina. Tacitus, Publius Cornelius: *Annalium libri XI–XVII. – Historiarum libri I–V.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 132 fol. – 260x360 mm
- BEK Cod.Lat. 10. corvina. Tertullianus, Quintus Septimius Florens: *Adversus Marcionem Stoicum libri V.*
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 178 fol. – 200x290 mm

- BEK Cod.Lat. 11. corvina. Caesar, Caius Iulius: *Opera*.
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 231 fol. – 240x324 mm
- BEK Cod.Lat. 12. *Panegyrici Latini XII*.
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – II, 145 fol. – 250x150 mm
- BEK Cod.Lat. 13. corvina. Suetonius, Caius Tranquillus: *Vitae caesarum*.
Pergamen kódex a 15. sz. 2. feléből – 181 fol. – 190x280 mm
- BEK Cod.Lat. 15. Albucasis: *Chirurgia per Gerardum Cremonensem traducta*.
Pergamen kódex a 13/14. századból. – I, 46 fol. – 330x230 mm
- BEK Cod.Lat. 16. Aristoteles: *Physicae auscultationis libri VIII*. – Averroës: *De substantia orbis*.
Pergamen kódex a 14. sz. 1. feléből – 85 fol. – 290x205 mm
- BEK Cod.Lat. 17. corvina. Aristoteles: *Liber Posteriorum*. – Aegidius Romanus: *De plurificatione intellectus possibilis contra Commentatorem*. – ...
Papír- és pergamen kódex a 15. sz. közepéről – III, 173 fol. – 333x235 mm
- BEK Cod.Lat. 19. Boethius, Anicius Manlinus Severinus: *De consolatione philosophiae libri V*.
Pergamen kódex a 14/15. századból. – 56 fol. – 275x203 mm
- BEK Cod.Lat. 20. Cicero, Marcus Tullius: *De amicitia. De Senectute...* – Bernardus Carnotensis: *Epistola paraenetica ad dominum Raimundum*. – (Pseudo-) Phalaris. *Ad Demothelem epistola*.
Pergamen kódex a 14. sz. 1. feléből – I–II, 89 fol. – 250x185 mm
- BEK Cod.Lat. 21. Gabriel de Concoreggio: *Fabule cum allegoriis noviter reperte*.
Pergamen kódex a 15. sz. közepéről – IV, 96 fol. – 218x138 mm
- BEK Cod.Lat. 24. Alexander de Villa Dei: *Doctrinale puerorum cum commentariis Ludovici de Guastis*.
Pergamen kódex a 14. sz. 2. feléből – I, 71 fol. – 248x180 mm
- BEK Cod.Lat. 26. Plutarchos: *Aristides et Cato Maior*.
Pergamen kódex a 15. sz. 1. feléből – I, 59 fol. – 205x135 mm
- BEK Cod.Lat. 30. *Speculum Humanae Salvationis*.
Pergamen kódex a 14/15. századból – I, 49 fol. – 350x265 mm
- BEK Cod.Ital. 1. Dante Alighieri: *Divina Comoedia*.
Pergamen kódex a 14. sz. 1. feléből – 82 fol. – 330x250 mm

BEK Cod.Ital. 3. *Codex Italicus continens fragmenta ex operibus Senecae, Ciceronis etc.*

Pergamen kódex a 15. századból – I, 146 fol. – 290x220 mm

OSZK Cod.Lat. 121. corvina. Augustinus: *De Civitate Dei.*

Pergamen kódex a 15. századból – 432 fol. – 420x280 mm

OSZK Cod.Lat. 160. corvina. Curtius Rufus: *De gestis Alexandri magni libri, qui existant.*

Pergamen kódex 1467-ből. – 175 fol. – 274x187 mm

OSZK Cod.Lat. 234. corvina. Polybios: *Historiarum... libri.*

Pergamen kódex 1450–1470 között. – 198 fol. – 320x231 mm

OSZK Cod.Lat. 358. corvina. S. Cyrillus Alexandrinus: *Thesaurus de... Trinitate.*

Pergamen kódex a 15. századból. – 126 fol. – 278x195 mm

A kódexeket restaurálták:

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR:

Ballagó Lászlóné

Beöthyné Kozocsa Ildikó

Czigler Mária

Csillag Ildikó

Farkas Csilla

Kálmánné Horvátth Ágnes

Lente Zsuzsanna

Meggyesfalvyné Ádám Ágnes

BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR:

Szlabey Györgyi

JEGYZETEK

1. Ipolyi Arnold: *Mányás király könyvtára maradványainak felfedezése 1862.* = *Magyar Könyvszemle*, 1878. III. 115. l.
2. Riport Németh G. Béla főigazgatóval = *Magyar Hírlap*, 1981. január 30.
3. Beöthy-Kozocsa I., Sipos-Richter T., Szlabey Gy.: *Parchment Codex Restoration Using Parchment and Cellulose Fibre Pulp.* = *Restaurator*, Munksgaard, Copenhagen, 1990. 11. 85–109. p.
4. Farkas Csilla: *Egy bársony kötésű corvina restaurálásának problémái.* = *Könyv- és papírestaurálási konferencia előadásai. Budapest, 1990. szeptember 4–7.* Budapest, 1992. 165–174. l.
5. Szlabey Györgyi: *A Cod.Lat. 3. corvina restaurálása.* Uo. 574–597. l.
6. Beöthyné Kozocsa Ildikó: *A budapesti Dante-kódex restaurálása.* = *Magyar Könyvszemle*, 1994. 4. 434–440. l.

THE CORVINA PROJECT

I. BEÖTHY-KOZOCSA

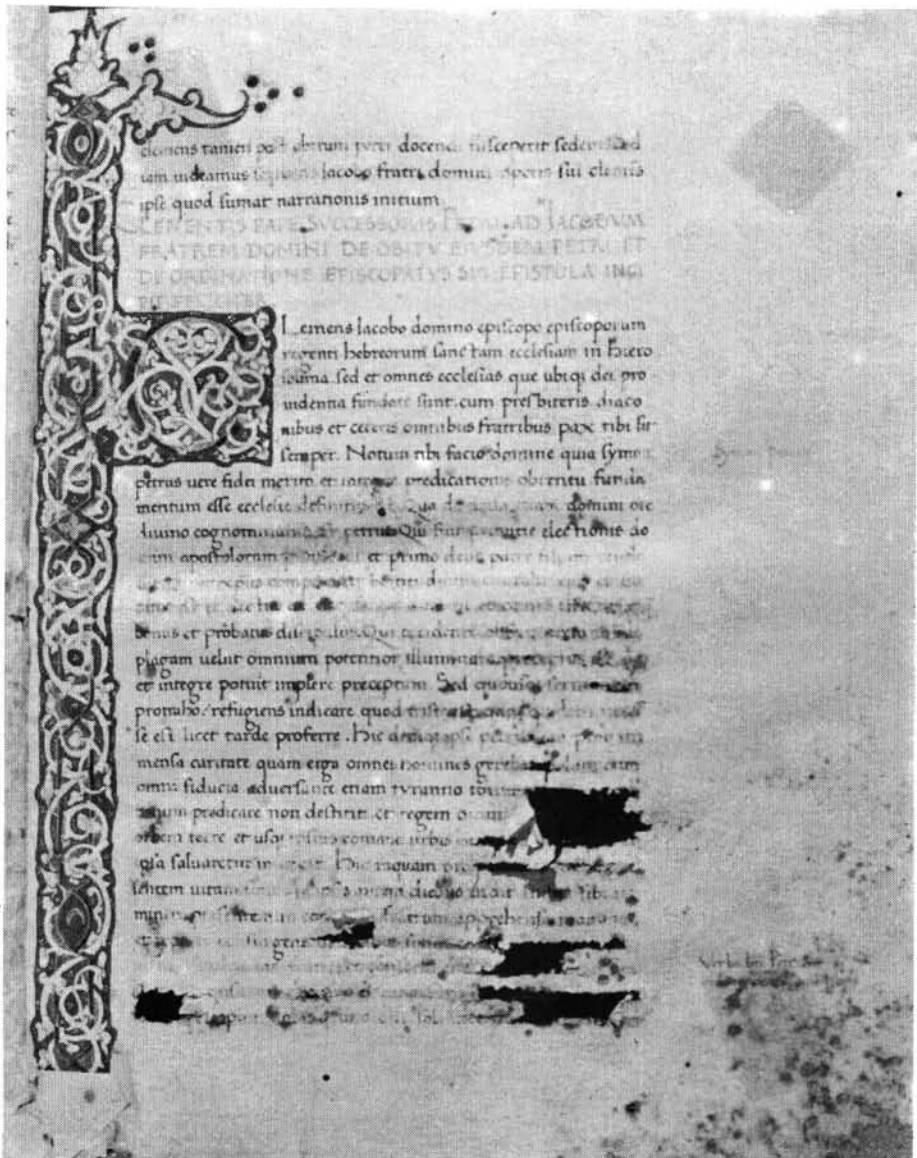
The author outlines the fate of the Corvina library following the death of King Matthias: the discovery of codices in 1862 (they had got to Turkey as a war trophy), and the state of the art of codices returned to Hungary in 1877, among them that of 12 Corvina codices.

The volumes kept in the University Library have got into a deteriorating physical condition owing to their former soaking. In 1980 the director general of the library called attention to the importance of urgently saving these codices.

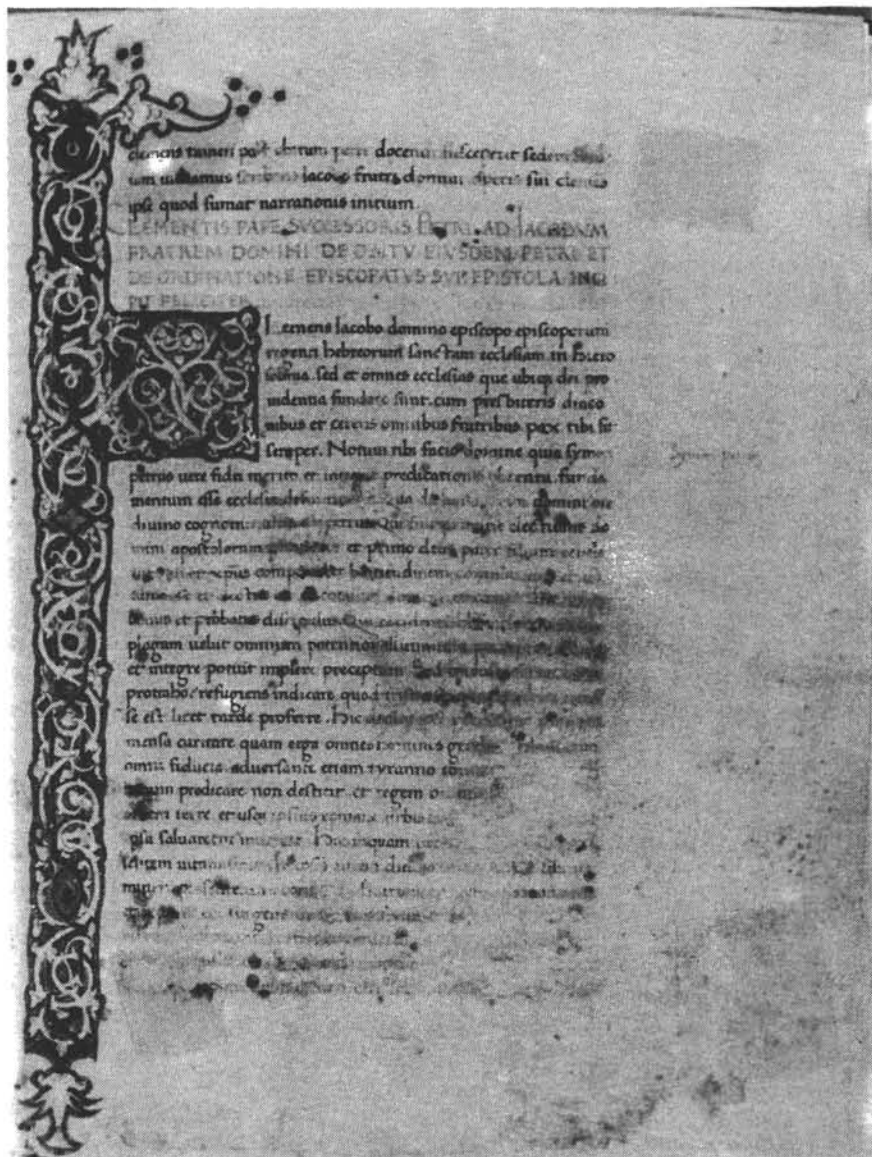
As the international assistance promised had not been realized, the Ministry of Culture commissioned the National Széchényi Library with the restoration of the manuscripts.

The author describes the two-year preparatory works; the analysing and research work done by a group of experts organized to thoroughly analyse the reasons for the damage. She dwells on the activities in the restoration workshop – that had been set up parallel with this project in the new building of the National Széchényi Library –; and on the decisions of expert meetings on special issues. She summarizes the conservation and restoration processes selected during the experiments and newly developed respectively, stressing a newly invented method, the so-called parchment-moulding that was elaborated for complementing the incomplete parchments.

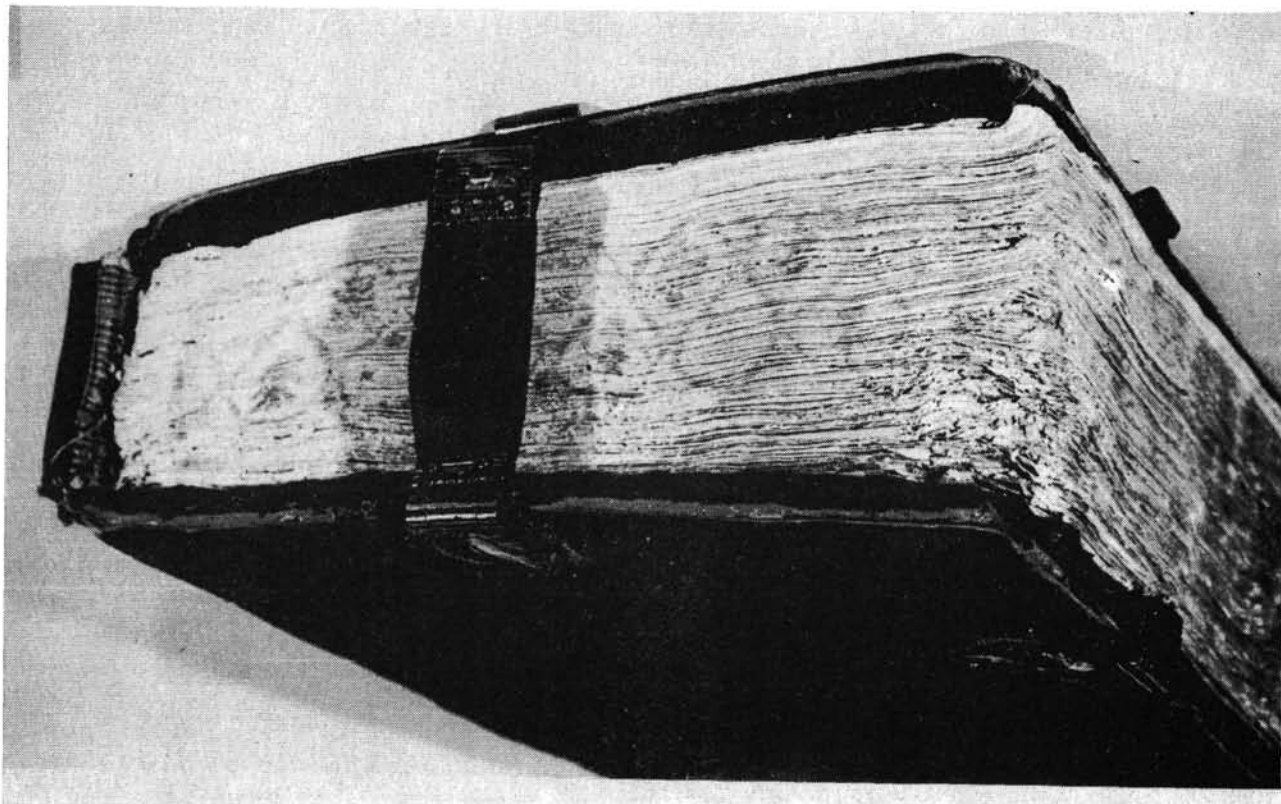
She mentions the most damaged Corvina codices restored with success for the University Library and the National Széchényi Library, the accompanying ethical dilemmas and their solution. She sums up the achievements and finally enumerates the parchment manuscripts restored within the Corvina project and lists the names of restoration specialists.

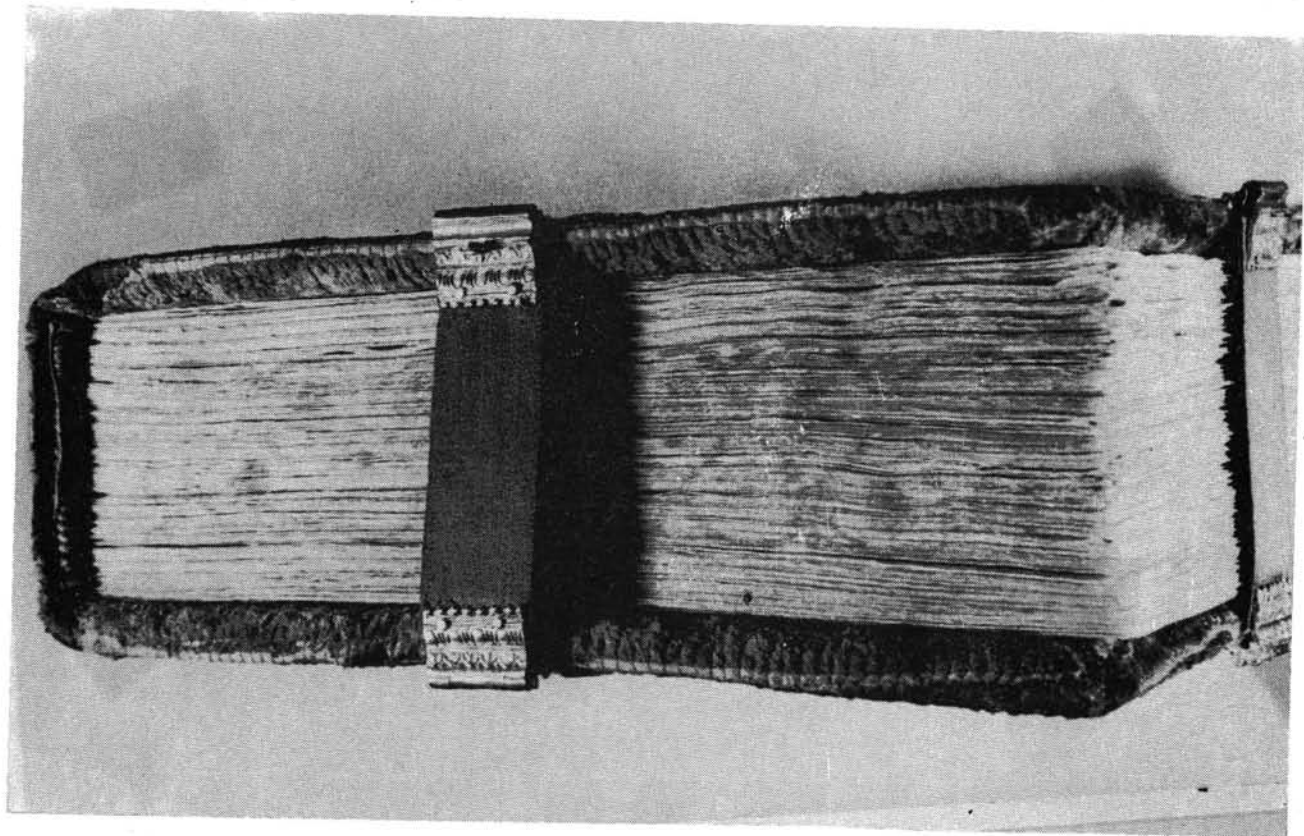
1. EK Cod.Lat.3. corvina súlyosan károsodott lapja restaurálás előtt

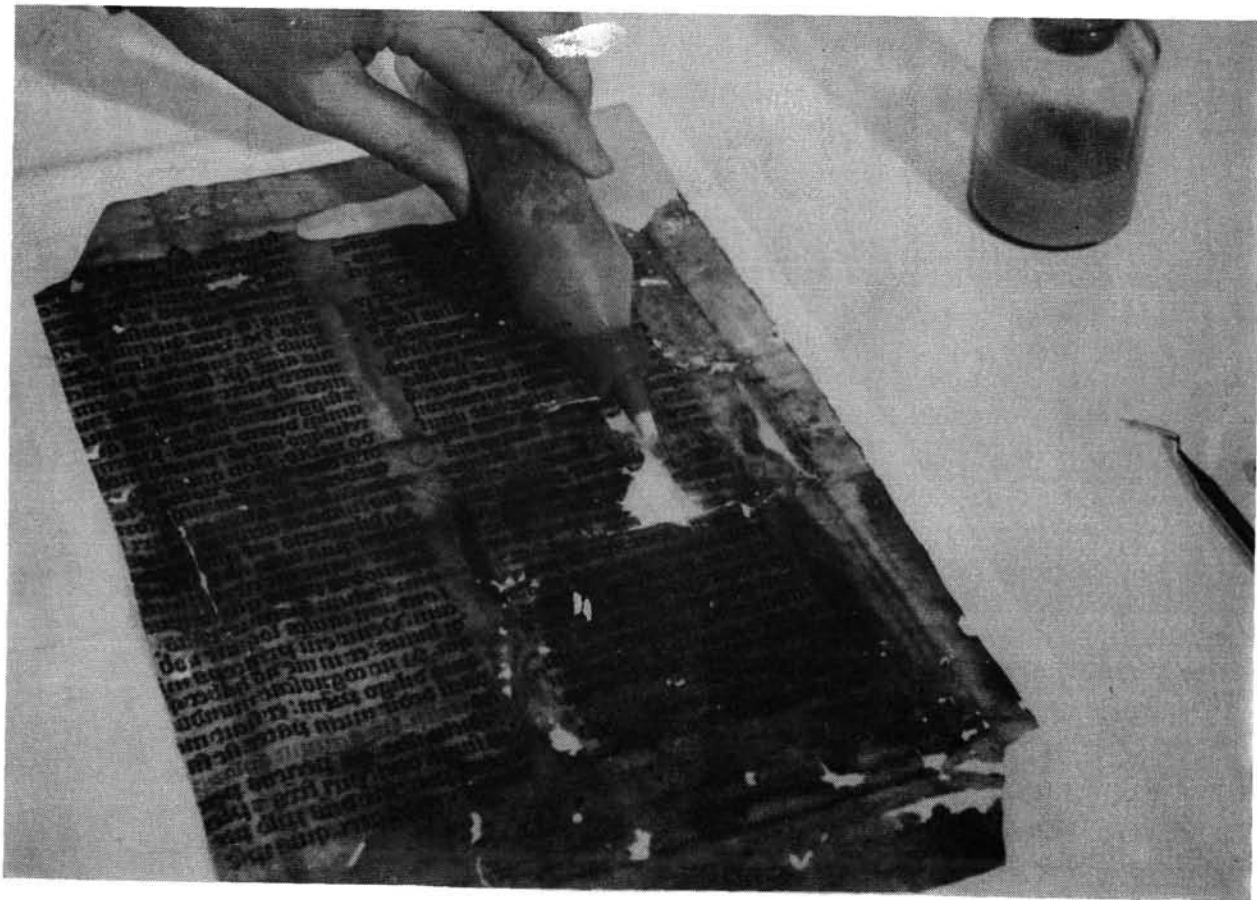
2. A pergamenpéppel kiegészített lap

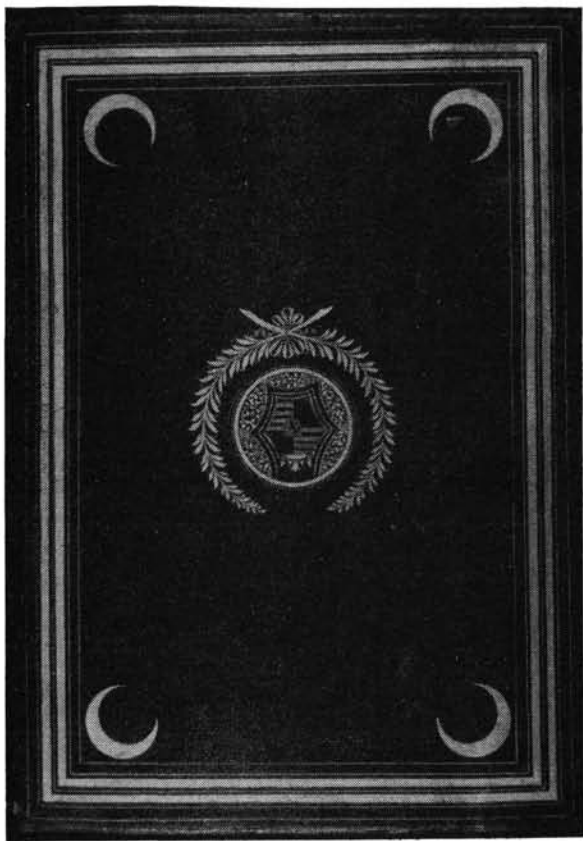
3. Az OSZK Cod.Lat.121. corvina felső metszése restaurálás előtt

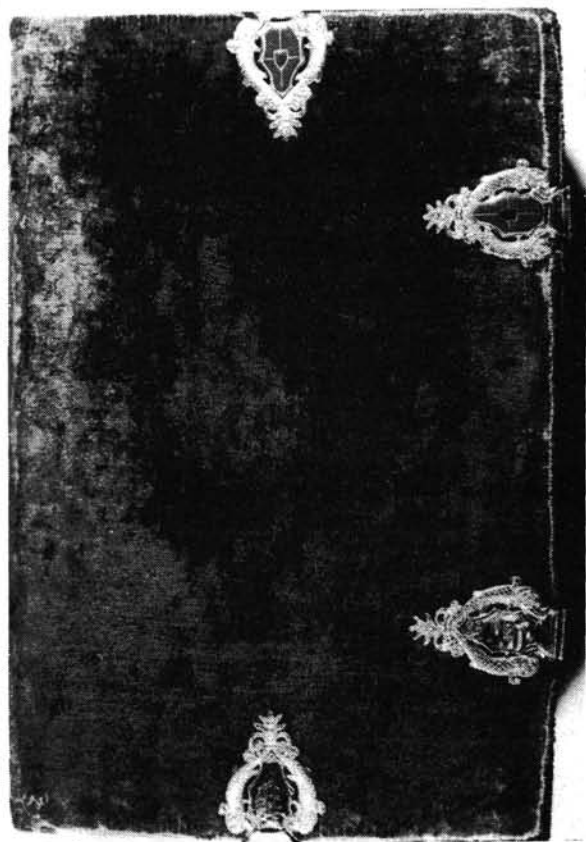
4. A corvina metszése restaurálás után

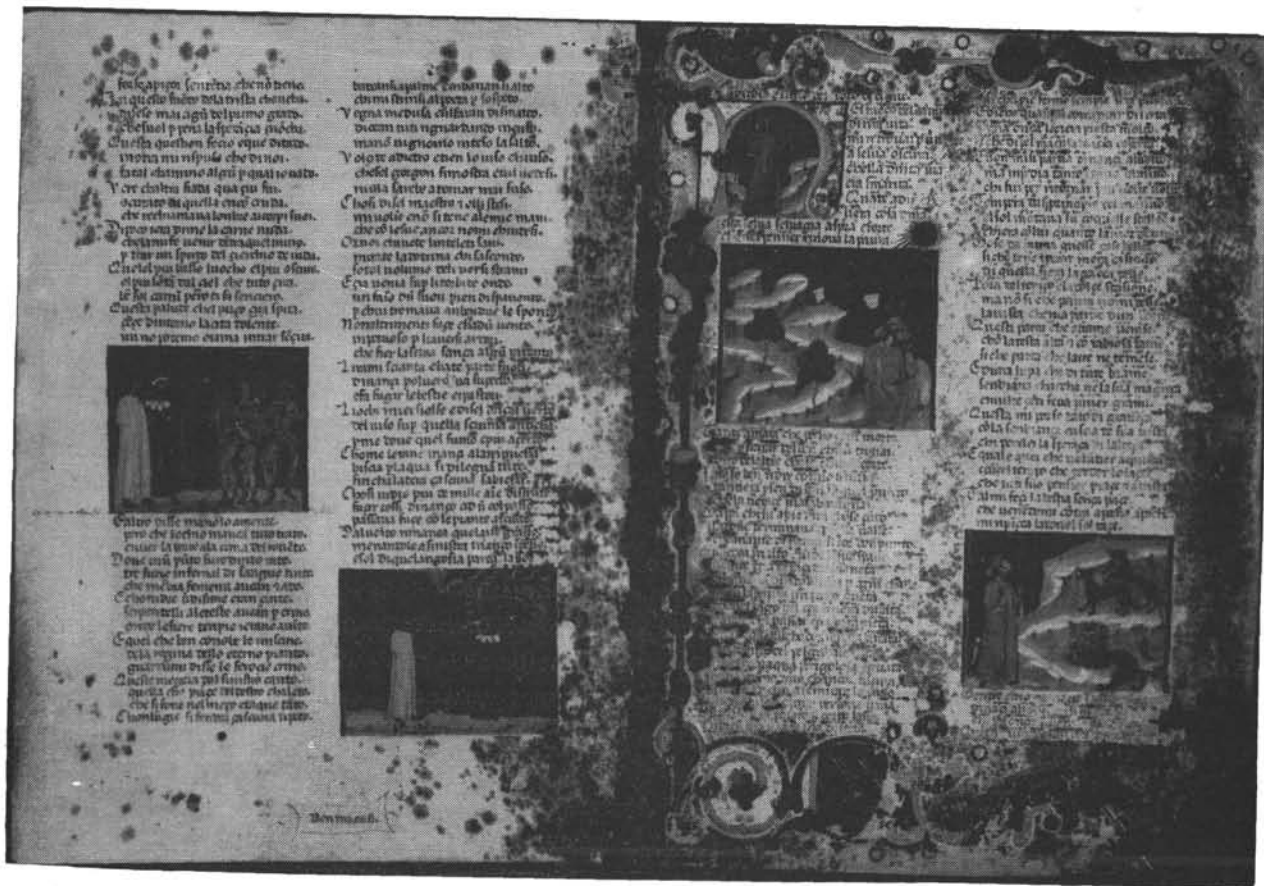
5. A pergamenhiányok kitöltése pergamenpéppel szívóasztalon

6. Az OSZK Cod.Lat.121. restaurált bársonykötése

7. Restaurált török bőrkötés

8. Az EK Cod.Lat.I. Dante kódex első levele restaurálás előtt

III.

KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

„A híres Szentzi Ábrahám nevezetes váradi typográfiája”

V. ECSEDY JUDIT

Így jellemezte Pápai Páriz Ferenc és Bod Péter Szenci Kertész Ábrahám váradi műhelyét.¹ Szenci Kertész Ábrahám nemcsak a 17. századi, hanem az egész magyarországi nyomdatörténetnek egyik legkiemelkedőbb alakja. Nyomtatványainak magas színvonala, tipográfiai igényessége a kor legjobb nyomdászai közé emeli a váradi mestert.

Míg az első, Szenci Kertészt részletesebben méltató tanulmány 1909-ből, Naményi Lajostól való, megemlítendő, hogy már 1803-ban Miller Jakab Ferdinánd igyekezett a váradi nyomdászat kezdeteiről írva, minden Szenci Kertész-féle nyomtatványt regisztrálni.²

Munkásságáról, a nyomdaalapítás körülményeiről, a nyomda tulajdonviszonyairól és a tipográfia későbbi sorsáról már korábban összegyűjtöttük a fennmaradt korabeli feljegyzéseket, iratokat. Anélkül, hogy ezeket az adatokat most megismételnénk, szükségesnek látszik nyomdájával kapcsolatban néhány időpontot tisztázni. Szenci Kertész 1640–1660 között Váradon, 1660–1662 őszéig Kolozsvárott, 1662 novemberétől haláláig, 1667-ig Szebenben dolgozott. 1668 után műhelyét Kolozsvárra vitték és Apafi Mihály fejedelem rendeletére a volt gyulafehérvári fejedelmi nyomdával együtt a református kollégium tulajdonába került.³

Ez alkalommal a hangsúlyt elsősorban betűkészletének és általában nyomdafelszerelésének rekonstruálására és értéklésére valamint úttörő jellegű kiadói-szöveggondozói tevékenységére tesszük – elhelyezve munkásságában néhány újonnan meghatározott nyomtatványát is.

Személyéről és tanulmányairól szinte semmi adatunk sincs. Önmagáról mindössze egy előszóban ír néhány szóban, amikor a kassai Várdai Pálnak ajánlja énekeskönyve első kiadását.⁴

„Hogy pedig (énnekem minden bötsülettel tisztelendő Uram) ez idvösséges munkátskát nem másnak, hanem Kegyelmednek akartam ajánlani, vitt erre engemet a Kegyelmed hozzám meg mutatott jó akarattya és szent szereteti, mellyet az fölső országokból mind első alájövetelemtkor meg-jelentett; mivel ismételten voltomra nagy bötsülettel fogadott, szeretettel gazdálkodott: Másodszori alájövetelemben pedig Eperjest való megszorulásomban, egy kérésemre, illendő az akkor szükségemnek véghez viteléhez elegendő költséget nyújtott ...

Kegyelmednek tiszta szívvel igyekszik szolgálni Szenci Kertész Abraham Varadi Typographus (Szent György havának negyedik napján 1642 esztendőben.)”

Feltételezhető, hogy a „fölső országokban” tett útjai tanulmányaival és a nyomdafelszerelés beszerzésével kapcsolatosak voltak.

A nyomda alapításának elsődleges célja a teljes Biblia újrakiadása volt,⁵ hiszen a Vizsolyi Biblia óta⁶ (1590) nem jelent meg teljes protestáns bibliafordítás Magyarországon.

De amíg a *Biblia* elkészült, számos más kiadvány is napvilágot látott a váradi műhelyben. Hogy a kitűnően felszerelt nyomdáról és tevékenységi köréről képet alkothassunk, megemlíjtük, hogy 1640 és 1668 között, tehát 28 esztendő alatt 190 mű kiadásáról tudunk, amelyek összterjedelme 2650 ívre becsülhető. Összehasonlításképpen: a gyulafehérvári fejedelmi nyomda működésének 35 évéből 154 nyomtatványt ismerünk, tehát a Szenci Kertész által vezetett műhely meg lehetőségen termékenynek mondható.

Munkássága a fejedelem, I. Rákóczi György elismerését is kivívta, akinek szándékában állt Szenci Kertészt nemességgel kitüntetni. Erre, a fejedelem halála miatt, már csak II. Rákóczi György idejében került sor. A nemeslevelet 1648. december 10-én állították ki, a címerrajz Szenci Kertész nyomdász mesterségére utal. A nemeslevél Szenci Kertészt a váradi eklézsia tipográfusának nevezi és méltányolja a váradi egyház érdekében kifejtett munkásságát.⁷

Szenci Kertész vagyonos embernek számított. A váradi várban háza a krónikaíró Szalárdi Jánosé közelében állt, amint azt egy 1648-ból származó összeírás bizonyítja.⁸ Tótfalusi Kis Miklós úgy tudta, hogy a várban több palotája is volt.⁹

TIPOGRÁFIÁJÁNAK JELLEMZŐI

Szenci Kertész teljes betű- és díszkészlete 23 betűtípusból, 31 könyvdíszből ill. címerből, hat sorozat iniciáléből és 33 féle nyomdai cifrából állt. Betűtípusai általában a 16. század vége óta Európa-szerte általánosan használt és forgalomban lévő betűk. Kezdetből meglévő típusai közül négyet sikerült a Vervliet összeállításában szereplőkkel tökéletesen azonosítani,¹⁰ másik négyet pedig az Elzevierek 1681. évi, részben Christoffel van Dyck által metszett betűket bemutató mintalapjával. Ez utóbbiak közül három típus 1648 előtt nem szerepelt Szenci Kertész felszerelésében, tehát az újabb beszerzésből származnak.¹¹ Külön ki kell emelni ez utóbbiak közül Szenci Kertész 19A típusát (XI. tábla), amelyet 1652-ben kezdett el használni és nyilvánvalóan már a *Váradi Biblia* számára szerzett be. Ezt a típust minden valószínűség szerint az Elzeviereknél dolgozó Christoffel van Dyck metszette. 1652. évi magyarországi előfordulása igen figyelemreméltó: ilyen korai használatát a külföldi szakirodalom sem ismeri.¹²

Szenci Kertész a fő súlyt nem a könyvdíszek halmozására, hanem a szép tipográfiai elrendezésre, a betűk gondos megválasztására és a betűanyag jó ál-

lapotára helyezte. Tótfalusi Kis Miklós, minthogy még maga is dolgozott Szenci Kertész betűivel, meg tudta ítélni azok minőségét. *Mentségében* említi, hogy elődje betűinek anyaga (a kiváló ötvözet) mennyire megkülönböztette más nyomdák közönségesebb betűitől.¹³

A nyomdai cifrák alkalmazásánál is mértéktartó, leggyakrabban címlapke-retnél, néha díszlécként használta és szinte sohasem állított össze ezekből záródíszet, amely egyébként annyira közkedvelt volt más nyomdáknál ebben a korban. (XX., XXI. tábla.)

Az a készlet, amely 1640-ben nyomtatványain megjelent, a fent leírtnál kisebb volt, mindenekelőtt betűkészlete csak tizennégy típusból állt. Nyomtatványainak jellegzetes vonása, amely más hazai kiadványoktól megkülönbözteti, az üres középi díszek (ún. faktotumok) iniciáléként való alkalmazása (XX. tábla). Működésének első húsz évében egyáltalán nem volt iniciáléja.

Úgy tűnik, hogy az alapítás után még két alkalommal bővítette betűkészletét (1648/1649-ben és 1652-ben), két másik alkalommal pedig iniciálékat szerzett be (1657/1658-ban ill. 1664-ben). A második beszerzés alkalmával, 1652-ben a használattól már meglehetősen elkopott ciceró-méretű antikva és kurzív szövegtípusa mellé (7 A 86 és 8 K 86 típusok, ld. IX., X. tábla) szerzett be minden bizonnyal holland eredetű betűket, amelyek közül a 19 A 86 típusról fent már részletesen szóltunk (19 A 86 és 12 K 86 típusok, ld. XI. és XII. tábla). Minthogy e két új típusról tudjuk, hogy 1652 előtt nem szerepeltek Szenci Kertész készletében, így ezek előfordulása biztos támpontot ad a bizonytalan datálású nyomtatványok meghatározásához. A megfelelő méretű, korábbi betűk használata viszont nem igazít el, mert ezeket Szenci Kertész működése egész időtartama alatt, továbbra is használta.

Érdekes, hogy e régi és új kurzívot ill. antikvát egy könyvön belül is párhuzamosan használta. Általában az a törekvés figyelhető meg, hogy az új típusokat az igényesebb művek nyomtatására tartogatta, így az *Approbatae Constitutiones*¹⁴ vagy a *Biblia* számára.¹⁵ Míg a kurzívok esetében a két (régí és új) típuson belül nem jöhetett számításba keveredés, az eltérő dőlésszög miatt, addig az antikvánál a műhely utolsó évtizedében erőteljes lett a keveredés.

Az első iniciálét (XVIII. tábla, „b” sorozat) Váradon 1959-ben alkalmazta Szenci Kertész, Bethlen János *Innocentia Transylvaniae* című művében¹⁶ majd egy másik, kisebb méretű iniciálé a *Biblia* lapjain tűnt fel (XVII. tábla, „a” sorozat); ezt korábban egyik nyomtatványában sem használta. Valószínű, hogy az 1659–1660-ban megjelenő iniciálékat („a”, „b”, „c” sorozat) kifejezetten a *Biblia* nyomtatására készülve szerezte be, valószínűleg jóval korábban, mint 1659-ben, csak az 1657-től kezdve – éppen a *Biblia* nyomtatása miatt – megcsappanó számú egyéb nyomtatványán nem használta még fel.

Még egy alkalommal gyarapodott a nyomda iniciálé készlete, de ez már a szebeni korszakra esik. Az új, Szebenben megjelenő iniciálék közül kevésbé jellegzetes a nagyalakú, sávozott „f” sorozat (XVIII–XIX. tábla). A „c” és „d” sorozat egymáshoz igen hasonlító, naturális díszítésű betűkből áll, csak méretben

és az egyes betűk díszítési módjában tér el egymástól kissé a két sorozat. Ez a két iniciálé-sorozat különbözik a korabeli hazai nyomdák által használt sorozatoktól, de nagyon hasonló rajzúakat lehet találni nem egy németalföldi nyomda termékein.¹⁷ Az iniciálék azonban még megjelenésük alkalmával (1665-ben) sem látszottak újnak, és állapotuk tovább romlott, bár még Tótfalusi is használta ezeket a század utolsó éveiben.¹⁸

A Szenci Kertész-féle nyomda szebeni korszakával keveset foglalkoztak a kutatók. Pedig ezek az évek is számos érdekes kérdést vetnek fel – például a szebeni városi nyomda és Szenci műhelyének együttélése kérdését. Úgy látszik, hogy bizonyos együttműködés volt a két műhely között, amennyiben Szenci Kertész szebeni tartózkodása idején – 1666-ban – használta egy nyomtatványában¹⁹ a szebeni városi nyomdász, Stefan Jüngling 88 mm-es schwabachi betűit német szöveg nyomtatására (XVI. tábla), ezzel is bizonyítva, hogy készletéhez eredetileg sem fraktúr sem schwabachi betű nem tartozott. Szebeni korszakában az említett iniciálékon kívül, dísszel nem gyarapodott a nyomda, hanem a korábbi megélvőket használta. De még a Szebenben nem alkalmazott díszekről is tudjuk, hogy továbbra is megvoltak készletében, hiszen később Tótfalusi kolozsvári nyomtatványain feltűntek.

Érdekes, hogy a Tótfalusi Kis Miklós hagyatékáról 1702-ben felvett leltár külön említi – a Szenci Kertésztől származó sajtó mellett – „Szenci Uram régi kótái”-t²⁰, pedig Szenci Kertész zsoltár- és énekeskönyv-kiadásainak egyikében sem találni kottákat.²¹

Szenci Kertésznek saját nyomdászjelvénye nem volt, de többféle emblémát is használt nyomdászjelvény gyanánt. 1650-től leggyakrabban a leideni Elzevierrek „Non Solus” feliratú, szilfát és törzsére tekeredő szőlőtövet, valamint hagyományos alakot ábrázoló jelvényét. Nyomdászjelvényként használta – bizonyára az alapító Bethlen-család iránti tisztelet jeleként – a Bethlenek hattyús címerét is.²² Mindössze egy rézmetszetes díszcímlappal megjelent művét ismerjük, a *Praxis pietatis*-nak magyar fordítását.²³ Metszője nem ismert, de bizonyára hazai mester lehetett. A címlapkép a korábbi londoni és amsterdami kiadások díszcímlapjának hasonlóságra törekvő, de azoktól részleteiben mégis eltérő utánmetszése.²⁴

KIADVÁNYAIRÓL, KIADÓI-SZÖVEGGONDOZÓI MUNKÁJÁRÓL

Szenci Kertész sajtója alól munkássága első évtizedében rendszeresen kerültek ki kalendáriumok, katekizmusok, tankönyvek, énekeskönyvek és alkalmi kiadványok. 1650-től kezdve több puritánus szellemű munkát is találni kiadványai sorában.²⁵

Szenci Kertész nagy súlyt helyezett a pontos, romlatlan szövegközlésre. Tudatos szövegkiadó tevékenységének első ránkmaradt emléke és megfogalmazása a Medgyesi Pál *Praxis pietatis*²⁶ fordításához írt kiadói előszavában olvasható, amelyben e javított kiadás követésére inti a többi nyomdászt:

„Kénszeretnek azért lelkek-esméretire mint Isten-előtt a' Nyomatatók, hogy ez után míg ennél-is jobban meg nem igazéttatik ez könyv, a' nyomtatásban mindenkor ez ötödiket (melly most elsőben Váradon Szentzi Ábrahám által kél-ki) kövessék: veszendő nyerekedésért kárt a Isten dicsőségének ne tegyenek.”

Lewis Bayly *Praxis pietatis – The practice of pietie* című műve, amely a kor egyik legnépszerűbb műve volt. magyar fordításban Váradon 1643-ban jelent meg.²⁷ Szenci Kertész szándékosan az angliai kiadást²⁸ szem előtt tartva, ahhoz lehetőség szerint hasonló külsővel akarta e művet megjelentetni. Amint a fenti kiadói előszavában megjegyzi, ez az „ötödik nyomtatás” mely, a korábbi hazai kiadásokhoz képest „megjobbult: az egész könyvnek istenes szép ki-képe-lése, a'mint az Angliaiban vagon.” Ez az első hazai kiadás, amelyben az ang-liai (és németalföldi) kiadásokhoz hasonlóan a könyvecskének rézmetszetes címlapja van.

Ugyanerre a tudatos szöveggondozásra, a romlatlan szöveg közreadásának igényére következtethetünk Balassi Bálint és Rimay János *Istenes éneki*-nek Szenci Kertész-féle kiadásánál. Korábban négy váradi Balassi–Rimay kiadást feltételeztek, annak alapján, hogy egy későbbi, pozsonyi kiadás²⁹ a „negyedik váradi kiadás”-t említette. Szabó Károly még csak az említett pozsonyi utalás alapján feltételezett egy azóta elveszett negyedik váradi kiadást, majd Sztripszky már – részben Dézsi Lajos alapján –³⁰ négy váradi kiadást feltételezett. Szerinte az alábbi kiadások lehettek:

1. 1640 körüli kiadás³¹
2. 1645. v. 1646-os kiadás³²
3. 1640–1660 közötti kiadás³³
4. 1652 körüli kiadás³⁴

Mindezek közül csak egy két levélnyi töredék³⁵ maradt fenn, és egy példányból ismeretlen kiadás függeléke. Az előbbit határozta meg Sztripszky 1645. v. 1646-os kiadásként. Klaniczay Tibor a 17. századi kiadásokat rekonstruálva³⁶ feltételezett egy vagy több váradi rendezetlen kiadást az 1650 körüli évekből, és rendezett kiadásokat, amelyek egyike 1655 körül jelenhetett meg szerinte.

Újabbán Szabó Géza³⁷ mutatott rá arra, hogy nem feltétlenül kell négy váradi kiadásra gondolnunk, hanem lehet, hogy a pozsonyi kiadásban említett

negyedik kiadás úgy értelmezendő, hogy az összes kiadások közül a negyedik (ha Szenci Kertész nem ismerte a bécsit³⁹). Legújabbán Vadai István⁴⁰ e töredéket újból megvizsgálva, szövegelemzés és nyomdai ismérvek alapján arra a következtetésre jutott, hogy ez valóban egy rendezett, váradi kiadás nyomdai korrektúra példánya, amely legvalószínűbben 1656-ban jelenhetett meg. A tipográfiai jellemzők is alátámasztják ezt a datálást. Ezt megelőzhetette egy 1652-ből származó, még rendezetlen kiadás⁴¹, amelynek csak a függeléke maradt ránk.

Az énekeskönyv-kiadásaiban olvasható, már idézett ajánlásán kívül még két kiadványához írt előszavát ill. ajánlását ismerjük. Az egyiket G. Becher *Orator extemporaneus* című művéhez írta, és az ifjú Rákóczi Ferencnek szól.⁴² Benne a tudományok hasznosságáról ír és pártfogójának nagylelkűségében bízva az eklézsia és az iskolák további támogatására buzdítja. Aláírása: „E Typographeo Varadiensi, 10 Julii anno epochae Christianae, ... Celsitudinis Tuae humilimus Cliens Abrahamus Szenci, Typogr.” A másik előszót Georgius Laetus: *In conversionem Pauli Apostoli...* című, 1651-ben megjelent kiadványához írta.⁴³

Egy harmadiknak nemcsak ajánlója, hanem összeállítója is Szenci Kertész Ábrahám volt. Ez már Szebenben jelent meg, 1665-ben *Versus sententiales cim-mel*.⁴⁴ A könyvecskét régi és újabb költők szentenciáiból gyűjtötte össze és az ifjúság számára nyomtatta ki. Az olvasónak címzett ajánlása után következik Szenci Kertész saját, hét soros, ugyancsak latin nyelvű ajánló verse.

Az ún. *Váradi Bibliá*-ról,⁴⁵ mint a nyomdaalapítás egyik fő motívumáról már esett szó. Valószínűleg már 1657-ben hozzáfogtak nyomtatásához: erre mutat ez évben a nyomda egyéb munkáinak háttérbe szorulása, de a tapasztalat is azt bizonyítja, hogy ilyen terjedelmű és igényességű munkához a korabeli viszonyok között 3-4 esztendő kellett.

A *Biblia folio* formájának megválasztása még Bethlen István kívánsága szerint történt. A *Biblia* Tótfalusi Kis Miklós szerint 1500, Bod Péter szerint 10 000 példányban készült, a valósághoz inkább Tótfalusi adata lehet közel. A munka szellemi vezére Köleséri Sámuel professzor volt. Az eredeti szöveg és külföldi bibliafordítások figyelembevételével sok helyen javította a Károlyi Gáspár-féle fordítást. Magának Szenci Kertésznek a tulajdonában is volt külföldi biblia-kommentár, amit azután a *Biblia* nyomtatásával kapcsolatos munkák befejezése után a Kolozsvári Református Kollégiumnak ajándékozott.⁴⁶ A *Váradi Bibliá*-ból hiányoznak az Apokrif írások, nem elvi okból ugyan, hanem, amint Szenci Kertész előszavában írja, „sem idő, sem papiros, sem költség arra nem volt.” (Hogy ténylegesen szándékában állt kinyomtatni ezeket, arra az apokrif könyvek néhány nyomtatott töredéke a bizonyíték.)⁴⁷

A *Váradi Biblia* a korabeli könyvek között méltán feltűnt szép betűivel (szövegbetűje a már említett, valószínűleg Christoffel van Dyck-nak tulajdonítható betűtípus).⁴⁸ Díszítése rendkívül takarékos, a nyomdász inkább a mű díszítésének egységességére és tipográfiai tökéletességére ügyelt. Egyetlen iniciá-

lé-sorozat tagjaival és néhány nagyméretű záródísszel látta el a folio alakú, 1000 lapnál nagyobb terjedelmű művet.

Ismeretes Szalárdi krónikájából,⁴⁹ hogy a megszállt Váradról milyen nehézségek árán lehetett a kész, kinyomtatott íveket elszállítani Kolozsvárra, ahol Szenci Kertész a munkát folytatta és 1661-ben be is fejezte. A *Biblia* példányait, Tótfalusi feljegyzése szerint 10-12 forinton árulták, sőt még többet is adtak érte. Még 1665-ben is voltak raktáron példányok, mert a tiszántúli egyházkerület küldöttséget indított Erdélybe a *Biblia* példányaiért, és 1668-ban is hoztak Debrecenbe *Biblia*-kat, amelyeket azután a debreceni tanácsban osztottak szét.⁵⁰

Szenci Kertész nyomtatványai általában teljes impresszummal jelentek meg, kevés köztük az olyan, amelyik a nyomdászt nem említi meg. Van azonban néhány olyan kiadványa, amely mégsem nevezi meg a nyomtatás helyét és a nyomdászt, vagy pedig csonkán maradt ránk, esetleg csak korabeli adatok őrizték meg emlékét.⁵¹

Szenci Kertész kiadványainak száma, működéséne korai éveiből újabban két, eddig ismeretlen nyomtatvánnyal bővült. Ezek egyike az Országos Széchényi Könyvtárban található, két levélnyi töredék formájában fennmaradt *Álomkönyvecske*,⁵² amelynek nyomdai hovatartozását – Szenci Kertész készletének rekonstrukciója folytán – most meg lehetett állapítani: 1640–1645 között nyomtatta Szenci Kertész Váradon, erre mutat az előforduló betűk típusa és állapota.

A másik kiadvány, amely azonban példány alapján nem ismert, egyszerre két érdekes kérdést is felvet. Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*-a 1644. évi kiadásának eddig nem ismert előszavában ugyanis Beretzki György a pozsonyi jezsuita kollégium nyomdásza elmondja, hogy a Váradon 1639-ben a *Tintinnabulum*-ot a protestánsok megcsonkítva, változtatásokkal adták ki.⁵³ Ez az adat a váradi műhely megindulásának évét is módosíthatja. Mindeneddig semmi sem mutatott arra, hogy Szenci Kertész váradi tipográfiája esetleg már 1639-ben dolgozni kezdett volna, de a fenti előszó ismeretében a továbbiakban ez nem zárható ki. Természetesen meglehet, hogy a nyomdász az 1639-es évet csak emlékezetből írta, azon a tényen azonban mit sem változtat, hogy a pozsonyi 1644. évi (3. kiadást) megelőzően már megjelent e népszerű műnek protestáns változata is. Minderről mostanáig nem volt tudomásunk, mert a legkorábbi, ismert protestáns változat 1672-ből való volt.⁵⁴ Szenci Kertész egyébként Nyéki Vörös Mátyás *Dialógus*-át is kiadta, 1642-ben, tehát a váradi nyomtatás tényét elfogadhatjuk.⁵⁵

Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*-ának katolikus és protestáns kiadásai címük alapján jól elkülöníthetők, amennyiben a katolikus kiadások *Tintinnabulum* címen, a protestánsok a 17–18. század folyamán következetesen *A' földi részeg szerencsének...* címmel jelentek meg. Elképzelhető, hogy a protestáns kiadások Szenci Kertésznek erre a ma már nem ismert, 1639. évi kiadására nyúlnak vissza, amely talán az ő kiadásában kapta először *A' földi részeg szerencsének...* címet.⁵⁶

Miller Jakab Ferdinánd már idézett, a váradi nyomdászatról szóló munkájában Szenci Kertész nyomdájának fennállása idejéből 43 nyomtatványt sorolt fel. Ezek közül három ma már példány alapján nem ismert, és Szenci Kertész nyomtatványai között sem tartotta számon a könyvészet. Időrendben az első Medgyesi Pál: *Dialogus politico-ecclesiasticus az az két keresztyén embernek...* című munkája. E műnek váradi, 1649-ből származó kiadása nem ismert,⁵⁷ csak 1650. évi bártfai kiadása.⁵⁸ Miller említi még Enyedi János: *Isten igéretinek felnyitott arany bányája* című munkáját,⁵⁹ és Borsáti Ferencnek *Alloqvium ad ill. principem Susannam Lorántfy...* című művét.⁶⁰ Bizonyára téves adatok alapján közölte a *Praxis pietatis* 1625. évi váradi kiadását Medgyesi Pál fordításában, hiszen egyrészt ekkor Medgyesi mindössze 19 éves lehetett, másrészt ismeretes a *Praxis pietatis* 5., váradi kiadását megelőző összes számozott kiadás.⁶¹

FÜGGELÉK

Nyomdai anyag leírása

Betűkészlet

1 A 116	(Tavernier's Great Primer Roman = Vervliet R 20)		
	Várad	1640-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1694-1702)
2 K 116	(Paragon Cursif „Granjon” = D.Elzevier, 1681)		
	Várad	1640-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1694-1702)
3 A 144	(Guyot's Double Pica Roman = Vervliet R 17)		
	Várad	1640-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1667	(Kolozsvár 1694-1702)
4 K 144	(Guyot's Double Pica Italic = Vervliet IT 2)		
	Várad	1640-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1667	(Kolozsvár 1694-1702)
5 A 96 és			
6 K 96	Várad	1640-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1660-1683)
7 A 86	Várad	1640-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1660-1684)
8 K 86	(Tavernier's Pica Italic = Vervliet IT 8)		
	Várad	1640-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1669-1684)
9 A 72	Várad	1643-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	
10 A 68	Várad	1649-1660	
	Kolozsvár	1661	
	Szeben	1663-1668	
11 K 68	Várad	1649-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	
12 K 86	Várad	1652-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1669-1684)
13 G 86	Várad	1646-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1665-1668	
14 A 1. 2	Várad	1642-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1669)
15 A 0. 8	Várad	1640-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1669-1701)
16 A 0. 6	Várad	1648-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1666-1667	(Kolozsvár 1669-1695)
17 A 0. 65	(Dubbelde Mediaen Kapitalen = Van Dyck, D.Elzevier 1681)		
	Várad	1648-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1669-1694)
18 A 0. 5	Várad	1648-(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	
19 A 86	(Mediaen Romeyn [No.1] Van Dyck, D.Elzevier 1681)		
	Várad	1652-1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	1663-1668	(Kolozsvár 1683)

20 G 68	Várad	1653–(1660)	Kolozsvár 1661
	Szeben	–	
21 A 2, 2	Várad	1660	Kolozsvár 1661
	Szeben	–	
22 H	Várad	–	Kolozsvár –
	Szeben	1668	
23 G	Várad	1646	Kolozsvár –
S 88	Szeben	1666	

Iniciálék

„a” sorozat	22x20 mm, sávozott, keret nélküli (RMK I 970)
	Várad 1660 Kolozsvár 1661
	Szeben 1665–1668 (Kolozsvár 1694–1702)
„b” sorozat	26x26 mm, sávozott, keret nélküli (RMK II 929)
	Várad 1659 Kolozsvár –
	Szeben 1663–1668 (Kolozsvár 1669–1702)
„c” sorozat	14x14 mm, stilizált levélmintás, keret nélküli (RMK I 1042)
	Szeben 1665–1668 (Kolozsvár 1694–1702)
„d” sorozat	13x13 mm, stilizált levéldíszes, a „c” sorozathoz hasonló, keret nélküli (RMK I 1042)
	Szeben 1665–1668 (Kolozsvár 1694–1702)
„e” sorozat	11x11 mm, kisméretű, sávozott, keret nélküli (RMK I 1042)
	Szeben 1666 (Kolozsvár –)
„f” sorozat	40x38 mm, nagyméretű, sávozott, sematikus levéldíszes, keret nélküli (RMK I 1050)
	Szeben 1666–1667 (Kolozsvár –)

Nyomdai cifrák

A	Várad	1640–(1660)	B	Várad	1640–1660
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	1661
	Szeben	1665–1668		Szeben	1665–1667
	(Kolozsvár	1694–1702)		(Kolozsvár	1694–1702)
C	Várad	1640–(1660)	E, R	Várad	1640–1660
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	1661
	Szeben	1663		Szeben	1663–1668
	(Kolozsvár	1669)		(Kolozsvár	1669–1702)
F, Aa	Várad	1640–1660	L, P, Q	Várad	1640–1660
	Kolozsvár	1661		Kolozsvár	1661
	Szeben	1663–1668		Szeben	1663–1666
	(Kolozsvár	1694–1702)		(Kolozsvár	1694–1702)
G, H	Várad	1640–1660	N, O	Várad	1640–1660
	Kolozsvár	1661		Kolozsvár	1661
	Szeben	1663–1666		Szeben	1663–1666
I	Várad	1640–1660	J, K	Várad	1640–1660
	Kolozsvár	1661		Kolozsvár	1661
	Szeben	1665–1668		Szeben	1663–1666
	(Kolozsvár	1669)		(Kolozsvár	1669–1702)
S	Várad	1640–(1660)	T	Várad	1642–(1660)
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	–
	Szeben	1663–1668		Szeben	1665–1668
	(Kolozsvár	1669)		(Kolozsvár	1669)

U, V	Várad	1643–(1660)	T	Várad	1642–(1660)
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	–
	Szeben	–		Szeben	1663–1668
	(Kolozsvár	1694–1702)		(Kolozsvár	1669)
X, Y	Várad	1643–(1660)	Z	Várad	1643–(1660)
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	–
	Szeben	–		Szeben	1665–1666
	(Kolozsvár	–)		(Kolozsvár	1669)
Bb	Várad	1642–(1660)	Cc	Várad	1644–(1660)
	Kolozsvár	–		Kolozsvár	–
	Szeben	1665		Szeben	1666
	(Kolozsvár	–)		(Kolozsvár	1669)
Dd	Várad	1642–1650	Ee	Várad	1649
Ff, Gg	Várad	1649–(1660)	Hh	Várad	–
	Kolozsvár	1661		Kolozsvár	–
	Szeben	1663–1666		Szeben	1664–1665

A (Kolozsvár) megjelölések a Szenci Kertész-féle betűk és díszek továbbélésére utalnak Tótfalusi Kis Miklósnál ill. közvetlen kolozsvári elődeinél, vö. Haiman György: *Tótfalusi Kis Miklós. A betűművész és a tipográfus*. Bp., 1972. 43–92.

Könyvdíszek

A Szenci Kertész Ábrahám által használt összes könyvdísz közülve: V. Ecsedy Judit: *Szenci Kertész Ábrahám nyomdájának eredetéről*. In: *Gesta typographorum*. Bp., 1993. 83–101.

Táblák aláírása

I. tábla	21 A, 14 A és 15 A kiemelő-típus
II. tábla	17 A, 16 A és 18 A kiemelő-típus
III. tábla	3 A 144 szöveg-típus
IV. tábla	4 K 144 szöveg-típus
V. tábla	1 A 116 szöveg-típus
VI. tábla	2 K 116 szöveg-típus
VII. tábla	9 A 96 szöveg-típus
VIII. tábla	6 K 96 szöveg-típus
IX. tábla	7 A 86 szöveg-típus
X. tábla	8 K 86 szöveg-típus
XI. tábla	19 A 86 szöveg-típus
XII. tábla	12 K 86 szöveg-típus
XIII. tábla	11 K 68 és 13 G szöveg-típus
XIV. tábla	9 A 72 szöveg-típus
XV. tábla	10 A 68 és 22 H típus
XVI. tábla	23 G kiemelő- és a szebeni városi nyomda S 92 schwabachi típusa
XVII. tábla	„a” iniciálé-sorozat
XVIII. tábla	„b”, „f” és „e” iniciálé-sorozat
XIX. tábla	„c” és „d” iniciálé-sorozat
XX. tábla	Nyomdai cifrák és „ablakos” dísz
XXI. tábla	Nyomdai cifrákból összeállított díszléc

JEGYZETEK

1. Bod Péter: Erdélyi féniks: *Tótfalusi Kis Miklós, avagy Pápai P. Ferentznek...versei*. (Nagyenyed) 1767. B4 lev.
2. Miller Jakab Ferdinánd: *Fragmenta veteris typographiae Magno-Varadiensis*. Pestini, 1803.
3. V. Ecsedy Judit: *Szenci Kertész Ábrahám és ismeretlen nyomtatványai = Magyar Könyvszemle*, 1989. 20–47.
4. Az első kiadásból ugyan nem maradt fenn példány, de ugyanezt az 1642. évi ajánlást nyomtatta énekeskönyve minden későbbi kiadása elé, így az 1648. évi elé is (RMK I 816)
5. RMK I 970
6. RMNY 652
7. Teljes terjedelmében közli Naményi Lajos: *A nagyváradai nyomdászat története II. = Magyar Könyvszemle*, 1901. 294–296.
8. Balogh Jolán: *Varadinum – Várad vára*. Bp., 1982. I. 337.
9. Jakó Zsigmond: *Erdélyi féniks*. Bukarest, 1974. 166–184.
10. 1 A 116, 3 A 144, 4 K 144 és 8 K 86 típusú, vö. Vervliet, H. D. L.: *Sixteenth-century printing types in the Low Countries*. Amsterdam, 1968. – Az azonosításokat betűtípusonként ld. a nyomdai anyag leírásánál.
11. 2 K 116, 17 A 0,65, 18 A 0,5 és 19 A 86 típusok. vö. *Widow of Daniel Elsevier*, Amsterdam, 1681 in: *Types specimen facsimiles* 1–15. Ed.: John Dreyfus, introd. Stanley Morison. London, 1963. No 12. – Az azonosításokat betűtípusonként ld. a Nyomdai anyag leírásánál.
12. John A. Lane angol kutató szíves közlése (1992. június 2.) Ezt megerősítette P. J. Lucas (Dublin) 1993. febr. 12-i és április 14-i levelében.
13. Jakó, i. m. 186–266.
14. RMK I 878
15. RMK I 970
16. RMK II 929
17. Pl. a leydeni Elzevieriek 1640–1650. évi kiadványain vagy az amsterdami Blaeu nyomda ez időből származó kiadványain. Vö. Updike, D. B.: *Printing types, their history, forms and use*. 2nd ed. Cambridge, 1937, II. 205. ill. és Enschédé i. m. 121. l. – Részletesen ld. V. Ecsedy Judit: *Szenci Kertész Ábrahám nyomdájának eredetéről*. In: *Gesta typographorum*. Bp., 1993. 83–101., ahol az összes dísz leírása és reprodukciója közölve van.
18. Haiman György: *Tótfalusi Kis Miklós*. Bp., 1972. 78. l. 5. sorozat.
19. RMK II 1089
20. Jakó, i. m. 373–373. l.
21. RMK I 816, RMK I 817, RMK I 852
22. Az Elzevier-nyomdászjelvény használatáról ld. V. Ecsedy Judit, *Magyar Könyvszemle*, 1989. 126–145. uó. *Magyar Grafika*, 1990. 1. sz. 66. l.
23. RMK I 751 – Részletes méltatása és a címlap-kép közölve V. Ecsedy Judit: *A legnépszerűbb 17. századi magyar könyv = Magyar Grafika*, 38. 1994. 3. sz. 39–42.
24. Vö. a londoni 1619., 1638. és amsterdami 1642. évi kiadásokat.
25. Kéki Béla: *Szenci Kertész Ábrahám a magyar puritánus mozgalom szolgálatában*. In: *Ötszáz esztendő*. Bp., 1974. 44–57. l.
26. RMK I 751
27. RMK I 751
28. BMGC vol. 13. 203–204. Az alábbi jelzetű kiadások a British Library-ben: C 65 hh 12, 4404 b 54 és 1361 a 1
29. RMK I 1609
30. Dézsi Lajos: *Balassa és Rimay Istenes énekinek bibliográfiája*. Bp., 1905. 28–30. l.
31. Sztripszky I 1958a; Stoll Béla: Balassi-bibliográfia (Bp. 1994) 101.
32. Sztripszky I 1983 - Stoll, 102
33. Sztripszky I 2025a - Stoll, 102
34. Sztripszky I 2002a - Stoll, 101
35. OSZK: RMK I 787a

36. MTA I. Oszt. Közl. Bp., 1957. 325.
 37. *Balassi Bálint és Rimay János Istenes éneki*. Bp., 1983. A kísérő tanulmányt írta Szabó Géza.
 38. RMK I 1609
 39. RMNy 1599
 40. ITK 1991. 1. 63–73.
 41. Sztripszky I 853a
 42. RMK II 866
 43. RMK II 762
 44. RMK II 1071
 45. RMK I 970
 46. Sípos Gábor: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a 17. században*. Szeged, 1991. 97. l. (Olvasmánytörténeti dolgozatok 1.)
 47. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1973. 75–76. A töredék OSZK-beli jelzete: RMK I 970a
 48. 19 A 86 típus
 49. Szalárdi, i. m. 579–582.
 50. Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon*. Nagyvárad, 1934. 242–243.
 51. Hat ilyen, újabban meghatározott nyomtatvány leírását ld. *Magyar Könyvszemle*, 1989. 20–47.
 52. RMK I 1610b jelzeten = Sztripszky I 2178/384. Ugyanennek a töredéknek másik példánya a gyulafehérvári (Alba Iulia) Batthyaneumban is megtalálható.
 53. Csak legújabbán került elő az 1644. évi *Tininnabulum*-ból olyan példány (München, Staatsbibliothek, P.o. rel. 8r 1430), amelynek előszava is megvan. (RMK I 763)
 54. RMK I 1134
 55. RMK I 734
 56. Létezett egy ma már példány alapján meg nem vizsgálható töredék, amely esetleg ebből a váradi kiadásból való lehetett. Harsányi István számolt be erről a sárospataki Nagykönyvtárban található (azóta a II. világháború során elveszett) töredékről. Az általa megvizsgált töredék ugyanis formátuma és szövegbeosztása alapján egyetlen jelenleg is ismert kiadással sem egyezik, tehát lehetséges, hogy az ismeretlen Szenci Kertész-féle kiadásból származott. Vö.: Harsányi István: *Adatok Nyéki Vörös Mátyás műveinek bibliográfiájához = Magyar Könyvszemle*, 1927. 144–145.
 57. Miller, i. m. 40–41. „Occurrit in Collectione Cornidesiana”
 58. RMK I 831
 59. Miller i. m. 47.: „Perinde in theca Debrecinensi reperim potest”
 60. Miller, i. m. 48.: „Apud Weszprémium (a) adnotatur”
 61. Miller, i. m. 40.

“THE FAMOUS TYPOGRAPHY OF SZENCI KERTÉSZ IN VÁRAD”

J. V. ECSEDY

The author tries to sum up everything that survived in written sources about Abraham Szenci Kertész the greatest and most learned printer and publisher preceding Miklós Tótfalusi Kis.

The first part of the contribution describes (and reproduces in 21 plates) the typographical equipment used by Szenci Kertész as it could be reconstructed from his printings, while the second part appreciates his activity as a publisher and editor. His press (1640–1668) produced about 187 works of which the most outstanding achievement was the folio-format *Hungarian Bible* (1660–1661). With the typographical method it was possible to determine and locate a fragment as a work printed by Szenci Kertész and unknown so far.

The author follows the changes in Szenci Kertész' typographical material (type faces and initial letters) used by the printer in the three towns where he worked, i.e. in Várad (Oradea, Romania), Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania) as well as Szeben (Sibiu, Romania). Later, a part of Szenci Kertész' printing types and initials were also used by Miklós Tótfalusi Kis in Kolozsvár. The author is also making an attempt to trace back the sources of Szenci Kertész' type faces.

ABIL,

ABDEFGIJK

LMNOP

QRSTZ

ABCDEFGHIJKLMN

OQRSTUZ.-

I. tábla

21 A, 14 A és 15 A kiemelő-típus

A B C D E F G H I J J K L M
N O P Q R S T U V X Y Z :

A B C D E G H I J K L M N O

P Q R S T U Z A Æ E G H I K L N Ö

R S T V Y Z a á c d e g i l m n o q r s f

t u v y z , - ;

A B C D E G H I J K L M N O

Ö P R S T U V X Z

A Æ B C D E F G H I J K L M N O P
 Q R S T U V X Y Z A B C D E G H I K L
 M N O P R S T Y Z a á à ã æ b c d e é è f f f g h i
 j k l m n o ò ó p q r s ſ ſi ſſ ſt u ú ú v x y z &
 & 0 1 2 4 5 6 7 , . ; -

MES ASZSZONYOM, NAGYSAGOD
 mi méltóságos neve alá rejtezett, h
 ábrázatlan színét el-fedezvén a te
 kívánatosb lehetne. NAGYSAGODA
 ban a Dávid Király lelki pásztoránál
 den fedezgető szárnyai alá ajánlom
 pásztori veszszeje, hogy amaz lelke

A A Æ B B C C D D E F G G H I J K L
 M N O P Q R S T U V U A E M O P T X
 a á à â ã a as b c d e è é f f f i g h i i i s j k l l m
 n n o ó ò ö æ p q q q r s s s i s t u ù ù ù ù u s v x
 y z ç € 1 2 3 4 5 7 8 9 . , ; :

Az mi szivünk tetovázó
 állhatatlansága is nyilvánva gon-
 előtted. Te azért, Uram, ki minde-
 neket jobban végezhetesz, hog' sem mi
 tudnók érteni: önts belénk a' könyör-
 gésnek lelkét, melly a' te híveidben ki-
 mondhatatlan fohász kódásokkal szo-
 kott könyörögni.

A Æ B C D E F G H I J K L M N O Ö P Q R S
 T U V X Y Z A B C D E G H I K L M N O R S T V X
 Y Z a á ã ı x b c d e é ě ě ç ĸ f f i g h i j k l m m n n ı
 o ó ô õ œ p r s ſ ſ ſ ſ ſ t u ú ű v y z ſ 0 1 2 3 4 5 6 7
 8 9 . , ; : - ? !

En azért a' miket én az én könyvetskémben tani-
 toc, az oc kózzúl edgynehányat rendel le-iroc, lát-
 sac az Istenes Olvasóc, ha Kereszturi Pál mérges te-
 je-é mind az? Mivel penig az én tanításomat mér-
 ges téj nec tartya, és Heidelbergai tehén téj nec ne-
 vezi, kétség nélkül az ó tudománya ezen én tuda-
 mányommal egyenessen ellenkezic, mellyet hogy
 az Istenes Olvasóc világosban meg-értsenec, ellen-

V. tábla
 1 A 116 szöveg-típus

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T
 U V X a á b c d e è è f f i g h i i s j k l ll m m n o ó ö p
 q r s ſ ſ i ſ t u ü u s v x y z & & 1 5 6 . ; : ? !

A Llatoknac meg-tartója, egeknek igazgatója, Napnac
 égen forgatója, Holdnac bölcs változtatója.

Adó' minékünc itt ug' élnünc, bog' bününkben el
 ne veszzünc, hanem mennyekben mehefsünc, s' veled örök-
 ke élbeszünc.

Dicsőség lég'en tenéked, föld meny magasztaljon té-
 ged, mert mindenekre kegelmed, mint a' bő ár-viz ki-terjed,
 Ug' Lég'en.

A Æ B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V X Y Z
 A Æ B C D E F G H I K L M N O R S T U V X Y Z a á ā ǎ
 æ b c d e é ě ě f ħ i j k l m n ñ o ó ò õ ó p q r s f
 ſ ſ ſ ſ t ſ u ú ū ū v x y z & & % 0 1 2 3 4 5 6 7 9 . , ; :
 - ? !] (

Uram! úgy vagyok meg-kefirtet az Isten, el-vévén tö-
 led ez te edgyetlen edgy leányodat; de gondold-meg, hogy
 ez nem egyéb, hanem mennyei Aryádnak fujtolási; Emlé-
 kezzél-meg arról, hogy te mostan a' Christus Scholájában a'
 Ietzkére elől szólítottál, hogy meg-tessek, mennyi hitet,
 békeféges tűrést, tanúltál mind ez ideiglen, és ha szent Job
 módgyára olyan jó neven veheredé Istentül ez meg-látoga-
 tását, mint az el-vőtt sok jókat. Békeféges tűrés által birjad
 hát lelkedet ez probában, s' az Istent igaz hitednek általa kap-

A Æ B C D E F G H I J K K̄ L M N O P P̄ Q Q̄ R S T T̄ U V X Y Z

á á̄ ä ā æ œ b c d e ē f f̄ f̄̄ f̄̄̄ f̄̄̄̄ g h i j k l ll m n o ö ò p

q q̄ r s s̄ s̄̄ s̄̄̄ s̄̄̄̄ s̄̄̄̄̄ s̄̄̄̄̄̄ s̄̄̄̄̄̄̄ t u ú ű v v̄ w x y z Œ 0 1 2 3 4 5 6

7 8 9 . . . : ; - ')

Írásnak: az pedig nyilván valjon minden törvényekben, hogy senki magamelles tanú nem lehet. Ezen kívül is pedig, én még ezekből elég bizonyos nem lehetek, holott ezek felől az Írások felől is szintén úgy kételkedhetem mint egészen az Írás felől.

A Æ B C D E F G H I J K L M N O P Q R R S T U V W Y Z

A B C D E G H I J K L M N O P R S T U Y Z a a a a a a b. c d e e e

ε f f f f h h g h i j k l m n o ó δ α p q r s f g h i j k l t u ú ú ú

v x y z & & c i 2 3 4 5 6 7 8 9

. : ; - (

Ebredgyél-fel világ bűneidből,
El-bé-megyünk nagy örömmel
Emlkezzél-meg menybéli Ist:
Emlkezzél-meg Ur Isten a' mi
Emlkezzél mi történek Uram
Emlkezzél Ur Isten hiveidról
Emlkezzünk ez napor.
Erős várunk nekünk az Isten
Ez efsztendőt meg-áldod: Ez
Ez nap nekünk dicséretes nap,

Jesus Christus szép fényes hajnal
Jesus születék idvefségünkre .
Illyen fogadást tón a' szent
Imádunk mi téged szent Hár:
Int most minket Dávid Profeta
Jollehet nagy sokat szoltunk
Jövel légy velünk Ur Isten, seg:
Jövel Sz. L. Ur Isten, lelkünk:
Jövel Sz. L. Ur Isten, tölts-bé
Jövel Sz. L. Isten, tarts-meg

XI. tábla
19 A 86 szöveg-típus

A B C D E F G H I K L M N O P Q_n Q_{ua} R S T V

Z a á ia a u b c d e é f f f f f g h i i i j k l u m n o ò ó a

p q r s s s s s t t u u ü ü ü u v x y z Et Et . ,

: ?)

Idvez lég' Christus e' vil:
Idvez lég' édes Iesusunk és mi
Ier dicserjük keresztényének nevét
Ier hirdessük mi Urunknak nag'
Iesus Christus mi meg-váltonk
Iesus Christus mi királyunk
Iesus Christus eg' mester :
Iesus Christus Istennek eg' Fia
Igaz Biro nag' Ur Isten, ki
Ia keresztényének kik vag'unk
Jövel meg-váltoja népeknek mut :
Jövel népeknek meg-váltoja,
Jövel Sz. Lélek Ur Isten, Et. Et.
Jövel teremtő Sz. Lélek, és hived:
Istentől választos népek, mind :

A B C D E F G H I L M N O P Q R S T V u a u b c d e f f

ff ff ff g h i k l m n o p q r s s s s s s s t u v x y

u v w x y z . : ;

c Ertelme ez :
Minekutánna a'
földet ilyen módon
meg-tiszítom, az
én anyaszentezghá-
zám nem vesz-el,
sőt inkább az én ne-
vemmel ismérési
mészéze való népec
közé ki-terjed, és
engem tisztelvec,
mikem szolgáinat,
az en nevémet se-
gítteggül hívác egy-
akarrttal. Ezt pe-
dig mondgya a'
hivcczigafelalásá-
ra, kic azt gondol-
hattác volna, hogy
ha Sida ország el-
vesz, az Isteni tiszt-
seler-ü nem tiszt-en.

d Minémü legyen
az Anyaszentezgy-
ház aze írja-meg,
tudniillie, szent,
és az ő bñncitől
meg-tisztított ;
azert mondgya :
Nem szegyenülisz-
meg a' te bñncidert,
tudni- illic, mert
azac meg bociát-
tatnac. Továbbá
az ujonnan való
születésnek jo-téte-
ményéről ü emle-
kezic. En ugy-mond
a' kevélységet el-vé-
szem te belólad, az-
okat-ü el-veszem
kic tegedet kevély-
ségre indítotnac.

M N O P P Σ T Φ a á a α β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ο ρ σ τ υ φ χ ψ ω

ε ζ η θ ι κ λ μ ν ο ρ σ τ υ φ χ ψ ω

π ρ σ τ υ φ χ ψ ω

ω φ χ ψ ω

XIII. tábla
11 K 68 és 13 G szöveg-típus

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Z A B

C D E N S U V a á ä å æ b c d e é ê ë ù f ff ff ff g h i i

j k l m n n ò ó ô õ ö ø p q r s t tt tt tt u ú ú ú ü

v x y z & № ' ° ± ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ . : ; ? (

11. Kér Ellen-vetésekre felelek-meg a' Sidóknak, mellyeket ok az első Erőlség ellen támasztanak. 80

12. Második Erőlsége a' Messiás eljövételinek, véretik az 'Aldozatoknak, 'Étkekbé és Napokban-való külömb-ségeknck, és a' Környül-metélkedésnek, meg-szünéséből. 87

13. Az Étkekben, és Napokban-való külömb-ségek; és nevezet-szerint a' Szombatnak meg-szentelésé-is, meg-szüntek. 91

14. A' Környül-metélkedés-is meg-

... ..

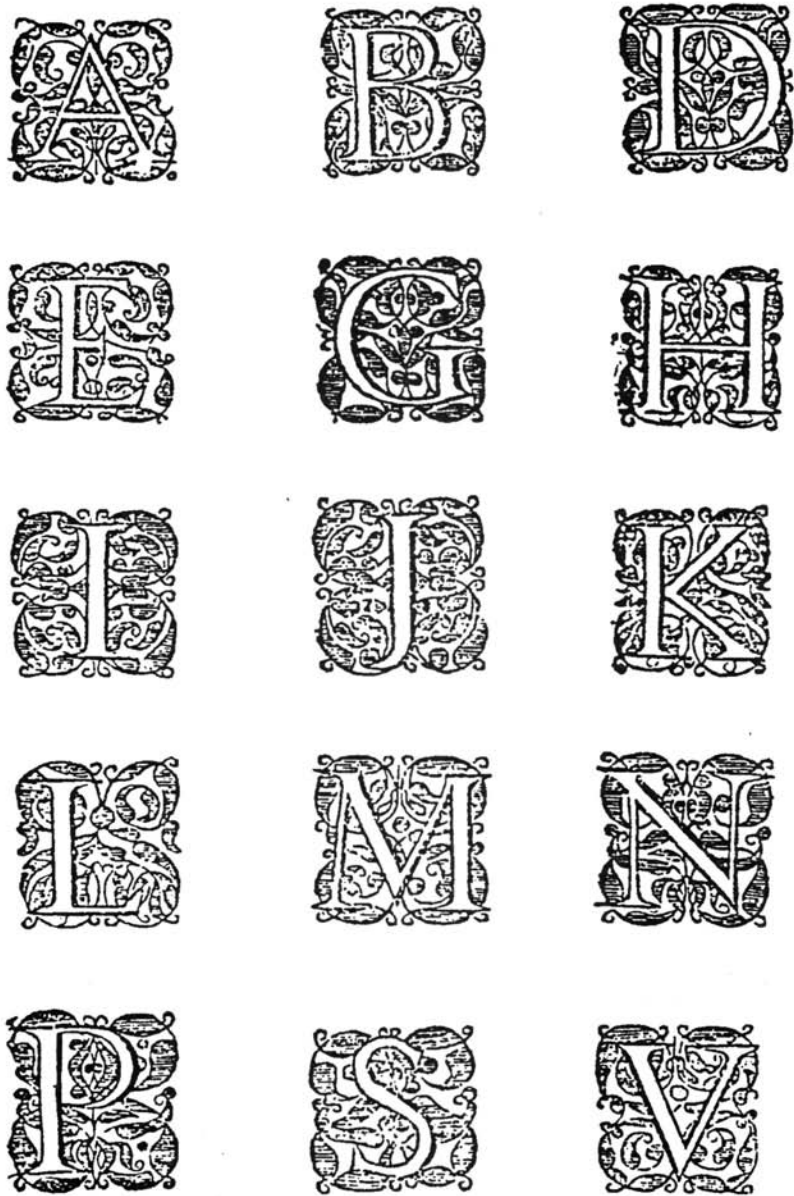
... ..

Γ Δ Η Ι Κ Ο
Ρ Σ Τ

Zeweil ich mercke/viel Menschen hefftiglich
säien und irren in dem Weg der Sitten: hab
ichs für gut gehalten/ daß man helffe und rathe
ihre Meinung und Irthumb: fürnehmlich aber/
daß sie ein züchtiges und löbliches Leben führen
und Ehr erlangen mögen. Wolan mein allerlieb-
ster Sohn/ jez wu ich dich unterweisen / auff was
gestalt du anschicken und ordnen mögest recht-
schaffene Sitten deines Gemüths: Derwegen
lese meine Gebor also/ daß du sie verstehen mögest.
Denn etwas lesen/ und das nicht verstehen / ist so
viel als ein Verseumauf.

XVI. tábla

23 G kiemelő- és a szebeni városi nyomda S 92 schwabachi típusa

XVII. tábla
„a” iniciálé-sorozat

"b"

"f"

"e"

XVIII. tábla
„b”, „f” és „e” iniciálé-sorozat

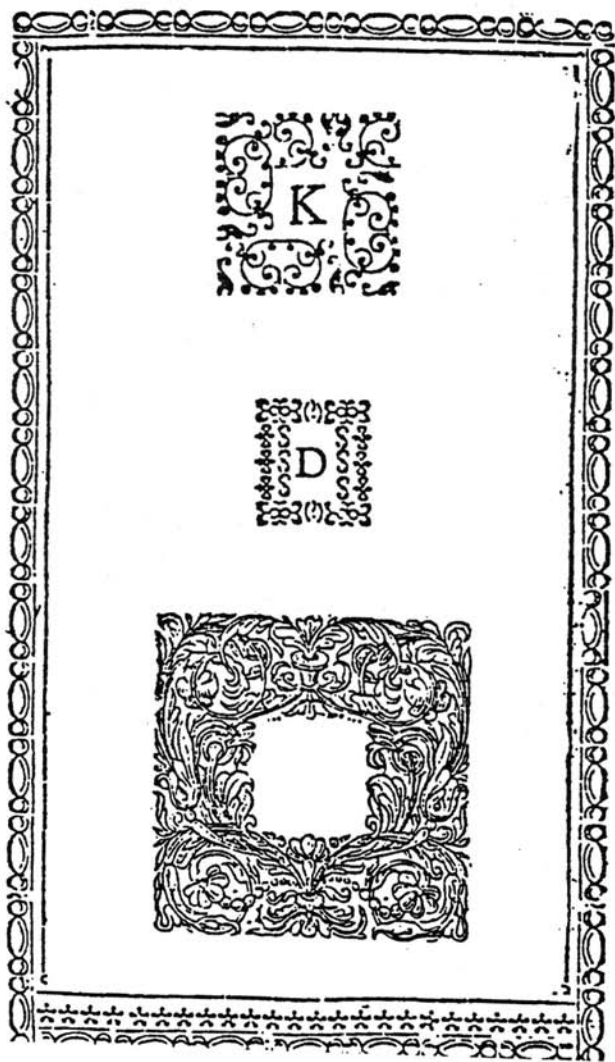
"c"

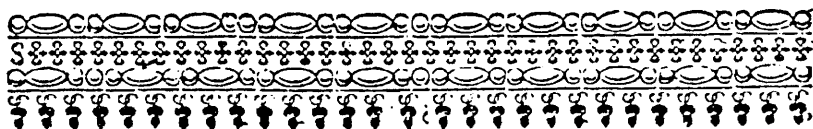
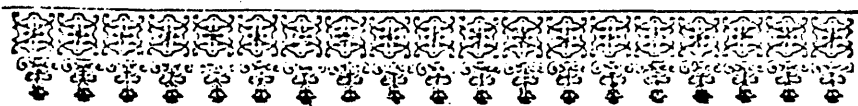
"d"

XIX. tábla
„c” és „d” iniciálé-sorozat

A B C E F G H I J K L M N O P Q
 R S T U V W X Y Z Aa Bb Cc Dc Ee Ff Gg Hh

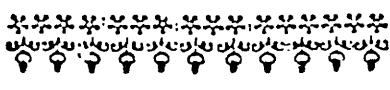

XX. tábla
Nyomdai cifrák és „ablakos” dísz

űűűűűűűűűűűűűűűűűű
űűűűűűűűűűűűűűűűűű
űűűűűűűűűűűűűűűűűű

űűűűűűűűűűűűűűűűűű
űűűűűűűűűűűűűűűűűű
űűűűűűűűűűűűűűűűűű

XXI. tábla
Nyomdai cifrákból összeállított díszlécek

Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról

BORSA GEDEON

A Dózsa-féle parasztháborúra vonatkozó forrásokat már igen alaposan, nagy körültekintéssel és nem is olyan régen összefoglalták.¹ Azóta ismételen kerültek elő további, nyomtatásban közreadott kiadványok, amelyek a közvetlenül ezt kísérő eseményeknek kapcsán láttak napvilágot.² Legutóbb ilyen, szövegében és illusztrációjában teljességgel ismeretlen, német nyelvű röplap ismertetésére került sor.³ Ez a rendkívül érdekes kis nyomtatvány a nürnbergi Scheurl-család könyvtárában található, amelynek jelenlegi gondozója, Dr Siegfried Freiherr von Scheurl a legnagyobb készséggel bocsátotta a kutatás céljaira nemcsak a nyomtatványokat, de a különleges történelmi értékű kéziratokat is. Magyar szempontból a legjelentősebb ezek közül Christoph [II.] Scheurl (1481–1542) rendkívül terjedelmes adatgyűjtése, amelyben kora történéseiről szerzett információkat jegyezték fel.

A hatalmas fóliánsokba írt ezernyi híradás rögzítésének célja az volt, hogy majd elkészítse az 1511. és 1528. közötti évek európai történelmének összefoglalását. A rendkívül elfoglalt és Nürnberg városa által szinte folyamatosan igénybevett jogász saját kezűleg csak e bejegyzések kis részét végezte, magát a vállalkozást azonban folyamatosan vezette és irányította. Az évek folyamán – fiatalkori filológiai publikációit követően – egész sor értesülését nyomtatott röplapok formájában maga is közreadta. Így szokás őt „az újkor első újságírója” címmel is jelölni.⁴ Hatalmas anyaggyűjtésének 1528-ban megkezdett összesítéséből haláláig azonban csupán az 1511. és 1521. évek közötti rész készült el, de nyomtatásban ezt sem tudta megjelentetni. Szerencsére a család birtokában fennmaradtak a korabeli eseményekről gyűjtött értesüléseit rögzítő, nagyalakú kötetek. Összefoglalójának már elkészült részében az 1514. esztendőnél jelentős terjedelmet foglalnak el a magyarországi parasztháborúról szóló (79–85.) fejezetek. A következőkben ezeknek a korabeli beszámolóknak ismertetésére, továbbá – a függelékben – szövegüknek az eredeti alapján történő, szövegű közlésére kerül sor. A kéziratok olvasata és átírása Mollay Károly munkája, az egészet átnézte Borsa Iván.

Christoph Scheurl maga közvetítő szerepet töltött be a hírforrás és az azokat felhasználó, döntéshozó személyek között. Ő juttatta tovább azokat az értesüléseket, amelyeket a helyszíni beszámólót készítő – legalább is részben –

pénz vagy más kedvezmény ellenében küldtek el megbízóikhoz. Jó példa erre annak a haditudósítónak sorai, aki 1527. november elsején – éppen a székesfehérvári táborból – küldött beszámolójának végén a következőket írta: „Denn ich dergleichen, wi hi verlaut, vilem Herrn und Hauptleuten umb etlich belonung beschriben müssen.”⁵

Nürnberg és Magyarország kulturális és gazdasági kapcsolatai már a középkortól igen élénkek voltak.⁶ Ezen belül a patricius Scheurl-család is kiterjedt kereskedelmi összeköttetésekkel rendelkezett hazánkkal a 15. század végén. Így Hieronymus Scheurl a sziléziai rendeket és Boroszló városát képviselte 1476-ban Budán Mátyás király és Beatrice esküvőjén.⁷ Valentin Scheurl, aki magyarországi szörmékkal kereskedett, 1495-ben Selmecebányán halt meg.⁸ Albrecht Scheurl, a család boroszlói ágából, üzleti tevékenységének jelentős részét hazánkkal bonyolította le.⁹ Sőt éppen ő a törökök ellen ekkor meghirdetett kereszteshadjárat céljaira 1514. július 7-én pénzbeli támogatást nyújtott át a boroszlói káptalannak.¹⁰ De magának Christoph Scheurlnak is szinte folyamatosan jelentős magyarországi kapcsolatai voltak, és a birodalmi városok megbízásából személyesen is járt hazánkban.¹¹ Erre feltehetően az 1522. esztendőben került sor, amikor Bécsben és Bécsújhelyt tárgyalt – többek között – Ferdinánddal és az esztergomi érsekkel a törökök ellen nyújtandó birodalmi segítségről.¹² De a későbbiekben is, élete utolsó évtizedében az oszmán elleni harc támogatásáról mindenkor pontos magyarországi értesülésekre támaszkodva levelezett.¹³

Christoph Scheurl nagy történelmi összefoglalójának kézirata a nürnbergi Scheurl-család könyvtárában, amely a 19. század végén és a 20. elején évtizedeken át a helyi Germanisches Nationalmuseum könyvtárában volt letétként, a Codex N² jelzetű kötetben található a 420a–547a lapokon. Ezen belül a kézirat elején álló mutatóban a 424b lapon állnak az 1514. évi magyarországi eseményekkel foglalkozó fejezetek címei. A parasztháborúról szóló rész maga pedig a 467a–470b lapokon olvasható. Ez a kézirat korabeli, fatáblás, félbőr kötésben maradt fenn. A kötet függőleges metszésére a 255, az alsóra pedig a 286. sorszámot írtak. Ezek a számok a könyvnek Scheurl könyvtárán belüli elhelyezése utalnak.

Scheurl *Geschichtsbuch*-jának szövegét a 19. században Johann Karl Friedrich Knaacke és Franz von Soden nyomtatott formában közreadta.¹⁴ Az említett, N² jelzetű kéziratnak valamennyi lapján középen fent az évszám, a most függelékben közölt fejezetek esetében tehát 1514. áll. Négy esetben¹⁵ a lap szélére később tett „Vorn an” megjegyzés olvasható, amely új bekezdést kívánt jelölni. Javítások a már elkészült szövegben történtek, amit a 86. fejezet élén álló, szövegkezdő nagy D-betű díszes vonalai közé, az előző fejezet végéhez utólag beírt szöveg is bizonyít. A szöveg korrigálása és igazítása több fázisban történhetett, mert akad pl. olyan mondat, amelyet az eredeti szövegben töröltek, majd utólag a lapszélre teljes terjedelemben és változatlan szöveggel újra betoldottak.¹⁶ A legtöbb, korabeli rész-

tudósítást a magyarországi parasztháborúról, amelyeknek részbeni felhasználásával azután később a fentiekben említett összefoglalás történt, a Scheurl-könyvtár Codex J² kötete tartalmazza, amely a fentiekben ismertetethez hasonló, korabeli, fatáblás, félbőr kötésben maradt fenn, ugyancsak fólió formátumban.

Mind az összefoglalót, mind magukat az egyedi híradásokat csaknem teljes egészükben nagy gyakorlatot tükröző kezek, hivatásos írnokok vetették papírra. Akad azonban kivétel is. Ilyen az A. jelű tudósítás, amely a mostani gyűjtőkötetben elfoglalt helye alapján feltehetően elsőként került lejegyzésre, Christoph Scheurl kezétől származik.¹⁷ Ugyancsak ő tette azt a két, rövid, lapszéli kiegészítést, amelyet az F, ill. H. jelű szövegekhez került bejegyzésre.¹⁸

Scheurl anyaggyűjtő, ill. összesítő munkája – természetesen csak igen elnagyoltan, a rendelkezésre álló és felismert mozaikdarabokból összerakva – a következő formában rekonstruálható. A kezébe kerülő levelek közül kijelölte azokat, amelyeket történelmi munkájához folytatott gyűjtése számára feljegyzésre érdemesnek minősített. A másolás munkáját magát azután – az egyetlen, éppen most említett kivételtől eltekintve – írnokok végezték.¹⁹ Miután Scheurl egyrészt igen tehetős ember volt, másrészt a városi tanács állandó szolgálatában állott, módjában volt e feladat elvégzéséhez akár saját, akár városi írnokokat foglalkoztatni. Összefoglaló munkájához tett kiegészítő megjegyzések azt bizonyítják, hogy a híradások szövegét ő azután utólag átnézte, és meg is igazította. A nyomtatásra történő előkészítését azonban – legalább is részben – mások végezték, mert az ezzel kapcsolatos és már említett lapszélre írt, érdemi és technikai megjegyzések nem Scheurl kezétől származnak.

A most körvonalazott adatgyűjtés másolás volt. A híradások – legalább is többségükben – nyilván levelek formájában jutottak el Nürnbergbe, ahol azok szövegét azután – többször és akár több helyen is – leírták. Jól példázza ezt a J² kódex 323a lapján a második bekezdésnek eleje,²⁰ ahol is a bevezető „Item” szó után írt szavakat („mehr so wist”) áthúzták, majd a megfelelő szöveggel folytatták. A törlésre került szavak ugyanis helyesen a következő bekezdés élén álló „Item” után következnek. A másoló az azonos kezdetű bekezdések sorrendjét elvétette, de tévedését néhány szó után észrevette, majd rögtön javított. Ilyen botlás csakis másolás esetében fordulhat elő. E munkafolyamat során azután nem kevés változtatás is történt, amikor is félreolvasott és más értelmű szavak utólagos bejegyzésére került sor.²¹

A korabeli tudósítások közötti összefüggés szempontjából különösen jelentős a G. jelű írás. Ez ugyanis nem más, mint annak a nyomtatásban több ízben is napvilágot látott, német nyelvű tudósításnak első fele, amely beszámol a háborúba induló parasztok táborában történekről.²² A nürnbergi kézirat szövege lényegében csaknem szó szerint megegyezik a nyomtatott kiadásával.²³ Néhány ponton azonban a kézirat érdemi pontosítást, ill. többletet is nyújt a nyomtatotthoz viszonyítva. Így pl. „vor etzlichen tagen” helyett „vor zwien tagen”,²⁴

„ain crucifix” helyett „ain hultzen crucifix”,²⁵ „und edeln” helyett „und 6 edeln”²⁶ stb. Két ponton, pedig²⁷ a nürnbergi kézirat bő két-két sornyi többszöveget tartalmaz a nyomtatottal szemben.

A levél formában íródott tudósításokban természetesen nincs külön címe a beszámolóknak. A nyomtatásban történő megjelentetéskor azután fogalmaztak ehhez egyet, hogy azt azután a szöveg élére helyezték. Az eredményes terjesztésnek – már akkor is – egyik leglényegesebb feltétele volt, hogy az ügyesen megfogalmazott címmel, akárcsak a mai újságban, megragadják az érdeklődő, tehát a számításba vehető vásárló figyelmét. A nyomtatott kiadásokban az „Ein gross wundertzaichen” kezdetű cím után áll: „Außzug auß ainem brieff von Ofen, der an dem XXV tag des Monadts Maii in Wienn geantwurt ist vnd am vierten tag Iunii gen Augspurg”²⁸ Ugyanerről a kézirat végén a következő olvasható: „Copey eins brieffs aus offen den 25 ad diem 26 Mayo in Wien. Entfangen 25 May auss offen.”²⁹ A fentiek alapján jól nyomon lehet követni a hírlevél útját Budáról Bécsbe, majd onnan tovább – a nyomtatottak alapján – Augsburgba, ill. – a kézirat szerint – Nürnbergbe. A számtalan kisebb eltérés, ami a nyomtatott kiadások között tapasztalható – és természetesen a kéziratnál is – arra utal, hogy a Budáról keltezett híradást több helyen és többször is le-, ill. továbbmásolták.

A kéziratot tudósításban arról esik szó, hogy Bakócz a keresztes hadjáráshoz a toborzást két nappal korábban betiltotta.³⁰ Miután a bíboros ezt a rendelkezését 1514. május 15-én adta ki,³¹ a Budán írt levél ezek szerint május 17-én íródhatott. A nürnbergi feljegyzés végén olvasható sorok szerint a híradás május 25-én érkezett Bécsbe, ahol a másolat azonnal, tehát még a 26-ra virradó éjjelen elkészült. A nyomtatott kiadás fentebb idézett alcíméből megtudható, hogy ez a levél június 4-én érkezett Augsburgba. Így nem csupán a tudósítás útvonala, de annak haladása az időben is pontosan rekonstruálható.

Csak az ismeretes, hogy az eredeti levél, ill. annak másolata mikor készült el, de az nem, hogy mikor indult útjára az, aki azt vitte. Bizonytalanságot jelenthet az is, hogy a hír hordozója útközben akár napokra is megállhatott. A bécsi éjjeli másolás alapján azonban feltételezhető, hogy az írás sem Budán sem Bécsben nem várakozott sokáig. Az akkori utak nyomvezetése természetesen távol állt a mostani autópályákétól, így a távolságok is jelentősen nagyobbak voltak a maiaknál, ami kerekítve Budapest–Bécs estében 240 km és Bécs–Augsburgnál 580 km. A tudósítás számára az út Bécsig nyolc, onnan Augsburgig további tíz napig tartott. Haladásának sebessége az első szakaszon napi átlagban kb. 35-40, míg a másodikban ennek mintegy kétszerese, kb. 65-70 km lehetett. Ezek alapján úgy tűnik, hogy az első részen Bécsig gyalogos, vagy poroszkáló szekér, a másodikban már ehhez viszonyítva gyors lovas, ill. kocsis szállította a budai hírlevelet Augsburgba.

Az ilyen jellegű, ún. Neue Zeitungoknál e korai korszakban szinte egyedülálló adat is maradt fenn a nürnbergi kéziratban: a budai levél írójának neve.

Így ez az eddig névtelenként számontartott és nyomtatásban többször is közreadott szöveg immár az aláíró Hans Schweicklin nevéhez köthető. Róla különben más adat nem ismeretes.

A függelékben „I”-vel jelölt, másik, nürnbergi, kéziratos szöveg ugyancsak egyértelműen hírlevél, amelynek élén „Wist lieber Herr Hewperger” szöveg áll. Ez némi fogódzót nyújt a korabeli információk áramlásának nyomon követéséhez. A megszólított, akinek a hazánkban készült levél szólt, alighanem azonos azzal a Matthäus Heupergerrel, aki a bécsi városi tanács tagja volt ekkor és 1516-ban hunyt el. A tekintélyes és művelt férfiú jámborságát és társadalmi aktivitását a bécsi *Heiltumsbuch* 1502-ben, majd 1514-ben nyomtatásban történt közreadása, de mindenek előtt az ugyancsak bécsi, az Úr Szent Testéről elnevezett testvérület (Gottesleichnambruderschaft) általa kezdeményezett újjászervezése bizonyítja.³² Könyvszeretetéről nyomtatott ex librise tanúskodik.³³ Egészen új oldaláról világítja meg Heuperger tevékenységét a most közreadott nürnbergi feljegyzés. A bibliofil hajlamú férfiú – akárcsak maga Christoph Scheurl – ezek szerint foglalkozhatott az értesülések továbbításával is. Erre utal egyrészt, hogy Magyarországról részletes beszámolót írtak neki Bécsbe, másrészt hogy ez a szöveg Scheurlhoz került Nürnbergbe.

A hírlevelek írói és címzettjei között többnyire rendszeres kapcsolat állhatott fenn, amire több szövegrészletből is következtetni lehet. Olvasható ugyanis arról, hogy az illető már korábban is írt ugyanerről a témáról ugyanannak a személynek.³⁴ Máshol pedig, hogy Budáról majd újra be fog számolni a címzettnek,³⁵ és hogy elfelejtett valamit megírni.³⁶ Ezek alapján jogos a rendszeres levelezést feltételezni. A hírek gyűjtésében és továbbírányításában Bécsnek fontos szerep jutott. Két írás³⁷ is onnan kelt, ill. az egyiket³⁸ pedig oda címezhettk. Az egyik Bécsben kelt levél azzal kezdődik, hogy értesülését maga is Magyarországról érkezett tudósításból szerezte.³⁹ Több beszámoló élén is olvasható, hogy a szöveg másolat,⁴⁰ ill. kivonat.⁴¹ Mindez csak megerősíti a fentieket, amely szerint az írásban kapott értesüléseket újra meg újra lemásolták.

Az írásos tudósítások majd mindegyike különösen nagy teret szentel a parasztháború kegyetlenségeinek, azon belül is a kivégzések kimerítő leírásának. A borzalmak ismertetése helyenként párosult azzal a dramaturgiai fogással, hogy a szereplők szájába adott mondatokkal, ill. párbeszéddel annak írója még életszerűbbé tette a beszámolót.⁴² Az ilyen híradásoknak egy része a német nyelvterületen nyomtatásban is napvilágot látott, akár több alkalommal is, ami által lehetővé vált, hogy az azokban megörökített, hátborzongató részletek ne csupán a kortársakat, de még a 17. század közvéleményét is élénken foglalkoztassák. Különösen Dózsa kivégzésének szadista részletei hagytak maradandó nyomot a német irodalomban.⁴³

A magyarországi tudósítások írói közül egyedül a fentebb említett Hans Schweicklin nevét őrizték meg a Scheurl-féle feljegyzések. Neve és levele alapján nyilván német volt, ami a többi hírlevél szerzőiről is joggal feltételezhető. Ezen

túlmenően azonban róluk többet – legalább is bizonyosat – nem lehet tudni. A másolatban a Scheurl család által a magyarországi parasztháborúról megőrzött beszámolók azonban némi támpontot nyújtanak, hogy legalább foglalkozásuk kikövetkeztethető legyen. Az írásokban ugyanis feltűnően gyakran esik szó vásárokról és kereskedőkről. Így a nagyszombati⁴⁴ és az elmaradt budai⁴⁵ vásárról. A harcok során Magyarország jelentős területein ebben az időben a kereskedelmi élet teljes összeomlása következett be,⁴⁶ amelynek káros hatása Nürnbergben is érzékelhetővé vált.⁴⁷ A parasztsereg által bevett Várad kapcsán külön is szóba kerültek a kereskedők, akiknek Magyarországról és Erdélyből egyaránt igen fontos volt ez a város.⁴⁸ Név szerint külön is említés esik a csanádi Kalmár Lukács szatócsról, akit a levél címzettje esetleg személyesen is ismerhetett.⁴⁹

A fentiekből az hámozható ki, hogy a Scheurl-kódexben megőrzött hírlevelekben, vagy legalább is azok többségében Magyarországon működő kereskedők tájékoztatták a velük üzleti kapcsolatban álló, külföldön élő személyeket. Ezek maguk is ugyanabban a szakmában tevékenykedhettek, mert leginkább ez esetben képzelhető el, hogy személyesen is ismerhettek olyan hazai kereskedőt, mint amilyen az említett csanádi Kalmár Lukács, vagy a Budán tevékenykedő Wolfgang Eysen.⁵⁰ Miután Eysenről két levélben is⁵¹ említés történik, így nem megalapozatlan az a feltételezés, hogy ezeket ugyanaz a személy írhatta ugyanannak. A Nürnbergben fennmaradt tizenegy szöveg között ugyanakkor több tartalmi átfedés is tapasztalható. Így Dózsa kivégzéséről⁵² és Várad elfoglalásáról⁵³ párhuzamosan többen is írtak. Ez esetben a címzettek és valószínűleg a levélírók is egymástól eltérő személyek lehettek.

Az eddigiek alapján az a kép alakul ki ezekről a hírlevelekről, hogy azokat – legalábbis többségükben – Magyarországon tevékenykedő kereskedők küldték Bécsbe és Nürnbergbe ottani ügyfeleik tájékoztatására. Fontosak voltak ezek az információk nem csupán a gazdasági életben közvetlenül résztvevők, hanem a politikusok számára is. A kereskedők híradásait ezért a magasabb szinten döntéshozókat is rendkívül érdekelhette. Számukra a tájékoztató összeállításokhoz a szükséges információkat művelt és olyan a közéletben is jelentős személyek gyűjthették össze, mint amilyen Bécsben Heuperger és Nürnbergben Scheurl volt. Ez a két szint azonban nem különült el teljesen egymástól, amit a Magyarországról közvetlenül Heupergernek címzett levél⁵⁴ bizonyít. Természetesen mindkét említett személy esetében feltételezhető, hogy közvetlenül vagy közvetve, de maguk is foglalkoztak kereskedelemmel.

A Scheurl-féle *Geschichtsbuch*-nak a magyarországi parasztháborúra vonatkozó fejezeteinek olvasásakor óhatatlanul több kérdés is felmerül. Vajon mennyit merített ehhez a saját gyűjtésében található korabeli feljegyzésekből? Használt-e további forrásokat? Ha igen, úgy azok melyek? A következőkben e kérdések megválaszolására történik kísérlet.

Annak előrebocsátásával, hogy a 16. századi német elbeszélő írások gazdag fordulat-készlettel dolgoztak, amelyek felhasználására forrástól függetlenül is sor kerülhetett, a kapcsolódások kitapogatására a konkrét személy és föld-

rajzi nevek mégis viszonylag biztonságos eligazítást adhatnak. Ezek közül ehhez kevésbé használhatóak a *Geschichtsbuch*-ban, ill. a J² jelű kódexben található bejegyzésekben többször is előforduló nevek, mint „Zeckel Jorg”, „Weida aus Siebenburgen”, „Offen” stb. A csak egyetlen alkalommal olvashatóak azonban annál értékesebb támpontul szolgálhatnak. De segítségül hívhatóak még a ritkább szófordulatok, ill. ezek és a nevek együttes előfordulásai is. Az alábbiakban – a teljesség minden igénye nélkül – néhány félreismerhetetlen párhuzamosság bemutatására kerül sor egyrészt a *Geschichtsbuch*, másrészt a bejegyzések szövegrészeinek összevetésével. (A szószerinti egyezéseket a dőlt betűs szedés emeli ki.)

„Geschichtsbuch” 79. Artikel 467b:

...*wer mit den kreutzern red, eß oder drinck, der soll im schweren ban sein...*

Függelék G. szöveg 322a:

... *wer mith inen red, esse oder trinck, sollen all im schweren pan sein...*

„Geschichtsbuch” 79. Artikel 467b
-468a:

Zwein fannen mit angepunden hultzen Crucifixen aufstecken vnd beruffen, lasen, welcher bei inen bleiben vnd mit dem krewtz zihen, sol zu einem, vnd welcher vmbkeren wol, zu dem andern fannen tretten, do seien der heimziehenden vil mer, dann der andern worden...

Függelék G. szöveg 322a:

... *zweie fenlacg gesteckt an itlichs ain hultzen Crucifix gemacht aus rieffen lanssen, welcher bey inen bleiben mit dem Creutz ziehen wol, sol zu ainem fanen, welcher dann wider vmb haym zihen wol, sol zu dem andern fannen tretten, also seint dero die wider haim haben wollen zihen phil mher dann der andern gewest.*

„Geschichtsbuch” 80. Artikel 468b:

...*di burger sambt denen von Pest ire gutere gen Breßburg geflohnet haben...*

Függelék F. szöveg 323b:

... *purger vhon offen die flohen ir guten Presspurg vnd auch die vhon pest...*

„Geschichtsbuch” 81. Artikel 468b
-469a:

... *das Datum zu Hermanstat, ist die hauptstat in Sibenburgen, 32. meil von Offen... schlos Themischwar, so der Watrischwan von des kongs wegen... 55*

Függelék I. szöveg 329a:

... *das datum hat geszt in der herman stat, ist die hauptstat in Sibenwurgem vnd vngeuerlich pey 32 meylen von Temeschwar, ist ein schloss, hat der Water isthwan von wegen des kunigs...*

„Geschichtsbuch” 82. Artikel 469b:

... *in vnser frawen pfar vnd sant Jorgen kirchen Te deum laudamus vnd ein herlich ampt, wi am Ostertag zu singen...*

Függelék A. szöveg 317a:

... *ein schon ampt gesungen zu vnser frauen der pfarrer selbst wi am ostertag Te Deum laudamus, der gleichen zu sant gorgen kirchen...*

„Geschichtsbuch” 83. Artikel 470a:
... sambt *seinen obristen hauptleuten* in der flucht an der grenitz auf der Müld gefangen, wider gen *clawsenburg* gefurt, doselbst lebendig vnd langsam gepraten, den *sein obristen essen* vnd auch eins grausamen tod sterben *musen*.

Függelék J. szöveg 332a:
... mit *seinen obristen haupt leuten*, so er gesagt hat, also hat man in erwuscht vnd gefangen an der grenitz auff der *molda* vnd wider pracht gen *Clausenburg*, aldo hat man pfaff *lorentz lebendig gepraten vnd langsam...sein obersten haben* in also praten *fressen müssen*.

A fenti példák egyértelműen bizonyítják, hogy Scheurl, ami természetes és várható is volt, összesítő történelméhez felhasználta, sőt erősen támaszkodott a korábbi adatgyűjtésére, amit éppen ebből a célból folytatott. Bár helyenként (pl. a 81. fejezetben) némi eltérés is tapasztalható. A korábbi feljegyzéseket nem csupán ilyen közvetlenül, hanem közvetett formában is hasznosította a „Geschichtsbuch”, amikor is a nevekhez kötődő bizonyos fordulatokat máshol vette igénybe.

„Geschichtsbuch” 79. Artikel 467b:
... ob er wider di turcken zogen wer vnd di selben erschlagen het, welchs di prediger zu *Offen zu S. Niclas prediger vnd zu S. Johans parfuser ordens* den 25 Maij auch dermasen verkundet...

Függelék G. szöveg 325a:
... also ist der *gemin man* in *baiden kloster* hie zu *offen zu sant Johans barfuser vnd zu Sant Niclas prediger ordens* auff gestanden zu den *munichen* offentlig gesagt...

„Geschichtsbuch” 80. Artikel 468a:
... Zeckel Jorgen... *seine vntherhauptleut sein gewesen Lorentz Pater chorherr zu S. Sigmundt zu offen...*

Függelék K. szöveg 333a:
Do haben die *Creutzrer* aus der statt *Wardein* getriben...*ir hauptman* gebest ein *Chorherr* von *sant Sigmundt* von *offen*, haist Her *Lorencz*.

Akadnak azonban olyan részletek is az összefoglaló Scheurl-történelemben, amelyek a kéziratos adatgyűjtésben nem lelhetők fel, azonban az ő könyvtárának egyik gyűjtőkötetében található, nyomtatott, korabeli tudósításban igen.

„Geschichtsbuch” 85. Artikel 470b:
Er ist *geporn*, wi auch *komg Mathiascho*, aus einem *gezirck* oder *lendlein*, di *Zeckel* genant, ... *ein freidig*, streitbar *verwegen kriegsman*... der *konig 200 ducatn* vnd *zwen hengst* mit *gold*...

Magyar Könyvszemle 1994.63:
...der *zeckel Jori*, *geborn ausz eim zyrck* also genant. daruass auch *kunig Madiasg* gewest ist. *Ein freidig verwegen*... *lychtuertig man*...*kungs* beuelch mit *guldem* gewant becleit. Und *ym zweihundert guldin* versprochen...

Olyan konkrét részlet is olvasható Scheurl összeállításában, amely nem olvasható sem a kéziratos feljegyzéseiben, sem a ma ismert nyomtatott tudósításokban.⁵⁶ A magyarországi parasztháborúról nyomtatott formában azonban a kortársak közül mások is beszámoltak. Így – bár csupán meglehetősen sommásan – Richardus Bartholinus (Riccardo Bartolini) Bécsben 1515-ben megjelentetett „*Odeporicon*” című munkájában. A korabeli latin nyelvű tudósítás ezekről a hazai eseményekről e kiadvány alig három lapján olvasható (D2a–D3a). Bizonyos fordulatok és máshol elő nem forduló nevek alapján kétségtelen, hogy Scheurl Nürnbergben olvasta Bartholinus munkáját, és összefoglaló, német nyelvű, történeti írásába azt bele is dolgozta.⁵⁷ Álljon ennek bizonyítására az alábbi szövegösszevetés:

„Geschichtsbuch” 84. Artikel 470a:
 Dermasen sein auch der houptman Munich *Michel bei Sirmium* vnd die andern kreutzer here *bei dem Dorf Subel* von dem *Borlomissa*, *bei der stat Patzcho*, *bei Seyües*, *bei Dobre*...

Függelék L. szöveg D2b–D3a:
 ... *Bornemissa*...*prope pagum Subad*... *ad oppidum Pazcho*...*ad Seyues*...*circa Debre*... ultimus *Michael* quanque et circa *Bachyam* et *bayam*... propter *Syrmium*... *pugnaret*...

Fellelhetők azonban a *Geschichtsbuch*-ban, ha csak kis számban is, további olyan konkrét adatok, amelyek a fentiekben felsorolt és Scheurl által nyilvánvalóan olvasott forrásokban nem találhatók meg. Erre is álljon itt egyetlen példa:

„Geschichtsbuch” 85. Artikel 470b:

... und haben im volgendn Monat Nouembris ein Racko zu Offen furgenommen vnd offentlich geredt.

Ezek a sorok az 1514. október 18-án megnyílt rákosi országgyűlésre vonatkoznak, ahol a parasztháború lezárásaként november 19-én meghozták a híreshírhető törvényeket a parasztok elleni megtorlásokról.⁵⁸ Scheurl történeti összeállítása az 1520-as évek végén készült, így könnyen lehetséges, hogy ehhez a későbbiekben nem korabeli forrásokat, ill. olyanokat is felhasznált, amelyek felderítése most nem sikerült.

Szemügyre véve kizárólag csak a fentiekben idézett, töredékes szövegrészeket, kiderül, hogy már ezek között is több, az eddigiek ismereteket nem kis mértékben kiegészítő adat akad. Így Mihályról, mint Dózsa alvezérééről, eddig csakis Bartholinus alapján és kizárólag csak az ott közöltek voltak ismeretesek. Scheurl összeállításában, ahol is Dózsa kapitányairól van szó, az első és Biharban harcoló Lőrinc papot követően az alábbiak olvashatók: „*der aller tijrannischst Michael ein Munch Benedictiner ordens ein pertling*”. Tehát

nem csupán azt lehet megtudni róla, hogy Mihály bencés szerzetes volt, hanem még azt is, hogy szakállat viselt. Ilyen részletek róla az eddig ismertett és az eddigi összevetésekhez igénybe vett források egyikében sem volt fellelhető.

De Lőrincről, Dózsa másik alvezérééről is több, a szakirodalomban eddig ismeretlen részlet került napfényre, még hozzá egyedül csak a fentiekben közölt, igen korlátozott számú szövegösszevetésből. Miután több Lőrinc nevű kapitánya (Mészáros, Szűr stb.) is volt a parasztháborúnak, azokat utóbb a történetírók könnyen és sokszor összetévesztették. A közelmúltban – úgy tűnik – sikerült ezek közül elkülöníteni az egyik legtevékenyebbet, aki különösen Biharban folytatott harcai, így különösen Várad városának elfoglalása révén vált nevezetessé.⁵⁹ Róla eddig azt lehetett tudni, hogy Kolozsvárott máglyán végezte.⁶⁰ Most – újra csak hangsúlyozva, hogy kizárólag az összevetés során közölt néhány mondatból – már az is kiderül, hogy ez a Lőrinc a budai Szent Zsigmond-egyház kanonoka volt (K. szöveg) és Moldvába megkísérelt menekülése során fogták el, majd vitték a kolozsvári vérpadra (J. szöveg).

Több zavaros és az eddigi ismereteknek gyakran ellentmondó elem is fellelhető a Scheurl-féle szövegekben, ami az eddig kialakult történelmi képbe egyáltalában nem illeszthető be. A hírlevelek íróival, akik tehát leginkább Magyarországon tartózkodó, németországi kereskedők voltak, továbbá azok körülményeivel azonban a félreértések jól magyarázhatóak. Ezeknek a tudósítóknak ugyanis aligha volt mindenre kiterjedő és részletekben is megfelelő áttekintésük az eseményekről. Ők ugyanis nem igen kerülhettek jól informált döntéshozók közelébe, akiktől viszonylag megbízható értesülésekhez juthattak volna. Nyilván saját, szükségszerűen szűk és alacsony szintű szemszögükből látták csak az eseményeket, vagy még inkább hallottak azokról mások elbeszéléseiből. Ez utóbbi esetben a nyelvi nehézségek számlájára lehet írni nem csupán a személy- és helynevek torzulását, de a sok esetben nyilvánvalóan érdemi félreértéseket is.

A fentiekben, csakis a szövegösszevetések során idézett töredékes mondatokból vett, tehát szükségszerűen önkényesen kiragadott példák szolgáltattak annak bizonyítására, hogy mind a Scheurl-féle történelmi összeállítás, mind az általa gyűjtött korabeli híradások számtalan olyan részletet tartalmaznak, amelyek az 1514. évi parasztháború ma még hatalmas fehér foltokkal tarkított történetéhez számos kisebb, de mégiscsak kiegészítő mozaikdarabot nyújtanak.

A most következő függelékben közreadott és A–K. betűkkel jelölt korabeli tudósítások datálása nem egyezik a nürnbergi kötetben belül elfoglalt sorrenddel, ahogy pedig a mostani közlés történetét. Ennek magyarázata abban kereshető, hogy a levelek nyilván – akár Nürnbergben belül is – többszöri másolás után kerültek Scheurlhoz, ill. környezetéhez. Egyes írások útvonala Magyarországból kiindulva Bécsen át esetleg közvetlenül vezetett ebbe a birodalmi városba, míg mások feltehetően némi kerülővel, pl. a másik jelentős, délnémet kereskedelmi központon, Augsburgon keresztül.

A híradások keltezése vagy az azokban említett események időpontja, továbbá az írás helye a következő:

- A. 1514. július 19–20.
- B. 1514. július 14. – Buda.
- C. 1514. július 10–11.
- D. 1514. július 5–6.
- E. 1514. július 25.
- F. 1514. június 10. – Bécs.
- G. 1514. május [17]. – Buda. Aláírója Hans Schweicklin. – Másolva Bécsben 1514. május 25/26.
- H. 1514. július 26. – Buda.
- I. 1514. július 28. – Címzettje: Hewperger.
- J. 1514. szeptember 2. – Bécs.
- K. 1514. július 31.

Valamennyi nürnbergi kéziratról, tehát mind az összefoglaló történelem fejezeteiről, mind az A–K. jelű tudósításokról Scheurl úr jóvoltából a most következő szövegkiadás céljából másolat áll rendelkezésre Budapesten. A Nürnbergben őrzött korabeli kötések meglehetősen szorosak, így a nem teljesen vízszintesre kinyitható könyvből történt reprodukció során a verzólapokon a sorszélek – sajnos nem is ritkán – nem olvashatóak végig. Ha a feltételezhető hiány rövid és még némi támpont (pl. szókezdet) is állt rendelkezésre a szöveg kiegészítéséhez, úgy ez megtörtént. Ellenkező esetben három pont jelöli a kikövetkeztethetetlen részt. A papíriveket azok megírását követően kötötték be, amikor is a rektólapok hosszabb sorvégei közül többet is levágtak. Az így keletkezett hiányok pótlása ez esetben is a fentiek szerint történt.

A kézírás maga számos bizonytalansági tényezőt rejt magában. A központozásról pl. nem lehet mindig megnyugtató módon eldönteni, hogy az vajon vesszőt vagy pontot kívánt-e jelölni. Hasonlóan gyakorlatilag nem állapítható meg számos esetben, hogy a szókezdő betű nagy vagy kicsi. Az ilyen esetekben egyrészt a mondat értelme, másrészt a mai helyesíráshoz történő közelítés volt az irányadó az átírásban, hogy a szöveg olvasása a betűhű volta ellenére is lehetőleg minél könnyebb legyen. A korabeli német írásokban általánosan használt rövidítések (-n, -en, -r, er) feloldásának jelölése szükségtelennek tűnt. Néhány szót többször is egyetlen nagybetűvel rövidítve írtak Nürnbergben: így H (Herr), X (Kreutzer), valamint Dózsza nevét S (Seckel) és Z (Zeckel). Ezek ilyen formában olvashatók a függelékben.

Az eredeti kéziratban áthúzott szavak – a folyamatos olvashatóság végett – kizárólag a jegyzetekben olvashatók. A nürnbergi kötetek beosztása a szövegbe apró számokkal jelölt lapkezdetek, ill. lapvégződések alapján pontosan megállapítható.

A most következő függelék teljes terjedelmében közli egyrészt – az N² kéziratból – a Scheurl-féle összefoglalóban az 1514. évnél olvasható és a ma-

gyarországi parasztháborúról szóló fejezetek szövegét, másrészt – a J² kódex alapján A–K. jelöléssel – a tizenegy korabeli tudósítást, amely ugyanerről szól, végül L. jellel a Bartholinus-féle híradást.

FÜGGELÉK

Geschichtsbuch der cristenhait von der iarzal 1511. bis auf dieses gegenwertig iar achtundzwainzig iars von Christoph Scheurl.

Scheurl-Bibliothek, Codex N2: (Mutató.)

424b: Bewegknus der Kreutzer emporung im Hungerlant der 79. art.fol.39.

Der Kreutzer Furhaben, aufrur tjranei vnd Hauptleut der 80.art.fol.40.

Des Kongs vnd der Hungerischen herrn rhustung vnd gegenwer wider di Kreutzer der 81.art.fol.40.

Zeckel Jorgen niderlag vnd grausamer tod der 82.art.fol.41.

Eroberung vnd plunderung Wardein, vnd pfaf Lorentzen tod der 83.art.fol.42.

Stillung vnd entschafft der Hungerischen Kreutzer entporung der 84.art.fol.42.

Zeckel Georgen streitbarkeit der 85.art.fol.42.

467a: Bewegnus der Krewtzer emporung im Hungerlandt, der 79. artickel.

Vber di vnhilftigen auflagen vnd schatzung, domit di geistlichen vnd der adel den gemeinen man zu Hungern beschwerten, hat sich zutragen, das Herr Thomas Tittels S.Martini in montib. Cardinal vnd ertzbischof zu Gran, bepstlicher legat in Hungern, abermaln einen thurcken Zug, do mit er gelt machet, furgenomen, vnd derhalben das kreutz vnd volkomen ablas von pein vnd schuld ^{467a} // ^{467b} ausruffen lassen hat, welchs ir vhil angenomen, erkouft vnd darauf anzogen sein. In dem haben kong Ladislaus potschaften mit Solyme dem Turckischen keiser, so von dem Sophi bekriegt wart, ⁶¹ einen driierigen anstant beschlossen. Dorumb der Cardinal das kreutz widerruft, aber di gekreutzigt, ⁶² als solten si vmb ir gelt betrogen sein, nit ablegen wollen, sunder sich von tag zu tag gehaufet vnd gestreckt, der gestalt, das der Cardinal den 19 Majj gar ein widerwertigs erkant hat, vnd nemlich, wer mit den kreutzern red, e oder drinck, der sol im schweren ban sein, vnd wer wider sie zihe vnd si zu tod schlahe, der sol vergebung seiner sunden von pein vnd schuld erlangt haben, als ob er wider di turcken zogen wer vnd di selben erschlagen het, welchs di prediger zu Offen zu S.Niclas prediger vnd zu S.Johans parfuser ordens den 25 Majj auch dermasen verkundet, gegen denen sich der gemein man etwas entporet, ir wanckelmutig predigen vnd vmbfuren ⁶³ beschuldigt, ire hecklein gezuckt, vnd si von den predig stulen veriagt, ⁶⁴ ijdoch haben di krewtzer in irem veldtlager vnter pest zum tayl abzihen wollen, vnd derhalb, als si strittig worden. ⁶⁵ Zwein fannen ⁶⁶ mit angepunden hultzen Crucifixen aufstecken vnd beruffen lasen, welcher bei inen bleiben vnd mit dem krewtz zihen sol zu einem, vnd welcher vmbkeren wol, zu dem andern fannen tretten. Do seien der heimzihenden vil mer, dann der andern worden, vnd ist ein gerucht entstanden, das Crucifix sei an der heimzihenden fannen dreimal gepunden vnd allemal herab auf das angesicht ge ^{467b} // ^{468a} fallen, das si widerwendig gemacht, vnd dohin verursacht haben sol, das sie all bei einander sterben oder genesen wollen, allein sol man inen gestaten wider di Thurcken zuzihen. Der Krewtzer furhaben, aüfrur, tyranei vnd hauptleut, der 80. artickel.

Di Krewtzer, das ist der gemein man, haben kurtzlich der masen vberhandt genomen, das si nahent in ganz Hungerlandt herrn, vnd vileicht in hundert tawsent starck worden sein, haben bei acht gewaltiger feldlager geschlagen, vnther Pest, ⁶⁷ im stift zu Erla, in Sibenburgen, vnd an andern mer orten, vnd zu obristen feldthauptman vnd volgent zu irem konig aufgeworffen Zeckel Jorgen, der hat sich geschriben einen konig des gebenedeiten volcks der gekreutzigten einen freundt vnd vntherthan des kongs von Hungern, einen feindt der prelaten, herrn vnd edlen. Seine vntherhauptleut sein gewesen Lorentz Pater chorherr zu S.Sigmundt zu Offen, der aller tjrannischt Michael ein Munch Benedictiner ordens ein pertling, vnd ander mer, haben vhil hundert pfaffen, di gewonlich amptleut gewesen sein, vnther inen gehabt, vnd allein des gemeinen mans verschont, was man inen zugefurt bezalt, vnd dem konig 100 oxsen vnd anders zugeschickt, dann ir furnemen ist gewesen, dem konig ein einkomen vnd ⁶⁸ gehorsam

zumachen, domit er auch zuleben het. Aus 14 pischouen, so das Hungerlandt hat, einen bleiben zulassen, allen adel auszudilgen, di grossen beschwernus von sich zulegen. Der gestalt, das nwr ein konig, ein pischof vnd zwen herrn, di dem konig dinten, bleiben solten.

Diser manung haben si etwo vhil schlosser vnd flecken ^{468a} // ^{468b} erobert, berowbt, geplundert, verhert, verprant, den pischoff von Schinoden oder Tschauadi, vnd einen geschätzt, gespist, vnd sunst ander mer geistlich vnd etlich hundert vom adel, auch di kinder in wigen, Mawtner, Zollner, vnd wen si ankomen mogen, gepfolet. di pischof von Gran vnd funfkirchen, den grosgraffen vnd al gewaltig bedroet, die weiber in irer man ansehen geschwecht, ⁶⁹ vnd vhil ander mer vnsegligh tijrannei geubt, das auch Offen, da hin der adel zu dem konig geflohen vnd den cardinal beschuldigt, in grosser geferklichkeit gestanden ist, vnd di burger sambt denen von Pest ire gutere gen Breßburg geflohnet haben.

Des Kongs vnd der Hungerischn herrn rustung vnd gegenwer wider die krewtzer. Der 81.artickel. Konig Ladislaus vnd di stat Offen haben solt aufruffen lassen, seien bei 600 Behemischer puchschutzen beschriben, vnd hauptleut gemacht, Borlamissa der ein heer auf dem landt her disseits der Thonaw, graf Jorg des Weida bruder, der ein heer dagessent der Thonaw, vnd graf Hans von Trentschin oder Zips, weida in Sibenburgen, der auch ein gewaltig heer ⁷⁰ aus Sibenburgen gefurt hat.

⁷¹Zeckel Jorgen niderlag vnd grausamer tod, der 82.art.

Erst ernenter weida ist Sunabent den 22. Julij mit den Sibenburgern herauf gegen dem marckt Themischwar, bei acht meil vnther Offen komen, gantz vnuersehen, dann er allererst ⁷² Zeckel Jorgen geschriben vnd das Datum zu Hermanstat, ist di hauptstat in Sibenburgen, 32 meil von Offen, gesetzt ⁷³ vnd hat vber in, wer in den lebendig precht, tausent gulden ausgepotten, als solchs Zeckel Jorg in der belegerung berurts schlos Themischwar, so der Watrischwan ^{468b} // ^{469a} von des kongs wegen innen gehabt, erfahren, vnd glauben musen. Hat er eilends mit 200 pferden di feindt selbst besichtigen, oder vileicht fliehen wollen, das aber dem Weida von den seinen, so er in Zeckel Jorgen heer gehabt, verkuntschaft worden, darauf er an alles verzihen etlich hundert geraisiger von sich geschickt, di den Zeckel Jorgen vmbgeben, alsbald vnther den gawl gerendt, gewundet, vnd in freiem veld, aber gantz schwerlich, dann er sich manlich gewert, vnd lieber vmkomen wer, sambt andern mer gefangen vnd dem weida gebracht, der ine anschmiden, vnd alsbald mit dem gewaltigen haufen vnd des kongs fannen zu den krewtzern geruckt, inen solchs anzaigen, vnd aufruffen lassen hat, wer zu des kongs fannen treten, denen wol er gut vnd purg, das inen alle Handlung verzihen vnd vergessen sein sol, welchs der gemein man vnd vhaft das gantz heer alsbald gethan. Die Hussarn aber haben sich solang geweret, das aus inen ein grosse summa erschlagen vnd gefangen ist. ⁷⁴

Daraus hat der weida des Zeckel Jorgen bruder, Zeckel ⁷⁵ Hans oder Jacob ⁷⁶ genant, vnd noch zehen dije furnemsten behalten, die vbrigen zu stucken hauen, den Zeckel Jorgen in einer gruben enthalten, ertzneien, vnd als er seins sterbens besorgt, den aiffen des volgenden Montags gepiten lassen, sich nackent auf ein starcke eingemachte panck gepunden gewesen ist, mit den zennen zuerspeisen, als ob si in essen wolten, oder si solten alsbald mit gluenden Zangen, so darauf gewartet haben, zerrissen oder sunst ⁷⁷ zu stucken gehawen werden, wi dann zubescheen eingefangen, ^{469a}//^{469b} dodurch si willig vnd paisig gemacht sein. ⁷⁸ Do solchs ein Zeit geweret, vnd man dem Zeckel Jorgen di armroren gesehen, hat er fur seinen bruder, ⁷⁹ als den er zu disem furnemen benottigt, vmb gottis willen gepeten. ⁸⁰

Darauf hat in der Weida in seinem angesicht auf stuck hawen lassen, vnd den zehen, den Zeckel Jorgen von neuen zupaisen, vnd als er awserhalb des kopfs vnd angesichts wenig flaisch mer gehabt vnd vast vbel gestuncken, im einen fewrigen eysenhut oder mawlkorb eines peisenden pferds an stat einer kron auf das haupt zusetzen, vnd das als er di vernunft verlorn abzuschlahen, vnd den kreutzern gen Zigedein, das si innen gehabt, zuschicken vnd doselbst aufzustecken gepoten. ⁸¹ Hat auch den pottig praten, vnd aus ⁸² den zehen di sechs todschlachen, vnd di vier, im di eingraben schetz zu offenwaren, ein Zeit lang enthalten lassen, derhalb der konig vnd di Bischof zu Offen in vnser frawen pfar vnd sant Jorgen kirchen Te deum laudamus vnd ein herlich ampt, wi am Ostertag, zu singen verordnet haben.

Eroberung vnd plunderung Bardein, vnd pfaf Lorentzen tod, Der 83.art.

Auf dise so froliche Zeitung haben di burger, gemein vnd geistlichen, der vhil sein zu Bardein, den hauptman Pfaf Lorentzen mit seinen krewtzern aus irer stat, so er innen gehabt, getriben, der sich mit etlich tawsent pawrn vnd landtuolck gestreckt, di stat widerumb erobert, bi in zehen tag geplundert, gros

gut erobert, den platz vor dem schlos, so er nit gewinnen mogen, 469b // 470a abprent, was sich gewert erschlagen, munch vnd pfaffen, souiel er der betreten, spissen, frawen vnd iunckfrawen nackent auszihen vnd gen lasen.⁸³ Derhalben sich der Weida erhaben, vnd ein halbe meil von Bardein vnd zu Clausenburg in Sibenburgen mit pfaf Lorentzen vmb Laurenti ein harte schlacht, darinnen baiders seits etlich tausent vmbkomen sein gethan, mererentem pfaf Lorentzn sambt seinen obristen hauptleuten in der flucht an der grenitz auf der Müld gefangen, wider gen Clawsburg gefurt, doselbst lebendig vnd langsam gepraten, den sein obristen essen vnd auch eins grausamen tods sterben⁸⁴ musen.

Stillung vnd entschafft der Hungerischen krewtzer entporung, Der 84.art.

Dermasen sein auch der hauptman Munich Michel bei Sirmium vnd di andern krewtzer here bei dem Dorf Subel von dem Borlomissa, bei der stat Patzcho, bei Seyües, bei Dobre, im stift Erla vnd on mer orten von den konigischen hauptleuten geschlagen, zertrent⁸⁵ vmbbracht, vnd sunst hin vnd wider im landt ir vhil pfaffen, munch vnd gespist, gepraten, geschunten, geuirtailt, geratprecht, gekopft, geplendt, gemecht vnd dowmen abgeschniten.

Zeckel Jorgen streitbarkheit. Der 85. artickel.

Diser gestalt hat Zeckel Jorgen konigthumb ein end genomen, dem seine krewtzer newlich aus silbernen schusseln vnd thelern, so si einem edelman 470a // 470b geraubt,⁸⁶ vnd etwan konig Mathiascho zustendig gewesen sein, zuessen geben vnd im furstliche ehrerpitug erzaigt, vnd vhil wegen mit pfalen nachgefurt haben. Er ist geporn, wi auch kong Mathiascho, aus einem gezirck oder lendlein, di Zeckel genant das ist Siculi, gar eins geringen vermogens, ein freidig, streitbar verwegen krigsman, vnd etwan hauptman zu krichischen Weisenburg hat virmal mit den thurcken kempft vnd allemal obgesigt, einen pfenningmeister erwurt vnd im 3000 ducatn genomen, vnd gedroet thurckisch zuwerden. Als im aber izo am iungsten seins sigs halben wider einen thurcken der konig 200 ducatn vnd zwen hengst mit gold vnd silber geziret, oder ein gulden stuck verordnet vnd er das von den pischoffen vnd rethen nit bekommen mogen, hat er im den entporigen gemeinen man anhengig gemacht, vnd mit inen souiel gros vbels gewurckt, allein aus diser vrsach, wi er dem Weida in seinen letzten notten geantwurt hat.⁸⁷

Also seien di pischof vnd herrnn des Hungerlands durch sondre hilf ernents Weida aus Sibenburgen, auf der furnemsten herrn⁸⁸ beschehen aidspflicht, wi etlich⁸⁹ sagen wolln, in konig zumachen, von groster gefederikeit geledigt,⁹⁰ vnd haben im volgendn Monat Nouembris ein Rackoß zu Offen furgenommen vnd offentlich geredt, das in diser aufrur, so nit gar vier Monat gewert hat, bei 70 000 man vnd weiber⁹¹ vnd dorunter bei 400 vom adel vmkomen seien.

A. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 317a:

Am mitwoch vor Magdalene⁹² hat man ein kromer vhon schinodan, ein magen man, seckel Jorg vorwant, zu ofen lebendig geschunten vnd hat im die haut vom hals an di enckel der fues ab zochen, hat ein stund darnach gelebt, ist er gestorben.

Am pfinztage verschinen⁹³ graue Hans hat ein grose schlacht gehabt mit den creutzer gen vnther weisberg, in der selben gegent vhil X. erlegt, hat gefangen Seckel Jorg mitsampt seinem bruder, der ein obrister ist gewesen vber al X, der di grausamen that gethan hath wider den adel. S. Jorg ist ser wundt, an dato hat man ein schon ampt gesungen zu vnß[er] frauen, der pfarrer selbst wi am ostertage, Te Deum laudamus, der gleichen zu sant gorgen kirchen vor den pischofen.

In des Zeckel Jorgen Herr sein lewt aus des konigs von vngern seiten gewesen heimlich. Ist Zeckel Jorg mit wenig volcks geriten, das Herr zu beschigen, mitter Zeit haben di im Here ausstehen lasen wetter abzihen wollen, sol in vorgeben sein, dorauf der meist tail abzogen ist. da das Z. Jorg gemerckt, hat er sich auf ein anders ros sezen wollen, in dem hat in mit etlichen seinen⁹⁴ gesellen Her weida diner gefangen, vil wenig verwundt. wer in lebendig pring, der sol 1000 fl. haben, Her weida ausgerufft.

Do Z. Jorg fur den weida ist pracht worden, ob er kenig Jorg seie, wi im dorin waer. Hat in in eisen ket gschmidt.

Graf Jorg von treitsch hat ein meil vnter pest zum pebothschz 4 gespist, 4 kopft vnd ein geschunten, der ist ein munch prediger ordens, hat des Z. Jorg potschaft vil bei im gehabt, wider ein new ungluck anzufahren das volck zu verführen.

Item es seind X. knecht vnd reth gewesen haben sich zusammen geschlagen bis in 12 000, sein all erschlagen.

⁹⁵Der Herr worlomissa auf die lant mer dan mit 16000 mann auf der ainderen seiten enthalb der Tunaw, ist graf Jorg, graf Stephan shun mit vil volcks, mit guten zewgk, sein am mitwoch 600 peham fusk[necht] komen, sol Herzog borap auch komen al tagen.

B. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 318a:

Das ist ein abschrift von ain brieff, den man aim gutten gesellen von offen herauff geschriben hat a die 14⁹⁶ Julij von den kreijzernn etc.

Item ich hab vorgessenn zu schreiben, vngeuerlich vor 4 wochen hat sich ain paurn Heer gesambt vmb die gegent des pistumbs zu Erla vnd ain geschlos belegt mit namen dobin, doryn sindt vil Edelleut mit edeln frawen vnd Junckfrawen gewesen. Hat das pawr Volck in seinem sin das geschlos zu gewinnen gewiß gehabt vnd gesagt. So sis gewinnen, wie sie die Edlen frawen zwischen sie taylen wollen, ist ain Herr des landes, der nit ver daselbs vmb wonet, mit dem maistem adel. So er hat mügen auff bringen, auff gewesen, mit namen Webegkh, vnd hant der paurn bei 1200 erschlagen vnd 1500 gefangen,⁹⁷ die vbringen all lebendig bezeichent. Etlichen ain aug augestochenn, etlichen die gemecht abgeschnitten, etlichen die deum abgeschnitten, vnd also haim lasßen lauffen etc. Als man hie den pfaffen vnd den munich gepratten vnd gevirtailt hat, sint villeicht zwen tag dornach meer her komen, das ain pauren Heer ain probsteij gewonnen haben ist⁹⁸ des von gran, haist zu titil, da haben sie den obristen daselbs gepratten vnd nach im die obristen zwen korherren todt. Ich weis aber nit, ob sis gespist haben etc.

C. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 318b:

Item am montag vor Margrethe⁹⁹ sint meer her komen, das vmb die gegent gein kasch[aw] wertz siczt ein Herr, haist H. prinj isthban, dem ist ain dorff auffgestanden, hat sich der her mit siben spanschaftt oder Edelleu[t] sorg gehabt, der paurn wern mher. Alß er komen ist mit dem Edln Volck, sindt der paurn so vil worden, das der Her kaum fand wander, daruon komen ist. Die andernn all erschlagen vnd die paurn all dem Herr[n] nach gejilt bis an sein geschlos, das im nichts thon haben mogen. Wem sie aber begriffen haben, der es mit im gehabt hat, ha[ben] sis gespist vnd die kinder au der wigen genomen vnd gespist haben etc.

Am Erichtag vor Margarete¹⁰⁰ sagt man, soll ain kramer, den man in der paurn heer gefangen hat, schunten lasßen etc.

Es zeucht aber, als man sagt, vber die teis ain paurn Heer, maint man, sie wollen aber auff pest wertz.

Item den Schaidernn vnd Munzer auff den pergstetten hat der kunig lasßen her bringen. Soll der kunig vnd die herschaftt etlich taus[ent] marcken silber lasßen vermunzen etc.

D. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 319a:

Item den Cramer, den man an heut dato spissen soll, haist Calmar Lucatsch, ist ain kramer von tschanadi, ob er in kent habt, der ist dem Seckel Jorgen wol verwandt gewesen vnd Seckel Jorg hat im vil vertraut, vnd ist auch darbey gewesen, das man seinen Herren, den Bischoff von tschanadi gespist hat. Vnd hat vil Verrettereij vnd schalckait zu der lippa vnd anderswo trieben.

Es sein woll 1000 pfaffen in allen Heeren der paurn, die groß vbel vnd mher thun, dan die laijen vnd in den maisten tail der Heer¹⁰¹ sint pfaffen Hauptleut etc.

Mich tunckt am mitwochenn oder pfintztag nach sant Vlrichs tag¹⁰² hat man zu offen ain pfaffen gevirtailt vnd ain munich gepraten. Vnd die haben zween knecht gehabt, die selben haben den munich mußen praten, die ir aigen knecht sint gewesen. Man sagt, got geb, das nit war sey, das der Seckel Jorg zu temesch war die munich all aus aim Closter prediger orden genomen vnd gespist sol haben. Weder pfaffen noch paurn schont, nimandts weder gaistlich noch weltlich. Wen sie vber komen, gespist, auch mit den frauens pilt von pfaffen vnd layen vil vbels, gott vnd die Junckfraw maria lasßen ins erparmen 319a // 319b vnd werdens mit gnaden, so man gein offen auch etwan begreiff, schenckt es nimandt, zalt sie, wie sis messen,¹⁰³ aber nimandt andern, den wers verdint. Wer gnadt vint,¹⁰⁴ den last man wider haim. Aber was munich vnd pfaffen, werden den laijen in der straff gleich gerechent, man tarff¹⁰⁵ nimant degradiren.

E. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 321a:

Aus zug aus einem brieff wie hernachuoelgt.

Item ich bin Jacobi¹⁰⁶ zu thirna gewest, do ist marckt gewest. Da hab ich woll gesehen, wie es den armen leuten geet, die yzunder das landt sollen pawen. Man hat etlich pehem auff genomen zufuess vnd als puxs schutzen, die sint vber all, auff den strassen zihen vnd allein Zehen haben ein wagen. Vnd vens die ankomen auff dem velt vnd in den dorfern, das nemen sie als mit gewalt. Vnd ist nichts zuguert, das man hie steet vor im zupfert vnd vberall nur ein tor offen lest vor im. Die sollen wider die Creutzer zihen. So ist die sag, das die kreutzer schon zu trendt sollen sein. All die stett wissen nicht, was noch daraus werdt. So ist Wolffgang eyssen von offen, das in offen 7 agosto helt, in das die kreutzer Wardein haben geplundert, ist 32 meil weith, offen sein 12 merckt im Jar, das haben die in gesagt, die stat 8 tag sunder das schlos nit kennen genomen. Es hat ein tiffen Wasser graben, vnd haben seer grasen schaden than vnd vil merklich gut da in gefunden, do haben die hin weg geslept. ist der Weida zu Sibnburgen in vor den graffen Hauss, ist auff auff (!) die gezogen mit gewalt. Das sindt die kreutzer inen worden, vnd haben sich ein halbs meil her dan vor Wardein gelegert. Vnd hat graff Hanns ein schlahen mit in gehapt, vnd ir bey 300 kreutzer erschlagen vnd erstochen, vnd ir mercklich vil gefangen, doch ist die sag, die kreutzer lauffen wider zusamen vnd die Zeckel sollen auch mit in sein.

F. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 323a:

Item wist die newe meer, so zu Hungerenn sein ytz im landt, wan sie nicht vhost gut¹⁰⁷ sein. Wist, das der pischoff vhan Gran hat das kreucz aus geben vber die Durcken, als ir dann wol gehort hapt. Also haben vhil Vngern das kreucz an genommen. Das ir sint auff dato bey den 50 oder 60 tausent. Vnd als die grossen Herein (!) gesehen haben, das so vhil Volck zu samen zeucht, also hat man wider auff der Cantzel verkhunt, wer ein kreutzer zu todt schlecht, der hab so vhil gnadt als wan er ein durcken erschlagen het. Vnd so die kreutzer des inen sein worden, do haben sie ein pundt gemacht wer in thut, dem wollen sie auch thon.

Item¹⁰⁸ es ist ein¹⁰⁹ Vngerscher Her auff die kreutzern gezogen, vnd hat ir bey den 1300 erschlagen an einem ort, vnd darnach sein die kreutzer auff gewest, vnd haben den selbigen Herin mit sampt allem seinem Volck erschlagen.

Item mher, so wist, das die kreutzer haben ein pischoff gefangen vhon Hegmortten, der hat in muen geben¹¹⁰ 50 tausent vngerisch gulden, vnd sie haben in darnach gespist, vnd vhil Edelleut mit¹¹¹ im, vnd wo sie die Edelleut er wischen, so spissens sie, vnd haben wol 600 Edelleut erschlagen vnd gespist. Vnd die kreutzer haben ein kunig vnther in erwelt, der schreibt sich als in der Zettel stat.

Item sie haben ein heren erschlagen vnd geplundert, da pei haben sie gefunden wol 30 silbern schuessell vnd deller, die des kunig¹¹² Mathiaristen sein gewest, aus den selbigen¹¹³ schussel ist der kunig, den sie erwelt haben, vnd sie halten in fürstlicher 323a // 323b vnd erlich¹¹⁴ vnd der selbig kunig der schreib[t] sich, des rechten kunig vhon Vngern freund vnd aller Edelleut feindt, auch aller herre[n,] dann die herenn haben nicht vmb den konig wollen geben, so wollen sie die herenn ... suchen, vnd wol die herenn dem konig [ge]horsam machen, da mit das sie wissen, das sie ein kunig haben.

Item mherr so wist, das die kreutzer haben de[m] Kunig vhon Vngern vonn offen geschr[iben,] 100 oxsen vnd auch wein vnd gelt, das ein narung hatt vnd sie wollen im gennug schicken.¹¹⁵

Item es ist die sag, das die grossen heren ni[cht] vmb den kunig haben wollen geben. Er hat wider zu essen noch zu trincken, gehapt mit sein khinden vnd die hern haben grass mutwillen mit iren armen leu[ten] getriben, mit groser streith vnd andern d[an,] das manicher armer man nicht hat ku[nnen] erleiden, auff solchs wollen sie vber Edelleut zihen vnd vber die pischoff[en,] solchen hochmut an inen rechnen, v[nd] ist yder man soher erschrocken vnd v[om] Volck das fleucht vnd weis khein[en,] vnther wem er sitzt. Vnd ist nim[er] khein marckt im land,¹¹⁶ vnd ist au[ch] khein Zollung vnd ist ein Elent d... in dem Vnger landt. Hat wols das [auch?] gestilt wirth.

Item wist, das die kreutzer gernn an die turck[en] geczogen, so wellen die großen heren nicht zihen, dann es ist ein fridt an geschaff[en] mith dem turcken auff 3 Jar lang, in des als das Volck ist zusamen komen, oder 323b // 324a also komen sie harth vhon einander. Sie werden die herenn im landt straffen, do mit, das sie wiss[en,] das sie ein kunig haben vnd dem selbigen vntherthenig sein vnd gehorsam dortzu etc.

Item man sagt auch, das der Recht kunig ein Verstandt mit in hob, ist mit den kreutzeren. Es wes noch nymandt, wo es hinaus w[er]dt[?] ghen. Es ist nur vmb die oberlender zuthun, die gross schuldt im landt haben, den Wirth kein Zalung nit vnd nymandt weis, w[er] es zalt wirth, dann wo ir einer erschlagen wirth oder stirbt, so haben sie schon zalt. Vnd is[t] ein arme sach in dem landt. Etlich purger vhon offen, die flohen ir gut gen Prespurg vnd auch die vhon pest, dann sie nith wissen, wen es vber sie ghet.

324b: Item auch wo sie ein¹¹⁷ Mautner oder Zolner im landt wissen, den erschlagen sie. Wan sie wollen khein¹¹⁸ peschwer im landt haben.

¹¹⁹ Auch so sein¹²⁰ vnser gesellen pey den 20 hin a[b]gescharen gen offen auff den Marckt. Also helt man khein marckt. Got wol, des sie mith lieb wider herheim komen.

Item sie wollen die heren vnd Edelleut all ersch[la]gen vnd die pischoff vhor aus, die vhil gelt haben, das sie den armen leuten haben abgerissen, so wollen es nymmer vhon iren herren leiden. Sie wollen ier¹²¹ all erschlag[en] werden. Wan die heren haben¹²² die arme lewth gar zu streng gehalten. Das mussen sie ytz entgelten. Item vorstehe nicht, das sie et[was] mit gewalt nhemen, sunder nur¹²³ den gro[sen] heren¹²⁴ vnd edelleuten. Sie ligen mith 3 Heren¹²⁵ im landt, die kreutzer mit groser macht vnd zihen nach stecz(?) mit zu vnd ligen nur acht meil vhon offen.

Item der Wolffgang Eysen ist gen offen. Er s[ei] aber in 3 oder 4 tagen wider komen, dorv[on] die rechten mher pringen, wie es sthet m[it] den kreutzern, dan der kreutzer kunig der schon schreibt sich also, ist sein Titel: Wir Melchior dei gratia Rex benedictae gentis crucif[erorum] amicus et subditus¹²⁶ regis Vngariae¹²⁷ sed n[on] dominorum prelatorum, baronum et nobilium. Als schreibt sich der kreutzer kunig vnd sein haupt[man] vber das Volck, heist Zeckel Jorg. Ich vorstehe das sie nymandt nicht thun def[n] grosen herren vnd den Edelleuten, die die armen lewth vbernommen haben. Es ist nyndert kein marckt nit, es wirt nymandt pezalt in den leuffen. Es sol noch manicher zu Nurnbe[rg] musen entgelten, mith der Zalung. got lo[b,] das gut were, solche mheer hab ich euch in pesten geschriben als mein guten freunt vnd sagt es eweren hauptman vnd auch Casper Vischer da mith vhil guter rath(?).

Datum zu wien am 10 tag Junii 1514.

G. szöveg. – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 322a:

Item die das Creutz haben angenommen, seint vhost vhil worden, vnd mher dann nymandt vermaint, acht man gentzlich ir bey funfftzig tausent in gantzen vngerlandt, sein doch nith beij ainander. Cardinal vnd Bischoffen vhon gran, haut vor zwien tagen haben das Creutz wider ruffen lasen. Welcher es nith von im leg, wer mith inen red, esse oder trinck, sollen all im schweren pan sein. Hat in etlich mal botten in ir her gesant, das ein meil vhon pest gelegen, bey funff¹²⁸ tausent starck in mainung, sie vhom kreutz zu bringen etlich bewegt, das sie wider haim haben wollen ziehen, haben inen selbs zweie fenlac gesteckt an itlichs ain hultzen Crucifix gemacht aus riefen lansen, welcher bey inen beleiben mit dem Creutz ziehen wol, sol zu ainem fanen, welcher dann wider vmb haym zihen wol, sol zu dem andern fanen treten, also seint dero die wider haim haben wollen zihen fhil mher dann der andern gewest. Wie sie also bey dem fanen gestanden, ist das Crucifix vhon fanen her ab gefallen auff das angesicht, haben sie das wider vmb hinauff gemacht, starck geponden, also ist es zum andern vnd dritten mall allweg auff das angesicht herab gefallen. Also das die so haim haben wellen ziehen auff die Zaichen wider wendig worden sein. Vnd wollen all bey anderen bleiben, sterben vnd genesen, solchs sol warhafft vnd ernstlich geschehen sein, stercken sich von tag zu tag, fast keren ain Edel man nach dem andern her vmb wan sie ain begreifen, der mu sterben, begern nith anderst dann man soll inen verginnen, da hin zutziehen, wie man dan¹²⁹ das Creutz aus hat geben am freitag vergangen haben sie zu botzen ain Edel man begriffen von standt an am ein¹³⁰ spis gesteckt, am¹³¹ sambstag ist der kupi genant khauffman von pettaw sampt sein bruder vnd 6 edel lewt funff meyl wegs von offen gewest spatziern, also in der frue seint die Creutzer kumen fthur das 322a // 322b Edel mans sitz den vhon stundtan angezungt verprent haben sich die Edelewt gewert heraus mit sampt dem Cupy, den sie auch fthur ein Edelman gehapt, so lang bis sie das fthur aus dem haws gedrungen hant. Also hant man die Edellewt, Kupi selb 22 erschlagen den Edelman des der s[it]z] gewest ist zu clain stucken erhawen, ist grun[t]lich¹³² geschehen. am mantag vergangen zwei meyl von Wardein haben sich bei 1000 Edelle[wt] sampt iren knechten auff gemacht, ann die Creutz[er] der selben gegent zu¹³³ zihen, also haben die creutz[er] ir ob achthundert erschlagen zu todt, seindt der Creutzer nith vber 50 vmb komen. Ich kan euch nith gennug wunderlich da vhon schreiben wie sie als seltzam mit dem adel vmb gendt ist der maist tail Edellewt herein gen offen geflohen. Der khunig hant seinem hoffgesint auff gepoten vor etlichen tagen beij tausent st, rck wider sie zutziehen. Ist der porlamese ir hauptman gewest. Seint pis gen pest komen wider vmb zu ruck gen offen zogen. Erpietten die Creutzer her ein sie sollen nhun komen sie wellents mit in an nhemen. Also das die loff schwerlich stand, ist dem kunig vnd den herren angst vnd wee, wie sie das kreutz wider vmb abthan wellen zubesorgen, es mues¹³⁴ nur fremdt nacion thon. Die man sie zuuertreiben berieffen mues. Es komen nhun die Edelleuth vnd clagen den Cardinal heftig an vor dem kunig. Vermainen er seij solcher

sachen Vrsach, dem nach er das Creutz also aus hab geben Verantworth sich der Cardinal sagt wie er solchs aus geschafft kuniglicher maiest.,t vnd der gantzen landtschafft Vngern gethon hab, darumb er inen¹³⁵ brieff vnd sigel weisen wol. Ist zubesorgen so balt die handlung mit den Creutzer gestilt, 322b // 325a der gemain adel wurd vber die pffaffen zihen gemelt Creutzer thundt kainen armen gemainen¹³⁶ man khein laidt nhemen nichts mith gewalt, was man inen zu furth des selben ein guten notthurfft zalen sie als par. Die vngern haben die sach Ir groslich vbersehen, das sie inen selbs als ain Rutten auffgependen, nach dem das sie mith den turcken drey Jar fridt gemacht haben, das folck nith hinab schicken durffen. Ich halts fur ain straff vhon got auff die lewt, ich wer hoffnung wan die schweren laiffen fur¹³⁷ kemen es solt die handlung besser werden in diese landt.

Nach der Creutz Herenn halb hant sich auff daten frue verlaufen ir zwaien Vngern Closter hie das sie aus beuelch des Cardinal das Creutz wider riefft vnd verkhunt haben die wider die so das Creutz an inen haben vnd daruon nith stellen wollen zihen vnd verheiffen die zu tod schlagen sollen. Die gnad aplas haben als die den an Christen die gnad geben ist. Die das kreutz aus genommen haben mit getailt worden ist also ist der gemain man in baiden klosteren hie zu offen zu sant Johans barfhuser vnd zu sant Niclas prediger ordens auff gestanden zu den munichen offentlig gesagt wie lang rusten sich die herren vnd Edelleuth nhun bey 20 Jarn, es ist alles¹³⁸ bubereij. Es sol khainer wider sie zihen, die das Kreutz an inen haben. Wan wir ein Erfarn, der des Willens ist wel wir selbs erschlagen, vnd ir munich vnd pffaffen alles das ir sagt mith Vnwarheit. Wir wellen furan an ewer brediger singer weiter¹³⁹ kainen glauben haben, zu euch nit mher in die kirchen komen. Haben etlich ire hecklin getzuckt zu den 325a // 325b Munichen geworffen, also das baidt munich vhon der Cantzel entronnen seint, sie weren sonst vhon den pawren gehailiget worden.

Der kunig von Vngern des gleichen die stat offen lasen¹⁴⁰ solchs aus riefen aber nimantz wil wider sie zihen ist menigklich aus genomen, den adel mith den kreutzern. Item ein treffentlicher Edel man im landt, Doczi michal genant ist die tag zu den kreutzern geuallen haben in zu ainem obersten hauptman angenommen al geschw[oren] bey im zu bleiben sol inen gemelter Edelm[an] vhil geschutz geschenckt vnd verordnet ha[ben]. Des kinigs Volck vnd die Edelleut rus[ten] sich auff die stundt in mainung mit inen zu schlagen wil mains tails glauben, das¹⁴¹ sies nith durffen angreifen, als vorm[als] auch geschehen dan¹⁴² ir zu¹⁴³ wenig is[t] got wais wie das endt sol werden.

Hans schweicklin

Copey eins brieffs aus offen den 25 ad diem 26 Mazo(!) in Wien
Entfangen 25 May auss offen

H. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 328a:

Wist auff hewt dato seint merr hir khumen, das warlich der Zeckel Jorg gefangen sol sein. Es sein des halb kuniglicher maiestet in einer stundt 3 noten her kumen. Vnd es hat in gefangen graff Hanns, der Herr vnd Waida in sibenburgen ist, vnd ist geschehen 9 meil von offen bei einem marck[t,] haist Hebesch vnd ist also zugangen der Zeckel Jorg ist zu feldt gelegen an dem selben ort, 20 tausenten starck vnd graff Hanns vor genant ist im zukumen auff ain meil weigs 10 tausent starck, auff solches ist Zeckel Jorg gewar worden vnd hat etlich raisig ausgeschickt des graff Hannsen Volck zu besichtigen. Vnd do solch raisig wider kumen sint vnd dem Zeckel Jorg gesagt, wie der graff vil vnd gut Volck hab vnd im auch dapei zuuorsteen geben, wie sie im¹⁴⁴ raten. Er sei mit dem graff vnuerworren, dan sie mochten an im ernider ligen, dann der Zeckel hat nit anderst vermait. Dann mit dem graffen ein schlacht zuthun, do im aber die besichtiger solichs mit Worten wider wendig haben gemacht, da hat er iren obirsten nemen lasen vnd in von studtan spissen lassen vnd gesagt, du verzogter posswicht, wolstu erschrecken vnd Verzaghait in mich vnd in mein Volck pringen. Vnd ist also in dem selben Zorn selbst angesessen, vnd 200 pferdt zu in genommen, vnd des graffen Heer personlich besichtigen wollen. do das die khuntschaffter von dem graffen vnd kunig, in des Zeckel Jorgs Heer gewesen, erfarnn haben, do haben sie es dem graffen von stund an zuwissen thun, wie das der Zeckel Jorg sein Heer personlich besichtigen woll. auff das hat sich der graff nit besampt vnd ein raisig Zeug aus seinem Heer ausgeschickt vnd [die] den Zeckel mit seinem Volck vmbgeben haben vnd in mit allen den seinen in freiem felt gefangen vnd in des graffen Heer gefurt. Vn[d] do das geschehen ist, do hat der graff in des Zeckel Heer geschickt vnd in sagen lasen, wie 328a // 328b iren Herren vnd Hauptman gefangen hab vnd sie [d]a] pey lasen ermanen, sie sollen abziehen vnd ... yder Haim, dauor er dann kumen ist. Es soll ... alles das vgeben vnd

vergessen sein in vnd ... iren vnd zu ewigen Zeitten, des gegen in nimer zugedencken, was sie bisher wider die kuniglich[e]¹⁴⁵ maiestet vnd die landschafft vnd den adel gethan h[at,] fur soliches, weil er im gut vnd selbst schuld[ig] sein, das in das gehalten sol werden. Welcher aber das nit thun wol, der sol nit anderst ge(?) wartent sein, dan das er vmb leib vnd vnb ge[blut?] khumb. Da die vnd geschehen sein, da ist ein gr[öß] Vneinigkhait vnd ain Zertrennung vnder den Rafisigen?) gewesen. Etlich haben ab vnd Haim wollen zihe[n,] etlich haben irein herrin mit gewalt wider ha[ben] wollen, doch sein sie auff den selben tag ... dan halb ab zogen vnd man versicht auff den heutigen tag, sey solich Heer gar zertrent. Wist, auff des kunigs vnd auff des adels tail sein iij Heer gemacht: graff Hanns 10 tausent starck, graff Jorg, sein pruder funff tause[nt] starck, Worlamisa acht tausent starck.

Item es ist die sag, Warlamisa vnd graff Jorg zichen mit irem Volck auff die kreutzer, die sollen bey Wata pey 12 tausent starck zusa[m] ligen. Ist ein munich, benedictor orden, ein lie[b]ling ir obrister hauptman. Man versicht sicht, solich kreutzer sollen auch zertrent werde[n.] Wie das geschicht, so wurd ir furnemen fast aus sein. Nit mer auff das mall dan. Was sich weiter der sach halb begeben wirt, wil ich auch mit dem ersten Avis[siren?] lasen. Datum offen auff 26 tag July 1514 Ja[hr.]

I. szöveg – Scheurl Bibliothek, Codex J² 329a:

Wist lieber Herr Hewperger, es ist manicherleij Sag, wie man den Zeckel Jorgenn vmb hat pracht, Sunder wie es hernach steet, hat man es dem kunig entpotten. Dauon halt ich am maijsten. Graff Hanns, der Weida inn Subenwurgem, ist khumen mit grosser Suma Volcks. Als man sagt, ob denn 20 Mo Man aus Subenwurgem vntz sechs meyll von dem Heer des Seckel Jorgens, das Seckel Jorg nicht furwar gewist noch gehort hat von seiner Zukunfft. Von dann hat in Weyda ein prieff pey einem potten geschickt, darin er das datum hat gesetzt: in der herman stat, ist die hauptstat in Sibenwurgem vnd vngeuerlich pey 32 meyllen von Temeschwa[r,] ist ein schloss, hat der Water isthwan von wegen des kunigs, inn dem von ist Seckel Jorg mit dem Heer gelegen, der hat des Weidas potten schon entpfang[en,] mit im lassen essen vnd ein Seiden Clayd geschenckt vnd nach essen lassen spiesen. Der Weida ist also fursich zogen, das dem Seckel Jorgen nicht maint kumen, sindt vntz man des Weidas Volck von des Seckel Heer gesehen hat, ist einer zu Seckel geloffen, gesagt: Herr es kumpt ein grosse Sum zu Ross mit lauten Rotten, fendlein. Antwort Seckel: la sie kumen, es sindt vnser freundt, kommen vnns zuhilff, paldt dornach hat ainer ain anndern Hauffen gesehen, zu Seckel geloffen: es kumen ein grosse Sum mit lautter Weysen fendlein. hat Seckel geantwortet: lass sie kumen, man schickt sie meinem Verwandten prudern ainem Zuhilff aus Sibenwurgem. Pald[t] nach dem ist gesehen ein grosser geharnischer hauffen, hat im auch ainer Verkhunt, do hat er gescholten vnd auff sein pferdt, selbs auss dem Heer zu sehen die sach. so er dann ernnst erkhent hat, ist¹⁴⁶ erpalt hinein, gesagt: Ir lieben getrewen, Ir seit die geschickten Vngern, die vor, vor das landt mit gewalt pezwungen haben, also werdt ir auch thun vnd seit heut gut Ritter, dan ob Irs nit thut, so muss wir all mit grosser marter sterben, 329a // 329b pesser wir sterben ritterlich, doch wil ich heut der erst sein, des er vor nie than het. Er hat aber gehofft, er wolt dauon entrinnen. Nu hat der Weida gesagt, wer im, den Seckel lebendig bring, dem Wolt er Mo fl. geben. Also ist Seckel Jorg hinaus vnd sich vmb gesehen, wo er hindan mocht, ist des Weidas macht so gross gewesen, das er vberall vmb geben gewesen ist vnd am andern thail das schloss Temetschwar, ist im fluen Seckel ain tail des Weidas diner zugerendt vnd hat in mit dem ersten treffen abgestochen. Hat sich Seckel Jorg so seer gewert, das er schlecht erschlagen ha[t] werden wollen, den er hat woll gewist, das im kein geringer todt zutail werd, also der seckel aintail vnd seiner gesellen ainer seines genug zuschonen gehapt haben, das sie gefangen vnd nicht erschlagen haben müssen. Vnd als pald er das Heer vecht, zu Seckel Jorg stolz[?] kumen, ist er dem Weida seer gewundt gepracht, ist geschehenn am Sambstag vnd ist der weijda mit gewaldt vnd des kunigs paner hin zuzogen, lassen ausschreien: Wer vnther des kunigs paner wil treten, sol genadt haben, ist als hauffelich von stundtan als abtreten. Was aber Heiden ir Hasin vnd Husarin gewesen sindt, haben sich seer gewerd vntz man als, was im streit ... nicht erschlagen, ist gefangen. Hat da sije in all gefangen gewesen sindt, hat der Weida die obersten 10 des gantzen Hers auss klaubt vnd des Seckel gorgen aigen pruder mit, wurde Seckel gotzo, die 11 lassen gehalten vnd die Vbermass all lassen zustucken hauen, das keiner dauon kommen ist. Ist seckel Jorg in ainer gelheim[?] also gefangen gehabt von dem selben Sambstag vntz 329b // 330a auff dem montag, hat man in die weil ertzneien lassen. Ob man in het mugen ein Weil gehalten vnd darnach recht martern lassen, da Weida gesorgt hat, er sturb hat er in auff ein starcken eingemachte panck lassen nacket pinden vnd die ailff obersten gefangen, dar zwischen sein pruder ainer gewesen ist, auch nackent

abziehen vnd Zangen lassen gluendt da geschafft zu den aiffen, das sie irem Herren sollen peysten vnd in ydem piss ein stuck aus seinem leib peissen, als ob ers wolt essen, doch mag ers auswerffen. Welcher des nicht thue, wol er mit den gluenden Zangen lassen¹⁴⁷ reien, haben sich etlich gewidert. So paldt hat ers lassen mit den gluenden Zangen peissen, sindt sie darnach all willig worden ainer nach dem anderen hin zugangen vnd fluen grassen procken heraus pissen. Da das ein Weil geschehen ist, hat Weida heissen ein Weil still halten, fur den Seckel getretten, gefragt: kunig gorig, warumb hastu sovil Vbels tan. Antwort seckel: Warumb hat man mir meine hundert fl nicht geben. Dar es hat sich nur von 100 fl vnd aus Claidts wegen erhoben. Hat Weida weitter gefragt, was er zum endt der sachen in Willen het gehapt zuthun. Sagt seckel: ich hab alle Herren des landts wollen vmb pringen, darumb das sie den kunig so vbel halten mit dem, das er gar nichts hat einzunemen vnd hat dem Weida vmb guten Willen peten, er soll seinem pruder gozo nichts thun, er seij vnschuldig, hab genot müssen pey im pleiben. Wo ers nit thun het, er in lassen spissen, als das geschehen wer hat Weida den selben 330a // 330b seinen prudern also nackent fur sich lassen ruffen. ... sie dann all nackent gewesen sindt vnd hat müssen fur seckel Jorgen steen, das er in hat müssen ansehen. Do hat er in von seinem angesicht zustucken lassen ha[uen,] do hat sich Seckel gorg, also punden, gundt gepog[en] vnd wie hart er punden gewesen ist, erhebt vnd vil schentlichern tan vmb den todt seines pruders, dann das man in pissen hett. Vnd hat die augen im grimen zu tan, das man ims nymer hat mugen auff tan vncz er gestorben ist. Dornach hat we[ida] die 10 wider haissen peissen vntz schir khain fleisch mer an im gewesen ist, aus genomen das haupt vnd angesicht, hat man im ge lassen. Nun hat seckel Jorg ain eise[r]ne kron auffgehapt, sagen[?] antail es sey ein maul korp ains Ross gewesen, legt man den peisenten Rossen an die meuler, das sie nicht peissen mug[en,] dasselb hat er lassen mit staniol[?], das ist das gelt, do man die apffen vnd muss mit verg[olt,] auch die¹⁴⁸ Cron vergulden vnd also auf[f] gefurt, als sey er ein kunig, die selb kron hat der Weida lassen gluendt machen vnd dem Seckel auff sein haupt setzen. Hat er sich schwer also pundner von dem haupp geworffen[?], hat ins der Weida zum dritten mall lassen mit gewalt auff halten vnd dringen, do hat es im in das haupt drungen vnd prent. Das er von der vernunft ist kommen, darnach hat in lassen Weida auff pinden, das haupt ab schlagen, den Zigedeinern genn Zigedein geschickt, geschafft[,] sie sollen den kopf pey in auff stechen, vnd den korper hat er lassen pratten vnd darna[ch] die vbrigen nachgeenten 6 Zutadt schlagen vnd haben lassen, die vier hat er lange 330b // 331a gefangen gehalten, ob sich noch leben, wais ich nicht, dann die zwölff nach ketten, haben vil guts gewist, das verpargen vnd vergraben ist gewesen. Hat er sie nich wollen totten, sie haben ims vor müssen zaigen etc. Seckel Jorg hat so seer gestuncken am peissen, das man kaum pey im hat pleiben mugen, noch ist Weida nie vor im kommen vncz es vol pracht ist. Item am freitag nach Jacobi¹⁴⁹ hat man 3 prister gericht, einen gefirtailt, 1 gespist, 1 geraden precht, hat for degradirt. Haben alle 3, do man sie zu der stat aus furth, den laudamus gesungen, der ain mit starcker¹⁵⁰ Zittrung der grossen¹⁵¹ stijm, als an etlichen orten zu Vngern¹⁵² gewonhait ist. Item als seckel am sambstag gefangen worden ist, selb zwolff, wie vor steet, gehalten worden, vntz auff den montag darnach ist in geschehen. Wie Ir vor hort, man sagt es wol hunderterlaij zuoffen, aber das muss war sein, dan Weida hat es dem konig gleich als sagen lassen vnd entpot[en.] Item pfaff lorentz, da von ich vor auch ein mal geschriben hab, lorentz pater der ist zugefaren zu Wardein vnd hat lassen, sagt man, da machen, der hat gewert 12 tag vnd hat der platz vm dem geschloss gar lassen abprenn[en.] Sagt man, wunder, wie gross gut erfunden sol haben, das verpargen vnd vergraben hat sollen, sein auch allerley kauffleut, die ire gutter da gehapt haben von Sibenwurgun vnd allen orten des Vngerlants, als ir wist, das grosser handel dahin ist, als wegk gefurt vnd getragen, schreibe[n,] das die paurn mit Weib vnd kindt do 331a // 331b gewesen sindt, wegk zutragen vnd furr also ist Weida auch vngrisch meil gewert von Wardein aus vntz gen Wihe[n,] hat der Weida doch den puben mit sampt de[m] Heer erlegt vnd den pfaffen hat man nicht lebendig mugen pringen, sunder sein Ross, sporn, stiffeln vnd das haupt hat man dem Weida pracht, den potten mocht man im villeicht auch mugen haben pringen, aber man sag[t,] ob dem also ist, das sein lappen vol gulden aus genet gewesen ist. Wer dem also ist v[on] Vrsach, das muglich sein, also ist solich gross garmer Volcks vmb kommen, die man fur war nicht schreiben kan, dan es ist nicht zu zelen, man schetzt es auff acht pis in zehen tausent. Dann des pfaffens Volcks als gar erschlagen, hat müssen wern jung vnd alt. Was man anderst bekumen hat mugen, das nicht haymlich aus dem Heer entrunnen ist, gut erparm, das als mit sampt dem schaden souil frommerer leute zu Wayden geschehen ist, got hap lob, nun ist. Item vor Weida her ausen die 2 Heer nider gelegt, die weil sind die pauer abgezogen, etlich trefflich Herenn erlegt, namlich den Telegidi isthwan, Wamfi Janischn, namhafft herein im landt must mit in fil edelleut, sagt, auch ain tail statleut aus subenwurgun wie man noch nicht als, vor war, got schick al sach zum pesten.

J. szöveg – Scheurl-Bibliothek, Codex J² 332a:

Sunst wist, das nur vor etlich tagen prieff seint komen, darin man mir schreibt, wie man die Creutzer gar erlegt vnd erschlagen seind worden zu Clausenburg in Sibenwurg, vngeuerlich pey 1 wochen vor datum dies brieffs vnd sint ir pey funfhalb tausent gewesen. Hat graff Hans, der Waida in Sibenwurg all erschlagen, damit die Creutzer gar endt haben vnd keiner mer ist. Also ist lorentz patter oder lorentz pfaff in diesem heer der obrist gewesen, do er gemeint hat, das¹⁵³ also zugeen wal ist er entrunnen mit seinen obristen haupt leuten, so er gesagt hat, also hat man in erwuscht vnd gefangen an der grenitz auff der molda vnd in wider pracht gen Clausenburg. aldo hat man pfaff lorentz lebendig gepraten vnd langsam m[it] im vmb gangen vnd vir dem feur domit s[o] hart gepeinigt ist worden, auch mit aller crafft vnd sein obersten haben in also praten fressen müssen. Die andern sein obersten auch grau[sam] marter angelegt, dauon vil zuschreiben wer¹⁵⁴ gibts euch gleich. Wie man mir schreibt vnd vorstee, das ir auff peiden seit vmb sein komen, dise Summe der Creutzer, auch der vngerisch[en] vnd edelleut von 32000 pis in 40000 person jung vnd alt, also hapt ir alle sachen, souil man mir geschriben hat, es sey oder nit, gib ich euch zuglauben, wie wol man[?] mir¹⁵⁵ schreib, das dem aigentlich also seyn soll vnd dem kunig zu offen die meer also kommen seint, nempt vergut, ich haps nit als erschreiben kunnen. Datum Wien, 2 septembris 1514.

K. szöveg – Scheurl Bibliothek, Codex J² 333a:

Wist auff dato seindt warhafftig mer herkommen, das man den Zeckel Jorg gericht hat. Ist geschehen in des graff Hansen Heer vnd es hat es graff Hanns lasen thun vnd ist also zugangen. Er hat im auff ein stul lasen setzen vnd pinden vnd sein pest hauptleut vnd diener, der pey 40 vmb in gestelt vnd in gepoten, das sie mit iren Zenen von im peisen vnd reißen vnd das essen. Welcher das nit thun hat wollen, den hat er von stundt an zustucken hauen laen. D[a] etlich den graen ernst gesehen haben, da sein sie mit den Zenen in iren Herren gefallen vnd haben in gepissen vnd herausgerissen vnd das¹⁵⁶ gessen haben vnd es an im so lang getrieben, das man im an den armen das pein gesehen hat, do das geschehen ist, do hat man genumen ein gluendt eisen¹⁵⁷ Hwet vnd im den auff das haupt gesetzt vnd im gesagt: krön in wie ein könig vnd im darnach das Haupt abgeschlagen vnd das selb haupt geschickt in ein besetzung, das die kreutzer inen haben, haist Zigedein.

Item die Creutzer haben die statt Wardein in gehapt, do die purger vnd die gemain vnd auch die geistlickeit, der vil ist, als ir wist, gehort haben, das Zeckel Jorg gefangen ist, Do haben sie die Creutzer aus der statt Wardein getriben vnd geschlagen vnd vnther solchen Creutzern ist ir hauptman gebest ein Corherr von sant Sigmundt von offen, haist Her Lorencz. Ir magt in kennen, solicher hauptman, do er mit seinem Volck aus der stat kumen ist, do hat er sich auff dem 333a // 333b landt bey der paurschafft vnd anderen Creutzern wider beworben vnd etlich tausent auff pracht vnd auff die stat Wardein zogen vnd die wider erobert vnd gewonnen, geplundert vnd alles das erschlagen, was sich gewert hat vnd frawen vnd Junckfrawen aulassen zihen vnd naked geen laen.

Vnd was er fur munich vnd pfaffen an hat kunn[en] bekommen, begriffen, die alle spissen lasen vnd geschloss in der stat hat er¹⁵⁸ nit erobern kunnen, darin sich dan vil Volck¹⁵⁹ mit gutern enthalten hat.

Item do solich merr, Wardein halb, graff Hanns fur sein kumen, do ist er¹⁶⁰ mit seinem Volck auff gewest vnd gen Wardein zogen vnd¹⁶¹ die Creutzer aus der stat getrieben vnd geschlagen vnd alle Zeiten auch ist die sag, das der munich mit seinem H[eer] bey Wata, dauon ich euch am nechsten geschrib[en], hol auch zertrent sey, also das die kreutzer kein leger mer zu felt haben, nit mer auff das mal dan wuef[?] sich weiter w[eren.] Was begeben wurd, wil ich euch in dem ersten wissen lasen. Datum offen auff vltimo July 1514 Jare.

L. szöveg – Bartholinus, Richardus: Odeporicon. Viennae 1515. D2a:

Siquidem primum in pannonia ortum est, quod, quoniam saeuum atroxque fuit. Facturum me operae pretium, si tradidero memoriae, puto. Pannonos cum diutina, grauique seruitute premerentur, quemadmodum iugum excutere possent, meditantur, Cardinalis Strigoniensis cum populis curciatam promulgaret, ad facinus iter praebuit, trecenti enim fere ab initio nomina dederant, sed paulatim multitudo creuit, Ducemque Georgium Zechelium elegerunt, Hic cum quater duello Turcas profligasset, propter res fortiter gestas summo in honore apud regem habebatur, sed cum nihil mercedis ob exanclatos

labores parctasque uictorias, a quaestore, cui rex mandauerat, percepisset, indignatus ultionem meditabatur, paulo post regium exactorem, tribus millibus ducatorum arreptis, iter fecit. minatus etiam se Turcarum partes sequiturum. Id cum Pannoniae rex intellexisset (nam is Belgradi arcis praesidium tenebat, ubi militum manus ad arcendos hostes semper excubabat) ueritus ne Turcis regni obices aperirentur, illum ducentis ducatis, equisque duobus auro argentoque phaleratis, donauit. Dum haec aguntur, Selimus Turcarum Imperator, cum oratore regis Pannoniae foedus iniit. Id cum Rex regniue Duces resciscerent, rem occultare, atque in aliud tempus bellum in Turcas suscipiendum consulere, animosque quantum poterant ab incepto retrahere. Verum qui nomina pro Cruce CHRISTI dederant, rem damnare, Impiumque esse, nec dignum Pannonico nomini, nisi CHRISTVM D2a // D2b sequerentur, asserere atque deinceps de iis, qui incepto obstarent se supplicium sumpturos palam dicere, Cum itaque nihil proficerent, cumque maximo odio, inuidiaque praelatos, Principesque a quibus saeuissime exipilabantur, prosequerentur. Georgium ducem primo, deinde regem creant. crescentequē indies seruitiorum multitudine Ioannem quoque Georgi fratrem, Laurentium praesbiterum hominem deperditum, audacissimumque, ac fratrem Michaelem duces creauerunt, hic mitis ingenii fuit, astu doloque insignis, ii ergo ualidissimis copiis (octo enim exercitus fuisse memorantur) cum in Pannonia crudelissime grasserentur, praedae auiditate, quam quotidie exercebant, corrupti, arma, quae contra Turcas a principio sumpserant, inuisera patriae conuerterunt, atque tam impie militiam exercebant, ut nobilissimis quibusque iugulatis, uxoribus, liberisque necatis, bona diriperent, alii stupro uirgines corrumpebant, maritisque palo affixis, uxores in conspectu obscene demolibant. Episcopum Schinadiensem cum intercepissent, uirum et prudentia, et integritate memorabilem, palo per uiscera transacto, necauerunt. Idem se, et Strigoniensi Quiqueecclesiensi Palatinoque, uiris honestissimis facturos minitantes, in Regem minime saeuituros affirmabant. Itaque quamplurimis deuastatis castris, regionibus depopulatis, innumerisque nobilium interfectis, animosiores facti, Budam uersus copias mouerunt, usque Danubium ad Pestum oppidum castrametati sunt. Budae adeo tumultuatum est, ut ciues urbem deserere, aliquando cogitauerint. Sed dum consultando tempus terunt, Bornamissa, cum omnes ad propiorem ripam naues traxisset, Danubium cum parte copiarum transire D2b // D3a: tatus, eos quasi oscitantes aggressus est, quos prope pagum Subad fudit, fugauitque. Budensi uictoria elati alterum exercitum ad oppidum Pazcho deleuerunt. tertium ad Seyues. quarta autem pugna, quae circa Debre, Themsiuarque (quod contra Turcarum incursiones praesidium est, a Ioanne Iazigum i. transyuaniae principe, cum diu, ancepsque certatum fuisset, profligato tandem exercitu, Georgius rex captus est, quem inter duas scalas religatum, a latronibus suis, quos more patrio bestias uocare solitus erat, deuorari iussit, Ioannes autem eius frater, post candentem galeam capiti impositam, in quattuor discerptus partes est, militum autem alii ad palum fixi, alii exenterati, cum longo uitae cruciatum, feruntur. Circa autem Varadinum cum Laurentio praesbitero, ita pertinaciter pugnatum est, ut tria hominum milia desiderata fuerint, Ducem et assatum, et a suis exesum ferunt. Vltimus Michael, quanquam et circa Bachyam, et bayam pagos reliquiae copiarum profligatae, propter Syrmium cum fortiter pugnaret, uictus est, reliqui autem qui uel uinci, uel capi non poterant ad in hospita montium fuga, salutem sibi compararunt. Talis itaque exitus seruili conspirationi datus.

JEGYZETEK

1. *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Budapest 1979.
2. *Magyar Könyvszemle* 1977. 213–231. és 1979. 400–408.
3. *Magyar Könyvszemle* 1994. 62–66.
4. Schottenloher, Karl: *Flugblatt und Zeitung*. Berlin 1922. 172.
5. Scheurl-Bibliothek, Codex N° 312b lap.
6. Schwob, Ute Monika: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert*. München 1969.
7. A Scheurl család nürnbergi levéltára XV, A 3.
8. Az elhunyt koporsója feliratának szövegét ugyanott őrzik Nürnbergben (ld. 7. jegyzet).
9. Jaeger, Adolf: *Veit Stoss und sein Geschlecht*. Aus dem Nachlass hrg. von Otto Puchner. Neustadt/Aisch 1958. 50.
10. *Monumenta...* (ld. 1. jegyzet) 111. sz.

11. Will, Georg Andreas: Nürnbergische Gelehrten-Lexikon...III. Nürnberg und Altdorf 1757. 515.
12. Schwob... (ld. 6. jegyzet) 179.
13. Christoph Scheurls Briefbuch. Ein Beitrag zur Geschichte der Reformation und ihrer Zeit. Hrsg. von Franz von Soden und J.K.Knaake. II. Aalen 1962 (Nachdruck.) Brief Nr. 237, 238, 244, 247, 251, 262, 265, 282.
14. *Jahrbücher des deutschen Reichs und der deutschen Kirche im Zeitalter der Reformation*. I. Leipzig, 1872. Ezen belül az 55–60. lapon található a magyarországi parasztháborúról szóló 79–85. fejezetek, amelyek a nyomtatott kiadásban eggyel nagyobb fejezetszámmal, vagyis 80–86.-t viselnek.
15. A függelékben a 64, 74, 80. és 87. jegyzetszámmal jelölve.
16. A függelékben 69. jegyzetszámmal jelölve.
17. Ezt a megállapítást Siegfried von Scheurl úr tette, akinek ezért e helyen is külön köszönet jár.
18. A függelékben 115. és 145. jegyzetszámmal jelölve.
19. Hogy vajon az A. jeltű tudósítást miért másolta le ő saját kezűleg, azt csak találgatni lehet. Talán az eredeti írás rövid időre – esetleg éppen ünnepnapon – állt csupán rendelkezésére, ezért végezte saját maga annak leírását.
20. A függelékben 108. jegyzetszámmal jelölve.
21. Ilyenek például a függelékben 61, 66, 96, 97, 119, 122, 124. jegyzetszámmal jelöltek.
22. *Monumenta...* (ld.1. jegyzet) 227. sz.
23. *Monumenta...* (ld. 1. jegyzet) 227. sz. 18–103. sor.
24. Ld. 23. jegyzet 22. sor.
25. Ld. 23. jegyzet 27. sor.
26. Ld. 23. jegyzet 42. sor.
27. Ld. 23. jegyzet 37. és 75. sor végén.
28. Ld. 23. jegyzet 14–17. sor.
29. Függelék G. szöveg utolsó sorai.
30. Függelék G. szöveg 322a. – Ugyanennek a szövegnek nyomtatott kiadásaiban a „két nap” helyett „néhány nap” olvasható, vö. 23. jegyzet 22. sor.
31. *Monumenta...* (ld. 1. jegyzet) 30. sz. – A Scheurl-féle összefoglalás 79. fejezete május 19-ről ír.
32. Mayer, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882*. I. Wien, 1883. 25. lap 52. jegyzet. Lan-ger, Eduard–Dolch, Walter: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. I. Wien, 1913. 16.
33. Leiningen-Westerburg, K. E.: *Deutsche und österreichische Bibliothekzeichen*. Stuttgart, 1901. 107–108. – Ankwicz-Kleehoven, Hans: *Das Exlibris des Mauthaus Heuperger*. In: *Österreichisches Jahrbuch für Exlibris und Gebrauchsgaphik*. 1937. 1–6.
34. Függelék I. szöveg 331a: „...von ich vor auch ein mal geschriben hab...” – Ugyanez a mondat kétszer is olvasható ebben az írásban.
35. Függelék K.szöveg végén: „Dauon ich euch am nechsten geschrib[en]” – „Was begeben wurd, wil ich euch in dem ersten wissen lassen.”
36. Függelék B. szöveg elején: „Item ich hab vergessen zu schreiben...”.
37. Függelék F. és J. szöveg.
38. Függelék I. szöveg.
39. Függelék J.szöveg elején: „...nur vor etlich tagen prieff seint komen, darin mir schreibt...”
40. Függelék B. szöveg: „Das ist ein abschrift von ain brieff.”
41. Függelék F. szöveg: „Aus zug aus einem brieff.”
42. Különösen jól érzékelhető ez a törekvés a függelék I. szövegében.
43. Trostler József: *Dósa György a XVII.század német irodalmában. = Történelmi és Régészeti értesítő*. Temesvár, 1913 (29) 43–50.
44. Függelék E. szöveg elején: „...ich bin Jacobi zu thirna gewest, do ist marckt gewest.”
45. Függelék F. szöveg 11. bekezdés: „...unser gesellen pey den 20 hin a[b] gescharen gen offen auff den Marckt. Also helt man khein marckt.”
46. Függelék F. szöveg 12. bekezdés: „Es ist nyndert kein marckt nit, es wirt nimandt pezalt in den leuffen.”
47. Függelék F. szöveg 12. bekezdés: „Es soll noch manicher zu Nurnberg musen entgelten, mit der Zalung.”
48. Függelék I. szöveg 331a: „... auch allerley kauffleut, die ire gutter da gehabt haben von Sibenwurgen vnd allen orten des Vngerlants, als ir wist, das grosser handel dahin ist, als wegk gefurt vnd getragen...”

49. Függelék D. szöveg elején: „Item den Cramer, den man an heut dato spissen soll, haist Calmar Lucatsch, ist ain kramer von tschanadi, ob er in kent hab...”
50. Függelék E. szöveg és F. szöveg 12. bekezdés.
51. Függelék E. és F. szöveg.
52. Függelék I. és K. szöveg.
53. Függelék E, I. és K. szöveg.
54. Függelék I. szöveg.
55. Érdekes, hogy a 32 mérföldes távolság itt Budától, míg a korabeli jelentésben Temesvártól számított.
56. *Magyar Könyvszemle*, 1984. 24–33. – Szövegkiadása: *Monumenta...* (ld. 1. jegyzet) 227.sz. 313–322. és a G. Függelék
57. Apponyi Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I. Bp., 1900.* 104. sz. Ez a bécsi nyomtatvány ma is megvan ebben a nürnbergi gyűjteményben, amint ezt von Scheurl úr az ezzel kapcsolatban neki feltett kérdésre volt szíves közölni. Miután ez a szöveg nem található a *Monumenta* c. gyűjteményben (ld. 1. jegyzet), a magyarországi parasztháborúra vonatkozó része L. jel alatt bekerült a mostani függelékbe.
58. *Monumenta...* (ld. 1. jegyzet) 202.sz.
59. Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben.* Bp., 1973. 113.
60. Barta... (ld. 59. jegyzet) 218.
61. A szövegben „gleichwol vnuersehen” törölve, „so von dem Sophi bekriegt wart”, a lapszélén betoldva.
62. A „kreutzer” szó törölve.
63. A szövegben a „publicim” szó törölve, az „vmbfuren” fölé írva.
64. A lapszélén betoldás: „Vorn an”.
65. A „Mit” szó áthúzva.
66. A „fannen” az áthúzott „fenlein” szó fölé írva.
67. Az „Ist” szó törölve.
68. Az „Ein” szó törölve.
69. A szövegben „di weiber in irer man ansehen geschwecht” törölve, ugyanez a mondat a lapszélre újra beírva.
70. A szövegben „gefurt hat” törölve.
71. A cím előtt a „Des” szó törölve.
72. A szövegben „kurtzlich zuuor” törölve, az „allererst” pedig a lapszélén betoldva.
73. Föléje beírva „hat”, majd áthúzva. Az „vnd hat ... ausgepoten” szövegrész a lapszélre betoldva.
74. A lapszélén betoldás: „Vorn an”.
75. A szövegben a „Gezo” szó törölve.
76. A „Hans oder Jacob” szavak a lapszélre betoldva.
77. A szövegben a „zu stucken gehawen werden” szavak törölve, ugyanez a mondat a lapszélre újra beírva.
78. A szövegben a „zustucken gehawen worden” szavak törölve.
79. A szövegben „Zeckel Hansen oder Jacob” szavak törölve.
80. A lapszélén bejegyzés: „Vorn an”.
81. A „gepoten” szó betoldva a szövegbe a törölt „vnd den corper zu praten gepoten” szavak fölé.
82. Az „aus” szó a szövegbe utólag beírva.
83. A szövegben „aber das schlos darein viel guts geflohen ist gewesen, ist nit gewinnen mogen” rész törölve.
84. A szövegben „leiden” szó áthúzva és föléje „sterben” írva.
85. A szövegben „vnd” törölve.
86. A szövegben „genomen” törölve és föléje „geraubt” írva.
87. A lapszélén betoldás: „Vorn an”.
88. A szövegbe a „herrn” szó betoldva.
89. A szövegben a „meinen” szó törölve, a „sagen wolln” szavak pedig föléírva.
90. A szövegben az „vnd haben im volgendn Monat” szavak törölve, majd ugyanez a lapszélre írva. Ettől kezdve az egész végig ott folytatva.
91. A szövegben a „frawen” szó törölve és föléje „weiber” írva.
92. A „vor Magdalene” (= 1514. július 19.) szavak a szöveg fölé írva.

93. = 1514. július 20.
 94. A „dinern” szó törölve.
 95. Ez az utolsó bekezdés a lapszélre keresztben írva.
 96. A „Junio” szó röviden áthúzva és föléje „Julij” írva.
 97. Az eredeti „gefangen” szó aláhúzva, majd a lapszélre újra kírva.
 98. Az „vff” szó törölve.
 99. = 1514. július 10.
 100. = 1514. július 11.
 101. A sor végén a „seint” szó törölve, a következő sor elejére „sint” betoldva.
 102. = 1514. július 5/6.
 103. A „müessen” szó törölve.
 104. A „wirt” szó törölve, „vint” fölé írva.
 105. Az „Inen” szó törölve, „nimant” fölé írva.
 106. = 1514. július 25.
 107. A „begin” szó törölve, a „sein” a sor elejére utólag beírva.
 108. A „mehr so wist” szavak törölve.
 109. A bizonytalan olvasatú „Haer” (?) szó törölve.
 110. Rövid, olvashatatlan törlés.
 111. Az „Inen” szó törölve.
 112. A „Mathiasen” szó törölve, „Mathiaristen” pedig utólag a sor elejére írva.
 113. A „schulss” szó törölve.
 114. Az eredeti „erlicher” szó utolsó két betűje törölve.
 115. E bekezdéshez a lap szélére az A. szöveget lejegyző kéz a „den konig geschickt” szavakat írta.
 116. Az eredeti „landten” szó utolsó három betűje törölve.
 117. A „Mautt” szó törölve, a „Mautiner”-ben pedig a t-betűt követő, felesleges „i” törölve.
 118. A „peeschier” szó törölve, a „peschwer” szó pedig alá írva.
 119. Az eredeti „Nebst” szó törölve, az „Auch so” föléje írva.
 120. Az „auch” szó törölve.
 121. Az „ier” szó a sor fölé írva.
 122. Az eredeti „habten” szóból a felesleges „t” törölve.
 123. Az eredeti, rövid szó olvashatatlanságig áthúzva, föléje „sunder” írva. A „nur” szó erősen javítva.
 124. A „heren” szó a sor elejére írva.
 125. A „heren” szó erősen javítva.
 126. A „subditius” szóból a második, felesleges „i” törölve.
 127. A „sedis nostri” szavak törölve.
 128. Az eredeti „funffzig” szóból az utolsó három betű törölve.
 129. A „dan” szó valamivel a sor fölé írva.
 130. Az „ein” szó a sor fölé írva.
 131. A „freitag ist” szavak törölve.
 132. A „geschlagen” szó törölve, a „geschehen” pedig föléje írva.
 133. A „reichen” szó törölve, a „zihen” föléje írva.
 134. A „nur” szó a sor fölé írva, „es nhur” törölve.
 135. A „hoff” szó törölve, a „brieff” a sor elé írva.
 136. A „gemainen” szó helye a szövegben jellel betoldva, a szó maga pedig a lap tetejére írva.
 137. Az „vnsner”(?) szó szinte az olvashatatlanságig törölve, a „für” a sor fölé írva.
 138. A „Buh” szó törölve.
 139. A „keinen”(?) szó törölve.
 140. A „laissß” szó törölve, a „lasen” a sor elejére betoldva.
 141. A „sie” szó törölve.
 142. Az „ytz” szó törölve, föléje „Ir” írva.
 143. A „verendig” szó törölve, föléje „wenig” írva.
 144. A „wolten” szó törölve.
 145. Ehhez és a következő, a lapszálon függőlegesen meghuzott sorokhoz az A. szöveget lejegyző kéz a margóra az „abfordrung” szót írta.
 146. Az „ainer” szó törölve.

147. A „peissen” szó törölve, a „reißen” pedig föléje írva.
 148. A „Cron” szó törölve, majd újra leírva.
 149. = 1514. július 28.
 150. „Ziett” szó törölve.
 151. A „grossen” szó jellel a lapszélen betoldva.
 152. A „gewanhaitt” szó törölve.
 153. A „das” szó a sor fölé beírva.
 154. A „gips” szó a szövegben törölve, a „gibs” a sor elé betoldva.
 155. Az „ain” szó a sor fölé beírva.
 156. A „gesehen” szó a szövegben törölve, a „gessen” pedig a sor elé betoldva.
 157. A „Hwot” szó törölve.
 158. A „mit” szó törölve.
 159. A „nit” szó törölve, a „mit” föléje írva.
 160. Az „er” szó a sor fölé írva.
 161. A „der” szó törölve és a „die” föléje írva.

ZEITGENÖSSISCHE BERICHTE VON NÜRNBERG ÜBER DEN BAUERNKRIEG 1514 IN UNGARN

G. BORSA

In der Sammlung der Nürnberger Patrizienfamilie von Scheurl sind handschriftliche Aufzeichnungen in großer Zahl erhalten geblieben, die Christoph Scheurl (1481–1542) zu seiner geplanten Weltgeschichte der Jahre zwischen 1511 und 1528 gesammelt hat. Die sind Brieftexte, die meistens Kaufleute nicht nur aus Deutschland, sondern aus verschiedenen Ländern Europas ihren Partnern in Deutschland geschrieben haben, um über die politischen, wirtschaftlichen, militärischen usw. Ereignisse zu berichten. Es handelt sich also um wichtige Informationen für Leute, die in der Politik, Wirtschaft usw. eine wichtige Rolle spielten. Dabei sind auch die Anfänge des modernen Zeitungswesens zu erkennen.

Scheurl konnte damals seine Pläne mit der Veröffentlichung der Weltgeschichte nicht verwirklichen, doch bieten diese Berichte für die Forscher von heute eine besonders wichtige Quelle zu den damaligen Ereignissen. Besonders für Ungarn sind diese Aufzeichnungen enorm wichtig, wo die zeitgenössischen Dokumente der damaligen Zeit unter den Türkenbesetzung und Kriegen (1526–1686) fast ausnahmslos vernichtet wurden.

Der Aufsatz versucht, die Einzelheiten (Berichterstatter, Reisewege, Vermittler, Fahrtgeschwindigkeit usw.), soweit die Quellen (etwa ein Dutzend Aufzeichnungen) es möglich machen, zu klären, wie diese Berichte über den Bauernkrieg 1514 aus Ungarn über Wien nach Deutschland gelangten. Diese Briefe enthalten auffallend viele Einzelheiten über diesen Bürgerkrieg, die bisher unbekannt waren.

Egy 1580. évi Augustana Confessio-kiadás reneszánsz kötése és possessorai

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Amikor az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára állományából egy kis kötéstörténeti gyűjteményt alakítottunk ki, elsősorban arra törekedtünk, hogy a régi magyar könyvkötés legjellegzetesebb típusait emeljük ki raktárainkból. Ez a teljességre való törekvés nélkül létrehozott kis gyűjtemény kettős célt szolgál: egyrészt fokozottabb védelmet biztosít a kiemelt művészi értékű kötések számára, másrészt kiállítások rendezése alkalmával megkönnyíti a kötéstörténeti anyag kiválogatását. Mivel a gyűjtemény igen használhatónak bizonyult, nem egyszer kizárólag kötése miatt vásároltunk meg olyan műveket, amelyek más példányban már képviselve voltak Könyvtárunkban.

A legtöbb kiemelt kötet a 16–18. századi magyarországi könyvkötés jellegzetes típusaihoz tartozik. A Hollandiában és német földön elterjedt ún. legyezőmintás kötéstípus legszebb hazai változatai Erdélyben, főleg Kolozsvárott készültek.¹ Helyet kaptak e gyűjteményben azonban a szerényebb s így eddig még publikálatlan, csupán vaknyomással díszített erdélyi kötések is.

Debrecen virágzó 17–18. századi könyvkötő-művészetéről a színes festésű, aranyozott pergamenkötések tanúskodnak.² Néhány hasonló típusú, de szerényebb díszítésű festett pergamenkötés kötéstörténeti gyűjteményünkben azt illusztrálja, hogy a debreceni – gyakran név szerint is ismert – mesterek jellegzetes kötéstípusa más hazai városokban is elterjedt.

A nagyszombati barokk könyvkötés központjában, a helyi nyomda kitűnő könyvkötő-műhelyében olyan nagy számban készültek a többnyire aranyozott, vagy ezüstözött, pompás barokk kötések,³ hogy ezek közül csak néhányat emelhettünk át kötéstörténeti gyűjteményünkbe. Ugyancsak egy-egy jellegzetes kötés szemlélteti a későbbi korok könyvkötéseiben jelentkező újabb stílusirányzatokat, dekorációs sémáikat, formakincsüket. Törekedtünk viszont arra, hogy a fontosabb kötéstípusok külföldi analógiáit is szerepeltessük a gyűjteményben.

Ezért került kiemelésre a most ismertető RK 55 jelzetű kötet, amely a gyűjteményeinkben is igen szép számban megtalálható német reneszánsz kötések egyik érdekes változata. Kötéstábláinak díszítése és technikai kialakítása egyaránt bepillantást nyújt abba a változásba, amely a 16. században a német könyvkötők körében végbement.

Bár a 16. században is nagy mennyiségben jelentek meg folio alakú kötetek, a többséget már a könnyebben kezelhető, használható, szállítható negyed-rétű kötetek alkották. Az egyes könyveknél csökkent tehát a díszítendő kötet-tábla felülete, de a művek nagy példányszáma miatt hihetetlenül megnöttek a könyvkötők feladatai. Ezért terjedt el az olyan könyvkötő szerszámok használata, amelyek meggyorsították és megkönnyítették a változatos díszítésű kötet-táblák elkészítését. A középkorban használt egyesbélyegzők helyett az ún. görgetők és préslemezek változataival készült a legtöbb német reneszánsz könyvkötés.

A görgetőnél, ennél a nyeles szerszámnál egy tengelyen forgó kerék külső kerületére vésték a gyakran portrékkal élénkített növényi dekorációt.⁴ A nyél segítségével folyamatosan görgethették a kereket s ily módon sokkal gyorsabban lehetett keretdíszítést előállítani, mint az egyesbélyegzőkkel. A többnyire centrális jellegű tábladíszítés közepére tervezett díszítő motívumot vésett lemezről, sajtóval préselték a kötetstáblára.

Az ismertetett két könyvkötő szerszámmal – görgetővel és préslemezzel – készült az RK 55 jelzetű kötet kötetstábláinak dekorációja is, amelyeknél a középmezőt a keretdísz síkjához képest kissé bemélyítették. A préslemezek számtalan változata terjedt el a 16. században. Allegorikus figurák, bibliai jelenetek, címerek, portrék voltak főmotívumaik. A préslemezek letehetősebb metszői kis méretben is finoman mintázott portrékat készítettek a német császárokról, bibliofil választófejedelmekről, majd a reformáció térhódításával egyidejűleg főleg Lutherről, Melanchthonról és Erasmusról.

Luther és Melanchthon jelentőségére kívánta felhívni a figyelmet az RK 55 jelzetű kötetünk könyvkötője is, mint később látni fogjuk, nagyon is indokoltan. Az e célra felhasznált, nagyméretű préslemezei azonban nem portrékat, hanem egész alakos képmásokat ábrázolnak, tehát az ilyen típusú préslemezek reprezentatívabb és ritkább változataihoz tartoznak. Konrad Haebler és Ilse Schunke alapvető munkája több, mint 90 Luther-portrés préslemezt sorol fel. Az ugyanitt nyilvántartott egész alakos Luther-ábrázolások száma viszont még a harmincat sem éri el.⁵ Hasonló a portrék és az egész alakos képmások aránya a Melanchthont szemléltető préslemezek esetében is.⁶

Az RK 55 jelzetű kötet kötetstábláin az utólagos kifestés miatt magának a préslemeznek a kvalitásai kevésbé érzékelhetők; annyi azonban így is megállapítható, hogy a két portré Luther és Melanchthon jellegzetes arcvonásait eléggé híven tolmácsolja.

A nem átlagos színvonalú, szép kötés kivételes jelentőségű műhöz készült. A kötetben közreadott *Augustana confessio* (Ágostai hitvallás) ugyanis az evangélikus (lutheránus) egyház alapvető hitvallási dokumentuma. Megszerkesztésére V. Károly császár szolgáltatta az alkalmat az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés egybehívásával. A császár e gyűlésre azért hívatta meg az evangélikus rendeket is, hogy a török veszedelem miatt és arra hivatkozva rávegye a reformáció híveit a vallási béke helyreállítására és az általa igaznak tartott egyetlen

egyházba való tömörülésre. A német protestánsokat 1526-ban a torgauai szövetségben egyesítő János (az Állhatatos, 1525–1532) szász választófejedelem, az evangélikus rendek vezére, azonban a császárral szemben is hathatósan védte a lutheri tanítás híveit. Az ő megbízására állította össze Luther Márton társai közreműködésével a fő hitcikkeket, amelyeket a fejedelem Melanchthonnak küldött meg véleményezésre és átdolgozásra. Ekkor írta Melanchthon *Apologia confessionis* című munkáját, amely ugyan az augsburgi birodalmi gyűlésen nem nyert elfogadást, de nem sokkal a gyűlés után számos kiadásban került a közönség elé.⁷

Az RK 55 jelzetű kötetben Melanchthon *Apológiájá*-n kívül – többek között – Luther Márton *Articuli Christianae doctrinae*-ja, valamint Nagy és Kis *katekizmus*-a is megjelent. Johann Steinmann lipcsei nyomdásznak ez az 1580-ban forgalomba került kiadványa tehát a lutheri tanítás alapvető műveit foglalja magában. Tartalmáról és impresszum adatairól az Országos Széchényi Könyvtár antikva-katalógusa⁸ az alábbiak szerint tájékoztat:

A 686 Jelzet: RK 55.

[*Augustana confessio.*] *Concordia. Pia et unanimi consensu repetita Confessio fidei. (Cum aliis operibus.)* – Lipsiae 1580. (In fine:) Imprimebat Ioannes Steinmann. – 4° [42] 827 [75] pp., plur.fig. xylogr.

Contenta: MELANCHTHON, Philipp: *Apologia Confessionis* pp. 49–270. – LUTHER, Martin: *Articuli Christianae doctrinae, qui a nostris Concilio...exhibendi fuerant.* pp. 271–329. – LUTHER Martin: *Catechismus minor.* pp. 333–376. – LUTHER Martin: *Catechismus maior.* pp. 377–539. – *Epitome articulorum de quibus controversiae ortae sunt inter theologos Augustanae confessionis.* pp. 541–597. – *Solida, plana ac perspicua repetitio et declaratio quorundam articulorum Augustanae confessionis.* pp. 599–790. – *Catalogus testimoniorum cum scripturae tum purioris antiquitatis.* pp. 791–827.

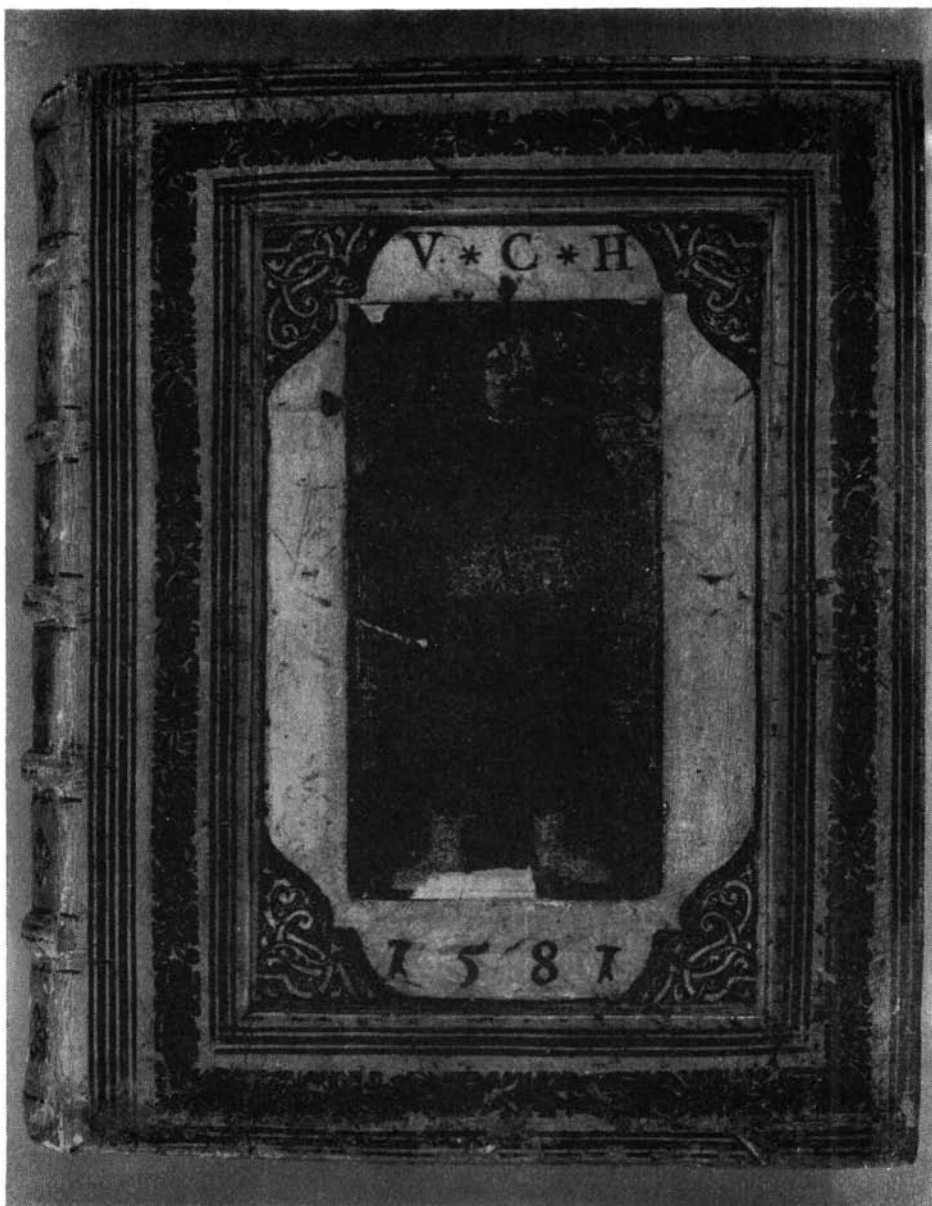
Adams L- 2082.⁹ Dokoupil VI. 506.¹⁰

A kötés leírása:

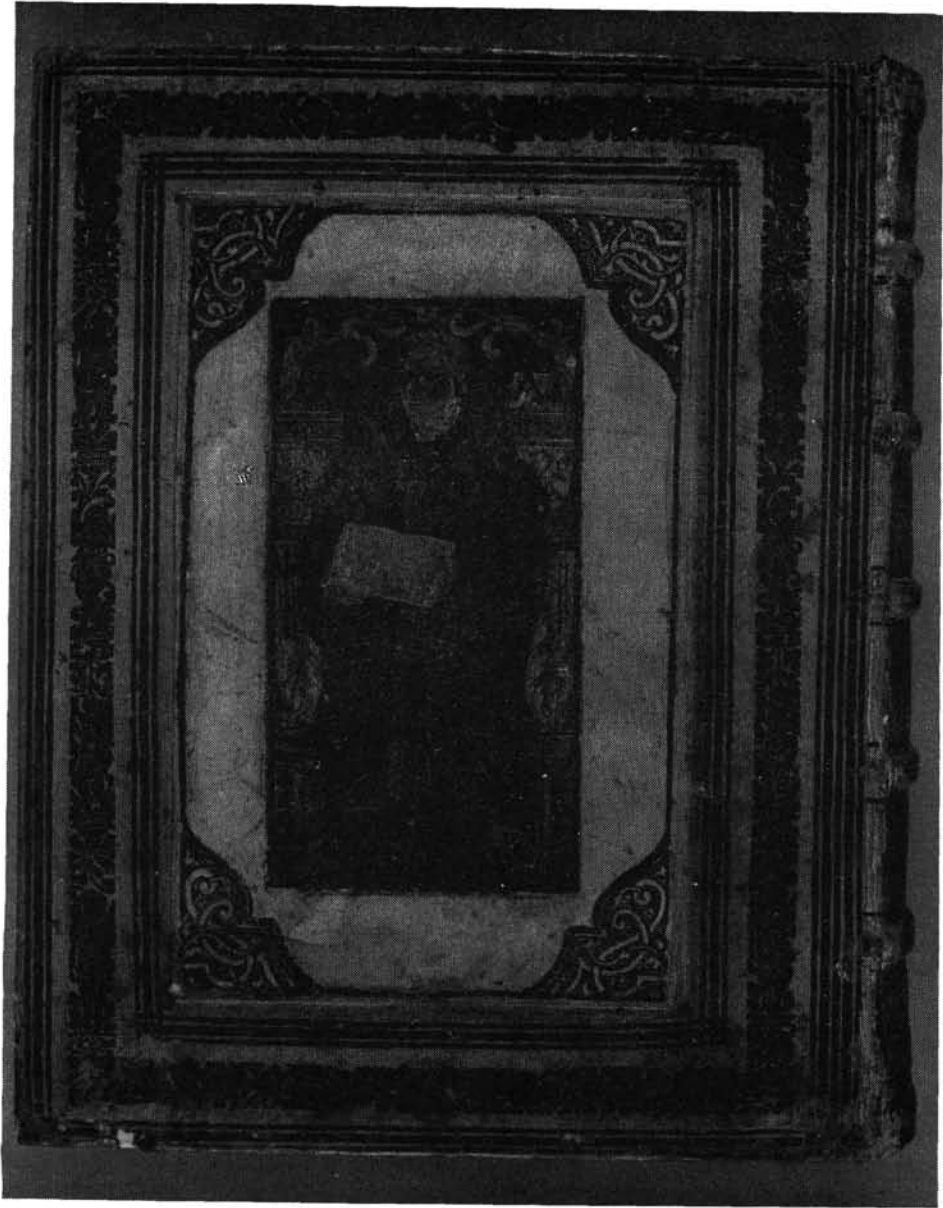
1581-ből datált, kasírozott papírtáblára erősített fehér borjúbőr kötéstáblák, aranyozott és színezett díszítéssel; aranyozott és festett metszés. (Ez utóbbi ld. Rozsondai i. m. 29. l.). Méret: 210x167 mm.

Első kötéstábla: többszörös aranyozott vonalkeret fogja közre az aranyozott keretdísz (9 mm széles), amelyben stilizált növényi ornamentika között változatos beállításban négy puttó ismétlődik. A bemélyített középmező (152x100 mm) négy sarkában lemezzől préselt fonatos díszítmény (c. 30x25 mm). A középmező közepén

113x62 mm. Luther Márton jobbra tekintő, egész alakos képmása, két díszes oszlop között. Az oszlopok tetején egy-egy címertartó angyal, balról a szász,¹¹ jobbról a Luther-címerrel.¹² Lent középen piros kőtáblán P. D. szignó, alatta az 1579-es dátum.

első kötéstábla

hátsó kötő:ábla

Haebler I. 93. I. II. lemez, de Haebler a Luther kezében lévő könyv lapjaira vésett, alábbi szöveget nem idézi:

„IN CILEN // CIO ET S // PE ERI // T FORTI // TUDO // VEST-
RA // MARTIN // LUTER //.”¹³

A képmás felett aranyozott V. C. H. monogram, a képmás alatt, ugyancsak aranyozva, 1. 5. 8. 1. évszám.

A hátsó kötéstábla dekorációja az előtábláéval azonos, más azonban a középmező fődísz:

117x61 mm. Philipp Melanchthon balra tekintő, egész alakos képmása, két díszes oszlop között. Az oszlopok tetején a bal oldali címertartó angyal a rézkigyó-motívumos Melanchthon-címerrel, a jobb oldali angyal a szász választófejedelmi kardokat ábrázoló címerrel. A jobb oldali oszlop talapzata felett P. D. szignó.

Haebler I. 93. I. I. lemez, de itt sem szerepel a Melanchthon kezében tartott könyv lapjaira préselt alábbi szöveg:

„SI DEUS // PRO NO // BIS QU // IS CON // TRA NO // S ORA
ET // LABO // RA. P. M. //”¹⁴

A kötés gerincén az öt borda közötti mezőkben két bélyegzővel azonos módon kialakított, aranyozott dekoráció ismétlődik: középen nyolcszirmú virág (10x10 mm), jobbról és balról egy-egy élére állított négyszög alakú díszítmény (11x11 mm.).

Aranyozott és festett metszés, kék-vörös tulipánokkal.

A Luther-, illetve Melanchthon-képmásokon feltüntetett P. D. szignó alapján a kötetstörténeti szakirodalom e lemezek használóját a wittenbergi Paul Droscher könyvkötővel azonosította. 1911-ben közölt életrajzi adatai szerint Sziléziában, Waldenburgban született, a wittenbergi Wolff Eichhorn könyvkötő lányát vette feleségül, 1581-ben lett mester, 1586-ban nyerte el az „Obermeister” címet, 1601. szeptember 23-án halt meg.¹⁵ Újabb megállapítás szerint 1577-től dolgozott Wittenbergben.¹⁶ A 16. századi német könyvkötők felszereléséről tájékoztató munka Paul Droscher felszereléséből a Luther és a Melanchthon-képmások lemezein kívül csak két görgetőt tart számon.¹⁷ Így az RK 55 jelzetű kötetünk vizsgálata alapján további szerszámait – egy görgetőjét, két egyesbélyegzőjét és a középmező sarokdíszjeinek kialakításához használt arabeszk-motívumos préslemezeit – ismerhettük meg.

Az első kötéstáblán feltüntetett V. C. H. monogram megfejtéséhez a kötetben fennmaradt bejegyzések nem nyújtanak segítséget.¹⁸ Talán azért nem, mert az eredeti előzőklevél verzóján egy hosszabb bejegyzés ki van vakarva. Ma ez előtt az előzőklevél előtt további négy üres levél van; átkötéskor köthették őket az eredeti előzőklevél elé. Ez utóbbi rektóján viszont sértetlenül fennma-

radt az a bejegyzés, amelyet 1581. február 27-én Polykarp Leyser (Lyser) wittenbergi lelkész és superintendens írt a kötetbe:

„D. PAVLVS, 2. Tim.2.

Stude seipsum exhibere Deo, operarium non erubescendum, recte secantem sermonem veritatis. Polycarpus Leiser. D. Pastor et Superintendens Vuitebergensis. 27.Feb. Anno 1581.”

A neves lutheránus teológus, Polykarp Leyser (1522–1610) Winendenben, a württembergi hercegségben 1552. március 18-án született. Tübingeni tanulmányait befejezve az ausztriai Göllersdorfba hívták lelkésznek. 1576-tól azonban már Wittenbergben volt a teológia professzora és a reformáció lutheri irányzatának egyik kiemelkedő képviselője. 1579-ben a *Formula Concordiae* egyik összeállítója volt. Bár tevékenységéhez Wittenberg nyújtotta a legkedvezőbb feltételeket, 1588-ban a Johann Maiorral folytatott vitája miatt Braunschweigbe távozott.¹⁹ E vitáról az 1584-től három évig Wittenbergben tanuló Csanádi János evangélikus lelkész²⁰ is beszámolt az 1587. március 22-én Johann Jacob Grynaeushoz (1540–1617) intézett levelében.²¹

Polykarp Leyser 1593-ban visszatért Wittenbergbe, de már a következő évben Drezdába költözött, ahol a neki felajánlott udvari főprédikatori tisztelet töltötte be. Nemcsak wittenbergi professzori működése idején, hanem később is igen fontosnak tartotta az evangélikus teológusképzést. E cél támogatására egy bizonyos összeget hagyott a wittenbergi egyetemre, amelyet minden évben két alkalommal – Polykarp és Erzsébet napján – kellett kifizetni az arra érdemes hallgatónak.²² 1610. február 22-én, 88 éves korában halt meg.

Teológiai művein kívül számos vitairata, prédikációja, üdvözlő- és gyászbeszéde jelent meg nyomtatásban.²³ Ünnepi prédikációval üdvözölte II. Keresztély (1591–1611) szász választófejedelem uralkodásának megkezdése és házasságkötése alkalmával. Ugyancsak Ehrenpredigt-et adott közre, amikor II. Keresztély öccse és utódja, I. János György (1611–1656) Elisabeth von Württemberggel kötött házasságot.²⁴

Számos vitairata közül magyar vonatkozása miatt számunkra az a két kiadványa a legérdekesebb, amely Melchior Klesel bécsi püspökkel folytatott vitáját közli arról a kérdésről, hogy vajon a magyar rendek engedélyeznék-e a vallásszabadságot. Klesel püspök e kérdésben kifejtett negatív véleményével szemben Polykarp Leyser pozitív értelemben foglalt állást. Mindkét nyomtatványt Apponyi Sándor szerezte meg Hungarica-könyvtára számára.²⁵

E két hungarikán kívül Polykarp Leyser 16. századi kiadványai közül is több megvan az Országos Széchényi Könyvtárban: így a Matthäus Tragen drezdai udvari prédikátor feletti gyászbeszéde²⁶, egy wittenbergi hallgatójának disszertációja²⁷, továbbá Elias Hasenmüllernek az ő kiadásában megjelent két munkája, a *Historia Iesuitici ordinis* négy kiadása, valamint a *Jesuiticum ieiunium*.²⁸ A jezsuita rendtörténetre hamar elkészült az ellenvélemény: 1594-ben Ingolstadtban látott napvilágot Peter Stevart *Apologia oder Rettungsschrift für*

die lobwirdig Societet Iesu, wider Polycarpi Leysers... Histori dess Jesuitischen Ordens című terjedelmes munkája.²⁹

A wittenbergi és a többi német egyetemet látogató magyar diákok jól ismerték Polykarp Leysert, mint a lutheri irányzat egyik vezérét. 1584-ben ő avatta lelkésszé például Albertus Husselius privigyei lelkészt, valamint Fábíán Tamást és Bulgarius Györgyöt, akik 1584. december 16-án utaztak Wittenbergbe.³⁰

Polykarp Leyser művei – részben bizonyára egykori hallgatói révén – hamar eljutottak Magyarországra. A szegedi kutatócsoport *Kassa város olvasmányai 1562–1731* című kötetében több, mint két tucat kiadványa szerepel, köztük két példányban a *Christianismus*³¹, egy-egy példányban a *Regenten Spiegel*³² és a *Vita Christi* című munkája,³³ továbbá prédikációi és disputációi. E kiadványai közül egy a Szent Erzsébet templom könyvei között, a többi – két prédikáció kivételével – a városi nyilvános könyvtár katalógusában szerepel, tehát bárki olvashatta őket. A kivételként említett két prédikációt magánszemély, Sebastian Türk javainak 1623. január 16-án kelt inventáriuma említi.³⁴ A kassai adatok alapján joggal feltételezhető, hogy Polykarp Leyser kiadványai más magyarországi városok könyvtáraiba és evangélikus híveihez is eljutottak.

A tanítványai és művei révén Magyarországon is meglehetősen ismert Polykarp Leyser 1581. évi bejegyzése után egy közel száz évvel későbbi, újabb bejegyzés tájékoztat kötetünk további sorsáról. Ez az eredeti előzéklevel verzóján olvasható, ünnepélyes hangvételű, hosszú bejegyzés azonban már két magyarországi possessor nevét őrizte meg:

„α/ω Concordia sive Concors Articulorum Orthodoxae Confessionis Augustanae quartô Calendas Decembris Anni 1672 in perpetuum favoris mutui μνεμόσυνον (helyesen: μνημόσυνον) ad me Samuelem Faschko, Pannonium Uyheliensem per Lectissimam atq3 Nobilissimam Matronarum, Annam Mariam von Hellenbach devoluta, quae utinam Constantem Confessionis Catholicae consensum cum Articulis Augustanis in cordis mei imo ad ultimos usq3 cineres conservet, corroboret atq3 confirmet.

Corroborat concors concordia, corda coronat.” (3. kép)

E szerint Faschkó Sámuel 1672. november 28-án Anna Maria von Hellenbachtól kapta ajándékba a könyvet. Apja Faschkó Jakab evangélikus lelkész volt, aki 1648–1654 között a Trencsén megyei Bán községben rektorként működött. Két műve jelent meg Trencsénben 1650-ben, illetve 1651-ben.³⁵ Később Bazinban lett szlovák lelkész³⁶ és Sámuel fia – Nagy Iván szerint – itt született.³⁷ Faschkó Sámuel 1673. május 12-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre.³⁸ Ugyanebben az évben Wittenbergben jelent meg *Diatrube sacra* című disszertációja, amelyet – többek között – Bazin város első lelkészének, rektorának és a város tanácsosainak ajánlott.³⁹

Mivel Nagy Iván a családot Faschoként említi, érdemes utalni arra, hogy Sámuel neve a wittenbergi egyetem anyakönyvében „Samuel Faschko Pannon. Basing.”, a disszertációjában „Samuel Facschkó (sic!) Balinga Hungarus”, a kö-

~

Concordia hęc Concors Articulorum Orthodoxe Confessionis Hungaricę, quartę Calendę Decembrię, anni 1672, in perpetuum, favoris mutui recipiendorum, ad meo. Samuelem Faschko, Pannonium Uyheliensem, per Lectissimam atq3 Nobilissimam Matronarum, ANNA MARIAM von Hellenbach, devoluta quę utinam Constantem Confessionis Catholicę consensus cum articulis Hungaricis in cordis mei imo ad ultimos usq3 cineres conservet, corroboret atq3 confirmet.

Corroborat concors concordia, corda coronat.

3. kép

tetünkbe írt bejegyzése alatt pedig „Samuel Faschkó Pannonius Uyheliensis” változatban szerepel. Ez utóbbi megnevezéshez hasonlóan írta alá azt a latin anagrammát, amellyel 1667-ben a körmöcbányai evangélikus lyceum második osztályos tanulójaként köszöntötte Ludovicus Lutziust.⁴⁰ Fiatalkori anagrammája szerint Faschkó Sámuel tehetséges és ambiciózus ifjú lehetett. Ezért is kaphatta ajándékba az értékes *Augustana confessio*-kiadást 1672-ben, tehát még a wittenbergi egyetemi tanulmányai megkezdése előtt.

Faschkó Sámuel bejegyzése nem említi, hogy hol kapta ajándékba a kötetet s azt sem, hogy hol írta be idézett sorait. Az általa „lectissima atq3 nobilissima matronarum”-ként tisztelt Anna Maria von Hellenbach nevét sem az életrajzi lexikonokban, sem a könyvészeti szakirodalomban nem találtuk. Cél-

szerűnek látszott tehát áttekinteni a Hellenbach család 1672 előtt élt tagjaira vonatkozó ismereteket.

Nagy Iván szerint a család törzse nemes Hellenbach Jeremiás körmöci jó módú bányász, utóbb a körmöci kamaránál számvevő tiszt. Három fiát említi: Jánost, János Kristófot és János Gottfriedot, de megjegyzi, hogy a két utóbbi azonos lehetett.⁴¹

Ivan Bojničić szerint a család eredeti neve Cseh volt.⁴² Ezt igazolja az az 1759. december 6-án kelt és Hellenbach János által aláírt jegyzék, amely a családra vonatkozó fontosabb okmányokat sorolja fel.⁴³ E jegyzék szerint 1643-ban a Cseh család két tagja, Jeremiás és Dániel testvérek lovaggá emeltettek. Ugyanezen jegyzékben az 1651. évnél olvasható „Mutatio nominis Jeremiae Cseh” kezdetű szöveg szerint III. Ferdinánd Cseh Jeremiás és utódai részére a Hellenbach név használatát engedélyezte. Az Evangélikus Országos Levéltár azonos témájú irata azt is közli, hogy nevezett a metallurgica terén kifejtett kiemagasló tevékenységéért kapta a Hellenbach praedicatumot.⁴⁴

Egykorú nyomtatványok is arról tanúskodnak, hogy Hellenbach Jeremiást Kőrmöcbányán nagyabecsülték: két 1657. évi disszertációban a címlap verzőjén felsorolt, tisztelt személyiségek között szerepel a neve; 1661-ben pedig ő is latin verssel köszöntötte Seelmann Keresztély evangélikus lelkészt, aki soproni rektori állásából ment 1661-ben Kőrmöcbányára elsőpapak.⁴⁵

Hellenbach Jeremiás két fia – János és János Gottfried – közül az utóbbi vált a család legkiválóbb tagjává: híres orvos, császári és királyi tanácsos, bányagróf és evangélikus egyetemes felügyelő volt. Hellenbach János tevékenységéről csupán az ismétlődik a szakirodalomban, hogy 1656-ban és 1658-ban, wittenbergi egyetemi tanulmányai alatt, két művet publikált.

Hellenbach János Gottfrieddel kapcsolatban több téves közlés látott napvilágot. Nem bizonyult helyesnek az a nézet, hogy az előbb említett Hellenbach Jánosnak a fia⁴⁶, hogy 1659-ben született⁴⁷ és hogy tanulmányait Wittenbergben kezdte.⁴⁸ A két testvér életrajzi adatainak összekeverése és Hellenbach János irodalmi tevékenységének részleges nyilvántartása miatt egyaránt indokolt, hogy a származásukra és egyetemi éveikre vonatkozó adatokat az alábbiakban sommázzuk:

Hellenbach János körmöcbányainak nevezte magát⁴⁹, születési éve ismeretlen. Az említett Cseh, majd Hellenbach Jeremiás fia. 1654-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre és Wittenbergben 1656-ban egy szónoklati, 1658-ban pedig egy logikai értekezést publikált.⁵⁰ E két önálló – a szakirodalom által is említett – művén kívül azonban további négy latin, illetve német nyelvű verse jelent meg az 1655 és 1659 között Wittenbergben kiadott nyomtatványokban.⁵¹ Következésképpen Hellenbach Jánosnak nevezte magát s jelezte azt is, hogy Hungarus. A disszertációkban közölt versei a magyarországi származású egyetemi társaihoz fűződő jó kapcsolatáról tanúskodnak. Egyik verse pedig abban a *Trauer-Binden* című kiadványban jelent meg, amelyet Heinrich Konrad Sar-

nichausen – a Pozsony megyei Modor város lelkésze – elhunytakor adtak ki 1656-ban Wittenbergben.⁵² Egyetemi hallgatóként tehát meglehetősen élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Hellenbach János Gottfriedot a levéltári iratok következetesen a körmöcbányai Cseh, majd Hellenbach Jeremiás fiaként említik.⁵³ Születési éve ismeretlen. Körmöcbányaiként matrikuláltatta magát – Johannes Gottfred Hellembach Cremnic. –, amikor az 1664. évi tanév nyári félévében beiratkozott a jénai egyetemre.⁵⁴ 1667. augusztus 29-én a padovai egyetemen tette le az orvosi doktorátust.⁵⁵ 1667 szeptemberében kilenc könyvet adományozott a padovai egyetem könyvtárának.⁵⁶ Még jénai egyetemi tanulmányai idején üdvözlő verset közölt Michael Schöffenberg *Exercitatio theologica de simulatione Dei* című, 1666-ban Jénában megjelent disszertációjában.⁵⁷

Hellenbach János Gottfried későbbi sokoldalú tevékenységét számos mű és cikk eléggé részletesen tárgyalja.⁵⁸ Mint I. Lipót császár orvosa nyerte el a császári és királyi tanácsosi címet, majd 1686-ban a báróságot.⁵⁹ II. Rákóczi Ferenchez csatlakozva mint teljhatalmú bányagróf irányította a bányák termelését és szüntette meg 1707-ben az értéktelen pénzzel fizetett bányászok lázadását.⁶⁰ Mivel a fejedelemmel együtt 1708 őszén Lengyelországba menekült, vagyonát elvesztette.⁶¹ A szatmári béke után hazatért, visszanyerte bányagrófi címét és vagyona jelentős részét.⁶² Mint korábban, ezután is fontos szerepet vállalt a protestánsok ügyeinek védelmében⁶³. 1728-ban halt meg.⁶⁴

Az RK 55 jelzetű kötetünket 1672-ben Faschkó Sámuelnek ajándékozó Anna Maria von Hellenbach sem felesége, sem gyermeke – ez utóbbi egyébként életrajzi adatai alapján sem feltételezhető – nem lehetett. Első felesége Bauer (Pauer) Anna Margit volt, akinek testamentuma 1675. június 20-ról keltezett.⁶⁵ Második felesége Kares Mária Katalin, annak a Kares Jánosnak a leánya, akinek 1646-ban III. Ferdinánd adományozott címereslevelet,⁶⁶ s akit Johannes Regis disszertációja Körmöcbánya szenátoraként említ a jeles személyiségek között.⁶⁷

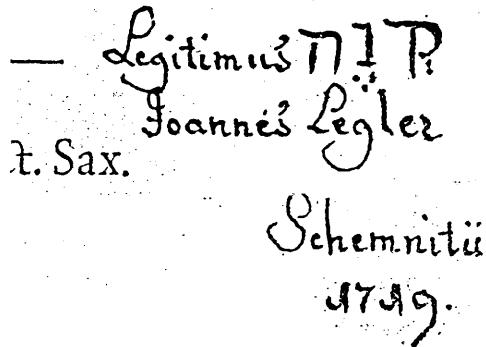
A Hellenbach Jánosra és Hellenbach János Gottfriedra vonatkozóan eddig előadottakat a besztercebányai városi levéltárból – dolgozatunk megírása után – nyert tájékoztatás alapján részben itt, részben a jegyzetben további adatokkal egészíthetjük ki.⁶⁸ A Besztercebányán őrzött selmecebányai anyakönyvek tanúsága szerint a 17. század második felében mindkét Hellenbach Selmecebányán élt és ott is házasodott meg. Hellenbach János „Waldbürger” 1672-ben a vízkereszt utáni harmadik vasárnapon [1672. I. 24.] vette feleségül Gottfried Tity Anna Margit nevű leányát. Ugyanezen év hetvened vasárnapján [1672. II. 14.] kötött házasságot Hellenbach János Gottfried orvosdoktor – a körmöcbányai kamaránál cs. és kir. könyvelőként (Buchhalter-ként) működő Hellenbach Jeremiás és Anna Mária szül. Velspergerin fia – a selmecebányai Pauer (Bauer) János Anna Margit nevű leányával.

A két idézett adat egyrészt újabb bizonyítéka annak, hogy Hellenbach János Gottfried nem azonos a Wittenbergben tanult Hellenbach Jánossal.

Másrészt egyértelműen megállapítható, hogy Hellenbach János Gottfried-nak a házasságkötésekor természetesen a leánynevéen – Velspergerin Anna Máriaként – említett anyja volt az a Hellenbach Anna Mária, aki az *Augustana confessio*-kötetünket Faschkó Sámuelnek ajándékozta.

Kötetünk későbbi birtokosa a címlapra írt bejegyzés szerint „Legitimus ןׁׁׁ // Johannes Legler // Schemnitii // 1719. / 1” (4. kép).

Legler János 1712-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre.⁶⁹ Később egyik segédje volt a selmebányai evangélikus lyceumban 1719-ig igazgatóként működő Klement Jánosnak.⁷⁰ Valószínűleg azonos azzal a Legler Jánossal, aki 1735-ben a Szepes megyei Ménhard (Mensdorff) község lelkésze volt.⁷¹

— Legitimus ןׁׁׁ
Joannes Legler
t. Sax.
Schemnitii
1719.

4. kép

Kötetünk utolsó possessorának bejegyzése a könyv első – de csak az újrakötéskor beillesztett – előzéklevelének rektóján olvasható: „Biblioth.Hung. Jankow. 9. ord.9.” A kiváló könyvgyűjtő Jankovich Miklós (1772–1826) első gyűjteménye kialakításakor különös gonddal kutatót a felvidéki magánkönyvtárakban, mert ezen a töröktől megkímélt területen sok kódex és más könyvérték maradt fenn. Az 1793. évi Sáros megyei útjától kezdve egymás után vásárolt meg igen jelentős felvidéki gyűjteményeket. Több értéket szerzett meg a felvidéki evangélikus lelkészek, tanárok kisebb, de nem jelentéktelen magánkönyvtáraiból is.⁷² A szép kötésű *Augustana confessio*-kiadásunk sem került el a figyelmét.

Összegezeként a következőket állapíthatjuk meg. Az idézett bizonyítékok szerint az 1580. évi *Augustana confessio*-kiadás német reneszánsz kötését a wittenbergi Paul Droscher könyvkötő készítette. E munkája révén olyan könyvkötő szerszámok váltak ismertté, amelyek nem szerepeltek felszerelésének korábbi nyilvántartásában.

A legrégebb bejegyzést Polykarp Leyser evangélikus teológus, wittenbergi professzor és udvari főprédikátor írta a kötetbe, akinek művei – részben magyarországi hallgatói révén – hamar eljutottak Magyarországra.

Kötetünk 1672 előtt már Magyarországon volt. Ez évben ajándékozta azt Faschkó Sámuelnek Hellenbach Anna Mária – leánynevén Velspergerin Anna Mária – az orvosként, bányagrófként és evangélikus felügyelőként egyaránt jelentős tevékenységet kifejtő báró Hellenbach János Gottfried anyja. A kettőjük rokoni kapcsolatának tisztázása érdekében végzett kutatások a korábbi téves adatok elkülönítésével, valamint újabb adatokkal módosítják és kiegészítik a Hellenbach-család Körmöcbányán és Selmechányán élt korai tagjaira vonatkozó ismereteket.

Faschkó Sámuel után az ugyancsak evangélikus lelkész, Legler János birtokolta a szép *Augustana confessio*-kiadást, amely végül Jankovich Miklós gyűjteményével került a 19. század második negyedében az Országos Széchényi Könyvtárba.

JEGYZETEK

1. Tolnai Gábor: *Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben = Magyar Könyvszemle*, 1939. 247–265. l. – Herepei János: *A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere. Magyar Könyvszemle*, 1957. 155–165. l.
2. Takács Béla: *A debreceni könyvkötő művészet*. Debrecen, 1980. 47–54. l.
3. *Könyvkiállítási Emlék*. Kiadja az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Bp., 1882. 254–257. l. – Sz. Koroknay Éva: *Egy XVI. századi nagyszombati kötőcsoport. Magyar Könyvszemle*, 1977. 47–51. l. – Rozsondai Marianne: *A könyvkötés művészete*. Bp., 1983. 31–35. l.
4. Helwig, Hellmuth: *Handbuch der Einbandkunde*. I–III. Hamburg, 1953–1955. I. 35. l. – Rozsondai i. m. 22. l.
5. Haebler, Konrad: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*. Unter Mitwirkung von Dr. Ilse Schunke. I–II. Leipzig, 1928–1929. II. 448–450. l.
6. Uo. 450–451. l.
7. Brandt, Karl: *Kaiser Karl V*. 4. Auflage. München, 1942. 261–272. l.
8. Elisabetha Soltész–Catharina Velenczei–Agnes W. Salgó: *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur*. I–III. Budapestini, 1990. A 686.
9. Adams, Herbert Mayow: *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge libraries*. I–II. Cambridge, 1967.
10. Dokoupil, Vladislav–Vobr, Jaroslav: *Soupisy tisku 16. století z fondu Universitní knihovny v Brně*. Brno, 1970.
11. Az ún. Ruta-koszorús százsz címer.
12. A címerpajzsban a Luther-rózsza. Hasonló Luther-képmáson mindkét címer szerepel. Ld. Husung, Max Joseph: *Bucheinbände aus der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*. Leipzig, 1925. 28. l.
13. Egy közel egykorú Luther-képmáson ugyanezen szöveg szerepel, de más tördeléssel. Ld. Haebler i. m. I. 141. l. Platten A. I.
14. Ugyanezt a szöveget ld. Haebler i. m. I. 151. l. Platten A. I. Haebler közlése szerint azonban a képmáson a szöveg vége – ORA ET LABORA. P. M. – már nem szerepel.
15. Senf, Max: *Die Wittenberger Buchbinder im 16. Jahrhundert*. In: *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 28. évf. 1911. 212. l. Nr. 59.

16. Helwig i. m. II. 28. l.
17. Haebler i. m. I. 93. l.
18. Helwig szerint (i. m. I. 35. l.) az első kötéstáblán feltüntetett monogram rendszerint a kötet első tulajdonosa nevének – olykor lakóhelyének vagy jelmondatának – kezdbetűit egyesíti.
19. Jöcher, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. I–IV. Leipzig, 1750–1751. II. 2630–2631. hasáb (Lyser néven).
20. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. Bp., 1893. 156. hasáb.
21. Szabó András: *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 22. Szerk.: Keserü Bálint.) Szeged, 1989. 65. l.
22. Jöcher i. m. 2631. hasáb.
23. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. (Red.:) Irmgard Bezzel. Stuttgart, 1983–. (A továbbiakban VD/16). L-1420 – L-1473.
24. Jöcher i. m. 2631. hasáb.
25. Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. I–IV. München, 1903–1927. Nr. 702. és 707.
26. Soltész–Velenczei–W. Salgó i. m. L 227. Jelzet: Ant. 3366(18).
27. Uo. L 226. Jelzet: Ant. 10 355.
28. Uo. H 54–57. Jelzetek: Ant. 2372, Ant. 2373, Ant. 2371, Ant. 13 517. – *A Jesuiticum ieiuniumot* ld. Uo. H 58. Jelzet: Ant. 7228.
29. Uo. S 844. Jelzet: Ant. 2454.
30. Szelestei N. László: *Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban*. In: *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár* IV. Szerk.: Monok István, Petneki Áron. Szeged, 1992. 4–5. l.
31. *Kassa város olvasmányai 1562–1731*. Sajtó alá rend.: Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 15. Szerk.: Keserü Bálint.) Szeged, 1990. 106. és 152. l. – A mű teljes címét ld. VD/16 L 1423.
32. *Kassa város olvasmányai*. i. m. 150. l. – A művet említi Jöcher i. m. 2631. hasáb.
33. *Kassa város olvasmányai*. i. m. 123. l.
34. Uo. 17. l.
35. Szinnyei III. 201. hasáb.
36. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és bőv. kiad. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 190. l.
37. Nagy Iván: *Magyarország családai*. IV. Pest, 1858. 124–125. l.
38. Asztalos Miklós: *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora. 1601–1812*. Bp., 1931. 136. l. – Szinnyei III. 201. hasáb.
39. RMK III. 2634.
40. Böröcz Enikő: *Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai. 10. Szerk.: Szelestei N. László). Bp., 1993. Nr. 167. Jelzet: V.60.*
41. Nagy Iván V. Pest, 1859. 86. l. – Csergheő Géza: *Wappenbuch des Adels von Ungarn*. Heft 8–14. Nürnberg, 1887–1888. 231. l.
42. Bojničić, Ivan, *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Siebmacher, J.: *Grosses und allgemeines Wappenbuch*. IV. Bd. 13. Abt.) Nürnberg, 1899. 61. l.
43. Országos Levéltár 0 69 (Acta post advocatos) Fasc. 59. Nr. 35. Fol. 25–54.
44. Jelzet: Ia 11, 15.
45. A két disszertáció RMK II. 890 és RMK II. 891. A Seelmann Keresztélyt üdvözlő 1661. évi nyomtatvány RMK II. 969. – Čaplovič, Ján: *Bibliografia tlaci vydaných na Slovensku do roku 1700*. I–II. Martin, 1972., 1984. Nr. 1039., 1852., továbbá 1091.
46. Weszprémi, Stephan: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima*. Lipsiae, 1774. 64. l. – Szinnyei IV. 667. hasáb.
47. Weszprémi i. m. 64. l. – Horányi, Alexius: *Memoria Hungarorum*. II. Viennae, 1776. 91. l. – Szinnyei IV. 667. hasáb. – Zoványi i. m. 249. l. – *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. Martin, 1987. 314. l. – *Régi magyarországi szerzők*. Összeáll.: Szabó Géza közreműködésével Pintér Gábor. Bp., 1989. 143. l. – Johann Gottfried 1664-ben már a jénai egyetem hallgatója volt.

48. Veress Endre: *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264–1864)*. Bp., 1915. 131. l. – Cáfolatát ld. *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721*. Sajtó alá rend.: Farkas Gábor, Varga András, Katona Tünde, Latzkovits Miklós. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 13/2. Szerk.: Keserü Bálint.) Szeged, 1992. 42. l.
49. RMK III. 1948.
50. Asztalos i. m. 127. l. – RMK III. 1974., RMK III. 2039.
51. RMK III. 1948., RMK III. 1977., RMK III. 2076., továbbá *Régi Magyar Könyvtár III. Pótlások 2. füzet*, Borsa Gedeon irányításával összeáll.: Dörnyei Sándor és Szálka Irma. Bp., 1991. 638. l. Nr. 6379.
52. RMK III. 1977.
53. Országos Levéltár 0 69 Fasc.59. Nr. 35. Fol. 48 verzó.
54. Mokos Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Bp., 1980. 21. l.
55. Veress i. m. 131. és 281. l. – *Magyarországi magánkönyvtárak II. i. m. 42. l.*
56. Veress i. m. 294. l. – *Magyarországi magánkönyvtárak II. i. m. 42. l.*
57. RMK III. 2336.
58. Szinnyei IV. 667. hasáb. – Zoványi i. m. 249. l. – *Slovenský biografický slovník... II. 314. l.* – Breznyik János: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története*. I–III. füzet. Selmecbánya, 1883–1889. II. füzet 142., 146., 149., 154–158. l. – Richter Ede: *A kuruc idők. 1703–1711*. Selmecbánya, 1903.
59. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. V. Bp., 1913. 21. l. – A birtok- és gazdasági ügyeiről az Országos Levéltárban lévő számos irat közül itt csupán a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt 1672-ben vagyonekobzásra és börtönre ítélt Hidvéghy Mihály Nyitra megyei nemes, ügyvéd halála (1690) után lefoglalt javainak 1692. évi elárverezésére vonatkozó iratokra utalunk, mert Hidvéghy tulajdonában is volt egy *Augustana confessio*-kiadás. Országos Levéltár 0 69. Fasc.59. Nr. 35. Fol. 42v–43r. – Hidvéghy említett könyve *Liber de Confessione Augustana* megjelöléssel, a 37. tételként szerepel abban a könyvjegyzékben, amely Hidvéghy Mihály javainak 1672-ben történt lefoglalásakor készült. *Magyarországi magánkönyvtárak*. II. 70–72. l.
60. Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp., 1880. 207. l. – Tiles János: *A selmeci bányamunkások lázadása 1707-ben*. = *Bányászati és kohászati lapok*. 1937. (70. évf. 85. köt.) 117–119. l.
61. Kachelmann, Johann: *Das Alter und die Schicksale des ungrischen, zunächst Schemnitzer Bergbaues*. Pressburg, 1870. 191. l.
62. Tiles János: *Báró Hellenbach János Gottfried bányai igazgató, selmeci kamaragróf*. = *Bányászati és kohászati lapok* i. m. 150. l.
63. Zoványi i. m. 249. l. – Breznyik i. m. 154–158. l. – Erről tanúskodik levelezése is Bél Mátyással, Ráday Pállal és II. Radvánszky Jánossal. *Bél Mátyás levelezése*. Kiad.: Szelestei N. László. (*Magyarországi tudósok levelezése* III. Szerk.: Tarnai Andor. Bp., 1993. 648. l. – *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára* IVc) 2–1. 355–362. Ld.: L. Kozma Borbála–Ladányi Sándor: *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. (*Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai* 3. Szerk.: Szelestei N. László). Bp., 1982. Nr. 2828. – Országos Levéltár. Radvánszky család levéltára. P 566 III. osztály XV. Fol. 15–45.
64. Zoványi i. m. 249. l.
65. Országos Levéltár. 0 69 Fasc.59. Nr. 35. Fol. 156.
66. Uo. Fol. 48 verzó és P 1848 9. tétel 1. csomó.
67. RMK II. 891.
68. Ezúton is köszönetet mondok Ján Žilák kandidátusnak, a besztercebányai Štátny oblastný archív helyettes igazgatójának, a nevezett levéltárban őrzött selmecbányai anyakönyvekből a Hellenbachokra vonatkozó adatok szíves közléséért. 1994. november 21-i levelében utalt arra is, hogy Hellenbach János Gottfried korábban feltételezett 1659. évi születési dátuma téves, a helyes dátum azonban a fennmaradt anyakönyvek alapján sem állapítható meg; körmöcbányai anyakönyvek ugyanis a kérdéses időszakból nem maradtak fenn. További adatait az alábbiakban közlöm: Hellenbach János az 1663., 1664., 1666., 1669. és 1670. évben keresztapaként szerepel a selmecbányai német evangélikusok születési anyakönyvében. Hellenbach János Gottfriedot ugyanitt ugyancsak keresztapaként az 1685., 1686., 1688., 1689. és 1690. évben említik. Hellenbach János Gottfriednak második há-

- zasságából három gyermeke volt: György András (szül.: 1688. ápr. 23.), Éva Rozina (szül.: 1690. aug.), György Károly (szül.: 1691. nov. 2.).
69. Asztalos i. m. 152. l.
70. Breznyik i. m. II. Füzet 203. l.
71. Ráday Levéltár. A Johannita Lovagrend Magyar Tagozatának Levéltára.
72. Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970/1971.* Bp., 1973. 122–124. l.

DER RENAISSANCE EINBAND UND DIE BESITZER EINER AUSGABE DER AUGUSTANA CONFESSIO AUS DEM JAHRE 1580.

E. SOLTÉSZ

Der Einband der *Augustana confessio*-Ausgabe (Lipsiae, 1580. Johann Steinmann. Signatur: RK 55) der Nationalbibliothek Széchényi zu Budapest ist ein schönes Werk des Wittenberger Buchbinders, Paul Droscher. Bei der Herstellung des Einbandes verwendete er auch solche Rollen- und Plattenstempel, die aus seiner Werkstatt von Konrad Haebler noch nicht registriert wurden.

Am 27. Febr. 1581 schrieb der Wittenberger Professor und churfürstlich-sächsische Hofprediger Polykarp Leyser – dessen Tätigkeit und Werke auch in Ungarn ziemlich bekannt waren – die erste handschriftliche Eintragung in das Buch.

Am 28. Nov. 1672 erhielt der evangelische Geistliche, Samuel Faschkó den Band, als Geschenk von Anna Maria Hellenbach, der Mutter des berühmten Schemnitzer Arztes, des Berggrafen und evangelischen Inspektors, Johann Gottfried Hellenbach (†1728). In der Arbeit werden mehrere neue Angaben über die in Kremnitz bzw. in Schemnitz lebenden, ersten Mitglieder der Familie Hellenbach mitgeteilt.

In dem Jahre 1719 besaß der evangelische Geistliche, Johann Legler den Band. Das wertvolle und schöne Buch kam in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit der Sammlung des namhaften ungarischen Büchersammlers, Nikolaus Jankovich in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi.

János pap országa
Barangolás könyvek között
egy legenda nyomában

W. SALGÓ ÁGNES

A 16. századi históriás énekek között olvashatjuk Valkai Andrásnak, az erdélyi kancellária tisztviselőjének költeményét a távoli India illetve Abesszínia királyáról, János papról és csodás birodalmáról. A mű 1573-ban jelent meg Kolozsvárott Heltai Gáspár nyomdájában, egy három művet tartalmazó kötet utolsó darabjaként. Heltai érdekesnek találhatta a jámbor és igen gazdag, távoli király országáról szóló költeményt, mert a következő évben megjelenő *Cancionálé*-jének a végéhez illesztve is megjelentette.¹ A históriás énekekben János pap mélyen vallásos, keresztény királyként áll előttünk:

*„Olly szorgalmatos Janos pap dolgában, Iseni
hirdeteti soc országban, Erössiti igaz hit vallás-
ban, Magát foglalta szentség dolgaiban.
Deréc ügyeközzése neki ez lón, Christus hiti
maradion pogán népen, Ő nemzetiuel eleget tegyen,
halhataitan nevet magánac vegyen.”*

A távoli, keresztény király alakja a magyar irodalomban többször is felbukkan. Mikes Kelemen 96. törökországi levelében János pap ítélőszékéről olvashatunk, de előfordul Cskonainál is a csodás gazdagságú országa, a különböző magyar szótárakban és szökönyvekben pedig leginkább Eldorado-ként, Utópia-ként, ami a német Schlaraffenlandnak felel meg.² Az *Életképek* 1848. szeptember 10-i számában jelent meg Arany Jánosnak *János pap országa* című verse, amiben a király teljesen negatív alak, az örökös részegeskedés, eszem-iszom országának ura, s a hazaszeretetet kiirtani akaró német ármány eszköze. Már nem a kereszténység bajnoka, hanem a tobzódásé, a hazaárulásé.

*„Most is vannak, akik ilyen
Hizlalóba vágnak:
Lomhán a gyomornak élni
És élni az ágyagnak.
Kik előt a hashoz mérve
A haza sem drága,
S midőn ez küzdésre készleti,
Felsőhajtnak: jöjj el, jöjj el
János pap országa!*

János pap pap alakja itt már ellenszenves figura, s a legenda utóéletében ennek a felfogásnak is megtalálhatjuk a párhuzamait más népek irodalmában is. Ezeket számbavéve Turóczy-Trostler József az egész legendát a földi, kulináris paradicsomok mítoszainak körébe sorolta, s mint ilyet, az emberiség egyik ősképeinek, „ősimago”-jának tekintette.³

A történet egyes elemei valójában a messzi ókorba nyúlnak vissza, s forrásai között találjuk a Nagy Sándor regényt éppúgy, mint az ókeresztény legendák némelyikét, a különböző keleti kultúrák mese- és hiedelemvilágát ötvözve az útleírások és tudósítások számos valós elemével.

János pap országának legendája sok módosuláson ment át, s véleményünk szerint ennek csupán egyik rétege a földi paradicsom eszem-iszom országának nem éppen pozitív erkölcsiségű elképzelése.

Érdeemes tehát áttekinteni a legenda módosulásának legfontosabb állomásait, mert csak ezek átgondolásával érthető, miért tudott egy csupán a mesék világába tartozó alak akkora hatást kifejteni. Királyok követeket indítottak a felkutatására, segítségében hosszú évtizedeken át bíztak a mohamedánok ellen küzdő keresztes hadak, a keresésére induló misszionáriusok és utazók tudósításaikkal nagyban hozzájárultak részint a földrajztudomány és térképészet, részint az iszlám tanulmányok és általában a keletkutatás fellendüléséhez. A legenda ősi magjához sok valós történeti esemény kapcsolódott, s ezek a hitelesség látszatát sugallták a távoli, keresztény király létével kapcsolatban. Éppen ezért évszázadokon át keresték őt és utódait, sokszor azonosították egyik vagy másik távoli ország uralkodójával, de később beigazolódott, hogy tévedtek. Megtalálhatatlan volt, mert úgy ahogy elképzelték, sohasem létezett.

Alakja felbukkan számos nép irodalmában, a róla szóló értékelések és elemzések mennyisége szinte áttekinthetetlenül gazdag. A kutatásban a legnagyobb érdemet Friedrich Zarncke szerezte, aki a múlt században több évtizedes munkával összegyűjtötte az eredeti forrásokat, sőt az egyik legfontosabbnak, az ún. *János pap levél*-nek családfáját is felállította, számbavéve közel száz kéziratát.⁴ A források eredeti nyelvű szövegének kiadásával ösztönözte a további kutatásokat. Munkája alapvetően fontos, annak ellenére, hogy néhány megállapítását utóbb korrigálni kellett.

Az újabb, modern szakirodalmat is figyelembevéve összefoglaljuk tehát a mesés történet tartalmi gyarapodásának, módosulásának folyamatát, miközben azt is vizsgáljuk, hogy az egyes valós történeti események, ismeretek milyen hatást gyakoroltak a legendára, illetve ez utóbbi mennyiben ösztönzött bizonyos kutatásokat.

Induljunk hát gondolatban egy hosszú útra, időbeli és térbeli messzeségekbe, a rejtélyes János pap nyomába eredve.

Barangolásunk első állomása Viterbo, az időpont 1145. november 18. III. Jenő pápa udvarában szívesen látott vendég jelent meg, Hugo, a gabalai püspök.⁵ A főpap nagy szolgálatot tett a latin egyháznak, hiszen két évvel koráb-

ban közbelépése akadályozta meg, hogy a bizánci császár, II. Johannesz Komnenosz megújítsa fennhatóságát az antióchiai patriarchátus felett.

A pápai kihallgatáson jelen volt Freisingi Otto is, s hűen tudósított is az eseményről a *Rerum ab origine mundi ad ipsius usque tempora gestarum libri octo* (A világ keletkezésétől a saját koráig történt események nyolc könyve) című történeti munkájában, amit egyébként *Chronica* címen is említenek, s nyomtatásban először 1515-ben jelent meg Strassburgban. Egyik igen szép példánya számos magyar vonatkozása miatt Apponyi Sándor Hungarica könyvtárában is megtalálható.⁶

Freisingi Ottót a középkor egyik leginkább szavahihető történetírójának tartják, hiszen már származása is lehetővé tette, hogy fontos korabeli eseményekről szemtanúként tudósíthasson, illetve megbízható forrásokból tájékozódjék. III. Lipót osztrák őrgrófnak és Ágnesnak, IV. Henrik császár lányának a fiaként született 1114 táján. III. Konrád császár (uralk.: 1138–1152) féltestvére és Barbarossa Frigyes (uralk.: 1152–1190) nagybátyja volt. Tanulmányainak egy részét Párizsban végezte, lehetséges, hogy Petrus Abelard is tanította; 1132-ben lépett be a cisztercita rendbe, a burgundiai Morimondban, 1136-ban ugyanitt a monostor apátja lett, 1138-ban pedig a bajorországi Freising püspöke. Nagy műveltségű férfi volt, de nem csupán a tudományokkal foglalkozott, hiszen 1147–48-ban féltestvére, III. Konrád oldalán részt vett a 2. kereszties hadjáratban, s ennek során megfordult hazánkban is, majd pedig eljutott Konstantinápolyba és Jeruzsálembe. 1158-ban halt meg Morimondban.

Freisingi Otto történeti munkája, a *Chronica* magyar szempontból is értékes forrásmű, hiszen beszámol a magyarok kalandozásairól, győzelmeiről és vereségeiről, az államszervezetről, és elismerően szól Szent István királyról is.⁷

A viterbói pápai fogadásról a mű 7. könyvének 33. fejezetében tudósít, s megemlíti a gabalai püspök jövetelének okait is. Hugo püspök végső úticélja az volt, hogy átkelve az Alpokon eljusson a német-római császárhoz és a francia királyhoz, egyébként ő maga is francia származású volt, és segítséget kérjen az uralkodóktól a kereszténység védelmében. Útját megszakítva tisztelgő látogatást tett a pápánál, s egyúttal beszámolt püspöki kormányzásának gondjairól is. A kereszténységet valóban nagy veszély fenyegette, erről Freisingi Otto már a 30. fejezetben is tett említést: Edessa városát elfoglalták a szaracénok, s beszenyezték a Szeplőtelen Szűz bazilikáját is, ahol a hagyomány szerint Tamás apostol ereklyéit is őrizték. Edessa pusztulása különösen fájdalmas veszteség volt, hiszen már a 3. századtól ez volt a szír keresztény egyház legfontosabb városa, a kulturális élet, a tudomány központja. A város impozáns lehetett, hatalmas középületei voltak: fürdők, színházak, kórházak, hippodrom. De talán legnagyobb ékessége az I. Justinianus alatt újjáépített katedrális volt, amit a világhét csodája közé számítottak. A várost korábban is érték már támadások, hiszen 639-ben meghódították az arabok, később Bizáncé lett, majd pedig a frank keresztieseké. A legnagyobb csapás az 1144. évben érte a várost, amikor Imad-ad-Din Zengi, a mosuli atabég elfoglalta. A frankokat megölette, de meg-

kegyelmezett a szír keresztényeknek, az örményeknek, a jakobitáknak és a görögöknek. Nem sokkal később viszont néhány örmény ismét vissza akarta állítani a frankok uralmát, de ekkor Zengi iszonyú bosszút állt. A összes keresztényt elüldözte ill. megölette, asszonyaikat és gyerekeiket rabszolgasorba taszította. Az iszlám számára különös jelentősége volt ennek a történelmi eseménynek, mert felkeltette annak a reményét, hogy meg lehet szüntetni a keresztény uralmat a térség más pontjain is. A veszély tehát nagy volt. Éppen ezért akarta felrázni a püspök a nyugati keresztényeket, hogy fogjanak végre össze, s akadályozzák meg az iszlám előretörését.

De a püspök még másról is szólt, Freisingi Ottó így ír erről.⁸ „Azt is elmesélte, hogy nem sok évvel ezelőtt, egy bizonyos János, aki Perzsa és Arménia mögött a távoli keletet lakja, s aki király és pap, népével együtt keresztény, mégpedig nesztoriánus, háborúba keveredett a perzsák és médek királyaival, a szamiárdoknak nevezett fivéreikkel, és elfoglalta királyi székhelyüket, Ekbatánát, amiről már korábban említést tettünk. Amikor az említett királyok a perzsa, méd és asszír csapatokkal együtt megütköztek vele, három napon át harcoltak, mivel mindkét fél inkább akart meghalni, mintsem megfutamodni. Végül is János presbyter, ahogy őt nevezni szokták, mégis csak menekülésre kényszerítette a perzsákat és egy igen véres öldöklés árán győzött. Ez után a győzelem után, mint mondta (ti. Hugó püspök, ford.) az előbb említett János a jeruzsálemi egyház megsegítésére indult, de amikor elérte a Tigris folyót, minthogy nem talált alkalmas járművet arra, hogy seregét átvigye a túlpartra, az északi tájak felé vette útját, mert úgy tudta, hogy ott a folyó a téli hidegtől be szokott fagyni. Néhány évig időzött itt a jegesedésre várva, de mivel az enyhe idő miatt ez a legkevésbé sem valósult meg, s a szokatlan klíma miatt hadseregéből sokakat elveszített, visszatérni kényszerült hazájába. Azt beszélik, hogy ő azoknak a mágusoknak a leszármazottja, akiket az evangélium is említ, s ugyanazon népek fölött uralkodik mint azok. Olyan dicsőség veszi körül s a terményeknek olyan gazdagsága, hogy nem is használ másféle jogart csak smaragdöt. Atyáinak példáján felbuzdulva, akik egykor elmentek hódolni Krisztus bölcsőjéhez, elhatározta, hogy elmegy Jeruzsálembe, de az előbb említett ok ebben megakadályozta. No, de ebből elég ennyi.”

A rejtélyes János papnak vagy presbyternek ez az első említése, s egyben kezdete egy évszázadokon és kontinenseken átvonuló legendának. Itt tehát még szó sincs valamiféle Eldorádóról, eszem-iszom országról, csupán rendkívüli gazdagságról terményekben és természeti kincsekben, ami viszont ősidők óta kapcsolódott a távoli kelet, főképp India képéhez. A papkirály alakja később egyre színesebbé vált, újabb és újabb tudósítások terjedtek el róla, és sokakban éppen gazdagsága, hatalma és krisztushite keltette azt a reményt a második keresztes háború idején is, hogy hátha segítséget nyújt az iszlámmal szemben. Pedig az idézett első forrás mást sugall.

De vajon van-e valami történelmi hitele a leírt eseménynek? Vegyük sorra a szöveg állításait! Tehát valahol, a messzi keleten, India és Kína táján élt egy

keresztény király, mégpedig nesztoriánus. Nesztóriusz kiváló tudós és szent életű férfi volt, aki Antiochiában nevelkedett, szerzetes lett, majd 428-ban konstantinápolyi patriarchává szentelték. De mivel Krisztusban különválasztotta az isteni és emberi személyt, tévtanítónak minősült, s a 431-es efezusi zsinat kiátkozta. Később Egyiptomba ment száműzetésbe, üldöztetés, megvetés lett a sorsa, míg valószínűleg 454 táján meghalt.

Nesztóriusz tanait alapul véve már néhány évtizeddel a halála után létrejött az új és rohamosan terjedő szekta Szíriában és Perzsiában. Gyors terjedésére jellemző, hogy már ugyanekkor, vagyis az 5. század végén Belső-Ázsiában is létrejött a mervi (Maru) és a herati (Hara) püspökség. Misszionáriusaik sokoldalú emberek voltak, ügyes kereskedőkként jól boldogultak, s mivel értettek a betegségek gyógyításához is, közkedveltek lettek a nomádok és oázislakók körében.⁹ A belső-ázsiai nomádok első nesztoriánus törzse a kereit volt, a róluuk szóló első tudósítás a 11. századra nyúlik vissza, s a 13. században jegyezte le Bar Hebraeus.¹⁰ Később Dzsingisz kánt támogatva részt vettek a mongolok első nagy törzsi harcaiban. A kereitek mind keresztények voltak, s követőkre találtak még a mongol kán családjában is. Mönge Kubilaj és Hülegü anyja is buzgó, nesztorianus, kereit hercegnő volt. Dzsingisz kán környezetében is éltek keresztény kereitek, közéjük tartozott Mönge nagykán legfőbb tanácsadója, Bolgai is. Más belső-ázsiai törzsek is felvették a kereszténységet, így például az ongut vagy öngüt törzs is, ők a Huang-ho északkeleti kanyarulatánál laktak, s a kínaiak szolgálatában álltak. Az ő városuk a Marco Polonál szereplő Tenduc. Még a személyneveik is keresztények voltak: Simon, György, Jakub, Lukács, Jisó (Jézus).¹¹ Más belső-ázsiai népek körében is éltek keresztények, így pl. a naimanok és a karakitajok között is.

A gabalai püspök állítása a belső-ázsiai kereszténység létezéséről tehát történelmileg igazolható. De mi a helyzet a véres kimenetelű csatával? Freisingi Ottó nem említi a pontos időpontját, csupán annyit ír, hogy „ante non multos annos”, vagyis nem sok évvel ezelőtt. Az időpontra vonatkozó pontosabb adatot az ún. *Codex Garstensis*-ben lehet megtalálni, ami 1181-ben íródott, és az 1139-el záródó *Admonti Annales*-t folytatja. Az előbbiben az 1141-es év eseményeinél a következők olvashatók: „Johannes presbyter rex Armeniae et Indiae cum doubus regibus fratribus Persarum et Medorum pugnavit et vicit.”¹² „János presbyter, Arménia és India királya a perzsák és a médek két, testvér királyával csatázott és győzött.”

Az itt említett csata háttere valós esemény. Perzsia 1037/39-től szeldzsuk uralom alatt volt, s szultánjai – Thogrul-bég, 1037–1063, Alp Arszlan, 1063–1072, Malek-Sah, 1072–1092 – erős, egységes birodalmat építettek ki Turkesztán határától Kis-Ázsia közepéig és Egyiptomig. Malek-Sah halála után három fia: Barkiarok, Mohammed és Szandzsár között harc kezdődött, majd végül 1118-ban Szandzsáré lett a legfőbb hatalom, bizonyos területek pedig vazallus uralkodók uralma alatt maradtak. Az Ottónál szereplő Szamiardok neve tehát

Szandzsáréból van képezve, így említik a vele harcban álló testvéreit (1118-ig), majd pedig azok fiait.

Szandzsar fő területe a khoraszani magas fennsík volt, ehhez kapcsolódott a Kaszpi-tó és az Oxus közötti Horezm, amelyek különböző uralkodókhoz tartoztak. A Kaszpi-tóra való kijárás miatt különösen fontos volt Horezm, s ezt Barkiarok 1097-ben egy bizonyos Mohammednek adta át, aki viszont függetlenítette magát. Őt 1127 után Atsziz követte a trónon 1155-ig. Szandzsar megölette Atsziz fiát, s ez okozta a háborús konfliktust. Horezm ura, Atsziz, ekkor segítséget kért a karakitájok királyától, még bizonyos területszerzéssel is kecsgette. A szeldzsukok seregét 1141. szeptember 9-én, valószínűleg a mai Szamarkand közelében véres csatában megverte a karakitájok fejedelme. A csata leírása megtalálható Ibn Al-Athir, arab történetírónál, aki szerint viszont a győztesek nem voltak igazhitűek vagyis mohamedánok. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a győztes, a közép-ázsiai karakitáj királyság megalapítója, a kínai műveltségű Yeh-lü Tashih volt. A vallása szerint viszont aligha lehetett keresztény, Ibn Al-Athir manichaeistának mondja, a kínai források pedig egyértelműen buddhistának tartják. A csata az arab történetíró szerint iszonyúan véres volt, Szandzsar seregéből százezren estek el, közöttük volt tizenkétezer előkelő és négyezer asszony. A szultán feleségét is elfogták, de maga Szandzsar el tudott menekülni.¹³ A véres csata híre gyorsan elterjedt, mégpedig valószínűleg a kereskedők közvetítésével, akik az Antiochiát Bagdaddal illetve Közép-Ázsiával összekötő karavánutakon közlekedtek. Mivel a korabeli közvélemény tudott az Ázsiában létező keresztényekről, mi sem természetesebb, mint hogy az ellenséges szeldzsuk uralkodó legyőzője a nyugati hagyományban kereszténnyé vált. Papként való szerepeltetésére is van magyarázat, hiszen a távol-keleten elszórta élő, kisebb-nagyobb keresztény közösségekbe olykor csak több évtized eltelével jutott el püspök, s hogy ne maradjanak pap nélkül, szokásban volt, hogy szinte valamennyi férfit, sokszor még gyermekként, pappá szentelték.¹⁴

A János név keletkezésére is születtek magyarázatok. Gustav Oppert a *Der Presbyter Johannes im Sage und Geschichte* című, egyes részleteiben túlhaladott munkájában azt feltételezte, hogy Yeh-lü Tashih-nak a titulusa, a kukhan vagy gurkhan a szír nyelvben Juchananná változott, s ebből már csak egy lépés a Johannes.¹⁵ Zarncke ezzel szemben viszont arra figyelmeztet, hogy az elmúlt korokban még hasonló hangzás sem volt szükséges a nyugati név adásához, hanem egészen önkényesen adtak a történetírók európai neveket a jelentős keleti személyeknek.¹⁶

A Freisingi Ottó leírásában szereplő smaragd jogar nem szorul különösebb magyarázatra. A mesés gazdagságot kifejező keleti képek egyike, számos párhuzamát lehet fellelni a perzsa, arab, indiai irodalomban.

Valóság és mese keveredik tehát a titokzatos kelet karavánútjai mentén. De Freisingi Ottó nem sokat akart időzni a mesés elemeknél, szüksézávan zárja mondandóját: „No, de ebből elég ennyi.” Bár ő maga is részt vett a 2. kereszties hadjáratban, aminek során többen is reménykedtek a távoli keletről ér-

kező keresztény segítségben, de egyetérthetünk Beckingham megállapításával, aki szerint Otto a gabalai püspök beszámolójának leírásával éppen e várakozás reménytelenségére utalt. Hugo püspök is éppen ezért indult a nyugati fejedelmekhez, csak az ő segítségükben, összefogásukban bízhatott a mohamedánokkal szemben. A távoli, belső-ázsiai kereszténység messze volt, onnan nem várható segítség a Szentföld felszabadítására és a közel-keleti keresztények megmentésére.¹⁷

Freisingi Ottó leírásából még egy motívumról nem esett szó, s ez a legfontosabb s a hosszú századokra kiható. János pap alakja egybekapcsolódik az egykor Jézus jászolánál hódoló ún. napkeleti királyokéval, vagy másképp a mágusokkal. Ezek leszármazottainak tartják János papot. Ez viszont hitelt adott a keresztény közvéleményben, hiszen a hagyomány úgy tartotta, s az apokrif Széth könyvében olvasható, hogy Jézus feltámadása után a keleti térítő úton lévő Tamás apostol keresztelte meg az egykori mágusokat.¹⁸ A latin hagyomány megőrizte még nevüket is: Gáspár, Menyhért, és Boldizsár. A Gáspár vagy Gathaspa névnek a szír megfelelője Gushnasaph. Ebben a névben viszont amint a téma két kiváló ismerője, Alfred von Gutschmid ill. Ernst E. Herzfeld századunk harmincas éveiben megállapította: a parthus – indiai király, Gundaphor vagy Gondopharnész neve rejtőzik, aki az ugyancsak apokrif Tamás aktákban is szerepel.¹⁹ A *Tomás-akták*-at a Kr. u. 3. században jegyezték le Edessában, szír nyelven, a 4. században lefordították görögre majd abból latinra, de van etióp és örmény változata is, de ezek kihagytak bizonyos részeket az eredetiből, különösen a manichaeus hatást mutató beszédeket, megmaradtak viszont az apostol útjaira, tevékenységére vonatkozó részek. Az eredeti forma csak egy 4-5. századi sínai palimpszeszt kódexből rekonstruálható. A keleti mágus és az uralkodó nevének nyelvi egyezésén kívül egy múlt századi régészeti leletet is meg kell említenünk.

1833-ban egy bizonyos Charles Masson ásatásokat végzett a Kabul völgyében, s talált számos arany-, ezüst- és rézpénzt. Némelyiken felirat is volt, mégpedig egy bizonyos Vindapharna-é, (jelentése perzsául: „a dicsőség bajnoka”), de előfordult szír nyelvi alakban is Gudnaphar-ként, görögül Hindopherész-ként. Ez a név viszont igen hasonlít a fent említett névalakokra, s nem más, mint a Gondopharnész, aki a „nagy királynak, a királyok leghatalmasabb királyá”-nak nevezte magát, s a Kr. u. 16–45-ig uralkodott egy meglehetősen nagy térségben, ami a mai Irán, Afganisztán és Északnyugat-India területének felel meg.²⁰ De az ilyen tetsztős egyezésekkel óvatosan kell bánni. A Tamás legendának könyvtárnyi irodalma van, sokan foglalkoztak természetesen az indiai vonatkozásokkal is. Közülük most a jezsuita Joseph Dahlmann figyelmeztetésére hivatkoznék, szerint sokszor a monda szövegébe valóságos történeti személyek, földrajzi helyek és események szövődnek, s ezáltal a történeti hitelesség látszatát keltik.²¹ De a kérdés továbbra sincs eldöntve.

Valószínű tehát, hogy János pap legendájának közkedveltsége nem lett volna olyan nagy, ha nem kapcsolódott volna össze a Szent Tamásról szóló hagyo-

mánnal. A *Tamás-akták* elmondják, hogy amikor az apostol Indiába érkezett, a már említett király, Gundaphar vagy Gondopharnész megbízta egy palota építésével. Tamás viszont az erre szánt összeget szétosztotta a szegények és nélkülözők között. A király megharagudott, és börtönbe záratta az apostolt. Nem sokkal ezután a király fivére megbetegedett, meghalt és feljutva a mennybe látott ott egy csodás palotát. Amikor megkérdezte, hogy kié az, azt válaszolták, Gondopharnészé, és Tamás építette neki. Ekkor a király fivére engedélyt kért a visszatérésre, s később a földön mindketten keresztények lettek, s Tamás keresztelte meg őket. Az említett király Észak-Indiában uralkodott, onnan viszont az apostol elment Mazdai királyságába. Itt prédikációiban a szigorú önmegtartóztató életet propagálta, és követője lett a király hitvese is. Ez a tény viszont rendkívüli konfliktust okozott a házaspárnak, s végül a király megölette Tamást. Az apostol tanítványa volt Vizan is, a király fia, aki Tamás holttestét a királyi sírboltba helyeztette, de később egy keresztény hívő nyugatra vitte. Ezt a nyugati helyet már a legkorábbi időktől Edessával azonosítják. A kivégzés színhelyeként viszont Mailapurt említik, ami Madras elővárosa, tehát Dél-India. Tamás dél-indiai működésének igen erős a hagyománya. A 6. századi alexandriai kereskedő majd szerzetes, Kozmasz Indikopleusztész a Malabár-parton és Ceylon szigetén is talált keresztényeket. A 13. században Marco Polo pedig a Koromandel parton, vagyis Mailapur környékén. A helybeli hagyomány szerint ott halt vértanú halált Tamás apostol, holttestét pedig a település fölött emelkedő hegyen épült templomban temették el.²² Tamás apostol dél-indiai eltemetésének ellentmond az *Akták* etióp nyelvű változata, mert ez Mazdai országot Quantarianak hívja, ami viszont egybecseng Gandharával, ami Észak-Indiában van, s királyai nem indiaiak hanem perzsák voltak.²³ Ugyancsak nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Mazdai király neve sem indiai hanem perzsa. Az is közismert, hogy a perzsi városok szoros kereskedelmi kapcsolatban voltak a Malabár-parttal, és a mezopotámiai összeköttetésekről tanúskodik az is, hogy a malabár parti keresztények liturgikus nyelve a szír volt. A 4. századi Szent Ephraim, aki Edessában működött, egyik himnuszában azt írja, hogy Tamás teste egyszerre megtalálható Edessában és Indiában; ez úgy értendő, hogy az ereklyéknek csupán egy része került a szírek városába. Toursi Szent Gergely pedig a *De gloria martyrum* című művében megemlíti egy bizonyos Theodort, aki indiai útjáról visszatérve elmesélte, hogy az apostol testét először Indiában temették el; a pontos helyét nem említi, de van ott egy monostor és egy csodálatos templom. A szent sírja előtt pedig egy mécses ég éjjel-nappal, anélkül, hogy kifogyrna belőle az olaj. Edessáról annyit mond, hogy ott, ahol az apostol maradványai pihennek, évente lejátszódik a csoda, hogy a város kútjainak vize az apostol ünnepére megemelkedik.²⁴

Szent Tamás hagyományának összekapcsolódása János papéval tette különösen közkedvelté az utóbbi alakját a középkorban. 1122-ben egy indiai patriarcha jelent meg a pápánál, II. Callixtusnál. A látogatásról két leírás maradt fenn, az egyik egy anonim szerző műve, *De adventu patriarchae Indorum sub Callixto papa*

II. Ennek legkorábbi kézirata a 12. században keletkezett, de számos kódexe ismert a 13–14. századból. A másik forrás pedig a reimsi Odo, St. Remy apátjának (1118–1151) egyik levele egy bizonyos Thomas grófhhoz, amelyben beszámol egy indiai érsek római látogatásáról. Az esemény pontos időpontját a két mű adatainak egybevetésével lehet megállapítani, az anonym mű szerint ez Callixtus pápa uralkodásának 4. évében történt, ez viszont az 1122. február 2. és 1123. február 1. közti időszak, míg Odo nem említi sem a pápa nevét, sem az évet, hanem csak a hónapot és a napot: a mennybemenetel utáni pénteket (= május 5.). A patriarcha látogatása tehát 1122. május 5-én volt.²⁵

Az anonym mű, a *De adventu* szerint a János nevű indiai patriarcha a palliumért érkezett Konstantinápolyba, s ott találkozott a pápa követeivel, akik éppen a keleti és a nyugati egyház közötti egyik vitás kérdésben próbáltak egyezkedni. A patriarcha megkérte őket, hogy ő is velük tarthasson Rómába, hogy tiszteletét tehesse a pápánál és beszámoljon Szent Tamás apostol indiai csodájáról. Az említett napon a lateráni palotában gyűlt össze a klérus és a világiak sokasága, s maga II. Callixtus pápa is jelen volt. A patriarcha bemutatta városát, Hulnát, ami India fővárosa, s olyan nagy, hogy csak 4 nap alatt lehet körüljárni. Hatalmas falak veszik körül, s ezek olyan szélesek, hogy egymás mellett két római kocsi közlekedhetne a tetejükön, magasságuk pedig a római tornyokéval vetekszik. A városon keresztül folyik a Physon folyó, a paradicsomi folyók egyike, a vize ragyogó, s aranyrögöket és drágaköveket sodor magával. A vidéket hithű keresztények lakják, akik között nincs sem hitetlen, sem pedig eretnek.

A városfalakon kívül, nem messze van egy hegyecske, amit egy igen mély tó vesz körül, s ezen a hegyen áll Szent Tamás apostol temploma. A tó körül a tizenkét apostol tiszteletére tizenkét monostort is alapítottak. De a hegyre csak az évnek egy adott időszakában lehet eljutni, mégpedig az apostol ünnepét megelőző és követő nyolc nap alatt. Ekkor a tó visszahúzódik, s így száraz lábbal lehet átjutni. Messzi vidékekről zarándokolnak ide hívők és nem hívők, hogy bajaikra orvoslást leljenek Szent Tamásnál. A templom szentélyében van egy csodálatos ciborium, aranyból és ezüsből, amit a folyóból származó drágakövek ékesítenek. Ezenkívül van egy ezüst, teknőszerű tál, ami ezüst láncon függ, s ezen van az apostol érintetlenül és romlatlanul megmaradt teste, mégpedig „stans etiam et erectus super eam tamquam vivens cernitur” – azon ki egyenesedve állva, úgy hogy élőnek látszik. Előtte pedig egy balzsammal teli mécses ég, és sohasem fogy ki belőle a balzsam. Ennek egyébként csodatevő gyógyereje is van. Amikor a szent ünnepét ülik, a hívek könyörögnek egy kis balzsamért, s aki bekeni magát vele, meggyógyul. A patriarcha a segédkező püspökökkel leemeli a testet, s az oltárnál egy arany székre ültetik, majd pedig elkezdődik a szentmise. Amikor az áldoztatáshoz érnek, a patriarcha az ostyákat egy arany paténára helyezi, odalép a szenthez, elé tartja, s Tamás apostol úgy mintha élne, megáldoztat minden igaz hívőt, de ha olyan valaki járul elé, aki hitetlen, eretnek vagy pedig súlyos bűn terheli, akkor az apostol visszahúz-

za kezét, össze is zárja, s így marad mindaddig, amíg a bűnös lélek el nem megy. Éppen ezért a bűnösök ezt elkerülendő már korábban megbánják vétkeiket, vagy ha elvetemültek, meghalnak még mielőtt a szent elé kerülnének. Az ünnep eltelte után a tó vize ismét megemelkedik.

A másik leírás, Odo apát levele, egy meg nem nevezett indiai érsekről szól.²⁶ Lényegesen rövidebb, nem tartalmazza a patriarcha városának a leírását, s lényegében Szent Tamás csodájára szorítkozik. Szövege több helyen is eltér a *De adventu*-tól, így egészen más az érsek Rómába jövetelének az oka. Odo szerint az érsek bizánci követekkel érkezett Rómába, s nem a pápaiakkal, mint az anonym szerzőnél. Ebben a palliumért ment eredetileg a bizánci császárhoz, ami teljesen nyilvánvalóan a keleti egyháztól való függésre utal, Odónál viszont világi szempont szerepel: a politikai kapcsolatokat megerősítendő egy herceget kért hazája számára. Kapott is egyet, de útban hazafelé a bizánci herceg meghalt, s ugyanez megismétlődött egy második herceggel is. Az érsek megint visszatért Bizáncba, de a császár megrémülve a sorozatos tragédiáktól, újabb herceget már nem küldött a messzi Indiába. A főpap ekkor könnyek között kérte, hogy adjon a császár mellé követeket, hogy Rómába mehessen tanácsért. Így jött létre a látogatás, amiről Odo szemtanúként ír az egyébként nem datált levelében.

A pápai curián, a püspökök jelenlétében, de a pápa távollétében mondja el az érsek az apostol csodáját. Tamás apostol temploma egy folyó által körülvett helyen van, a víz itt is lepad a szent ünnepére. Az érsek leemeli fekhelyéről az apostolt, s a főpapi székbe ülteti. A hívek ezután az apostol elé járulnak, és ajándékokat adnak át neki. Ő kinyújtja a kezét, és mindazoktól átveszi, akik hívók, de ha valaki nem az, semmit sem fogad el. A pápa hallomásból értesült a beszámolóról, s maga elé hívatta az érseket, mert attól tartott, hogy tévtanokat hirdet. De az érsek meggyőzte őt, sőt esküt tett az evangéliumokra.

A két szöveg leírása alapján ismét felvetődik a kérdés, melyik városba helyezhető Tamás apostolnak a nyughelye és a hozzá fűződő csoda?

A *De adventu* leírása ráillik az indiai Mailapurra, hiszen ott a templom egy hegyen volt, a városon kívül, Edessában viszont a város területén. Mailapur közelében volt egy folyó, Edessán pedig keresztülfolyik a Daisan (Scirtus), s ennek a vízhozama nagyon ingadozó volt, s éppen emiatt építtetett Justinianus császár (527–565) mesterséges vízelvezető árkokat. Az időnként igen veszélyes áradások tavasszal jelentkeztek, Szent Tamás ünnepe pedig október 6-án volt, tehát a száraz időszakban. A későbbi források egyre inkább azt sugallják, hogy az apostolhoz fűződő csodás áldoztatás ill. az ajándékok elfogadásának színhelye Edessa volt. Így például a későbbiekben tárgyalandó ún. *János pap levél*-nek egyik latin újrafordítása, ami egy korábbi latin szöveg francia nyelvű fordítása alapján készült, és számos betoldást tartalmaz, ezek egyike szerint a *De adventu*-ból a levélbe átvett áldoztatási jelenetben nem az indiai János patriarcha ségédkezik az apostolnak, hanem az észak-szíriai Antiochia patriarchája, aki vi-

szont az edessai érsek felettese volt.²⁷ A 12. századi Elisaeus pedig Szent Tamás templomát már egyértelműen egy Edessa közelében levő hegyre helyezte, a 14. századi Johannes de Hese szerint Hulna négy napi útra van a szíriai várostól.²⁹ A keresztes háborúk idején az arabok is a világ egyik csodájának tartották az edessai katedrális, és a város is egykor egy igen jelentős erődtés volt, külső és belső fallal. E két fal között a késő római korban egy magasított út vezetett, s nagyon valószínű, hogy ennek a maradványai még a középkorban is láthatók voltak.²⁹

A zarándokok az ősi szokást követve a szent helyeken ajándékokat helyeztek el, s ebből alakulhatott ki az a felfogás, hogy maga a szent fogadja el az adományokat. Az áldoztatás későbbi betoldásként került a legendába, s az is valószínű, hogy a szentélyek leírása is a későbbi századok zarándokainak elbeszélése nyomán keletkezett. Edessa szerepe tehát rendkívül fontos, s az sem elhanyagolandó szempont, hogy a közelében levő Batnae városában a 2–3. század folyamán messze földön híres, évenkénti vásárt tartottak, ahová még a messzi Indiából is érkeztek kereskedők.³⁰ Az áruk cseréjén kívül a hírek is terjedtek, s így könnyen összekapcsolódhatott az indiai és az edessai szentély, aminek eredményeképpen létrejött az egységes legenda.

A téma kutatói egyetértenek abban, hogy valóban érkezhettek Rómába egy ún. indiai patriarcha, de minden valószínűség szerint nem a mai fogalmaink szerinti Indiából, hiszen onnan már azért sem volt ez lehetséges, mert az 1122. évben a tatárok támadásai miatt a külső területeken, Perzsia nagy részén és Közép-Ázsiában megvalósíthatatlan lett volna egy ilyen utazás. Így tehát lehetséges, hogy az a bizonyos patriarcha valahonnan Észak-Szíriából, sőt esetleg éppen Edessából érkezett.³¹ India földrajzi kiterjedése a kereszténység első századainak geográfusai szerint sokkal nagyobb volt, mint ahogy az ókori ill. a mai földrajztudomány tartja. A keresztény szerzők a közeli és távoli kelet területének nagy részét Indiának nevezték, így Arábiát, Etiópiát és természetesen a mi fogalmaink szerinti Indiát is.³²

A János pap (presbyter) alakja köré szőtt legenda elterjedésében a legnagyobb szerepet a neki tulajdonított levél játszotta. Az ennek meglétéről szóló első tudósítást Albericus Trium Fontium, 13. századi, cisztercita szerzetes krónikájában olvashatjuk. A Châlons vidék különböző kolostoraiban tevékenykedő szerzetes világkrónikájában az 1165. évre vonatkozóan a következőket írja: „Abban az időben János presbyter, az indiaiak királya, egy sok csodás dologról szóló levelet küldött különböző keresztény királyoknak, különösen pedig Manuelnak, a konstantinápolyi császárnak és Frigyesnek, a rómaiak császárnak...” Majd ezután Albericus idézi a levél címzésének kezdetét, ami egyébként csak Manuelt említi.³³

A levél datálatlan, így éppen a címzett, Manuel Komnenosz uralkodásának idejéből lehet kiindulni, vagyis az 1143–1180-ig terjedő évekből. Az viszont biztos, hogy a levél nem íródhatott Freisingi Ottó tudósítása előtt. Albericus történeti munkásságának megítélésében eltérnek a vélemények, éppen Magyaror-

szágnak a tatárdúlás előtti történetéhez sok adatot tartalmaz a munkája, esetleges következetlenségei, kritikátlan forrásátvétele ellenére is a 13. század egyik fontos krónikása. A levél megírásának ante quem-jéül pedig az 1177. évet szokták tekinteni, mert abban az évben, szeptember 27-én datálódott az a tényleges hiteles levél, amit III. Sándor pápa küldött János presbyternek, s ezt sokan válaszevélnek tekintik.³⁴ Ez viszont erősen kétséges, hiszen a pápa levele említ egy bizonyos Philippost, aki a levél szerint a pápa orvosa és udvari embere volt, s aki sokat mesélt az egyházfőnek János királyságáról, s ez azt sejteti, mintha az orvos járt volna a keleti keresztény király udvarában. Philippus szerint ugyanis János pap egy templomot akart építtetni Rómában, s egy oltárt Jeruzsálemben, hogy országa zarándokai ott róhassák le tiszteletüket.

Sándor pápa leveléről a későbbiekben még bővebben szólnunk. A János papnak tulajdonított levél rendkívüli népszerűségét mutatja az is, hogy a már sokszor említett Friedrich Zarncke a múlt században több évtizedes munkával összegyűjtötte az akkor fellelhető kéziratait, akkor ez közel százat jelentett.³⁵

A létező kéziratok száma még ennél is több lehet, hiszen Európa kéziratgyűjteményeiben lappanghatnak még másolatok. Így például Zarncke nem említi a magyarországiakat sem: a *Nagynyedi kódexet*, ami a 15. században készült, és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzik, s nem ismerte az Egyetemi Könyvtár ugyancsak 15. századi kéziratát sem.³⁶

Zarncke megállapította, hogy létezik egy ősi változat, ami a legrövidebb, s ennek eredeti nyelvén sokat vitatkoztak. Alexander A. Vasiliev a szövegben található görög szavak miatt, egy görög nyelvű alapszöveget feltételezett, de ezt a későbbiekben megcáfolták.³⁷ A latin eredeti nyelv legfontosabb bizonyítékai: a szövegben található egy kétsoros latin hexaméter, ami aligha lehet fordítás, a szentírási idézetek mindig a *Vulgatá*-ból valók, továbbá feltételezhető tartalmi forrásai a latin irodalomban lelhetők fel. Az sem elhanyagolható szempont, hogy eddig egyetlen görög nyelvű szöveg sem került elő. Az ősi szövegnek öt későbbi, interpolált változata jelenik meg számos másolatban. Közülük a legfiatalabb, ún. „E” változat a következő sorral zárul: „Végetér János presbyternek a könyve illetve története, amit Christianus, mainzi érsek fordított görög nyelvből latinra.”³⁹ Ennek a bejegyzésnek a hitele meglehetősen kétséges, hiszen maga a szöveg is sok helyen hibás.³⁹ De létezik egy 12. századi párizsi kézirat is, aminek incipitje így szól: „Kezdődik Jánosnak, India császáranak Manuelhoz, Konstantinápoly császárához írt levele királyságának gazdagságáról és csodálatos dolgairól, amit először görögre és latinra lefordítottak.”⁴⁰

Mivel a levelet a keletkezésekor és még a későbbi századokban is valóban egy indiai uralkodótól származtatták, a közvélemény természetesnek vette, hogy a szerző valamilyen keleti nyelven írhatta, s a latin csak fordítása lehet, s ugyanígy a görög is, hiszen a címzett a bizánci császár volt. A tények viszont mást mutatnak. Az eredeti nyelv a latin lehetett, s a korábbi felsorolt szempontokon kívül az a körülmény is alátámasztja ezt, hogy későbbi orosz és

egyéb szláv nyelvű fordításai mind a latin eredetiből készültek, jóllehet egy görög nyelvű szöveget biztos előnyben részesítettek volna.

A legkorábbi szöveg a bevezető rész után rátér János pap országának leírására. Hatalmas országa van, hiszen a három India felett uralkodik. Birodalma a legtávolabbi Indiától (ez a mai Dél-Ázsia), ahol Szent Tamás teste nyugszik, átnyúlik a sivatagon egészen odáig, ahol a Nap felkel, majd pedig Babilon sivatagjáig, s elkanyarodik egészen Babel tornyáig.⁴¹ Hetvenkét adófizető király tartozik az uralma alá. Mélyen vallásos keresztény, aki segíti a szegény keresztény hívőket, és fogadalmat tett arra is, hogy le fogja győzni nagy seregével Krisztus ellenségeit, s tisztelgő látogatást tesz a szentsírnál.

A levél felsorolja az ottani élőlényeket: elefántok, tevék, vízilovak, krokodilok, párducok, oroszlánok, fehér medvék, néma kabócák, griffek, tigrisek, hiénák élnek a területén, s ezeken kívül még néhány olyan rejtélyes állat, amelyeknek azonosítása mind a mai napig bizonytalan, és sok gondot okoz a nyelvészeknek és a zoológusoknak. Különleges emberi lényekben sincs hiány: élnek János pap országában gigászok, férfi és női szatírok, pigmeusok, kyklopszok, s az egzotikus állatok sorába tartozik még a fönixmadár is. Általában valamennyi élőlény előfordul ott, ami csak létezik az ég alatt.

János pap országa tejjel-mézzel folyik, nincsenek ott mérges állatok, így skorpió és kígyó sem, de ez utóbbit a levélíró később megcáfolja, mert kiderül, hogy kígyók azért mégiscsak vannak. Az országon átfolyik az Ydonus folyó, ami a Paradicsomból ered, s tele van drágakövekkel: smaragd, zafír, karbunkulus, topáz, onyx, berill, ametiszt s egyéb drágakövek sodródnak a folyó vizével.⁴² Van itt egy assidios-nak nevezett növény is, aminek gyökere csodás erővel rendelkezik, s aki azt magán hordja, az elől elmenekül a tisztátalan lélek, illetve a növény arra kényszeríti, hogy árulja el a nevét, s azt, hogy honnan jött. Emiatt viszont a rossz szellemek azon a földön senkit sem mernek megtámadni.

Ez az a vidék, ahol a bors terem, s a ligetes borstermő területek tele vannak kígyókkal. Az egyik betoldás (az „A” változat) azt is elmondja, hogyan tesz tűzgyújtással ártalmatlanná a bors szüretelésekor a kígyókat.

Az Olympusnak nevezett hegy lábánál fakad egy kis forrás, vizének íze nappal és éjszaka óránként változik, s mindössze háromnapra van a Paradicsomtól, ahonnan Ádám kiűzetett. Aki böjtölve háromszor iszik a forrásból, az a továbbiakban mentes lesz mindenféle betegségtől. Ugyanitt találhatóak bizonyos aprócska kövek, amelyekből néhányat sasok gyakran elvisznek János pap országába. Ezek a kövek megfiatalítanak, s annak, aki az ujján viseli, a látása megjavul, ha korábban gyenge volt, illetve rendkívüli éleslátásra tesz szert. Ha pedig valaki elénekel egy meghatározott szent éneket, láthatatlanná lesz tőle. Ezenkívül ez a kő elűzi a gyűlöletet, egyetértést teremt, s távol tartja az irigységet.

De a csodák még mindig nem érnek véget leírásban. János pap országában van egy homoktenger, ami éppúgy örökké hullámozik, mintha víz lenne a med-

rében. De se hajón, se bármi egyéb módon nem lehet átkelni rajta, s éppen ezért senki sem tudja, miféle föld van utána. Bár nincs benne egyetlen csepp víz sem, a János pap országa felőli parton mégis rendkívül ízletes halak találhatóak benne. Innen három napi járásra hegyek magasodnak, ahonnan egy kőfolyó ereszkedik le, amiben szintén nincs víz, csupán kisebb-nagyobb köveket és fákat sodor magával. A hét három napján folyik, s ezalatt nem lehet átkelni rajta, míg a többi négy napon lehetséges keresztül menni. A folyó a homoktengerbe ömlik.

A sivatag mellett, a lakatlan hegyek között van egy földalatti folyócska, amit csak véletlenszerűen lehet megközelíteni, amikor a föld kettényílik. Ilyenkor át lehet oda menni, de gyorsan ki is kell jönni, mielőtt még a föld ismét összezáródna.

A sivatag homokja nem más mint drágakövek és gyöngyök tömege. A kőfolyón túl lakik a zsidók elveszett tíz törzse, akik királyt választanak maguknak, de mégis János pap alattvalói és adófizetői.

A legforróbb területen élnek a szalamanderek, amik csak tűzben tudnak létezni, s ezek az élőlények készítik a selymet.

János pap országa befogad minden jövevényt. Szegény ember nincs közöttük. De nincsen tolvaj, rabló, házasságtörő sem, s nem létezik kapzsiság. Mindenki jómódú, egyedül lovuk van kevés s azok is hitványak. János pap magáról azt állítja, hogy gazdagságával egyetlen ország sem vetekedhet.

Ha háborúba indulnak, zászlóként 13 hatalmas aranyból készült, drágakövekkel díszített keresztet visznek a sereg előtt, ami hatalmas létszámú. De, ha csak kilovagolnak, János pap előtt egy egyszerű fakeresztet visznek, ami nincs se arannyal sem pedig drágakövekkel díszítve, hogy ezzel őket mindig Krisztus szenvedésére emlékeztesse, ezenkívül visznek még egy földdel teli arany edényt, ami arra figyelmezteti őket, hogy a test visszatér eredetéhez, a földbe. Egy arannyal teli ezüst edényt is visznek előtte, hogy mindenki lássa, ő az uralkodók uralkodója.

Senki sem hazudik náluk, s ha valaki mégis ezt akarná tenni, meghal mielőtt még megszólalna. Mindannyian az igazságot követik. Minden egyes évben hatalmas sereggel látogatja meg János pap Dániel próféta sírját a babiloni sivatagban.

Uralma alá tartoznak az amazonok és a bráhmánák is.

Az a palota, ahol János pap lakik, hasonló ahhoz, amit Szent Tamás apostol épített Gundoforosnak (= Gondopharnész), az indusok királyának. Nemes fákból és kövekből épült, s az épület tetején két aranyalma van, s mindegyikén két karbunkulus. Nappal az aranyok világítanak, éjszaka pedig a karbunkulusok. A palotában a mécsesek balzsammal táplálják. János pap fekhelye zaffírból van, ami a tisztaságot jelzi. Csodálatosan szép feleségei vannak, de évente mindössze négyszer, és csakis gyermeknemzés céljából jönnek János pap szobájába. Naponta egyszer harmincezer emberrel ül le étkezni. Az asztal smaragd-

ból van, s két ametiszt oszlop tartja. Ez a drágakő nem engedi, hogy valaki be-
rúgjon az asztalnál.

A palota bejárata előtt áll egy hatalmas, sokemeletes, oszlopos torony, aminek a tetején egy tükör van, s ebben meg lehet látni, hogy mi történik a környező tartományokban; tizenkétezer fegyveres őrzi éjjel és nappal.

Étkezésekkor az asztalnál hét király, hetvenkét herceg és 365 gróf szolgál fel. János pap jobbján ül 12 érsek, a balján húsz püspök, kivéve Szent Tamás patriarcháját, valamint a szamarkandi protopapa-t, és a susai archiprotopápát, ahol János papnak királyi trónusa és palotája is van. Ahová ezek a főpapok havonta felváltva visszamennek. Az apátok is bizonyos napokon teljesítenek nála szolgálatot.

János pap birodalmának nagysága szinte felmérhetetlen a levél szerint. A szerző éppen ezért azt tanácsolja: „Ha meg tudod számolni az égbolt csillagait, a tenger főenyét, akkor számláld meg birodalmunkat s hatalmunk nagyságát!”⁴³

A későbbi szövegbetoldások, ezek egyike volt a borsszüret, tovább gazdagítják a mesés elemek körét. A „B” változat, ami 1192 táján keletkezett, hosszan leírja János pap második palotáját, a „C” variáns tartalmazza a legtöbb bővítést, s 1221 táján készülhetett, ebben olvashatunk Gógról és Magógról, valamint más szörnyű népekről.

A levél feltűnően sok keleti hatást mutat. Jól ismerhette a szerző a keleti kereskedelem árucikkeit: fűszerek, drágakövek stb. János pap tizenhárom emeletes tornyában egyesek az alexandriai világítótorony és az ephesosi Diana szentély együttes hatását látják⁴⁴ A 12. századi zsidó utazó, Benjamin de Tudela, az alexandriai toronyról azt írja, hogy már 50 napi távolságról észre lehetett venni a Görögországból és a nyugatról ellenséges szándékkal érkező hajókat, mégpedig egy, a torony csúcsán elhelyezett üvegtükör segítségével.⁴⁵ De sok rokon vonást lehet találni az Ezeregy éjszaka meséiben is, különösen Szindbád hatodik utazásában. A kőfolyó motívumának is van keleti párhuzama, sőt esetleges forrása is, mégpedig a 9. századi híres zsidó utazó, Eldad Had-dani útleírásában.⁴⁶ Ebben részletesen ír a zsidók elveszett tíz törzséről és arról a kőfolyóról, a Sambatyonról, ami hat napig folyik, s csak szombaton áll meg, akkor viszont tűz veszi körül, felhő ereszkedik rá. Mögötte élnek „Mózes fiai”, akiket látni is lehet, beszélni is lehet velük, de a folyón átkelni képtelenség.

A homoktengerben élő halaknak is van valóságalapja: Sven Hedin, svéd utazó, a múlt század végén a perzsiai sivatagban látott olyan pikkelyes, lapított testű, halhoz hasonló gyíkokat, amelyek több métert is tudtak „úszni” a homokban, anélkül, hogy fejüket közben kidugták volna. Ezeket a helybeli lakosok ízletes eledelnek találták.⁴⁷

János pap levele hazánkban is népszerű lehetett, s a kéziratgyűjtemények átnézése valószínű, hogy még újabb változatok felbukkanását jelenthetné. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött *Nagyenyedi kódex* (K 32)

és az Egyetemi Könyvtárban levő (Cod.Lat. 71) két eltérő szöveghagyományt tükröz. A Nagyenyedi kódex 1462-ben íródott Magyarországon, 112 fóliót tartalmazó papír kódex, aminek első 66 levelén a *Képes Krónika* szövege olvasható, utána egy magyar nyelvű csízió, majd pedig a 68. levélen kezdődik János presbyter latin nyelvű levele, s csonkán ér véget a 76. levél verzóján.⁴⁸ Szövege egy erősen bővített változat, a Zarncke-féle családfa szerint a C ill. D variánssal rokonítható, de vannak benne egyéb eltérések is. Az Egyetemi Könyvtár pergamen kézírata 85 fóliót tartalmaz, s scriptora, Sztárai Máté, 1475-ben másolta. A 76. levélíg Guido De Columna *Historia Troiana*-ja található, a 77–78-on János presbyter levelének legkorábbi és legrövidebb változata olvasható. A két kézirat szöveghagyományának a vizsgálata egy külön dolgozat tárgya lehetne.⁴⁹

Magyarországon és Erdélyben a 15. században ismert volt tehát a János papról szóló legenda, erről egyébként a magyar irodalombeli utólete is tanúsodik, de erről majd később szólnunk. Rendkívüli népszerűségét bizonyítja a már említett számos latin nyelvű változatán kívül az ugyancsak igen korai fordításai is. Számos német, francia, olasz, spanyol, sőt orosz, szerb és héber nyelvű változata is van.⁵⁰

A levél keletkezésének helye teljes homályba vész. Egyesek Konstantinápolyi eredetűnek tartják, ennek viszont ellentmond a néhány kifejezetten Bizánc-ellenes megjegyzése. Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy valahol a kereszties háborúk színhelyének közelében íródhatott, tehát a Földközi-tenger keleti medencéjének körzetében, ahol a latin műveltség is élt, a görög is hatott, ugyanakkor a keleti kereskedelem révén a távoli országokból is érkeztek hírek. A rejtély megfejtése a jövő feladata.

János pap levelének népszerűsége és szavahihetőségének látszata arra készítette III. Sándor pápát, hogy 1177-ben, Velencéből levelet írjon hozzá, melynek dátuma szeptember 27. Latin kézírathagyományát ugyancsak Friedrich Zarncke elemezte és közölte.⁵¹

A pápa, mint már korábban említettük, egy bizonyos Philippus magisterre hivatkozik, aki az orvosa volt: „dilectus filius noster, magister Philippus, medicus et familiaris noster...”, és aki sokat mesélt János pap országáról, de az előbbi levélre vonatkozathatóan egyetlen utalás sem olvasható a pápa írásában. A pápa azért küldi Philippust a presbyterhez, hogy gyarapítsa a távoli uralkodó hitbéli ismereteit. Arról viszont nincs adatunk, hogy Philippus útja megvalósult-e. Lynn Thorndike szerint nagyon valószínű, hogy a személye azonos a bizonyos Philippus Tripolitanus-szal, aki a 13. század elején antiochiai tartózkodása idején megtalálta a pseudo-arisztotelészi munkát, a *Secretum Secretorum*-ot, mégpedig arab fordításban (*Sirr al-asrar*), és 1243 táján latinra fordította.⁵² Véleményünk szerint ez aligha lehetséges, hiszen közben több évtized telt el, s a fordításkor már ugyancsak aggastyánnak kellett volna lennie.

A levél megszólítása így hangzik: „Sándor püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban igen kedves fiának, Jánosnak, az indiaiak jeles és felséges királyának, üdvözetét és apostoli áldását küldi.” Ismét felmerül tehát a kérdés, va-

jon földrajzilag hol is keressük azt az Indiát, ahol János uralkodott. A pápa leveléből az mindenesetre kiderül, hogy messze lehet, hiszen Philippusra sok viszontagság vár, sok olyan területen kell átutaznia, ahol barbár és ismeretlen nyelveket beszélnek – „inter tot labores et varia rerum ac locorum discrimina, inter linguas barbaras et ignotas...” Nagyon valószínű, hogy akkor járunk közel az igazsághoz, ha itt megint nem a mai fogalmaink szerinti Indiára gondolunk, hanem leginkább Etiópiára, mert az ottani keresztények, annak ellenére, hogy a monofizita felfogást követték, egészen a 17. századig jó kapcsolatban voltak a római pápai hivatallal. Területük pedig beletartozott az akkori India fogalmába.

A legenda újabb lendületet kapott a 13. század elején, amikor a francia származású Jacobus de Vitriaco (Jacques de Vitry) (1178–1240), ágostonrendi szerzetes, majd keresztes prédikátor, s 1216-tól egy ideig Acre püspöke, az egyiptomi Damiette sikeres ostroma után (1217–19 ill. 1221) számos levelében arról tudósított, hogy keleten van egy bizonyos Dávid király, akit a nép egyébként János presbyternek is hív, keresztény, igaz hogy nesztoriánus, s keleten már számos várost elfoglalt a muszlimoktól, s éppen Bagdad felé közelít. Mint mondja, mindezeket a híreket kereskedőktől hallotta. Dávidot egyesek a korábbi János presbyter fiának vagy unokájának tartják.

A keleten feltűnő erős hatalom valóságos volt, erről írt Julianus barát is az 1235–36. évi első útjáról szóló beszámolójában, ill. az 1237-es második útjáról készült jelentésben. Létrejött a messzi keleten Dzsingisz kán birodalma, s 1241–42-ben hazánk is megtapasztalhatta pusztító erejét.⁵³

Európa rettenetesen csaldótt, keresztény fejedelmet remélt Keleten, s ehelyett barbár had érkezett onnan. Lassan ocsúdni kezdett, s éppen a magyarországi események hatására IV. Ince pápa megbízta II. Frigyes császárt, hogy hirdesse meg a keresztes hadjáratot a tatárok ellen. 1245-ben Pjotr Akerovics érsek Kijev eleste után, a lyoni zsinaton beszámolt a tatárok pusztításáról, ez sokban egyezett Julianus 2. útjának leírásával. Az érsek külön kiemelte, hogy a tatárok határozott célja a Nyugat lerohanása. A pápa éppen ezért több követséget is küldött a tatárokhoz, s ezeknek a fő célja az volt, hogy adatokat gyűjtsenek életmódjukról, szokásaikról, vallásukról s legfőképpen hadi szándékaikról.

Az egyik legsikeresebb útleírás az olasz ferences barát, Plano Carpini nevéhez fűződik. A pápa megbízásából 1245 áprilisában Lyonból, Csehországon, Lengyelországon, a kijevi Oroszországon át jutott el 1246 áprilisában Batu kán Volga menti szállására, majd onnan Gűjük kánhoz, Karakorum közelébe. Ugyanazon év novemberében indult vissza. Latin nyelvű útleírása, *Historia Mongolorum quos nos Tartaros apellamus*, az egyik legfontosabb forrásunk a 13. század első felének mongol történetéhez.⁵⁴ Az 5. könyv 12. fejezetében említi János papot, Nagy-India királyát, aki ellen Dzsingisz kán egyik fia indított támadást, de a papkirály elkergette a támadókat, halálra rémítve őket a lovakra szerelt, tüzet okádó réz emberalakokkal. A megrémült tatárokat a figurák mögött ülő harcosok könnyen lenyilagták.⁵⁵

Plano Carpini nagyon részletes leírást adott a kán országáról, s hazafelé utaztában, 1246 nyarán, megfordult Zólyom várában is, ami az Árpád-házi királyok fő nyári rezidenciája volt, s itt találkozott IV. Béla királlyal is. Feltételezhetjük tehát, hogy a sok egyéb információ mellett szóba kerülhetett az indiai keresztény papkirály személye, s magyarországi ismerete ezáltal jobban terjedhetett. Nemsokára visszaérkeztek IV. Béla követei, akik mint Plano Carpini is, a többi 4000 követtel együtt, részt vettek a kánválasztás és trónraemelés fényes ünnepségein. Az Európa elleni támadás tervét valamennyi utazó megerősítette, ekkor gyorsult meg a magyarországi erődítések építése. A támadás mégsem indult meg, mert 1248-ban Gűjük meghalt.

1251-ben Mőngge (vagy Mengü) kán lépett trónra, s 1253-ban eldöntötte, hogy egyik öccsét, Kubilájt Dél-Kína ellen, Hülegüt pedig Elő-Ázsia meghódítására küldi. 1254-ben IV. Béla megint domonkosokat küldött követségbe a mongolokhoz, közülük eggyel találkozott a másik kiváló útleíró, Rubruk.⁵⁶

IX. (Szent) Lajos francia király már 1244-ben készült a kereszties hadjáratra, de csak 1248-ban indult el, s kíséretében volt Rubruk Wilhelm ferences barát is. Ciprus szigetén megálltak, s itt találkoztak Eldzsigidej mongol vezér követével, Dáviddal, aki egy Mosul környéki nesztorianus keresztény volt. A vezértől hozott levél tele volt kereszténynek ható megnyilatkozásokkal, s ezeknek számát gyarapította a király tolmácsa is, Longjumeau-i Andreas fráter, aki a mongolok megtéréséről beszélt, s azt állította, hogy Gűjük kán anyja János papkirály leánya. Szövetséget ajánlottak a francia királynak, ennek értelmében a mongolok megtámadnák Bagdadot, IX. Lajos pedig szálljon partra Egyiptomban, hogy a két mohamedán hatalom összefogását megakadályozzák.

IX. Lajos Longjumeau-i Andreas vezetésével követséget küldött a mongolokhoz, de időközben meghalt Gűjük, ezáltal útjuk értelmetlenné vált, Andreas fráter viszont azt a hírt hozta, hogy Batu kán fia, Szartach keresztény lett, Rubruk ennek kiderítésére indult el. Útjával azt is tervbe vette, hogy Talasz városában felkeresse azt a kis német közösséget, akiket valószínűleg az erdélyi Radnabányáról hurcoltak el, s német aranybányászok és fegyverkovácsok voltak. Tervei között szerepelt a térítés is a mongolok körében.

1253 elején indult a Szentföldről IX. Lajos levelével Szartach-hoz, aki a Volgától nyugatra élt. Júliusban oda is ért, de csalódnia kellett, mert Szartach nem volt keresztény. Mindenesetre a mongol vezér továbbküldte az apjához, Batu kánhoz, a Volga túlsó partjára, az pedig Mőngge kánhoz a Balkas tó mellett fekvő Kajalig. December végén ért el a nagy kánhoz, s vele együtt ment Karakorumba. Mőngge válaszlevelével 1254 júliusában indult vissza, s 1255 júniusában érkezett Antiochiába. Terve volt, hogy felkeresi IX. Lajost Franciaországban, de rendjének provinciálisra ezt nem engedélyezte. Ezért tehát élményeit, tapasztalatait írásba foglalta.⁵⁷

Rubruk leírása igen fontos forrás néprajzi, földrajzi, antropológiai és nyelvészeti vonatkozásban is. Karakorumban megtekintette a nesztorianusok templomát, s részletesen is ír róluk. Munkájának a XVII. könyvében beszámol arról,

hogy János, a naimanok nesztoriánus királya, de „tízszerte annyit híresztelnek róla, mint ami az igazság.” Egyébként nem jó a véleménye a nesztoriánusokról, akik azt terjesztik Mönggéről, Gűjükről és Szartachról, hogy keresztények, pedig valójában nem is azok, s hozzáfűzi: „Így keletkezett nagy híre annak a János királynak is.” Azt is elmondja, hogy János fivére volt Ong, a kereitek ura, akik eredetileg nesztoriánusok voltak, de bálványimádókká váltak. Mivel János örökös nélkül halt meg, Ong lett a kán, de harcba keveredett Dzsingisz kánnal, aki lerohanta, s ezért Ong Kínába menekült. (Valójában az egyik naiman előrs menekülés közben megölte.) A lányát Dzsingisz foglyul ejtette, feleségül adta a fiához, s az ő gyermekük Möngge.⁵⁸

A 13. század talán legnagyobb utazója, Marco Polo, 1270-ben érkezett a mongol birodalomba. Munkájában ő is megemlíti János papot, de Ong kánnal azonosítja, „akit saját nyelvükön Unk kánnak neveztek, s akit mi János papnak hívunk: valóban ő az, akinek nagy birodalmáról az egész világ beszél.”⁵⁹ Azt is leírja, hogyan győzte le Dzsingisz kán Unk kánt, vagyis János papot, aki el is esett a csatában. A csata 1203-ban volt a kínai és mongol források szerint.⁶⁰ A későbbi kutatás kiderítette, hogy ez a név megfelel a kínai Vang névnek, amit a kínaiaktól kapott, eredetileg viszont To'otil-nak hívták, s a kereitek nesztoriánus keresztény kánja volt.⁶¹

Sok misszionárius szerző tesz említést leírásában különböző összefüggésben János papról. Meg kell említenünk Giovanni de Montecorvint, a ferences szerzetest, aki IV. Miklós pápa megbízásából 1291-ben indult útnak, s már kifejezetten téríteni ment. Vállalkozását megkönnyítette, hogy tudott már perzsául és örményül is. Egy évet Indiában töltött, majd pedig Kínába ment, 1294-ben érkezett Kanbalikba (= Peking). Két, Pekingből írt levelét ismerjük, 1305-ből ill. 1306-ból.⁶²

Montecorvino említ egy bizonyos György herceget, aki egyébként Marco Polónál is szerepel, s akit sikerült nesztorianusból katolikus hitre térítenie, s aki az ismert indiai János presbyter családjából származik.⁶³ Montecorvino egyébként 6000-nél több embert térített a keresztény hitre, az Újszövetséget lefordította az ottani nyelvre, ami valószínűleg a mongolt jelenti, s végül 82 éves korában gyilkosság áldozata lett. A misszionáriusok keleti utazása rendszeressé vált. 1338-ban Tughán Timur, nagy kán, az utolsó Yüan uralkodó (1338–1368) követséget küldött XII. Benedek pápához, mégpedig két franciát, Guillaume de Noix-t és André-t, akik kereskedők voltak Pekingben, valamint egy alánt, akit Togainak hívtak, s valamennyien keresztények voltak. E látogatás viszonzásául a pápa egy harminckét személyből álló delegációt küldött Kínába; köztük volt a firenzei nemesi származású ferences szerzetes, Giovanni de Marignolli, sőt egy bizonyos Gregorius de Hungaria is. 1342 táján érkeztek meg Kanbalikba (Peking), s három évig maradtak a fővárosban, ahol Marignolli szerint mintegy harmincezer alán is élt, s többségében keresztények. Majd Indián, Ceylonon és a Perzsa-öblön, valamint Edessán és Jeruzsálemen keresztül tértek vissza tizenhárom év után, 1352–53 táján Itáliába.⁶⁴

Még számos követ ill. misszionárius járt a mongolok között, míg 1369-ben trónra lépett Timur-Lenk, s ez a esemény a keleti, főleg nesztoriánus kereszténységnek is a végét jelentette. Ahogy a mongolok hatalma összeomlott, fokozatosan eltűnt a kereszténység is. A folyamat Kínában zajlott a leggyorsabban. A mohamedánok hódításával Belső-Ázsiában is megszűnt; Timur-Lenk birodalmában már nem létezhetett a kereszténység. Erről a letűnt korszakról régészeti leletek is tanúskodnak az 1200 és 1360 közötti évekből, pl. sírfeliratok a Tien-Santól északra. A híres tun-huangi barlangok kéziratai közt, melyek feltárásában a magyar Stein Aurélnak volt a legnagyobb érdeme, vannak bizonyos nesztoriánus emlékek is, így pl. egy kínai nyelvű Szentháromság himnusz, sőt az észak-kínai buddhista és taoista templomok némelyikéről kiderült, hogy eredetileg a nesztoriánusok építették maguknak, s nem lehetetlen, hogy falain valahol még a kereszt elmosódott jelét is fel lehetne fedezni.⁶⁵

A kereszténység megszűnése a mongoloknál nem vetett véget a János pap legendának. Mindössze annyi történt, hogy birodalma közelebbre került, mégpedig a közismerten keresztény hagyományokkal rendelkező Etiópiába, amit, mint említettük, szintén India egy részének tekintettek korábban.

IX. Bonifác pápa követeként 1384–85-ben a Közel-Keleten járt a firenzei utazó, Leonardo di Niccolo Frescobaldi, s az ő kíséretében volt az ugyancsak firenzei Simone Sigoli, aki útleírásában beszámol egy bizonyos Presto Giovanniról, az indiai uralkodóról, akinek Egyiptom szultánja adót fizet, mert ez a Giovanni felügyeli a Nílus forrásvidékét.⁶⁶

Az útleírás szerzők közül meg kell még említenünk Johannes de Hese-t, a németalföldi „fantasztikus” Ázsia-utazót, akinek munkája, bár javarészt a fantázia szülötte, igen népszerű volt. A Közel-Keleten, Etiópiában, Irakban és Indiában „járt”, s mesés elemekben gazdag, a János pap levél hatását mutató útleírása tovább erősítette a legendát. Számos ősnymotatvány kiadása is van.⁶⁷

De voltak olyan szerzők is, akik meghívták magukat János presbyter udavarába, s így „saját élményeik alapján” számoltak be a látottakról. Ebben a műfajban a legismertebb szerző egy bizonyos John Mandeville, akit sokáig angol lovagnak hittek, még Zarncke is angolnak vélte, de azóta kiderült, hogy műve eredetileg francia nyelven íródott, s valószínűleg azonos Jean a la Barbe vagy Jean de Bourgogne nevű lyoni orvossal. Könyve szerint 1322-ben indult útnak, „bejárta” Törökországot, Örményországot, a tatárok birodalmát, Egyiptomot, Etiópiát és Indiát. Művének népszerűségét mutatja, hogy 1355–56-tól kezdődően 250 fennmaradt kézirata, 180 kiadása ismert különböző nyelveken. 33 évet töltött keleten, 1322-től 1355-ig. A papkirályra vonatkozó anyagot nagyrészt a János pap levélből merítette.⁶⁸

Az etiópiai kereszténységgel hivatalos kapcsolat is volt. Két afrikai követésgről is tudunk, az első 1306-ban érkezett a spanyol királyhoz az etióp császártól, „János presbyter”-től. Hazafelé menve megálltak Avignonban, Rómában és Genovában. Látogatásukról Giacomo Filippo de Bergamo tudósít történeti munkájában, a *Supplementum chronicarum*-ban, amit 1483-ban publikáltak

1. János pap. Münster, Sebastian: *Cosmographia*. Basel, durch Henrichum Petri, 1546. DCCCXVI. f.

először, Velencében.⁶⁹ A harminc tagú etióp küldöttség Genovában találkozott a Szent Márk tudós rektorával, a híres térképésszel, Giovanni da Carignanoval, aki alaposan kifaggatta őket Etiópiáról. Feljegyzései, sajnos, nem maradtak fenn, portolán térképét viszont Firenzében őrizték egészen a második világháborúig, amikor elégett, de korábban több hasonmás készült róla. A későbbi hagyomány Carignano-nak tulajdonítja a térképészeti terén János papnak Afrikába való áthelyezését, de ezt portolán térképe alapján bizonyítani nem lehet, mert végleges megsemmisülése előtt is már hiányzott pontosan az a sarka, ahol Etiópiának kellett lennie. Mindenesetre Angelino da Dalorto 1339-ben Mallorcán készült térképe már minden kétséget kizáróan Afrikába helyezi és ott ábrázolja János pap országát.⁷⁰

A 15. században Tengerész Henrik, portugál herceg (1394–1460), számos felfedező utat indított Nyugat-Afrika partjai felé. Egyik célja az volt, hogy megterve az itáliaiak kereskedelmi monopóliumát, új utakat fedeztessen fel a fű-

szertermő szigetek felé. De volt egy másik fontos célja is, meg akarta találni János presbtyert, hogy vele szövetkezve az akkor még Európában levő mórok hátában szövetségesekre leljen. A sikeres megtalálás érdekében egész különös módszereket is alkalmaztak: az elfogott afrikaiak közül sokakat megkereszteltek, megtanították a portugál nyelvre, majd pedig visszavitték, s valahol Afrika partjainál kitették őket, annak reményében, hogy talán rátalálnak János papra, és informálják őket. Nem is gondoltak az ottani nyelvek sokaságára és arra sem, hogy meddig is ér Etiópia; azt hitték ugyanis, hogy a Szaharától délre fekvő terület teljes egészében Etiópia.

Pontosabb információkkal szolgált egy másik portugál, Gregorio da Quadra, aki az Adeni-öböl blokádjára küldött portugál flotta egyik vitorlásának a parancsnoka volt. 1509-ben a szomáli partok mentén, Mogadisuban, egy éjjel, amikor aludtak, a hajóhorgonyt tartó kötelük elszakadt, és besodródtak az öbölbe. Zeilánál foglyul ejtették őket, s Quadra Jemenbe került. 1516-ban az egyiptomiak elfoglalták Jement, ő szabad lett, s ezután mohamedán hitre tért. Sok kaland után eljutott Ormuzba, ahol a portugál kapitány a pártfogásába vette, s visszaküldte hazájába, 1520-ban. Manoel királyt fellelkesítette az Etiópiáról szóló tudósításával, s az uralkodó elküldte őt az időközben kereszténnyé lett kongói királyhoz, annak reményében, hogy majd segít neki kapcsolatot teremteni János pappal. Ez a Kongó inkább a mai Angolának felel meg. A királyt viszont éppen portugál tanácsadói figyelmeztették egy esetleges portugál térnyerés veszélyére, így János pap udvara helyett visszaküldték Quadrát saját királyához. Manoel időközben meghalt, a derék egykori hajós muzlimból kapucinus barát lett, s kolostori magányában elmesélte élményeit Damião da Goes-nak, a krónikaírónak, akinek a munkája, a *De rebus Aethiopicis* vagy más néven *Fides, religio, moresque Aethiopum sub imperio Preciosi Ioannis* először 1540-ben jelent meg, s rendkívül népszerű lett.⁷¹ Münster már *Cosmographiájá*-nak az 1544-es kiadásában hivatkozik a műre, az 1541-ben megjelentre, s külön fejezetet ír János papról, s nevének értelmezéséről is. A *Cosmographia* 1546. évi, baseli kiadásában pedig már kibővített és képekkel illusztrált változatot olvashatunk János papról és országáról. (Ld. 1. kép.)⁷² Mindkét kiadásban található egy térkép is, bejelölve rajta János pap országát (ld. 2. kép, az 1546. évi kiadásból).

Damião da Goes az említett munkájában beszámol a későbbi utazókról is, így Bartolomeu Diasról és Pero de Covilhãoról. Útjuk előzménye 1486-ra nyúlik vissza, amikor Benin királya követet küldött a portugál királyhoz, s keresztény térítőket kért. Közben megemlítette João, portugál uralkodónak, hogy van egy bizonyos Ogané király, aki Benintől sok száz mérföldre keletre él, s a benini hercegek körében nagy tiszteletnek örvend. Ogané erősítette meg a királyi kinevezéseket, s ennek jelképe egy nyakban viselendő kereszt volt. A követ azt is elmondta, hogy ő maga is volt követségben Oganénál, de sohasem lehetett őt magát látni, mert egy függöny takarta el, s azon keresztül beszélgettek. A portugál király ekkor konzultált a Szentföldön járt szerzetesekkel, akik Jeruzsá-

2. Afrika, János pap országának jelzésével: „Hamarich. Sedes Prete Iohan.” – Münster, Sebastian: Cosmographia. Basel, durch Henrichum Petri, 1546. XXVII. tab.

lemben találkoztak etiópokkal, s ezek megerősítették, hogy Etiópia Egyiptom alatt terül el, vagyis tőle délre, s egészen a déli tengerekig nyúlik. A királyi térképészek azonnal azonosították a helyet a ptolemaioszi leírás szerint, s úgy vélték, hogy Ogané nem lehet más mint János pap. Ekkor tehát II. João portugál király két expedíciót küldött, az egyiket tengeren, ezt vezette Bartolomeu Dias (1450–1500). Ő ugyan nem találta meg János papot, de felfedezte a Jóreménység Fokát. A szárazföldi úttal pedig a király Pero de Covilhão-t és Alfonso de Paivat bízta meg. Elsődleges céljuk János pap felkutatása volt, s emellett az is, hogy utat találjanak a fűszertermő keleti területekre. Kairóba érkezve arab kereskedőnek öltöztek, s csatlakoztak egy muszlim karavánhoz. Majd Paiva Etiópia felé indult, Covilhão pedig Indiába. El is ért Cannanoreba, majd Calicutba és Goába, s végighajózva a Malabár-parton eljutott Ormuzba és Sofalába. Amikor visszatért Kairóba, levélben tájékoztatta a királyt, hogy Afrika déli végét körülhajózva el lehet jutni a fűszertermő vidékekre. Paiva viszont útközben, még valószínűleg Etiópia előtt, meghalt. János papot tehát nem sikerült megtalálniuk, Covilhão levele viszont újabb ösztönzést adott, s 1497 júliusában Vasco da Gama (1460–1524) három hajója, a San Gabriel, San Rafael és a Berrio kifutott Lissabonból, ahová a San Gabriel 1499-ben sikeresen vissza is

tért, miután megtalálta a kelet felé vivő lehetséges tengeri utat. Covilhãot ezután a király Etiópiába küldte, ahová meg is érkezett 1492–93-ban. Barátságosan fogadták, de nem engedték többet haza. Tekintélyes emberként élt köztük még 1520-ban is, amikor egy újabb portugál expedíció érkezett oda. Ennek tagja volt Francisco Alvares is, aki meg is írta utazásának történetét és találkozását Covilhão-val.⁷³ Covilhão beszámolt indiai eredményeiről is, s az ottani keresztényekről.

Alvares munkáját használta fel Giovio Paolo (1483–1552), a történeti munkájának Etiópiáról szóló részében⁷⁴. Ez a történeti összefoglaló mű viszont ismét újabb feldolgozások forrásául szolgált, így például később a magyar Valkai Andrásnak is.⁷⁵ A 15–16. századi térképeken is szinte mindig feltünteték Etiópiában János pap országát, ennek egyik szép példája az Ortelius-féle térkép. (ld. 3. kép)⁷⁶

Az összefoglaló történeti munkákban is előszeretettel írnak János papról. Megemlíthetjük itt Johannes Boemust is (1436–1506), aki többek között leírja, hogy az etiópok királyát Pretoianesnak hívják, a városa Garama, ahol nincse-

3. János presbyter országa. Ortelius, Abraham: Theatrum orbis terrarum. Antwerpen, apud Christophorum Plantinum, 1579. p. 89. OSZK jelzete: App.H. 2565b

4. Az áldoztató Tamás apostol. Schedel, Hartmann: Liber chronicarum. Nürnberg, Anton Koberger, 1493. CXCVII. f. – OSZK jelzete: Inc. 87d

nek falak, hanem tarka sátrakban laknak.⁷⁷ Boemus a forrását is megemlíti, Marco Antonio Sabellicot, aki a 15. század jelentős történétírója és a velencei Biblioteca Marciana vezetője volt.

Visszatérve Magyarországra, véleményünk szerint a János pap legenda már a tatárjárás idején ismertté válhatott, igaz csak szűkebb körben, főképp a király környezetében. Kéziratok előfordulásai a 15. századból azt bizonyítják, hogy Európa többi országához hasonlóan, nálunk is olvasta, ismerte a latinul illetve a németül tudó tanultabb réteg; mint ahogy a 16. században Valkai András Mandeville útleírását és Giovio Paolo történeti munkáját használta fel forrásul. Ez utóbbi a művelt réteg körében különösen gyakran olvasott mű volt. Varjas Béla a János papról szóló mendemondák és szólások forrásának mind Valkai művét tartja, s szerinte ez az ének közkeletűségére utal.⁷⁸ Ellentétes véleményen van Turóczi-Trostler József, aki szerint Valkai „érdektelen anyagközvetítő és kompilátor”, és művének egyetlen pozitívuma az, hogy „nevet adott egy ad-

dig névtelen vagy legjobb esetben latin néven ismert képzetnek.”⁷⁹ Véleményünk szerint János pap alakja sokkal árnyaltabb annál, hogy csupán egy Eldorádó vagy kulináris paradicsom mesebeli királya legyen, amint ezt Turóczi-Trostler József gondolta.

Barangolásunkat kontinenseken, kultúrákon és századokon át zárjuk egy, a János pap legendához kapcsolódó képpel az ötszáz éves *Schedel króniká*-ból. Ebben a CXCVII. levél versóján olvasható néhány sor János presbyter országáról, valószínűleg az anonym *De adventu* alapján, s a szöveg mellett látható az áldoztató Tamás apostol képe. (ld. 4. kép)⁸⁰

A rejtélyes papkirály alakja felpezsdítette a képzeletet. Legnagyobb „tette” az volt, hogy ösztönzést adott a távoli országok jobb megismeréséhez, az ismeretlen messzeséget megcélzó felfedező utakhoz. Keresése hozzájárult a néprajz fejlődéséhez, gyarapította a térképészeti ismereteket. Személye, bár úgy ahogy elképzelték, sohasem létezett, rendkívüli hatással volt több évszázad kultúrájára.

JEGYZETEK

1. Valkai András: *Cronica, avagy szép historiás enec, miképpen Hariadenus, tengeri tolvay, Barbarossa, ás bassáva löi...* *Cronica avagy szép historiás enec, miképpen Károly császár hadakozot Affricában... Cronica, mellyben meg irattatic Prister Iohannis, az az, a nagy Janos pap czaszárnac igen nagy czaszári birodalma, ki Indiában bir igen nagy böw földén.* Colosvarot 1573. = RMK I. 94., RMNy 327. = *Cancionale.* Colosvarot 1574. = RMK I. 112, RMNy 351. – Valkai Andrásról és históriájának lehetséges forrásairól ld. Binder Jenő: *Prister Johannes.* = *Egyetemes Philológiai Közöny,* 1886. 532–553., György Lajos: *Valkai András. Egy kalotaszegi énekszerző a XVI. században.* Kolozsvár, 1947.
2. Magyarországi előfordulásairól az irodalomban: Dobóczki Pál: *János pap országa.* = *Magyar Nyelv,* 1912. 37–38.
3. *János pap országa.* = *Magyarságtudomány,* 1943., 476–517.
4. Zarncke, Friedrich: *Der Priester Johannes.* = *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften.* Vol. 7 Leipzig, 1879. és Vol. 8. Leipzig, 1883.
5. Gabala = Dzsabala, libanoni város, az ókori Byblos.
6. Jelzete: App.H. 1622 ill. Ant. 1225. Modern kiadása: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germ.* XX. 1912. 266.
7. Másik történeti munkájában Barbarossa Frigyes uralkodásának első éveit írta meg: *Gesta Friderici imperatoris.* Kiadása: *Monumenta Germ. Hist. Script.* 1912.
8. Az 1515. évi kiadásban (Strassburg, ex aedibus Matthiae Schurerii, ductu Leonardi et Lucae Alantsee fratrum) a VII. könyv XXXIII. fejezetében, az LXXXIVv–LXXXV. levélen. – Modern szövegközlése: Zarncke: *Abhandlungen,* vol. 7. 847–848.
9. Ligeti Lajos: *Az ismeretlen Belső-Ázsia.* Bp., [1940.] 295.
10. Gregoriosz Abulpharai Bar Hebraeus (1226–1286), szíriai keresztény püspök, aki történeti munkájában, az ún. *Chronicon Syriacum*ban idéz egy, a 11. század elejére datált levelet, ami arról szól, hogy 1000 táján a kereitek királya törzsének kétszázézer tagjával együtt keresztény hitre tért. Sőt azt is említi, hogy a mongolok uralma idején a kereitek vezére egy bizonyos Ung Khan volt, akit Malik Juhanna-nak, vagyis János királynak is hívtak. – Vö. Assemani, Joseph Simon: *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana,* Vol. 3. P. 2. Romae, 1728. 485–488.
11. Ligeti i. m. 298.
12. *Mon. Germ. Hist. Script.* IX. 580. Idézi Zarncke: *Abhandlungen,* Vol. 7. 850.

13. Ibn Al-Athir (1160–1233), a középkor egyik legjelentősebb krónikáírója. 1180-tól Mosulban (az ókori Ninive) élt. Fő műve az egyetemes történetet 1231-ig tárgyaló krónikája, melynek címe röviden: *Kamil* (= *A tökéletes*). – A vonatkozó részt közli Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 853–858. – Vö. Bretschneider, E.: *Medieval researches from Eastern Asiatic sources*. London, 1910. Vol. 1. 214.
14. A fiúgyermek pappá szentelését Rubruk, Wilhelm (Willem van Ruysbroeck), flamand minorita szerzetes említi, aki a 13. század közepén IX. (Szent) Lajos francia király megbízásából utazott Mongóliába. A későbbiekben bővebben szólunk róla. Művének latin nyelvű kiadása: *Itinerarium fratris Wilhelmi de Rubruk ad partes orientales*. = *Recueil de voyages publié par la Société de Géographie*. Vol. 4. Paris, 1839. 199–396. Vö. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 87–96.
15. Megjelent: Berlin, 1864. A vonatkozó rész: 134–140.
16. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 869.
17. Beckingham, C. F.: *The achievements of Prester John*. In: *Between Islam and Christendom*. London, 1983. 5.
18. Széth könyvének kiadása: Migne: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Vol. 56. Paris, 1862. 637–646. coll.
19. Gutschmid, Alfred von: *Kleine Schriften*. Vol. 2. Leipzig, 1889. 333. – Herzfeld, Ernst Emil: *Archaeological History of Iran*. London, 1935. 64–65.
20. Részletesebben erről. Neill, Stephen: *A history of Christianity in India. The Beginnings to A. D. 1707*. Cambridge (1984). 27 skk.
21. Dahlmann, J.: *Die Thomas Legende und die ältesten historischen Beziehungen des Christentums zu Fernem Osten*. Freiburg i. B. 1912. 12–14. – Vö. Garbe, Richard: *Indien und das Christentum*. Tübingen, 1914. 128. skk.
22. Ma is őriznek egy Szent Tamásnak tulajdonított ereklyét a Madrasban levő Szent Tamás katedrálisban.
23. Dahlmann i. m. 161.
24. Migne: *Patrologia Latina*. Vol. 71. (1879). 733–734. coll.
25. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 844.
26. Odo levele: *Epistola ad Thomam comitem de quodam miraculo S. Thomae apostoli*. A levelet először Jean Mabillon publikálta: *Vetera analecta*. Paris, 1675–1685. Én a 2. kiadást használtam: Paris, 1723. 464–465. A levél címzettje Mabillon szerint –Thomas de Marla Codiaciaci castri dominus”.
27. Zarncke, Friedrich: *Über eine neue, bisher nicht bekannt gewesene lateinische Redaction des briefes des Priester Johannes*. = *Berichte über die Verhandlungen der Königlich-sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, Vol. 29. Leipzig, 1877. 128.
28. Vö.: Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 120–127. ill. 159–171.
29. Röhrich, Reinhold: *Studien zur mittelalterlichen Geographie ud Topographie Syriens*. = *Zeitschrift des Palästinavereins*, 10. 1887. 297.
30. Slessarev, Vsevolod: *Prester John. The letter and the legend*. Minneapolis, 1959. 22.
31. Uo. 24–24.
32. Bővebben erről: Gregor, Helmut: *Das Indienbild des Abendlandes*. Wien, 1964. 14–19.
33. Albericus: *Chronica*. Ed. Paul Scheffer-Boichorst. = *Mon. Germ. Hist. Script.* Vol. 23. Hannover, 1874. 631–950. Az idézett rész a 848–849. lapon.
34. Ezt állította Zarncke is. *Abhandlungen*, Vol. 7. 878.
35. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 872–934.
36. A *Nagyenyedi kódex* jelzete: K 32, az Egyetemi Könyvtár kódexéé pedig Cod.Lat. 71.
37. Vasiliev, A. A.: *Prester John. Legend and history*. Csak kéziratban olvasható. (Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington. Idézi Slessarev i. m. 41.
38. A szöveg a müncheni kéziratban olvasható. (Cod.Lat.Mon. 265). Közli Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 901–903.
39. Christianus mainzi érsek (1165–1183), I. Frigyes diplomatája volt.
40. Paris, Cod.Lat. 2342. Ld. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 884–885.
41. Mint már említettük, India alatt nem csupán a mai szubkontinentet értették, hanem egy sokkal nagyobb területet, ami magába foglalta Etiópiát, Arábiát és a mai fogalmaink szerinti Indiát. Ennek az ókorra visszanyúló, de különösen a Kr. u. 1. században egyre táguló földrajzi meghatározásnak többféle változata is létezik a földrajzi írónál és térképkészítőknél. Vö. 32. jegyzet.

42. A keresztény hagyomány a Paradicsomot is Indiába helyezte, ezért szerepel a teremtéstörténetből ismert Physon folyó az anonym *De adventu*-ban is.
43. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 924.
44. Bővebben erről Faral, Edmond: *Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du moyen âge*. Paris, 1913. 81–82. Említi: Slessarev i. m. 49.
45. Roth, Cecil: *Benjamin (Ben Jonah) of Tudela*. = *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 4. Jerusalem, 1972. 53. – Munkája: *Sefer ha Massa'ot*. Először Konstantinápolyban adták ki, 1543-ban. Az Arias Montanus-féle latin fordítást használtam: *Itinerarium*. Antverpiae, 1575. Az említett rész a 106. oldalon.
46. *Eldad Had-dani*-ről ld. Shochat, Azriel. = *Encyclopaedia Jud.* Vol. 6. Jerusalem, 1972. 576–578. ill. Ullendorf, Edward. *Encyclopaedia Britannica*. Vol. 8. Chicago–Toronto–London, 1960. 129–130.
47. A perzsák „homoki hal”-nak nevezik. Hedin, Sven: *A rejtelmes India felé*. I. Ford. Zigány Árpád. Bp., (1911?). 357.
48. Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I. Bp., 1988. 207.
49. A kódex leírása: Mezey László: *Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp., 1961. 121–122.
50. A különböző nyelvi változatokra vonatkozó irodalmat ld. Slessarev i. m. 5. old. 4. jegyzet.
51. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 7. 935–944.
52. Thorndike, Lynn: *A history of magic and experimental science during the first thirteen centuries of our era*. Vol. II. New York, 1958. 244–245.
53. Vitry fő műve: *Historia Hierosolymitana*. kiadta: Bongars, Jacques: *Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani scriptores*. Hanau, 1611. Vol. 1. 1047–1145. Illetve idézi Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 5 skk. Vitryről ld. még Sarton, George: *Introduction of the history of science*. Vol. 2/2. Baltimore, 1953. 671–672.
54. Legjobb kiadása: Wyngaert, A. van den: *Sinica Franciscana*. I. 1929. 27–130. Magyarul: *A napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései*. Kiad. Györffy György. Bp., 1965. 57–108. Ford. Gy. Ruitz Izabella.
55. *A napkelet felfedezése*. 71–72.
56. Ld. 14. jegyzet.
57. Kiadta: Wyngaert i. m. 164–339. Magyarul: *A napkelet felfedezése*. 118–219. Ford. Gy. Ruitz Izabella.
58. *A napkelet felfedezése*. 144.
59. *Marco Polo utazásai*. Ford. Vajda Endre. Bp., 1963. I. könyv 46. fej. 112.
60. Uo. 115. l. ill. a hozzá tartozó jegyzet.
61. Beckingham, C. F.: *The quest for Prester John*. In: *Between Islam and Christendom*. London, 1983. 292.
62. A kiadásra vonatkozó fontosabb irodalmat ld. Baldwin, M. W.: *New Catholic Encyclopaedia*. Vol. VII. New York–St. Louis etc. 1967. 1061–1062.
63. A vonatkozó levélrészlet eredeti, latin szövegét közli Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 112–115.
64. Bővebben róla ld. Sarton, George i. m. Vol. III/1. Baltimore, 1947. 781–782.
65. Ligeti i. m. 303.
66. Első kiadása: *Viaggio al Monte Sinai di Simone Sigoli*. Firenze, 1829.
67. Bővebben róla ld. Sarton i. m. Vol. III/2. Baltimore, 1948. 1606–1607. A szöveget közli Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 159–179.
68. Zarncke: *Abhandlungen*, Vol. 8. 128–154. A legújabb irodalom: Deluz, Christiane: *Le livre de Jean de Mandeville, une „géographie” au XIVe siècle*. Louvain-la-Neuve, 1988. Továbbá Letts, Malcolm: *Mandeville's travels*. London, 1950–53.
69. Több kiadása is volt, könyvtárunkban az 1486. évi (= Inc. 422) és az 1492–93. évi (= Inc. 423) van meg.
70. Beckingham, C. F.: *The quest for Prester John*. 293–294. Carignanóról és Dalortóról: Sarton i. m. Vol. II/2. 764–766.
71. Damião da Goes kiadásai: Louvain, 1540., Paris, 1541. stb. Könyvtárunkban csak későbbi kiadások találhatóak, az antiqua gyűjteményünkben, többnyire tudományos munkák részeként, a 16. század második feléből.

72. Az 1544. évi bási kiadás jelzete az OSZK-ban: App.H. 1731. A kép az ugyancsak bási, 1546-os kiadásból való. DCCCXVI. old. Jelzete: Ant. 509.
73. Francisco Alvares munkájának az OSZK-ban meglevő kiadása: *Viaggio fatta nella Ethiopia*. In: *Navigazioni*. Ed. Giovanni Battista Ramusio. Venetia, 1563. ff. 189–225. Jelzete: Ant. 1114.
74. Giovio, Paolo első kiadása: *Historiarum sui temporis tomus primus (-secundus)*. Florentiae 1550–52. Jelzete: Ant. 140. Az 1. részben (302–306) ír Etiópiáról és Preteianisról, akinek a nevét nyugaton hibásan Pretegian-nak is mondják, mint megjegyzi Giovio, de az övéi Belulgiannak nevezik (ld. a 305. old.).
75. Bővebben: Binder i. m. 532–553.
76. Ortelius, Abraham: *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, 1579. p. 89. OSZK jelzete: App.H. 2565b.
77. A felhasznált kiadás: Boemus, Johannes: *Omnium gentium mores, leges et ritus*. Freiburgi Brisgoiae 1536. Etiópiáról a 23–27. old. OSZK jelzete: Ant. 7447.
78. *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 402.
79. I. m. 504–505. – *A Régi Magyar Költők Tára*. XVII. sz. 5. kötetében olvasható *Szombatos ének – Pogaczias hét utolsó napjára, tanítás elebt.* (Kiad. Varjas Béla. Bp., 1970. 107–110.) – ugyancsak a János pap legenda hatását mutatja.
80. Schedel, Hartmann: *Liber chronicarum*. Nürnberg, Anton Koberger, 1493. OSZK jelzete: Inc. 87d.

DAS LAND PRIESTERS JOHANNES

WANDERUNG ZWISCHEN ALTEN BÜCHER AUF DEN SPUREN EINER LEGENDE

Á. W. SALGÓ

In dem Cancionale des ungarischen Autors Andreas Valkai aus dem 16. Jahrhundert kann man einen Vers über einen gerechten und tief religiösen, christlichen König und Priester, Johannes lesen, der irgendwo in Indien oder in Abessinien über sein Volk herrscht. Diese sagenhafte Person ist aus der Weltliteratur sehr gut bekannt, obwohl sein Charakter nicht immer sympatisch ist; in einigen deutschen Quellen ist er der König des Schlaraffenlandes.

Die Legende hat in der Weltliteratur einen langen Weg gemacht, und Johannes wurde in den vergangenen Jahrhunderten, von Zeit zu Zeit mit verschiedenen historischen Personen identifiziert.

Auf dem Gebiet der Textüberlieferung der literarischen Quellen – vom 12. Jahrhundert – hat sich Friedrich Zarncke ewige Verdienste erworben (s. Anm. 4). Aber auch in den ungarischen Handschriftensammlungen kann man solche Textvarianten finden, die in der Zusammenstellung von Zarncke nicht registriert sind.

Die Verfasserin beobachtet den langen Weg der Legende über Kontinente von Osten nach Westen und die Veränderungen der Motiven in den historisch-, geographisch- und literarischen Werken im Licht der neueren Fachliteratur, im besonderen Hinblick auf die Ungarn betreffenden Aspekte. Es ist höchstwahrscheinlich, daß die Ungarn diese Legende schon im 13. Jh., also ziemlich früh, kennengelernt haben.

Die sagenhafte Gestalt des Priesters oder Presbyters Johannes hat einige Jahrhunderte lang die Hoffnung gehegt, daß ein christlicher König von dem Fernen Osten bei der osmanischen Gefahr den europäischen Ländern zu Hilfe eilen wird. Die Suche nach dem frommen und mächtigen König und Priester hat auch die Entdeckungsreisen angeregt und eine wichtige Eindruck auf die Entwicklung verschiedener Wissenschaften – Geographie, Kartographie, Ethnographie – gemacht.

Egy magyar jakobinus könyvtára

(Hajnóczy József könyvei
az Országos Széchényi Könyvtárban)

WIX GÖRGYNE

„Integer vitae, scelerisque purus...” Ha olykor visszacsendül fülembé ez a régen bemagolt Horatius-i memoriter, mindannyiszor Hajnóczy Józsefet idézi elém. Számomra ő testesíti meg a „Büntelen lelkű, makulátlan ember”-t¹, a legnemesebb jellemet, akiről tanultam vagy olvastam. Kazinczy Ferenc, amikor a jakobinusokról s a velük való kapcsolatáról kellett vallania, Hajnóczyt úgy festette le, „mint egy újabb idők Socratesét”. A *Fogságom naplója* lapjain így ír róla: „Én tisztább lelkű, nemzete dicséért inkább lángoló, tudósabb, fáradhatatlanabb embert nem ismerek, nem nemesebb lelkűt, nem bölcsébbet.”² Amikor a jakobinus perben ítéletet hirdettek, és Zsigray elájult, Szentmarjay „szörnyű tűzzel” tett szemrehányást, amiért kegyelemmel hitegették, ha mindent bevall, Laczkovics káromkodott és a csuhást (Martinovicsot) szidta, maga Martinovics meg „hatalmasan” frázisokat hangoztatott, „Hajnóczy szokrateszi nyugalomban hallgatá felolvastatni a parancsot. – Possum abire? (Mehetek?) – kérdé. – Potest. (Mehet.) – felelte a director, elrémülvén nyugalmán.”³ A vesztőhelyen is „csudált nyugalomban” adta magát a hóhér keze alá.⁴ A *Pályám emlékezeté*-ben pedig, ahol első találkozásukat mondja el Kazinczy, az egyetlen megjegyzése, amelyet némileg rosszallásnak lehet értelmezni, legalábbis az öltözeteket mindig kínos pontossággal részletező Kazinczynál, mindössze ennyi: „Öltözte inkább gyanítá a tudóst, mint a viceispánt, s különösségei közé tartozott, hogy nem átalla faldozott ruhában járni, cynicus kevélységből inkább, mint szükségből.”⁵ De mindjárt közömbösíti is ezt az esetleg pejoratívnek vélhető mondatot: „Szerencsétlenségemre már első együttlétünk alatt nagyon belé szereték, mert tőle volt mit tanulni.”

Kazinczy – ahogy ő maga mondaná – hajlamos volt a „lángolásra”, mégsem hiszem, hogy Hajnóczy esetében idealizálta volna ezt a puritán és bölcs egyéniséget. Ebben a hitemben különösen megerősített könyvtárának jegyzéke, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár irattárában leltem fel egy – régi gyűjtők könyvtárait bemutatni kívánó – kiállítás előkészületei során.⁶ Ezt a jegyzéket, tudomásom szerint, a mai napig nem ismertették, bár Hajnóczy könyvtáráról több ízben és több munkában történt említés. Benda Kálmán nagyszerű dokumentumgyűjteményében megemlíti, hogy lefoglalt könyveit átadták a curiai levéltárból az Országos Széchényi Könyvtárnak⁷, de a könyvek jegyzékét nem

közli. Közöl ezzel szemben egy másik könyvjegyzéket⁸, amely akkor készült, amikor az ítélet meghozatala után az elítéltek javait árverezni akarták, ám Hajnóczy esetében a „királyi kegy” egyéb vagyontárgyaival együtt könyveinek egy részét is testvérenek, Fodor Ferencnének juttatta. Ezeket a könyveket – ellentétben a lefoglaltakkal – nem ítélték felforgató tartalmúnak, nyilván ezért szolgáltatott ki. Ezt a jegyzéket, vélhetően, tollbamondás alapján készítették, s a leíró tisztviselő és a neki diktáló közös munkájának eredménye erősen rontott szöveg, amelyet még Benda Kálmán sem tudott minden esetben valamilyen tényleges címmel azonosítani. Ám még ebből a rontott 100 körüli címből is ki-világlik egykori tulajdonosuk sokoldalú érdeklődése és műveltsége.

A felforgatónak ítélt könyveket és irományokat azonban nem kapta vissza Hajnóczy testvére; azokat lefoglalták, s a királyi kúria levéltárában őrizték egészen 1876-ig, amikor felismerték, hogy már nem lehet olyan igen-igen lázító a hatásuk. A belügyminiszter 1876. január 29-én írt át Trefort Ágoston kultuszminiszternek a Hajnóczy-könyvtár ügyében. Ezek után több ügyirat született – nem is különösebben gyors egymásutánban – a Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Pulszky Ferenc, a belügy-, az igazságügy- és a kultuszminiszter aláírásaival, míg végül 1876. június 2-án sor került arra, hogy a könyvtár tulajdonába kerüljenek a könyvek. Csontos János az átvevő, aki a 289 tételt felsoroló jegyzéket aláírja. Az átvételről így ad hírt a *Magyar Könyvszemle*: „A Martinovics-féle összeesküvés ezen szerencsétlen részesének elfogatása alkalmával könyvkészlete a kir. tábla által lefoglaltatott, és levéltárában a mai napig őriztetett. Legújabban a MNM könyvtárának engedtetett át, hol az mint Hajnóczy-könyvtár együttesen fog megtartatni és felállíttatni. 289 munkából áll u.i.: magyar közjogi röpiratok, főleg 1791-ből, latin és modern klassicuskok munkái (Ovidius, Horatius, Petrarca, Tasso, Metastasio, Ariosto, Voltaire, Rousseau, Opitz, Wieland, Lessing stb.), de legnagyobb részben a francia encyclopaedisták, a XVIII. századbeli angol és német bölcsesek és államtudományi írók munkái. E könyvek lajstroma érdekes világot vet birtokosuk szellemi fejlődésére és kétségtelenné teszi, hogy kora műveltségének egészen színvonalán állott.”⁹

1876. augusztus 31-én Fraknói Vilmos újabb jegyzéket írt alá¹⁰. Ezzel vette át a könyvtár számára Hajnóczy legfoglalt kézirateit, levelezését és „Bőr-tokban a szabadkőművesi bőrkötényké-”t. (Lehetséges, hogy ez az átvétel indíthatta Fraknóit a *Martinovics és társainak összeesküvése* c. monográfia megírására, annál is inkább, mert ekkor még az irományok között volt Hajnóczy naprónapra, s hihetetlen pontossággal vezetett [már régóta fellelhetetlen] számadáskönyve, amelyből életének apró mozzanatait is követni lehetett.)

Végül 1878 júniusában még egy pótlólagos átadás történt, amelynek „Jegyzék”-ét ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár irattára őrzi.¹¹ Ebben a jegyzékben 12 tétel szerepel ugyan, de pl. egyetlen 16 kötetes munka 3 tétel-számot foglal le, s Hajnóczy *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico...* c. röpiratának 10 példánya is fel van tüntetve a 12. tételszám alatt.

Mindent összevetve tehát, Hajnóczy könyvtára a testvérének átadott kb. 100 „ártatlan” könyvvel, meg az OSZK-nak juttatott mintegy 300 címmel összesen 400 mű körül lehetett, s minthogy sok volt benne a többkötetes, gyűjteményes összkiadás, hozzávetőleg 750 kötetet számlált. Berzeviczy Gergely 1800-ban publikált *Der Majestätsprozess in Ungarn* című munkájában így emlékezik meg Hajnóczy bibliotékájáról: „Er hatte eine grosse publicistische Bücher- und Actensammlung, die er trefflich benutzte...”¹² És noha „nem átaalla foldozott ruhában jární”, „könyvek vásárlásában bőkezű volt. Például 1788. év folyamán hetvenhat forintot, akkoron tekintélyes összeget adott ki könyvekért” – állapította meg az akkor még hozzáférhető számadáskönyvből Hajnóczy R. József.¹³

A *Magyar Könyvszemlé*-ben említett elképzelés, miszerint a Hajnóczy-könyvtár „együttesen fog megtartatni és felállítatni”, az idők folyamán elhomályosult, feledésbe ment. A könyveket előbb az ún. müncheni szakrendszer megfelelő szakjaiba sorolták, majd egy részüket, amikor 1936-ban ez a munka megindult, rekatalogizálták, s így egy másik raktárrészbe kerültek, az ún. numerus kurrens jelzetű könyvek közé. Provenienciájukat semmi sem jelzi, mivel olyan időpontban kerültek állományba, amikor leltárba vételkor sem kaptak összetartozó, visszakereshető leltári számot. Amikor tehát rekonstruálni szerettem volna Hajnóczy könyveit, megadva egy valamikori Hajnóczy-kutató számára azok raktári jelzetét, csak az átadáskor felvett – szerencsére meglehetősen közlékeny – jegyzékre támaszkodhattam. Ennek alapján idővel ráismerhettem annak a kézírására, aki a katalogizálási és jelzetadási feladatokat látta el, amikor a könyveket a müncheni szakrendszer szabályai szerint feldolgozta. A provenienciát a müncheni katalóguscédulákon sem jelölte: Magyar Nemzeti Múzeum feliratú bélyegzőt ütött a megfelelő rovatba. (Lehet, hogy akkor is még el kellett konspirálni a könyvek eredetét?) Ily módon még abban az esetben is sikerült – kevés kivétellel – megállapítanom, hogy egy-egy adott könyv Hajnóczy tulajdona volt, amikor ugyanabból a műből több példány is akadt az állományban, pusztán a benne szereplő ceruzával írt müncheni jelzet kézírása alapján. Ennek ellenére az esetek egy részében csak más possessortól eredő példányra bukkantam; feltehetően abban az időben, amikor a könyvtár energikusan ráállt az egy-példányos gyűjtésre, többes-példányként „megszabadult” jónéhány Hajnóczy-féle könyvtől.

Az alább következő felsorolásban ennek ellenére szerepel az OSZK-beli raktári jelzet, hiszen ha nem is Hajnóczy példánya volt az állományban meglévő mű, tartalma döntőbb, mint volt tulajdonosának személye. Különösen áll ez Hajnóczy esetében: a kutatóknak revelációt jelentő bejegyzések mondhatni soha, aláhúzások is csak olykor találhatók könyveiben, s utóbbiak – piros ceruzával – eredhetnek a Martinovics-per vádlótól is, inkriminált részeket emelve ki. (A szennyleveleken imitt-amott látható grafitceruzás feljegyzés vélhetően a tulajdonos mosásba adott fehérneműinek listája, amelyet az éppen olvasott könyvbe jegyzett fel.) A lényeg az utókor részére mindenképpen a könyvtár

egésze, mint tulajdonosa egyéniségének, a kor legjobbjainak színvonalát is meghaladó műveltségének, sokoldalú érdeklődésének tükröződése.

A Hajnóczy-könyvtár bemutatásakor a tételszámozás és így a tartalmi sorrend is az átadási jegyzőkönyvet követi. E lista – nyelvek szerinti durva csoportosításában – meglehetősen jól érzékelteti egyfelől Hajnóczy széleskörű nyelvtudását, másfelől azt, hogy egy-egy nemzet irodalmából mi érdekelte, természetesen a politikai irodalmon kívül. A jól használható, de – különös tekintettel sok névtelen vagy álnéven megjelentetett írásra – szükségszerűen hiányos szerzői és címadatok kiegészítve, sőt ahol lehetett, az eredeti cím kíséretében kerülnek most közlésre, ezeket követi a kötetszám, majd a kiadás helye és éve, továbbá a darabszám. (Ezek – ahol a könyvből megállapítható volt – ugyan-csak szerepelnek az eredeti átadási jegyzékben.) Zárójelben áll az OSZK-beli raktári jelzet, s H-betűjel, amennyiben Hajnóczy possessor-volta megállapítható volt. (Ilyen esetekben, ha a példány kolligátum volt, a teljes kötet valamennyi címe szerepel, szemben az eredeti jegyzékkel, amely csak az első mű adatait rögzítette.) A kiegészítések, amelyek zárójelben állnak, a British Library katalógusából, illetve Barbier bibliográfiájából származnak¹⁴, osztrák, német és magyar kiadványoknál pedig főképpen Holzmann és Bohatta anonim-lexikonából,¹⁵ meg természetesen Benda Kálmán dokumentumgyűjteményének jegyzeteiből.

Nagyjában-egészében az itt közlésre kerülő jegyzék az eredeti átadási lista rovatait követi. Ezeknek a rovatoknak Folyószám // A szerző neve // Jegyzéke azon könyveknek, melyek mint Hajnóczy-féle könyvek, a kir. kúriai levéltár hivatalába jutottak // Év // Darabszám – volt a felzetük.

AZ OSZK-NAK ÁTADOTT HAJNÓCZY-FÉLE KÖNYVEK JEGYZÉKE

- 1) [Laczkovics János]: *A magyar történeteknek rövid rajzolatya*. Pesth, 1792. – 1 db (211.394); gerincén „Dettelbach”-felirat. – Benda Kálmán határozottan Laczkovicsnak tulajdonítja,¹⁶ megjegyezve, hogy Szinnyei a *Magyar írók élete és munkái*-ban Dettelbach Józsefet, mint szerzőt is megadja, nemcsak Laczkovicsot, továbbá fordítóként megjelöli Maklári János református lelkészt is.
- 2) *Erköltsi és elegyes versek némelly jelesebb német versköltőkből... fordítottak Sz[üts] I[stván] által*. Pozsony–Komárom, 1791. – 1 db (265.060, 317.669).
- 3) Seelman Károly: *A maga mátkájáért ártatlanul halált szenvedett gróff Essex*. Egy szomorú játék... mely németből magyarra fordítottatott. Kolosvár, é.n. – 1 db (M 284.564, H.)

A magyarítás John Banks: *The unhappy favourite or: The Earl of Essex c. munkájának német átdolgozásából készült*, Dyk, Johann Gottfried: *Graff von Essex c. színművéből*.

- 4) [Gvadányi József]: *A mostan folyó ország gyűlésének satyco critico való leírása...* Lipsiae [Pozsony], 1791. – 1 db (228.626)
- 5) Pázmány Sámuel: *Schediasmata praeludialia cogitationum coniecturalium circa originem, sedesq̄ antiquas et linguam Uhro-Magaram populorum.* Pars 1. Pest, 1786. – 1 db (270.683 stb.)
- 6) Marlianus, Ambrosius: *Theatrum politicum...* Augustae Vindelicorum, 1753. – 1 db (307.215, H.)
- 7) [Hajnóczy József]: *Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus.* H.n. 1791. – 1 db (803.025, 811.163)
- 8) [Martinovics Ignác]: *Oratio pro Leopoldo II. rege ab Hungaris proceribus et nobilibus accusato.* Germania, 1792. – Koll. 1.
[Martinovics Ignác]: *Status regni Hungariae anno 1792.* H.é.n. [Pest, 1792]. – Koll. 2.
Mandatum cuius argumentum in aversa pagina videre est ad trutinam sanae rationis expensum. Edidit... E.E.A.C.A.P.B.V.D.M. A.P.C.V.E.E.A.C.A.I.C. P.P.T.S. Moguntiae, 1792, Typis Diderotianis. – (Az OSZK egy másik kötetében, a 204.776 jelzetűben egykorú kéz bejegyzése: „Opus Őz decollati”) – Koll. 3. *Reflexiones de reformatione cleri Zagrabiensis altissimo throno regio propositae per Hieroninum Szabadhegyi et Ladislao Fogassy.* Verioduni, 1792. – Koll. 4.
Reflexiones super sermone... domini i. comitatus Nitriensis supremi comitis [Forgách Miklós], *quo ... ad afflictarum nobilitari praerogativa gaudentium familiarum provisionem permovit...* H.n. [1791.] – Koll. 5.
[Pray György]: *Declaratio sincera ... civis hungarici catholici ad quaestionem, an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda?* Pestini, 1790. – Koll. 6.
- Martinovics, Ignatius: *Oratio funebris quam praesente cadavere Dni Aloisii de Capuano dixit... 19. Martii anni 1791.* Leopoli, [1791.] – Koll. 7. – 1 db (A kolligátum jelzete: Hung.h. 4275^a, H.)
- 9) [Hajnóczy József]: *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum.* H.n. 1792. – 1 db (Hung.e. 749^a, 308.048, 86.113)
- 10) [Hajnóczy József]: *De diversis subsidiis publicis dissertatio.* H.n. 1792. – 1 db (212.781, 308.048, 201.454 stb.)
- 11) [Hajnóczy József]: *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem Dissertatio iuris publici Hungarici.* H.n. 1791. – 1 db (Hung. j. 1354^a, 308.048, 802.225 stb.)
- 12) [Barits Adalbert]: *Nonnihl de educatione iuventutis scholasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis.* Pampelonae [Pest], 1792. – 1 db. (Hung.1. 26, 182.444, 195.164 stb.)
- 13) *Projectum de theologia et theologis Ecclesiae Ungaricae praesulibus dicatum ab anonymo theologo Hungaro.* H.n. 1791. Koll. 1.
Sauer, Cajetanus–Kende, Ladislaus: *Capituli cathedralis ecclesiae Varadiensis r.I. demissum memoriale... sub comitiis anni 1790 praesentatum.* Pestini-

- Budae, [1790]. – Koll. 2.
- Splény, Joannes: *De inaugurali diplomate regio sermo ... in comitiis regni Ungariae Die 1-ma septembris 1790*. H.n. [1790]. Koll. 3.
- [Kenyeres József]: *Trenkii bilanx pondere vacua*. H.n. 1790. Koll. 4. (Általában Katona István röpiratának tartják, de ő maga a *Historia critica...* 41. kötetében (597. l.) Kenyerest nevezi meg szerzőként.)
- [Szaitz Leó]: *Sera Trenkii poenitudo, seriatque libellorum infamium retractatio*. H.n. 1790. – Koll. 5.
- [Sonnenfels, Joseph]: *Betrachtungen über die gegenwärtigen Angelegenheiten von Europa*. 1. Stück. *Über die Einrückung der preussischen Truppen in Böhmen*. [Salzburg], 1778. – Koll. 6.
- Zufällige Gedanken eines Ungarn bei gegenwärtigen hohen Landtage aus Herz und Feder eines Patrioten an unsere Nachbarn...* Pest, 1790. – Koll. 7. (Kézírásos bejegyzés: Wagner.)
- [Szaitz Leó]: *Der entlarvte Trenk... aus eines Ungarischen Patrioten Feder und Herzen*. Pest, 1790. – Koll. 8.
- [Belnay György Alajos]: *Betrachtungen aller hungarischen nicht adelichen Staatsbürger, über denjenigen Abschnitt des Diploms, nach welchem auch ein-gebohrne Vaterlandssöhne, wenn sie nicht Edelleute sind, von allen öffentlichen Staatsämtern ausgeschlossen werden sollen...* Aus dem Lateinischen übersetzt von einem Freund der hungarischen Bürgerjugend [Johann Julius Gabelhofer]. [Reflexiones cunctorum Hungariae civium...] H.n. 1790. – Koll. 9.
- [Miller Jakab Ferdinánd]: *Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn und einige andere Gegenstände wider das berühmte Buch Ninive*. H.n. 1790. – Koll. 10. (Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusában [Vol. I. P. 1. 406. l.] a szerző: Hieronymus Christian Moll.)
- [Radlinger, Johann Nepomuk]: *Auch ein lyrischer Gesang an Friedrich Freyherrn von der Trenck von einem Bürgersohne in Pest*. Pesth, 1790. – Koll. 11.
- Trenck, Friedrich: *Dichter Gedanken in Ungarn für die Ausbreitung der Wahrheit...* H.n. 1790. – Koll. 12.
- Trenck, Friedrich: *Der entlarvte Priester...* Pest, im Juli 1790. – Koll. 13. 1 db (A kolligátum jelzete: 82.790, – H.)
- 14) *Licetne episcopis et parochis derelictis residentiis suis in diaetis et aliis dicasteriis in politica regni negotia se se immiscere*. H.n. 1792. (Hung.e. 585, J. can. 1364, 295.369 stb.)
- 15) Tököly, Sabbas: *Sermo, quem – qua deputatus ad nationalem Illyricum Congressum in sessione, Temesvarini Die 9-na Septembris Anno 1790 celebrata, idiomate nationali fecit, in linguam latinam traductus*. Pestini, 1791. – Koll. 1.
- Veritates juris et justitiae in Regno Hungariae hactenus administratae et pro futuro administrandae, regnique statibus et ordinibus ... oblatae*. H.n. 1791. – Koll. 2.
- Dissertatio brevis ac sincera Hungari Auctoris de Gente Serbica ... ejusque*

- meritis ac fatis in Hungaria...* H.n. [Újvidék], 1790. – Koll. 3. (Szerzőként Stefan Novakovic, Thököly Száva és Kereszturi József szerepelnek az irodalomban.)
- Hungaria liberrima, et securissima. Sive De rege et regno Hungariae ad leges iuribus generis humani conformes regulando.* H.n. (1790?). – Koll. 4. – 1 db (A kolligátum jelzete: Hung.e. 2256, H. A kötésen „Miscelli” felirat.)
- 16) Szuhányi F[ranciscus] X[averius]: *Thomas Morus olim Angliae cancellarius juvenem principem docet...* Cassoviae, 1790. – 1 db (284.394, 803.443 stb.)
- 17) Alvari, Em[manuel]: *Institutio grammaticarum. Libri 3.* Tyrnaviae, 1746. – 1 db (A 32.126/3 van ebből az évből, de az csupán „liber 3.” és nem a tankönyv mindhárom része.)
- 18) Bacon, [Franciscus de Verulamio]: *De dignitate et augmentis scientiae.* Virceburgi, 1779. – 1 db (304.619, H.)
- 19) Polignac, Melchior de: *Anti Lucretius, sive de Deo et Natura libri novem.* [Anti-Lucrèce.] Lipsiae, 1747. – 1 db (P.o. lat. 2382 és P.o. lat. 2385 stb., de egyik sem ez a kiadás.)
- 20) Justus Lipsius: *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex.* Antwerpiae, 1604. – Koll. 1.
Iusti Lipsi *Ad libros Politicorum notae et De una religione liber aucta et innovata.* Antwerpiae, 1604. – Koll. 2.
Iusti Lipsi *Monita et exempla politica...* Antwerpiae, 1606. – Koll. 3.
Iusti Lipsi *De constantia libri duo...* Ultima ed., castigata. Antwerpiae, 1605. – Koll. 4. – 1 db (Pol. g. 224, H.)
- 21) [Chemnitz, Bogislaus Philipp] Hippolithus a Lapide: *Dissertatio de ratione status in Imperio nostro Romano–Germanico.* Freistadii, 1647. – (321.789, H.)
- 22) [Batthyány Alajos]: *Ad amicam aurem.* Fasc. 1–4. H.n. [Budae], 1790–1791. – 1 db (M 184.964 H.)
- 23) Pomey, François Antoine: *Pantheum mythicum seu Fabulosa deorum historia...* Francofurti, 1713. – 1 db (Ant. 1642ⁱ, H.)
- 24) Koppi, Carolus: *Praenotiones ad historiam ecclesiae christianae necessariae...* H.n. 1787. – 1 db (284.521)
- 25) Persius Flaccus, Aulus–Juvenalis, Decimus Iunius: *Satirae.* Biponti, 1785. – 1 db (A. lat. 1069)
- 26) Ovidius Naso, Publius: *Opera.* Biponti, 1783. – 2 db (A Tom. 2. és 3.) (A. lat. 2191: Tom. 1–3. az Illésházy gyűjteményből)
- 27) Lucanus, Marcus Annaeus: *Pharsalia...* Biponti, 1783. – 1 db (A. lat. 1963.)
- 28) Sallustius, Caius Crispus: *Sallustii quae exstant.* Turicii, 1778. – 1 db (232.373, H.)
- 29) *Valerii Maximi Dictorum factorumque memorabilium libri 9.* Biponti, 1783. – 1 db (A. lat. 2953)
- 30) Horatius Flaccus, Quintus: *Carmina.* H.n. 1701. – 1 db (A. lat. 1742^d, H.)

- 31) Vinnius, Arnoldus: *Justiniani Institutionum libri 4. cura ac studio* –. Lipsiae, 1713. – 1 db (J. rom. 536, H.)
- 32) Fraundorffer, Joannes Georgius: *Tractatus theologicus de justitia et jure...* – 1 db, címlapja hiányzik, adatok az előszózból. (J. can. 1469^d, H.)
- 33) Boehmer, Justus Henning: *Introductio in ius publicum universale ex genuinis iuris naturae principiis deductum...* Ed. 2. Halae Magdeburgicae, 1726. – 1 db (Ph. pr. 498, H.)
- 34) Wesenbecius, Matthaeus: *In pandectas juris civilis et codicis Iustiniani libros commentarii...* Coloniae, 1625. – 1 db (J. rom. 795, H.)
- 35) Voltaire: *Oeuvres complètes*. Vol. 1–60. Gotha, 1785–1788. – 60 db, amelyből azonban számos kötet hiányzik, s össze van osztva egy másik, ugyancsak hiányos sorozattal, azonos jelzeten. (Opp. 622, amelyből feltehetően a bőrkötéses kötetek voltak Hajnóczyé.)
- 36) Rousseau, Jean Jacques: *Collection complète des oeuvres*. Nouv. éd. avec des figures en taille-douce. Tom. 1–11. Neuchâtel, 1775. – 11 db (Opp. 606, H.)
- 37) [Metternich (?), Chevalier de Cologne]: *Lettres historiques, politiques et critiques sur les événements qui se sont passés depuis 1778 etc.* Par un Homme de Lettres. Londres, 1788–1790, „de l'imprimerie d'un ministre disgracié”. – 8 db (H.un. 838 f jelzeten két példány van, az egyik Hajnóczyé, a másik Horváth Árpádé volt) – Barbier II. 1276.: „le Chevalier Metternich”.
- 38) De la Croix, Jacques Vincent: *Constitutions des principaux états de l'Europe et des États-Unis de l'Amérique*. 2. éd. Tom. 1–5. Paris, 1791–1793. – 5 db (J.publ. E. 850°, H.)
- 39) Machiavel[li, Niccolo]: *Oeuvres*. [Trad. par Fr. Testard.] *Nouv éd. augmentée de l'Anti-Machiavel*. Tom. 1–6. A la Haie 1743. – 6 db (Pol.g. 1020, H.) – Az *Anti-Machiavel* szerzője II. Frigyes porosz király.¹⁷
- 40) [Hay, Paul, Marquis du Chastelet]: *Maximes d'état, ou Testament politique d'Armand du Plessis, Cardinal duc de Richelieu*. P. 1–2. Paris, 1764. – 2 db (Pol. g. 1287⁸, H.)¹⁸
- 41) Rabelais, François: *Oeuvres*. Londres et Paris, 1783. – 2 db (48.918, H.)
- 42) Lanjuinais, [Joseph]: *Le Monarque accompli, ou prodiges de bonté, du savoir et de sagesse, qui font l'éloge de... Joseph II. ...* Lausanne, 1774. – 2 db (Germ. 4954)
- 43) Mirabaud, Jean Baptiste [Valójában Holbach, Paul-Henry Thierry] *Système de la nature...* P. 1–2. Londres, 1771. – 2 db (Ph. sp. 923^a jelzeten a P. 2.-ből 2 példány van, ezek egyike Hajnóczyé volt)
- 44) Naudé, Gabriel: *Science des princes ou Considérations politiques sur les coups d'état*. Avec les réflexions de L[ouis] D[u] M[ay] C.S.D.S.r.D.M. Tom. 1–2. H.n. 1752. – 2 db (Pol.g. 1138^d, H.)
- 45) [Martinovics Ignác?]: *Testament politique de l'Empereur Joseph II*. Tom. 1–2. Vienne, 1791. – 2 db (Austr. 2223)¹⁹

- 46) De P[auw, Cornelius]: *Recherches philosophiques sur les Egyptiens et les Chinois...* Tom. 1–2. Londres, 1774. – 2 db (Anthr. 693, H.)
- 47) [Mercier, Louis Sebastien]: *L'an deux mille quatre cent quarante, Rêve s'il en fut jamais.* Nouv éd. corr. et augmentée d'une volume. Tome 1–2. Londres, 1785. (Gall.374^h, H.)
- 48) *Élite de bons mots, pensées choisies, histoires singulières...* Nouv. éd. Tom. 1–2. Amsterdam, 1747. – 2 db (L.eleg.m. 470^d, H.)
- 49) Robinet, J[ean] B[aptiste] R[ené]: *De la nature.* Amsterdam, 1761–1764. – 2 db (Ph.sp.1010°, H. – 4 kötetben lenne teljes, de csak 2 van meg.)
- 50) Pope, Alexander: *Oeuvres diverses, traduites de l'anglais.* [Par E. de Silhouette, J. F. du Resnel du Bellay etc.] Amsterdam, et Leipsic, 1763. – 7 db (P.o.angl. 334^k; az eredeti Hajnóczy-féle sornak 8 kötetből kéne állnia, az állományban azonban Széchényi Ferenc könyvtárából való példány van, s mindössze 7 kötetben.)
- 51) Argens, [Jean Baptiste de Boyer, marquis] d': *La philosophie du bon sens ou réflexions philosophiques sur l'incertitude des connoissances humaines.* 12. éd. Dresde, 1769. – 2 db (Ph. sp. 352^x, H.)
- 52) [Mandeville, Bernard]: *La fable des abeilles...* [The fable of the bees...] Londres, 1750. – 3 db (32.486/1, 3–4.; feltehetően Hajnóczy könyvtárából származó kötetek, ám az átadási jegyzéken 1766 az évszám, míg itt 1750.)
- 53) Necker, [Jacques]: *De l'administration des finances de la France.* Tom. 1–3. H.n. 1785. – 3 db (Gall 1201^a, H.)
- 54) [Oxenstierna, Gabriel] *Oxenstirn: Pensées sur divers sujets de morale.* Tom. 1–2. Francfort, 1755. – 2 db (Ph.pr. 1357, H.)
- 55) La Mettrie, [Julien Offray] de: *Oeuvres philosophiques.* Nouv. éd. corr. et augm. Tom. 1–3. Amsterdam, 1774. – 3 db (305.199, H.)
- 56) Argens, [Jean Baptiste de Boyer, marquis] d': *Lettres juives ou correspondance philosophiques... entre un juif voyageur ... et ses correspondants.* Á la Haye, 1777. – 8 db (Jud 283, H.)
- 57) [Bernard, Jean Frédéric]: *Le monde, son origine et son antiquité.* – [Mirabaud, Jean Baptiste]: *De l'âme et de son immortalité.* Londres, 1751. – 2 db (305.146)
- 58) Fréret, [Nicolas]: *Oeuvres.* Tom 1–5. Londres, 1787. – 4 db (Th.u. 1374, H.; A 4. és 5. kötet egybekötve.)
- 59) [Argens, Jean Baptiste de Boyer, marquis d']: *Lettres chinoises par l'auteur des Lettres juives...* A La Haye, 1751. – 2 db (Epist. 636. Hajnóczy könyvtárában az 5 kötetes mű 5 db-ban volt, ez azonban Dobai Székely Sámuel példánya, mindössze kettőbe kötve.)
- 60) Charron, Pierre: *De la sagesse... Pour servir de suite aux essais de Montaigne...* Tom. 1–3. Londres, 1769. – 2 db (239.867, H.)
- 61) Collins, Anthony: *Discours sur la liberté de penser.* Trad. de l'anglais et augmenté d'une lettre d'un médecin arabe avec l'Examen de ces deux ouvra-

- ges par Mr. de Crouzas. [A discourse of free-thinking...] Tom. 1–2. Londres, 1766. – 1 db (Ph. sp. 430°, H.)
- 62) *Le théisme. Essai philosophique. – Réflexions physiologiques sur l'homme et sur les animaux. Servir de supplément à l'Essais sur le théisme.* Tome 1–2. Londres, 1773. – 1 db (Ph. pr. 1683^h, H.)
- 63) [Isnard, Maximin]: *Catéchisme social ou instructions élémentaires sur la morale sociale à l'usage de la jeunesse.* Paris, 1784. – 1 db (Pol. g. 888ⁱ, H.)
- 64) [Holbach, Paul-Henri, baron d']: *Histoire critique de Jésus-Christ ou analyse raisonnée des Evangiles.* H.é.n. [Amsterdam, 1770 körül]. – 1 db (Exeg. 2101e, H.)
- 65) Le Verrier de la Conterie, [Jean Baptiste Jacques]: *L'école de la chasse aux chiens courans...* Rouen, 1763. – 1 db (Oec. 1709^f, H.)
- 66) [Brissot de Warville, Jacques-Pierre]: *Un défenseur du peuple, à l'empereur Joseph II...* Dublin, 1788. – 1 db (Austr. 1284ⁿ, H.)
- 67) [Mirabeau, Honoré Gabriel de Riqueti]: *Lettre remise à Fréd. Guillaume II. roi ... de Prusse...* H.n. 1787. Koll. 1.
La constitution française présentée au roi par l'Assemblée nationale le 3. sept. 1791... Francfort sur le Mein, 1791. – Koll. 2. – 1 db (Germ. 5177, H. – számos pirossal aláhúzott passzus.)
- 68) *Les étrennes du sage. Quatrains.* Á Athéopolis, l'an premier du règne de la raison. – Koll. 1.
Chénier, Marie-Joseph: *Charles IX. ou l'école des rois.* Tragédie. Paris, 1790. – Koll. 2.
Confession générale de son altesse sérénissime Mgr. le comte D'Artois. Paris, 1790. – Koll. 3.
[La Reynie de la Bruyère, J.B.M.L.]: *Le livre rouge ou liste des pensions secrètes sur le trésor public...* 1. classe. 1–2. livraison. [Paris], 1790.²⁰ Koll. 4.
Vie de Louis-Philippe-Joseph duc d'Orléans. Trad. de l'anglois par M.R.D.W. Londres, 1790. – Koll. 5. – 1 db (320.963–320.968, H.)
- 69) *De l'imposture sacerdotales [!] ou Recueil de pièces sur le clergé.* [Par Paul Henry d'Holbach]. Traduites de l'anglois. Londres, 1767.²¹ – 1 db (Polem 4053, H.) Az első írás: *Tableau fidèle des papes.* Trad. d'une brochure angloise de M. Davisson publiée sous le titre de „A true picture of popery”. Több aláhúzással és francia bejegyzéssel.
- 70) Hervey, [James]: *Méditations d'Hervey,* traduites de l'anglais par [Pierre Felicien] Le Tourneur. P. 1–2. Paris, 1771. – 1 db (Mor. 2966, H.)
- 71) Collins, [Anthony] Antoine: *Examen des prophéties qui servent de fondement à la religion chrétienne. Avec un essai ... sur les prophètes... en général.* Ouvrages [trad. par Baron d'Holbach, Paul Henry]. [A discourse on the grounds and reasons of the christian religion.] Londres, 1768. – 1 db (Dogm. 634, H.)

- 72) [Holbach, Paul Henry d']: *Les Bon-sens, ou Idées naturelles. Opposées aux idées surnaturelles.* Londres, 1772. – 1 db (Ph. sp. 399. a jelzeten két különböző példány, 315 ill. 250 lapos.)
- 73) [Holbach, Paul Henry d']: *L'Esprit du Judaïsme ou Examen raisonné de la loi de Moïse... et de son influence sur la Religion Chrétienne.* [Amsterdam] Londres, 1770. – 1 db (Jud. 237^{ab}, H.)
- 74) [Gracian] Gracien, Baltasar: *L'homme universel...* Trad. de l'espagnol par le P[ère] de Courbeville. 2. éd. [El discreto.] Rotterdam, 1729. – 1 db (P.o. hisp. 59, H.)
- 75) *Examen impartial des principales religions du monde.* H. é.n. (A címlap hiányzik; már az eredeti jegyzéken sem szerepel impresszum-adat.) – 1 db (Ph.pr. 735^a, H.)
- 76) Boulanger, [Nicolas Antoine]: *Dissertation sur Elie et Enoch... Esope fabuliste etc.* H.é.n. – 1 db (237.730, H.)
- 77) [Morvan de Bellegarde, Jean-Baptiste]: *Maximes avec des exemples.* Tom. 1–2. Bruxelles, 1716. – 1 db (301.035, 1726-os évszámmal)
- 78) Le Maître de Claville, [Charles-François-Nicolas]: *Traité du vrai mérite de l'homme,* Francfort, 1755. – 1 db (300.216)
- 79) [Toussaint, François-Vincent]: *Les moeurs.* P. 1–3. H.n. 1766. – 1 db (Mor.3969^l, H.)
- 80) [Willart] de Grécourt, [Jean Baptiste Joseph]: *Oeuvres diverses...* Nouv. éd. Tom. 1–4. Luxemburg, 1787. – 2 db (50.749, H)
- 81) Fénelon, [François de Salignac de la Mothe]: *Les aventures de Télémaque.* Nouv. éd. enrichie de figures en taille-douce. Rotterdam, 1766. – 1 db (51.532, H.)
- 82) Swift, Jonathan: *Le conte du tonneau... avec plusieurs autres pièces très-curieuses...* Trad. de l'anglois [par Juste van Eften]. [A tale of the tub]. Tom. 1–3. La Haye, 1755. – 3 db (P.o.angl. 421^a).
- 83) *Voiture, Vincent de: Lettres et autres oeuvres de – –.* Bruxelles, 1687. – 1 db (55.840, H.)
- 84) [Binet, Etienne] François, René: *Essay des merveilles de nature et des plus nobles artifices...* 10. éd. Lyon, 1642. – 1 db (Ph. sp. 576^c, H.)
- 85) Bergier, Nicolas Sylvestre: *L'origine des dieux du paganisme et le sens des fables découvert par une application suivie des Poèmes d'Héloïse.* Nouv. éd. Paris, 1774. – 2 db (Ant.1011^a, H.)
- 86) *Naufrage des isles flottantes ou Basiliade du celebre PILPAÏ...* Trad. de l'Indien par Mr. M.*** [Composé par Morelly.] Tom. 1–2. Messine [Paris], 1753. – 1 db (A.or. 508^l, H.)
- 87) *Lettres de Madame la Marquise de Pompadour.* P. 2–3. Londres, 1772. – 2 db. (Fiktív levelezés, amelyet François, Marquis de Barbé-Marbois-nak tulajdonítanak.²³ (Epist. 805^a, H.)
- 88) Crébillon, [Claude-Prosper-Jolyot] fils: *Lettres de la Marquise de M^{xxx}.* au Comte de R^{xxx}. Tom. 1–2. La Haye, 1766. – 2 db (Epist. 508.)

- 89) [Dulaurens, Henri-Joseph]: *Imirce ou La fille de la nature*. Tom. 1–2. Berlin, 1765. – 1 db (55.687, H.)
- 90) *Lettres de Ninon de Lenclos au Marquis de Sévigné, avec sa vie*. P. 1–3. Nouv. éd. Amsterdam, 1776. – 3 db (Epist. 622, H.) (Louis Damours-nak ill. Claude-Prosper-Jolyot de Crébillon-nak tulajdonítják.)²⁴
- 91) Dacier, [Anne Lefebvre]: *Introduction à l'Homère*. Leide, 1771. Belső címlap: *Les Oeuvres d'Homère* [Homeros] en sept volumes. Trad. du grec et commenté par MME Dacier. – 7 db (Az „Introduction” 25.713/1, és 3 kötetben az „Odyssee” ill. 3 kötetben az „Iliade” A.gr. 2458^a és A.gr. 2459^a jelzeteken.)
- 92) [Fekete János]: *Mes rapsodies*. Genève, 1781. – 2 db (53.877, 294.453 stb.) – Az eredeti jegyzéken csak így: Rapsodie... Genève, 1781.
- 93) [Delharpe, Jean-François dît De La Harpe]: *Oeuvres de Mr de De La H...*, rev. et corr. par l'auteur. Tom. 1–3. Yverdon, 1777. – 3 db (Op. 716^P, H.) – A gerincen kézírással: La Harpe.
- 94) Chaulieu, [Guillaume Amfrie]: *Oeuvres*, Tom. 1–4. La Haye, 1774. – 2 db (48.969, H.)
- 95) *Constitutions des trieze [!] Etats-Unis de l'Amérique*. Nouv. éd. P. 1–2. Paris, 1792. – 2 db (H.E.E. 316^d, H.)
- 96) De Pauw, Cornelius de: *Recherches philosophiques sur les grecs*. P. 1–2. Berlin, 1787. – 2 db (H. ant. 671^c)
- 97) *Les soupirs de la France esclave qui aspère après la liberté*. Londres, 1690. 1 db (Pol. g. 1693^h) – Két szerző lehetséges: Pierre Jurieu, ill. Michel Le Vassor²⁵
- 98) Chaussard Publicola, [Pierre-Jean-Baptiste]: *Mémoires historiques et politiques sur la révolution de la Belgique et du pays de Liège en 1793*. Paris, 1793. – 1 db (H.rel. 1323^b)
- 99) [Lebreton, Joachim]: *Accord des vrais principes de l'Église, de la morale et de la raison sur la constitution civile du clergé de France*. 3. éd. rev. et corr. Paris, 1792. – 1 db (J. can. 1100, H.)
- 100) Gorani, [Giuseppe]: *Recherches sur la science du gouvernement...* Trad. de l'italien... [par Charles Guilloton-Beaulieu]²⁶. Tom. 1. Paris, 1792. – 1 db (Pol. g. 802^P, H.) – A szennylevélen J.H.
- 101) Albon, [Claude-Camille-François], Comte d': *Discours politiques, historiques et critiques sur quelques gouvernements de l'Europe*. Tom. 1–2. Neuchâtel, 1779–1781. – 2 db (Pol.g. 410^a, H.) Ugyanezen a jelzeten van még egy példány: gróf Széchényi Ferencé.
- 102) *Le soldat citoyen ou vues patriotiques...* Dans le pays de la liberté [Neuchâtel] 1780. – 1 db (101.263, H.) Két szerző lehetséges: Joseph Servan ill. Jacques Antoine Hyppolite de Guibert.²⁷
- 103) Mercier, [Louis-Sebastien]: *Mon bonnet de nuit*. Neuchâtel 1794. – 3 db (36.869: ám 1784-es kiadás 2 darabban, bár a régi jelzet kézírása a Hajnóczy-könyvtár feldolgozójé.)

- 104) *Mémorial historique des États Généraux pendant le mois de mai 1789, par un Député du Troisième Ordre. – Second mémorial... juin, 1789. – Troisième mémorial, juillet, 1789. – Quatrième mémorial, août, 1789. – Cinquième mémoriale, septembre, 1789. – Sixième mémorial, octobre 1789.* H.n. 1789. – 3 db (Gall. 1103, H.)
- 105) De Lolme, Jean Louis: *Constitution de l'Angleterre...* Tom. 1–2. Breslau et Leipsic, 1791. – 1 db (Brit. 326^c, H.)
- 106) Lévesque, Maurice: *Tableau politique, religieux et moral de Rome et des États Ecclésiastiques.* Paris, 1791. – 1 db (H. eccl. 4022^k, H.)
- 107) Clavière, É[tiienne]: *De la conjuration contre les finances...* Paris, 1792. – 1 db (Cam. 1827, H.)
- 108) [Frigyes II., porosz király]: *Oeuvres du Philosophe de Sans-Souci.* Berlin, 1760. – 1 db (48.435, H.)
- 109) [Seneca, Lucius Annaeus]: *Pensées de Sénèque.* Recueillies et trad. par [Laurent] Angliviel de la Beaumelle. Tom. 1–2. Gotha, 1754. – 1 db (232.343, 1745-ös kiadás 2 darabban)
- 110) [Montesquieu, Charles Louis de Secondat]: *Le temple de Gnide.* Mis en vers par [Charles-Pierre] Colardeau. Paris, 1773. – 1 db (52.613, H.)
- 111) Du Bocage, [Anne-Marie Lepage, Mme Fiquet]: *La Colombiade, ou La foi portée au Nouveau Monde.* Paris, 1758. – 1 db. Az eredeti jegyzék 111. sz. alatti leírása (Mad. Dubocage: *La Colombiade...* Paris, 1758. 1 db) egyetlen műre vonatkozik. Az OSZK-ban ez a mű egy kolligátum negyedik tagja. A leírások a Hajnóczy könyvtár feldolgozójának kézírását őrzik, de az a tény, hogy a jegyzékben szereplő többi gyűjtőkötetet a jegyzékelő mindig az első tagnál írta le, ellentmond Hajnóczy possessorságának. A meglehetősen frivol tartalmú kötet jelzete 51.688, tagjai a fentín kívül a következők:
 [De Corte, Blaise Henri, Baron de Waleff]: *Le Catholicon de la Basse Germanie.* Satire. Cologne [Liège], 1731. – Koll. 1.
 [Gouge de Cessières, François Étienne]: *L'art d'aimer.* Nouveau poème en six chants par Monsieur xxx. ... Londres, 1755. – Koll. 2.
 [Vadé, Jean-Joseph]: *Desserts de petits soupers agréables, dérobés au Chevalier du Pelican.* Poème gaillard-poissardi-marini-ironi-comique. H.n. 1755 – Koll. 3.
 A már említett Colombiade a Koll. 4.
 [Baar, Georges-Louis de]: *Consolations dans l'infortune.* Poème en sept chants. Hambourg–Leipsic, 1758. – Koll. 5.²⁸
- 112) *L'espion devalisé.* [Anecdotes par Baudouin de Guemadeuc.] Londres, 1782. – Koll. 1.²⁹
La vie privée de Frédéric II. Roi de Prusse ou Anecdotes secrètes de la cour du feu Roi de Prusse. Par M.L.C.D. S***. Á Potzdam, Dans un coin où l'on a tout vu, 1787. – Koll. 2. – 1 db (46.361, H.) Voltaire-nek is, Christoph Friedrich Nicolainak is van hasonló című írása.

- 113) Burke, Edmund: *Réflexions sur la Revolution de France...* Nouv. ed. rev. et corr. [Reflexions of the revolution in France...] P. 1–2. Amsterdam, 1791. – 1 db (Gall. 540, H.)
- 114) Camões, [Louiz de]: *La Lusíade de – –*. Traduction poetique avec des notes par Jean-François de La Harpe. [Os Luziadas.] Londres, 1776. – 1 db (P.o. hisp. 39^{dc}, H.)
- 115) Thomas, Antoine-Léonard: *Poésies diverses*. Tom. 1–3. Lyon, 1767–1771. – 3 db (53.635, H.)
- 116) Locke, [John]: *Du gouvernement civil...* Traduit de l'anglois. [An essay concerning the true original extent and end of civil government.] Londres, 1793. – 1 db (Pol.g. 996^l, évszáma: 1783.)
- 117) [Toze, Eobald]: *La liberté de la navigation et du commerce...* Londres, 1793. – 1 db (Eur. 1600)
- 118) *Pensées ingénieuses des anciens et des modernes*. [Publiées par le Père Dominique Bouhours.] Nouv. éd. Paris, 1748. – 1 db (Ph.sp. 945^a)
- 119) [Boulanger, Nicolas-Antoine]: *Recherches sur l'origine du despotisme orientale*. Ouvrage posthume de M. B[oulanger] I[ngénieur] D[es] P[onts] E[t] C[haussées]. H.n. 1773. – Koll. 1.
[Mercier, Louis-Sebastien]: *Portrait de Philippe II., roi d'Espagne*. Amsterdam, 1785. – Koll. 2. – 1 db (Pol.g. 1261^a, H. A kötet gerincén „Boulanger”)
- 120) Helvetius, [Claude-Adrien]: *Le bonheur*. Poème, Londres, 1772. – 1 db (54.252, H.)
- 121) *Mes caprices, ou Spéculations sur l'homme*. Poème en trois chants par M.M**** [Mauger]. Orléans, 1764. – 1 db (51.906, H.)
- 122) [Alcoforado, Mariana]: *Lettres d'amour d'une religieuse portugaise...* Nouv. éd. Londres, 1777. Tom. 1–2. – 2 db (Epist. 629^c, H.)
- 123) Richelet, Pierre-César: *Les plus belles lettres françaises...* Nouv. cd. Tom. 1–2. Amsterdam, 1755. – 2 db (Epist. 859, H.)
- 124) *Anecdotes sur Madame la Comtesse Du Barri*. H.n. 1776. – 1 db (L.eleg.m. 270, H.) Két szerzőnek tulajdonítják: Mathieu-François Pidansat De Mairobert-nek ill. Charles Thévenan De Morande-nak.
- 125) [Philipon La Madelaine, Louis]: *Modèles de lettres...* Nouv. éd. Paris, 1774. – 1 db (Epist. 736^l, H.)
- 126) [Dulaurens, Henri-Joseph]: *Le balai*. Poème héroï-comique. Constantinople, L'imprimeur du Mouphti, 1772. – 1 db (55.786, H.)
- 127) [Borde, Charles]: *Parapilla, avec les pièces fugitives de divers auteurs célèbres*. Croya d'Albanie, 1780. – 1 db (306.381, H.) Olasz–francia bilingvis kiadása a Mirabeaunak is tulajdonított költeménynek, amelyről a Barbi-er-féle anonim-lexikon azt írja, hogy „poème licencieux” és a Bibliothèque Nationale a híres „Pokol”-ban, az „Enfer”-ben tartja.
- 128) [Dulaurens, Henri-Joseph]: *Étrenes aux gens d'Église ou La chandelle d'Arras*. Arras, 1766. – 1 db (56.017, H.)

- 129) *Hymne au soleil, en quatre divisions traduit du Grec* par M. l'abbé de R... [François-Philippe de Laurens de Reyrac]. Paris, 1777. – 1 db (P.o. rel. 354^x, H.)
- 130) Dorat, [Claude-Joseph]: *Collection complète des oeuvres*. Tom. 1–5. Paris, 1775. – 5 db (Opp. 420, H.)
- 131) Vattel, [Emerich de]: *Le droit des gens ou Principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*. Nouv. éd. Tom. 1–3. Neuchâtel, 1777. – 3 db (Ph. pr. 1734e, H.)
- 132) Pufendorff, Samuel: *Les devoirs de l'homme et du citoyen...* Trad. du latin par Jean Barbeyrac. Nouv. éd. [De officie hominis et civis secundum legem naturalem.] Tom. 1–2. Amsterdam et Leipzig, 1756. – 2 db (Ph. pr. 1470e, H.)
- 133) Mably, Gabriel Bonnot: *De la législation*. Amsterdam, 1777. – 4 db (Pol. g. 1014^a).
- 134) [Holbach, Paul-Henri]: *Théologie portative ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne* par l'abbé Bernier. Londres–Amsterdam, 1770. – 1 db (Th.un. 1021^r, H.)
- 135) *Traité des trois imposteurs*. H.n. 1775. – 1 db (285.328) A „La vie et l'esprit de M. Benoît Spinoza.” Prosper Marchand nyomán, Vroes, J. Amyen és J. Rousset de Missy átdolgozása.³¹
- 136) [Le Roy de Lozembrune, François]: *Histoire de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1716–1718*. Vienne, 1788. – 1 db (224.013)
- 137) Villecomte, Denis de: *Lettres modernes avec leurs reponses. – Lettere moderne colle loro risposte*. Bassano–Venezia, 1773. – 1 db (Epist. 973¹, H.)
- 138) [Imbert, Guillaume]: *La chronique scandaleuse ou Mémoires pour servir à l'histoire des moeurs de la génération présente*. Paris, 1784. – 1 db (H. misc. 331^a).
- 139) [Orobio De Castro, Baltasar] Orobio, Isaac: *Israel vengé ou Exposition naturelle des prophéties Hébraïques que les chrétiens appliquent à Jésus*. Londres, 1770. – Koll. 1.
A mű spanyol eredetijét nem adták ki. Más nyelvekre spanyol helyett franciából fordították.³²
Mirabaud, Jean Baptiste de: *Opinions des anciens sur les juifs*. Londres, 1769. – Koll. 2. – 1 db (Jud. 319^p)
- 140) [Fleuriot, Jean-Marie-Jérôme dit Marquis de Langle]: *Voyage de Figaro en Espagne*. London (sic!), 1785.³³ – 1 db (It. 1227)
- 141) [Ovidius Naso, Publius] Ovide: *Les oeuvres galantes et amoureuses*. Nouv. ed. Tom. 1–2. A Cythère, aux dépenses du Loisir, 1763. – 2 db (A.lat. 2288^h)
- 142) *Manuel du citoyen*. S[imon] P[ierre] M[érard] D[e] S[aint] J[ust]. Paris, 1791. – 1 db (Pol. g. 706, H.)
- 143) [Barthelémy, Jean-Jacques]: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce. Aux Deux-Ponts*, 1791. – 9 db (Ant. 982e)

- 144) [Montesquieu, Charles Louis de Secondat]: *De l'esprit des lois*. Londres, 1772. (Valójában: *Oeuvres... Tom. 1-3.* – 3 db) – 5 db (Opp. 589¹)
- 145) Linguet, [Simon-Nicolas-Henri]: *Annales politiques, civiles et littéraires du dix-huitième siècle*. Lausanne et Londres, 1777–1780. – 9 db (Eur. 1603^a, H.)
- 146) Bielfeld, [Jacob Friedrich von]: *Institutions politiques*. Nouv. éd. Tom. 1–3. A Leyde 1768–1774. – 4 db (Pol.g. 503^a)
- 147) Bielfeld, [Jacob Friedrich von]: *Érudition universelle ou Analyse abrégé de toutes les sciences*. (A külső címlapon és az eredeti jegyzéken: *Érudition complètte...*) Tom. 1–4. Berlin, 1768. (80.805, H.) A mű egyik kötete a pótlejegyzék 10. tétele.
- 148) [Boyer, Jean Baptiste de, marquis] d'Argens: *Histoire de l'esprit humaine ou Mémoires de la république des lettres*. Tom. 1–14. Berlin, 1764–1765. – 10 db. (Phil. sp.399^j)
Az írás a katalóguslapon és a possessor nevét pótló, „Magyar Nemzeti Múzeum” bélyegző Hajnóczy possessor-voltára utal, ám a kötetekben Born Ignác ex librise van.
- 149) *Nouveau tableau de Spa... Manuel indispensable...* H.n. 1784. – 1 db (Mor. 5496, H.) Az eredeti jegyzékben csak *Tableau de Spa...*
- 150) Boulanger, Nicolas Antoine: *L'antiquité dévoilée...* Amsterdam, 1777. – 3 db (Ant. 1030^d, H.) A munkát Holbach átdolgozta.
- 151) Bossuet, Jacques Benigne: *Histoire des variations des églises protestantes*. 6. ed. Tom. 1–2. Bruxelles, 1718. – 2 db (309.381)
- 152) Marmontel, [Jean-François]: *Les Incas ou La destruction de l'empire du Perou*. Tom. 1–2. Paris, 1777. – 2 db (57.976, H.)
- 153) Leti, [Gregorio]: *La monarchie universelle de Louys XIV*. Trad. de l'italien. P. 1–2. Amsterdam, 1701. – 2 db (Eur. 1578^a, H.)
- 154) [Leti, Gregorio]: *Histoire de la vie du Pape Sixte Cinquième*. Trad. de l'italien [par l'abbé Le Pelletier]. [Vita di Sisto V., Pontifice Romano.] Tom. 1–2. Anvers, 1704. – (H.eccl.4018^a, H.)
- 155) [Graffigny, Françoise d'Issembourg d'Happoncourt, Mme de]: *Lettres d'une péruvienne augmentées de celle du Chevalier Déterville*. P. 1. *Lettre d'Aza ou d'un péruvien* [par Ignace Hugary de Lamarche-Courmont]. Amsterdam, 1761. – 1 db³⁴ (Epist. 650^s, H.)
- 156) Fleury [Claude]: *Abregé de L'histoire ecclésiastique de - -*. Traduit de l'anglois. [Valójában J. M. Prades munkája, II. Frigyes porosz király előszavával.³⁵] Nouv. éd. Corr. Berne [Berlin], 1767. – 1 db (H.eccl. 3445, H.)
- 157) [Dulaurens, Henri Joseph]: *L'Arretin moderne*. Tom. 1–2. Rome, Congrégation de l'Index [Amsterdam], 1776. – 1 db (318.749, H.)
- 158) [Aurelius Antonius, Marcus]: *Réflexions morales de l'Empereur Marc Antonin avec des remarques*. [Trad. du grec par André et Anne Dacier.] [Tà eisz heauton.] Tom. 1–2. Paris, 1691. – 2 db (A. gr.1839^a, H.)
- 159) *Mémoires historiques et politiques de la maison d'Austrich* [!] Paris, 1670. – 2 db (Így szerepel az eredeti jegyzékben, s a mű díszcímlapján is ez a

- cím. A valódi címlapon: *Mémoires historiques et politiques contenant l'histoire d'Autriche.*) (Austr. 1815 és Austr. 1818.)
- 160) Jeney [Lajos Mihály]: *Le partisan, ou L'art de faire la petite-guerre avec succès selon le génie de nos jours* par De Jeney, La Haye, 1759. – 1 db (101.113, H.)³⁶
- 161) Folard, [Jean Charles de]: *L'Esprit du Chevalier Folard tiré de ses commentaires sur l'histoire de Polybe, pour l'usage d'un officier de Main de Maître.* [II. Frigyes porosz király]. Paris [Berlin], 1761. – 1 db (100.338, H.)
- 162) Boswell, [James] Jacques: *Relation de l'isle de Corse, journal d'un voyage dans cette isle et mémoires de Pascal Paoli* par. –. Trad. de l'anglais ... par J.P.I. Du Bois. [An account of Corsica... and Memoirs of Pascal Paoli.] La Haye, 1769. – 1 db (It. 460^t, H.)
- 163) [Lancellotti, Secondo]: *Les impostures de l'histoire ancienne et profane.* [Trad. de l'italien par l'abbé G. Oliva, rev. et corr.] P. 1–2. Londres, 1770. – 1 db (H. misc. 444, H.)
- 164) [Du Bocage, Anne-Marie Lepage, Mme Fiquet]: *Lettres de Madame Du Boccage, contenant ses voyages en France, en Angleterre... pendant les années 1750, 1751 et 1758.* Dresde, 1771. – 1 db (Epist. 314^g, H.)
- 165) Lamberg, [Maximilian Joseph von]: *Le mémorial d'un mondain.* Au Cap Corse, 1774. – 1 db (Leleg.m. 753, H.)
- 166) La Fontaine, [Jean de]: *Fables choisies.* Tom. 1–2. Liège, 1780. – 2 db (54.296).
- 167) *Les matinées royales du roi de Prusse écrites par lui-même.* H.é.n. – 1 db (Apokrif mű, amelyet Benoît Patono-nak, Bonneville-nek, aki – mint a Bibliothèque nationale katalógusa írja – „aide de camp du maréchal de Saxe”, illetve Voltaire-nek tulajdonítanak.³⁷ – Az OSZK-ban csak egy Londonban 1863-ban kiadott példány van, 184.277 jelzeten.)
- 168) Pufendorf, Samuel von: *Le droit de la nature et des gens, ou système général des principes... de la morale.* Trad. du latin de – – par Jean Barbeyrac. [De jure naturae et gentium...] Tom. 1–2. Amsterdam, 1712. – 1 db (Ph. pr. 222^f, H.)
- 169) Sarpi, Paolo [Paolo Servita, Pietro Sarpi]: *Histoire du Concil de Trente.* Trad. par. [Nicolas] Amelot de La Houssaye. Amsterdam, 1651. – 3 db (Conc. 271)
- 170) Raynal, [Guillaume Thomas]: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.* Vol. 1–8. Genève, 1781. – 9 db (Eur.1814^{ab}, H. Igen sok piros aláhúzással ill. jel-lel.)
- 171) *Les admirables secrets d'Albert le Grand.* Lion, 1743. – 1 db (Phys, 572^a, H.)³⁸
- 172) La Rochefoucauld, [François duc de]: *Réflexions ou sentences et maximes morales...* Nouv. éd. renferme de plus les *Maximes de Madame la Marquise de Sablé...* et les *Pensées diverses de M.L.D.* [abbé d'Ailly] et les *Ma-*

- ximes chrétiennes de M**** [Madame Rambouillet de la Sablière]. Lausanne, 1750. – 1 db (L. eleg.m. 1008^s, H.)
- 173) [Carra, Jean-Louis]: *L'orateur des États-Généraux pour 1789*. Paris, 1789. – Koll. 1.
Révolutions de Paris. No. 1–4. Paris, L. Prudhomme. – Koll. 2–5.
Récit exact de la révolution de Versailles et de Paris du samedi 5 octobre 1789 au 7 du même mois[De Courtive, avocat au Parlement.] H.n. 1789. – Koll. 6.
Précis exact de la prise de la Bastille. [Par Louis Abel Beffroy de Reigny, dit le Cousin Jacques.] H.n. 1789. – Koll. 7.
Histoire du fils d'un roi, prisonnier à la Bastille, trouvé sous les débris de cette forteresse. Paris, 1789. – Koll. 8. – 1 db (Pol. g. 1157^p, H.)
- 174) Rousseau, J[ean] J[acques]: *Considérations sur le gouvernements de la Pologne et sur sa réformation projetée*. La Haye et Lausanne, 1783. – 1 db (Pol.g. 1298^j, H.– margón piros jelekkel)
- 175) Rousseau, Jean Jacques: *Oeuvres choisies*. Tom. 1–2. Genève, 1777. – 2 db (54.812. H.)
- 176) Metastasio, Pietro: *Opere drammatiche*. Vol. 1–7. Venezia, 1772. – 7 db (Po.it. 348^a)
- 177) Ariosto, Lodovico: *Opere di – –* Tom. 1–4. Bassano, 1771. – 4 db (P.o.it. 196^a)
- 178) Bojardo, Matteo Maria: *Orlando innamorato*. Composta da – – e rifatto da M. Francesco Berni. Ed. 3. Tom. 1–2. Venezia, 1774–1775. – 2 db (Po. it. 214^{wy}, H.)
- 179) Tasso, Torquato: *Il Goffredo ovvero La Gerusalemme liberata*. Venezia, 1771. – 1 db (239.431)
- 180) Petrarca, Francesco: *Le rime*. Venezia, 1775. – 1 db (270.631)
- 181) Tassoni, Alessandro: *La secchia rapita*. Venezia, 1772. – 1 db (239.422)
- 182) Della Casa, Giovanni: *Il Galateo di – –*. Coll altre opere volgari. Bassano–Venezia, 1776. – 1 db (91.494, H.)
- 183) Bruni, Antonio: *Le tre grazie*. Rime. Roma é.n. – 1 db (Po.it. 216^b, H.)
- 184) Parabosco, Girolamo: *Quattro libri delle lettere amorose*. Venezia, 1611. – 1 db (P.o.it. 372, H.)
- 185) Brugnone, Giovanni: *La mascalcia o sia la medicina veterinaria... dedicata alla S.R.M. Vittorio Amadeo re di Sardegna*. Torino, 1774. – 1 db (A. vet. 106^h, H. – A régi katalógusban: Amadeo Vittorio, mint szerző.)
- 186) *Riflessioni di un italiano sopra la chiesa in generale, sopra il clero si regolare che secolare... o sopra i diretti ecclesiastici de principi*. Borgo Francone, 1768. – 1 db (J.can.1877^a, H.)
 Antiklerikális munka, több helyen aláhúzásokkal, jelölésekkel.
- 187) Guevara, Antonio de: *Vita, gesti, costumi, discorsi e lettere di Marco Aurelio imperatore*. Venezia, 1566. – 1 db (A Régi Nyomtatványok Tárában, Ant. 5706 jelzetten, H.)

- 188) Marino, [Giovanni Battista]: *Li epitalami de cavalier* – –. Venezia, 1764. – Koll. 1.
[Anakreon]: *Anacreonte poeta greco trad. in verso toscana da Bartalomeo Corsini*. Parigi, 1672. – Koll. 2. (231.821, H.)
- 189) Marino, [Giovanni Battista]: *La lira*. Rime del cavalier – –. Vol. 1–3. Venezia, 1613. – 1 db (P.o.it 305, H.)
- 190) *Dizionario delle favole per uso delle scuole...* Venezia, 1777. – 1 db (L.lat. f. 404^y, H.)
- 191) (Piccinni, Niccolo): *L'astratto ovvero il giocatore fortunato*. Dramma giocoso... (Poesia di Giuseppe Petrosellini.) H.n. 1774. – 1 db (174.755, H.)
- 192) (Gassmann, Florian [Leopold]): *Il viaggiatore ridicolo*. Dramma giocoso per musica. (La poesia di Carlo Goldoni.) Vienna, 1774. (204.774, H.)
- 193) (Gazzaniga, Giuseppe): *L'isola d'Alcina*. Dramma giocoso per musica... (La poesia e del Sig. Giovanni Bertati.) H.n. 1774. – 1 db (207.005)
- 194) (Monza, Carlo): *Alessandro nell'Indie*. Dramma per musica. [La poesia e de Pietro Metastasio]. Milano, 1775. – 1 db (160.836, H.)
- 195) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Grundsetze der Polizeywissenschaft*. Bd. 1–2. Königsberg–Leipzig, 1760–1761. – 2 db (Pol.c. 358)
- 196) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *System des Finanzwesens*. Halle, 1766. – 1 db (Cam. 791, 2 példány van ezen a jelzeten, egyik talán Hajnóczyé volt).
- 197) [Frigyes II., porosz király] Friedrich II.: *Hinterlassene Werke*. Wien, 1789–1791. – 10 db (Opp. 682)
- 198) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Scherzhafte und satyrische Schriften*. Bd. 1–3. Berlin–Stettin–Leipzig, 1760. – 3 db (235.839)
- 199) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Vergleichung der Europäischen mit den Asiatischen und anderen vermeintlich barbarischen Regierungen...* Berlin, 1762. – 1 db (Pol.g. 912, H.)
- 200) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Natur und Wesen der Staaten als die Quelle aller Regierungswissenschaften und Gesetze*. Mit Amerkungen von Johann Gottfried Scheidemantel. Mittau, 1771. – 1 db (Pol.g. 910, H.)
- 201) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Der Grundriss einer guten Regierung...* Frankfurt–Leipzig, 1759. – 1 db (Pol.g. 909)
- 202) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Staatswirtschaft oder Systematische Abhandlung aller... Cameral-Wissenschaften...* 2. Aufl. Th. 1–2. Leipzig, 1758. – 2 db (Cam. 2665^c, H.)
- 203) Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Die Grundsätze der Polizeywissenschaft...* 3. Aufl. mit Verbesserungen und Anmerkungen von Johann Beckmann. Göttingen, 1782. – 1 db (Pol. c. 358^b)
- 204) Home, [Henry] Heinrich: *Grundsätze der Kritik*. Bd. 1–2. Aus dem Englischen übers. v. Johann Nikolaus Meinhard. [Elements of criticism.] Wien, 1785–1786. – 2 db (93.950, H.)

- 205) Home, [Henry] Heinrich: *Versuche über die Geschichte des Menschen*. Th. 1–2. [Sketches of the history of man.] Leipzig, 1774–1775. – 2 db (305.432)
- 206) Smith, Adam: *Untersuchung der Natur und Ursachen von Nationalreichthümern*. [An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.] Bd. 1–2. Leipzig, 1776. – 2 db (Cam. 3593)
- 207) Scheidemantel, Heinrich Gottfried: *Das Staatsrecht nach der Vernunft und den Sitten der vornehmsten Völker*. Theil 1–3. Jena, 1770–1771. – 3 db (Pol.g. 1322^s)
- 208) Schröckh, Johann Matthias: *Allgemeine Weltgeschichte für Kinder*. Leipzig, 1779–1784. – 6 db (Dm 1168; az eredeti jegyzéken 1786, mint a kiadás éve.)
- 209) Jenne, Franz: *Reisen von Petersburg bis Malta und von der Donaumündung bis in den Guadalquivir...* Theil 1–3. Leipzig, 1780. – 3 db (It. 744)
- 210) [Opitz, Martin]: *Teutsche Gedichte M. Opizen*. Hrsg. v. D. W. Triller. Frankfurt, 1746. – 1 db (P.o.germ. 2505; az eredeti jegyzék szerint 4 kötetnek kéne lenni, s a cím csupán „Gedichte”, tehát esetleg más is lehetett a kötetekben. Ez Jankovich példánya.)
- 211) *Ormuzd's lebendiges Wort an Zoroaster oder Zend-Avesta. In einem Auszug nebst einer Darstellung des Religionssystems der Persen* von Friedrich Simon Eckard. [Hrsg. v. Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron.] Greifswald, 1789.³⁹ Koll. 1.
Der Mystagog oder vom Ursprung und Entstehung ... der Hieroglyphen der Alten, welche auf die Freymaurerey Bezug haben... von einem ächten Freymaurer [Joseph Gottlieb Hermann, genannt Eichhörnl]. Osnabrück u. Hanau, 1789. Az előszó aláírása (Pallini). Koll. 2. – 1 db (Op.S. 195, H.)
- 212) Helvetius, [Jean-Claude-Adrien] Johann Claudius Hadrian: *Hinterlassenes Werk von Menschen, von dessen Geistes-Kräften und von der Erziehung desselben*. Bd. 1–2. Breslau, 1774. – 1 db (Anthr. 513^P, H.)
- 213) Bossuet, J[acques] B[enigne]: *Die Staatskunst aus den eigenen Worten der Heiligen Schrift gezogen*. [Politique tirée des propres paroles de l'Écriture-Sainte.] Theil 1–2. Augsburg, 1774. – 2 db (Pol.g. 544)
- 214) Chemnitz, Bogislaus Philipp: *Abriss der Staatsverfassung des römischen Reichs deutscher Nation* [von] Hippolithus a Lapide aus – – 's lateinischer Urschrift. Mainz, 1761. – 2 db (Germ. 4971) (Vö.21)
- 215) *Von der Schädlichkeit des Religionszwanges*. H.n. 1793. – 1 db (Pol.g. 1322ⁱ)
- 216) Wolff, Christian [Friedrich von]: *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen...* 3. Aufl. Frankfurt, 1728. – 2 db (Ph. pr. 1824^a, H.) A kötet gerincén „Wolffs Moral”.
- 217) Ehlers, Martin: *Winke für gute Fürsten, Fürstenerzieher und Volksfreunde*. Theil 1–2. Kiel u. Hamburg, 1786. – 2 db (Polem. 3500, H.)

- 218) Zanthier, Friedrich Wilhelm: *Versuch über die Lehre des Detaschements*. Dresden, 1783. – 1 db (101.229, H.)
- 219) Grandmaison, [France de]: *Der kleine Krieg oder Abhandlung von dem Dienste der leichten Truppen im Felde...* aus dem Französischen übers. von I. R. v. G. [La petite guerre, ou traité du service des troupes légères en campagne.] Wien, 1785. – 1 db (100.969, H.)
- 220) [Hoffmann, Leopold Aloys]: *Grosse Wahrheiten und Beweise... aus der ungarischen Geschichte*. Frankfurt u. Leipzig, 1792. – 1 db (268.672)^{39a/}
- 221) [Pilati di Tassulo, Carlo Antonio]: *Von einer Reformation in Italien oder von den Mitteln die gefährlichsten Missbräuche und die schädlichsten Gesetze des Landes zu verbessern*. Nach der neuesten Ausgabe aus d. Ital. übers. [Di una riforma d'Italia...] H.n. 1775. – 1 db (H.rel. 1348)
- 222) Noldmann Benjamin: *Geschichte der Aufklärung in Abyssinien...* Göttingen, 1791. (H.E.E. 474 és 474^a). A jegyzék szerint 1 db, itt 2 db.
- 223) La Balme, Mottin de: *Grundsätze der Taktik für Cavallerie*. Aus d. Französischen übers. von L[eopold] S[chrenberg] v. Brenkenhof. [Éléments de tactique pour la cavalerie.] Dresden, 1783. – 1 db (101.992, H.). A margin tintával írott bejegyzés vélhetően Laczkovicstól.
- 224) [Browne, Georg, Graf von]: *Die Kriegsschule oder Die Theorie eines jungen Kriegsmannes in allen militairischen Unternehmungen...* von einem kaiserl. königl. Hauptmann der Infanterie. Wien, 1777. – 1 db (101.309, H.)
- 225) *Der subalterne Officier oder Unterricht für Officiere, Kadeten, Unterofficiere...* Verfasst von einem Officier der Infanterie der k.k. Armee. Prag, 1783. – 1 db (100.311, H.)
- 226) Zanthier, Friedrich Wilhelm: *Versuch über Märsche der Armeen, die Lagerschlachten und den Operationsplan...* Dresden, 1778. – 1 db (101.276, H.)
- 227) *Vom Dienst der leichten Cavalerie im Felde...* Dresden, 1784. – Koll. 1. *Abhandlung über die Einrichtung der leichten Truppen und deren Gebrauch im Kriege...* Aus dem Französischen übers. v. L[eopold] S[chrenberg] v. Brenkenhoff. Berlin, 1785. – Koll. 2. – 1 db (100.136, H.)
- 228) Gellert, Christian Fürchtegott: *Werke*. Theil 1–10. Wien 1782. – 6 db (Opp. 694, H.)
- 229) Moore, [John] M. D.: *Abriss des gesellschaftlichen Lebens und der Sitten in Frankreich, der Schweiz und Deutschland*. [A view of society and manners in France, Switzerland and Germany.] Bd. 1–2. Leipzig, 1779. – 1 db (Eur. 1667, H.)
- 230) P[auw, Cornelius de]: *Philosophische Untersuchungen über die Amerikaner*. Aus dem Französischen des Herrn von P. [Recherches philosophiques sur l'Amérique et les américains.] Bd. 1–2. – 2 db (Anthr. 797um, H.)
- 232) *Das neue Testament...* 3. Ausg. verdeutscht von Carl Friedrich Bahrdt. Berlin 1783. – 1 db (Bibl. 842, H.)

- 233) Bahrđt, Carl Friedrich: *Sonnenklare Unzertrennlichkeit der Religion und der Moral...* Halle, 1791. – 1 db (Mor. 1518, H.)
- 234) *Erklärung der Lehrsätze über das Naturrecht des Freyherrn von Martini.* Von dem Herausgeber der Scheidleinschen Vorlesungen. Th. 1–2. Wien, 1787. – 2 db. (Pol.g. 1067^{kb}, H.)
Az eredeti jegyzékben ennyi áll a 234-es tételnél: „Martini: Naturrecht. Wien, 1787. 2 db.” Ez valójában Karl Anton Martini báró „*Lehrbegriff des Naturrechtes*” c. könyve is lehetne, amely a „De lege naturali positiones” c. Magyarországon is ismert művének fordítása és az OSZK-ban 301.998 jelzeten megtalálható. Ám e példány nem Hajnóczy tulajdona volt, s egy kötet, míg az „*Erklärung der Lehrsätze*” címleírása a Hajnóczy-könyvek feldolgozójának kezétől ered, s a darabszám is megegyezik a listán jelölttel. Ami pedig azt illeti, hogy Martini van szerzőként feltüntetve, ez a „hiba” a mű magyar fordítása esetében is többekkel megesett, így pl. Petrik is Martini műveként hozza „*A báró Martini Természet törvényéről való állításainak magyarázatja*” címet kapott 2. kötetét az „*Erklärung der Lehrsätze*”-nek.⁴⁰
- 235) *Briefe aus Berlin über verschiedene Paradoxe dieses Zeitalters.* 4. Aufl. Th. 1–2. – *Beylage zu den Briefen aus Berlin...* Berlin–Wien, 1785. – 2 db (Aust. 1222, H.) Pilati di Tassulo mellett a temesvári származású Johann Friedelt is számításba veszik, mint az első kötet, Carl Mestallier-t illetve von Steinsberg-et a 2. rész szerzőjeként, míg a *Beylage* írója Johann Rautenstrauch.⁴¹
- 236) [Mercier, Louis Sebastien]: *Philosophische Abhandlungen und Lobreden über Preisaufgaben der Akademien.* Aus dem Französischen übers. Leipzig, 1777–1778. – 2 db (237.742)
- 237) [Zannowich, Stefano]: *Türkische Briefe des Prinzen von Montenegro.* Th. 1–2. [Lettere turche raccolte e stampate da Stiepan Pastor – Vecchio.] Berlin, 1777.⁴² – 1 db (Epist. 743)
- 238) [Gaum, Johann Ferdinand?]: *Reisen eines Curländers durch Schwaben.* H.n. 1784. – 1 db (It. 479, H.)
- 239) [Mirabeau, Honoré Gabriel Riquetti, Comte de]: *Geheime Geschichte des Berliner Hofes...* [Histoire secrète de la cour de Berlin.] [Übers. v. Friedrich Wilhelm von Schütz.] Cölln [Freiberg], 1789. – 1 db (Germ. 4617)
- 240) *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland an seinen Bruder zu Paris.* Übers. [Verfasst] von K. R. [Johann Caspar Riesbeck.] 2. verb. Ausg. 2. Bd. H.n. 1784. (It. 479, H. – A Bd. 1. a vele azonos raktári jelzeten lévő, s a 238/ alatt leírt mű.)⁴³
- 241) *Militärische Monatsschrift.* Berlin, 1785–1787. Bd. 1–5. (101.077, H.) Eredetileg az átadási jegyzékben 241. tételszám alatt külön írták le az 1786. és 1787. év füzeteit, 17 darabban. Az OSZK-ban ezeket a füzeteket, mint a 3–5. kötetet modern kötésben együvé helyezték a raktárban az első két kötettel.

- 242) [Pezzl, Johann]: *Briefe aus dem Noviziat*. Bd. 1–2. H.n. Zürich, 1780–1781. A kötetjelzés nélküli 1. kötetben még egy mű található: *Unparteiliche Gedanken über die Briefe aus dem Noviziat*. H.n. 1781. – 2 db (33.676/1–2, H.)
- 243) *Militärische Monatschrift 1786–1787*. Id. a 241. tételt. Az 1. és 2. kötetben egyébként Hajnóczy is megjelölt bizonyos könyvcímeket, amelyek meg is voltak könyvtárában.
- 244) Voltaire: *Über die Toleranz...* [Traité sur la tolérance.] Berlin, 1789. – 1 db (Mor. 5827^b H.)
- 245) Lessing: *Fragmente...* – 4 db. Így vették fel az átadási jegyzéken. Azonos kötésben, feltehetően – a jelzetadó kézírás tanúsága szerint – Hajnóczy tulajdonaként Polem 4418, 4420, 4425 és 4426 jelzeteken: *Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungenannten, Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger. Noch ein Fragment, Fragmente. Ein Anhang zu dem Fragment Jesu... Übrige noch ungedruckte Werke des Wolfenbüttelschen Fragmentisten. Ein Nachlass von Gotthold Ephraim Lessing*. Berlin, 1784–1788.
- 246) [Lukianosz Szamoszatai] *Lucians Schriften*. Aus dem Griechischen übers. Bd. 1–8. Mannheim, 1788. – 4 db (A.gr. 2610^b, H.)
- 247) [Huber, Franz Xaver]: *Der Richter über den Herrn Schlendrian...* Bd. 1–3. Frankfurt–Leipzig, 1787. – 1 db (P.o. germ. 2883^a, H.)
- 248) [Pezzl, Johann]: *Faustin oder das aufgeklärte philosophische Jahrhundert*. H.n. 1784. – 1 db (L.eleg. m. 552^a)
- 249) [Alxinger, Johann Christian]: *Anti-Hoffmann*. Wien é.n. – 1 db (232.818)
- 250) [Weckhrin, Wilhelm Ludwig]: *Das graue Ungehauer*. H.n. 1784–1787. – 8 db (806.829; az átadási jegyzékben csak 7 db volt)
- 251) *Das Theater der Religionen oder Apologie des Heidenthums*. Athen, 1791. – 1 db (249.148, H.)
Mint szerzők az alábbiak jöhetnek számításba: Carl Spazier, Carl Joseph August Christian Hofheim és Carl Adolph Zumbach.⁴⁴
- 252) Müller, M. I. G.: *Deliciae Hortenses das ist Blumen–Artzney–Küchen– und Baum–Gartens–Lust*. Erstmals hrsg. von –, nun aber bey dieser 6. Aufl. ... vermehret von M.C.F.K.P.M. Stuttgart, 1728. – 1 db (Oec. 1195^{TS}, H.)
E kötet fellelése merőben véletlen volt, a jegyzéken ugyanis annyi szerepelt csupán: „*Blumen–Artzney*”, sem szerző, sem a valódi címkezdő. Így azt sem lehetett tudni, hogy nem valamiféle szépirodalmi műről van szó, hanem valóban kertészeti szakkönyvről.
- 253) Haller, Albrecht: *Versuch schweizerischer Gedichte. 10. Aufl.* Göttingen, 1768. – 1 db (P.o. germ. 1608^b)
- 254) Wieland, [Christoph Martin]: *Idris*. Gedicht. Reutlingen 1775. – 1 db (803.910)
- 255) *Reise eines englischen Geistlichen durch Schweden, in Briefen an Lord Th-rl-w* [Edward Thurlow] *in Lausanne*. Berlin, 1784.⁴⁵ – 1 db (It. 1010, H.)

- 256) [Hirzel, Hans Caspar]: *Das Bild eines wahren Patrioten*. Vom Verfasser des Philosophischen Bauers. 2. Aufl. Zürich, 1775. – 1 db (Mor. 3037^t, H.)
A könyv gerincén: Iselins Patriot.⁴⁶
- 257) [Wucherer, Georg Philipp]: *Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. Samt dem angehängten und mit Erläuterungen versehenen Pasquille*. Wien, 1786. Koll. 1.
[Blumauer, Johann Aloys]: *Glaubensbekenntniss eines nach Wahrheit Ringenden*. Hernhuth, 1786. – Koll. 2.
[Trenck, Friedrich, Freiherr von]: *Der macedonische Held in wahrer Gestalt*. H.n. 1786. – Koll. 3. – 1 db (Crim. 719, H.)
Valójában Laczkovicsé lehetett ez a kötet, aki a „Matzedoniai vitéz” fordítója volt, s a kötetben lévő jelölések is tőle származhatnak.
- 258) *Charakteristik der vornehmsten europäischen Nationen*. Theil 1–2. Aus dem Englischen von Henrich Christian Schmid. Leipzig, 1772. – 2 db (Anthr. 328, H.)⁴⁷
- 259) *Freimüthige Betrachtungen eines philosophischen Weltbürgers über wichtige Gegenstände*. H.n. 1793. – 1 db (H.un. 500)
- 260) *Über die Verbesserung der englischen Constitution*. Ein Brief von Thomas Paine. London, 1792. – 1 db (Britt. 357)⁴⁸
- 261) [Jenisch, Daniel]: *D. M. Josephi Secundi imperatoris Romani sacrum*. – *Dem Geist Josephs des Zweyten römischen Kaisers geweiht*. H.n. 1790. – 1 db (801.902, Kisnyomtatványtár stb.)
- 262) *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Wien, 1787. – 1 db (M 803.203, H.) Az átadási jegyzéken 6 darabos műként szerepel, holott ilyen címmel csak 1 kötet lelhető fel. Elképzelhető, hogy a Kropatschek-féle „*Handbuch*” vagy a F. G. Kees-féle „*Gesetzte und Verordnungen*” lett volna a többi darab, amelyeknek azonban a jegyzékben nem veték fel külön a címét.
- 263) [Albrecht, Johann Friedrich Ernst]: *Die Regenten des Thierreichs*. Eine Fabel. H.n. 1792. – 3 db (Eur. 1836^a, H.)
- 264) *Der erfahrene Pferdearzt oder Anweisung die Krankheit der Pferde zu erkennen und heilen*. Gratz, 1792. – 1 db (A.vet. 233^a, H.)
- 265) [Molnár János]: *Politisch-kirchliches Manch-Hermæon von den Reformen Kayser Josephs überhaupt, vorzüglich in Ungarn...* H.n. 1790. – 1 db (217.926, 217.937 stb.) A jegyzéken „*Von den Reformen Kayser Josephs II. in Ungarn*” címmel és piros színessel aláhúzva mint különösen felforgató munka.⁴⁹
- 266) [Ovidius Naso, Publius]: *Ovid von der Liebe*. Übers. von Johann Baptista von Knoll. Buch 1–3. Frankfurt u. Leipzig, 1790. – 1 db (A. lat. 2279, H.)
- 267) [Opitz], Martin: *Des berühmten Schlesiens Martini Opitii Opera. Geist- und weltliche Gedichte*. Die neueste Edition. Breslau, 1690. – 1 db (P.o. germ. 2497, H.)

- 268) Langbein, August Friedrich Ernst: *Gedichte*. Leipzig, 1788. – 1 db (P.o. germ. 2116, H.)
- 269) [Weickhard, Melchior Adam]: *Der philosophische Arzt*. 2. verm. Aufl. Hana u. Leipzig, 1775–1782. – 2 db (Anthr. 248^k, H.)
A jegyzéken „Frankfurt, 1782”, ami valójában az 1. Stück-re áll, míg a 2. St. 1775-ben, a 3. St. 1776-ban, a 4. St. 1777-ben jelent meg. Ettől kezdődően új lapon, „Csonka munkák” felirattal folytatódik a felsorolás.
- 270) *Les travaux de Mars*. – 1 db. Ennyi áll a jegyzékben, kiadás, helynév, évszám nélkül. Ez az a tétel, amelynek nem sikerült nyomára jutni. Ezen kívül csupán egy katalógus az, amelyről nem lehetett kideríteni, hogy mi rejtőzhet az igen hiányos leírás mögött.
- 271) Young, [Edward]: *Oeuvres diverses du docteur* –. Trad. par Pierre Le Tourneur. Tom. 3–4. Paris, 1770. 2 db (Opp. 815, H.)
- 272) [Pilati di Tassulo, Carlo Antonio]: *Voyages en divers pays de l'Europe, en 1774, 1775 et 1776*. La Haye, 1777. – 1 db (It. 1234e jelzeten Tom. 1–2., Bory Carolina bejegyzéssel.)
- 273) [Martinovics Ignác]: *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée*. Part 1. Londres, 1788. – 1 db (40.977/1, lehet, hogy Hajnóczyé volt, bár a ceruzával írott bejegyzések nem erről vallanak. – Két példánya van a műnek az OSZK-ban, mindkettő csak Pars 1., valószínűleg nem is jelent meg a 2. rész.
- 274) *Esprit des meilleurs écrivains français ou Recueil de pensées les plus ingénieuses...* Paris, 1777. – 1 db. (52.184, 1–2. köt. 2 db)
- 275) Grotius, [Hugo]: *Le droit de la guerre et de la paix*. [De iure belli ac pacis.] Tom. 2–3. La Haye, 1703. – 2 db (J.publ. E. 796, H.)
- 276) Drummond, [Louis] Comte de Melfort: *Abhandlung von der Cavalerie*. [Traité sur la cavalerie.] Bd. 2. Dresden, 1781. – 1 db (100.084, H.)
- 277) Tielke, [Johann, Gottlieb]: *Beyträge zur Kriegskunst – Geschichte des Krieges von 1756 bis 1760*. Stück 3–4. Freiburg, 1778–1781. – 1 db (102.557, H.)
- 278) Turpin de Crissé, [Lancelot]: *Versuche über die Kriegskunst...* Aus dem Französischen übers. Mit einigen Noten und einem Vorberichte von den Pflichten eines jungen Officiers vermehret von Moritz von Rohr. [Essais sur l'art de la guerre.] Th. 1. Potsdam, 1756. – 1 db (100.335, H.)
- 279) Faesch, Johann Rudolph: *Regeln und Grundsätze der Kriegskunst...* Teil 2–4. Leipzig, 1771–1773. – 3 db (100.145, a 2. kötetben tintával: „Joh. Laczkovits OberLieutt.”)
- 280) Weisse, Christian Felix: *Trauerspiele*. Th. 2–5. Leipzig, 1776–1780. – 4 db (P.o.germ. 3401^a)
- 281) Cronegk, Johann Friedrich: *Schriften*. Bd. 2. Neue verm. Aufl. Anspach, 1773. – 1 db (P.o.germ. 955, H.)
- 282) Ray de Saint Geniés, Jacques Marie: *Praktische Kriegskunst*. [L'art de la guerre pratique.] Theil 1–2. Berlin, 1772. – 1 db (101.137, H.)

- 283) C[ontant] D'Orville, [André Guillaume]: *Geschichte der verschiedenen Völker des Erdbodens...* [Histoire des differens peuples du monde.] Bd. 5. Leipzig, 1777. – 1 db (Hist.un. 635, H.)
A teljes, 6 kötetes mű franciául megvan a könyvtár állományában H.E.E. 323^x jelzetten.
- 284) (Villaume): *Von dem Ursprung und den Absichten des Uebels.* Bd. 1. Carlsruhe, 1786. – 1 db. (Ph.pr. 1751^c, H.)
A jegyzékben nem szerepel a szerző neve, de az előszó végén és a könyvgerincén megtalálható.⁵⁰
- 285) Stockhausen, Johann Christoph: *Sammlung vermischter Briefe.* 3. u. letzter Theil. Wien, 1774. – 1 db (Epist. 946^a, H.)
- 286) Zachariae, Friedrich Wilhelm: *Cortes.* Bd. 1. Braunschweig 1766. – 1 db (P.o. germ. 3503¹, H.)
- 287) *Unpartheiliche Gedanken über die Briefe aus dem Novizziat.* Erstes Bändchen. H.n. 1782. – 1 db (H.eccl. 2982^a. Ugyanez a mű szerepel a 242/ tétel alatt is, a Briefe aus dem Novizziattal egybekötve.
- 288) Paine, Thomas: *Die Rechte des Menschen. Eine Antwort auf Herrn Burke's Angriff gegen die französische Revolution.* [The rights of men: being an answer to Mr. Burke's attack on the French revolution] Bd. 1. Kopenhagen, 1793. – 1 db (J. publ. E. 914e Két példánynak kellene lennie ezen a jelzetten, jelenleg azonban mindössze egy található. Ebben viszont két tulajdonosra utaló jelzés is van: Széchényi Ferenc és Miller Jakab Ferdinánd ex librise. „Liber perniciosus...” írta be valaki egykor.
- 289) Trenck, Friedrich Freiherr von: *Schriften.* – 1 db
Ez az eredeti jegyzék utolsó tétele. Lehet, hogy mögötta a „*Sämtliche Werke*” 1. kötete van, amely az OSZK-ban összesen 10 kötetes mű Opp. 733^b jelzetten, s amelyből az 1. kötet jelzetét a Hajnóczy könyvtárát feldolgozó kéz írta. De ugyanez a kéz adta a Biogr. 1819^h jelzetet a „*Nachtrag zur Lebensgeschichte*” Bd. 4.-nek. Mindkét esetben csonka is a mű, tehát az eredeti jegyzék hiányos adata mögött akármelyik lehet a valódi cím.

Az 1878-ban átadott „pótlólag talált” könyvek következnek:

- 1) Gracian, [Baltasar]: *L'homme de cour*. Trad. par [Abraham Nicolas] Amelot de La Houssaie. Nouv. ed. corr. et augm. Paris, 1702. – 1 db (Ph.pr. 866^a)
- 2) Boileau Despréaux, [Nicolas]: *Satires et oeuvres diverses*. Londres, 1772. – 1 db (51.495, H.)
- 3) *Catalogue des livres françois etc.* Milan, 1777. – 1 db.
Ez a tétel sajnos nem volt azonosítható.
- 4) [Theophrastos]: *Les caractères de Theophraste avec les Caractères ou Les moeurs de ce siècle* par M. [Jean] de la Bruyère. Nouv. ed. augm. de quelques notes et de la *Défense de La Bruyère et de ses Caractères* par M. [Pierre] Coste. Tom. 1–4. Lyon –Amsterdam, 1747. – 4 db (A. gr. 3080^a, H.)
- 5) *Le temple du bonheur, ou Recueil des plus excellentes traités sur le bonheur*. Tom. 1–4. Bouillon, 1770. – 4 db (Ph. sp. 1147^j, H.)
- 6–8) Massuet, Pierre: *La science des personnes de cour, d'épée et de robe, commencée par M. de Chevigny*. Tom. 1–7, Suite P. 1–2. Amsterdam, 1752. – 16 db (Eur. 1236^a, H.)
- 9) [Julianus Apostata római császár]: *Deffense du paganisme par l'empereur Iulien en grec et en françois, avec des dissertations et des notes...* par le marquis d'Argens [Jean Baptiste de Boyer]. [Contra Christianos.] 3. ed. augm. Tom. 1–2. Berlin, 1769. – 1 db (Op.S. 187, H.)⁵²
- 10) Bielfeld, [Jacques Frédéric]: *Erudition universelle...* Berlin, 1768. – 1 db (Más kötetekkel a 80.805 jelzeten. Vö. 147/ tétel)
- 11) Bahrtdt, Carl Friedrich: *System der moralischen Religion*. Riga, 1792. – 1 db (Ph. pr. 405; ezen a jelzeten Jankovich Miklós teljes példánya van, ennek 3. kötete, amelynek a főcímen belül külön címe „*Rechte und Obliegenheiten der Regenten*” volt meg Hajnóczy könyvtárában is.)
- 12) [Hajnóczy József]: *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum*. H.n. 1792. – 10 példány (A könyvtárban több jelzeten, így 86.113, 308.048 stb, de nem a szerző példányai.) Vö. a 9. tétellel az eredeti jegyzéken.

ÉRTÉKELŐ SOROK HAJNÓCZY KÖNYVTÁRÁRÓL

A két jegyzéken összesen 289 és 12 tétel szerepel, 615+30 kötetel, meg az *Extractus legum* 10 példányával. Ezek közül azonban néhány könyv nem Hajnóczyé volt, hanem Laczkovicsé, amint ezt a possessor bejegyzése tanúsítja. Elképzelhetőnek tartom, hogy a hadtudományi munkák közül azok is Laczkovicséi voltak, amelyekben neve nem szerepel, s csupán a bürokratikus egyszerűsítés jegyében nevezték az egész átadott anyagot Hajnóczy könyvtárának. Benda Kálmán is azt írja, hogy „1876-ban a m. kir. Ítélt-Tábla irattárából elő-

kerültek Laczkovics és Hajnóczy elfogatásakor lefoglalt könyvei, iratai és levelezésük, ... amit a Tábla még ugyanabban az évben a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának ajándékozott.”⁵³ Mint a bevezetőben említettem, a könyveken kívül kéziratokat, leveleket is kapott a könyvtár. Szabó Miklós, a királyi ítélőtábla elnöke 1876. aug. 21-én, 996/1876 sz. alatt engedélyezte „a curiai levéltárba jutott s legközelebb feltalált 3 kötet földirati és statisztikai kézirat-, 3 csomag történelmi feljegyzés – 1 csomag magánlevelezés, – 1 csomag szabadkőművesi jegyzet, és a szabadkőművesi kötényt tartalmazó bőrtoknak... átengedését.”⁵⁴ Ezeket Fraknói Vilmos vette át 1876. aug. 31-én, s akkor még ebben az anyagban volt Hajnóczy kiadásainak napról napra vezetett jegyzéke, amelyből Szinyei az 1896-ban megjelent kötetben Hajnóczy-ról írván többször idéz. A naplót Hajnóczy 1788-tól elfogatásáig vezette: 1794. augusztus 16-án még virágokat vásárolt, hogy közelgő házassága végett Bécsből hozatott bútorait a „molyoktól megóvjá”, s aznap este tartóztatták le. A könyvtár szempontjából is érdekes lenne ez a számadás-napló, mert megtudhatnánk, hogy és mennyit áldozva jutott hozzá az akkor a tiltott könyvek jegyzékén lévő legújabb megjelenésű forradalmi kiadványokhoz. Bónis kutatásaiból tudjuk, hogy a *Moniteur*-t Szecsénác Jakab kamarai és Stettner József helytartótanácsi titkárral együtt járatta,⁵⁵ s hogy „a francia revolúciónak előmenetelét mindig leste, és róla protocollokat vitt.”⁵⁶ Micsoda odafigyelés, milyen anyagi áldozatok révén jutott hozzá az 1794-ben letartóztatott Hajnóczy olyan kiadványokhoz, amelyek 1793-ban jelentek meg külföldön (pl. Paine: *Die Rechte des Menschen* 1793-as kiadása), nem is szólva arról, hogy iratai között egy 1794. évi *Französisch Militärscher Catechismus*-t is találtak!⁵⁷

Felforgató eszméktől mentesnek minősített, és testvérének visszaadott könyvei elsősorban szépirodalmi művekkel, (pl. Klopstock, Ariosto, Goethe, Wieland), tudományos munkájához szükséges, a történelemmel és annak segédtudományaival foglalkozó művekkel (pl. *Abhandlung von den Grundsätzen der Münzwissenschaft*, vagy a jegyzékben „ars verificandi data, liber Gallicus”-ként felvett *L'art der verifir les dates des faits historiques...*, amelynek 1750. és 1770. évi kiadásai voltak egy kötetesek, ill. Cornides, Bél, Katona, Kovacsics munkái) egészítették ki az elkobzott politikai, filozófiai, közgazdasági és hadtudományi szakanyagot. No és természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az „ártatlan” könyvek között nyelvkönyvek is voltak, bizonyítva, hogy Hajnóczy nemcsak latinul, németül, franciául és olaszul tudott, ahogy ezt az általa gyűjtött művek tanúsítják, hanem angolul⁵⁸, spanyolul, horvátul és csehül vagy szlovákul is. A Fodornénak visszaadott könyvek között szerepel egy „*Grammatica Anglicana*”, egy „*Grammatica Hispanica*”, egy „*Einleitung zur kroatischen Sprachlehre*” és egy „*Grammatica linguae Bohemicae*”, tehát legalább is tanulta ezeket a nyelveket. És – természetesen – görög–latin szótára is volt, a jegyzékben *Schreveri Lexicon*-ként, amelyet Benda Cornelius Schrevelius: *Lexicon manuale Graeco-Latinum* c. több kiadást megért műveként old fel. Az elkobzott és az „ártatlan”-nak minősített könyvek között természetesen átfedések is van-

nak. Így pl. a visszaadott munkák között szerepel egy tétel: „*Zachariae*, 5 k., de az első hiányzik”. Ez a hiányzó első kötet az OSZK-nak átadottak 286/ sz. alatti tétele, a csonka művek között felsorolva. De átfedi egymást Metastasio, Mercier, Hugo Grotius, La Fontaine, Nagy Frigyes stb. egy-egy munkája, mintegy bizonyítva, hogy egy-egy könyv felforgató gondolati tartalmát mindenki más-képpen ítéli meg, nem is szólva arról, hogy a könyvtárat átválogató hivatalos személyek műveltségi színvonala sem lehetett azonos.

A hatóságok azonban nemcsak felforgató és „ártatlan”, vagy inkább elkobzandó és visszaadható kategóriát különböztettek meg Hajnóczy könyvei között. Vannak ugyanis a jegyzékben bizonyos címek, amelyeket piros színessel húztak alá. Mint a felsorolásukból látni lehet, ezek anonim röpiratok voltak, amelyeket vagy azért húztak alá, mert különösen felforgató tartalmúnak ítélték, vagy azért, mert a vádlottak egyikét-másikát tartották szerzőjüknek. Ezek a pirossal aláhúzott tételek a következők: a 8-tól 10-ig terjedőek, amelyek valóban Martynovics, illetve Hajnóczy munkái, a 143. alatti „*Manuel du citoyen*”, a 261. alatti Jenisch-féle jozefinista röpirat és a 265-ös tétel, a *Manch-Hermaeon*, amelyről sokáig azt tartották, hogy Hajnóczy a szerzője.

Végül van a Széchényi Könyvtár állományában egy anonim röpirat, amelyre szerzője, Szirmay Antal, a jakobinus per egyik – bár nem igazán megbízható – megörökítője írta rá, hogy az „*Exemplar infelicis Jos. Hajnóczy*”, vagyis a szerencsétlen Hajnóczy példánya. Ez a röpirat, vagy inkább javaslat a 490.707 raktári jelzetet viselő *Projectum, qua ratione judicialia ad stabilem et talem in Regno Hungariae pedem poni valeant, ut protractiones et naevi causarum evitentur*. Posonii, 1790.⁵⁹

Végezetül emlékezzünk meg azokról is, akiknek birtokából azok a példányok kerültek ki, amelyek valaha nem Hajnóczy tulajdonát képezték, de címeik szerepeltek Hajnóczy elkobzott könyvei között. A legtöbb természetesen gróf Széchényi Ferenc tulajdona volt (kettőjük közeli kapcsolata jól ismert), de több került ki Jankovics Miklós illetve Illésházy István hatalmas tékaiból. Sok esetben Bory Carolina nevét írta be egy régi kéz a címlapokra. Bory Miklósné báró Hellenbach Carolina 1852-ben ajándékozta több mint 2000 kötetből álló gyűjteményét az Országos Széchényi Könyvtárnak.⁶⁰ Néhai férje, Bory Miklós királyi ítélő-mester, királyi táblai ülnök, majd Bécsben kancelláriai referens, udvari tanácsos volt. Ő maga, aki körmöcbányai bányászcsalád I. Lipót idején bárósított ágának utóda volt, csillagkeresztes hölgy lett.⁶¹ Egy felmenője Hellenbachné Jánoky Éva *Treue Ermahnungen einer Mutter an ihre einzige Tochter* címmel Lipcsében 1760-ban jelentetett meg könyvet, egy másik, báró Hellenbach János pedig Rákóczi kereskedelmi és pénzügyeinek intézője, majd a hazai protestánsok vezető világi ügyintézője volt.⁶²

Szerepel még, mint egykori possessori bejegyzés, Dobai Székely Sámuel⁶³ neve. Kiváló intellektus volt, jogot tanult, tanított is egy időben Eperjesen, majd katonatisztként Csehországba és Itáliába sodorta sorsa, végül oklevél- és éremgyűjtőként töltötte élete utolsó, békés negyedszázadát. Az Országos Szé-

chényi Könyvtár kéziratárában – s könyvállományában is – találkozhatunk possessori bejegyzéseivel, s itt található háborús élményeit megörökítő emlékezése is. Born Ignác⁶⁴ az ásványok tudós ismerője, akinek tulajdonosi jele a Hajnóczy-féle könyvek 148. tételszámánál szerepel, nemigen van képviselve az OSZK állományában posszorként, szerzőként sokkal gyakrabban. Hajnóczyhoz a listán említett kötetei talán 1791-ben bekövetkezett halála után kerülhetek, vagy esetleg korábban kapta kölcsön szabadtűmüves „testvér”-ként, s Born halála miatt már nem volt kinek visszaadnia.

Mindezt azért véltem szükségesnek megemlíteni, mert úgy érzem, a felsorolt nevek azt bizonyítják, hogy a 18. század végén és a 19. század elején Magyarországon arisztokrata kastélyokban és nemesi kúriákban a kor színvonalán álló, a felvilágosodás politikai, filozófiai és közgazdasági eszméit hordozó művek hosszú sorát tartalmazó könyvtárak voltak. Nemcsak tengelymarasztaló sár, pipatórium és az ámbituson heverő agarak országa volt hazánk, ahogy ezt még hazai szerzők is szeretik olykor feltüntetni, hanem a felvilágosodott elmék otthona is. Egyetlen, párszáz kötetes könyvtár közelebbi vizsgálata is ezt igazolja.

JEGYZETEK

1. Horatius: *Verseik*. Bp., 1959. 69. l. Bede Anna fordítása.
2. Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Bp., 1951. 38. l.
3. Kazinczy i. m. 50. l.
4. Kazinczy i. m. 56. l.
5. Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Bp., 1879. 144. l.
6. OSZK Irattár 49/1876, 182 (403)/1876.
7. Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. (MJI) II. köt. Bp., 1952. 93. l.
8. Benda: MJI II. 796–797. l.
9. *Magyar Könyvszemle*, 1876. 115. l.
10. OSZK Irattár 87/1876.
11. OSZK Irattár 78/1878
12. [Berzeviczy Gergely]: *Der Majestätsprozess in Ungarn*. H.n. 1800. Közli Benda: MJI II. 355. l.
13. Hajnóczy R. József: *Hajnóczy József élete 1750–1795*. Győr, é.n. 23–24. l.
14. [London, British Museum. Department of Printed Books.] *General catalogue of printed books*. Vol. 1–263. London, 1959–1966. (A továbbiakban BMC) – BARBIER, Antoine Alexandre: *Dictionnaire des ouvrages anonymes*. Tom. 1–4. Ed. 3. Paris, 1872–1879. (A továbbiakban Barbier.)
15. Holzmann, Michael–Bohatta, Hanns: *Deutsches Anonymen-Lexikon*. Bd. 1–7. Weimar, 1902–1928. (A továbbiakban H.–B.)
16. Benda: MJI I. Bp., 1957. 719–722. l.
17. BMC 148. köt. 571. h.
18. BMC 57. köt. 701. h.
19. A források általában Martinovicsnak tulajdonítják, de Benda: MJI I. 846. l. ill. II. 282. l. nem őt tartja szerzőnek.
20. BMC 140. köt. 230. h.
21. Barbier i. m. II. 905. h.
22. Barbier i. m. I. 442. h. szerint a munka a „Système de la nature” rövidített kiadása.
23. BMC 134. köt. 790. h.
24. BMC 48. köt. 111. h.

25. Barbier i. m. IV. 537–540. h.
26. BMC 89. köt. 41. h.
27. Barbier i. m. IV. 515. h.
28. Barbier i. m. I. 538. h.; BMC 7. köt. 520. h.; BMC 57. köt. 630. h.; Barbier i. m. I. 726. h., ill. a Chevalier du Pelican-ra vonatkozóan Paris, Bibliothèque nationale, *Catalogue général des livres imprimés de la – –. Auteurs*. 198. köt. 38. h. (A Paris 1897–1981 között kiadott katalógus adataira a továbbiakban Bibl.nat.-ként hivatkozom.)
29. Barbier i. m. II. 178. h.: általában Mirabeau grófnak tulajdonítják, de: „Baudouin m'a avoué qu'il en était le seul auteur”.
30. Barbier i. m. I. 437. h.
31. Barbier i. m. II. 905. h.
32. BMC 176. köt. 319. h.
33. Barbier i. m. IV. 1072. h.: A szerző Jérôme Charlemagne Fleuriau, Marquis de Langle is lehet. A könyvet a spanyol udvar óhajára elégetésre ítélték.
34. Bibl.nat. 63. köt. 287. h.
35. BMC 74. köt. 469. h.
36. Magyar fordítása – e példány alapján – a Gondolat Kiadó *Magyar Hirmondó* c. sorozatában jelent meg. A kiváló bevezetéshez keresték a possessor nevét is; sajnos akkor nem sikerült kideríteni.
37. Bibl.nat. 54. köt. 1162. h.
38. Barbier i. m. I. 238. h.: Nem Albertus Magnus a szerző, noha neki tulajdonítják.
39. H.–B. 4. köt. 13.429. tétel.
- 39^a A mű valódi szerzője: ZÖLLNER, Friedrich. Pavercsik Ilona volt szíves felhívni figyelmemet Mályusz Elemérnek a korábbi feltételezésekkel szembeni, hiteles szerzői megállapítására (in: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp., 1926. 81. l.³)
40. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1980. 279–280. l. Taglalja Martini magyarországi hatását, de ezt a munkát nem neki tulajdonítja.
41. H.–B. 1. köt. 7564. tétel.
42. A magát Castriotto-nak, Albánia hercegének nevező szerzőt Kosáry (i. m. 336. l.) Stefano Zannochiusnak, az OSZK katalógusa Stiepan Zanic-nak oldja fel. Cagliostro-szerű kalandorként említi, s a mű eredeti címét is megadja a *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttumes 1700–1910* (a továbbiakban GV) Bd. 159. 130. l. Nálunk a névalak a BMC 262. köt. 1045. h. szerint szerepel.
43. BMC 203. köt. 409. h.: Eredetileg németül jelent meg; mind a francia, mind az angol kiadás fordítás.
44. H.–B. 4. köt. 5077. és 5080. tétel
45. BMC 238. köt. 704. h.: Nem közöl szerzőt, csupán Thurlow nevét oldja fel.
46. BMC 104. köt. 403. h. s más források egyértelműen H. C. Hirzel-t közlik, annál is inkább, mert ő volt a *Der Philosophische Bauer* szerzője. Hogy a kortárs „Iselins Patriot”-ként iktatta könyvtárába a kötetet, annak nyilván az volt az oka, hogy Isaac Iselin „*Über den Geist des wahren Patriotismus...*” c. műve ismert könyv volt.
47. A BMC sem közöl szerzőt, sőt angol eredetét sem.
48. Paine-nek ilyen „Levele”, pontosabban valamelyik levelének ilyen című német fordítása nem azonosítható.
49. Kosáry i. m. 354. l. „Molnár János (1717–1818) ... pesti evangélikus lelkész olyan nyilvánvalóan antifeudális volt, hogy névtelen röpiratának... szerzőjét az utókor jóideig Hajnóczy Józsefben kereste”. – A sors keserű fintora, hogy Molnár kereste fel Hajnóczyt kivégzése előtt, lelki vigasz nyújtása végett. Kazinczy elmondása szerint (*Fogságom naplója* 54–55. l.), amikor Novák kapitány Molnárt bevezette Hajnóczy cellájába, az azt mondta: „Az ön hivatalát egész életemben becsültem. A lelkészek között is vannak jó emberek. De azt hiszi, nem tudom, hogy protestáns jezsuitaként kapcsolatban van a rendőrséggel és polgártársait bevádolja az udvarnál? Takarodjék...”
50. Bibl.nat. 209. köt. 999. h.: csak német nyelvű kiadás szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy Peter Guillaume lelkész az előszót szignálta.
51. BMC 236. köt. 44. h. Jean-François Dreux du Rاديarnak tulajdonítja, míg Barbier IV. 675. h. szerint a gyűjteményes munka kiadója nem állapítható meg.
52. Az átadási „pótjegyzék”-en e tételnél a megjegyzés: Kívülről írónnal áll „Laczkovics”. – A kötetet azonban valamikor átkötötte az OSZK, s így ez a possessor-feltüntetés megsemmisült.
53. Benda: MJL. II. 14. l.

54. OSZK Irattár 1073/1876.: Jegyzék azon irományokról és tárgyakról, melyek Hajnóczy Józseftől elfoglaltván, a főméltóság magyar királyi kúria levéltárában pótlólag találtattak.
1. Index populorum Regni Hungariae locorum. Kézirat. 2. kötet.
 2. Nomina possessionum et possessorum Comitatus Varasd. Detto 1.
 3. Királyi és egyéb régi okleveleknek Katona, Pray, Kovachich, s más történészek ismert munkáiból leginkább az Árpád-korra vonatkozólag kiírt, s évszám szerint összeállított másolatai... 1. csomag.
 4. Magyar köz és magánjogi jegyzetek, vegyes Szerém megyét illető statistikai adatokkal, háztartásra vonatkozó feljegyzésekkel és belletristikai kivonatokkal ... 2. csomag.
 5. Magán-levelek. (136 darab) ... 1. csomag.
 6. Szabadkóművesi jegyzetek és nyomtatványok. 1. kis csomag.
 7. Bőr-tokban a szabadkóművesi bőrkötényke. 1. kis csomag.
- A Hajnóczy-féle iratok a kéziratárban nem azonosíthatók egyértelműen ezekkel a meghatározásokkal vö. Bónis György: *Hajnóczy József Bp.*, 1954. 9–10. l. ahol felsorolja a kéziratári anyagban lévő jelzeteket és azok – már az OSZK-ban kapott – címeit.
55. Bónis i. m. 129. l.
56. Kazinczy Ferenc: *Jegyzések*. In: Benda: MJI III. Bp., 1957. 367–368. l.
57. Bónis i. m. 129. l.
58. Kazinczy: *Pályám emlékezete* 144. l.: „... hozzám küldé nyelvmesterét, kitől ő hat hét alatt tanulta meg az angol nyelvet”.
59. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 13. köt. 991. h.: *Projectum de celeriori administratione justitiae in Regno Hungariae*. Posonii, 1790.
60. Somkuti Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapódása. 1848–1856. Az OSZK Évkönyve. 1967.* 108–109. l.
61. Nagy Iván: *Magyarország családai*. 2. köt. Pest, 1858. 174–175. l.
62. Szinyei i. m. 4. köt. 667–668. h., Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. Bp., 1977. 249. l.
63. Szinyei i. m. 13. köt. 603–604. h.
64. Szinyei i. m. 1. köt. 1225–1227. h.

DIE BIBLIOTHEK EINES UNGARISCHEN JAKOBINERS

(DIE BÜCHER DES JOSEF HAJNÓCZY IN DER NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI)

B. WIX

Josef Hajnóczy war einer der – im Jahre 1794 zum Tode verurtheilten und hingerichteten – ungarischen Jakobiner. Dem Studium nach war er Jurist, ein ausserordentlich begabter und gebildeter Mann von hoher moralischer Integrität und mit umfassenden wissenschaftlichen Kenntnissen. Bei dem Jakobiner-Prozess wurde seine Bibliothek konfisziert, nach seiner Hinrichtung aber wurden manche seiner Bücher, die das Gericht als „unschuldig“, d.h. nicht aufrührerisch betrachtete (Klassiker, Wörterbücher usw.) seiner Schwester zurückerstattet. Diejenigen aber, die als revolutionär gekennzeichnet wurden, blieben in staatlichem Eigentum, aufbewahrt beim Gericht. Beinahe ein Jahrhundert nach dem Prozess, 1876 übergab das Höchste Gericht Hajnóczys Bücher und Handschriften der ungarischen Nationalbibliothek. Zu allererst erwog die Direktion diese Bibliothek als eine Sondersammlung geschlossen aufzustellen, am Ende aber wurden die Bücher in den Bestand – ohne besondere Kennzeichnung – eingereiht. Bei der Übergabe jedoch wurde glücklicherweise eine ziemlich genaue Liste verfertigt, aufgrund dessen in dieser Publikation die Rekonstruktion der Bibliothek mit ergänzter Titelaufnahme und Signatur-Angabe erfolgen konnte.

Die insgesamt 301 Posten zeugen von den weitläufigen Sprachkenntnissen und der regen Aufmerksamkeit mit welcher Hajnóczy die politischen und wissenschaftlichen Ereignisse seines Zeitalters

verfolgte. Und wenn wir noch in Betracht nehmen, dass er ein nichtadeliger und dazu ein Protestant war, der im damaligen Ungarn nur während der kurzen Regierungszeit Josefs II. ein Amt bekam, ansonsten nur als Sekretär von Aristokraten seinen Lebensunterhalt verdiente, dann müssen wir die Zahl und Auswahl seiner Bücher und die Tatsache, dass der Anfang 1794 verhaftete Hajnóczy in 1793 herausgekommene Bücher bereits angekauft hatte, wahrlich hoch schätzen. Die Bücherliste zeugt auch davon, dass im 18. Jahrhundert die Intelligenz in Ungarn (und die Aristokraten, die deren Arbeitgeber waren), mit allen wichtigen wissenschaftlichen und politischen Ereignissen der Umwelt bekannt waren.

A magyar könyvkiadás a rendszerváltozás éveiben: statisztikai elemzés

SONNEVEND PÉTER

„Az új magyar könyvkiadás nagy eredményeit zavaró hibák kiküszöbölésére 1953-ban megalakult a *Kiadói Tanács* és annak titkársága, majd ebből 1954-ben létrejött a *Kiadói Főigazgatóság*. A *Kiadói Főigazgatóság* a Központi Statisztikai Hivatallal együtt alapos vizsgálatokkal felmérte a magyar könyvkiadás akkori helyzetét, és a szükséges változtatások bevezetésével 1955 elejére kialakította a nagyjából máig is működő kiadói rendszert” – írta Bak János 1960-ban, *A magyar könyvkiadás 1945–1959.* című munkájában (Bak, 9. 1.).

E kiadói rendszer nagyjából végül is a nyolcvanas évek végéig érvényben maradt, s két pillérre épült: az állam által fenntartott egy-két tucat hivatásos kiadóra (ezek jelentették meg a választék felét, s a teljes példányszám döntő többségét), miközben a hivatalos kulturális politika az általa támogatott értékek megjelentetését jelentős dotációval segítette elő.

Mindkét tényező a rendszerváltozás időszakában átalakult: a könyvkiadás gyakorlatilag alanyi állampolgári joggá változván elveszítette ezt a centralisztikus jellegét, másrészt a könyv vitathatatlanul áruként került és kerül a *piacra*, s a piaci törvények érvényesülését – a tankönyvkiadás kivételével – alig befolyásolják alapítványi támogatások és hasonló nem piaci eszközök. Ennek a viharos folyamatnak kívánatos a mielőbbi reális megítélése, s a reális jelző azért is kívánkozik ide, mert a könyvszakma képviselői gyakorta és érthetően igen szubjektíven nyilatkoznak róla.

A statisztika sokak szerint a hazugság kifinomult formája. Lehet az, ám e veszély tudatában, s a szükséges fenntartások nyílt megfogalmazásával mégis olyan eszközt láthatunk a statisztikai megközelítésben, amely aligha nélkülözhető. A magyar könyvkiadás utóbbi éveinek tendenciái nem értékelhetők egyedül a statisztika eszközeivel, de ez fordítva is igaz: alapos értékelés nem tekinthet el a statisztika által leszűrhető következtetésektől.

A magyar könyvstatisztika évszázados múltja tekint vissza. A Központi Statisztikai Hivatal az 1897-es kötelespéldány-törvény értelmében teljes kötelespéldány-sort kapott a statisztikai számbavétel érdekében. Ezzel együtt a XX. század ötvenes éveiiig rendszeres és részletező adattáblázatok nem jelentek meg, jöllehet számos igen értékes összegezés született. A KSH egészen a nyolcvanas évek közepéig kapta a teljes köteles-sort, mígnem az akkori Művelődési

Minisztérium közgyűteményi főosztálya ennek szűkítését kezdeményezte, amire a KSH elnöke azzal válaszolt, hogy felszólította a művelődési minisztert a statisztikai adatfelvétel munkájának saját eszközökkel történő elvégzésére. Így került a feladat 1987-ben az Országos Széchényi Könyvtárba, melynek Kötelesspéldány Szolgálatára keretében – átvéve a KSH korábbi feldolgozási módszerét – készül azóta is az adatfelvétel (a számítógépes feldolgozást a minisztérium által biztosított költségkeret terhére a KSH Számítóközpont végzi).

A KSH által készített számítógépes táblázatok (leprellők) képezték az alapját a legutolsó évekig a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése által évente megjelentetett éves statisztikai köteteknek. A *magyar könyvkiadás adatai* című kötetek 1987-ig igen részletezőn – kb. 250 oldalon – mutatták be az adott tárgyév termését, majd 1988-ban már csak egy rövid sokszorosított füzet látott napvilágot 34 oldalon (szerkesztette Varga Alajosné, akárcsak a korábbi köteteket; megjelent 1989-ben). Valószínűleg az egyesülés a későbbiekben nem kapott olyan mértékű anyagi támogatást, hogy e fontos kiadványt folytatni tudta volna.

Közben jelentősen megváltozott a hazai könyvkiadás. Míg korábban egyértelmű volt az állami kiadók dominanciája, s az egyéb („nem hivatásos”) kiadók többsége is állami pénzből vállalkozott kiadvány megjelentetésére (tanács, múzeum stb.), továbbá a nyomdai-sokszorosító helyek döntő többsége is állami tulajdonban működött, s ez legalább elvben nem jelenthetett ellenérdekeltséget a kötelesspéldányok beszolgáltatása terén (a 16-16 példány könyvből és folyóiratból, 4-4 példány hangzó anyagból stb. mind ingyenes), addig a mai – meghatározó mértékben privatizált – könyvszakma többszörösére nőtt számú résztvevője gyakorta nem tud, s nem is akar tudni a kötelesspéldányokra vonatkozó előírásokról. Halaszthatatlanul fontos *mielőbb* olyan új kötelesspéldány törvényt hozni, amely minden állampolgár számára megszabja a teljesítendő előírásokat, másrészt anyagi téren olyan eszközöket érvényesít, amelyek kiküszöbölik az ellenérdekeltséget (adókedvezmény, később esetleg fizetett kötelesspéldányok). Addig a könyvstatisztika alapjául szolgáló kötelesspéldány-anyag teljessége nem biztosítható, más szóval a mai könyvstatisztikai adatfelvétel becslések szerint legalább 10%-kal alacsonyabb értékekkel számolhat, mint a valós könyvkiadás.

Visszatekintés

A magyar könyvkiadás kezdetétől – Hess András 1473-ban Budán kiadott krónikájától – napjainkig becslésszerűen 700-750 ezer könyv és füzet jelenített meg: ebből mintegy 200-250 ezer a XX. századig, 200 ezer 1901–1944 közt, s közel 300 ezer 1945 óta.

A két világháború közti időszokról rendelkezésre álló adatsorok is sok bizonytalanságot mutatnak. A *Magyar Statisztikai Szemle* 1938-as összefoglalása

szerint 1928–1937. közt csaknem 32,3 ezer könyv és füzet látott napvilágot (*Magyar Statisztikai Szemle*, 205. 1.), azaz éves átlagban 3228 mű, ez azonban a *Corvina* című könyvkereskedelmi lap bibliográfiáján alapult, s az csak a forgalomba került kiadványokat összegezte. Csak a lehetséges eltérések nagyságrendjének érzékeltetésére említjük, hogy Bak idézett művében (Bak, 7. 1.) összehasonlítást végzett 1938-ra vonatkozóan a *Corvina* adatai és a *Magyar Könyvészet*, 1938 című nemzeti bibliográfia közt, s azt találta, hogy az előbbi módon a kiadványtermés 3136 mű, s az utóbbi szerint 8152 (igaz, itt viszont szerepeltek a hírlapok és folyóiratok is).

Mindezek tudatában érdemes értékelni a KSH adatsorait a két világháború közti időszak könyvkiadásáról (ld. 1. számú táblázat).

Az Országos Széchényi Könyvtár több évtizedes munka eredményeként mostanában fejezi be ezen időszak kumulált nemzeti bibliográfiai munkálatait (*Magyar Könyvészet*, 1921–1944.), érdemes volna tehát a jövőben e minden korábbinál megbízhatóbb alapművet a könyvstatisztika pontosításához igénybe venni.

Reálisan úgy összegezzük a két világháború közti termést, hogy akkor éves átlagban tízezer lakosra 4-5 könyv és füzet jelent meg, a példányszám pedig becslések szerint egy lakosra két példányt eredményezett.

A második világháború után tizenöt éven keresztül az volt jellemző, hogy a termésen belül nagyobb arányt képviselt a kisebb terjedelmű füzet (köznyelven: brosúra), mint a könyv (64 oldalas terjedelem fölött). 1945–1959 közt összesen 32,5 ezer könyv és 44,6 ezer füzet jelent meg, míg összesített példányszámuk nagyjából-egészéből azonosnak mondható (könyvek: 259 millió, füzetek: 257 millió). Az éves átlag a művek tekintetében 5143, azaz nincs lényeges eltérés a két világháború közti képtől. Példányszámban már annál inkább, minthogy 1945–1959 közt éves átlagban egy lakosra már 3,4 példány jutott.

A 2. táblázat adataiból következik, hogy a későbbiekben a füzetes méretű kiadványok aránya mind a választékban, mind a példánymennyiség terén lényegesen visszaesett, vagyis 1960 óta valóban *könyv*-kiadásról beszélhetünk.

1960–1969 közt, vagyis tíz év alatt 40 600 könyv és 10 272 füzet látott napvilágot – szembeötlő a füzetek részarányának visszaesése a korábbi időszak 58%-áról 25% körülire, miközben a könyvek összesen 438,7 millió, a füzetek 74,55 millió példányban jelentek meg (a korábbi csaknem 50%-os részesedés 14,5%-ra zuhant).

Röviden e két időszak úgy jellemezhető, hogy míg a háborút követő első időszak a magyaránú füzetkiadással lépett túl mennyiségi szempontból az azt megelőző korszakon, addig az 1960-tól kezdődő évtized már a könyvkiadás szorosabban vett körében is nagyobb eredményt hozott. Összesen – könyv és füzet – tízezer lakosra már mintegy 5 különböző mű, s egy lakosra 5-nél több példány jutott.

Az 1970-nel kezdődő évtized a további lendületes növekedés időszaka a számok tükrében: összesen megjelent 80,4 ezer féle könyv 732,1 millió példány-

ban és 8,3 ezer féle füzet 90,5 millió példányban (a füzetek részesedése mind a választékban, mind a példánymennyiségben 10-11%-ra csökkent). Összesítve ezen időszak éves átlagban tízezer lakosra mintegy 8 különböző mű jutott, s egy lakosra 8 példány.

A nyolcvanas években az ilyen összevont mutatók még magasabb teljesítményt mutatnak: tízezer lakosra kilenc különböző mű s egy lakosra 10 példány jutott. Ilyen mutatók alapján versenyben voltunk a fejlett nyugati országokkal – például Ausztriában 1983-ban tízezer lakosra 8,9 mű jutott, s 50–200%-kal magasabb értéket mutattunk fel, mint a kelet- és kelet-közép-európai országok (Csehszlovákiában 6,2, Bulgáriában 5,5, Jugoszláviában 4,8, az NDK-ban 3,7, Romániában és a Szovjetunióban 3-3, míg Lengyelországban 2,4 volt ugyancsak 1983-ban a megfelelő szám, lásd *A magyar könyvkiadás adatai, 1985, 7. l.*).

1985-ben a hivatásos és nem hivatásos kiadók teljesítménye a választékban közel 50-50%-os, míg a példányszámnál 89–11%-os volt, mutatva az állami kiadók domináns szerepét a lakossági könyvellátásban. Más oldalról – az átlagos példányszám tekintetében – ez azt jelenti, hogy 1985-ben a hivatásos kiadók művei átlagban 19,5 ezres, míg a nem hivatásosaké átlagban 2,5 ezres példányban hagyhatták el a nyomdát (az előbbieket nyolcszoros átlagot értek el).

A MAGYAR KÖNYVKIADÁS 1989-TŐL

A nyolcvanas évek 9000 fölötti választékát és 100 millió fölötti összesített példányszámát az utolsó években nem lehetett tartani illetve követni.

A 3. táblázat érzékelteti a tendenciákat – lényegében 1945-től. Ennek alapján az a benyomás alakulhat ki, hogy 1989 után (az az év még különlegesnek minősíthető: csökkenő választék mellett kiugróan magas összpéldányszámmal) a magyar könyvkiadás a hetvenes évek közepi, vagy második felének megfelelő szinten produkált. Nyolcezeröttszáz körüli választék 90 milliós példányszámmal, miközben – tegyük hozzá – az árak igen jelentősen megemelkedtek (1989–1992 közt négy év alatt egyes könyvtári számítások szerint csaknem négyszeres áremelkedés ment végbe, ami a hazai infláció terén az üzemanyag-áremelkedések üteméhez áll közel). A későbbiekben lesz alkalmunk igazolni azt a most megelőlegezett állítást, hogy csak a számok emlékeztetnek a hetvenes évekre: maga a kilencvenes évek könyvkiadása egészében új fenomén, más törvényeknek engedelmeskedve más struktúrában más eredményt hozott, mint a korábbi időszakok bármelyike. Talán a háború előttihez sem hasonlítható, hisz akkor aligha volt a könyvkiadás tevékeny részeseiben olyan feltételezés, hogy itt hamar meg lehet gazdagodni. Persze voltak akkor is olyan bulvárkiadók, amelyek képesek voltak erre. A mostani időszakban az az új, hogy az állami támogatás leépülésének mértékében csökkenő hivatásos kiadói produkciót látszatra nagymértékben helyettesítette az új szemléletű vállalkozás, a kapós kiadványok minél gyorsabb piacra dobását célzó lendület.

4-11. táblázatainkon nyomon követhető a könyvkiadás belső struktúrájának változása 1945-től 1992-ig. Vagyis annak érzékeltetése, milyen volt a szak-, a szépirodalmi és a tankönyvkiadás aránya a választékban és a példányszámok alapján.

A tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom együttesen az 1945 utáni első másfél évtizedben volt a legmagasabb részarányú, közel háromnegyedet képviselt a teljes választékból. A későbbiekben hosszútávú tendenciaként (1974-ig, 1980-ig, 1985-ig, 1988-ig) 68-69% körül stabilizálódott a részarány, majd 1991-ben már csak 58%, s 1992-ben 56%. Részletező elemzés (ld. 11. táblázat) azt mutathatja ki, hogy míg a szűkebben vett tudományos illetőleg szakirodalom a korábban is alacsony választéki szinten volt jelen, addig az ismeretterjesztő irodalom mondható a fő vesztesnek (részaránya 1984-ben 27,5%, 1988-ban 29,3% s 1992-ben csupán 15,5% az egészhez viszonyítva).

A szépirodalom a választékon belül az első másfél évtizedben csupán 12,4%, ez a későbbiekben 15% körül stabilizálódott, azután 1986-1988 közt 14% alá süllyedt, hogy végül 1991-ben meghaladja a 23%-ot, 1992-ben pedig megközelítse a 26%-ot. Közelebbről vizsgálva (11. táblázat) a szűkebben vett szépirodalom térhódítása egyértelmű, ehhez viszonyítva a gyermek- és ifjúsági irodalom inkább tartja korábbi részesedését.

A tankönyvek 1945-1959 közt igen alacsony (11,4%) részarányt képviseltek, ez a későbbiekben a 15% közül volt, s meglepő módon a rendszerváltozás sem változtatott ezen. Némileg más kép alakul a példányszámok fenti csoportok szerinti részarányát tekintve.

A szakirodalom 1945-1959 közt, miközben a választék háromnegyedét adta, a példányszám-arányt illetően az egyharmadot képviselte, s ugyanennyit tett ki akkoriban mind a szépirodalom, mind a tankönyvcsoport. Az 1945-1974 közti három évtized alapján ez a kép annyiban módosul, hogy a szakirodalom részaránya közel 45% lett, míg a szépirodalom és a tankönyvek visszaestek (28-27%-ra). 1980-ig követve a hosszútávú tendenciát, a szakirodalom ismét csökkent (42%-ra), azután 1985-ig 40,4%-ra, s innen azután viharos tévesszítés mutatkozott: 1986-1988 közt már nem éri el a 40%-ot (38,5%). 1991-ben 31,2%, 1992-ben 23,8%! Vagyis ilyen alacsony nem volt a példányszámok szerinti szakirodalmi termés az utóbbi közel 50 évben.

A szépirodalom az 1980-ig számított hosszútávú (1945-1985) perspektívában 30,4%-ot ért el a példányszámok terén, s a későbbiekben az emelkedés szinte rohamos: 1986-88-ban 33,4%, 1991-ben 42,6%, s 1992-ben 46,1%.

A tankönyveknél a hosszútávú tendencia (1945-1985) a fent említett szintet hozza (28,3%), itt a későbbiekben sincs különösen drámai fejlemény (1986-1988-ban 27,4%, s csak az 1991-es 22,6% feltűnően alacsony, viszont 1992-ben már ismét 28%-os).

Az eufémisztikusan egyéb-nek titulált vallási irodalom választék szerinti részaránya az első tizenöt évben közel 3% (2,9%), majd tartósan 1% körüli,

hogy azután 1991-ben elérje a 3,5%-ot, ami 1992-re 3%-ra csökkent. Az összesített példányszámok terén e csoport hosszú távon is 1-2% körül mozgott, majd 1991-ben itt is 3,5%, de 1992-ben már csak 2,1%.

Összegezve a fenti adatokat, az állapítható meg, hogy a négy évtizedre jellemzően kialakult arányok (szakirodalom közel héttizedes, a szépirodalom és tankönyvcsoport 15-15% körüli választéka, illetőleg a szakirodalom 40%, a szépirodalom és tankönyvek 30-hoz közelítő példányszám-részesedése) a nyolcvanas évek végén bomlani kezdett (1986–1988-ban a szépirodalmi példányszám 33,4%-os aránya közelíteni kezdett a szakirodalom 38,5%-jához), hogy azután 1991–1992-ben lényeges arányeltolódás menjen végbe mind a választék, mind a példányok terén. Ennek „nyertese” a szépirodalmi csoport (választékban 15%-ról 25% körülire, példányszámában 30% tájékaról 45%-os magasságba jutott), míg vesztese a szakirodalom csoportja (választékban a korábbi 68%-ról 56%-ra, példányszámában 42–40%-ról 25% körülire csökkent). *Átlagpéldány*-számában ez azt jelenti, hogy míg a szakirodalom évtizedekig 5500 példány közül mozgott, ez most – egy meglepő átmeneti emelkedés után (1986–1988: 6821, 1991: 6608) – 1992-ben már nem érte el a 4400-at (minden kiadványra vonatkoztatva az *átlagpéldány* 1945–1985 közt csaknem 9500, 1986–1988 közt 12 290, 1991-ben ugyanennyi, 12 291, míg 1992-ben 10 321). A szépirodalom esetében a hosszú távú átlag 20 ezer körül mozgott, ez 1986–1988-ban fellendült 30 ezer fölé, majd 1991-ben 22 611, s 1992-ben 18 514. A tankönyvek négy évtizedes *átlagpéldánya* 17 ezer fölött jelenik meg, 1986–1988-ban 20 736, majd 1991-ben 18 306, s 1992-ben emelkedik 19 142-re, ami ebben az évben a legmagasabb csoportok szerinti *átlagpéldány* (ez az egyetlen időszak, amikor a tankönyvek *átlagpéldánya* meghaladja a szépirodalomét). A vallási művek hosszú időn keresztül 6,5 ezres példányt mutattak, 1986–1988-ban elérték a közel 11 ezret, 1991-ben 12 275, de 1992-ben ismét csupán 7122.

TÉMAKÖR SZERINTI MEGOSZLÁS

Szakirodalom

Fentiekben áttekintettük a kiadványok jellege szerinti megoszlást, most figyelmünket a szakirodalom belső arányaira fordítjuk.

A 12–14. táblázatok a témakörök (tudományok) szerinti megoszlást tárják elénk az 1945–1985 közti ciklusban, továbbá 1988-ban és 1992-ben (művek illetve példányszámok szerinti megoszlásban).

A táblázatok alján a témaköröket csoportosítottuk is. Itt különösen szembeötlőek a radikális arányeltolódások:

- csökkent a társadalomtudományi művek példányrészesedése (1945–1985: 42%, 1988: 34%, 1992: 20%),

- jelentősen emelkedett a humán területek művek és példányok szerinti részesedése (30–42–47%, illetve 35–44–56%),
- jelentősen csökkent az alkalmazott tudományok részesedése a művek választéka szerint (42–28–23%).

Lényegében nem változott néhány arány:

- a társadalomtudományi művek választéka (22–24–25%),
- a természettudományok és matematika kiadási aránya sem választék, sem a példányok szerint (6–6–5, illetve 3–4–4%),
- az alkalmazott tudományok példányok szerint (20–18–20%).

Az egyes témakörök, tudományok szerinti arányokat vizsgálva a művek választéka szerinti részesedésben:

- növekedést mutat a filozófia, nyelvtudomány, szociológia, jogtudomány, néprajz, orvostudomány, háztartás (szakácskönyvek!), művészetek, földrajz és történelem,
- csökkenést a közgazdaság (13,1–9,8–6,2!), természettudomány, műszaki tudományok (16,8–10,8–6,5%), mezőgazdaság, üzemszervezés (14,5–7,2–6,8).

Láthatóan az „államosított” témák – nagyipar, vállalatgazdaságtan, mezőgazdaság – a vesztesek, s az egyéni vásárlók által preferált, vagy annak vélt témák – nyelvtudományok (szótárak, nyelvkönyvek!), művészetek, történelem, földrajz (útikönyvek!) kerülnek előtérbe. Érdemes viszont az olyan valóban aktuális területek előrejutását is megemlíteni ismét, mint a szociológia-statisztika, jogtudomány stb. A *példányszámok* szerinti arányeltolódások ezt a képet tovább színezik, minthogy a tendenciák nem okvetlenül esnek egybe a művek választékában megnyilvánuló dinamikával. Növekedés a következő területeken szignifikáns: filozófia–pszichológia (1,2–3,7–12,6!), nyelvtudomány–szótárak–nyelvkönyvek (2,5–4,2–11,8!), történelem (4,3–10,7–6,9%).

Csökkenést mutatnak: közgazdaság (29,4–16,6–2,8!), nevelés (4,6–2,5–2,6%), műszaki tudományok (6,3–5,4–4,5%), mezőgazdaság (5,9–2,3–1,95%).

1988-ban a szakirodalom teljes példánymennyisége csaknem 42 millió volt, 1992-ben viszont alig 21, a négy év előttinek fele! A legnagyobb rézesedők élistája is jelentősen megváltozott.

- 1988-ban: közgazdaság 6,9 millió, történelem 4,5, művészetek 3,9, háztartás 3,5, orvostudomány 2,9 millió;
- 1992-ben: filozófia–pszichológia 2,6, nyelvtudomány 2,5, orvostudomány 1,9, általános tematika 1,8 és háztartás 1,7 millió.

Mindebből is látható, hogy a könyvkiadás görcsösen próbálta kitapintani a fizetőképes keresletet, s ott és úgy, olyat proukálni, ahol és amit el lehetett adni, vagy legalább ennek reménye fennállt.

A szakirodalmi művek a szerzők hovatartozása szerint – *magyar szerző illetve külföldi* – 1945–1985 közt az alábbi arányt mutatják:

- a művek választékából 101,9 ezer műből 7,3 ezer szerzője külföldi (7,15%),
- példányszám szerint a 207 millió példányból 15 millió a fordítások száma (7,3%).

1985-ben az arány a művek választékánál változik (11,3% külföldi szerzőtől származik), a példányszámnál gyakorlatilag azonos (7,2%).

1988-ban az 5765 szakirodalmi műből 486 származik külföldi szerzőtől (8,4%), a példányok mennyisége – 41,8 millióból 4 millió – esetében 9,7% a nem magyar.

1992-ben 4793 szakirodalmi műből 628 a fordítás (14,1%, míg a közel 21 millió példányból 5,54 millió (26,5%!)).

Látható, hogy az utóbbi időben itt is gátszakadás tapasztalható, a korábbi minden 15-16. példány helyett 1992-ben *minden negyedik* fordított mű példánya.

Különösen a következő témakörökben jelentős a külföldi szerzőjű művek példányrészesedése: általános (1,8 millióból 0,8), vallás (200 ezerből 91), természettudományok (682 ezerből 299), orvostudomány (1,9 millióból 0,7), háztartás (1,7 millióból 0,6), földrajz (637 ezerből 153), történelem (1,45 millióból 0,4). A későbbiekben látni fogjuk, hogy a külföldi irodalom felé fordulás másutt is egyre jellemzőbb tendencia a magyar könyvkiadásban.

Szépirodalom – ifjúsági irodalom

1945–1985 között 27,4 ezer szépirodalmi mű látott napvilágot összesen 452,3 millió példányban (évi átlagban 668 mű – 11 millió példány, azaz egy kiadványra átlagban 16,5 ezer példány jutott).

1985-ben 842 szépirodalmi mű jelent meg összesen 17,5 millió példányban (átlagpéldány 17,5 ezer).

Az 1945–1985 közt megjelent művek műfajok szerint az alábbiak szerint oszlanak meg:

- verses művek: 5224 mű (19%) összesen 34,6 millió példányban (7,6%), átlagpéldány egy műre 6,6 ezer,
- színpadi művek: 2856 mű (10,4%) összesen 19,3 millió példányban (4,3%), átlagpéldány 6,8 ezer.
- regények, próza: 15 704 mű (57,4%) összesen 352,7 millió példányban (78%), átlagpéldány 22,5 ezer,
- egyéb szépirodalom: 3573 mű (13%) összesen 45,6 millió példányban (10,1%), átlagpéldány 12,8 ezer.
- 1985-ben a megjelent művek műfajok szerint így oszlanak meg:
- verses művek: 180 mű (21,4%) összesen 1 millió példányban (5,9%), átlagpéldány 5,7 ezer,
- színművek: 47 mű (5,6%) összesen 715 ezer példány (4,1%), átlagpéldány 15,2 ezer,

- próza: 461 mű (54,8%) összesen 13,55 millió példányban (77,4%), átlagpéldány 29,4 ezer,
- egyéb: 154 mű (18,3%), összesen 2,2 millió példányban (12,6%), átlagpéldány 14,4 ezer.
- 1988-ban 996 szépirodalmi mű jelent meg 27,4 millió példányban (átlag 27,5 ezer), ebből:
 - vers: 219 mű (22%) összesen 961 ezer példányban (3,5%), átlagpéldány 4,4 ezer,
 - színmű: 30(3%) összesen 293 ezer példányban (1,1%), átlagpéldány 9,8 ezer,
 - próza: 552 mű (55,4%) összesen 20,95 millió példányban (76,4%), átlagpéldány 37,95 ezer,
 - egyéb: 195 mű (19,6%), összesen 5,2 millió példányban (19%), átlagpéldány 26,7 ezer.
- 1992-ben 1569 szépirodalmi mű jelent meg 28,8 millió példányban (átlag 18,35 ezer), ebből:
 - vers: 279 mű (17,8%), összesen 608,4 ezer példányban (2,1%), átlagpéldány 2,2 ezer,
 - színmű: 14 (0,9%), összesen 63,8 ezer példányban (0,2%), átlagpéldány 4,6 ezer,
 - próza: 1121 mű (71,4%), összesen 26,9 millió példányban (93,5%), átlagpéldány 24 ezer,
 - egyéb: 155 mű (9,9%), összesen 1,2 millió példányban (4,1%), átlagpéldány 7,65 ezer.

Fentiekből egyértelműen rajzolódik ki egy olyan tendencia, mely szerint a versek részaránya mind a választékban, mind különösen a példányszámok szerint (7,65% 1945–1985 közt, 5,9% 1985-ben, 3,5% 1988-ban és csak 2,1% 1991-ben) jelentősen csökkent, a főként memoárokat és hasonló műfajokat összefoglaló egyéb kategória nagy ingadozásokat mutat, a színművek példányok szerint szinte eltűntek, s mind jobban kidomborodik a prózai művek dominanciája (választékban a korábbi 58%-ról 70% fölé, példányszámban a korábbi háromnegyedről 90% fölé emelkedve).

A szépirodalmi műveknél tovább érdemes vizsgálni a szerzők hovatartozása – magyar vagy külföldi – szerinti megoszlást.

1945–1959 között:

- a művek közt 4722 magyar szerzőtől származott (57,8%), míg 3452 külfölditől (42,8%),
- a példányszám szerinti megoszlás: 38,2 millió magyar szerzőtől (52%), 42,8 millió külfölditől (48).

1960–1985 között:

- a művek megoszlása: 10 249 magyar szerzőjű (53,4%), 8934 külföldi szerzős (46,6%),
- a példányok megoszlása: 175,3 millió magyar (46,2%), 203,8 millió külföldi (53,8%).

A külföldi szerzők közül az élen állók:

- 1945–1959 között: orosz és szovjet (14,6% művek és 15,2% példányok szerint), francia (5,6–8,5%), angol 4,6–6%), német (3,4–4,2%), amerikai vagyis USA-beli (3,1–4,2%).
- 1960–1985 között: orosz és szovjet (77–7,4%), francia (5,9–10,7%), angol (4,3–9%). amerikai (3,5–7,7%), német (3,9–4,9%).

Mindkét időszakban többségben voltak a választék szerint a magyar szerzőjű művek, példányszám szerint viszont előretörték a külföldi szerzőtől származók. A külföldi szerzők körében az első 15 évben az orosz és szovjet csoport dominált, a második periódusban a példányszám tekintetében már csak a negyedik helyen láthatók, eléjük kerültek a franciák, angolok és amerikaiak is.

Az 1988-ban megjelent 966 szépirodalmi mű és 27,4 millió példány megoszlása:

- a művek választéka szerint 647 magyar szerzős (65%), 319 külföldi (35%),
- a példányszámok közül 13,9 millió magyar szerzős (50,7%), 13,5 millió külföldi (49,3%).
- A helyzet röviden úgy jellemezhető, hogy ismét a hazai szerzők kerültek többségi helyzetbe mindkét mutató szerint. A külföldi szerzőjű művek körében:
- amerikai (8,7–22%), angol (4,8–11,2%), orosz–szovjet (4 – de csak 2,3%), német (2,5–3,3%) és francia (2,3–3,3%) a sorrend. Vagyis minden harmadik példány angolszász szerzőtől származott, s az orosz és szovjet csoport példányszám szerinti részesedése egészen elenyészővé vált. Az is szembetűnő, hogy a magyar és kiemelt külföldi szerzőcsoportok utáni „egyéb” (vagyis minden további irodalom) a választékban 12,7%, a példányszám szerint csak 7,2%-ot tesz ki. Más szóval a magyar és angolszász szerzőjű művek kis háján 84%-ot tesznek ki a példányok szerinti kínálatban, s az összes többi inkább csak szűkebb körnek szól.

Az 1989-ben megjelent 1272 mű és 37,6 millió példány megoszlása:

- a művek választékából 61,9% magyar és 38,1% külföldi,
- a példányokból 49,2% magyar szerzős, 50,9% külföldi.

A külföldi szerzőjű művek közül az élcsoport: amerikai (10,2–23,5%), angol (8,4–14%), francia (3,5–3,5%), német (2,7–2,7%), orosz és szovjet (3,1–1,5%).

Közel minden ötödik mű angolszász szerzőjű, s a példányok körében részese-
désük az egyharmad-kétötöd közti régióba emelkedett.

Az 1990-ben megjelent 1560 mű és 47 millió példány megoszlása:

- a művek körében 53,3% magyar, 46,7% külföldi,
- a példányok között 37,7% magyar és 62,3% külföldi.

A külföldiek körében a rangsor: amerikai (17,6–31,5%), angol (9,2–14,8%), német (5,6–7,7%), francia (3,5–4,1%) és orosz-szovjet (1,9–0,4%). A többiekre jutott 8,9% a művek szerint és csak 3,8% a példányok körében. Az angolszász csoport a példányszámok körében (46,3%) lényegesen maga mögött hagyta a magyar szerzőjű műveket (37,7%).

Az 1991-ben kiadott 1399 szépirodalmi mű és 31,7 millió példány az alábbiak szerint oszlott meg:

- a művek körében 49,6% magyar és 50,4% külföldi,
- a példányok kszerint 24,2% magyar (!) és 75,8% külföldi.

A külföldiek körében a rangsor: anmerikai (23,2–44,3%!), német (10,6–17,5%), angol (7,3–8,9%), francia (2,8–2,5%), míg az orosz és szovjet már mindkét mutató szerint az egy százalék alá süllyedt, s a többi „egyébbel” együtt 6,5–2,6%-ot képviseltek. Minden második példány angolszász szerzőtől származott, s a magyar szerzős példányok részesedése az egynegyed alá zuhant.

A nyolcvanas évek közepéig minden második példány, a nyolcvanas évek végén minden harmadik, s 1991-ben már csak minden negyedik példány volt magyar szerzős mű.

Az 1992-ben megjelent 1570 szépirodalmi mű és 28,8 millió példány az alábbiak szerint oszlott meg:

- a művek körében 42,6% magyar és 57,4% külföldi,
- a példányok körzül 17% (!) magyar és 82% külföldi.

A külföldiek csoportjában a rangsor: amerikai (27,9–52,4%!), német (11,3–15,9%), angol (9–9%), francia (3,1–21%). Az összes többi irodalom csak a választék 6,1%-át és a példányok 2,6%-át mondhatta magáénak. Az angolszász csoport a választéknak több mint egyharmadát, a példányoknak háromötödét (!) vitte el. Csak amerikai szépirodalmi mű példányaiból háromszor annyi került 1992-ben piacra, mint magyarból.

Az 1992-ben kiadott szépirodalmi művek átlagpéldánya 18,3 ezret tett ki, ezen belül az amerikai művek átlaga 34,5 ezer, a németeké 25,8 ezer, az angoloké 18,7 ezer, kevesebb mint az összes átlaga.

Korábban elemeztük már az 1992-es szépirodalmi könyvkiadást a műfajok szerint, most érdemes még egyszer a műfajok és a szerzők hovatartozása szerint összevontan finomítani a képet.

A 279 verses mű átlag-példányszáma 2,2 ezer, ezen belül 249 származik magyar szerzőtől, ezek átlagpéldányai 2 ezret tesznek ki.

A 14 színművet tartalmazó könyv és füzet átlag-példányszáma 4,6 ezer, közülük 10 magyar szerzőtől származik, ezek átlaga 3,9 ezer.

A 155 egyéb kategóriájú szépirodalmi mű átlag-példányszáma 7,65 ezer, közülük magyar szerzőjű 104 kiadvány s ezek átlag-példányszáma 7,14 ezer.

A 1121 prózai mű átlag-példányszáma 24 ezer, ezen belül a 305 magyar szerzős kiadvány átlag-példányszáma 12,9 ezer, míg a 44 franciáé 13,1 ezer, a 124 angolé 20 ezer, a 174 németé 26,1 ezer és a 426 amerikaié 35,1 ezer (s hogy ne Faulknerék és Hemingway-ék jussanak főként eszünkbe, érdemes még hozzátenni, hogy e 426 mű közül 400-nak élő szerzője van s ezen kiadványok átlagpéldánya 36,6 ezer).

Az 1992-ben Magyarországon összesen kiadott – s regisztrált – 88 millió könyvpéldányból közel 15 millió élő amerikai szerző prózai munkája, s ezek átlag-példányszáma – ismételjük – 36,6 ezer. Minden hatodik magyarországi könyvpéldány ez évben amerikai prózai műből került napvilágra. A tendencia kezd hasonlítani a filmvilágra, hogy ne mondjuk: filmiparra.

Az *ifjúsági és gyermekirodalom* igen fontos szerepet játszik a felnövekvő nemzedékeknek a könyvek világával való találkozásában, így érdemes külön is szemlélnünk a könyvkiadás ezen szeletét.

1945–1959 között összesen 2349 ilyen mű jelent meg összevontan 32,6 millió példányban (egy kiadvány átlaga 13,9 ezer). Ezek közül magyar szerzőjű mű 1499 (63,8%), ezek példányszáma együttesen 21,4 millió (átlag 14,3 ezer), az összes példány 65,7%-a.

Külföldi szerzőtől származott 850 mű (36,2%), összesen 11,2 millió példányban (34,3%), átlagpéldány 13,1 ezer. A külföldi szerzők közül számottevő csoportot képeztek a következők: orosz és szovjet (művek 18,2%-a és példányok 13,5%-a), német (4,2–4%), angol (3–3,4%), francia (2,2–3,8%) és amerikai (2,1–2,5%).

A következő periódusban, 1960–1985 között 7853 mű jelent meg együttesen 270,2 millió példányban (átlag 34,4, a korábbiak csaknem két és félszerese).

Magyar szerzőtől származott 5320 mű (67,7%) és ezek 181,6 millió példánya (67,2%), külfölditől 2523 (32,3%) 88,6 millió példányban (32,8%), vagyis a hazai–külföldi arány számottevően nem mozdult el. A külföldiek körében lényegesen csökkent az orosz és szovjet csoport részesedése (6,4–5,1%), a német alig változott (4,2–5%), a továbbiak közül az amerikai 2,1–4%-ot, az angol 2,2–3,8%-ot és a francia 2,1–3,7%-ot mutat fel.

Ezen időszak végén, 1985-ben az arányok nem mutatnak érdemi változást.

1988-ban 388 gyermek- és ifjúsági irodalmi mű jelent meg együttesen 13,8 millió példányban (átlag 35,5 ezer). Ezek közül magyar szerzőjű 266 (68,6%), külföldi 122 (31,4%), míg a példányok megoszlása: 9,5 millió (69,1%) magyar szerzős (átlagpéldány 35,8 ezer), míg külföldi 4,25 millió (30%), átlagpéldány 38,8 ezer. A külföldiek közül orosz és szovjet (5,4–2,5%), német (4,1–4,9%), angol (3,9–4,3%), amerikai (2,8–3,8%) és francia (2,6–4%) állnak az élen.

1992-ben 625 mű jelent meg együttesen 11,84 millió példányban (átlag 18,9 ezer). Ezek közül magyar szerzőjű 253 (40,5%), külföldi 378 (59,5%), míg a példányok megoszlása: 4,3 millió (36,6%) magyar szerzőjű (átlagpéldány 17,1 ezer), míg külföldi 7,5 millió (63,4%), itt az átlagpéldány 19,9 ezer. A korábbi évekhez viszonyítva jelentősen visszaesett az átlagpéldány, s a magyar szerzős művek elvesztették domináns pozíciójukat (1988-ban: 69% körül mindkét mutatónál, 1992-ben: 40 illetve 37%). A külföldiek körében meghatározóvá vált az amerikai szerzőjű művek csoportja (a választék 24%-a és az összpéldány 35,2%-a!), mögöttük következnek az angol (14,9–10,2%), a német (6–6,4%) és a francia (5,1–3,9%). Az angolszászok együtt a magyarokkal, németekkel és franciákkal mind a választék, mind pedig a példányszám több mint 92%-át képviselik, s az összes többi nemzet írói a maradékon osztoznak.

Tankönyvek

A 4–11. táblázat adataiból kitűnően a tankönyvkiadás viszonylag konstans eleme a hazai könyvkiadásnak: a választéknak általában 15%-át, míg a példányszámnak közel 30%-át teszik ki ezek a kiadványok az adott év termésében.

Ezek az adatok a legutolsó évekre is jellemzőek (1986–1988 közt: választék 16,2%-a és példányok 27,4%-a, 1991-ben 15,2–22,6%, 1992-ben 15,1–28%).

Feltételezhető, hogy a körülmény két oknak tulajdonítható: az oktatási rend meglehetősen állandó igényeinek, s az e területen még mindig számottevő állami dotációnak (1993-ban a parlament által jóváhagyott költségvetés a művelődési tárcának e célra 850 millió Ft-ot hagyott jóvá, ezt az április 22-én kelt kormányhatározat még 200 millióval kiegészítette, tájékoztat a *Magyar Hírlap* 1993. április 28-i száma).

A tankönyvek belső megoszlása az alábbi képet mutatja:

- 1985-ben az 1495 mű és 30 434 ezer példány közül általános iskolai 21 illetve 70,7%, középiskolai 36–18,9%, egyetemi és főiskolai 12,9–1,2%, s végül tanfolyami 30,1–3,2%;
- 1988-ban az 1398 műből és 29 675 ezer példányból általános iskolai 20,9–68%, középiskolai 44,4–25,8%, egyetemi és főiskolai 9,1–0,9% és tanfolyami 25,6–5,3%;
- 1992-ben az 1290 műből és 24 693 ezer példányból általános iskolai 36,8–67,9%, középiskolai 54,9–30%, egyetemi és főiskolai 4,9–0,5%. Az adatfelvétel nem számol be tanfolyami tankönyvről, mi által nyilván torzul az összehasonlítás lehetősége.

A témakörök alapján vizsgálva a tankönyvkiadás szerkezetét 1985-ben és 1992-ben, az tűnik fel, hogy a 23 témakör szerinti bontáson belül igen jelentős néhány kiemelt témakör részesedése. 15. táblázatunkban kilenc témakört emelünk ki, ezek 1985-ben a választékból 55,6%-kal, míg az összes példányból 83,4%-kal részesedtek, s ugyanez a kilenc terület 1992-ben már 87,2–95,4%-kal

részesült. A példányszámok körében a nyelvtudományi, matematikai és természettudományi témájú tankönyvek tesznek ki minden második példányt. Valamelyest csökken az alkalmazott tudományok részaránya, s növekedni látszik a humán területé.

Idegen nyelvű könyvkiadás

1970–1985 között évi átlagban 858 mű jelent meg idegen nyelven összesen 2,6 millió példányban (ez a teljes könyvkiadás 10,1 illetve 2,9%-a).

1985-ben 1136 mű látott napvilágot idegen nyelven összesen 2,66 millió példányban (a részarány 12,1–2,9%).

1988-ban 763 művet adtak ki idegen nyelven összesen 3,2 millió példányban (8,9–2,9%).

1992-ben csupán 503 kiadvány volt idegen nyelvű, összesen 1,45 millió példányban (az összesből 5,9–1,6%).

Láthatóan az utóbbi években – sajnálatosan – csökken az idegen nyelvű könyvkiadás részaránya mind a választék, mind a példányszám tekintetében. Ez bizonyára nem érdeke egy nyitottságra törekvő társadalomnak, amely nemzetközi elfogadását csak világnyelveken kísérrelheti meg, lévén saját nyelve mások számára érthetetlen.

Az idegen nyelvek körében vitathatatlan elsőbbséget élvez az angol és a német: ezek 1985-ben az összes 1136 idegen nyelvű kiadványból 493-at és 113-at jelentettek, s a 2,66 millió példányból 540,5 ezret és 769,9 ezret, együtt 1,31 milliót, lényegében minden második idegen nyelvű könyv e kettő nyelven látott napvilágot.

1988-ban a 763 idegen nyelvű műből angol volt 309 darab összesen 1087 ezer példányban, s német 119 mű együttesen 835 ezer példányban, azaz összeítve a teljes idegen nyelvű példányszám 60%-át tették ki.

KIADÁSI JELLEMZŐK ÉS ADATOK

Példányszámok

Nemcsak a megjelent kiadványok átlag-példányszámai tanúskodnak a szélesebb illetve szűkebb hozzáférés lehetőségéről, érdemes azt is megvizsgálni, a kiválasztott években az egyes példányszám-kategóriákban mennyi kiadvány látott napvilágot. A statisztikák ilyen célra 12 csoportot képeznek az 500 példány alattitól a 100 ezer példány felettiig.

Mi az egyszerűbb áttekintés érdekében ezeket három fő csoportba vontuk össze:

- 3000 alatti példányszámban jelent meg a kiadványok 63,9%-a 1980-ban, 66,5%-a 1985-ben és csak 53,1%-a 1992-ben;

- 3000–30 000 közötti példányszámban jelent meg a kiadványok 27,0%-a 1980-ban, 24,6%-a 1985-ben és 40,5%-a 1992-ben;
- 30 000 feletti példányban jelent meg a kiadványok 9,1%-a 1980-ban, 8,9%-a 1985-ben és 6,4%-a 1992-ben.

Különösen erőteljesen módosult a legkisebb példányszámú kategória, az 500 példány alatti: 1980-ban 30,5%, 1985-ben 35%, míg 1992-ben csupán 19%. Még így is ez a „legnépesebb” csoport 1992-ben, s a második helyet is a következő kispéldányos csoport foglalja el (501–1000 példány) mindhárom időszakban (15–14–16,4%). Innen kezdve azonban feltűnő 1992-ben a középkategóriájuk (5000–10 000 és 10 000–20 000) térnyerése (ezek százalékos arányai 1980-ban 8,6–6,7%, 1985-ban 8,3–6,3%, míg 1992-ben 13,2–12,6%). Úgy látszik, ezek mostanában inkább komfortabbak a piaci igényekkel, míg a kispéldányszámúak nehezebben rentábilisak.

Kiadói adatok

Az ötvenes évek közepétől mintegy harminc éven át ugyanaz a kéttucat kiadó számított „hivatásos”-nak – így nevezte őket a statisztika is.

1985-ben a 9389 kiadványból és ezek 102,6 millió példányából a 23 hivatásos jelentette meg a választék 45,1%-át, míg a példányszám 86,9%-át, vagyis az összes többi – a nem hivatásosak – adták ugyan a választék többségét, 54,9%-ot, de ezekre csak az összevont példányszám 13,1%-a jutott. Ez az átlagos példányszámok felől megközelítve azt jelenti, hogy egy hivatásos kiadó által gondozott mű eséllyel rendelkezett átlag 21 ezer példányban kikerülni a nyomdából, míg a nem hivatásosak kiadványainál ez az esély csak 2,6 ezret jelentett.

1988-ban a statisztika már 38 műhelyt sorolt a hivatásos kiadói kategóriába s ezek termése a 8621 mű 113,5 millió példányából 46,9% a választékból és 76,2% az összes példányból. Tehát itt már enyhült a két „tábor” közti határázár, s ezt nem csupán a hivatásosok növekvő száma mutatja, de az átlagpéldányok is: hivatásosaknál 21,4 ezer, nem hivatásos kiadótól kikerült műnél 5,9 ezer.

1992-ben a hivatásos kiadói kör már 60-ra bővült, vagyis lényegében megszűnt exkluzívnak minősülni, s ezzel alapjában a kategória értelme is feloldódott. Ezek jelentették meg a 8537 kiadványból és 88 099 ezer összes példányból 25,2%-nyi választékot és 40,6%-ot a példányokból.

A legnagyobb kiadók produkcióját érdemes még megvizsgálni:

- *Akadémiai*: 1985-ben 227 mű, 1425 millió példány,
1988-ban 266 mű, 2149 millió példányban,
1992-ben 189 mű, 1618 millió példányban,
- *Corvina*: 1985-ben 151 mű, 1877 millió példányban,
1988-ban 147 mű, 2085 millió példányban,
1992-ben 66 mű, 604 ezer példányban,

- *Európa*: 1985-ben 225 mű, 5594 millió példányban,
1988-ban 188 mű, 4729 millió példányban,
1992-ben 124 mű, 1,49 millió példányban,
- *Gondolat*: 1985-ben 131 mű, 2114 millió példányban,
1988-ban 114 mű, 1996 millió példányban,
1992-ben 29 mű, 183 ezer példányban,
- *Kossuth*: 1985-ben 171 mű, 4,74 millió példányban,
1988-ban 203 mű, 4033 millió példányban,
1992-ben 51 mű, 561 ezer példányban,
- *Magvető*: 1985-ben 226 mű, 4176 millió példányban,
1988-ban 190 mű, 3013 millió példányban,
1992-ben 45 mű, 435 ezer példányban,
- *Szépirodalmi*: 1985-ben 205 mű, 2934 millió példányban,
1988-ban 174 mű, 2525 millió példányban,
1992-ben 22 mű, 50 ezer példányban,
- *Móra, Kozmosz*: 1985-ben 291 mű, 12,151 millió példányban,
1988-ban 293 mű, 7823 millió példányban,
1992-ben 96 mű, 1459 millió példányban.

Nyomdai adatok

A korábbi könyvkiadói – nyomtatott – statisztikák nem tartalmaznak ilyen adatokat, ezért csak az 1992-es számítógépes kiíratásból szemelhetjük ki a fontosnak tűnő adatokat (az összehasonlítás lehetősége nélkül).

1992-ben 88 millió 99 ezer könyv- és füzetpéldány látott napvilágot. A kiadói buzgalom vagy merészség mellett – s a nyájas olvasóra való gondoláson túl – ennek létrejöttét igen nagy mértékben befolyásolja a nyomdai tevékenység.

Az adatok vállalása során az a meglepőbb következtetés, hogy míg a kiadói területen szinte varázsértékre szűntek meg a monopolisztikus vonások, addig a nyomdai kép igen erős koncentrációt jelez.

Az összes példány 79,8%-a 19 nagynyomda terméke. Minden öt példányból négy tehát ezeken (is) múlt. Közülük is kiemelkedik az Alföldi Nyomda (Debrecen) a maga kis híján 15 milliós teljesítményével, követi a Szikra 13 millióval, a Dabasi 5,2 millióval, a Kner–Dürer 3,4 millióval, s még további 15 nyomda teljesített 1 millió példány fölött. A tizenkilencből öt fővárosi, a többiek vidékiek.

SUMMÁZAT

1. A könyvstatisztika alapjául szolgáló kötelespéldány szolgáltatás a nem kellően hatékony szabályozás miatt *nem biztosít* megbízható alapot a munkához. Mondhatni, *egyre kevésbé*. Kövekezésékképp olyan kötelespéldány *törvényt* kell

alkotni, amely számol mind a privatizált könyvszektor érdekeivel, mind a kedvezményezett – kulturális missziójú – könyvtárakéval, ugyanakkor kellő eréllyel szankcionálja a nem teljesítést. Legelsősorban fontos lenne a könyv- és lapkiadással és -nyomtatással foglalkozó szervezetek regisztrálása (akár az önkormányzatok közreműködésével államigazgatási úton, akár kamarai típusú önszerveződéssel). Ha a taxis társadalom meg tudja – és akarja – szabni, ki és milyen feltételekkel lehet taxis vállalkozó, akkor ez lehetségesnek tűnik a könyvszakmában is.

2. A könyvkiadás feltételeinek drámai megváltozása – állami dotáció leépülése és nyomdai árak többszörösére szökése – nyomán nem következett be összeomlás: a magyar könyvkiadás létezik, termel, jóllehet nem úgy és nem azt, mint pár évvel korábban.

A választék tíz–húsz százalékos szűkülése, az összes kiadott példány mennyiségi visszaesése egy tizenöt évvel ezelőtti szintre: e tünetek azt jelzik, hogy az átalakulás keservesen bár, de megállíthatatlanul végbemegy.

3. *Értékes magyar* könyvkiadás nem lehet meg *pótlólagos pénzeszközök* nélkül. E pótlólagos eszközök jöhetnek a magyar állam költségvetéséből – ahogy jönnek ma is a tankönyvkiadásban (mintegy 1 milliárd dotáció plusz 1 milliárd hitelgarancia a bankok felé), vagy a Magyar Könyv Alapítvány számlájára (1993 tavaszán mintegy ötven kiadó száz pályázatára osztottak szét 36 millió Ft-ot – ld. *Művelődésügyi Közlöny*, 1993. 7. szám, 447–449. l.) –, de jöhet külföldi befektetőtől is.

Legnagyobb gondban a szakkönyvkiadás van. Ezek a művek érthetően nem lehetnek nagy példányszámúak, mint egyes tankönyvek vagy szépirodalmi lektűrök.

Egy 1992-ben végzett *könyvszakmai elemzés* – angol szakértők munkája által – azt javasolta, hogy fizetőképes intézményi keresletet kell biztosítani a mintegy 200–400 *legfontosabb könyvtár* kellő pénzügyi megerősítésével, hiszen ezen könyvtárak közreműködésével az értelmiségi, az egyetemista, az érdeklődő is hozzájuthat a nemegyszer csillagászati árú művekhez is.

E megközelítés tehát *nem az előállítást finanszírozza*, hanem a felhasználók széles körét képviselő intézményt megerősítve teremt keresletet. Egyben biztosítva a hazai szellemi kapacitás számára a könyvírás lehetőségét. A külföldi tőke nagyobb arányú kiadói részvétele ugyanis nem mentes a veszélyektől.

4. *A magyar könyvkiadás megállja a helyét nemzetközi összehasonlításban* is: minden tízezer lakosra számított 7-8 könyves választék, minden lakosra számított 8-9 példány tisztes közép-európai szintet jelent. Ugyanakkor az elmúlt egy-két év termése egy radikális kommercializáció irányába mutat. A korábban széles körű ismeretterjesztő könyvkiadás (1988-ban még a teljes választék 30%-a) ijesztően visszaesett (1992-ben már csak a választék 15%-a), a teljes szakirodalmi kiadványcsoport példányszámokból való részesedésének összeszűkülése (1985-ben még 40%, 1991-ben 31%, 1992-ben 24%), a szépirodalmon belül a magyar szerzőjű művek zuhanásszerű csökkenése (évtizede-

ken keresztül a választék és példányszám feléről a választék 40%-ra és a példányszámok 18%-ra 1992-ben), a kommersz amerikai lektúr mérhetetlen térhódítása (1992-ben a példányszám szerint minden második szépirodalmi könyv amerikai szerzőtől származó prózai „mű” volt), az idegen nyelvű könyvkiadás beszűkülése mind-mind komoly kérdőjelet rajzol a szemlélő elé. A filmipar már *hollywoodi vágányra* állt, most soron van a könyvkiadás is?

5. Minthogy nem az elzárkózás–befelé fordulás az eszményképünk, ellenkező előjellel meg kell említeni, hogy a *tankönyvkiadás meglepően „zárt körű” képet mutat*, a választékban alig lelni külföldi szerzőtől származó művet, pedig számos tudományterület oly nyilvánvalóan internacionális – természettudományok, matematika, hogy csak a legközhelyesebbeket említsük –, hogy értékorientált tankönyvkiadásban jelentős helyet kellene kapniok a külföldi szerzőknek. Mind az identitásvesztés, mind pedig belterjesség veszélyeztetheti a kívánt magasabb szintű eredményt.
6. Írásunk arra is felhívja a figyelmet, hogy egy ilyen fontos terület – anyagi oldalról csak becsülni tudjuk, hogy a könyvkerskedelem mintegy 15-20 milliárdot forgalmaz a 90-es évek elején, hogy a szellemi fontosságról ne is beszéljünk – nem nélkülözheti az egzakt adatokkal szolgáló *nyilvános* statisztikai számbavételt, más szóval biztosítani kell, hogy legalább egy értelmes minimum rendszeresen, vagyis évente az érintettek és érdekeltek rendelkezésére álljon. Legkézenfekvőbb talán az lenne, ha az *adatfelvételt végző Országos Széchényi Könyvtár* kapna a megjelentetéshez támogatást.
7. Fel kell ismételtlen hívni a figyelmet a *nyomdai terület koncentrációjára*: 1992-ben az összes megjelent könyv- és füzetpéldány négyötöde 19 nyomdából került ki, s közülük a két mamut csaknem csaknem egyharmadot termelt. Megvizsgálandó lenne ennek hatása a könyvárak emelkedésére. Az árkérdés persze már igen messzire vezet: a háttérben ott húzódnak az alapanyag (papír stb.) kérdések, a papírgyárak privatizálásának módja és kihatásai és a sor még folytatható.

Egy *kultúrpolitikai* fogantatású és célzatú elemzés azonban biztos nem kerülheti ki ezt a kérdést.

„I wonder whether what we are publishing now is worth cutting down trees to make paper for the stuff” – teszi fel a szellemes kérdést R. Brautigan. Hogy érdemes legyen fát dönteni a könyvkiadáshoz, ahhoz sok dolog lehet. De egy biztos: ismerni kell mind a könyvkiadás valós képét – ehhez kívántunk adalékokkal szolgálni – s fel kell tárnai a működés összes nyilvánvaló vagy rejtett érdekeltégi mechanizmusát, továbbá világos kultúrpolitikai *célkitűzést* kell megkísérelni. Mit kíván a magyar társadalom a hazai könyvkiadástól? Milyen funkcióra milyen választ adjon a könyvkiadás? Legyen profittermelő szféra, és csak az, mint a autógyártás, vagy ha ennél többet kívánunk, mi legyen az, s a tervezett-kívánt eredmény hogyan érhető el a legkisebb – leghatékonyabb – ráfordítással? Többfunkciós társadalmi kommunikáció-e a célunk? Kérdések – hogy válaszok szülessenek.

Magyarország könyvkiadása 1920–1937 között

Év	Könyvek és füzetek száma	Index (1920 = 100%)
1920	155	100,0
1925	3421	220,1
1930	3403	219,0
1931	3169	203,9
1932	2842	182,9
1933	2563	164,9
1934	3920	252,2
1935	3246	208,9
1936	3392	218,3
1937	3328	214,2

Forrás: Hungaria.= Magyar Statisztikai Szemle, 1938 (május) 205 l.

Megjegyzések:

- a könyvek 78,4%-a jelent meg Budapesten,
 - a könyvek 15,7%-át fordították más nyelvről magyarra,
 - a könyvtermésből 70,1% volt 48 oldalon felüli terjedelem (vagyis szűkebben vett „könyv”, a többi füzetméretű),
 - tartalom szerint a legszámasabb csoport a szépirodalom volt 30%-kal
- 1937-ben (ld. ugyanott)
1928–1937 között összesen 32 283 könyv és füzet jelent meg, azaz évi átlagban 3228 mű, ezer lakosra számítva közel 0,4.

A könyvek és füzetek száma és példányszáma
1945–1958 között

Év	Könyvek		Füzetek		Könyvek és füzetek	
	száma (ezer) sz	példányszám plsz	sz	plsz	sz	plsz
1945	644	3 163	713	2 130	1 357	5 929
1946	1 128	6 793	1 741	6 887	2 869	13 679
1947	1 737	7 705	2 665	8 707	4 402	16 412
1948	1 684	10 677	2 798	11 006	4 482	21 683
1949	1 186	14 355	2 934	31 359	4 120	45 714
1950	1 880	20 149	2 339	40 465	4 219	60 614

A táblázat folytatódik!

Év	Könyvek					
	száma	példányszám	Füzetek		Könyvek és füzetek	
	(ezer) sz		sz	plsz	sz	plsz
1951	2 237	18 188	2 805	37 375	5 042	55 563
1952	3 195	16 153	3 382	28 202	6 577	44 354
1953	3 071	17 092	5 987	30 041	9 058	47 133
1954	2 750	19 833	8 902	17 920	11 652	37 752
1955	2 748	22 875	2 459	9 623	5 207	32 497
1956	2 407	22 121	2 177	8 136	4 584	30 257
1957	2 407	23 438	1 409	8 258	3 456	31 696
1958	2 793	27 696	1 208	8 479	4 001	36 175
1960	2 870	31 717	3 462	10 951	6 332	42 668
1961	3 444	40 150	2 228	7 091	5 672	47 241
1962	3 483	40 440	1 773	5 070	5 256	45 510
1963	4 109	44 822	661	7 106	4 770	51 928
1964	4 164	44 729	625	7 129	4 789	51 858
1965	3 953	44 824	676	8 176	4 629	53 000
1966	4 660	45 263	599	7 996	5 259	53 259
1967	4 714	47 804	587	8 712	5 301	56 516
1968	4 588	47 971	442	8 238	5 030	56 208
1969	4 513	48 014	318	8 078	4 831	56 092
1970	4 793	46 981	445	10 809	5 238	57 790
1971	5 536	53 450	932	7 501	6 468	60 951
1972	6 648	62 808	645	7 238	7 293	70 046
1973	6 894	63 931	687	7 396	7 581	71 327
1974	7 281	68 754	769	8 313	8 050	77 067
1975	7 730	73 959	873	7 815	8 603	81 776
1976	8 391	89 237	1 002	11 610	9 393	100 846
1977	8 068	87 370	980	10 076	9 048	97 447
1978	8 556	93 265	1 023	11 315	9 579	104 580
1979	8 153	92 323	967	8 474	9 120	100 797
1980	8 241	94 710	1 013	9 590	9 254	104 300
1981	7 910	94 455	900	8 621	8 810	103 077
1983	7 600	99 365	869	8 610	8 469	107 975
1984	9 128	100 490	1 293	15 103	10 421	115 593
1985	8 015	87 956	1 374	14 688	9 389	102 644
összesen:	194 126	2 005 088	69 656	489 609	263 762	2 494 697

Forrás: A magyar könyvkiadás adatai 1985. Bp., MKKE, 1986. 29–30. l.

3. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1945–1992 között

Év	Könyvek		Füzetek		Könyvek és füzetek		Index*
	száma	példányszám (ezer)	száma	példányszám (ezer)	száma	példányszám (ezer)	
1945	644	3 163	713	2 129,5	1357	5 292,5	41,3
1950	1880	21 746	2339	40 465	4219	60 611	128,5
1955	2748	22 874,7	2459	9 622,5	5207	32 497,2	158,6
1960	2972	34 692,7	2 63	6 955,5	5335	41 648,2	162,5
1965	3953	44 824,3	676	8 176,1	4629	53 000,4	141,0
1970	4793	46 980,6	445	10 809,4	5238	57 790,0	159,5
1975	730	73 958,6	873	7 815,0	8603	81 773,6	262,0
1980	841	94 710,3	1 13	9 589,6	9254	104 299,9	281,9
1985	815	87 955,7	1374	14 688,4	9389	102 644,1	286,0
1987	704	97 916,6	1307	14 834,5	9111	112 751,1	277,5
1989	7599	108 419,9	1032	15 259,4	8631	123 679,3	262,9
1991	7210	91 406,0	923	8 557,6	8133	99 963,5	247,7
1992	7629	80 988,5	907	7 109,0	8536	88 097,5	260,0

* Az 1928–1937 átlagának %-a.

Források: A magyar könyvkiadás 1945–1959. (Összeáll.: Bak János), Bp., 1960. 382 l.

Oktatás, Művelődés 1950–1980. (Készült a KSH Társadalmi Statisztikai Főosztályán).
Bp., KSH, 1982. 254 l.*A magyar könyvkiadás adatai 1988.* Összeáll.: Varga Alajosné. Bp., 1989., Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. 34 l. (Sokszorosítás)
1992 könyvstatisztikai adatai (számítógépes feldolgozás leporellói). OSZK Dokumentum-
forgalmi Főosztály példánya

4. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1945–1959 között a kiadványok jellege szerint

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	55 795	73,3	84 716,3	33	1518
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	9 444	12,4	82 789,8	32,2	8766
Tankönyv	8 688	11,4	84 200,1	32,8	9691
Egyéb (vallási)	2 221	29	5 212,6	2	2347
Együtt	76 148	100	256 918,8	100	3374

5. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1945–1974 között a kiadványok jellege szerint

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	110 556	67,9	612 649,2	44,7	5 542
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	25 018	15,4	383 462,7	28,0	15 327
Tankönyv	24 408	15,0	359 729,5	26,6	14 738
Egyéb (vallási)	2 878	1,8	16 088,5	1,2	5 590
Együtt	162 860	100	1 371 929,9	100	8 424

6. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1945–1980 között a kiadványok jellege szerint

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	150 072	68,9	826 124,9	42,1	5 505
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	31 803	14,6	577 345,9	29,4	18 154
Tankönyv	32 761	15,0	538 522,5	27,5	16 438
Egyéb (vallási)	3 221	1,5	19 679,6	1,0	6 110
Együtt	217 857	100	1 961 672,9	100	9 004

7. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1945–1985 között a kiadványok jellege szerint

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	182 040	69,0	1 008 704,8	40,4	5 541
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	37 596	14,3	757 687,6	20,4	20 153
Tankönyv	40 556	15,4	704 780,2	28,3	17 378
Egyéb (vallási)	3 590	1,3	23 524,4	0,9	6 553
Együtt	263 782	100	2 494 697,0	100	9 457

A táblázat folytatódik!

Éves átlag:

Tudományos stb.:	4440 mű	–	24 602,6 ezer példány
Szépirodalom stb.:	920 mű	–	18 480,2 ezer példány
Tankönyv:	989 mű	–	17 189,8 ezer példány
Egyéb:	86 mű	–	573,8 ezer példány
Együtt:	6434 mű	–	60 846,3 ezer példány

8. táblázat

Magyarország könyvkiadása
1985–1988 között a kiadványok jellege szerint

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	19 155	69,4	130 656,6	38,5	6 821
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	3 746	13,6	113 315,4	33,4	30 250
Tankönyv	4 474	16,2	92 772,7	27,4	20 736
Egyéb (vallási)	214	0,8	2 329,6	0,7	10 886
Együtt	27 589	100	339 074,3	100	12 290

Éves átlag:

Tudományos stb.:	6385 mű	–	43 552,2 ezer példány
Szépirodalom stb.:	1249 mű	–	37 771,8 ezer példány
Tankönyv:	1491 mű	–	30 924,2 ezer példány
Egyéb:	71 mű	–	776,5 ezer példány
Együtt:	9196 mű	–	113 024,8 ezer példány

9. táblázat

Magyarország könyvkiadása 1991–1992-ben
a kiadványok jellege szerint (1991)

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	4727	58,1	31 234,9	31,2	6 608
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	1885	23,2	42 621,7	42,6	22 611

A táblázat folytatódik!

A 9. táblázat folytatása

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	4727	58,1	31 234,9	31,2	6 608
Tankönyv	1233	15,2	22 571,8	22,6	18 306
Egyéb (vallási)	288	3,5	3 535,1	3,5	12 275
Együtt	8133	100	99 963,5	100	12 229

10. táblázat

Magyarország könyvkiadása 1991–1992-ben a kiadványok jellege szerint (1992)

Jelleg	Könyvek és füzetek száma	%	Könyvek és füzetek példányszáma (ezer)	%	átlagpéldány
Tudományos, ismeretterjesztő és szak	4793	56,1	20 929,0	23,8	4 367
Szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom	2195	25,7	40 637,7	46,1	18 514
Tankönyv	1290	15,1	24 693,4	28,0	19 142
Egyéb (vallási)	258	3,0	1 837,4	2,1	7 122
Együtt	8536	100	88 097,5	100	10 321

11. táblázat

Magyarország könyvkiadása a kiadványok jellege szerinti példányszámok alapján (1984, 1988, 1992)

Jelleg	1984		1988		1992	
	Szám (millió)	%	Szám (millió)	%	Szám (millió)	%
Tudományos	1,7	1,5	0,5	0,4	0,1	0,1
Ismeretterjesztő	31,8	27,5	33,3	29,3	13,7	15,5
Szakirodalom	9,1	7,9	8,0	7,1	7,1	8,1
Szépirodalom	19,0	16,5	27,4	24,1	28,8	32,3
Ifjúsági	15,9	13,7	13,8	12,1	11,8	13,4
Tankönyv	37,3	32,3	29,7	26,1	24,7	28,0
Egyéb (vallási)	0,8	0,7	0,8	0,7	1,8	2,1

A tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom megoszlása témakörök szerint
1945–1985 között

Témakör	Művek száma (ezer)	%	Példányszám (millió)	%
Általános	6,25	3,4	78,0	7,76
Filozófia, pszichológia	1,94	1,1	11,9	1,2
Vallás-tudomány	1,65	0,9	17,1	1,7
Szociológia, statisztika	4,6	2,5	11,4	1,1
Közgazdaság	23,9	13,1	295,4	29,4
Jogtudomány	6,1	3,3	39,9	4,0
Hadtudomány	0,9	0,5	7,5	0,7
Nevelés	13,9	7,6	46,2	4,6
Kereskedelem, közlekedés	3,6	2,0	10,1	1,0
Néprajz	1,3	0,7	6,0	0,6
Matematika	1,9	1,1	5,4	0,5
Természettudományok	9,4	5,1	29,3	2,9
Orvostudomány	6,5	3,6	41,4	4,1
Műszaki tudományok	30,5	16,8	63,5	6,3
Mezőgazdaság	10,4	5,7	59,3	5,9
Háztartás	1,2	0,6	35,5	3,5
Üzemszervezés	26,4	14,5	43,8	4,4
Művészetek	13,2	7,2	65,4	6,5
Sport	3,0	1,6	28,0	2,8
Nyelvészet, szótárak	3,3	1,8	25,3	2,5
Irodalomtudomány	3,5	2,0	16,1	1,6
Földrajz, utazás	3,6	2,0	41,1	4,1
Történelem	6,4	3,5	43,2	4,3
Együtt:	182,0	100	1020,8	100

Tudománycsoportok szerint

Tudományok	Művek száma	%	Példányszám	%
Társadalomtudományok	40 ezer	22	420 millió	42
Humán tudományok, művészet	54 ezer	30	350 millió	35
Természettudomány	11 ezer	6	35 millió	3
Alkalmazott tudomány	77 ezer	42	216 millió	20

A tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom megoszlása témakörök szerint
1988-ban

Témakör	Művek száma	%	Példányszám (ezer)	%
Általános	227	3,9	1 847	4,4
Filozófia, pszichológia	85	1,5	1 553	3,7
Vallás	29	0,5	217	0,5
Szociológia, statisztika	223	3,9	668	1,6
Közgazdaság	568	9,8	6 919	16,6
Jog	320	5,5	1 349	3,2
Hadtudomány	18	0,3	151	0,4
Nevelés	552	9,6	1 032	2,5
Kereskedelem, közlekedés	84	1,5	284	0,7
Néprajz	114	2,0	478	1,1
Matematika	74	1,3	288	0,7
Természettudományok	281	4,9	1 068	2,6
Orvostudomány	224	3,9	2 855	6,8
Műszaki tudományok	623	10,8	2 244	5,4
Mezőgazdaság	234	4,1	975	2,3
Háztartás	96	1,7	3 498	8,4
Üzemszervezés	413	7,2	1 129	2,7
Építészet, művészetek	550	9,5	3 901	9,3
Sport	124	2,1	2 148	5,1
Nyelvészet, szótárak	205	3,6	1 749	4,2
Irodalomtudomány	216	3,7	1 043	2,5
Földrajz, utazás	162	2,8	1 399	3,3
Történelem	343	5,9	4 475	10,7
Együtt:	5765	100	41 772	100

Tudománycsoportok szerint

Tudományok	Művek száma	%	Példányszám	%
Társadalomtudományok	1 387	24	13 984 ezer	34
Humán tudományok, művészet	2 445	42	18 443 ezer	44
Természettudományok	355	6	1 356 ezer	4
Alkalmazott tudományok	1 578	28	7 487 ezer	18

A tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom megoszlása témakörök szerint 1992-ben

Témakör	Művek száma	%	Példányszám (ezer)	%
Általános	180	3,8	1 835	8,8
Filozófia, pszichológia	230	4,8	2 633	12,6
Nyelvészet, szótárak	275	5,7	2 460	11,8
Vallás	53	1,1	200	1,0
Szociológia, statisztika	197	4,1	180	0,9
Közgazdaság	299	6,2	578	2,8
Jog	333	6,9	960	4,6
Hadtudomány	18	0,4	90	0,4
Nevelés	346	7,2	554	2,6
Kereskedelem, közlekedés	93	1,9	164	0,8
Néprajz	115	2,4	225	1,1
Matematika	35	0,7	176	0,8
Természettudományok	201	4,2	682	3,3
Orvostudomány	276	5,8	1 937	9,3
Műszaki tudományok	312	6,5	946	4,5
Mezőgazdaság	114	2,4	406	1,9
Háztartás	165	3,4	1 746	8,3
Üzemszervezés	327	6,8	809	3,9
Építészet, művészetek	421	8,8	1 269	6,1
Sport	86	1,8	594	2,8
Irodalomtudomány	182	3,8	456	2,2
Földrajz, utazás	165	3,4	637	3,0
Történelem	370	7,7	1 450	6,9
Együtt:	4 793	100	20 929	100

Tudománycsoportok szerint

Tudományok	Művek száma	%	Példányszám (ezer)	%
Társadalomtudományok	1172	25	4 191	20
Humán tudományok, művészetek	2258	47	11 676	56
Természettudományok	2365	5	858	4
Alkalmazott tudományok	1122	23	4 262	18

A tankönyvek témakör szerinti megoszlása 1985-ben és 1992-ben százalékosan

Kiemelt témakörök	1985		1992	
	művek	példány	művek	példány
nyelvtudomány	18,7	19,2	12,2	16,7
természettudomány	11,8	19,1	14,7	17,4
matematika	8,4	15,1	10,2	15,9
műszaki tudományok	28	8,6	29,9	7,4
történelem	2,7	7,9	2,6	6,2
általános témák	3,1	6,9	5,3	9
irodalom	3,7	5,7	5,9	9,5
földrajz	1,5	5,6	2,1	7,3
zene, előadóművészet	1,7	5,3	2,2	6
együtt:	55,6%	83,4%	87,2%	95,4%

JEGYZETEK

Felhasznált irodalom

Bak János: *A magyar könyvkiadás 1945–1959*. Bp., 1960. 382 l.

A magyar könyvkiadás adatai 1985. Összeáll.: Varga Alajosné. Bp., MKKE, 1986. 262 l.

A magyar könyvkiadás adatai 1988. Összeáll.: Varga Alajosné. Bp., MKKE, 1989. 34 l.

A Magyar Könyv Alapítvány könyvkiadási pályázatát elnyert művek. = *Művelődési Közlöny*, 1993. 7. szám, 447–449. l.

PUBLISHING OF BOOKS IN HUNGARY DURING THE YEARS OF DEMOCRATIC CHANGES

– STATISTICAL ANALYSIS –

P. SONNEVEND

The structure, which was formed at the beginning of the fifties, and which was based on the hegemony of state-owned publishing and printing houses has come to face definitive changes. The fast deterioration of financial conditions and the withdrawal of state from the financing of important cultural domains has brought Hungarian publishing to free-market conditions. Concurrently with that the annual announcement of minute publishing statistics came to an end – the chamber of publishers could no more undertake the publication of it.

That is the very reason why the writer of this paper took the task to analyze the situation from various perspectives comparing it with past years and decades. The analysis was based on the statistical data gathered from the legal deposit copies in the National Széchényi Library.

Between 1988 and 1992 the quantity of published books (titles) decreased by 10–20 per cent, and the composition of some 7–7.5–8 thousands volumes became the resultant of rather significant changes in proportions. The ratio of academic, popular scientific and the classic part of fiction diminished, and, again, according to the 'value judgement' of the market, the percentage of light readings grew. That tendency is even more evident when considering the number of copies: the performance has reduced from the annual 110–120 millions to less than 90 millions with the highest ever proportion of light literature. For example, every sixth copy sold in 1992 was a light fiction from an American author.

The closing part of the paper deals with the performance of old printing houses, with the transition in the landscape of publishers (the decreasing performance of large ones etc.).

